

वर्ष ३ अंक ३ | असोज २०८१

सञ्जीवनी

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको वार्षिक प्रकाशन

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष
Deposit & Credit Guarantee Fund

संजीवनी

निकषेप तथल कर्जल सुरकुषण कुषकु वलरुषक प्रकलशन

वरुष ३, अंक ३, २०ॢ१

सल्ललहकलर

शुरी रलनेश धलमलरे
शुरी उषल डुडेल

संयुुकक

शुरी रुडल गुरुड

सडुडलदन डणुडल

शुरी वलरुनलनत आकलरुथ
शुरी वलनुद डनुत
शुरी डनुदीरल थडलललडल
शुरी वलदुर डरलकुलुी
शुरी अकुकुत डनुत
शुरी रलकु के.सी.

सडुडलदन सहयुुगी

शुरी रलडकनुदुर डरलकुलुी
शुरी वलनुद गल.सी.
शुरी डवलतल सलह
शुरी रलडलतलकुडलरी शलह
शुरी डललुुी रलड लरुसलल

डुरकलशक

नलकुषेप तथल कर्जल सुरकुषण कुष
तंगलल, कलठडलडुुी, डुुन नं. : ०१- ॡडु२१२ॡ१

डुदुरण

शुरी डलइलसुतुन डुरलनुतसु, (०१डु३ॢॢडु२०, २ॢडु१०ॡ२डु२०)

Email: pmilestone07@gmail.com

सरुवलधलकलर डुरकलशकडल सुरकुषलत

सञ्चालक समिति

डा. रामप्रसाद घिमिरे

अध्यक्ष
सचिव, अर्थ मन्त्रालय

उत्तमकुमार खत्री

सञ्चालक
सहसचिव, अर्थ मन्त्रालय

तिनोदकुमार भट्टराई

सञ्चालक,
सहसचिव
कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय

श्री सुमनकुमार अधिकारी

सञ्चालक
कार्यकारी निर्देशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

श्री रमेश घिमिरे

सदस्य सचिव,
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत,
निकष तथा कर्जा सुरक्षण कोष

व्यवस्थापन समूह

रमेश घिमिरे
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

उषा पौडेल
ना. प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

विक्रान्त आचार्य
प्रबन्धक
निक्षेप सुरक्षण विभाग

विनोद पन्त
प्रबन्धक
लेखा विभाग

मन्दीरा थपलिया
प्रबन्धक
कर्जा सुरक्षण विभाग

विदुर पराजुली
नायव प्रबन्धक
आन्तरिक लेखा परीक्षण विभाग

अच्युत पन्त
नायव प्रबन्धक
प्रशासन विभाग

रूमा गुरुड
अधिकृत
योजना तथा अनुसन्धान विभाग

राजु के.सी.
कम्प्युटर सहायक अधिकृत
सूचना तथा तथ्यांक विभाग

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल ।

शुभकामना

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले ५० वर्ष पूरा गरी ५१ औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा कोषका सञ्चालक, व्यवस्थापक, कर्मचारी तथा निक्षेप एवं कर्जा सुरक्षण गराउने सरोकारवाला समेतलाई हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

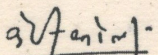
बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जालाई सुरक्षण प्रदान गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको कोषले अहिले साना बचतकर्ताको व्यक्तिगत निक्षेपको बीमा शुरु गरेर आफ्नो कार्यक्षेत्र विस्तार गर्दै एउटा दरिलो वित्तीय संस्थाको रूपमा आफूलाई विकसित गर्न सकेकोमा मलाई खुशी लागेको छ ।

वित्तीय पहुँच बाहिर रहेका विपन्न वर्ग, कृषक, महिला, दलित, तथा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका व्यक्तिहरूलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निश्चित रकम सम्मको कर्जा बिना धितो उपलब्ध गराउँदा कोषबाट सो कर्जाको सुरक्षण गर्ने व्यवस्था भएवाट यी क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई प्रोत्साहन मिलेको छ भने औपचारिक वित्तीय सेवा नपाएका लाखौं व्यक्तिहरूको संस्थागत कर्जामा पहुँच बढेको छ । कोषको यो वित्तीय सेवा आगामी दिनमा अझ प्रभावकारी तथा दिगोरूपमा अधि बढ्ने छ भन्ने मेरो विश्वास छ ।

निक्षेप बीमा तथा कर्जा सुरक्षण दायित्वको जोखिम व्यवस्थापन गर्न सक्षम तुल्याउन कोषको पुँजी वृद्धि गर्दै जाने तथा कोषको संचित मुनाफालाई प्रतिफलयुक्त लगानी गर्दै यो संस्थालाई थप बलियो बनाउनु पर्नेछ । आगामी दिनमा कोषले वित्तीय जोखिमको कुशल व्यवस्थापन, आधुनिक प्रविधिको अवलम्बन, व्यवस्थापकीय सुधार तथा संस्थागत सुशासन कायम गरी संस्थालाई अझ मजबुत र सबै प्रकारको वित्तीय जोखिम वहन गर्न सक्ने वित्तीय संस्था बनाउने छ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

अन्त्यमा, विगत ५० वर्षको अनुभवलाई आत्मसाथ गर्दै अझै उज्ज्वल भविष्यको यात्रा तय गर्न कोष परिवार, सेवाग्राही संस्थाहरू तथा सरोकारवाला सबैलाई अनुरोध गर्दै आफ्नो भूमिका, जिम्मेवारी र लक्ष्यमा कोष सदैव अधि बढिरहोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

१ असोज, २०८१

केपी शर्मा ओली

विष्णुप्रसाद पौडेल

उपप्रधानमन्त्री एवम् अर्थमन्त्री

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

नेपाल

शुभकामना सन्देश

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले आफ्नो स्थापनाको ५० वर्ष पुरा गरी ५१ औं वर्ष प्रवेश गरेको अवसरमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण क्षेत्रका विषयहरू समावेश गरी सञ्जीवनी प्रकाशन गर्न लागेको थाहा पाउँदा मलाई खुसी लागेको छ। यो प्रकाशन नेपालको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण क्षेत्रमा चासो राख्ने सबैका लागि पठनीय र उपयोगी हुने मैले विश्वास लिएको छु।

कोषले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको निक्षेप र कर्जा दुवैको सुरक्षण गरी वित्तीय सुरक्षा र स्थिरता कायम गर्न खेलेको भूमिका म यस अवसरमा स्मरण गर्न चाहान्छु। निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमले आम नागरिकमा बैंकिङ्ग प्रणालीप्रतिको विश्वास अभिवृद्धि गर्नमा सहयोग पुगेको ठानेको छु। कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई विकट एवम् पिछडिएको क्षेत्र, विपन्न वर्गमा कर्जा लगानी गर्न प्रोत्साहन गरी रोजगारी सिर्जना, गरिबी निवारण र आम जनताको जीवनस्तर सुधार गर्न योगदान पुऱ्याएकोमा धन्यवाद दिन चाहन्छु।

आर्थिक विकासको लागि बचतलाई प्रोत्साहित गर्नु र कर्जाको सहज पहुँच विस्तार गर्नु आवश्यक एवम् अपरिहार्य हुन्छ। सुरक्षण सेवाको कारण आज ठूलो संख्यामा साना व्यवसायीहरू स्थापित हुन पुगेको तथा बचतकर्ताको मनोबल अभिवृद्धि भई पूँजी परिचालन गर्न सहयोग पुगेको ठानेको छु। पर्याप्त धितो राख्न नसक्ने गरिव तथा विपन्न वर्ग र पिछडिएको क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्न प्रोत्साहित गर्ने तथा सो कर्जाको साँवा व्याज फिर्ता हुने सुनिश्चतताको लागि कर्जा सुरक्षणको संस्थागत व्यवस्था गर्ने क्रममा सार्वजनिक क्षेत्रको लगानीमा बचत तथा कर्जा सुरक्षण कोषको स्थापना भएपछि सकारात्मक उपलब्धि हासिल हुन सकेको पाएको छु।

अन्त्यमा, यो प्रकाशन यस क्षेत्रमा चासो राख्ने सबैका लागि फलदायी र उपयोगी हुने विश्वास गर्दै कोषको उत्तरोत्तर प्रगति र सफलताको कामना व्यक्त गर्दछु।

विष्णुप्रसाद पौडेल

उपप्रधानमन्त्री एवम् अर्थमन्त्री

२०८१ आश्विन

गभर्नर
Governor

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं

Central Office
Baluwatar, Kathmandu

शुभ-कामना

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको सर्वसाधारणको निक्षेप तथा तोकिएका कर्जाको सुरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि स्थापित निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको ५१ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा म कोषको उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

मुलुकमा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नु मुलुकको केन्द्रीय बैंकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको मुख्य जिम्मेवारी हो । यसका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाको दिगो तथा प्रभावकारी सञ्चालन गरी सर्वसाधारणको निक्षेप सुरक्षित गर्नु प्राथमिक कार्य हुन्छ । निक्षेप तथा कर्जाको सुरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको संयुक्त प्रयासमा कोषको स्थापना भई सञ्चालनमा छ । यस प्रयासबाट वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वास थप अभिवृद्धि हुने र वित्तीय स्थायित्वको उपर्युक्त उद्देश्य हासिल गर्न सहयोग पुग्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

साथै, धितोको अभावमा कर्जा लिन असमर्थ न्यून आयवर्गका सर्वसाधारणको लागि कर्जा सुरक्षणको सुनिश्चितता आवश्यक हुन्छ । मुलुकमा उद्यमशीलता, उत्पादन, आय तथा रोजगारी अभिवृद्धिमाफत समावेशी आर्थिक विकास हासिल गर्नको लागि पनि यस कोषले सम्पादन गर्ने कार्यहरूको महत्वपूर्ण भूमिका हुनसक्ने देखिन्छ । यसबाट मुलुकमा वित्तीय सेवाको प्रभावकारीता अभिवृद्धि हुने र वित्तीय स्थायित्व थप मजबुत हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

आगामी दिनमा कोषले संस्थागत क्षमता अभिवृद्धिका साथै नयाँ नयाँ कार्यक्रमहरूमाफत आफ्नो सेवा विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै, समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व तथा आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने र कोषबाट प्रकाशन हुने 'सञ्जीवनी' मा समेटिने लेख सम्पूर्ण सरोकारवालाको लागि उपयोगी हुने विश्वासका साथ कोषको वार्षिकोत्सवको अवसरमा सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

(महा प्रसाद अधिकारी)

सम्पादकीय

२०८१ असोज ४ गते निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष आफ्नो स्थापनाको ५० वर्ष पूरा गरी ५१औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । पाँच दशक लामो यस यात्रामा कोषले विभिन्न सुरक्षण कार्यक्रमहरूमार्फत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप र कर्जाको सुरक्षण गरी सर्वसाधारण र बैंक तथा वित्तीय संस्था दुवैको आर्थिक हितको रक्षा गरी वित्तीय संकटको समयमा उद्धारकर्ता एवम् उत्प्रेरकको भूमिका निभाउँदै आएको छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण ऐन, २०७३ ले कोषलाई दिएको जिम्मेवारी सफलतापूर्वक निर्वाह गरी देशको वित्तीय प्रणाली सुदृढीकरणमा दरिलो टेवा पुऱ्याउन कोष सदैव प्रतिबद्ध छ ।

कोषले सुदृढ र गतिशील संस्थाको रूपमा विकास गर्नका लागि संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि र सुशासन, व्यवसाय विस्तार, वित्तीय स्रोत व्यवस्थापन, आन्तरिक नियन्त्रण र जोखिम व्यवस्थापन र राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाहरूसँगको सम्बन्ध र सहकार्य जस्ता पाँच विषयलाई कोषको आगामी पाँच वर्षको प्रमुख रणनीतिक स्तम्भको रूपमा अवलम्बन गर्दै सोहीअनुरूप हुने गरी कोषका सम्पूर्ण रणनीति तथा कार्यनीतिहरू तय गरेको छ । कोषका क्रियाकलापहरू पारदर्शिता, जिम्मेवार एवं जवाफदेही, निष्पक्ष, सुरक्षा, प्रविधिमैत्री, प्रभावकारी र गतिशील जस्ता मूलभूत मूल्य मान्यताका आधारमा सञ्चालित छन् ।

कोषको ४९औं वार्षिकोत्सवको अवसर पारेर प्रकाशनको शुरुवात गरिएको कोषको वार्षिक प्रकाशन “सञ्जीवनी” प्रकाशनलाई यस वर्ष पनि निरन्तरता दिइएको छ र आगामी हरेक वार्षिकोत्सवको अवसरमा प्रकाशन गर्ने कार्यलाई जारी राख्ने लक्ष्य राखेका छौं । यस वार्षिक प्रकाशनमा सदा भै सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यू, माननीय अर्थमन्त्रीज्यू, नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नरज्यूले कोषको वार्षिकोत्सवको अवसरमा दिनुभएको शुभकामना सन्देशहरूबाट सुरु गरिएको छ । अर्थ सचिव एवम् कोषको सञ्चालक समितिका अध्यक्ष डा. रामप्रसाद घिमिरेज्यूको मन्तव्य, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री रमेश घिमिरेसँग कोषको वर्तमान अवस्था र भावी योजनाका बारेमा लिइएको अन्तरवार्ताका साथै कोषका पूर्वअध्यक्ष र प्रमुख कार्यकारी अधिकृतहरूसँग कोषमा आबद्ध रहँदाको अनुभव र उहाँहरूले कोषलाई दिनुभएको मार्ग निर्देशनलाई समावेश गरिएको छ । नेपालको आर्थिक, मौद्रिक, वित्तीय, बैकिङ, वाणिज्य, व्यवस्थापन, कानूनलगायतका विविध विषयमा लेखिएका नेपाली भाषातर्फ २८ वटा र अंग्रेजी भाषातर्फ १७ वटा गरी कुल ४५ वटा लेख समेटिएका छन् । अन्त्यमा गतवर्ष कोषमा भएका उल्लेखनीय गतिविधिहरू सारसंक्षेप समेत प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरिएको छ । आर्थिक गतिविधि, निक्षेप सुरक्षण र कर्जा सुरक्षण व्यवस्था तथा समसामयिक विषयवस्तुमा चासो राख्ने हरेकोहीलाई यो प्रकाशन उपयोगी हुने विश्वास हामीले लिएका छौं । यस प्रकाशनमा प्रकाशित लेख रचनाहरूमा व्यक्त विषयवस्तुलाई सम्बन्धित लेखकको निजी धारणाको रूपमा मात्र लिइदिनु हुनसमेत अनुरोध गर्दछौं ।

सञ्जीवनी प्रकाशनलाई निरन्तरता दिन पाउँदा हामी हर्षित छौं । आफ्ना अमूल्य लेख-रचना उपलब्ध गराउनु हुने सबै सर्जकहरूलाई हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौं । यस प्रकाशनलाई पाठकसामु ल्याई पुऱ्याउन प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने प्रबुद्ध लेखकवर्ग, सम्पादन, आवरण डिजाइन, लेआउट र प्रेससम्बन्धी कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सबै महानुभावहरू लगायत सल्लाहकार एवम् शुभेच्छुकहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछौं । साथै आगामी दिनहरूमा पनि निरन्तर सहयोग र सद्भावको अपेक्षा गर्दछौं ।

अन्त्यमा, पाँच दशक लामो इतिहास बोकेको यस संस्थालाई आजको अवस्थासम्म ल्याई पुऱ्याउन अमूल्य योगदान पुऱ्याउने नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था, पूर्व कर्मचारी एवम् सम्पूर्ण शुभचिन्तक तथा सम्बद्ध पक्षहरूप्रति कोष परिवार हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछ ।

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

पत्र संख्या :-

च. नं. :-

शुभकामना

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले ५० वर्ष पूरा गरी ५१ औं वर्षमा प्रवेश गर्न लागेको अवसरमा आर्थिक एवम् वित्तीय क्षेत्रका विभिन्न सिर्जनात्मक एवम् ज्ञानवर्द्धक लेख रचना समावेश गरी "सञ्जीवनी" को तेस्रो अंक प्रकाशन हुन लागेको थाहा पाउँदा मलाई खुशी लागेको छ। वार्षिकोत्सवको यस सुखद् अवसरमा कोषमा आवद्ध बैंक तथा वित्तीय संस्था, सरोकारवाला र समग्र कोष परिवारलाई हार्दिक बधाई एवम् शुभकामना ज्ञापन गर्दछु।

वैकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणाली प्रतिको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्दै सर्वसाधारणको आर्थिक हित संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि कोष वि.सं. २०३१ सालदेखि निरन्तर क्रियाशील रहँदै आएको छ। स्थापनाकाल देखि नै कर्जा सुरक्षण र वि.सं. २०६७ देखि निक्षेप सुरक्षण कार्यको थालनी गरी कोषले आव. २०८०।८१ को अन्त्यसम्ममा करिब रु. १४ खर्बको निक्षेप र रु. ३ खर्ब कर्जाको सुरक्षण गरेको छ। यस अवधिमा कोषले व्यवसाय विस्तार, सुरक्षण शुल्क आम्दानी वृद्धि, पूँजी कोष तथा दायित्व अनुपातमा सुधार लगायत कोष संचालनसँग सम्बन्धित प्रमुख वित्तीय परिसूचकमा राम्रो प्रगति हासिल गरेको छ। त्यसैगरी नीतिगत, सांगठनिक एवं व्यवस्थापकीय पक्षमा पनि कोषको अवस्था सन्तोषजनक पाइएको छ।

विश्वसनीय सुरक्षण सेवाप्रदायक संस्थाको रूपमा स्थापित हुने कोषको दुरदृष्टि र सर्वसाधारणको निक्षेप तथा संस्थागत कर्जाको सुरक्षण गरी वैकिङ्ग एवम् वित्तीय प्रणाली प्रति सर्वसाधारणको विश्वास अभिवृद्धि गर्ने कोषको अभियान लाई आत्मसाथ गर्दै सुरक्षण कार्यक्रममा समसामयिक परिमार्जन, व्यवसाय तथा लगानीका क्षेत्र विस्तार, नीतिगत एवम् संस्थागत सुधार, जोखिम व्यवस्थापन, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली व्यवस्थापन, स्वचालित कार्यप्रणालीको प्रयोग लगायतका विषयमा कोषले आगामी दिनमा विशेष ध्यान दिन जरुरी देखिएको छ।

उपर्युक्त सन्दर्भमा पारदर्शी एवं स्वचालित कार्यप्रणाली, गतिशील र सक्षम नेतृत्व, चुस्त र मितव्ययी संरचना, स्व-उत्प्रेरित कर्मचारी र सन्तुष्ट सेवान्नाही नै सफल संगठनका आधारभूत परिसूचक हुन् भन्ने यथार्थलाई कोष परिवारले पूर्णरूपमा आत्मसाथ गर्ने अपेक्षा लिएको छु।

अन्त्यमा, प्रस्तुत वार्षिक प्रकाशन निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषका गतिविधिको साथै आर्थिक एवम् वित्तीय क्षेत्रको वारेमा अभिरुची राख्ने सबैका लागि उपयोगी हुने अपेक्षा गर्दै वार्षिक उत्सवको यस सुखद् अवसरमा कोषको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु। साथै कोषमा आवद्ध बैंक तथा वित्तीय संस्था, कोषका शुभचिन्तक, शुभेच्छुक एवम् सम्पूर्ण सरोकारवालाहरु र समग्र कोष परिवार प्रति पुनः हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

धन्यवाद।

४ असोज, २०८१

डा. रामप्रसाद घिमिरे

सचिव, अर्थ मन्त्रालय एवम्

अध्यक्ष, सञ्चालक समिति

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

टेलिफोन नं.:- बजेट म. ४२११८०१, प्रशासन म. ४२११७४८, ४२११३००, राजस्व व्य.म. ४२११८६७, अ.शा.स.स.म. ४२११८३७, आ.नि.वि.म. ४२११८२६

योजना, अनुगमन तथा मू.म. ४२००५३७, कानून तथा फैसला का.म. ४२११८१३, वि.क्षे.व्य.स.स.म. ४२११९९३, वित्तीय हस्तान्तरण म. ४२११३१६

फ्याक्स नं. ४२१११६४, ४२११३४८ (बजेट म.) ४२१११६५ (अ.आ.स.स.म.)

ईमेल : admindivision@mof.gov.np, वेब साईट : www.mof.gov.np

बदलिँदो परिवेशमा कोषको बढ्दो महत्व

नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को २०७९ असार १४ गतेको निर्णयअनुसार कोषको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत नियुक्त हुनुभएका रमेश घिमिरेले २७ महिनादेखि कोषको नेतृत्व सम्हालिँरहनुभएको छ । कोषलाई एउटा छुट्टै उचाइमा पुर्याउने लक्ष्यका साथ कार्य गरिरहनुभएका घिमिरेसँग उहाँको २७ महिनाको कार्यकालको अनुभव, हासिल भएका उपलब्धि, कोषको भावी योजना तथा गन्तव्यलगायत समसामयिक विषयमा सम्पादक समूहले कुराकानी गरेको थियो । प्रस्तुत छ उहाँसँगको कुराकानीको सम्पादित अंश :

रमेश घिमिरे

प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

प्रमुख कार्यकारी अधिकृतका रूपमा कोषमा प्रवेश गर्नुभएको दुई वर्ष पूरा भएको छ । यो दुई वर्षमा महत्वपूर्ण उपलब्धि के के भए ?

मैले कार्यभार सम्हालेको २७ महिना पूरा भइसकेको छ । निजी क्षेत्रबाट सार्वजनिक क्षेत्रमा आउँदा केही अप्ठ्यारो र साँघुरो महसुस भएको थियो । तर, यहाँ आइसकेपछि संस्थाको कार्यप्रगति र मैले निजी क्षेत्रमा बसेर लामो समयसम्म गरेको अनुभवले धेरै काम गरेको छ । अर्धवार्षिक बुलेटिन, वार्षिक प्रकाशन गरी जनचेतना बढाउने प्रयास गरेका छौं । बजार प्रवर्द्धनलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी समय समयमा विभिन्न स्थानमा कार्यक्रम तथा गोष्ठी सञ्चालन गरिरहेका छौं ।

निक्षेप सुरक्षणको सीमा ३ लाखबाट बढाएर ५ लाख रूपैयाँसम्म सुरक्षण हुने व्यवस्था भएको छ । कर्जा सुरक्षण नियमावलीमा समयानुकूल संशोधन गरी नयाँ सुरक्षण कार्यक्रमको दायरा विस्तार गर्ने प्रावधान बनाइएको छ । यसअनुसार नयाँ कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठानको सहकार्यमा स्टार्टअप कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारसँगको सहकार्यमा रोजगारमुखी सूचना प्रविधि तालिम कर्जा सुरक्षण योजना लगायत सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन भएका छन् । पशुधन सुरक्षण कार्यक्रमलाई Artificial Intelligence (AI) मा आधारित बनाउने कार्य अघि बढाइएको छ । कोषले गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित, सरलीकृत, पारदर्शी तथा वस्तुनिष्ठ बनाउन सुरक्षित कर्जाको क्षतिपूर्ति दाबी भुक्तानी विनियमावली, २०८१, कर्जा अपलेखन कार्यविधि, २०८१ तर्जुमा भई कार्यान्वयन भएको छ । कर्जा सुरक्षण तथा शुल्क असुलीसम्बन्धी कार्यविधि, २०८१ स्वीकृतिका लागि सञ्चालक समितिमा पेश भएको छ । दाबी भुक्तानी फिर्ता कार्यविधि, २०८१ र कर्जा सुरक्षणको पूर्वसहमतिसम्बन्धी कार्यविधि, २०८१ तयार भइसकेको छ ।

कोषको व्यावसायिक, संगठनात्मक एवं व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधार गर्न के कस्ता योजना छन् ?

कोषको तेस्रो पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना (२०८०/८१-२०८४/८५) तयार भई कार्यान्वयनमा आएको छ । यस योजना अनुसार कोषले संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि र सुशासन, व्यावसायिक विस्तार, वित्तीय द्रोत व्यवस्थापन, आन्तरिक नियन्त्रण तथा जोखिम व्यवस्थापन र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थासँगको सम्बन्ध र सहकार्यमा कोषलाई अगाडि बढाउने योजना बनाइएको छ ।

संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा कोषको संगठनात्मक संरचना परिमार्जन गर्ने, जोखिममा आधारित कर्जा सुरक्षण शुल्क निर्धारण गर्ने, लगानीयोग्य रकमको लगानीको दायरा विस्तार गर्ने, मौजुदा पुँजीकोष वृद्धि गर्ने, विद्युतीय सुशासन कायम गर्ने, निक्षेप सुरक्षणको लागि IADI (International Association of Deposit Insurers)

को सदस्यता र कर्जा सुरक्षणका सम्बन्धमा SME Finance Forum को सदस्यता लिने र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सुरक्षण संस्थाले लिएका असल अभ्यासको अनुसरण गर्ने कार्यनीति कोषले लिएको छ ।

कोष सार्वजनिक संस्थानमध्ये नाफा गर्नेमा पाँचौं स्थानमा छ । तर, जनमानसको नजरमा कोष पर्न सकिरहेको छैन, किन ?

सार्वजनिक संस्थानमा नाफा गर्ने संस्थानमा कोष पाँचौं नम्बरमा परेको छ । यो राम्रो पक्ष हो । गत वर्ष मात्रै हामीले सरकारलाई करिब १ अर्ब ७१ करोड रूपैयाँ हाराहारीमा कर तिरेका छौं । यो वर्ष पनि हाम्रो राम्रै प्रगति भएको छ ।

कोषको व्यवसायको कार्य प्रकृति नै आम सर्वसाधारणको जानकारीभित्र नपर्ने भएकोले कोषको नाम अन्य संस्थाको जस्तो चिरपरिचित छैन । कोषले गर्ने काम बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग मात्र सीमित हुने र अप्रत्यक्ष रूपमा मात्र सर्वसाधारण लक्षित हुने भएकोले कोष साक्षरतामा कमी देखिएको हो । कोष साक्षरताको लागि सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी सामाजिक सञ्जालमार्फत सचेतनामूलक र प्रचारात्मक कार्यक्रम गरेका छौं । वित्तीय सुरक्षा जालोलाई माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक, क्याम्पसस्तरका पाठ्यक्रममा राख्न नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय र विभिन्न विश्वविद्यालयमार्फत सञ्चार सम्बन्ध स्थापित गरेका छौं ।

बैंकहरूको निष्क्रिय कर्जा बिग्रेदो अवस्थामा छ, लघुवित्तको भन्ने खराब छ । अधिकांश लघुवित्त कोषसँग आबद्ध छन् । यसले कोषको जिम्मेवारी थप हुने देखिन्छ । त्यसको लागि कोषले कस्तो तयारी गरेको छ ?

कोषको कर्जा सुरक्षणको पोर्टफोलियोमा ७० प्रतिशत लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कर्जा सुरक्षण रहेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको औसत निष्क्रिय कर्जा ५ प्रतिशतको हाराहारीमा छ । लघुवित्तको मात्र निष्क्रिय कर्जा हेर्दा ६.८५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । समग्र अर्थतन्त्रको अवस्था, कोभिडको असर, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारका नकारात्मक प्रभावका कारणले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जाको परिमाण र गुणस्तरमा असर परेको देखिन्छ ।

कोषले आफ्नो दायित्व पूरा गर्नका लागि भविष्यमा हुने जोखिमको अध्ययन, अनुमान, न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गर्न सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग, कर्मचारीको क्षमता विकासका कार्यक्रम, कोषको पुँजीकोष वृद्धि, सुरक्षण कोषमा आधारित कर्जा सुरक्षण योजना, वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि र पुनर्बीमा जस्ता दूरदर्शी कार्यनीति लिएको छ ।

कोषले असोज ४ देखि ८ गतेसम्म एसिक सम्मेलन आयोजना गर्दै छ । यस सम्बन्धमा केही जानकारी दिनुहोस् न ।

एसियाको विभिन्न देशमा रहेका कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन ACSIC (Asian Credit Supplementation Institution Confederation) सन् १९८७ मा स्थापित भएको हो । यसमा १२ एसियाली देशको १७ कर्जा सुरक्षण गर्ने संस्थाहरू आबद्ध छन् । एसिक स्थापनादेखि नै कोष यसमा आबद्ध छ । एसिकका सदस्यले पालैपालो हरेक वर्ष सम्मेलन आयोजना गर्ने गरेका छन् । ३० वर्षपछि हामीले एसिकको ३६औं सम्मेलन २०८१ असोज ४ गतेदेखि असोज ९ गतेसम्म काठमाडौंमा आयोजना गर्दै छौं ।

यस सम्मेलनको मुख्य थिम "Financing Innovations for Economic Growth" रहेको छ । सम्मेलनमा विभिन्न देशका विज्ञहरू, हामी जस्तै सुरक्षण सेवाप्रदायक संस्थाका वरिष्ठ कार्यकारीहरू, स्थानीय बैंकहरू, विकास साभेदारका प्रतिनिधिहरू एवम् सरोकारवालालाई निमन्त्रणा भइसकेको छ । यस कार्यक्रमलाई सफल बनाउन सबैको सहयोगको अपेक्षा गरेका छौं ।

यसभिन्न

	कार्य संस्मरण		
१	वित्तीय प्रणालीमा कोषको अतुलनीय योगदान	राजनसिंह भण्डारी	३
२	वित्तीय स्थायित्व र कोषको भूमिका	भाष्करमणि ज्ञवाली	४
३	निम्न वर्गको निक्षेप सुरक्षणमा कोषको भूमिका	चन्द्रमान मलेकु	५
४	कोषले कर्जा सुरक्षण दायरालाई बढाउनुपर्छ	डा. दण्डपाणि पौडेल	६
	नेपाली खण्ड		
१	लयमा फर्किँदै नेपालको आर्थिक क्रियाकलाप	कृष्णहरि बास्कोटा	९
२	सहकारीमा वित्तीय व्यवस्थापनको सुधार	पदमराज पौडेल	१२
३	नेपालमा परामर्श सेवाको खरिद व्यवस्थापन	घनश्याम पराजुली	१८
४	आत्मसजगता र सङ्गठनको उत्पादकत्व	डा. भागवत आचार्य	३३
५	वित्तीय प्रणालीमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको भूमिका तथा आगामी कार्यदिशा	गणेश श्रेष्ठ	३७
६	कर्जा सुरक्षणका सिद्धान्तहरू	अच्युत पन्त	४२
७	सार्वभौम ऋणको विवेकशील उपयोग: देखिएका समस्या र सुधारका उपायहरू	राम बहादुर के.सी.	४९
८	आजको आवश्यकता: सहकारी क्षेत्रको बचत तथा कर्जा सुरक्षण	अशेष लामिछाने	५८
९	स्टार्टअप कर्जा : एक चर्चा	रामचन्द्र पराजुली	६२
१०	नेपालमा कर्जा सुरक्षणको भावी कार्यदिशा	दिनेश कोइराला	६९
११	नेपालमा संकटकालीन अधिकारको प्रयोगको अवस्था	शिव वाग्ले	७६
१२	सार्वजनिक सेवाको ओज प्रबर्द्धनमा निजामती सेवा	ठाकुरप्रसाद बस्ताकोटी	८२
१३	व्यवस्थापनको अवधारणा, प्रचलित सिद्धान्त र यसका चुनौतीहरू	विनोद जि.सी	८८
१४	सहकारी समस्या समाधानमा राज्यको भूमिका	अर्जुन सिंह ठगुन्ना	९५
१५	Enterprises Resource planning (ERP)	डिल्लीराम लम्साल	९९
१६	नेपालको परिणाममुखी सार्वजनिक प्रशासन	पूर्ण खड्का	१०५
१७	नेपालमा वैदेशिक लगानी	सरिता पाण्डेय	१०९
१८	बीमाका सिद्धान्तहरू र नेपालमा बीमा बजारको वर्तमान अवस्था	मोहम्मद दिलदार अंसारी	११३
१९	सूचना प्रविधि तथा साइबर अपराध, सुरक्षा र जोखिम	गजेन्द्र प्रसाद यादव	११८
२०	सार्वजनिक क्षेत्रमा व्यावसायिकताको विकास	दिल्लिप कुमार श्रीवास्तव	१२३
२१	नेपालको सहकारी बजेट प्रणाली र चालु बजेटमा भएका व्यवस्था	मुना नेपाल	१३१
२२	नेपालमा लघुबीमाको अवस्था, औचित्यतासँगै यसको कार्यान्वयन पक्षमा रहेको समस्या र समाधानका उपायहरू	सुदर्शन बस्नेत	१३९
२३	सार्वजनिक प्रशासनका सवालहरू	राम बहादुर के.सी.	१४५
२४	जलवायु परिवर्तन र भ्रष्टाचार- आफुतिर पनि हेर्ने कि ?	आदित्य आचार्य	१५१
२५	कसरी घटाउने बेरुजु ?	गायत्री निरौला	१५५

२६	फेरिएको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष, सूचना तथा प्रविधिमा नविन कार्यक्रमको खाँचो	परिवर्तन देवकोटा	१६१
२७	नेपालमा सामाजिक सुरक्षाको वर्तमान अवस्था	रामकृष्ण आचार्य	१६५
२८	नेपालमा सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन तथा परिचालन	लक्ष्मण ज्ञवाली	१६९
English Section			
1	The Evolution of Cryptocurrency Taxation: A Comparative Analysis of Global Regulatory Approaches with Emerging Challenges in Taxation Law	Dr. Adv. Newal Chaudhary	174
2	Ethical Challenges for Accountants in the Digital Age	Bikrant Acharya	187
3	MSMEs and Sustainable Development: Paving the Way for Better Tomorrow	Mandira Thapaliya	192
4	Asian Credit Supplementation Institution Confederation (ACSIC) "Empowering Small Businesses Across Asia"	Ruchi Shrestha	199
5	AML CFT Supervision regime in Nepal Rastra Bank	Abhiyan Upadhyay	206
6	The Fundamental Analysis of Stocks: An Overview	Kul Chandra Rijal	211
7	Competitive Landscape Assessment and Investment Planning	Narayan Paudel	216
8	Reserves and Surplus in Banks	Dwaipayana Regmi	223
9	Digital Signatures: A Global Overview with a Focus on Nepal	Raju K.C.	230
10	Impact of Monetary Policy of 2081/82 on Macro-economic Indicators of Nepal- A Theoretical Perspective	Rakesh Kumar Ray	235
11	Conflict: Something natural, normal but considerable	Pratigya bhatta	243
12	Econophysics: A Dynamic Approach to Economic Systems and Its Emerging Relevance in Nepal	Ramesh Simkhada	250
13	The Impact of Government Debt on Economic Growth: Nepal's Public Debt Scenario	Puspa Bhatta	254
14	Empowering Small Businesses: Initiatives that help Small Businesses Secure Credit and Grow	Aryan Dhungana	259
15	Top 10 Agricultural Producing Countries in the world	Shyam Krishna Shahi	263
16	Nepal and the Fight Against Money Laundering and Terrorism Financing	Nirgesh K.C.	268
17	Risk Management Practices in Nepalese Banking Industry	Umesh Thapa	277

वित्तीय प्रणालीमा कोषको अतुलनीय योगदान

■ राजनसिंह भण्डारी, पूर्वअध्यक्ष

कोष सञ्चालक समिति अध्यक्षको हैसियतमा तीन वर्ष (२०५८-६२) सम्म जिम्मेवारीमा रहनुभयो । तीन वर्षे कार्यकालमा कोषको व्यवसायिक, संगठनात्मक एवं व्यवस्थापकीय पक्ष कस्ता थिए ?

नेपाल राष्ट्र बैंकमा कार्यरत हुँदा तत्कालीन डेपुटी गभर्नर डा. हरिहरदेव पन्तले मलाई नेपाल फाइनेन्सको व्यवस्थापन सुधारमा काजमा खटाउनु भएको थियो । त्यतिवेला कर्जा सुरक्षण निगम बन्द हडताल जस्ता क्रियाकलापले ग्रसित थियो । नेपाल फाइनेन्समा गरेको कार्यबाट प्रभावित भएर डा. हरिहरदेव पन्तले २०५४ साल तिरै मलाई कर्जा सुरक्षण निगमको कार्यकारी प्रमुखको रूपमा कार्य गर्ने गरी नेतृत्व सम्हाल्न पठाउनुभएको थियो । मैले त्यहाँ केही समय काम गरी त्यहाँको कार्य वातावरण सुधार गरेको थिए । कार्य वातावरण विथोल्ने एकाध कर्मचारीहरूलाई कारबाही र राम्रो काम गर्ने कर्मचारीलाई प्रोत्साहन गरी कार्य वातावरण सुमधुर बनाइएको थियो । चार वर्ष पछि मैले फेरि अध्यक्षको रूपमा त्यस संस्थामा रहने मौका पाए । मैले सम्भ्रदा त्यतिवेला अपवाद वाहेक अनुशासित वातावरण थियो । थोरै कर्मचारी थिए एक परिवार जसरी संस्था चलेको थियो । स्पष्ट अख्तियारी दिने व्यवस्था थियो । कार्य सम्पादन समयमै गरी अद्यावधिक प्रतिवेदनहरू उचित समयमा प्रस्तुत गर्ने वातावरण थियो । धेरै संस्थानहरू मध्ये धेरै थोरै संस्थानहरूले नाफा आर्जन गर्ने गरेका थिए जस मध्ये कर्जा सुरक्षण निगम एक थियो । राम्रो नाफा गरेर सरकारी राजश्वमा महत्वपूर्ण योगदान गरेको थियो ।

कोषको नीति निर्माण र व्यवस्थापनलाई मार्ग निर्देश गर्ने क्रममा तपाईंको कार्यकालमा भएका महत्वपूर्ण उपलब्धि बताइदिनुस् न ?

समय धेरै भयो सम्भ्रन गार्हो छ, तथापि केही महत्वपूर्ण उपलब्धिहरूमा समयमा प्रतिवेदन पेश गर्ने, नाफामा सञ्चालन गर्ने संस्थामा पर्न सफल भएका थियौ । आम्दानीका रूपमा सुरक्षण दस्तुर खर्चमा दावी भूक्तानी थियो, यति धेरै सुरक्षण दस्तुर तिरेर पनि दावी पाउदैनौ भन्ने गुनासोलाई सम्बोधन गर्न निरन्तर प्रयासरत थियौ । दावी प्राप्त भए पश्चात भूक्तानी गर्न कठिन भएको अवस्थामा सदस्य संस्थालाई सन्तुष्ट पार्न सफल भएका थियौ । म रहेको समयमा निक्षेप सुरक्षाको कार्यलाई अघि बढाउन कानूनको मस्यौदा तयार गरिएको थियो । कर्जा सुरक्षणको दायरा विस्तार गर्न विनियमावली निर्माण गरेका थियौ । प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जाको अनिवार्यता घटेको समयमा साना तथा मझौला उद्यम कर्जा सुरक्षण गर्न नीतिगत व्यवस्था गरेका थियौ । कोषले ५९औं वर्ष मनाउँदै छ । यस अवधिमा कोषले नेपाली बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीमा पुऱ्याएका योगदानलाई कसरी स्मरण गर्नुहुन्छ ?

पहिले कर्जा सुरक्षण निगम थियो कर्जाको मात्र सुरक्षण हुन्थ्यो हाल निक्षेप सुरक्षण पनि गर्ने भएको छ । निक्षेप सुरक्षणले वैकिङ प्रणालीलाई विश्वासिलो बनाउन सफल भएको छ । निक्षेप सुरक्षणले जनतामा भरोसा वढाएको छ । सर्वसाधारण जनताले बैंक प्रति हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन भएको छ । स्रोत संकलनले कोषको वित्तीय अवस्था मजबुत भएको छ । कोष र सदस्य संस्थाविचको सम्बन्ध सकारात्मक भइ अगाडि वढेको देख्दछु ।

पछिल्ला वर्षमा कोषले हासिल गरेका उपलब्धि र आगामी दिनका प्राथमिकता के हुनुपर्ने ठान्नुहुन्छ ?

निक्षेप सुरक्षणको सुरक्षण दस्तुर धेरै भयो जोखिम कम छ भन्ने गुनासो सुनिन्छ । नियमनकारी निकायका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकले राम्रो संग नियन्त्रणात्मक कार्य गरेकाले जोखिम कम देखिन्छ । नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था र निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष सबै पक्षको जित जित हुने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहक खुसी बनाउने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ला ।

वित्तीय स्थायित्व र कोषको भूमिका

■ भाष्करमणि ज्ञवाली, पूर्वअध्यक्ष

कोष सञ्चालक समिति अध्यक्षको हैसियतमा तीन वर्ष (२०६५-२०६८) सम्म जिम्मेवारीमा रहनुभयो। तपाईंको कार्यकालमा कोषको व्यावसायिक, संगठनात्मक एवं व्यवस्थापकीय पक्ष के- कस्ता थिए ?

निक्षेप वीमा थिएन। कर्जा सुरक्षणको काम मात्र हुन्थ्यो। केही कर्मचारीमा व्यवसायिकता थियो, केही कर्मचारीहरूमा राजनैतिक प्रभावले पद प्राप्तीमा प्रयास र अध्यक्षलाई दवाव पार्ने काम हुन्थ्यो तर मैले राजनैतिक प्रभावमा नपरिकन व्यवसायिकता, प्रतिस्पर्धाका आधारमा कर्मचारी व्यवस्थापनमा जोड दिएर सोही अनुसारका कर्मचारी व्यवस्थापन गरिएको थियो। थोरै संख्यामा कर्मचारी भएपनि कार्य कुशलता थियो। निक्षेप वीमाको कानूनी व्यवस्था थिएन। कानूनको लागि डाफ्ट तयार गरियो। नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक लगायतका नियमनकारी निकाय उदासीन थिए। निक्षेप वीमा कार्यन्वयनमा ल्याउन बीमा समितिको अनुमति लिनुपर्ने हुदाँ निक्षेप वीमा नभनीकन निक्षेप सुरक्षण नामले यसलाई अगाडि वढाउने गरी कार्य भयो। कानून वन्न समय लान्ने हुदाँ प्रवन्धपत्र तथा नियमावलीमा संशोधन गरेर निक्षेप सुरक्षण कार्य अगाडि वढाईको थियो।

तपाईंले कोषको नीति निर्माण र व्यवस्थापनलाई मार्गनिर्देश गर्ने क्रममा भएका महत्वपूर्ण उपलब्धि के हुन् ?

तत्कालीन समयमा उस संस्थामा कर्मचारी नियुक्तिमा समेत राजनैतिक हस्तक्षेप र दक्ष कर्मचारीको अभाव थियो। म हुँदा कर्मचारी नियुक्तिमा राजनैतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त गर्ने कार्य अगाडि वढाइएको थियो। कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा सुरक्षण रकम घट्टै गएको र दाबी रकम बढ्दै गएको अवस्था थियो। संस्थामाथिको एक किसिमको दवाब थियो। उक्त अवस्थामा निक्षेप सुरक्षण ल्याउन नेपाल सरकार नेपाल राष्ट्र बैंकलाई निरन्तर दवाव दिने कार्य भयो। निगमको आकार र उपलब्धी हेर्दा कसैले पत्याउने अवस्था थिएन। व्यवसायिक क्षमता कमजोर थियो त्यसलाई सुधार गर्ने कार्य भयो। नेपाल राष्ट्र बैंकको कार्यकारी निर्देशक र निगमको अध्यक्ष भएकाले राष्ट्र बैंकतर्फ समन्वय सहज भयो।

कोषले ५९औं वर्ष प्रवेश गर्दैछ। यस अवधिमा कोषले नेपाली बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीमा पुऱ्याएको योगदानलाई कसरी सम्झनुहुन्छ ?

देशको अर्थतन्त्रलाई सक्षम सवल वनाउन जन साधरणको विश्वास वढाउन, बैंकिङ प्रणाली प्रति विश्वास वढाएर बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई लगानीलाई प्रोत्साहन गर्न सहयोग गरेको थियो। निक्षेप वीमा लागु गर्दा धेरै बैंकहरू विभिन्न समस्याहरूले ग्रसित भएका थिए। बैंकिङ प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको उद्देश्यमा निगमले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। म अध्यक्ष हुदाँ निक्षेप सुरक्षणको सीमा १० लाख वनाउने उद्देश्यका साथ कार्य अगाडि वढेकोमा दुईलाख हुँदै हाल पाँच लाखको निक्षेप सुरक्षणको काम प्रशसनीय भएकोलाई उच्च कदर गर्दछु।

पछिल्ला वर्षमा कोषले प्राप्त गरेका उपलब्धि र आगामी दिनका प्राथमिकता के हुनुपर्छ ?

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा निक्षेप सुरक्षणको कार्य राम्रो छ। मुद्राको क्रय शक्ति घट्टै गएको, मुद्राको प्रचलन वढ्दै गएको बैंकिङ प्रणालीमा सर्वसाधारणको पहुँच बढ्दै गएको कारणले यसको सीमा वढाउदै लैजानुपर्छ। निक्षेपमा दशलाखसम्मको निक्षेप सुरक्षणको सीमा वनाउनुपर्ने देखिन्छ। कर्जा सुरक्षणमा विशेष ध्यान दिई वजारीकरणका विभिन्न रणनीति अवलम्बन गर्न जरूरी छ। कर्जा सुरक्षणका नयाँ नयाँ कार्यक्रम ल्याई कोषका गतिविधि अगाडि वढाउनु पर्ने देखिन्छ।

निम्न वर्गको निक्षेप सुरक्षणमा कोषको भूमिका

■ चन्द्रमान मलेकु, पूर्वमहाप्रबन्धक

कोषमा महाप्रबन्धकको रूपमा २ वर्ष (२०६५-२०६७) सम्म काम गर्नुभयो । तपाईंको कार्यकालमा कोषको व्यावसायिक, संगठनात्मक एवं व्यवस्थापकीय पक्ष कस्ता थिए ?

ऐन, कानुन, नियमावलीलगायत कानुनी आवश्यकता पूरा गर्न आवश्यक कानुन र नियमको डाफ्ट बनाउने काम गरियो । नयाँ व्यावसायिक र काममा उत्प्रेरित जनशक्ति भित्राउने, दक्ष जनशक्तिका रूपमा सीएको छुट्टै व्यवस्था गर्ने, भीआरएसबाट पुराना कर्मचारी व्यवस्थापन गर्ने काम भयो । कर्मचारीलाई प्रोत्साहन गर्न थप ग्रेड दिन थाल्यौं । पशुधन सुरक्षणमा ऋणीहरूले दयाग लगाउने व्यवस्था थिएन । क्षतिपूर्ति दाबी बढी हुन्थ्यो । त्यसलाई व्यवस्थित गर्न प्राविधिकलाई जिम्मेवार बनाउने काम भयो ।

कोषको नीति निर्माण र व्यवस्थापनलाई मार्गनिर्देश गर्ने क्रममा तपाईंको कार्यकालमा भएका महत्त्वपूर्ण उपलब्धि के-के हुन् ?

निगम पहिला घाटामा थियो । नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँग ठूलो रकम लिनुपर्ने हिसाबमा थियो । विभिन्न कारणले त्यो रकम उठ्न सकेको थिएन । बैंकको उच्च व्यवस्थापनसँग वार्ता गरी उक्त रकम उठाएर निगमलाई छोटो समयमा घाटाबाट नाफामा लैजान सक्यौं । कोषले गर्ने कार्यक्रममा कर्जा सुरक्षण र पशुधन सुरक्षण मात्र रहेकोमा निक्षेप सुरक्षणको कार्य समेत गर्ने आधार तयार गरिएको थियो । ती कार्यक्रमलाई प्रभावकारी तरिकाबाट अगाडि बढाउने काम भएको थियो । पहिलो रणनीतिक योजना निर्माण गरिएको थियो ।

कोष ५० वर्ष पूरा गरी ५९औं वर्ष प्रवेश गर्दै छ । यस अवधिमा कोषले नेपाली बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीमा पुऱ्याएका योगदानलाई कसरी स्मरण गर्नुहुन्छ ?

निम्न वर्गका जनताले दुःखले आर्जन गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थामा राखेको निक्षेप सुरक्षणले बैंकिङ प्रणालीप्रति जनसाधारणको विश्वास बढेको छ । पशुधन सुरक्षणले पशुपालन तथा कृषि कार्यमा संलग्न कृषक प्रोत्साहित भएका छन् । यसको बिमा वा सुरक्षणमा दिने अनुदान रकमले किसान भन्ने उत्साहित छन् । स-सानो बिनाधितो कर्जा सुरक्षण हुने हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई लगानी वढाउन मद्दत गरेको छ । बैंकहरूको मुद्दती निक्षेपमा ठूलो रकम राख्ने भएकाले तरलता व्यवस्थापनमा सहयोग पुगेको छ ।

पछिल्ला वर्षमा कोषले हासिल गरेका उपलब्धि र आगामी दिनका प्राथमिकताबारे तपाईंको सुझाव के छन् ?

पछिल्ला वर्षमा कोषले हासिल गरेका उपलब्धिलाई संस्थागत गरी थप नयाँ काम गर्नुपर्छ । कर्जा सुरक्षणका नयाँ-नयाँ योजना अगाडि बढाउने, नयाँ-नयाँ प्रडक्ट बैंक तथा वित्तीय संस्थाका योजनासँग मिलान हुने गरी व्यवसाय विस्तार गर्न सुझाव दिन्छु । निगमको रकम उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्ने, सुरक्षित योजनामा लगानी विविधीकरण गर्ने, बैंकको मुद्दती निक्षेपभन्दा बचतपत्रमा जोड दिने, सरकारी आयोजनामा संयुक्त स्वामित्वका आधारमा सरकारका प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा लगानी गर्ने उद्देश्य कोषले लिनुपर्छ ।

कोषले कर्जा सुरक्षण दायरालाई बढाउनुपर्छ

■ डा. दण्डपाणि पौडेल, पूर्वप्रमुख कार्यकारी अधिकृत

कोषको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको हैसियतमा चार वर्ष (२०७०-७४)सम्म कार्यभार सम्हाल्नुभयो । तपाईंको कार्यकालमा कोषका व्यावसायिक, संगठनात्मक एवं व्यवस्थापकीय पक्ष के-कस्ता थिए ?

त्यतिबेला संस्थान निर्देशन बोर्डको विज्ञापनअनुसार तत्कालीन कर्जा सुरक्षण निगम प्रालि र कानून लागु भएपछि कोषमा परिणत भएको (यसपछि कोष शब्द प्रयोग गरिएको) कार्यकारी पदमा खुलेको प्रतिस्पर्धामा विस्तृत कार्ययोजना तयार गरी छनोट सूचीमा परेपछि अन्तर्वार्ताबाट छानिएको हुँ । लोकसेवा आयोग अध्यक्षको अध्यक्षतामा आयोग पदाधिकारी, बोर्ड अध्यक्ष र अर्थसचिवसहितको बृहत् समितिमा अन्तर्वार्ता दिँदा ३० मिनेट समय दिइए पनि ३५ स्लाइड भएकाले देखाउने मात्र काम हुँदो रहेछ। त्यसपछि तीन घन्टा प्रस्तुत गर्न पाइयो । निक्षेप बिमा/सुरक्षण र कर्जा सुरक्षण विषयमा विश्व अनुभव र नेपालको सन्दर्भमा छलफल भयो । अन्तिममा ३ जना प्रतिस्पर्धीको नतिजापछि मन्त्रिपरिषद् निर्णयअनुसार नियुक्ति लिएँ । पदभार ग्रहण गरेको तेस्रो दिन निगम सञ्चालक समिति अध्यक्षसहित डीएफआईडी, विश्व बैंक आदि दातृ संस्थाका प्रतिनिधिसँगको बैठकमा सहभागी भएँ। त्यहाँ धेरै विषयमा छलफल हुँदा थाहा भयो- ती संस्थाले नेपाल सरकारलाई बजेटरी अनुदान सहयोगमा कोषमा प्रमुखको नियुक्ति र स्वायत्त ऐन निर्माण प्रक्रिया थाल्नुपर्ने सर्त राखेका रहेछन् । पूरा नभएपछि अनुदान रोकिएको रहेछ । सोही दिनबाट रोकिएको अनुदान रकम पुनः चालू गर्ने सहमति भयो । त्यसको भोलिपल्टै दातृ निकायका प्रतिनिधि कोषको कार्यालयमा ऐन निर्माणसम्बन्धी छलफलमा भाग लिन आउन थाले । कोषको पूँजी लगानी सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक र सरकारी/अर्धसरकारी बैंक रहँदा पनि कानून/ऐनको अभावमा निगम प्रालि लेखिँदा विदेशीले नरुचाएजस्तो लाग्यो ।

असार पहिलो साता काम थालेकाले अर्को वर्षको नीति एवं बजेट तर्जुमा गर्दा आफ्नो कार्ययोजनाअनुसार भइहेको व्यवस्थामा थप गरी व्यावसायिक योजना तर्जुमा गरियो । यद्यपि सुरुमा काम गर्न केही अप्ठेरो लाग्यो । संगठनात्मक एवं व्यवस्थापकीय पक्षमा पनि केन्द्रको विभागीय संरचना र शाखा कार्यालय मुस्किलले मात्र चलेका थिए । यस्तै, सञ्चालक समितिमा चाँडोचाँडो फेरबदल भइरहँदा नीतिगत निर्णय र अन्य कार्यमा ढिलाइ हुन्थ्यो । विशेषगरी संस्थाको नयाँ ऐन निर्माण, निक्षेप बिमा/सुरक्षणमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको नमुनाका विषयमा डीएफआईडीको विज्ञ सल्लाहकार आएपछि उनीसँग दैनिक छलफलमा सम्पूर्ण जिम्मा आफैँले लिनुपर्दा कार्यव्यस्तता बढ्दै गयो । संस्थाको दोस्रो व्यक्ति भाषागत कमजोरीले विदेशीसँग बोल्नै नसक्ने र अन्य विषयविज्ञ दक्ष कर्मचारीको अभावमा धेरै गाह्रो भोग्नुपयो ।

प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको हैसियतमा कोषको नीति निर्माण र व्यवस्थापन सञ्चालनका क्रममा तपाईंको कार्यकालमा के-के उपलब्धि भए ?

कोषको नीति निर्माणमा आवश्यकताअनुसार सुधार गर्दै विभिन्न रणनीति परिमार्जन गर्दै जानु स्वाभाविकै थियो । तर नीति, रणनीति जति राम्रा भए पनि तिनको सफल सञ्चालनमा मानव संसाधन आवश्यक पर्ने हुँदा सरकार र सञ्चालक समितिसँगको सहमतिमा प्रतिस्पर्धाबाट कोषमा योग्य र विज्ञ कर्मचारी ठूलै संख्यामा पदपूर्ति गरियो । यसले दैनिक काम र विभिन्न विभागमा विज्ञ कर्मचारी र अधिकृत हुँदा काम सहज हुँदै गयो । कोष सदस्य रहेका अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको वार्षिक बैठक, सम्मेलनमा सञ्चालक समितिका अध्यक्षसहित उच्चस्तरीय सहभागिता, सञ्चालक सदस्यलाई अध्ययन

भ्रमण, कर्मचारीलाई अन्तर्राष्ट्रिय तालिम, सेमिनार आदिमा सहभागिता बढाउने काम भए । सुरुदेखिकै कार्ययोजना भए पनि २०७२ भूकम्पपछि कोषको कार्यालय भवन निर्माणमा भवन डिजाइनको कार्य सम्पन्न गरी भवन विभागको सल्लाह र सुझावमा पुल्चोक इन्जिनियरिङ कलेजलाई भवन निर्माणको ठेक्का दिने गरी प्रस्ताव गर्दा सञ्चालक समितिमा हुने फेरबदलले मूर्त रूप लिन सकेन । यद्यपि भूकम्पपछि अन्यको साथै केन्द्रीय कार्यालय भवनको प्राविधिक परीक्षण गराउँदा बस्नयोग्य प्रतिवेदन प्राप्त भएकाले सो भवन साँघुरो भए पनि काम चलाइएको थियो ।

ऐन निर्माणको कार्य जोडतोडले चलिरहेकै बेला दातृ संस्थाकै सहयोगमा कोषको कार्यलाई कम्प्युटराइज्ड वा अटोमेशनमा लैजाने कार्य साथसाथै चल्यो । तत्कालका निमित्त कार्यालयमै सभर राख्ने व्यवस्था भयो । तर, मूल कार्य ऐन निर्माणमा सल्लाहकारले अंग्रेजीमा ड्राफ्ट गर्ने र त्यसको नेपाली अनुवाद आफैँले गर्दा साह्रै मुस्कल पयो । यसमा मैले अरुलाई दोष दिन चाहन्नँ । कोषलाई स्वायत्त र अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताअनुसार केन्द्रीय बैंककै हाराहारीमा रहनुपर्ने अभ्यासअनुसार यसको सञ्चालक समितिको बनोटमा अध्यक्ष सरकारको सम्बन्धित क्षेत्रको सचिव, सदस्यमा सहसचिव र राष्ट्र बैंकको विशिष्ट श्रेणी राख्नुपर्ने विषयमा अर्थमन्त्रीलाई चित्त बुझाउन धेरै मिहिनेत गर्नुपयो । सानो संस्थामा उच्च तहको बोर्ड किन आवश्यक पयो भन्ने जिज्ञासा व्यक्त भए । तर, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, कोषको भावी कारोबार, महत्वबारे तत्कालीन अर्थमन्त्री डा. रामशरण महतसँग ४-५ पटक बसेर छलफल गर्दा असल अभ्यास रहेछ भन्नेमा सहमत भएसँगै ऐनले हालको रूपमा आकार लिएको हो । पछि संसदीय समितिमा छलफल हुँदा कोषको लगानी र बैंकहरूको वित्तीय अवस्था सबलताको आधारमा निक्षेपमा राख्न पाउने विषयमा असजिलो भए पनि राष्ट्र बैंकका गभर्नरको जोडबलमा सहमति बन्न गयो । अझ मन्त्रिपरिषद्को विशेष समितिमा छलफल हुँदा कोषको आवश्यकता नभएको भन्नेसम्मका कुरा हुँदा म आफैँले संस्थाको आवश्यकता र औचित्यबारे प्रस्ट्याउनुपयो । संसदले ऐन पास गर्ने निर्णय गरेपछि अर्थमन्त्री, गभर्नर, दातृसंस्थाबाट बधाइ खाँदा त्यसैमा सन्तोष मिल्यो ।

यसपछि कोषको ऐनले कानुनी वैधता पायो र स्वायत्त रूपमा काम गर्न थाल्यो । कानुनी वैधतासँगै वाणिज्य बैंकहरू कारोबारका स्टक होल्डरमा परेकाले कोषको सेयर होल्डरमा बस्न नमिल्ने हुँदा कोषमा रहेको उनीहरूको सेयर अफलोड गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो । तत्कालै एउटा फाइनान्स कम्पनी टाट पल्टिएको नेपाल राष्ट्र बैंकले घोषणा गर्नु र तत्काल कोषमा सुरक्षित करिब १३ करोड रुपैयाँ निक्षेप निक्षेपकर्तालाई विधिपूर्वक फिर्ता भयो ।

कोष पाँच दशक यात्रा पूरा गर्दै छ । यस अवधिमा कोषले नेपाली बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीमा पुन्याएको योगदानलाई कसरी स्मरण गर्नुहुन्छ ?

समयको हिसाबले कोष परिपक्व हुँदै गएकोमा ५१औँ वर्ष प्रवेश अवसरमा शुभकामना र उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना छ । कोषले नेपालको बढ्दो बैंक, वित्तीय संस्थाको सञ्जाल एवं कारोबार हेर्दा स-साना निक्षेपकर्ताको निक्षेप सुरक्षण, तोकिएका र उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाहित स-साना अनि मझौला कर्जा सुरक्षणमा बढी पारदर्शिता, अध्ययन र अनुसन्धान क्षमतालाई अभिवृद्धि गर्दै कार्यक्षेत्र बढाउनुपर्ने हुन्छ । निक्षेपको सन्दर्भमा सदस्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको अनुगमन र वित्तीय अवस्थाको अध्ययन र रेकर्डिङ गर्दै जान सके भविष्यमा केन्द्रीय बैंक जस्तै बैंक, वित्तीय संस्था टाट पल्टिने अवस्थाको आफैँ घोषणा गर्न सक्ने अवस्था कायम गर्न सकिन्छ, जुन अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताअनुसार हुनेछ । अहिले पनि बिमाको नाममा अरु संस्था प्रतिस्पर्धी देखिएका छन् भने भविष्यमा अरु कर्जा सुरक्षण गर्ने संस्था नआउलान् भन्न सकिन्न ।

पछिल्ला वर्षमा कोषले हासिल गरेका उपलब्धि र आगामी दिनका प्राथमिकता कस्ता हुनुपर्ने सुझाव दिनुहुन्छ ?

निक्षेप सुरक्षणलाई मर्म नबुझेकाले र शुल्क तिर्ने संस्थाले दुःख नगरी कमाउने कार्य 'स्लिपिड गेन' पनि भन्ने गर्छन् । तर, कोषले त्यस्तो आम्दानीलाई आफ्नो तोकिएको क्षेत्रमा विवेकपूर्ण लगानी अवसर चनाखो साथ खोजी गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिनुपर्छ । कर्जा सुरक्षणतर्फ सधैं सरकारले दिने अनुदानमा मात्र भर नपरी सरकारी प्राथमिकता प्राप्त उत्पादनशील र रोजगारी वा स्वरोजगार सिर्जना गर्ने क्षेत्र पहिचान गरी उपयोगी क्षेत्रमा सम्भाव्यता अध्ययन गरी कर्जा सुरक्षण बढाउँदै लम्नुपर्ने हुन्छ । कोष पूर्ण सरकारी स्वामित्वको संस्था भएकाले यसका कामकारबाहीले सरकारको उद्देश्य पूरा गर्ने कार्यमा सघाउनु नैतिक जिम्मेवारी हो ।

कोषको ऐनमा भएका कमजोरी सुधारेर संस्थाको कार्यगत स्वायत्तता अभिवृद्धि गर्न निरन्तर प्रयास जारी राख्नुपर्छ । वित्तीय संस्थाको निक्षेप सुरक्षण शुल्क संकलन र कर्जा सुरक्षणसम्बन्धी सबै काम शाखा वा क्षेत्रीय वा प्रान्तीय कार्यालयमा रुपान्तरण गरी कार्य विकेन्द्रीकरण गर्दै जानु सान्दर्भिक ठान्छु ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष विशेष लयमा फर्किदै नेपालको आर्थिक क्रियाकलाप

□ कृष्णहरि बास्कोटा

पूर्वसचिव, नेपाल सरकार

सन् २०१९ को अन्त्यमा देखापरेको कोभिड संक्रमणले विश्वव्यापी रूपमा आर्थिक मन्दी महसुस गरियो । विशेषगरी सन् २०२०, २०२१ र २०२२ मा विश्वकै अर्थतन्त्र गतिहीन भयो । सन् २०२३ पछि अर्थतन्त्र केही हदमा लयमा फर्किन थाल्यो । यस क्रममा नेपालमा पनि केही राहत अनुभूति गरिएको छ ।

केन्द्रीय तथ्यांक विभागले केही समयपूर्व नेपालको अर्थतन्त्रलगायतको तथ्य तथ्यांक सार्वजनिक गरेको छ । जसअनुसार हाल नेपालको आर्थिक वृद्धिदर ३.८७ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ । जनआन्दोलन-१ पछि हाम्रो आर्थिक वृद्धिदर करिब ७.८ प्रतिशतमा पुगेको थियो । अन्यथा वृद्धिदर ४.५ प्रतिशतमै सीमित छ । यसर्थ विभागको तथ्यांकले हाम्रो आर्थिक विकास दर साविककै लयमा आएको अनुभूति हुन्छ । हाम्रा छिमेकी चीन र भारत तथा केही नवउदीयमान अर्थतन्त्र भएका मुलुकको आर्थिक वृद्धिदरको तुलनामा यो वृद्धिदर सानो देखिए पनि विश्वव्यापी औषत वृद्धिदरसँग तुलना गर्दा भने यो ठिकै हो । केवल हामी उच्च आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्य राख्ने र सो प्राप्त नभएपछि निरास हुने रोगले ग्रसित भएका मात्रै हौं । तथापि हामीले यत्तिमै सन्तोष मानेर बस्नुहुँदैन । दुई अंकको आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न नसके पनि ५ प्रतिशतभन्दा माथिको वृद्धिदरलाई निरन्तरता दिन सक्नु नै हालका लागि सफलता हो भन्दा सायदै अन्यथा होला ।

विश्वमा रहेका अति गरिब मुलुकको पंक्तिमा नेपाल पनि रहेको यथार्थलाई लुकाउन सकिँदैन । तथापि, हामी अति अल्पविकसित मुलुकबाट विकासोन्मुख मुलुकमा स्तरोन्नति हुन लागेको सकारात्मक पक्षलाई पनि भुल्नुहुँदैन । केन्द्रीय तथ्यांक विभागका अनुसार हाल नेपालीको प्रतिव्यक्ति आमदानी १४५६ अमेरिकी डलर रहेको अनुमान छ । आगामी सन् २०२६ सम्म हामी अल्पविकसित मुलुकबाट विकासोन्मुख मुलुकमा स्तरोन्नति हुन प्रतिव्यक्ति आय १५ सय डलरभन्दा माथि पुग्नुपर्नेछ, जुन लक्ष्य सहजै हासिल हुने देखिन्छ । यसरी नेपालीको औषत आय वृद्धि हुँदै गएको सुखद् स्थिति छ । यसमा वैदेशिक रोजगारी आयको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

आमनेपालीको क्रयशक्ति वृद्धि भएसँगै मूल्यवृद्धि पनि अकासिएको अनुभूति भएको छ । तर, सरकारी तथ्यांकअनुसार हाल हाम्रो वार्षिक औषत मूल्य वृद्धिदर ६.५ प्रतिशत छ, जुन अत्यधिक उच्च वृद्धिदर होइन । यद्यपि बजार मूल्यमा एकरूपता कायम गराउन, गुणस्तरीय वस्तु सुलभ रूपमा प्राप्त गराउन र अवाञ्छित व्यापारिक कारोबार रोक्न भने तीनै तहका सरकार असफल छन् । विशेषगरी संघीय शासन प्रणालीमा यस प्रकारको उपभोक्ता हित संरक्षणको काम स्थानीय सरकारबाट गर्नुपर्नेमा ती सरकार यसमा बेखबर पाइएका छन् । आमउपभोक्ता समय-समयमा कालो बजारियाबाट पीडित हुन पुगेका छन् भने बेलाबेलामा कुन वस्तु कुन बखत गायब हुन्छ, सो अनुमान गर्न नसकिने अवस्था छ । यस्ता विषयमा सरकार निश्चय नै संवेदनशील हुनुपर्छ ।

विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोरोना संक्रमणले पूर्ण रूपमा थला परेको नेपालको पर्यटन क्षेत्रको आमदानी ४५.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यसबाट पर्यटन व्यवसाय क्रमशः लयमा आएको महसुस हुन्छ । तथापि यस क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान भने ३ प्रतिशतभन्दा पनि कम छ । यस क्षेत्रमा निकै काम गर्न बाँकी छ । काठमाडौंमा नयाँ विश्वविख्यात तारे होटल सञ्चालनमा आउनु निकै खुसीको विषय हो । पोखरालगायत मुलुकका अन्य पर्यटकीय क्षेत्रमा पनि पर्यटन क्षेत्रमा लगानी वृद्धि भइरहेको छ । नेपालमा पदयात्रा, बन्जी जिम्पिङ, प्याराग्लाइडिङ, च्याफ्टिङ, रक क्लाइमिङजस्ता

साहसिक खेल विकसित हुँदै गएका छन् । हिमाली क्षेत्रमा साइकलडि, पर्वतारोहणलगायतको विकासबाट हामीले मुलुकलाई विश्वकै पर्यटकीय गन्तव्य बनाउन सक्छौं ।

नेपाल कृषिप्रधान देश हो । यहाँ करिब ६२ प्रतिशत जनता कृषि पेसामा संलग्न छन् । तर, मुलुकको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा कृषिको योगदान २४.१ प्रतिशतमा मात्र रहेको छ । यसरी सेवा व्यवसायले कुल गार्हस्थ उत्पादनमा आफ्नो योगदानको अंश बढाउँदै लगेको छ । यसर्थ, कृषिमा युवालाई आकर्षित गर्न यसलाई यान्त्रिकीकरणमा रुपान्तरित गर्नुको विकल्प छैन । यसका लागि जिरो टिलर, हार्भेस्टर, मिनी ट्र्याक्टरलगायतको उपयोग बढाउनुपर्छ । ढिकी, जातो, घडालाई विद्युतीय उपकरणमा रुपान्तरित गर्नुपर्छ । कृषिलाई निर्वाहमुखीबाट व्यावसायिक प्रणालीमा लैजानुको विकल्प छैन । कृषि पेसामा रहेको अर्धबिरोजगारको संख्या नघटाई श्रम बजारमा अभाव रहेको जनशक्ति पूर्ति पनि गर्न सकिँदैन । यसर्थ, हामीले अर्गानिक उत्पादन एवं उच्च मूल्यका वस्तु उत्पादनको समुचित व्यवस्थापन गरी कृषि क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको मेरुदण्डका रूपमा विकास गर्नुपर्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले गत आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को पहिरो ११ महिना अर्थात् २०८१ जेठ मसान्तसम्मको देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थितिका तथ्यांक सार्वजनिक गरेको छ । जसअनुसार यस अवधिमा वार्षिक बिन्दुगत आधारमा उपभोक्ता मूल्य सूचकांकमा आधारित मुद्रास्फीति ४.१७ प्रतिशत रहेको छ । यस अवधिमा आयात १.८ प्रतिशत, निर्यात ३.० प्रतिशत र कुल वस्तु व्यापार घाटा १.७ प्रतिशतले घटेको छ । विप्रेषण आप्रवाह नेपाली रुपैयाँमा १९.३ प्रतिशतले र अमेरिकी डलरमा १७.३ प्रतिशतले बढेको छ । शोधनान्तर स्थिति रु. ४२५ अर्ब ६७ करोडले बचतमा रहेको छ । कुल विदेशी विनिमय सञ्चित रु. १९६७ अर्ब १९ करोड र अमेरिकी डलरमा १४ अर्ब ७२ करोड रहेको छ । यी तथ्यांक स्वयंमा आशा जगाउने ढंगका छन् ।

तर, नेपाल सरकारको खर्च रु. ११८१ अर्ब ३० करोड र राजस्व परिचालन रु. ९१९ अर्ब १९ करोड रहेको छ । यस अवधिमा विस्तृत मुद्राप्रदाय ९.१ प्रतिशतले बढेको छ । वार्षिक बिन्दुगत आधारमा यस्तो मुद्राप्रदाय १२.७ प्रतिशतले बढेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप संकलन ९.० प्रतिशतले बढेको छ र निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा ५.१ प्रतिशतले बढेको छ । वार्षिक बिन्दुगत आधारमा निक्षेपको वृद्धिदर १२.६ प्रतिशत र निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको वृद्धिदर ५.६ प्रतिशत रहेको छ । ती तथ्यांक भने मिश्रित प्रकारका छन् । मूलतः सरकारी खर्चको न्यूनता र राजस्व असुलीको सुस्तता नै अर्थतन्त्रको सबैभन्दा संवेदनशील पक्षका रूपमा देखिएको छ । यसर्थ, यस क्षेत्रमा सरकारले निकै मिहिनेत गर्नुको विकल्प छैन ।

यसरी अर्थतन्त्रको तस्बिरले केही सकारात्मक, केही मिश्रित र केही नकारात्मक अवस्था चित्रित गरेको छ । तथापि समाष्टिमा हाम्रा अर्थतन्त्रका सूचक सकारात्मक नै छन् । यसर्थ, बुभेरेर वा नबुभेरेर, आग्रह वा पूर्वाग्रह राखेर वा सबै कुरालाई राजनीतिक नजरले हेरेर मुलुकको अर्थतन्त्रजस्तो संवेदनशील विषयमा हतपत्ति कसैले पनि नकारात्मक टिप्पणी गर्नुहुँदैन । सके केही बढाइचढाई गरेर लेख्ने/बोल्ने गर्नुपर्छ, नसके कमसेकम मुलुकको मनोबल गिराउनु हुँदैन । अर्थतन्त्र नै मुलुक सञ्चालनको मेरुदण्ड भएकाले यसलाई सबल तुल्याउन सबैले मन, वचन र कर्मले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट सहयोग गर्नुको विकल्प छैन ।

नेपाल सरकारले २०८१ जेठ १५ गते जारी गरेको आव २०८१/८२ को बजेट बक्तव्य पुस्तिकाको अनुसूची १४ अनुसार हाल नेपालमा धान, मकै, गहुँजस्ता प्रमुख खाद्यान्नको वार्षिक उत्पादन १ करोड ९ लाख मेट्रिक टन रहेको छ । यो क्रमशः बढ्दो छ । यसैगरी दूधको वार्षिक उत्पादन २७ लाख ११ हजार मेट्रिक टन छ, जुन नेपालका लागि पर्याप्त छ । तर, माछा र मासुको वार्षिक उत्पादन भने क्रमशः १ लाख २४ हजार मेट्रिक टन र ४ लाख ३४ हजार मेट्रिक टन छ । यसमा सरकारी दाबीअनुसार हामी आत्मनिर्भर छैनौं । यसर्थ, यसको उत्पादन वृद्धि गर्नुपर्छ । यसरी हामीले खाद्यान्न, हरियो तरकारी, फलफूल, माछा, मासु र दूधमा आत्मनिर्भर रहने लक्ष्यको नजिकमा पुग्न अतिरिक्त प्रयास गर्नुपर्नेछ ।

बजेट वक्तव्यको अनुसूचीमार्फत अर्थ मन्त्रालयले जनाएअनुसार हाल १५ लाख ७० हजार हेक्टर जमिनमा सिँचाइ सुविधा पुगेको छ । राष्ट्रिय योजना आयोगका अनुसार मुलुकमा २६ लाख हेक्टरभन्दा बढी जमिन खेतीयोग्य छ । यसरी कृषिप्रधान देशमा आधा जमिन अझै पनि आकासे पानीको भरमा रहनु चिन्ताजनक छ । यसमा तीनै तहका सरकारले उच्च प्राथमिकतामा सिँचाइलाई राख्नुको विकल्प छैन । नेपालमा कुल भूभागको ४७ प्रतिशत वन क्षेत्रले ढाकेको छ । यो गर्वको विषय हो । तर, यस क्षेत्रबाट कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा केवल ६ प्रतिशत मात्रै योगदान छ । यसर्थ, यस क्षेत्रमा रहेका जिम्मेवार पदाधिकारीलगायतले वनको संरक्षण गर्दै मुलुकलाई आमदानी दिलाउने गरी फराकिलो सोच विकास गर्न जरुरी छ । अर्थ मन्त्रालयको बजेट वक्तव्य पुस्तिकाका अनुसार नेपालका ७७ वटै जिल्ला सदरमुकामसम्म मोटर बाटो पुगेको छ । तर, कालोपत्रे सडक पुगेको जिल्ला भने ७२ मात्रै छन् । मूल कुरो, निर्माण भएका सडक गुणस्तरहीन छन्, तिनको उचित मर्मतसम्भार भइरहेको छैन । काठमाडौँबाट पोखरा र नारायणगढ-बुटवल सडकले मुलुकलाई गिज्याइरहेका छन् । यस्ता विषयमा हामी संवेदनशील र जिम्मेवार हुनैपर्छ । तर, केही सुरुङ मार्ग, फास्ट ट्याकलगायतको प्रगतिले भने उत्साह जगाएको छ ।

अर्थ मन्त्रालयबाट प्रकाशित बजेट वक्तव्य पुस्तिकाका अनुसार देशको जलविद्युत् उत्पादन क्षमता ३६४० मेगावाट पुगेको छ, जुन निकै खुसीको कुरा हो । तर, ट्रान्समिसन लाइन र ट्रान्सफर्मरको न्यून क्षमताका कारण छिन्नछिन्नमा बत्ती जाने गरेको छ । यसमा सर्वप्रथम सुधार गर्नुपर्छ । दोस्रोमा, विद्युतीय (ईभी) मोटर र इन्डक्सन चुल्होमा अभियानै सञ्चालन गर्नुपर्छ । तेस्रोमा, हाम्रो बचत विद्युत् शक्ति भारत र बंगलादेशमा निकासी गर्नुपर्छ । वर्तमान विद्युत् चुहावट १३.४४ प्रतिशत छ । केही वर्षअघिको २७ प्रतिशत चुहावटभन्दा यो निकै कम हो, तथापि सुधार खट्किएकै छ । नेपालमा वैकल्पिक ऊर्जाको उत्पादन र खपत बढ्दो छ । तर, उपलब्ध सौर्य ऊर्जा, वायोम्यास प्लान्ट, उईन्ड इनर्जी, पानीघट्ट, ढिकी, जाँतो लगायतबाट समुचित लाभ लिन सकिरहेका छैनौं । विश्वमै नेपाल जलविद्युत्मा दोस्रो ठूलो सम्भावना बोकेको मुलुक भएकाले सोहीअनुसार परिणाम हासिल हुनुपर्छ ।

अर्थ मन्त्रालयको तथ्यांकअनुसार सूचना प्रविधिका क्षेत्रमा नेपालले फड्को मारेको छ । अष्टिकल फाइबरको विस्तार २५ हजार किलोमिटर पुगेको छ । नागरिक एपमा आबद्ध सरकारी सेवाको संख्या पनि ६५ पुगेको छ । यसरी नेपालमा बढ्दो आईसिटी व्यवसायको सम्भावनालाई राज्यले कृषि, पर्यटन र जलविद्युत्मा उपलब्ध सम्भावनासहर हेर्न जानुपर्छ । शिक्षाको चेतना हरेक मानिसमा पुगेको छ । अर्थ मन्त्रालयको विवरणअनुसार पूर्वप्राथमिक शिक्षामा कुल भर्ना दर ९९.९ प्रतिशत पुगेको छ । हालको तथ्यांकअनुसार आधारभूत तहको खुद भर्ना दर ९५.१ प्रतिशत रहेको छ भने माध्यमिक तह र उच्च शिक्षाको भर्ना दर क्रमशः ५७.९ प्रतिशत र २०.५ प्रतिशत रहेको छ । टिकाउ दर आधारभूत तहतर्फ ८६.२ प्रतिशत र माध्यमिक तहतर्फ ३७.२ प्रतिशत रहेको छ । यो अन्य अल्पविकसित मुलुकको तुलनामा राम्रो स्थिति हो । नेपालको ५ वर्ष उमेर समूहमाथिको साक्षरता दर ७६.३ प्रतिशत रहेको छ । यसर्थ, सबैलाई साक्षर बनाउन विशेष अभियानै सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

प्रस्तुत सन्दर्भमा अर्थ मन्त्रालयका अनुसार नेपालमा स्वास्थ्य संस्थाबाट प्रसूति सेवा लिनेको संख्या ८० प्रतिशत पुगेको छ । यसैगरी भिटामिन ए प्राप्त गर्ने सुत्केरी महिलाको अंश ९० प्रतिशत पुगेको छ । यसरी स्वास्थ्य क्षेत्रमा क्रमशः चेतनाको स्तर बढ्दो छ । यसका अतिरिक्त टोकिएबमोजिमका सबै खोप पाउने बालबालिकाको संख्या ८५ प्रतिशत पुगेको छ । विस्तारै आमनेपाली सहरी सुविधा उपभोग गर्दैछन् । अर्थ मन्त्रालयका अनुसार सहरी सुविधा उपभोग गर्ने जनसंख्या ६६.२० प्रतिशत पुगेको छ । सोही कारण क्रमशः गाउँ खाली हुँदै छ । नेपालले ४० वटा मुलुकसँग द्विपक्षीय हवाई सम्झौता गरेको छ । नेपालमा विदेशी पर्यटकको औषत बसाइ १३.२ दिन रहेको छ । हाल नेपालमा सामाजिक सुरक्षा भत्ताको दायरामा करिब ३० लाख मानिस रहेको अनुमान छ । यी र यस्ता तथ्यांकको विश्लेषण यस पंक्तिकारले समय-समयमा गोरखापत्रलगायतबाट सार्वजनिक गर्दै आएको छु । यसले अर्थतन्त्रबारे रहेका केही भ्रम हटाउन सहयोग पुग्ने आशा गरेको छु । साथै, आर्थिकलगायतका सूचकले नेपाललाई आर्थिक समृद्धितर्फ लैजान उत्साह पैदा गर्ने विश्वास छ ।

सहकारीमा वित्तीय व्यवस्थापनको सुधार

□ पदमराज पौडेल

उप-महालेखा परीक्षक, महालेखा परीक्षकको कार्यालय

अवधारणा तथा विकास

सहकारी मूल्य मान्यता र सिद्धान्तानुरूप देशका कृषक, कालिगढ, श्रमिक, न्यून आय समूह एवं सीमान्तकृत समुदाय वा सर्वसाधारण उपभोक्तामाभ छरिएर रहेको पुँजी, प्रविधि र प्रतिभालाई स्वावलम्बन एवं पारस्परिकताका आधारमा एकीकृत गर्दै सदस्यहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा संस्कृतिको उन्नयन गर्दै समुदायमा आधारित सदस्य केन्द्रित, लोकतान्त्रिक संगठनको रूपमा प्रवर्द्धन, नियमन गर्न, आत्मनिर्भर, दिगो र समाजवाद उन्मुख राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकास गर्ने उद्देश्यले सहकारी ऐन, २०७४ जारी भएको छ । सहकारीमा सबैका लागि एक र एकका लागि सबै भन्ने नारा मूल मन्त्रको रूपमा रहेको हुन्छ । सहकारी संस्था संयुक्त स्वामित्व तथा लोकतान्त्रिक रूपमा आफ्ना साभ्ना आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक आवश्यकता एवं आकांक्षा परिपूर्ति गर्न स्वेच्छिक रूपमा एकजुट हुने व्यक्तिहरूको स्वायत्त संगठन हो । सहकारितामा आत्मनिर्भरता, स्व-उत्तरदायित्व, लोकतन्त्र, समानता, सामाजिक न्याय र ऐक्यबद्धताजस्ता मूल्य-मान्यतालाई आधारभूत रूपमा अंगीकार गरिएको हुन्छ । यस्तै सहकारी संस्थाका सदस्यहरूले इमानदारी, खुलापन, सामाजिक दायित्व, अरूप्रतिको संवेदनशीलता एवं सकारात्मक चासो राख्नेजस्ता नैतिक मूल्यमा विश्वास राखी सोहीअनुसारको आचरण आत्मसात् गरेका हुन्छन् । सहकारीको सात वटा मार्गदर्शक सिद्धान्तमा स्वैच्छिक तथा खुला सदस्यता, सदस्यद्वारा प्रजातान्त्रिक नियन्त्रण, सदस्यहरूको आर्थिक सहभागिता, स्वायत्तता एवं आत्मनिर्भरता, शिक्षा, तालिम र सूचना, सहकारी-सहकारीबीच सहकार्य, समुदायप्रति चासो रहेका छन् ।

सहकारीको विकास मानव समुदायको विकाससँगै गुठी, समूहलगायतबाट यसको अवधारणा सुरु भएको पाइन्छ । नेपालमा विसं. २०१० सालमा सहकारी विभाग स्थापनापछि सहकारी क्षेत्रको विकास आरम्भ भएको हो । विसं. २०१३ साल चैत २० गते पहिलो सहकारी संस्थाको रूपमा चितवन जिल्लामा बखान बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था दर्ता भएको थियो । विसं. २०१६ सालमा पहिलो पटक ऐन निर्माण भएदेखि सहकारीले वैधानिकता पाएको देखिन्छ ।

विद्यमान अवस्था

आर्थिक सर्वेक्षण २०८०/८१ का अनुसार हाल नेपालमा ३१ हजार ४५० सहकारी संस्थामध्ये आधा संस्थाले बचत तथा ऋणको मात्र कारोवार गर्ने गरेको र सेयर संख्या ८३ लाख ८५ हजार पुगेको अवस्था छ । सहकारी क्षेत्रमा रु. ४ खर्ब ७८ अर्ब बचत परिचालन भई रु. ४ खर्ब ५ अर्ब कर्जा प्रवाह भएको छ । हालसम्ममा सहकारी तथा गरिबी सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (कोपोमिस) मा १९ हजार ९५० सहकारी संस्था आबद्ध छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ५ करोड ४४ लाख निक्षेप खाता, सो मध्ये १८ लाख ७६ हजार कर्जा, मोबाइल बैंकिङ प्रयोगकर्ता २ करोड ३८ लाख र इन्टरनेट बैंकिङ प्रयोगकर्ता १८ लाख ७४ हजार रहेका छन् । सहकारी क्षेत्रबाट ९४ हजार व्यक्तिलाई प्रत्यक्ष रोजगारी प्रदान गरेको छ । गरिबी निवारण र सूचना व्यवस्थापन प्रणालीमा सहकारी संस्था आबद्ध भई नियमन कार्यमा सहजता भएको छ ।

१. **कानुनी व्यवस्था**– नेपालको संविधानमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकार सूची (अनुसूची ७ र ९) मा सहकारी नियमन, सहकारी संस्था वा सहकारी विषय समेटिएको छ । नेपाल सरकारबाट २०७३/१०/१८ मा स्थानीय सहकारी संस्था दर्ता, अनुमति, खारेजी र विघटन स्थानीय तहको अधिकारभित्र पर्ने गरी निर्णय गरेको छ । तदनुसार स्थानीय तहबाट सहकारी दर्ता, अनुमति, खारेजी र विघटनलगायतका संस्थापकीय कार्यको सम्पादनमा सहयोग पुऱ्याउन सहकारी ऐन, २०७५ को दफा १०१(१) बमोजिम निर्देशिका बनाई दर्ता अनुमति तथा खारेजीका कार्य हुँदै आएको छ ।

२. **योजना** – चालू सोह्रौं योजना (२०८१/८२-२०८५/८६) मा सहकारी क्षेत्रलाई समष्टिगत आर्थिक आधारको सबलीकरण र उच्च आर्थिक वृद्धि गर्न रूपान्तरणकारी रणनीतिको रूपमा सहकारी क्षेत्रको स्रोतसाधन र पुँजीलाई वित्तीय मध्यस्थतामा भन्दा उत्पादनशील क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गर्ने, बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने सहकारीलाई स्वनियम र सुशासन प्रवर्द्धनमा कडाइ गर्ने, सहकारीको वित्तीय कारोबारको जोखिम न्यूनीकरण गर्न कर्जा सूचना केन्द्र, बचत तथा कर्जा सुरक्षण कोष तथा स्थिरीकरण कोषको स्थापना तथा सञ्चालन गरी नागरिकको बचत रकम माग गरेको अवस्थामा तत्कालै उपलब्ध गराउने व्यवस्थालाई अनिवार्य गराउने सहकारी संस्थाहरूको आन्तरिक लेखा प्रणाली एवं तथ्यांक संकलन विश्लेषणलाई पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउन सहकारीसम्बन्धी व्यवस्थापन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने नियमन तथा अनुगमनका निमित्त दोस्रो तहको नियमनकारी निकाय स्थापना गर्ने रणनीतिक लक्ष्य तय गरेको छ ।

३. **सहकारी समस्या समाधान समिति** – सहकारी संस्थाले तरलता तथा लगानीमा उचित सतर्कता अपनाउन नसकेका कारण कतिपय सहकारी धराशयी भएका र यसरी बचतकर्ताको रकम समयमा फिर्ता गर्न नसक्दा सहकारी संस्थाको भविष्य अन्योल भई जनमानसमा थप वितृष्णा फैलिएका कारण सरकारले सहकारी संस्था सम्बन्धमा देखिएका समस्या समाधान गर्न २०४७/७/३०, २०६१/४/१३, २०६१/६/१०, २०६९/५/५, २०६९/१०/१२, २०७०/१/१० तथा २०८०/१/१६ मा विभिन्न समिति गठन गरी राय सुझाव लिएको थियो । त्यस्तैगरी सहकारी विभाग र समस्याग्रस्त सहकारी व्यवस्थापन समितिले सार्वजनिकीकरण गरेका २० वटा संस्थालगायत सहकारी संस्थामा देखिएको संकट तथा यससँग जोडिएको कानुनी र संस्थागत प्रयोजन एवं प्रणालीको नियमन, सुपरिवेक्षण र पारदर्शिता सम्बन्धमा अध्ययन गरी सुझाव दिन प्रतिनिधिसभाले समेत समिति गठन गरी कार्य गरेको अवस्था छ । त्यसैगरी सहकारी ऐन, २०७४ को दफा १०४ बमोजिम सरकारले हालसम्म २२ वटा संस्थालाई समस्याग्रस्त सहकारीको रूपमा घोषणा गरी दफा १०५ बमोजिम सहकारी व्यवस्थापन समिति गठन गरी सम्पत्ति व्यवस्थापन तथा दायित्व भुक्तानीसम्बन्धी कार्य जिम्मा लगाएको छ ।

४. **अनुगमन तथा नियमन** – सहकारी विभागले सहकारी संघ-संस्थाको अनुगमन गरी एक स्थानीय तहमा रहेका एकै प्रकृतिका सहकारीमध्ये एउटामा मात्र सदस्यता कायम गर्नुपर्ने, सहकारी ऐन, २०७४ को दफा ३२ को उपदफा (१) मा कुनै व्यक्ति एक स्थानीय तहको एकै प्रकृतिका एकभन्दा बढी संस्थाको सदस्य हुन नपाउने, सहकारी तथा गरिबी निवारण सूचना प्रणाली (कोपोमिस) मा आबद्ध भई तोकिएबमोजिमको विवरण प्रविष्ट गर्नुपर्ने, विभागले २०७८ फागुन १ गते ८८ बुँदे र २०७९ जेठमा ३५ बुँदे निर्देशन जारी गरेको छ। २०८० कात्तिकमा सहकारी सुधार सुझाव कार्यदलको सुझावअनुसार विभागले सूचना जारी गर्दै १ महिनाभित्र संस्थाको बचत, दायित्व, लगानी तथा सम्पत्तिलगायत वित्तीय विवरण समेटिएको श्वेतपत्र, बचत फिर्ता गर्ने कार्ययोजना तथा सञ्चालक र व्यवस्थापकको सम्पत्ति विवरण बुझाउन निर्देशन दिएको थियो । त्यस्तै नेपाल राष्ट्र बैंकको सहभागितामा विभागले १९ वटा सहकारीको अनुगमन गरी संस्थालाई कैफियत सच्याउन निर्देशन दिएको पाईन्छ । सहकारी कर्जा सूचना केन्द्र, ऋण असुली न्यायाधिकरण, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषजस्ता सहकारी ऐनमा परिकल्पना गरिएका संरचना निर्माण गर्न नसक्दा यस क्षेत्रमा समस्या रहेको पाइन्छ ।

५. चुनौतीहरू - नेपालमा सहकारी क्षेत्रको विकासका लागि सरकारले विभिन्न समयमा सुझाव समिति गठन गरी ऐन तथा नियममा संसोधन गरेको, संरचनात्मक रूपमा परिवर्तन गरी प्रदेश तथा स्थानीय तहमा अधिकार हस्तान्तरण गर्दा पनि यसले कैयौं व्यक्तिको रकम हिनामिना गरी यस संस्थाप्रति नै जनताको वितृष्णा बढ्दै गएको अवस्थामा सहकारीलाई दीर्घकालीन सोच सहितको सहकारी योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने चुनौती देखिएको छ । यस प्रकारको अवस्था आउनुमा एकै सदस्यमा ठूलो ऋण लगानी गर्नु, अनिवार्य नियमित बचतको अनुपात अन्य बचतको तुलनामा अत्यन्तै कम हुनु, सञ्चालक तथा सरोकारवालामा ऋण लगानीको मात्रा बढ्नु, अनुत्पादक क्षेत्रमा लगानी अनुपात बढ्नु, जमिन तथा रियल स्टेटमा ठूलो मात्रामा लगानी गर्दा भाखा नाघेको ऋणमा वृद्धि हुनु, ऋण जोखिमको बिमा गर्न नसक्नु, नियमित किस्ता नउठ्दा दैनिक नगद परिचालनमा समस्या उत्पन्न हुनुजस्ता कारण रहेको छ ।

६. अवसरहरू - राज्यले सहकारीलाई राज्यको प्रमुख तीनखम्बे नीति भित्र यसलाई महत्वपूर्ण क्षेत्रको रूपमा लिनु, सहकारी संस्थाहरूको नियमन तथा अनुगमनका आचारसंहितामा कडाइ गर्नु, वैदेशिक रेमिट्र्यान्सको रकम राज्यका सबै तहमा पुगु, लेखाढाँचा र सूचना प्रविधिको उपयोगले सेवा प्रवाहमा सुधार हुनुजस्ता सकारात्मक कार्यले यस क्षेत्रमा थप उत्साह जगाइरहेको अवस्था छ । उत्पादन, प्रशोधन, बजार व्यवस्था, स्वास्थ्य, शिक्षा, विज्ञान प्रविधि, यातायात, सञ्चार, विद्युत्, आवास, बिमा आदिजस्ता क्षेत्रमा सहकारीमार्फत लगानी गर्नमा आकर्षण बढेको छ । कृषक, वन उपभोक्ता, जल उपभोक्ता र महिला समूह सहकारीमा संलग्न हुने प्रवृत्ति बढ्दो रूपमा रहेको र महिलाद्वारा सञ्चालित सहकारी संस्थाको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भएको अवस्थाले गर्दा यस क्षेत्रको विकासका लागि वातावरण थप सकारात्मक बन्दै गएको छ ।

७. वित्त परिचालनमा सुधार - हाल सहकारी क्षेत्रमा तरलताको कमजोरी सुधार गर्न सहकारी सञ्चालनको सिद्धान्तको पालना, कोषहरूको विनियोजन र वित्तीय अस्थिरतामा सुधार, तरलताका लागि वित्तीय संयन्त्रको विकास, सदस्यहरूको योगदानमा बढोत्तरी, बचतमा विविधीकरणलगायतमा सुधार गर्दै यस क्षेत्रको व्यवस्थापनमा सुधार गर्न निम्न कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ :

- ७.१. वित्तीय स्रोत-साधनको पहिचान, स्रोत संकलन र सोको वैकल्पिक प्रयोगका क्षेत्रको पहिचान, स्रोतको उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गरी उचित ज्ञान, सीप तथा तौरतरिका प्रयोग गर्नुपर्दछ । वित्तीय व्यवस्थापन गरी संस्थाको संकलित पुँजीलाई सदस्यहरूको अधिकतम हितमा उपयोग गर्नुपर्दछ ।
- ७.२. सहकारी संस्थाहरूमा भएका कारोवारको नाफा नोक्सान, सम्पत्ति, दायित्व, खर्च आम्दानी, तरलता, नगद प्रवाह, कोष परिचालन र प्रवाह, हास कट्टी, कर भुक्तानी, कर पद्धति आदि कुरा सूक्ष्म रूपमा विश्लेषण गरी तदनुसार सुधारका कार्य गर्दै जानुपर्दछ ।
- ७.३. संस्थाको लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्तिका लागि सहकारीको सिद्धान्तमा आधारित रही वित्तीय स्रोत परिचालन, प्रयोग, अनुगमन तथा नियन्त्रण गर्नु, पुँजीका स्रोतको पहिचान र संकलन गर्नु हो । पुँजीका बाह्य र आन्तरिक स्रोत उपयोग गर्न आन्तरिक स्रोतमा सदस्यबाट संकलन हुने सेयर, बचत तथा संस्थाले आर्जन गरेका रकम संकलन गर्ने र बाह्य स्रोतमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट लिने ऋण, बाह्य सहयोग तथा अनुदान प्राप्त गरी नियमित बचतको दर फराकिलो पार्नु, सेयर पुँजी अंशलाई वृद्धि गर्नु, बचतका प्रकारको विविधीकरण गरी थप व्यवस्थित पार्नुपर्दछ ।
- ७.४. कोषको सही परिचालन गर्न प्राप्त रकम वा कोषमध्ये कति रकम उत्पादनशील क्षेत्रमा ऋण लगानी गर्ने, कति रकम स्थिर सम्पत्ति खरिद गर्ने, कति रकम तत्कालीन आवश्यकता पूर्ति गर्न तरलता कोषमा राख्न उपयुक्त हुन्छ, सोको यकिन गर्नुपर्दछ । कतिपय संस्थाहरूले संकलित सबै पुँजीलाई ऋण लगानी गरेको पाइन्छ । संस्थामा आवश्यक तरल सम्पत्तिको व्यवस्था गरेको पाइँदैन, जसले गर्दा सदस्यहरूको बचत, विविध दायित्व

तथा खर्च भुक्तानी गर्न नसकी सञ्चालक भागाभाग हुने स्थिति आएको अवस्था पनि छ । कतिपय संस्थाले आफ्ना सदस्यबाट बचत संकलन नगरी अन्य संस्थाबाट ऋण लिएर कारोबार गरेको पाइन्छ भने कति संस्थाले संकलित धेरैजसो पुँजी आयआर्जन नगर्ने सम्पत्तिमा लगानी गरी घाटामा सञ्चालन गरेको पाइन्छ । यस्ता समस्याबाट संस्थालाई जोगाई सदस्य र संस्थाको हितमा कोषको उपयोग गर्न वित्तीय व्यवस्थापनमा थप सुधार गर्नुपर्दछ ।

- ७.५. सहकारी संस्थाले वित्तीय कारोबार गर्दा विभिन्न प्रकारका जोखिमको सामना गर्नुपर्दछ । जोखिम व्यवस्थापन प्रभावकारी नभए संस्थाले लगानी गरेको ऋण डुब्ने खतरा पनि रहन्छ । वित्त बजारमा हुने ब्याजदरको परिवर्तनले गर्दा बजारमा सस्तो ब्याजदरमा ऋण उपलब्ध भएको अवस्थामा सदस्यहरू सहकारी संस्थामा भन्दा अन्य वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिने अवस्था आएमा संस्थाको कारोबारमा गिरावट आउनुका साथै संस्था घाटामा जान सक्छ । त्यस्तै तरलता व्यवस्थापन सही ढंगबाट नभएर सदस्यको बचत फिर्ता, भुक्तानी गर्न कठिन अवस्था हुन्छ । कहिलकाहीं सञ्चालन खर्चको अत्याधिक वृद्धिका कारण संस्था घाटामा जान सक्छ, जसले गर्दा पनि जोखिम उत्पन्न हुन सक्दछ । विदेशी मुद्रामा ऋण लिएको अवस्थामा विदेशी विनिमय दरमा हुने वृद्धिले पनि खतरा बढाउँछ । यस्ता जोखिम कम गरी संस्थालाई सुरक्षित रूपमा सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।
- ७.६. सहकारीसँग सम्बन्धित बाह्य वातावरणको सूचना संकलन गरी वित्त बजारमा पार्ने विभिन्न तत्वहरूको विश्लेषण गर्नुपर्दछ । सहकारी संस्थालाई असर पार्ने बाह्य तत्वहरूमा बैंक एवं अन्य वित्तीय संस्थाहरू तथा अन्य प्रतिस्पर्धीहरू, सरकारी नीति नियम, भौगोलिक अवस्था, जनसंख्या तथा जनघनत्व, औद्योगिक तथा व्यापारिक कृयाकलाप, प्रविधि, यातायात तथा संचार आदि पर्दछन् । उपरोक्त विषयमा सूचना संकलन गरी तदनु रूप संस्था सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।
- ७.७. सहकारी ऐन अनुसार संस्थाको आमदानीबाट खर्च कटाएर बाँकी रहेको नाफा जगेडा कोष तथा अन्य विभिन्न कोषहरूमा रकम रहेको हुन्छ । खुद नाफाको २५% जगेडा कोषमा छुट्ट्याई बाँकी रहेको रकमलाई शतप्रतिशत मानी अन्य विभिन्न कोषमा बाँडफाँट गरिन्छ। नाफाबाट छुट्ट्याइएका त्यस्ता कोषको उचित परिचालन गरेर आमदानीमा वृद्धि गरी पुँजी अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ । यी कोषहरूमा जम्मा गरिएका रकमबाट दीर्घकालसम्म संस्थालाई टिकाई राख्न वा वित्तीय दिगोपना हासिल गर्न मद्दत पुग्दछ । जगेडा कोष तथा अन्य विभिन्न कोषमा ऐन नियमले तोकेको रकम जम्मा गर्न सकेमा संस्थालाई थप व्यवस्थित गर्न सकिन्छ ।
- ७.८. सञ्चालकहरू, समिति उप-समितिका पदाधिकारी तथा कर्मचारीले समयमै संस्थाको वित्तीय विवरण तयार गर्ने, कम्तीमा महिनाको एकपटक वित्तीय विवरण तयार पारी विश्लेषण गर्नाले समितिलाई निर्णय लिन वा कर्मचारीलाई सही निर्देशन दिन सहज हुन्छ । आन्तरिक लेखा परीक्षण गरी पेश भएको प्रतिवेदनमा वासलात, आमदानी खर्च खाता, नगद प्रवाह संस्थाको प्रगति भल्कने अन्य सूचना हुने हुँदा व्यवस्थापक तथा सञ्चालक समितिलाई संस्थाका कमजोरी पत्ता लगाई समयमै सुधारका लागि कार्ययोजना बनाउने तथा अन्य आवश्यक व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ ।
- ७.९. वित्तीय प्रतिवेदनको विश्लेषण गरी वित्तीय कार्यदक्षता र अवस्थाबारेमा जानकारी लिन सकिन्छ । वित्तीय सूचनाको विश्लेषण तथा व्याख्या गरी कमजोरी सुधारका लागि आवश्यक सुभावसहितको प्रतिवेदन उपर सञ्चालक समिति तथा उच्च व्यवस्थापकले छलफल गरी सुधारका लागि आवश्यक निर्णय लिनुपर्दछ । वित्तीय विश्लेषण गर्न प्रयोग भएका सूचक सहकारी संस्था खासगरी सदस्यको आर्थिक र सामाजिक स्तर अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले स्थापित भएका हुन्छन् र यी उद्देश्य परिपूर्ति भए/नभएको थाहा पाउन अनुपात विश्लेषणको आवश्यकता पर्दछ । यस्ता टुल्समा क्यामेलस पद्धति पनि एक रहेको छ । यसमा वित्तीय संस्थाको

अवस्था मापन गर्न पुँजी पर्याप्तता, सम्पत्तिको गुणस्तर, व्यवस्थापन, आय, तरलता, संवेदनशीलताजस्ता टुल्स प्रयोग गरी प्राप्त नतिजाका आधारमा आवश्यक कार्य गर्न सकिन्छ ।

- ७.१०. सहकारीको वित्तीय अवस्था पहिचानका लागि प्रयोग हुने अन्य टुल्समा पर्लसू पद्धति पनि रहेको छ। यस टुल्सको प्रयोग गर्दा सुरक्षा, प्रभावकारी वित्तीय संरचना, सम्पत्तिको गुणस्तर, प्रतिफल दर, तरलता, वृद्धिको अवस्थाजस्ता अनुपात तथा तथ्यांकको उपयोग गरी नतिजा प्राप्त गर्न सकिन्छ । यस पद्धतिमा ४६ वटा वित्तीय सूचक तथा अनुपातले सहकारी संस्थाका प्रगति मापन गर्न र नियमन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । यस पद्धतिबाट गरिएको विश्लेषण एवं प्राप्त नतिजाका आधारमा व्यवस्थापनले आवश्यक सुधार गर्न सक्दछ ।
- ७.११. राष्ट्रको समग्र पक्षको विकासका लागि वित्तीय समावेशीकरण गर्न लक्षित वर्गमा वित्तीय पहुँच पुऱ्याउनु जरूरी छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ठूला उद्यम, व्यापार तथा मध्यम वर्गीय परिवारलाई सेवा दिने र उनीहरूको सेवा दुर्गम भेगमा ग्रामीण समुदाय र निम्न वर्गमा पुग्न सकेको हुँदैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सेवा सहर केन्द्रित हुने र ग्रामीण क्षेत्रमा रहने अधिकांश व्यक्ति तथा घरपरिवारसँग बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई मान्य हुने धितो नहुने हुँदा बैंकसँग वित्तीय सेवा लिन सकेका हुँदैनन् । ग्रामीण र निम्न वर्गीय समुदायलाई सेवा दिने उद्देश्यले समुदायकै मानिस मिलेर सहकारी संस्था स्थापना गरेका हुन्छन् । वित्तीय पहुँच सबै वर्ग र क्षेत्रमा लैजान तथा महिलाको पहुँच पुऱ्याउनसमेत महिलालाई समावेश गर्न सहकारी क्षेत्र बढी प्रभावकारी हुने र उनीहरूले नेतृत्व गर्ने सहकारी संस्था कम जोखिम रहने हुँदा पनि यसलाई समग्र विकासको आधारको रूपमा लिनसमेत राज्यले त्यस्ता क्षेत्रमा थप सुविधा तथा तालिम प्रदान गर्नुपर्दछ ।
- ७.१२. धेरैजसो अवस्थामा ऋण तिर्न सक्ने क्षमता नभएको सदस्यलाई ऋण दिएर वा अनुपयुक्त समयमा ऋण दिँदा वा ऋण किस्ता अनुपयुक्त भएर ऋण फिर्ता लिन कठिनाई हुन सक्छ । सहकारी संस्थाहरूको वित्तीय व्यवस्थापन गर्न उपर्युक्त सदस्यको छनोट गर्नुपर्दछ । संस्थाको ऋणी सदस्य छनोट गर्ने अप्रभावकारी तौरतरिकाको कारण खराब नियत भएको व्यक्ति संस्थाको सदस्य बनी त्यस्ता सदस्यलाई ऋण दिएमा त्यस्ता ऋणीले रकम चुक्ता नगर्ने हुँदा त्यसप्रति सजग हुनुपर्दछ । ऋण लगानी प्रक्रिया सरल गराउने, सदस्यको आवश्यकता सम्बोधन गर्ने र भाखा नाघेका ऋण असुली गर्न यथासमय उपर्युक्त कदम चाल्नुपर्दछ । पुरस्कार तथा दण्डको नीतिसमेत अपनाई ऋण असुली कार्यलाई थप प्रभावकारी पार्नुपर्दछ ।
- ७.१३. सहकारी संस्थाको वित्तीय व्यवस्थापन सुधार गर्न संस्थामा देखिएका समस्या पहिचान गरी खराब अवस्था (Red Zone), खराबोन्मुख (Yellow Zone) र राम्रो अवस्था (Green Zone) मा वर्गीकरण गरी विभिन्न विकल्पका आधारमा तिनको समस्या समाधान गर्ने, तीन वटै तहका सरकारका बीच समन्वय र सहकार्य गर्न आवश्यक कानूनमा सुधार गर्ने, एकै प्रकृतिका कार्य गर्ने, एकै स्थानका सहकारीलाई एकीकरण गर्ने, बचत तथा कर्जा सुरक्षण कोष स्थापना गर्ने, नियामक निकायले कार्यक्षेत्रभित्रका संस्थाको सञ्चालन स्थितिसहितको विवरण प्रकाशन गर्ने, बचत तथा ऋणको बिमाको व्यवस्था गर्ने, वित्तीय विवरणको प्रस्तुति तथा अन्य विवरणमा एकरूपता कायम गर्न एकै प्रकारको सफ्टवेयर प्रयोग गर्नेलगायतका कार्य गर्नुपर्दछ ।

८. निष्कर्ष- सहकारी क्षेत्र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको एक महत्वपूर्ण वित्तीय औजारको रूपमा रहेको छ । वित्तीय सहकारीमार्फत बचत संकलन, संकलित बचत एवं पुँजीलाई ऋण परिचलनमार्फत देशमा विद्यमान वेरोजगारी र गरिबी निवारणमा उल्लेखनीय भूमिका खेल्दै आएको छ । कुल गार्हस्थ उत्पादन वृद्धि गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको तथा ग्रामीण र पिछडिएको क्षेत्रमा समेत बचत संकलन तथा ऋण लगानी गरी जनतालाई उत्पादनमूलक कार्यमा लाग्न थप अभिप्रेरित गर्दै राष्ट्र विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । तापनि परिचालनमा तरलता व्यवस्थापन उचित तबरले हुन नसक्दा

सहकारीको साख र विश्वासमा कमी आएको र सहकारी रकममा भएका वित्तीय अपचलनले सहकारी अवधारणालाई नै पुनर्संरचना गर्नुपर्ने मागसमेत उठिरहेको छ । सहकारी संस्थाको सञ्चालन तीनै तहका सरकारले गर्ने वर्तमान कानुनी, नीतिगत तथा व्यवस्थापकीय क्षेत्रमा भएका विविधतालाई सञ्चालन एवं व्यवस्थापनका कार्यमा पुनर्संरचना गरी यस क्षेत्रमा थप उत्साहपूर्ण वातावरण सिर्जना गर्न नवीनतम सोचसहितको वित्तीय क्षेत्रको सुधार गर्न सके यस क्षेत्रको योगदानले जनताको जीवनस्तर उकास्दै गरिबी न्यूनीकरणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

सहकारी संस्थाहरूको वित्तीय व्यवस्थापन तालिम पुस्तिका २०७९

राष्ट्रिय सहकारी महासंघको प्रकाशन: २०८० कार्तिक, सहकारी क्षेत्रमा तरलता व्यवस्थापन

सोह्रौं योजना (आर्थिक वर्ष २०८१/८२-२०८५/८६)

सहकारी क्षेत्र सुधारसम्बन्धी विभिन्न प्रतिवेदनहरू

सहकारी सुधारसम्बन्धी विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचार

सहकारी ऐन, २०७४ तथा नियमावली, २०७५

आर्थिक सर्वेक्षण, २०८०/८१

नेपालमा परामर्श सेवाको खरिद व्यवस्थापन

□ घनश्याम पराजुली

नायव महालेखा परीक्षक, महालेखा परीक्षकको कार्यालय

अर्थ र परिभाषा

परामर्श सेवालै बौद्धिक वा पेसागत वा प्राविधिक प्रकृतिका विषयमा दिने सेवालाई जनाउँछ । सार्वजनिक निकायले अदृश्य रूपमा सम्पादन गर्नुपर्ने कार्यलाई निकायका जिम्मेवार पदाधिकारीले पूरा गर्न नसके अर्को पक्षबाट सम्पादन गराइने प्रचलन छ । यस्तो सेवालाई भौतिक रूपमा मापन गर्न कठिन हुन सक्दछ । यस्तो माध्यमबाट मापन योग्य नतिजा देखिन्छ तर सेवा आफैमा अदृश्य रहेको हुन्छ । यस्तो सेवा केही निश्चित अवधिका लागि ज्ञान र सीप हस्तान्तरण गरी पेसागत क्षमता विकास गराउने तथा कुनै विषयमा निष्पक्ष सल्लाह दिने प्रयोग गरिएको हुन सक्दछ । यस्तो सेवा दिने परामर्शदातामा सल्लाहकारी वा पेसागत प्रकृतिका सेवा प्रदान गर्ने निजी र सरकारी निकाय, प्राइभेट फर्म, साभेदारी फर्म, संयुक्त उपक्रम वा व्यक्ति पर्छन् ।

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ ले कुनै अध्ययन, अनुसन्धान, सर्भेक्षण, डिजाइन, ड्रइङ, सुपरीवेक्षण, तालिम, परीक्षण गर्ने काम, सफ्टवेयरको विकास वा यस्तै प्रकृतिका अन्य बौद्धिक वा पेशागत सेवालाई परामर्श सेवा भनी परिभाषा दिएको छ। यसैगरी World Bank ले परामर्श सेवालाई Covers a range of service that are of an advisory or professional nature and are provided by Consultants. These services typically involve providing expert or strategic advice, management consultants, policy consultants or communications consultants. Advisory and project related Consulting Services include, for example: feasibility studies, project management, engineering services, finance and accounting services, training and development भनी, फिडिक (FIDIC) ले Technology based intellectual services in the built or natural environment भनी तथा UNICITRAL Model Law on Procurement ले Consulting services consists of activities of intellectual nature that does not lead to measurable physical output and other goods and civil works भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

परामर्शदाताले दिने सेवा

परामर्श सेवालै समेट्ने विषयलाई स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको पाइँदैन । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले जारी गरेको एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण र व्याख्या २०७४ मा परामर्श खर्चमा देहायका खर्च समावेश हुने उल्लेख छ:

क. सेवा र परामर्श खर्च (२२४११): यसमा (क) पुँजीगत निर्माणअन्तर्गत नपरेका वा त्यस्तो निर्माणसँग सम्बन्धित नभएका अध्ययन, अनुसन्धान आदिको पारिश्रमिक र (ख) छानबिन, जाँचबुझ गराएबापतको खर्च, विशेषज्ञबाट लिइने परामर्श सेवा तथा विज्ञ र सल्लाहकार सेवा आदिको पारिश्रमिकसम्बन्धी खर्च पर्दछन् ।

ख. सूचना प्रणाली तथा सफ्टवेयर सञ्चालन खर्च (२२४१२): यसअन्तर्गत सूचना प्रणाली तथा सफ्टवेयर सञ्चालनका लागि गरिने नवीकरण खर्च, परामर्श सेवाको खर्च तथा नियमित सुधार खर्च पर्दछन् ।

ग. करार सेवाशुल्क (२२४१३): यसअन्तर्गत कार्यालय सुरक्षा गर्ने, सरसफाइ गर्ने, बगैँचा सम्भार गर्ने, कार्यालयको चिठ्ठी ओसारपसार गर्ने, कृषि प्रसार, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको सुविधा, सवारी चलाउने, टेलिफोन, फ्याक्स, कम्प्युटर, फोटोकपी मेसिनजस्ता सामानको सञ्चालन र सम्भार आदि कार्यका लागि आवधिक वा पटके रूपमा करार सम्झौता गरी सेवा लिएबापत दिइने सेवाशुल्क पर्दछन् ।

घ. सरसफाइ सेवाशुल्क (२२४१४): यसअन्तर्गत सार्वजनिक क्षेत्र (सडक, बजार क्षेत्र, धार्मिक स्थल, पार्क आदि) पूर्वाधारको सरसफाइका निमित्त गरिने खर्च पर्दछन् ।

ङ. अन्य सेवाशुल्क (२२४१९): यसअन्तर्गत माथि क, ख, ग र घमा उल्लिखितबाहेकका अन्य सेवाशुल्क भुक्तानीसम्बन्धी खर्च पर्दछन् ।

च. अनुसन्धान तथा विकास खर्च (३११३२): यसअन्तर्गत सबै प्रकारका अनुसन्धान, बौद्धिक सम्पत्ति अधिकार, अनुसन्धान र विकास, मनोरञ्जनात्मक तथा साहित्यिक र कलात्मक कार्यमा गरिने पुँजीगत प्रकृतिको खर्च पर्दछन् ।

छ. कम्प्युटर सफ्टवेयर निर्माण तथा खरिद खर्च (३११३४): यसअन्तर्गत सबै प्रकारका सफ्टवेयर निर्माण (परामर्शदाताको खर्चसमेत), खरिद र सारभूत रूपमा प्रभाव पार्ने गरी सफ्टवेयरमा स्तरोन्नति गर्दाको लागत तथा डाटाबेससम्बन्धी खर्च पर्दछन् ।

ज. पुँजीगत परामर्श खर्च (३११३५): यसअन्तर्गत सार्वजनिक निर्माणसँग (क) सम्बन्धित सभाव्यता अध्ययन खर्च (ख) सर्वेक्षण डिजाइन, ड्रइङ खर्च (ग) अन्वेषण उत्खनन र अनुसन्धानसम्बन्धी खर्च (घ) पुँजीगत निर्माणको लागतमा समावेश हुने प्राविधिक परामर्श सेवासम्बन्धी खर्च तथा अन्य पुँजीगत प्रकृतिका अध्ययन, अनुसन्धान तथा परामर्श खर्च पर्दछन् ।

फिडिकले परामर्शदाताले दिने सेवामा Project planning and feasibility studies, Project assessment studies including financial analyses, Environmental studies and Environmental Impact Assessments (EIAs), Sustainability studies, Field investigation and surveys; maps, A/E services (including conceptual, developed and detailed design services): Architectural and engineering Consultancy Services (especially design), Economic/financial studies, Preparation of tender documents for Consultancy services and construction works, Evaluation of proposals, Design supervision, Construction supervision, Project/program management, Quality management, Construction management, Cost and financial management, Contract management, Consultancy for commissioning and decommissioning, Valuation services, Failure/forensic investigation, Technical training, Risk analysis and management, Operation and maintenance, Research and development, Technical assistance, Health and Safety studies, Institutional development, Quantity surveying and value engineering, Social impact studies, Claim and variation management, Dispute avoidance and/or adjudication, Mediation, arbitration, Advisory services on Consultant and Contractor selections, Similar technology based intellectual services लाई समावेश गरेको पाइन्छ।

खरिद विधि

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ८(१)(ख) मा सार्वजनिक निकायले परामर्श सेवा खरिद गर्दा प्रतिस्पर्धात्मक प्रस्ताव माग गरी वा सोभै वार्ताबाट खरिद गर्न सक्दछ । यसैगरी सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ८३ मा कुनै काम गर्न उच्चस्तरको विशेषज्ञता आवश्यक परेमा वा परामर्श छोटो समयको लागि आवश्यक परेमा वा परामर्शदाता

नियुक्त गर्ने समय न्यून भएमा वा आवश्यक कार्य सम्पन्न गर्न केही परामर्शदाता मात्र योग्य भएमा वा परामर्शदाताको छनोट गर्न धेरै समय लाग्ने भई समय अपर्याप्त भएमा विशेषज्ञता र योग्यताको आधारमा परामर्शदाता नियुक्त गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । यस्तै फिडिकले योग्यताको आधारमा वा योग्यता र लागतको आधारमा छनोट गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी विश्व बैंकको खरिद नियमावलीले गुणस्तर विधि, गुणस्तर र लागत विधि, निश्चित बजेट विधि, न्यून बजेट विधि, परामर्शदाताको योग्यताको आधारमा र सोभै छनोट गर्न सकिने विधि अवलम्बन गरेको तथा व्यापारिक अभ्यास, संयुक्त राष्ट्रसंघीय एजेन्सी, गैरसरकारी संगठन, बैंकहरू र खरिद एजेन्सीजस्ता प्रबन्धहरू गरेको एवं सार्वजनिक निकायमा कर्मचारीको रूपमा कार्यरत नरहेकालाई व्यक्तिगत परामर्शदाता पनि नियुक्त गर्ने गरेको पाइन्छ ।

खरिद प्रक्रिया

सार्वजनिक निकायले निकायमा उपलब्ध जनशक्तिबाट कुनै काम हुन नसक्ने भएमा, वा दातृपक्षसँगको सम्झौता बमोजिम वैदेशिक सहायता स्रोतबाट व्यहोरिने गरी परामर्शदाताबाट सेवा प्राप्त गर्नु पर्ने भएमा कुनै व्यक्ति, फर्म, संस्था वा कम्पनीबाट परामर्श सेवा खरिद गर्न सक्दछ । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को परिच्छेद ४ अन्तर्गत दफा २९ देखि दफा ३९ सम्म र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को परिच्छेद ६ अन्तर्गत नियम ६९ देखि ८३ सम्म परामर्श सेवा सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था छ :

१ कार्यक्षेत्रगत सर्त :

सार्वजनिक निकायले परामर्श सेवा खरिद गर्नको लागि परामर्शदाताले गर्नुपर्ने कामको पृष्ठभूमि र उद्देश्य, परामर्शदाताको कार्यक्षेत्र र निजले सम्पादन गर्नुपर्ने काम, कामसँग सम्बन्धित अध्ययन तथा आधारभूत तथ्यांक उपलब्ध भए सोको विवरण, परामर्शदाताले सार्वजनिक निकायलाई कुनै ज्ञान वा सीप हस्तान्तरण गर्नुपर्ने भए सोसम्बन्धी विवरण, तालिम प्रदान गर्नुपर्ने भए तालिम दिनु पर्ने कर्मचारीको संख्या, परामर्शदाताको मुख्य जनशक्तिको काम तथा योग्यता र निजले गर्नु पर्ने कामको लागि लाग्ने अनुमानित समय, परामर्शदाताको मुख्य जनशक्तिको रूपमा प्रस्तावित परामर्शदाता सम्झौतापश्चात काम गर्न नसक्ने गरी बिरामी भएको, दुर्घटनामा परेको वा मृत्यु भएको वा अन्य मनासिब कारणले त्यस्तो कार्य गर्न नसक्ने भएबाहेक अन्य अवस्थामा त्यस्तो मुख्य जनशक्तिको रूपमा प्रस्तावित व्यक्तिलाई परिवर्तन गर्न नसक्ने कुरा, कुनै परामर्शदाता मुख्य जनशक्तिको हैसियतले सम्झौता बमोजिम पूर्णकालीन रूपमा संलग्न रहेको अवस्थामा सम्झौता बमोजिम कार्य सम्पन्न नभएसम्म सो सम्झौता बमोजिमको कार्यतालिकामा दोहोरो पर्ने गरी सोही व्यक्तिको व्यक्तिगत विवरण अन्य परामर्श सेवा खरिद प्रक्रियामा प्रयोग गर्न नमिल्ने कुरा, परामर्शदाताले काम सुरु गर्ने र सम्पादन गरिसक्नु पर्ने समय, सार्वजनिक निकायले परामर्शदातालाई उपलब्ध गराउने सूचना, भौतिक सुविधा, उपकरणको विवरण र परामर्शदाताले पेस गर्नु पर्ने प्रतिवेदन, तथ्यांक, नक्सा, सर्भे प्रतिवेदन आदिको विवरणसहितको कार्यक्षेत्रगत सर्त तयार गर्नुपर्दछ ।

२ बजेट तथा लागत अनुमान :

सार्वजनिक निकायले एक लाख रुपैयाँसम्मको खरिद गर्ने अवस्थामा बाहेक लागत अनुमान तयार गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक निकायले कुनै खरिदको लागत अनुमान तयार गर्दा खरिद सम्बन्धी सम्पूर्ण काम एउटै खरिद सम्झौताबाट हुन सक्ने वा काम पिच्छे छुट्टै खरिद सम्झौता गर्नुपर्ने, खरिद सम्झौता नवीकरण गर्न पर्ने वा नपर्ने, खरिदको अन्य कुनै विकल्प भए त्यस्तो विकल्प, खरिद सम्झौता बमोजिमको काम सम्पन्न गर्नको लागि लाग्न सक्ने अधिकतम रकम तथा समय र सार्वजनिक निकायले लागत अनुमान तयार गर्दा विचार गर्नुपर्ने भनी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले निर्धारण गरेका अन्य कुरा विचार गर्नुपर्दछ ।

सार्वजनिक निकायले परामर्श सेवाको लागत अनुमान तयार गर्दा लागत अनुमान तयार गर्दा विचार गर्नु पर्ने कुराको अधीनमा रही सम्बन्धित मन्त्रालयले परामर्श सेवाको लागत अनुमानसम्बन्धी नर्म्स तयार गरेको भए त्यस्तो नर्म्स, सम्बन्धित

परामर्श सेवाको कार्य क्षेत्रगत सर्त, सम्बन्धित सार्वजनिक निकाय वा अन्य सार्वजनिक निकायले चालू वा अधिल्ला वर्षमा सोही प्रकृतिको खरिद गर्दा लागेको वास्तविक लागतमा मूल्य समायोजन गरेको आधारमा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को अनुसूची-१क को ढाँचामा तयार गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक निकायले लागत अनुमान तयार गर्दा मुख्य जनशक्ति एवं अन्य जनशक्तिको पारिश्रमिक, भ्रमण खर्च, जनशक्तिको बसोबास खर्च, कार्यालय खर्च, आवश्यक मालसामान उपकरण र सेवा खर्च, प्रतिवेदन र अन्य कागजातको अनुवाद, छपाइ खर्च, परामर्शदाताले तालिम, गोष्ठी वा भ्रमणको व्यवस्था गर्नु पर्ने भए त्यस्तो कामको लागि लाग्ने खर्च र अन्य खर्च खुलाउनुपर्दछ ।

सार्वजनिक निकायले तयार गरेको सेवाको विवरण तथा बीस लाख रुपैयाँसम्मको लागत अनुमान राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको कार्यालय प्रमुखबाट, पचास लाख रुपैयाँसम्मको राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको कार्यालय प्रमुखबाट, एक करोड रुपैयाँसम्मको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको कार्यालय प्रमुखबाट तथा एक करोड रुपैयाँभन्दा बढी रकमको विभागीय प्रमुखबाट स्वीकृत गराउनु पर्दछ ।

सार्वजनिक निकाय प्रमुखले लागत अनुमान वा विवरण स्वीकृत गर्न नमिल्ने भएमा एक तह माथिको अधिकारीबाट स्वीकृत गराउनु पर्ने तथा संवैधानिक अङ्ग वा निकाय, मन्त्रालय, सचिवालय र यस्तै प्रकृतिका अन्य कार्यालयका सचिव वा प्रशासकीय प्रमुखले आफ्नो कार्यालयको लागि गरिने खरिदको जतिसुकै रकमको लागत अनुमान स्वीकृत गर्न सक्दछ । सार्वजनिक निकायले स्वीकृत भएको लागत अनुमानअनुसार खरिद नभएको अवस्थामा प्रत्येक आर्थिक वर्ष लागत अनुमान तयार गर्ने प्रकृया अवलम्बन गरी लागत अनुमान अध्यावधिक गरेर मात्र प्रस्ताव माग गर्न पाउने व्यवस्था छ ।

सार्वजनिक निकायले एकवर्षभन्दा बढी अवधिसम्म सञ्चालन हुने योजना वा आयोजनाको लागि खरिद गर्दा वा वार्षिक दश करोड रुपैयाँभन्दा बढी रकमको खरिद गर्दा खरिदको गुरुयोजना तथा वार्षिक दश लाख रुपैयाँभन्दा बढी रकमको खरिद गर्नु पर्ने भएमा वार्षिक खरिद योजना तयार गर्नु पर्दछ ।

सार्वजनिक निकायले तयार गरेको सेवाको विवरण तथा लागत अनुमान विशेष कारण परी संशोधन गर्नु परेको अवस्थामा बाहेक एक पटक स्वीकृत भएको डिजाइन वा लागत अनुमानमा संशोधन गर्नु पर्दा त्यस्तो संशोधन सुरुको लागत अंकमा पच्चीस प्रतिशतभन्दा बढी फरक परेमा वा त्रुटिपूर्ण डिजाइन गरेको वा अस्वभाविक लागत अनुमान तयार गरेको कारणले खरिद कार्य प्रभावित भएमा त्यस्तो डिजाइन वा लागत अनुमान तयार, जाँच वा स्वीकृत गर्ने पदाधिकारी र सो कार्यन संलग्न परामर्शदाता प्रचलित कानुन बमोजिम कारबाहीको भागिदार हुने व्यवस्था छ ।

३ बोलपत्रसम्बन्धी कागजात तथा योग्यताको आधार-:

Standard Bidding Documents and Evaluation Criteria : सार्वजनिक निकायले सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले तयार गरेको नमूना प्रस्ताव माग सम्बन्धी कागजात (स्ट्याण्डर्ड रेक्वेस्ट फर प्रपोजल) मा सामान्यतया सारभुतरूपमा फरक नपर्ने गरी आवश्यकता अनुसार परामर्श सेवाको प्रस्ताव सम्बन्धी कागजात तयार गर्नु पर्दछ। हाल सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले तयार गरेका नमूना बोलपत्रसम्बन्धी कागजातहरूमा सोभै खरिदका लागि Procurement of Consulting Services, Direct Purchase तथा REOI का लागि Final EOI Document June-2019 र RFP का लागि PPMO SRFP1 LumpSum August 2019, SRFP1 Time Based Re – August 2019 रहेका छन् ।

सार्वजनिक निकायले प्रस्ताव सम्बन्धी कागजातमा प्रस्ताव मूल्यांकन गर्ने आधारहरू उल्लेख गर्दा प्राविधिक प्रस्ताव मूल्यांकन गर्ने परामर्शदाताले गर्नु पर्ने काम सम्बन्धी परामर्शदाताको अनुभव, परामर्शदाताले कार्य सम्पादन गर्ने प्रस्तावित तरिका (मैथोडोलोजी) को गुणस्तर, प्रस्तावित मुख्य जनशक्तिको योग्यता, ज्ञान तथा प्रविधि हस्तान्तरणको व्यवस्था एवम् अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको प्रस्तावको हकमा काम सम्पादन गर्न प्रस्तावित मुख्य नेपाली जनशक्तिको विवरण मध्ये कुनै वा सबै आधार तथा प्रस्ताव मूल्यांकनको अंकभार समेत खुलाउनु पर्दछ ।

सार्वजनिक निकायले प्रस्ताव सम्बन्धी कागजातमा प्रस्ताव मूल्यांकनको अंकभार उल्लेख गर्दा देहाय बमोजिम निर्धारण गर्नु पर्दछः

- क प्रस्तावको छनोट गुणस्तर र लागत विधि अपनाई गरिने भएमा कामको प्रकृति र जटिलता अनुसार प्राविधिक तथा आर्थिक प्रस्तावको कुल अंक भार एक सय हुने गरी र त्यस्तो कुल अंक भार मध्ये प्राविधिक प्रस्तावको कुल अंकभार ७० देखि ९० र आर्थिक प्रस्तावको अंकभार ३० देखि १० सम्म हुने गरी ।
- ख प्रस्तावको छनोट गुणस्तर विधि, निश्चित बजेट विधि र न्यून लागत विधि अपनाई गरिने भएमा प्राविधिक प्रस्तावको कुल अंकभार एक सय हुने गरी ।
- ग निश्चित बजेट विधिबाट परामर्शदाताको छनोट गर्न प्रस्ताव आह्वान गर्दा उपलब्ध बजेट प्रस्तावमा खुलाउनुपर्ने ।
- घ प्रस्ताव सम्बन्धी कागजातमा परामर्शदाताको छनोट गर्न अंक भार उल्लेख गर्दा देहाय बमोजिमको अंकको सीमा ननाच्ने गरी कामको प्रकृति र जटिलता अनुसार कुल अंक १ सय हुने गरी उपयुक्त अंक उल्लेख गर्नुपर्दछः
- ङ प्रस्तावदाताको खास कामको अनुभव पच्चीस कुल अंकको प्रतिशतसम्म
 - कार्यसम्पादन गर्ने तरिका र कार्य क्षेत्रगत सर्त प्रतिको प्रभावग्राहिता कुल अंकको बीस देखि पैंतीस प्रतिशतसम्म
 - मुख्य मुख्य जनशक्तिको योग्यता र अनुभव कुल अंकको तीस देखि साठी प्रतिशतसम्म
 - प्रविधि हस्तान्तरण वा तालिम कुल अंकको दश प्रतिशतसम्म
 - स्वदेशी जनशक्तिको सहभागिता कुल अंकको दश प्रतिशतसम्म तर यो अंक भार राष्ट्रियस्तरको प्रस्तावको हकमा लागू नहुने ।

उपरोक्त सबै मूल्यांकनका आधारलाई तीनवटा उप-आधारमा विभाजन गरी सोबापतको अंक समेत निर्धारण गरी उत्तीर्णांक समेत उल्लेख गर्नुपर्दछ । यसअनुसार प्रस्ताव मूल्यांकन गर्दा यस अनुसार गरिएको विभाजन र सोबापतको अंकभारको आधारमा मात्र गर्नुपर्दछ ।

यसैगरी प्रस्तावसम्बन्धी कागजातमा परामर्शदाता छनोट गर्ने अंकभार उल्लेख गर्दा कुनै परामर्शदाता व्यक्ति, फर्म वा कम्पनीसँग भइरहेका काम (वर्क इन ह्यान्ड) को जनशक्ति सोही हदसम्म पछिल्लो प्रस्तावको मूल्यांकनको समयमा गणना नहुने कुरा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

सार्वजनिक निकायले परामर्श सेवा सम्बन्धी खरिद कारबाहीमा भाग लिने प्रस्तावदाताको योग्यताको आधार निर्धारण गर्दा प्रस्तावदाता व्यक्ति भए निजको र फर्म वा संस्था भए आवश्यक संस्थागत कार्य अनुभव, प्रस्तावदाताको मुख्य मुख्य कर्मचारीको आवश्यक शैक्षिक योग्यता र उस्तै प्रकृतिको कार्यको आवश्यक अनुभव, कार्य सम्पादन गर्ने तरिका, कार्यविधि, कार्यक्षेत्रगत सर्त प्रतिको प्रभावग्राहिता, प्रविधि हस्तान्तरण र समय तालिका, प्रस्तावदाताको व्यवस्थापन क्षमता, प्रस्तावदाताको आर्थिक क्षमता, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरबाट प्रस्ताव माग गरिएको भएमा स्वदेशी जनशक्तिको सहभागिता, र प्रस्ताव सम्बन्धी कागजातमा उल्लेख भए बमोजिमको अन्य कुनै वा सबै कुरा विचार गरी निर्धारण गर्न सक्छ । प्रस्तावदाताको प्राविधिक क्षमता प्रमाणित गर्ने कागजात माग गर्दा सार्वजनिक निकायले प्रस्तावित परामर्श सेवाको प्रकृति विगत दश वर्षको अर्वाधमा प्रस्तावित परामर्श सेवासँग मिल्ने प्रकृतिको परामर्श सेवा प्रदान गरेको सार्वजनिक वा निजी संस्था, रकम र मिति खुल्ने विवरण, प्रस्तावित काम सम्पन्न गर्नको लागि प्रस्ताव गरिएका मुख्य कर्मचारीको योग्यता सम्बन्धी विवरण, निजको विगत तीन वर्षका व्यवस्थापकीय कर्मचारी र सरदर वार्षिक जनशक्तिको विवरण, र सव-कन्ट्र्याक्टरमार्फत प्रदान गर्न चाहेको प्रस्तावित परामर्श सेवाको अंशलगायतका कुनै वा सबै कागजात माग गर्न सक्छ ।

४ खरिद विधि छनोट

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ ले परामर्श सेवा खरिद गर्नु पर्दा प्रतिस्पर्धात्मक प्रस्ताव माग गरी वा सोभै वार्ताबाट खरिद गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै, सार्वजनिक खरिद नियमावलीले विशेषज्ञता र योग्यताको आधारमा नियुक्ति गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

सार्वजनिक निकायले प्रस्तावसम्बन्धी कागजातमा प्रस्ताव छनोट गर्ने विधि उल्लेख गर्दा प्रस्तावको छनोटका गुणस्तर र लागत विधि, गुणस्तर विधि, निश्चित बजेट विधि र न्यून लागत विधिमध्ये कुन विधिको आधारमा हुने हो सो उल्लेख गर्नुपर्दछ । देशको आर्थिक वा क्षेत्रगत अध्ययन, बहुक्षेत्रीय (मल्टी सेक्टरल) सम्भाव्यता अध्ययन, घातक फोहरमैला व्यवस्थित गर्ने एवं तह लगाउने संयन्त्रको डिजाइन, सहरी गुर्योजनाको डिजाइन, वित्तीय क्षेत्र सुधारजस्ता परामर्शदाताबाट अपेक्षित कार्य स्पष्टरूपमा यकिन गर्न नसकिने प्रकृतिको र सार्वजनिक निकायले परामर्शदाताबाट खोजपूर्ण प्रस्तावको अपेक्षा गरेको काम, ठूला बाँध वा प्रमुख पूर्वाधार निर्माणको सम्भाव्यता अध्ययन वा संरचनात्मक इन्जिनियरिङ डिजाइन, राष्ट्रिय महत्वका नीति सम्बन्धी अध्ययन, ठूला सरकारी निकायको व्यवस्थापन, अध्ययनजस्ता उच्च दक्षता आवश्यक पर्ने र भविष्यमा गम्भीर तथा दूरगामी प्रभाव पार्ने किसिमको काम, व्यवस्थापन परामर्श, क्षेत्रगत (सेक्टरल) तथा नीतिगत अध्ययनजस्ता सेवाको मूल्य कामको गुणस्तरमा निर्भर हुने वा व्यक्ति, संस्थापिच्छे सारभूत रूपमा अलग अलग तरिकाबाट सम्पादन गर्न सकिने र प्रतिस्पर्धी प्रस्तावको लागत तुलना गर्न नसकिने किसिमको कामका लागि गुणस्तर विधि छनोट गरी खरिद गर्न सक्ने तथा यस विधिको छनोट गर्न विभागीय प्रमुखको स्वीकृति लिनुपर्दछ ।

खरिद गर्नुपर्ने सेवाको प्रकृति असामान्य रूपले जटिल भएको वा त्यस्तो सेवाले राष्ट्रिय अर्थतन्त्र वा भावी परियोजनामा उल्लेखनीय प्रभाव पार्न सक्ने अवस्थामा प्रस्तावको छनोट पूर्णतः गुणस्तर विधिको आधारमा गर्न सकिन्छ ।

लेखापरीक्षण, सामान्य इन्जिनियरिङ डिजाइन तथा खरिद एजेन्ट जस्ता राम्ररी अभ्यास भइसकेका, नियमित प्रकृतिका र कम लागत लान्ने कामका लागि न्यून लागत विधि छनोट गर्न सकिन्छ ।

कुनै काम गर्न उच्चस्तरको विशेषज्ञता आवश्यक परेमा वा परामर्श छोटो समयको लागि आवश्यक परेमा वा परामर्शदाता नियुक्त गर्ने समय न्यून भएमा वा आवश्यक कार्य सम्पन्न गर्न केही परामर्शदाता मात्र योग्य भएमा वा परामर्शदाताको छनोट गर्न धेरै समय लान्ने भई समय अपर्याप्त भएमा कुनै परामर्शदातलाई विशेषज्ञता र योग्यताको आधारमा नियुक्त गर्न सकिन्छ ।

सार्वजनिक निकायले आर्किटेक्चरल वा शहरी योजना जस्ता विषयको डिजाइन खरिद गर्नु पर्दा त्यस्तो डिजाइन सम्बन्धी विस्तृत विवरण सहितको कागजात तयार गरी त्यस्तो कागजात अनुरूप डिजाइन प्रतियोगिता गराई उपयुक्त डिजाइन खरिद गर्न सक्दछ ।

सार्वजनिक निकायलाई उपयोगी र आवश्यक पर्ने तालिम, गोष्ठी र सेमिनार जस्ता विषयमा मात्र सेवा लिनु परेमा निकाय प्रमुखले पाँच लाख रुपैयाँसम्मको सेवा आफैँले र सोभन्दा माथि बीस लाख रुपैयाँसम्मको एक तह माथिको अधिकारीको स्वीकृति लिई सोभै वार्ताबाट खरिद गर्न सक्दछ । यस अनुसार एक तह माथिको अधिकारीको स्वीकृति लिई बीस लाख रुपैयाँसम्मको परामर्श सेवा खरिद गर्दा कम्तीमा तीन वटा प्रस्ताव प्राप्त गरी सबैभन्दा उपयोगी र कम मूल्य प्रस्ताव गर्नेसँग गुणस्तर र मूल्यलाई समेत यकीन गर्न सोभै वार्ताबाट खरिद गर्न सकिन्छ ।

सार्वजनिक निकायले पाँच लाख रुपैयाँसम्मको लागत अनुमान भएको परामर्श सेवा सोभै खरिद गर्न सक्दछ । तर एक आर्थिक वर्षमा एकै पटक वा पटक पटक गरी पाँच लाख रुपैयाँभन्दा रकमको एउटै व्यक्ति फर्म कम्पनी वा संस्थाबाट सोभै खरिद गर्न नपाउने व्यवस्था छ । सार्वजनिक निकायले एकलाख रुपैयाँभन्दा बढी रकमको सोभै खरिद गर्दा मौजुदा सूचीमा रहेका कम्तीमा तीनवटा परामर्शदाताबाट लिखित रूपमा प्रस्ताव माग गरी खरिद गर्नु पर्दछ । यसका लागि प्रस्तावित परामर्शदातासँग कार्यसम्पादन गर्न आवश्यक योग्यता भए नभएको, निकायको माग बमोजिमको स्पेशिफिकेसन तथा प्राविधिक गुणस्तर भए वा नभएको र प्रस्ताव गरिएको मूल्य उचित भए वा नभएको यकिन गर्नुपर्दछ ।

जनचेतनासम्बन्धी तालिम, अभिमूर्खकरण, सबलीकरण, मूल प्रवाहीकरण जस्ता कार्य गैर सरकारी संस्थाबाट गराउँदा छिटो छरितो, प्रभावकारी र मितव्ययी हुने भएमा सार्वजनिक निकायले कामको आवश्यकता, किसिम, समयवाधि, कामको गुणस्तर, जनशक्ति, कार्यसञ्चालन विधिसहितको कार्यक्षेत्रगत सर्त र लामे रकमको मोटामोटी अनुमान तयार गर्नुपर्दछ । यस अनुसार दश लाख रुपैयाभन्दा बढीको लागत अनुमान भएमा खुला रुपमा आशयपत्र माग गरी परामर्श सेवा खरिदको प्रकृया अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।

कार्यालयको सुरक्षा, चिठ्ठीपत्र ओसारपसार, सरसफाई, टेलिफोन, विद्युत र धाराको सञ्चालन तथा रेखदेख, पशुस्वास्थ्य तथा कृषि प्रसार कार्य, बगैँचाको सम्भार र रेखदेख, टाडीपिड वा कम्प्यूटर टाइप, ड्राइभिङ जस्ता दैनिक कार्य सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने सेवा करारमा लिनु परेमा व्यक्ति, फर्म, संस्था वा कम्पनीसंग करार गरी लिन सकिन्छ । यसका लागि सेवाको आवश्यकता, किसिम, समयवाधि, गुणस्तर, सेवा सञ्चालन विधि, लामे मोटामोटी खर्च र कार्यक्षेत्रगत सर्त तयार गरी कार्यालय प्रमुखबाट स्वीकृत गराई पाँच लाख रुपैयाँसम्म सेवा शुल्क लामे सेवा वार्ता गरी तथा सोभन्दा बढी सेवा शुल्क लामे सेवा पन्ध्र दिनको अवधि दिई सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी प्रस्ताव माग गरी खरिद गर्न सकिन्छ ।

५ खरिद सम्झौताका किसिम छनोट:

सार्वजनिक निकायले परामर्श सेवा खरिद गर्दा देहायका सम्झौता मध्ये कुनै एक सम्झौता छनोट गरी खरिद गर्न सक्दछ :

- क एकमुष्ट रकम सम्झौता: सम्भाव्यता अध्ययन, आयोजनाको डिजाइन, बोलपत्र सम्बन्धी कागजातको तयारी जस्ता स्पष्ट रुपमा पहिचान भएको, परामर्शदातामा न्यून जोखिम रहने र गुणस्तर मापन सजिलैसँग गर्न सकिने कामको लागि परामर्श सेवा लिन एकमुष्ट सम्झौता गर्न सकिन्छ । यो सम्झौतामा परामर्शदाताले निर्धारित समयवाधिभित्र कार्यक्षेत्रगत सर्तमा उल्लिखित प्राविधिक विशेषता भएको काम गरी प्रतिवेदन पेस गर्नु पर्ने र सो बापत निजले सेवा शुल्क पाउने कुरा उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ ।
- ख समयवद्ध सम्झौता: निर्माण कार्यको सुपरिवेक्षण गर्ने, ठूला व्यवसायिक संस्थाको व्यवस्थापन गर्ने वा बाँध, सुरङ्ग जस्ता जटिल संरचनाको डिजाइन गर्ने जस्ता परामर्श सेवाको अवधि अनुमान गर्न नसकिने भएमा त्यस्तो कामको लागि समयवद्ध सम्झौता गर्न सकिन्छ । यो सम्झौतामा परामर्शदाताको सेवा शुल्क परामर्शदातालाई खरिद सम्झौता बमोजिमको काम गर्न वास्तविक रुपमा लागेको समयले सम्झौतामा उल्लिखित पारिश्रमिकको दरलाई गुणन गरी आउने रकम, बिल भरपाई अनुसारको वास्तविक फुटकर खर्चको सोधभर्ना रकम बमोजिम तय हुने कुरा उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ ।
- ग कार्य सम्पन्नताको आधारमा शुल्क दिईने सम्झौता: खरिद सम्झौतामा उल्लेख भएको कार्य गर्न परामर्शदातालाई आवश्यक परेको समयमा बोलाउने गरी वा निजले सम्पन्न गरेको कार्यको आधारमा सेवा शुल्क दिने गरी परामर्श सेवा लिनु पर्दा कार्य सम्पन्नताको आधारमा शुल्क दिईने सम्झौता गर्न सकिन्छ । यस्तो परामर्शदाताको सेवा शुल्क सम्झौतामा उल्लेख भए बमोजिम हुन्छ ।
- घ प्रतिशतमा आधारित सम्झौता: मालसामान निरीक्षण गर्ने सेवा, आर्किटेक्टको सेवा, सुपरिवेक्षण वा अनुगमन सेवा वा अन्य यस्तै प्रकृतिका सेवा खरिद गर्न प्रतिशतमा आधारित सम्झौता गर्न सकिन्छ । यस्तो सम्झौतामा परामर्शदातालाई सेवा शुल्क दिँदा सम्बन्धित निर्माण कार्य वा आयोजनाको अनुमानित वा वास्तविक लागत वा खरिद गरिएको वा निरीक्षण गरिएको मालसामानको लागतको प्रतिशत अनुसार दिईने कुरा उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ ।
- ङ सेवा समय निश्चित नभएको सम्झौता: निर्माण कार्य सञ्चालनमा ल्याउनका लागि समय समयमा आवश्यक पर्ने सल्लाहकार, खरिद सम्झौता सम्बन्धी विवाद निरूपणकर्ता वा मध्यस्थकर्ता, संस्थागत सुधार वा खरिद सम्बन्धी परामर्शदाता, प्राविधिक समस्या समाधानकर्ता जस्ता खास कामको सम्बन्धमा आवश्यक परेको समयमा परामर्श

सेवा लिनको लागि सेवा समय निश्चित नभएको सम्झौता गर्न सकिन्छ। यस्तो सम्झौतामा परामर्शदाताले सम्झौतामा उल्लिखित काम आवश्यक परेको समयमा खरिद सम्झौतामा उल्लिखित दरमा गर्नु पर्ने, परामर्शदातालाई काम गर्न वास्तविक रूपमा लागेको समयको आधारमा पारिश्रमिक भुक्तानी गरिने कुरा उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ।

६ खुला आशयपत्र माग र संक्षिप्त सूची

सार्वजनिक निकायले २० लाख रुपैयाँभन्दा बढी मूल्यको परामर्श सेवा खरिद गर्न त्यस्तो परामर्श सेवा दिन इच्छुक व्यक्ति, फर्म, संस्था वा कम्पनीबाट सो सम्बन्धी आशयपत्र संकलन गर्न कम्तीमा पन्ध्र दिनको अवधि दिई राष्ट्रिय स्तरको समाचारपत्रमा खुलाई सूचना प्रकाशन गरी आशयपत्र माग गर्नुपर्दछ।

सार्वजनिक निकायले सामान्यतया १५ करोड रुपैयाँभन्दा बढी रकमको परामर्श सेवा खरिद गर्नु पर्ने भएमा, सार्वजनिक निकायको माग अनुरूपको परामर्श सेवा प्रतिस्पर्धात्मक मूल्यमा नेपाल राज्यभित्रका एकभन्दा बढी परामर्शदाताबाट प्राप्त हुन नसक्ने भएमा, परामर्श सेवाका लागि राष्ट्रियस्तरमा प्रस्ताव माग गर्दा कुनै प्रस्ताव नपरी विदेशी परामर्शदाताबाट सेवा लिनु पर्ने भएमा, वा दातृपक्षसँगको सम्झौता बमोजिम वैदेशिक सहायता स्रोतबाट व्यहोरिने गरी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको आशयपत्र माग गरी परामर्शदाताबाट सेवा प्राप्त गर्नुपर्ने अवस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको आशयपत्र माग गर्नुपर्दछ। यसरी आशयपत्र माग गर्दा अंग्रेजी भाषामा सूचना प्रकाशन गर्नुपर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको आशयपत्र माग गर्दा सार्वजनिक निकायले एक तहमाथिको अधिकारीको स्वीकृति लिनुपर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको आशयपत्रदाताको छनोट गर्दा सार्वजनिक निकायले विभिन्न मुलुक, पृष्ठभूमि र एक स्थानीय फर्म वा कम्पनीको छनोट गर्नु पर्दछ। यस अनुसारको सेवाको खरिदमा विदेशी आशयपत्रदाताले स्वदेशी परामर्शदाता व्यक्ति, फर्म वा कम्पनीसँग संयुक्त उपक्रम गरेमा त्यस्तो विदेशी आशयपत्रदातालाई प्राथमिकता दिन सकिने भएपनि संयुक्त उपक्रम कायम गर्दा दोहोरो पर्ने गरी गर्न नसकिने प्रावधान छ।

सार्वजनिक निकायले अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्र आह्वान गर्नुपर्ने अवस्थामा बाहेक बीस लाख रुपैयाँ भन्दा बढी पन्ध्र करोड रुपैयाँसम्म लागत अनुमान भएको परामर्श सेवा खरिद गर्नुपरेमा राष्ट्रियस्तरको आशयपत्रदाताबीच मात्र प्रतिस्पर्धा गराई आशयपत्र माग गर्नु पर्दछ। यसअनुसार माग हुने आशयपत्रमा सार्वजनिक निकायको नाम र ठेगाना, प्रस्तावित काम वा आयोजनाको सामान्य विवरण, प्रस्तावित कामको खर्च व्यहोर्ने स्रोत, आशयपत्रदाताको योग्यता, आशयपत्रदाता फर्म वा कम्पनी भए फर्म वा कम्पनीको विवरण, संगठन र कर्मचारी, दुई वा दुई भन्दा बढी फर्म वा कम्पनीले समूह, संगठन वा संयुक्त उपक्रमको रूपमा परामर्श सेवा दिने भए त्यस्ता फर्म वा कम्पनीको नाम, ठेगाना, विवरण तथा मुख्य भई काम गर्ने फर्म वा कम्पनीको नाम, विगत सात वर्षमा सम्पन्न गरेको समान प्रकृतिको काम र स्थानको विवरण र प्रस्तावित कार्यमा संलग्न हुने प्रमुख जनशक्तिको वैयक्तिक विवरण पेस गर्नुपर्दछ।

यसै गरी आशयपत्र माग गर्ने सूचनामा व्यक्तिगत परामर्शदाताको हकमा विगत चार वर्षमा सम्पन्न गरेको समान प्रकृतिको काम र स्थानको विवरण तथा निजको वैयक्तिक विवरण, प्रस्तावित कार्य सम्पन्न गर्न लाग्ने अनुमानित समय, संक्षिप्त सूचीमा परेका व्यक्ति, फर्म, संस्था वा कम्पनीबाट मात्र परामर्श सेवा खरिद सम्बन्धी प्रस्ताव माग गरिने कुरा, आशयपत्रदाताले पेस गर्नु पर्ने कागजातहरू, आशयपत्र तयार गर्ने निर्देशन र आशयपत्र पेस गर्ने अन्तिम मिति तथा स्थान र सार्वजनिक निकायसँग सम्पर्क गर्ने ठेगाना र सम्पर्क व्यक्ति जस्ता कुराहरू खुलाउनु पर्दछ। यस्तो सूचना सार्वजनिक निकायको सम्बन्धित मन्त्रालयको वा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको वेब साईटमा राख्न सकिन्छ।

सार्वजनिक निकायको माग बमोजिम पर्न आएका आसयपत्रदाताको योग्यता, अनुभव र क्षमता समेत मूल्यांकन गरी आशयपत्रदाताको योग्यता, अनुभव र क्षमता मूल्यांकन गर्ने आधार समेत यकिन गरी सेवा दिन सक्ने आसयपत्रदाताको छनोट गर्नु पर्दछ तर स्वीकृत मूल्यांकन गर्ने आधारहरू आशयपत्र दाखिला भएपछि परिवर्तन गरी मूल्यांकन गर्न नसकिने प्रावधान छ। आशयपत्रदाताको क्षमताको मूल्यांकन गर्दा परामर्श सेवाको कूल लागत अनुमानको एक सय पचास प्रतिशतमा नबढ्ने गरी हुने कारोबार रकम (टर्नओभर) को आधार लिनु पर्ने तथा आशयपत्रदाताको छनोट गर्दा आशयपत्र खोलेको मितिले

पैंतीस दिनभित्र कार्य सम्पन्न हुने गरी छनोट गर्नु पर्दछ ।

सार्वजनिक निकायको सूचना बमोजिम आशयपत्र पेस नगर्ने ख्याति प्राप्त परामर्शदातासंग सम्पर्क गरी निजको नाम संक्षिप्त सूचीमा समावेश गर्न सकिन्छ । सार्वजनिक निकायको सूचना बमोजिम पर्न आएका आशयपत्र दाताको योग्यता, अनुभव र क्षमता समेत मूल्यांकन गरी सेवा दिन सक्ने साधारणतया तीनदेखि छ आशयपत्रदाताको छनोट गरी संक्षिप्त सूची तयार गर्नु पर्दछ । तर कम्तीमा तीनवटा आशयपत्रदाता छनोट हुन नसकेको पुनः सूचना प्रकाशन गरी आशयपत्र माग गर्नु पर्दछ । यस अनुसार दोस्रो पटक सूचना प्रकाशन गर्दा पनि कम्तीमा तीनवटा आशयपत्र छनोट हुन नसकेमा छनोट भएका जति आशयपत्रदाताको मात्र सूची कायम गर्न सकिन्छ । यस अनुसार तयार भएको सूचीको जानकारी आशयपत्र पेस गर्ने सबै आशयपत्रदातालाई दिनु पर्दछ । यस बमोजिम आशयपत्रदाता छनोट गर्दा कुनै आशयपत्रदाताले आफूले प्राप्त गरेको अंक र छनोटमा पर्न नसकेको कारण माग गरेमा पाँच दिनभित्र निजले प्राप्त गरेको अंक र छनोट हुन नसकेको कारण आशयपत्रदातालाई दिनुपर्दछ ।

७ प्रस्ताव माग-

सार्वजनिक निकायले संक्षिप्त सूची तयार भएपछि सो सूचीमा परेका आशयपत्रदाताहरूलाई प्रस्ताव सम्बन्धी कागजात, हुलाक, कुरियर वा व्यक्ति वा विद्युतीय सञ्चार माध्यम मार्फत पठाई बीस लाख रुपैयासम्म लागत अनुमान भएको खरिदका लागि कम्तीमा पन्ध्र दिन र सीभन्दा बढी लागत अनुमान भएको खरिदका लागि कम्तीमा तीस दिनको समय दिई निजहरूबाट प्रस्ताव माग गर्नु पर्दछ । यस बमोजिमको प्रस्ताव सम्बन्धी कागजातमा सार्वजनिक निकायको नाम र ठेगाना, खरिद गर्नु पर्ने सेवाको प्रकृति, सेवा प्रदान गर्नु पर्ने अवधि, स्थान, सेवाको कार्यक्षेत्रगत सर्तहरू, सम्पन्न गर्नु पर्ने कार्य र अपेक्षित परिणाम, प्रस्ताव तयार गर्न प्रस्तावदाताहरूलाई निर्देशन, प्राविधिक र आर्थिक प्रस्ताव अलग अलग खाममा राखी सिलबन्दी गरी प्रत्येक खामको बाहिर कुन प्रकारको प्रस्ताव हो सो स्पष्टरूपले उल्लेख गरी दुवै प्रस्तावलाई अर्को छुट्टै खाम बन्दी गरी माग गरिएको सेवाको विषय उल्लेख गर्नु पर्ने कुरा, प्राविधिक तथा आर्थिक मूल्यांकन भार, प्रस्ताव मूल्यांकन र तुलना गर्ने आधार र अंक भार, खरिद सम्झौताका सर्तहरू, प्रस्ताव पेस गर्नु पर्ने स्थान, मिति र समय, प्रस्ताव छनोट गर्ने विधि, स्वार्थ बाध्ने भएमा प्रस्ताव उपर कारबाही नहुने कुरा र भ्रष्टाचार वा जालसाजी गरेमा हुने कानुनी कारबाही सम्बन्धी जानकारी, सार्वजनिक निकायले प्रस्ताव सम्बन्धी कारबाही गर्दा गरेको त्रुटि वा निर्णय विरुद्ध पुनरावलोकनका लागि प्रस्तावदाताले निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था, र प्रस्ताव मागपत्र, प्रस्तावदाताले प्रस्ताव गरेको प्रमुख जनशक्तिले आफ्नो हालसालैको वैयक्तिक विवरण सत्य र पूर्ण रहेको कुरा प्रमाणित गरेको हुनु पर्ने व्यहोरा, प्राविधिक प्रस्ताव मूल्यांकन गरेपछि मात्र आर्थिक प्रस्ताव खोलिने कुरा, प्राविधिक प्रस्तावमा प्रस्तावदाताले प्राप्त गर्नु पर्ने उत्तीर्णांक, प्रस्तावदाताले सम्बन्धित कामको लागि आफ्नो छुट्टै कार्ययोजना तथा जनशक्ति प्रस्ताव गर्न सक्ने वा नसक्ने, प्रस्तावदाताले कार्यक्षेत्रगत सर्तमा टिप्पणी गर्न सक्ने वा नसक्ने र प्रस्तावित कार्य गर्न आवश्यक पर्ने रकम व्यहोर्ने स्रोत जस्ता कुराहरू उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

सार्वजनिक निकायले प्रस्ताव तयार गर्न प्रस्तावदातालाई दिइने निर्देशनमा प्राविधिक प्रस्ताव र आर्थिक प्रस्तावको ढाँचा, प्राविधिक र आर्थिक प्रस्ताव तयार गर्ने र पेस गर्ने तरिका, काम कति चरणमा पूरा हुने हो र थप काम दिन सकिने नसकिने कुरा, प्रस्ताव सम्बन्धी कागजातका सम्बन्धमा प्रस्तावदाताले कुनै जानकारी लिनु पर्ने भए त्यस्तो जानकारी लिन सकिने तरिका, प्रस्तावित कामको कुनै अंश परामर्शदाताले सब-कन्ट्र्याकमा दिन सक्ने नसक्ने कुरा, सार्वजनिक निकायले उपलब्ध गराउने सूचना, सेवा, उपकरण सम्बन्धी जानकारी, प्रस्ताव पेस गर्नु अघि प्रस्तावदाताको बैठक हुने नहुने कुरा, प्रस्ताव मान्य हुने अवधि, प्रस्तावित खरिद कारबाही अन्तर्गत सृजना हुने कुनै मालसामान आपूर्ति, निर्माण कार्य, अन्य सेवा वा परामर्श सेवा सम्बन्धी काम परामर्शदाता फर्म वा निजसंग सम्बद्ध व्यक्ति संस्थालाई दिंदा प्रस्तावित परामर्श सेवासंगको स्वार्थ बाध्नेन सक्छ भन्ने सार्वजनिक निकायलाई लागेमा त्यस्तो प्रस्तावदाता वा व्यक्तिलाई त्यस्तो काम दिन नसकिने कुरा, प्रस्तावदाता र निजको जनशक्तिले तिर्नु पर्ने कर वारेको जानकारी र प्रस्तावदाताले कर वा अन्य कुनै विषयमा थप जानकारी लिन चाहेमा निजले सम्पर्क गर्नु पर्ने आधिकारिक अन्य निकाय, प्रस्तावको भाषा, सार्वजनिक निकायले प्रस्ताव सम्बन्धी

कागजात संशोधन गर्ने कार्यविधि, प्रस्ताव पेस गर्ने तरिका, प्रस्ताव खोल्ने तरिका र गोपनीयता सम्बन्धी सर्त लगायतका कुराहरू उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

सार्वजनिक निकायले बीस लाख रुपैयाँभन्दा कम रकमको सेवा खरिद गर्नु पर्दा मौजुदा सूचीमा रहेका परामर्शदाताबाट लिखित रूपमा प्राविधिक र आर्थिक प्रस्ताव माग गरी खरिद गर्न सक्दछ । यसअनुसार प्रस्ताव माग गर्दा सम्भव भएसम्म छवटा र कम्तीमा तीनवटा परामर्शदातालाई प्रस्ताव सम्बन्धी कागजात पठाई प्राविधिक र आर्थिक छुट्टा छुट्टै खाममा माग गर्नु पर्ने र प्राप्त प्रस्ताव गुणस्तर र लागत विधिअनुसार मूल्यांकन गरी छनोट गर्नुपर्दछ ।

८ प्रस्ताव दर्ता र खोल्ने:

सार्वजनिक निकायले माग गरेको प्रस्ताव दाखिला गर्ने अन्तिम म्याद समाप्त भएपछि प्रस्तावदाताबाट प्राप्त प्रस्तावको बाहिरी खाम खोली प्राविधिक र आर्थिक प्रस्तावका सिलबन्दी खाम छुट्ट्याउनु पर्छ । यसरी छुट्ट्याइएका खामहरूमध्ये पहिले प्राविधिक प्रस्ताव खोल्नु पर्ने र आर्थिक प्रस्तावको खाम नखोली सुरक्षितसाथ छुट्टै राखी प्राविधिक प्रस्ताव मूल्यांकन गरेपछि मात्र खोल्नु पर्छ । यसरी प्रस्ताव खोल्दा प्रस्तावदाता वा निजको प्रतिनिधिको रोहवरमा खोल्नु पर्ने र प्रस्तावदाता वा निजको प्रतिनिधि उपस्थित नभएको कारणले प्रस्ताव खोल्न बाधा नपर्ने व्यवस्था छ ।

सार्वजनिक निकायले प्रस्ताव खोल्नुअघि म्याद नाघी प्राप्त हुन आएको प्रस्तावको खाम र रीतपूर्वक दर्ता भएका प्रस्तावको खामलाई छुट्ट्याई म्याद नाघी प्राप्त हुन आएका प्रस्ताव नखोली सम्बन्धित प्रस्तावदातालाई फिर्ता गरी फिर्ता गरिएको कुरा, मिति र समय सार्वजनिक निकायले खरिद कारबाहीको प्रतिवेदनमा खुलाउनुपर्दछ । यसरी प्रस्ताव फिर्ता गरेपछि रीतपूर्वक दर्ता भएका प्रस्तावको बाहिरी खाम क्रमसँग खोली सो खामसँग रहेको प्राविधिक प्रस्तावको खाम खोली प्रस्तावदाताको नाम र ठेगाना, प्रस्तावमा प्रस्तावदाताको हस्ताक्षर भए नभएको, प्रस्ताव सम्बन्धी कागजातमा सच्याइएको वा केरमेट गरेकोमा प्रस्तावदाता वा निजको प्रतिनिधिले हस्ताक्षर गरे नगरेको, सार्वजनिक निकायले उपयुक्त ठानेको अन्य कुराहरू पढेर सुनाइ सोको मुचुल्का तयार गरी उपस्थित प्रस्तावदाता वा निजको प्रतिनिधिको दस्तखत गराई खोलिएको प्राविधिक प्रस्ताव यशाशिघ्न मूल्यांकन समितिमा पठाउनुपर्दछ ।

९ प्राविधिक प्रस्तावको मूल्यांकन-

सार्वजनिक निकायले प्राविधिक प्रस्तावको मूल्यांकन प्रस्तावसम्बन्धी कागजातमा उल्लेख भएको मूल्यांकनको आधार बमोजिम गर्नुपर्दछ । प्रस्ताव मूल्यांकन गर्दा मूल्यांकन समितिका प्रत्येक सदस्यले छुट्टाछुट्टै रूपमा छनोट गर्न स्वीकृत भएका आधार बमोजिम प्रस्तावदाताले प्राप्त गरेको अंक यकिन गर्नुपर्दछ । यस बमोजिम अंक यकिन भएपछि प्रत्येक सदस्यले प्रदान गरेको अंक गणना गरी प्रस्तावले प्राप्त गरेको औषत अंक निकाली उत्तीर्णांक प्राप्त गर्ने प्रस्तावदाताको सूची तयार गर्दा उच्चतम अंक प्राप्त गर्ने प्रस्तावदातादेखि क्रमसँग तयार गर्नु पर्दछ । मूल्यांकन समितिले प्राविधिक प्रस्तावको मूल्यांकन गर्न सहयोग पुऱ्याउन सम्बन्धित विज्ञहरूसहितको तीन सदस्यीय उपसमितिसमेत गठन गर्न सक्दछ ।

मूल्यांकन समितिले प्राविधिक प्रस्ताव मूल्यांकन सम्बन्धी कारबाही पछि प्रस्तावदाताको नाम र ठेगाना, प्रस्तावदाता वा निजको अधिकार प्राप्त प्रतिनिधिको सहीछाप भए वा नभएको, प्रस्तावदाता प्रस्ताव पेस गर्न कानुन बमोजिम योग्य भएको पुष्ट्याई गर्ने कागजात पेस भए वा नभएको, संयुक्त उपक्रमसम्बन्धी सम्झौता आवश्यक भए सो पेस भए वा नभएको, प्रस्तावसम्बन्धी कागजातमा प्रस्तावदातालाई दिइएको निर्देशनअनुरूप प्रस्ताव पूर्ण भए वा नभएको र प्रत्येक प्रस्तावको सापेक्षिक सबलता, दुर्बलता र मूल्यांकनको परिणाम खुलाई प्रस्तावको गुणस्तरसम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्दछ ।

सार्वजनिक निकायले सूचीमा समावेश भएका प्रस्तावदातालाई आर्थिक प्रस्ताव खोल्ने स्थान, मिति र समय उल्लेख गरी सो मिति र समयमा उपस्थित हुन सूचना दिनुपर्दछ । यसबमोजिम प्रस्तावदातालाई उपस्थित हुन सूचना दिँदा राष्ट्रियस्तरको प्रस्तावको हकमा कम्तीमा सात दिन र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको प्रस्तावको हकमा कम्तीमा पन्ध्र दिनको अवाधि दिनु पर्दछ । यसै

गरी उत्तीर्णाक प्राप्त नगर्ने प्रस्तावदातालाई निजको प्राविधिक प्रस्ताव छनोट हुन नसकेको कारण खुलेको सूचना सहित निजको आर्थिक प्रस्ताव फिर्ता दिनुपर्नेछ । प्रस्तावदाता छनोट गर्दा कुनै प्रस्तावदाताले आफूले प्राप्त गरेको अंक र छनोटमा पर्न नसकेको कारण माग गरेमा पाँच दिनभित्र निजले प्राप्त गरेको अंक र छनोट हुन नसकेको कारण प्रस्तावदातालाई दिनुपर्ने र सूचीमा समावेश हुन नसकेका प्रस्तावदाताको प्रस्ताव नखोली सम्बन्धित प्रस्तावदातालाई फिर्ता गर्नुपर्दछ ।

१० आर्थिक प्रस्तावको मूल्यांकन-

सार्वजनिक निकायले मूल्यांकन समितिले प्राविधिक प्रस्तावको मूल्यांकनको कार्य समाप्त नहुन्जेल आर्थिक प्रस्ताव खोल्न नहुने र प्रस्ताव मूल्यांकन गरी तयार गरेको सूचीमा रहेका प्रस्तावदाताको मात्र आर्थिक प्रस्ताव खोलिने व्यवस्था छ । मूल्यांकन समितिले आर्थिक प्रस्तावको खाम खोल्दा प्रस्तावदाता वा निजको प्रतिनिधिको उपस्थितिमा खोल्नु पर्ने र प्रस्तावदाता वा निजको प्रतिनिधि उपस्थित नभए पनि आर्थिक प्रस्ताव खोल्न सकिन्छ । यसरी आर्थिक प्रस्तावको खाम खोलेपछि मूल्यांकन समितिले प्रस्तावदाताको नाम, निजले प्राविधिक प्रस्तावमा प्राप्त गरेको अंक र आर्थिक प्रस्तावमा प्रस्ताव गरेको सेवा शुल्क पढेर सुनाइ प्रस्तावदाताको नाम र ठेगाना, प्रस्तावित सेवा शुल्क, प्रस्तावित सेवा शुल्कमा कुनै छुट दिन प्रस्ताव गरिएको भए सोको व्यहोरा, अंक र अक्षरबीच भिन्नता भए सो भिन्नताको विवरण, आर्थिक प्रस्तावमा प्रस्तावदाता वा निजको प्रतिनिधिको हस्ताक्षर भए नभएको, आर्थिक प्रस्तावमा कुनै कुरा वा व्यहोरा केरमेट गरेको भए सो ठाउँमा प्रस्तावदाता वा निजको प्रतिनिधिले हस्ताक्षर गरे नगरेको तथा केरमेट गरेको रकम र व्यहोरा तथा उपयुक्त ठानेका अन्य कुरा खोली मुचुल्का तयार गर्नुपर्दछ ।

आर्थिक प्रस्तावको मूल्यांकन गर्दा प्रस्तावको छनोट गर्न गुणस्तर र लागत विधि अपनाइएकोमा प्राविधिक प्रस्ताव र आर्थिक प्रस्तावको संयुक्त मूल्यांकन गरी सबैभन्दा बढी अंक प्राप्त गर्ने प्रस्तावदाताको प्रस्ताव, गुणस्तर विधि अपनाइएकोमा प्राविधिक प्रस्तावमा उच्चतम अंक प्राप्त गर्ने प्रस्तावदाताको प्रस्ताव, निश्चित बजेट विधि अपनाइएकोमा त्यस्तो बजेटको सीमाभन्दा बढी लागत भएको प्रस्ताव रद्द गरी बजेटको सीमाभित्र परी प्राविधिक प्रस्तावमा उच्चतम अंक प्राप्त गर्ने प्रस्तावदाताको प्रस्ताव तथा न्यून लागत विधि अपनाइएकामा प्राविधिक प्रस्तावमा सफल हुन तोकिएको न्यूनतम अंक प्राप्त गर्ने प्रस्तावदातामध्ये सबैभन्दा कम लागत भएको प्रस्तावदाताको प्रस्ताव छनोट गर्नु पर्दछ । प्रस्तावित कबोल अंकमा प्रस्तावदाताले कुनै छुट दिन प्रस्ताव गरिएको कुरा आर्थिक प्रस्ताव खोलेको मुचुल्कामा उल्लेख भएको भए मूल्यांकन समितिले त्यसरी छुट दिन प्रस्ताव गरिएको रकम समायोजन गर्नुपर्दछ । यसबमोजिमको मूल्यांकनपछि सबै प्रस्तावदाताको कायम हुन आएको कबोल अंकको सूची तयार गर्नुपर्दछ ।

आर्थिक प्रस्तावको मूल्यांकन प्रयोजनको लागि सो प्रस्तावमा मूल्य अभिवृद्धि करबाहेक प्रचलित कानून बमोजिम परामर्शदातालाई लाग्ने कर तथा परामर्शदाताको भ्रमण, सम्बन्धित कागजातको अनुवाद, प्रतिवेदन छपाइ वा शिरोभार खर्च जस्ता सोधभर्ना हुने खर्च समेत निजको सेवा शुल्कमा समावेश गरिएको मानिन्छ । मूल्यांकन समितिले प्रत्येक प्रस्तावदाताको आर्थिक प्रस्तावको मूल्यांकन गर्दा प्रस्तावमा कुनै अंक गणतीय त्रुटि पाइएमा त्यस्तो त्रुटि सच्याउन सक्ने र त्यसरी त्रुटि सच्याउँदा एकाई दर र कुल रकममा भिन्नता भएमा एकाई दर मान्य गरी कुल रकम सच्याई सोको जानकारी सम्बन्धित प्रस्तावदातालाई दिनु पर्दछ । प्रस्तावदाताले आर्थिक प्रस्तावमा उल्लेख गरेको रकम, अंक र अक्षरमा फरक परेमा अक्षरमा लेखिएको रकम मान्य हुन्छ ।

११ प्रस्तावदाताको छनोट-:

प्रस्तावको छनोट गर्न गुणस्तर र लागत विधि अपनाइएको भएमा मूल्यांकन समितिले मूल्यांकन गरिने प्रस्तावदाताको प्राविधिक प्रस्तावको प्राप्तांकलाई प्राविधिक प्रस्तावको लागि छुट्याइएको अंक भारले गुणन गरी प्राप्त गुणनफललाई १ सयले भाग गर्दा आउने भागफलको अंक प्राविधिक प्रस्तावको खुद प्राप्तांक कायम गरी प्राविधिक प्रस्तावको मूल्यांकनबाट सफल भएका प्रस्तावमध्ये सबैभन्दा घटी कबोल अंकलाई आर्थिक प्रस्तावका लागि छुट्याइएको अंकभारले गुणन गरी

प्राप्त गुणनफललाई मूल्यांकन गरिने प्रस्तावदाताको कबोल अंकले भाग गर्दा आउने भागफलको अंक आर्थिक प्रस्तावको खुद प्राप्तांक मानी प्राविधिक प्रस्ताव र आर्थिक प्रस्तावको खुद प्राप्तांक जोडी संयुक्त मूल्यांकन गर्दा सबै भन्दा बढी अंक पाउने प्रस्तावदातालाई छनोट गर्नुपर्दछ । प्रस्तावको छनोट गर्न निश्चित बजेट विधि अपनाइएको भएमा मूल्यांकन समितिले बजेटको सीमाभन्दा बढी लागत भएको प्रस्ताव रद्द गरी बजेटको सीमाभित्र परी प्राविधिक प्रस्तावमा उच्चतम अंक प्राप्त गर्ने प्रस्तावदाताको प्रस्ताव छनोट गर्नुपर्दछ भने प्रस्तावको छनोट गर्न न्यून लागत विधि अपनाइएको भएमा मूल्यांकन समितिले प्राविधिक प्रस्तावमा सफल हुन निर्धारित न्यूनतम अंक प्राप्त गर्ने प्रस्तावदातामध्ये सबैभन्दा कम लागत भएको प्रस्तावदाताको प्रस्ताव छनोट गर्नुपर्दछ ।

यसअनुसार छनोट भई सम्झौता गर्ने परामर्शदाताले सम्झौताको ३० दिनभित्र सम्झौताको कूल रकम समेट्ने गरी सार्वजनिक निकायलाई निःसर्त भुक्तानी हुने पेसागत दायित्व बिमा (Professional Liability Insurance) पेस गर्नुपर्ने र दाखिला नगरेमा खरिद सम्झौताको अन्त्य गरी कालोसूचीमा राख्न सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

१२ प्रस्ताव अस्वीकृत र खरिद कारबाही रद्द :

सार्वजनिक निकायले प्राप्त सम्पूर्ण प्रस्ताव कार्यक्षेत्रगत सर्तअनुसार सारभूतरूपमा प्रभावग्राही नभएमा, लागत अनुमान र उपलब्ध बजेटभन्दा छनोट भएको प्रस्तावदाताको लागत सारभूत रूपमा बढी भएमा, परामर्श सेवा आवश्यक नपर्ने भएमा वा प्रस्तावदाताले आपसमा मिलेमतोगरी प्रस्ताव दिएको प्रमाणित भएमा सम्पूर्ण प्रस्ताव अस्वीकृत गर्न वा खरिद कारबाही रद्द गर्न सक्दछ ।

१३ वार्ता, प्रस्ताव स्वीकृत र सम्झौता:-

छनोट भएका प्रस्तावदातासँग कार्यक्षेत्रगत सर्त र प्रस्तावित सेवाको कार्यक्षेत्र, प्रगति प्रतिवेदन, सार्वजनिक निकायले उपलब्ध गराउनुपर्ने सुविधाका विषयमा वार्ता गर्न सक्दछ । यस अनुसार वार्ता गर्नुपर्ने भएमा प्रस्ताव छनोट भएको सात दिनभित्र प्रस्तावदातालाई मिति, समय र स्थान खोली वार्ता गर्न आउन राष्ट्रिय स्तरको प्रस्ताव भए सात दिन र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको प्रस्ताव भए १५ दिनको म्याद दिनुपर्दछ । आर्थिक प्रस्तावका सम्बन्धमा पेसाविद्हरूको पारिश्रमिक सम्बन्धमा वार्ता हुन नसक्ने भए पनि शोधभर्ना हुने प्रकृतिका खर्च सम्बन्धमा वार्ता गर्न सकिन्छ । यसअनुसार भएको वार्तामा सार्वजनिक निकाय र प्रस्तावदाता दुवैलाई स्वीकार्य हुने सहमति हासिल हुन नसकेमा प्रस्ताव छनोट गर्न गुणस्तर र लागत विधि, गुणस्तर विधि र निश्चित बजेट विधिको प्रस्तावकको हकमा त्यसपछिको उच्चतम अंक प्राप्त गर्नेसँग र न्यून लागत विधिको हकमा त्यसपछिको सबैभन्दा कम लागत भएको अर्को प्रस्तावदातासँग क्रमसँग वार्ता गर्नुपर्दछ ।

यसअनुसार वार्ता गर्दा सहमतिमा पुगेको प्रस्तावदाताको प्रस्ताव स्वीकृत गर्न छनोट गरी २० लाख रुपैयाँसम्मको प्रस्ताव राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको कार्यालय प्रमुखले, १ करोड रुपैयाँसम्मको प्रस्ताव राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीको कार्यालय प्रमुखले, ५ करोड रुपैयाँसम्मको प्रस्ताव राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको कार्यालय प्रमुखले र ५ करोडभन्दा बढीको प्रस्ताव विभागीय प्रमुखले स्वीकृत गर्ने अधिकार रहेको छ । यसअनुसार अधिकार पाएको कुनै पदाधिकारीले प्रस्ताव स्वीकृत गर्न नमिल्ने भएमा एक तहमाथिको अधिकारीबाट स्वीकृत गराउनुपर्दछ । संवैधानिक अंग वा निकाय, मन्त्रालय, सचिवालय र यस्तै प्रकृतिका अन्य कार्यालयका सचिव वा प्रशासकिय प्रमुखले आफ्नो कार्यालयको लागि गरिने खरिदको जतिसुकै रकमको प्रस्ताव स्वीकृत गर्न सक्दछन् ।

यसबमोजिम प्रस्ताव छनोट भएको सात दिनभित्र छनोट भएको प्रस्ताव स्वीकृत गर्ने आशयको सूचना सम्बन्धित प्रस्तावदातालाई र सूचीमा परेका अन्य प्रस्तावदातालाई दिई सात दिनभित्र कुनै प्रस्तावदाताले निवेदन नगरेमा छनोट भएको प्रस्तावदाताको प्रस्ताव स्वीकृत गरी सम्झौता गर्न आउन १५ दिनको अवधि हुने गरी सूचना दिनुपर्दछ । यस्तो अवधिभित्र सम्झौता गर्न उपस्थित भएमा सम्झौता गरिने र उपस्थित नभएमा गुणस्तर र लागत विधि, गुणस्तर विधि र निश्चित बजेट विधिको प्रस्तावक भए त्यसपछिको उच्चतम अंक प्राप्त गर्नेसँग र न्यून बजेट लागत विधि भएमा सबैभन्दा कम लागत भएको अर्को प्रस्तावदातासँग क्रमसँग वार्ता गरी सम्झौता गर्नुपर्दछ ।

विद्यमान व्यवस्थाको समीक्षा

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २९ देखि ३९ सम्म तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ नियम ६९ देखि ८३ सम्म परामर्श सेवाको खरिदसम्बन्धी कार्यविधि तोकिएको छ। यसैगरी सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ९, १२ र १४ मा परामर्श सेवाको लागत अनुमान तयारी र स्वीकृति सम्बन्धी व्यवस्था छ। सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले परामर्श सेवा खरिदका सम्बन्धमा नमूना प्रस्ताव माग गर्नेसम्बन्धी कागजात स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ।

महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले सार्वजनिक गरेको नेपाल सरकारको एकीकृत आर्थिक विवरणअनुसार निम्नानुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु ४२ अर्ब ३५ करोड ६७ लाख तथा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा रु ३८ अर्ब ३८ करोड ७४ लाख तीनै तहका सरकारले सेवा र परामर्शमा खर्च गरेको देखिन्छ।

(रु लाखमा)

खर्च शीर्षक	नेपाल सरकार रु		प्रदेश सरकार रु		स्थानीय तह रु		जम्मा रु	
	२०७९/८०	२०७८/७९	२०७९/८०	२०७८/७९	२०७९/८०	२०७८/७९	२०७९/८०	२०७८/७९
२२४११	१८२३६	१७४१०	१७५९	१७८६	१७३९३	१८२७१	३७३८७	३७४६७
२२४१२	२४०८	१४३३	३१६	८७५	४६२९	४७२९	७३५२	७०३७
२२४१३	६०२२८	५२८७०	३२५६०	२४६७२	१३५७	११४६५८	२२८५१७	१९२२००
२२४१४	०	०	२	२	४८२७	३८१०	४८२९	३८१२
२२४१९	१३२२९	१०८९२	६१६८	४६४४	१९२५७	२१३२९	३८६५४	३६८६४
३११३२	१४६५	२२९१	०	१	७६७८	८२५७	९१४२	१०५४९
३११३४	८०००	६५६०	१९२	७९७	५१४८	४८२३	१३३४०	१२१८०
३११३५	६६११८	६५१४४	३२३७	३६३८	१४९९१	१४९८३	८४३४६	८३७६५
जम्मा	१६९६८२	१५६६००	४४२३४	३६४१५	२०९६५०	१९०८६०	४२३५६७	३८३८७४

नेपाल सरकारका निकायहरूमा दक्ष जनशक्ति नभएमा मात्र परामर्श सेवा लिन सक्ने व्यवस्था भएपनि निकायमा रहेका जनशक्तिलाई उपयोग नगरी बाह्य परामर्शदाता नियुक्त गर्ने गरिएको छ। आयोजनाको कुल खर्चमा परामर्श खर्चको हिस्सा उच्च रहेको छ। परामर्शदाताले कार्यक्षेत्रगत सर्त अनुसार काम नगर्दा वा सन्तोषजनक रूपमा नगर्दा वा प्राविधि त्रुटि गर्दा पनि कारवाही हुने गरेको छैन। विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार गर्नेलाई नै निर्माणको सुपरीवेक्षण गर्ने परामर्शदातामा नियुक्ति हुने गरेकाले स्वार्थ बाझिने अवस्था सिर्जना हुने गरेको छ। निर्माण व्यवसायीको कार्यको सुपरीवेक्षण गर्न नियुक्त परामर्शदातालाई निर्माण व्यवसायीको विलबाट भुक्तानी हुने गरेको छ।

सार्वजनिक खरिद नियमावलीमा सम्बन्धित मन्त्रालयले परामर्श सेवाको लागत अनुमान सम्बन्धी नर्मस तयार नभएको वा तयार भएको नर्मसको पालना नभएको वा उस्तै प्रकृतिका कार्यक्षेत्र भएका मन्त्रालयले फरक प्रकृतिका नर्मस स्वीकृत गरेकाले परामर्शदातालाई फाइदा हुने नर्मस प्रयोग हुने गरेको छ। परामर्शदाताले लागत अनुमान तयार गर्दा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत नर्मस प्रयोग नगरेको अवस्था समेत छ। परामर्शदाताका मुख्य जनशक्ति एवम् अन्य जनशक्तिको पारिश्रमिकको लागत अनुमान तयार गर्ने स्पष्ट मापदण्ड तयार नभएकोले उस्तै काम गर्ने सार्वजनिक निकायका जनशक्तिको पारिश्रमिकमा

धेरै अन्तर हुने गरी लागत अनुमान तयार हुने गरेको छ । कतिपय सार्वजनिक निकायका जनशक्तिको परामर्शदाताको कामको अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने क्षमता कमजोर भएकोले परामर्शदाताको कामको अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्न पनि परामर्शदाता नियुक्त गर्नु परेको छ । निर्माण कार्य गर्ने व्यक्ति वा फर्म र सोको सुपरीवेक्षण गर्ने परामर्शदाताको छनोट एकै पटक नगरी सुरुमा परामर्शदातासँग सम्झौता हुने भएकाले निर्माण कार्यको सुपरीवेक्षण नगरेको अवस्थामा पनि परामर्शदातालाई रकम भुक्तानी गर्नु परेको छ । आयोजनाको निर्माण गर्ने व्यक्ति वा फर्मको कामको सुपरीवेक्षण गर्न परामर्शदाता छनोट गरेको अवस्थामा निर्माण गर्नेले समयमा कार्यसम्पन्न नगर्दा परामर्शदाताको लागत समेत बढेको छ ।

नेपालमा दक्ष जनशक्ति भएपनि विदेशी जनशक्तिलाई परामर्शदातामा नियुक्त गर्नाले स्वदेशीले काम नपाएको एवम् विदेशी मुद्रा बाहिर गएको छ भने कतिपय विदेशी परामर्शदाताहरू नेपालको करको दायरामा नआएको अवस्था छ । परामर्शदातालाई उपलब्ध गराइएको सवारी साधन एवम् अन्य सुविधाको अभिलेख अद्यावधिक नगर्नाले परामर्शदाताले काम सम्पन्न गरेपछि पनि सार्वजनिक निकायलाई फिर्ता नगरेको अवस्था छ । परामर्शदाता छनोट गर्दा प्रविधि हस्तान्तरण वा तालिमका आधारमा मूल्यांकन हुने भएपनि प्रविधि हस्तान्तरण नभएको एवम् स्वदेशी जनशक्तिलाई सहभागी नगराएको वा विदेशी जनशक्ति काममा नखटी सबै काम स्वदेशी जनशक्तिले गर्नु परेको अवस्था छ । सार्वजनिक निकायमा रहेका तथा स्वदेशी जनशक्तिको प्राविधिक क्षमता विकासमा कम जोड दिइएको छ । परामर्श सेवा खरिद गर्दा प्रतिस्पर्धात्मक खरिद विधि नअपनाउने गरी ससाना टुक्रा बनाई सोभै खरिद गर्न जोड दिने गरिएको छ । कुनै खास व्यक्तिलाई उपयुक्त हुने गरी योग्यताका आधार तोकि खास व्यक्तिलाई व्यक्तिगत परामर्शदातामा नियुक्त गर्ने गरिएको छ ।

परामर्श सेवा खरिद गर्दा गुणस्तर र लागत विधि अवलम्बन गर्दा सार्वजनिक खरिद नियमावली अनुसार प्राविधिक प्रस्तावलाई ७० देखि ९० प्रतिशतसम्म र आर्थिक प्रस्तावलाई ३० देखि १० प्रतिशतसम्म अंकभार दिन सकिने व्यवस्था भएपनि प्राविधिक प्रस्तावलाई ९० प्रतिशत र आर्थिक प्रस्तावलाई १० प्रतिशत अंकभार दिने गर्नाले सीमित परामर्शदाताले मात्र प्रस्ताव पेस गर्न सक्ने भई खरिदमा प्रतिस्पर्धा, मितव्ययिता तथा खर्चबाट अधिकतम प्रतिफल हासिल हुन सकेको छैन ।

परामर्शदाताले पेस गरेका विस्तृत आयोजना प्रतिवेदनहरूको अभिलेख राखी कार्यान्वयनमा कम मात्र लाने गरेकोले प्रतिवेदन तयारीमा भएको खर्चबाट मुद्राको सार्थकता प्राप्त हुन नसकेको अवस्था छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले उस्तै काममा परामर्शदाता नियुक्त गरी अध्ययन गर्ने गरेको पाइन्छ । कतिपय विदेशीले नेपाल सरकारको अनुमती नलिई पर्यटक भिषामा नेपाल आई परामर्श सेवा दिने गरेका छन् ।

महालेखापरीक्षकले दिएका सुझाव

महालेखापरीक्षकको एकसङ्घिऔं वार्षिक प्रतिवेदन २०८१ को परिच्छेद-३ लेखापरीक्षणबाट देखिएको समष्टिगत स्थितिमा परामर्श खर्चका सम्बन्धमा देहायका व्यहोरा उल्लेख भएको छ ।

क= सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २९ मा विभागीय जनशक्तिबाट सम्पादन हुन नसक्ने अवस्थामा मात्र परामर्श सेवा खरिद गर्न सकिने उल्लेख छ । खानेपानी, शहरी विकास, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयअन्तर्गत विभिन्न कार्यालय तथा आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन, डिजाइन, गुरुयोजना तयार तथा निर्माण सुपरीवेक्षण गर्ने कार्यको लागि कार्यालयले मौजुदा सूचीबाट प्रस्ताव माग गरी रु १२ करोड ७९ लाख ९ हजारको परामर्श सेवा खरिद गरेका छन् । विभागीय जनशक्तिको उपयुक्त व्यवस्थापन नगरी परामर्शदातामाथिको निर्भरता बढाउनु उचित देखिएन । अत्यावश्यक कार्यमा मात्र परामर्श सेवा लिई नियमित कार्यको लागि परामर्शदाता माथिको निर्भरता घटाउनुपर्दछ ।-पेज नं ३८ को बुँदा नं ८५)

ख. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २९ मा सम्बन्धित सार्वजनिक निकायमा उपलब्ध जनशक्तिबाट कुनै काम हुन नसक्ने भएमा परामर्श सेवा लिन सक्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष ३१२ स्थानीय तहले बाह्य परामर्शदाताबाट सम्भाव्यता

अध्ययन, विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन एवं गुरुयोजना तयारी कार्य तथा अन्य परामर्श सेवा लिई रु. १ अर्ब ६ करोड १५ लाख १९ हजार खर्च गरेका छन् । प्राप्त प्रतिवेदनको अभिलेख नराखेको र यसरी तयार भएका अधिकांश अध्ययन प्रतिवेदन कार्यान्वयनसमेत भएको देखिएन । (पेज नं ४६ को बुँदा नं ११२)

निष्कर्ष

नेपाल सरकारले परामर्श सेवामा हुने खर्च घटाउने नीतिगत व्यवस्था गरेकोले निकायमा रहेका जनशक्तिको क्षमता मूल्यांकन गरी नभ्याउने वा नसक्ने अवस्थाको विश्लेषण गर्नु पर्दछ । परामर्श सेवा खरिद गर्नुपर्ने भएमा स्वदेशमा रहेका जनशक्तिको अधिकतम परिचालन हुने गरी स्वदेशी परामर्शदाता छनोट गर्ने तथा विदेशी परामर्शदाता छनोट गर्नुपर्ने अवस्थामा स्वदेशी जनशक्तिको सहभागिता अधिकतम गरी स्वदेशी जनशक्तिको क्षमता बढाई विदेशी परामर्शदाता माथिको निर्भरता घटाउनु पर्दछ । परामर्शदाताको पारिश्रमिक तथा अन्य खर्चको लागत अनुमान तयार गर्ने आधार वा मापदण्ड तोकिनु पर्दछ । परामर्शदाताको कामको निरन्तर रूपमा अनुगमन तथा मूल्यांकन गरी सर्त अनुसार काम नगर्नेलाई कारवाही गर्नुपर्दछ । परामर्शदाताबाट प्रविधि हस्तान्तरण वा तालिम प्रवाह गराई सार्वजनिक निकायमा कार्यरत जनशक्तिको संस्थागत क्षमता बढाउनु पर्दछ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले सम्पादन गर्ने कार्यको सीमाङ्कन गरी एक आपसमा दोहोरो नपर्ने गरी विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ । परामर्श सेवामा अधिक खर्च भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा आयोजनाको ड्रइड डिजाइन, लागत अनुमान तयारी, सर्वेक्षण, वित्तीय विवरण तयारीजस्ता कार्य विभागीय जनशक्तिबाट गराइनुपर्दछ । परामर्शदाता खरिद गर्नु पर्दा प्रतिस्पर्धात्मक विधि अवलम्बन गर्नु पर्दछ । परामर्शदाताले पेस गरेका विस्तृत आयोजना प्रतिवेदनहरू कार्यान्वयनमा लगी निर्माणस्थलको यथार्थपरक विश्लेषण नगरी त्रुटिपूर्ण रूपमा तयार गरेको पाइएमा तयारीमा संलग्नलाई कारवाही हुनुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयका विभिन्न आर्थिक वर्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरू, सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय ।
२. महालेखापरीक्षका विभिन्न वार्षिक प्रतिवेदनहरू, महालेखापरीक्षकको कार्यालय ।
३. आर्थिक कार्यविधि, सार्वजनिक खरिद तथा भ्रमण खर्चसम्बन्धी केही ऐन तथा नियमावलीको संग्रह, २०८१ कानुन किताब व्यवस्था समिति ।
- ४ The World Bank Procurement Regulations for IPF Borrowers, www.worldbank.org
- ५ SELECTION OF CONSULTANTS, FIDIC Recommended Procedures to Improve the Application of Qualifications and Cost-Based Selection for Consultants FIRST EDITION, 2023, www=fidic=org
- ६ नेपाल सरकारको विभिन्न आर्थिक वर्षका एकीकृत आर्थिक विवरण, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय ।
- ७ नेपालमा सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन सिद्धान्त र व्यवहार, लेखक रमेश कुमार शर्मा तिम्सिना ।
- ८ एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण र व्याख्या २०७४, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय ।

आत्मसजगता र संगठनको उत्पादकत्व

□ डा. भागवत आचार्य

उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

आत्मसजगताको अर्थ

मान्छे विभिन्न अवयवहरूको समाष्टि हो। देखिने गरी मान्छे हाड, छाला, मासु, रगत, कपाल लगायत अवयवबाट निर्मित हुन्छ भने अदृश्य तर अनुभाव्य रूपमा ऊभिन्न दया, करुणा, स्नेह, सद्भाव, सेवा, सहयोग आदि पक्षका साथै आसक्ति, क्रोध, लोभ, मोह, ईर्ष्या, अहंकार आदि मनका विभिन्न उत्पादन वा संस्करणहरू अर्थात् सूक्ष्म तत्वद्वारा निर्मित हुन्छ। यसका साथै उपयुक्त दुवैखाले तत्वहरूलाई सञ्चालन गर्ने तेस्रो अवयव मान्छेमा रहन्छ, जसलाई आत्मा वा चेतना भनिन्छ (या देवी सर्वभूतेषु चेतनेत्यभिधीयते)।

आत्मसजगताको अर्थ मानव शरीर, मनका क्रियाकलापप्रति स्वयम् व्यक्तिको निगरानी वा जानकारी रहनु हो। खास गरी मनमा उत्पन्न हुने विभिन्न भावहरूका सम्बन्धमा स्वयम् व्यक्ति जानकार हुनु र उक्त भावना कार्यरूपमा परिणत हुँदा नकारात्मक भाववृत्तिबाट बच्ने अवस्था नै स्वसजगता वा आत्मसजगता हो। आत्मसजगता भावनात्मक बुद्धिमत्ता (Emotional Intelligence) सँग बढी निकट रहेको हुन्छ। अर्को शब्दमा भावनात्मक बुद्धिमत्ताको एक महत्वपूर्ण पक्ष आत्मसजगता हो।

यस प्रसंगमा आत्मसजगता शब्दालीले संस्थामा कार्यरत मानवीय साधनको मनोविज्ञानलाई सङ्केत गर्दछ। कार्य तथा जिम्मेवारीप्रतिको सकारात्मक दृष्टिकोण, कार्यसम्पादनप्रतिको लगाव र तत्परता, कर्तव्यबोधलगायतबाट नै भावनात्मक बुद्धिमत्तासम्बन्धी अवधारणा विकास भएको हो। कार्यक्षेत्रमा भावनात्मक बुद्धिमत्ता (Emotional Intelligence in Workplace) को पूर्णतः उपयोग भएमा नै कर्मचारी शान्त तथा खुसी रहने, व्यवस्थापकीय क्षमता अभिवृद्धि र कुशल हुने र कार्यको उत्पादकत्व एवम् गुणस्तर अभिवृद्धि हुने गर्दछ।

भावनात्मक बुद्धिमत्तासम्बन्धी ज्ञानले कर्मचारीलाई आत्मव्यवस्थापन वा स्वव्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउँछ। आफ्नो कार्य वा जिम्मेवारीप्रति सजग रहँदै सो पूरा गर्नमा बाधा उत्पन्न गर्ने, अनियमिततातर्फ लैजाने, स्रोत र साधनको दुरुपयोग गर्ने जस्ता कार्यबाट आत्मसजगताले बचाउँछ।

सङ्गठनात्मक संस्कृति र उत्पादकत्व

कार्यसंस्कृति शब्दले संस्थाको उद्देश्य हासिल गर्न अवलम्बन गरिने नीति, नियम, कानून, विधि, प्रक्रिया, कार्यान्वयन प्रणालीलगायतका विषय समेट्ने गर्दछ। प्रस्तुत प्रसङ्गमा कार्यसंस्कृतिलाई कर्मचारीको जिम्मेवारी बहन गर्ने उत्सुकता, तत्परता एवम् आत्मउत्प्रेरणाको अर्थमा व्याख्या गरिएको छ।

सङ्गठनको लक्ष्य वा उद्देश्य हासिल गर्न कार्यसंस्कृतिले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। कार्यप्रकृति वातावरण अनुकूल सकारात्मक हुनु नै कार्यको गुणस्तर एवम् उत्पादकत्व अभिवृद्धिको आधार हो। सङ्गठन वा संस्थाले स्पष्ट रूपमा तत्कालीन वा दीर्घकालीन उद्देश्य, लक्ष्य, दूरदृष्टि, नीति-नियम, रणनीति, योजना, कार्यविधि, कार्यपद्धति, सङ्गठनात्मक संरचना निर्धारण त गर्छ नै, यति भएर पनि यदि कर्मचारीको मनोवृत्ति सकारात्मक हुन सकेन भने सो संस्थाको सेवाको गुणस्तर कमजोर हुने मात्र नभई लक्ष्य वा उद्देश्य हासिल नहुने सम्भावना रहन्छ। संस्थामा कार्यरत कर्मचारीको स्वभाव, प्रवृत्ति, मनोवृत्तिले संस्थाको सेवाको गुणस्तर एवम् उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा प्रमुख भूमिका खेल्दछ। यसैले सङ्गठन वा संस्थामा कार्यसंस्कृतिलाई कार्यान्वयनमा लैजाने, मैत्रीपूर्ण वातावरण निर्माण गरी कार्य गर्ने र संस्थाको उद्देश्य हासिल गर्ने कुरामा कर्मचारी सजग हुनु आवश्यक छ।

संस्थामा अनुकूल कार्यसंस्कृति निर्माणका लागि कर्मचारीमा उचित संस्कार स्थापित हुनुपर्दछ । जिम्मेवारी बहन, जवाफदेहिता, इमानदारी, उत्साह, स्वउत्प्रेरणजस्ता विषयवस्तु केबल नीति-नियम, कानुनले मात्र निर्धारण हुँदैन । यसका लागि उच्च मानवीय संस्कार र असल संस्कृति विकास गर्नु आवश्यक हुन्छ । यस लेखमा काम वा जिम्मेवारीप्रतिको प्रतिबद्धता, सो प्रतिबद्धतालाई वाधा पुऱ्याउने नकारात्मक तत्वप्रतिको सजगता, सोको व्यवस्थापनमार्फत असल कार्यसंस्कृतिको अर्थमा लिइएको छ ।

आत्मसजगता (Self Awareness) असल कार्यसंस्कृति निर्माणका लागि आधार हो । एउटा व्यक्ति भनेको उसको शारीरिक, मानसिक र आत्मिक अवयवको समष्टि हो । शरीर र चेतनाद्वारा मानवको समष्टि निर्माण हुन्छ । चेतना वा संस्कारको घर शरीर हो । शरीर हार्डवेयर हो भने संस्कार सफ्टवेयर हो । सफ्टवेयर असल नभई असल र गुणस्तरीय कार्य असम्भव हुन्छ ।

मानवीय बाह्यान्तर संरचना

मान्छेको संरचनालाई मूलतः तीन भागमा विभाजन गर्ने गरिएको छ : शरीर, मन र आत्मा । यो छाला, हाड, मासु, रगतहरू सबै देखिने बाह्य बोत्रो शरीर हो । हुनत, मान्छेको शरीरलाई स्थूल, सूक्ष्म र कारण गरी तीन प्रकारको शरीर मानिएको छ । यो आजको विषय नभएकाले यसतर्फ विश्लेषण गरिएन । यहाँ स्थूल शरीरलाई शरीर भनिएको छ ।

शरीरभित्र शरीरसँग आबद्ध रहेर मन र यसका असङ्ख्य भावहरू रहेका हुन्छन् । मनमा परिस्थिति वा आलम्बनअनुसार इच्छा, चाहना, रिस, आशक्ति, लोभ, अहङ्कार, भय, ईर्ष्या, वासना, घृणा, उत्साह, आशा, निराशा जस्ता भावहरू उत्पन्न हुन्छन् । ती भाव निश्चित समयपछि समाप्त हुन्छन्, मर्छन् । मनमा यी भावहरू उत्पन्न हुनका लागि कुनै कारण वा उत्प्रेरक अवस्था चाहिन्छ । व्यक्तिलाई काम लाम्ने कुनै वस्तु देखिएमा उसमा लोभ उत्पन्न हुन्छ । कुनै कुराको चाहना वा इच्छा पूरा नभएमा क्रोध जाग्छ । प्रिय वस्तु वा पात्र गुम्ने सम्भावना भएमा डर लाग्छ । कर्म नगर्ने तर अनावश्यक चाहना राख्ने मान्छेमा ईर्ष्या (मात्सर्य) जाग्छ आदि आदि । यस किसिमका भावहरू मनका उत्पादनहरू हुन् । अध्यात्ममा यिनलाई दुःख मानिएको छ । मनका यस किसिमका अनेक भावहरूले मानिसमा एक किसिमको मानसिक विकार निर्माण गर्दछन् र स्वभावको रूपमा व्यवहारमा प्रकट हुन्छन् ।

मनका उपर्युक्त अनेकानेक भाव उत्पन्न भएमा तुरुन्तै थाहा पाउने एक साक्षी वा द्रष्टा तत्व मान्छेभित्र रहन्छ । यसलाई विभिन्न समुदाय वा परम्पराअनुसार विभिन्न नाम दिइएको छ । आत्मा, बोधी, सजगता, बोध, द्रष्टा, साक्षी आदि यस तत्वका अरू नामहरू हुन् । श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय १३ (क्षेत्र क्षेत्रज्ञ विभाग योग) मा शरीर र मनलाई क्षेत्र र साक्षी वा द्रष्टालाई क्षेत्रज्ञ भनी भगवान् श्रीकृष्णद्वारा यसरी परिभाषित गरिएको छः

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो विदितंप्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विधुः ॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यतज्ज्ञानं मतं ममः ॥ श्रीमद्भगवद्गीता, अध्याय १३ : श्लोक २ र ३ ।

अर्थ : हे अर्जुन, यो शरीर क्षेत्र हो भनी चिनिन्छ । यो शरीररूप क्षेत्रलाई जो जान्दछ, त्यस्तो जान्ने तत्व क्षेत्रज्ञ हो भनी क्षेत्र र क्षेत्रज्ञ तत्व जान्ने विद्वान्हरू भन्दछन् । सबै क्षेत्रमा म परमात्मालाई नै क्षेत्रज्ञ जीवात्मा पनि जान । क्षेत्र र क्षेत्रज्ञ अर्थात् प्रकृति र पुरुषको जुन ज्ञान हो त्यो नै ज्ञान (वास्तविक मूल ज्ञान) हो भन्ने मेरो विचार छ ।

अधिकांश मान्छेहरू मान्छेको मनभन्दा भित्र पुन, पहिचान गर्न सक्तैनन् । मनभन्दा भित्र पनि मान्छेको विशाल अस्तित्व छ भन्ने थाहा नभएपछि मनलाई नै 'म' भनी बुझ्ने गर्दछन् । यहाँ हेक्का राख्नुपर्ने अति महत्वपूर्ण कुरा के हो भने मान्छे मन होइन, परन्तु ऊ त आत्मा हो । मन उत्पन्न हुन्छ समाप्त हुन्छ । मन परिवर्तनशील हुन्छ । मनको अभिव्यक्ति इन्द्रिय, मन, बुद्धिमार्फत हुने गर्दछ । परन्तु मान्छेको शुद्ध स्वरूप आत्मा हो, ऊभित्रको द्रष्टा हो, साक्षी हो ।

प्रकृतिको नियम हो- जब आत्मिक रूपमा मान्छे सजग बन्दछ उसले गलत कर्म गर्न सक्तैन । उसको भित्री चेतनाले अनियमितता गर्न दिँदैन ।

मान्छेमा अनियमितता रोक्न दुईवटा तत्वले काम गर्छ- एक, राज्यद्वारा निर्माण गरिएका नियम कानुन जसको उल्लङ्घन गरेमा कारबाहीमा परिन्छ जेल नेल भोग्नु पर्दछ भन्ने डरले व्यक्तिले अनियमितता गर्दैन । दोस्रो मान्छे स्वयम्भित्रको ज्ञान वा चेतना । पहिलो तत्वलाई मान्छेले केही गरेर छल्न सक्ने रहेछ तर दोस्रो स्वयमलाई भने छल्न, ढाँट्न नसक्ने रहेछ । अभ कुनै पनि कर्म

गरेपछि सोको कर्मफल अर्थात् परिणाम भोजनै पर्दछ । कर्मफलको यो विज्ञानलाई बुझेका मान्छेले गलत कर्म गर्न सम्भव नै हुँदैन ।

यस प्रकार सङ्गठनको असल कार्यसंस्कृति निर्माण गर्नमा आत्मसजगताको ठूलो भूमिका हुन्छ । आत्मिक रूपमा सजग व्यक्ति आफू त स्वव्यवस्थापनमा सक्षम हुन्छ नै सहकर्मीहरूलाई पनि आत्मिक वा नैतिक चेतना पालना गर्न सक्षम बनाउँछ । उसले नै पारदर्शिता, जवाफदेहिता, नैतिक आचरण, उपलब्ध स्रोतसाधनको सर्वोत्तम उपयोग, उत्पादकत्व अभिवृद्धिजस्ता पक्षलाई आत्मसात् गर्दछ र आचरणमा ल्याउँछ । सो कार्यमा उसलाई ऊ स्वयम्को संस्कारले सहायता पुऱ्याउँछ ।

श्रीमद्भगवद्गीताको दोस्रो अध्यायमा भगवान् कृष्णले आत्मालाई अजर, अमर, अविनाशी, परमात्माको अंश, कुनै बेला पनि ननासिने, नमासिले भनी स्पष्ट पार्नुभएको छ (हे. श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय २) । यसैले मान्छे नै सृष्टिको यस्तो प्राणी हो जो आफ्नो मनका सारा क्रियाकलाप, भावदशाका बारेमा जानकारी राख्दछ र यसलाई व्यवस्थापन गर्न सक्षम हुन्छ । उसले लोभ, अहङ्कार, क्रोध, बासना, इच्छा आदि जागेको बारे जानकारी राख्दछ र त्यसप्रकारका भावनाका नकारात्मक परिणामबाट बच्दछ । यो नै मानिसको विशिष्ट क्षमता हो ।

आत्मसजगता कसरी स्थापित गर्ने ?

आत्मसजगता (Self Awareness) अन्तर्गत दुई पक्ष रहेका हुन्छन् । पहिलो मनका सारा भावदशाबारे जानकारी हुनु र दोस्रो सो भावबाट आफू अलग रहनु । यसलाई समष्टिमा भावनात्मक बुद्धिमत्ता पनि भनिन्छ । मानव मनमा उत्पन्न हुने भावनालाई महसुस गर्ने, सोको उपयोग गर्ने, सो अनुसार संवाद र व्यवहार गर्ने, पहिचान गर्ने र सोको याद गर्ने, परिस्थितिअनुसार भावनालाई व्यवस्थापन गर्ने क्षमता वा सामर्थ्यलाई नै भावनात्मक बुद्धिमत्ता (Emotional Intelligence) भनिन्छ । आफ्नो मनमा उत्पन्न हुने भावना र सोप्रतिको सजगता (Awareness) नै आत्म सजगता हो । सङ्गठनात्मक कार्यसंस्कृति कार्यरत कर्मचारीको ज्ञान, उत्सुकता, तत्परता, कार्यप्रतिको दृष्टिकोण आदिमा भर पर्दछ । मनमा उत्पन्न हुने भावप्रति सजग रहँदै सोका आधारमा आफ्नो मनोविज्ञानलाई व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ भन्ने अवधारणा नै आत्मसजगता र आत्मव्यवस्थापन हो । आत्मसजगताले हाम्रो व्यक्तिगत, व्यावसायिक तथा सामाजिक जीवनलाई व्यवस्थित गर्न र कर्तव्य निर्वाह, जिम्मेवारी स्वीकार, सामूहिक भावना विकास, मैत्रीपूर्ण वातावरण निर्माणजस्ता कार्यमा ठूलो मद्दत गर्दछ ।

आत्मसजगताको ज्ञान भएको व्यक्तिलाई मानवमनको आन्तरिक मनो-आत्मिक संरचनाबारे ज्ञान हुने गर्दछ । यतिमात्र नभई मनको कर्म, यसको भोक्ता स्वरूप, मनका कार्यबाट निर्माण हुने कर्मसंस्कार, कर्मसंस्कारको परिणामलगायत विषयमा ज्ञान हुन्छ, यसैले उसको आत्मसजगताले गलत कर्म गर्न दिँदैन ।

सङ्गठनमा उत्पादकत्व अभिवृद्धि र आत्मसजगता

- उत्पादकत्व अभिवृद्धिको अर्थ संगठनमा प्रयोग हुने भौतिक, आर्थिक, मानवीयलगायतका स्रोत साधनको प्रतिएकाइ उत्पादन अभिवृद्धि हुनु हो । यसका लागि स्रोत साधनको कुशल प्रयोग हुनु आवश्यक हुन्छ । स्रोत साधनको दुरुपयोग हुन नदिनु एक पक्ष हो भने प्रभावकारी उपयोगमार्फत प्रतिएकाइ उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि यसको अर्को पाटो हो । यसैले सङ्गठनमा कार्यरत जनशक्ति कुशल हुनका लागि शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक तथा संवेगात्मक रूपमा शान्त, शालीन हुनु आवश्यक छ । आत्मसजगताको कुशल प्रयोगबाट नै सो सम्भव हुन जान्छ ।
- सङ्गठनमा उपर्युक्त असल कार्यसंस्कृति उत्पादकत्व अभिवृद्धिका लागि आधार हो । असल नैतिक आचरण, विद्यमान नियम, कानून, विधि, प्रक्रियाको अवलम्बनमार्फत उपलब्ध स्रोत साधनको उच्च उत्पादकत्वसहित उपयोग सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । उक्त कार्यका लागि व्यक्ति वा कर्मचारीलाई मनको अन्तर्तह अर्थात् संस्कारदेखि नै सहयोग पुऱ्याउनुपर्दछ ।
- आत्मिक रूपमा सजग व्यक्ति आफ्ना मानसिक उतारचढाव एवम् भावप्रति सजग रहन्छ । विस्तारै आफूभित्र उत्पन्न भाव, सो भावको कार्यरूपमा प्रकटीकरण तथा सोको परिणाम आकलन गर्न सक्षम हुन्छ । आत्मसजग व्यक्ति कार्यालय वा संस्थामा उत्पन्न हुने सारहीन र अनावश्यक विवादबाट टाढै रहन्छ ।
- आत्मसजगता भावनात्मक बुद्धिमत्ताको एक पक्ष हो । मानवमनमा उत्पन्न हुने भावनालाई महसुस गर्ने, सोको उपयोग गर्ने, सोअनुसार संवाद र व्यवहार गर्ने, पहिचान गर्ने र सोको याद गर्ने, परिस्थितिअनुसार भावनालाई व्यवस्थापन गर्ने क्षमता

वा सामर्थ्यलाई भावनात्मक बुद्धिमत्ता मानिन्छ । भावनात्मक बुद्धिमत्ताले आफ्नो मात्र मनको भाव हैन कि अर्काको समेत भावलाई ध्यान दिन्छ । कसरी यस्तो परिस्थिति उत्पन्न भयो र अर्को व्यक्तिलाई कसरी यस्तो व्यवहार हुन गयो भन्ने कुरामा भावनात्मक बुद्धिमत्तासम्पन्न व्यक्ति जानकार रहन्छ ।

- हरेक व्यक्तिले आत्मसजगता बढाउन सक्छ । आत्मजागरुकतासँगै आत्मिक विकास, बुद्धि विकास, विवेक प्रवर्द्धनलगायत सँगसँगै विकास हुन्छन् । यसका लागि व्यक्तिले मान्छेको भौतिक तथा मानसिक समग्र अवयवबारे जानकार हुने र सोहीअनुसारको चिन्तन गर्ने, स्वभाव वा संस्कारको विकास गर्ने गर्नुपर्दछ । हो आत्मा स्वयम्ले उसलाई खबरदारी गर्दछ । यसैलाई आत्मिक उन्नति भनिन्छ ।
- आत्मिक रूपमा सजग कर्मचारीले सार्वजनिक सेवामा भ्रष्टाचार गर्दैन । उसको भित्री अखितयार सक्रिय भइसकेको हुन्छ । स्वसजगतारूपी स्वयम्ले अखितयारले अनियमितता गर्न दिँदैन । सार्वजनिक सेवा धारण गर्नेले जिम्मेवारी बहन राम्रोसँग गर्छ, गर्नुपर्छ । नत्र स्वयम्ले दण्ड दिन्छ भन्ने ज्ञान उसले राम्ररी बुझेको हुन्छ ।

निष्कर्ष :

असल संस्कारको आधार व्यक्तिको आत्मसजगता हो । जति आत्मसजगताको अभ्यास भयो त्यति कार्यसंस्कृति निर्मल रहन्छ । काम क्रोध, लोभ, अहङ्कार, ईर्ष्यापूर्ण वातावरणमा सङ्गठनमा असल कार्यसंस्कृति सम्भव हुँदैन । मैत्रीपूर्ण व्यवहार, सहकार्य, सहयोगात्मक वातावरण, कार्यमा प्रशन्नता, कार्यसन्तुष्टि आदि असल कार्यसंस्कृतिका लक्षण हुन् । व्यक्तिको सकारात्मक सोच असल कार्यसंस्कृतिका लागि अत्यावश्यक रहन्छ । असल कार्यसंस्कृतिको आधार संस्था वा सङ्गठनमा कार्यरत जनसाधनको संस्कारमा भर पर्दछ ।

कुनै पनि संस्थाको उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा जनसाधनको भूमिका मुख्य रहन्छ । अन्य साधनलाई समेत समुचित परिचालन गरी उच्च उत्पादकत्व हासिल गर्नमा जनसाधन नै प्रमुख हुन्छ । किनभने भौतिक, आर्थिक, सञ्चार आदि संसाधनलाई मानवीय साधनले नै परिचालन गर्दछ । जनसाधनमा विषयवस्तुको ज्ञान र अर्को सकारात्मक दृष्टि र चेतना हुन्छ । शारीरिक मानसिक चेतनासम्पन्न मानवीय संसाधन नै कर्मक्षेत्रमा सबल बन्न सक्छ ।

आत्मिक सजगताले आध्यात्मिक चेतना प्रवर्द्धन गर्दछ । आत्मसजगताका लागि अभ्यास गर्नु आवश्यक छ । आत्मिक सजगताको अभ्यास गर्ने मान्छे तनावमा जाँदैन । कुनै परिस्थितिका कारण तनाव उत्पन्न भए पनि धैर्यका साथ व्यवस्थापन गर्ने कला विकास गर्दछ । जब आत्मिक व्यवस्थापन हुन्छ तब सङ्गठनात्मक व्यवस्थापन कुशल बन्दछ । असल कार्यसंस्कृति कुशल व्यवस्थापनकै एक अङ्ग हो । यसप्रकार हरेक सङ्गठनमा कार्यरत कर्मचारीले आत्मिक सजगताको अभ्यास गर्नु अति आवश्यक छ, जसले कुशल कार्यसंस्कृतिलाई स्थापना र प्रवर्द्धन गर्न मद्दत गर्दछ ।

मुख्य सन्दर्भसूची

आचार्य, डा.भागवत (२०८०), 'संस्कार र शासन', सामाजिक सांस्कृतिक अध्ययन सङ्घद्वारा आयोजित गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, काठमाडौं ।

गोयन्का, सत्यनारायण (२०७४) : प्रवचन सारांश, नेपाल विपश्यना केन्द्र, ज्योतिभवन, कान्तिपथ, काठमाडौं ।

मिश्र, वीरेन्द्रप्रसाद, (२०४०), दर्शनशास्त्र परिचय, काठमाडौं : प्रतिभा प्रकाशन ।

राधाकृष्णन् सन् २०१२, भारतीय दर्शन, दिल्ली : राजपाल एन्ड सन्ज प्रकाशन ।

रामसुखदास, स्वामी (२०६०) श्रीमद्भगवद्गीता (साधक-सञ्जीवनी), गोरखपुर : गीता प्रेस ।

रेग्मी, मुरारिप्रसाद (२०४८), मनोविज्ञानपरक समालोचना, साभ्ना प्रकाशन, ललितपुर ।

लम्साल, राजेन्द्र (२०८०), अध्यात्म र आर्थिक सुशासन, नेपाल राष्ट्र बैंक पोखरा, ज्ञान आदानप्रदान कार्यक्रममा प्रस्तुत कार्यपत्र ।

सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ ।

Subedi, Bishnu (2078), Spirituality at Workplace, Paper presented at HRMD, Knowledge Sharing Program, Nepal Rastra Bank

Weinstein, Bruce (2011). Ethical Intelligence: Five Principles for Untangling Your Toughest Problems at Work and Beyond. New World Library

वित्तीय प्रणालीमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको भूमिका तथा आगामी कार्यदिशा

□ गणेश श्रेष्ठ

निर्देशक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड

१. विषय प्रवेश

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष (कोष) सर्वसाधारणले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा बचत गरेको रकम कुनै कारणवश उक्त संस्थाले फिर्ता गर्न नसकेको अवस्थामा तोकिएको हदसम्मको बचत रकम सम्बन्धित बचतकर्तालाई फिर्ता दिने सुनिश्चितता गर्ने संस्था हो। यस्तै, तोकिएका क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जा कुनै कारणवश असुली हुन नसके कर्जा प्रवाह गर्ने सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई क्षतिपूर्ति दिने गरी कर्जा सुरक्षणको कार्य गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको गैरबैंकिङ वित्तीय संस्था हो। यस संस्थाले वित्तीय प्रणालीमा गैर-बैंकिङ वित्तीय संस्थाको रूपमा गहन भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेको छ।

विशेषगरी यस संस्थाको उपस्थिति र प्रभावकारी सञ्चालनले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको निश्चित रकमको भुक्तानीमा हुने जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्दै वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वास कायम गराई वित्तीय स्थायित्व हासिल गर्नेतर्फ सकारात्मक भूमिका खेल्नुको साथै अर्कोतिर निश्चित क्षेत्रमा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गर्ने कर्जाको सुरक्षणबाट देशको समग्र आर्थिक विकास र विस्तारका लागि तोकिएका क्षेत्र तथा वर्गमा कर्जाको पहुँच विस्तार गरी गरिबी न्यूनीकरण, उद्यमशीलताको विकास, उत्पादन, रोजगारी तथा आमदानीमा वृद्धि गर्नसमेत सहयोग पुऱ्याएको छ।

वित्तीय प्रणाली खासगरी बैंक तथा वित्तीय संस्था र बचतकर्ता वा ऋणीबीच एकआपसमा विश्वासको आधारमा सञ्चालन भएको हुन्छ, जुन विश्वासलाई दुवै पक्षहरूले कायम राख्नु महत्वपूर्ण हुन्छ। यस्तै, एकअर्कामा विश्वास कायम गर्न नसक्दा नेपालमा हाल सहकारी संस्थाहरू धराशायी स्थितिमा पुगेको स्पष्ट देख्न सकिन्छ। हुन त, जुनसुकै आर्थिक क्रियाकलापमा जोखिम अन्तर्निहित रहेको हुन्छ। जोखिम व्यवस्थित र अव्यवस्थित किसिमका हुन्छन्। जोखिम व्यवस्थापनका लागि विभिन्न उपाय अवलम्बन गर्नु जरुरी रहन्छ, जसले गर्दा एकअर्कामा दरिलो विश्वास कायम राख्न सहज हुन्छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निश्चित रकमसम्मको बचत र कर्जालाई कोषबाट सुरक्षण गरेको कारण पनि देशमा आर्थिक मन्दी तथा तरलता कमी आएको अवस्थामा समेत सहकारी संस्थाजस्तो विश्वास गुमाएको छैन।

लेखमा आमनागरिकलाई वित्तीय प्रणालीलगायत समग्र अर्थतन्त्रमा कोषले खेलेको भूमिका तथा योगदान र आगामी दिनमा कोषले निर्वाह गर्नुपर्ने कार्यदिशासम्बन्धी विषयलाई जानकारीसहितको विचार समावेश गरिएको छ।

२. वित्तीय प्रणाली

वित्तीय प्रणाली भन्नाले बचतकर्ताबाट माग पक्षतर्फ वित्तीय साधन प्रवाह गर्ने क्रियाकलापमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सहभागी हुने बैंक तथा वित्तीय संस्था (वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी, लघुवित्त), धितोपत्र व्यवसायी (मर्चेन्ट बैंकर, धितोपत्र दलाल, सामूहिक लगानी कोष व्यवस्थापक, केन्द्रीय निक्षेप सेवा वा डिपोजिटरी, शाख मूल्यांकन संस्था, निक्षेप सदस्य र आस्वा सदस्य इत्यादि), गैरबैंकिङ वित्तीय संस्था (नागरिक लगानी कोष, कर्मचारी संचय कोष, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष, र सामाजिक सुरक्षा कोष), बिमा कम्पनी (पुनर्बीमा, जीवन बिमा र निर्जीवन बिमा), सहकारी

(बचत तथा ऋण सहकारी संस्था र बहुउद्देश्य सहकारी संस्था), अन्य सीमित वित्तीय कार्य गर्न स्थापित गैरसरकारी संस्था, नियमनकारी निकाय एवं सरकार स्वयं तथा वित्तीय औजार र वित्तीय बजारको समष्टिगत रुपलाई बुझिन्छ। तसर्थ, वित्तीय प्रणालीअन्तर्गत सरकार, वित्तीय क्षेत्रको नियमन गर्ने निकाय (राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बिमा प्राधिकरण र सहकारी विभाग), वित्तीय संस्थाहरू, वित्तीय बजार (मुद्रा बजार, पुँजी बजार, बिमा, सहकारीलगायतका बजार), वित्तीय उपकरण, बचतकर्ता (वित्त आपूर्तिकर्ता), ऋणी (वित्त माग पक्ष) आदि पर्दछन्। यसले समाजमा छरिएर रहेको बचत तथा पुँजीलाई जम्मा गरी आवश्यक परेको क्षेत्रतर्फ परिचालन गर्ने तथा विभिन्न आर्थिक क्रियाकलापमा रहेका जोखिमलाई न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गर्ने भूमिका निर्वाह गर्दछन्। यस किसिमको गतिविधिबाट समग्र अर्थतन्त्रको क्षेत्रमा प्रभावकारी रुपमा सीमित वित्तीय स्रोत र साधनको परिचालन गरी वस्तु तथा सेवाको उत्पादन तथा वितरणको माध्यमबाट देशमा उद्योगधन्दा तथा उद्यमशीलताको विकास, रोजगारी तथा आमदानी सिर्जना एवं गरिबी निवारण गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ।

नेपालमा आधुनिक वित्तीय प्रणालीको सुरुआत विसं. १९९४ सालमा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना भएसँगै भएको हो भने विसं २००१ सालमा कर्मचारी सञ्चय कोषको स्थापना भई पहिलो गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाको रुपमा विकास भएको थियो। नेपालमा राजनीतिक परिवर्तनसँगै बहुदलीय व्यवस्था आएपश्चात आर्थिक उदारीकरण नीति अवलम्बन गरेसँगै स्वदेशी तथा बाह्य निजी लगानीमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना हुन थालेको देखिन्छ। फलस्वरूप वित्तीय प्रणालीको संरचनात्मक स्वरूपमा परिवर्तन देखा पर्‍यो। वित्तीय प्रणालीले देशको समग्र विकास र विस्तारका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोतलाई प्रभावकारी रुपमा परिचालन गरी उल्लेख्य मात्रामा सहयोग गरेको छ।

३. गैरबैंकिङ वित्तीय संस्था

गैरबैंकिङ वित्तीय संस्था मुद्रा बजारको नियामक नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रत्यक्ष नियमन नहुने र बैंक तथा वित्तीय संस्थाले जस्तो प्रत्यक्ष रुपमा सर्वसाधारणबाट निक्षेप संकलन गरी कर्जा प्रवाह नगरी विभिन्न उद्देश्यका साथ सम्भौतीत बचत रकमलाई व्यवस्थापन तथा परिचालन गर्ने वित्तीय संस्था हो। यी संस्थाहरू प्रत्यक्ष रुपमा मुद्रा बजारमा सञ्चालन नभए तापनि अप्रत्यक्ष रुपमा वित्तीय कारोबार गर्दै दीर्घकालीन वित्तीय स्रोत परिचालनबाट अर्थतन्त्रमा सकारात्मक भूमिका खेल्ने महत्वपूर्ण वित्तीय संस्था हुन्। यस्ता संस्थाले सर्वसाधारणबाट नियमित रुपमा बचत रकम संकलन नगरी निश्चित उद्देश्य पूर्ति गर्न विशेष प्रकारको बचत संकलन गरी आर्थिक क्रियाकलापमा परिचालन गर्ने गर्दछन्।

नेपालमा सम्भौतीत बचत परिचालन गर्ने संस्थामा कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष, नेपाल पूर्वाधार विकास बैंकलगायतका वित्तीय संस्था गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाका उदाहरण हुन्।

नेपालमा वित्तीय प्रणालीको कुल सम्पत्तिको सबैभन्दा बढी हिस्सा ओगटने क्षेत्र बैंकिङ हो भने दोस्रो क्षेत्र गैरबैंकिङ वित्तीय क्षेत्र हो।

४. वित्तीय प्रणालीमा कोषको भूमिका

विसं. २०३१ सालमा कम्पनी ऐन, २०२१ बमोजिम कर्जा सुरक्षण निगमको रुपमा स्थापना भएको कोष निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ लागू भएपछि निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको रुपमा सञ्चालन हुँदै आइरहेको छ। यसले आफ्नो स्थापना तथा सञ्चालनको ५०औं वर्ष पूरा गरी ५१औं वर्षमा प्रवेश गर्दै छ। यस आधा शताब्दीमा कोषले वित्तीय प्रणालीअन्तर्गत रहेर महत्वपूर्ण जिम्मेवारी निर्वाह गर्दै आइरहेको छ। कोष स्थापनाको सुरुआती चरणमा बैंकहरूले आफ्नो कुल निक्षेपबाट प्रवाह गर्ने कुल कर्जाको निश्चित प्रतिशत रकम साना क्षेत्र कार्यक्रममा अनिवार्य लगानी गर्नुपर्ने

व्यवस्थाबमोजिम त्यस्ता क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जामा उत्पन्न हुन सक्ने जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्न कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरेकामा २०६७ देखि बैंक तथा वित्तीय संस्थाप्रति सर्वसाधारणको विश्वासलाई अभिवृद्धि गरी वित्तीय स्थायित्व कायम राख्ने उद्देश्यले निश्चित रकमसम्मको निक्षेपको सुरक्षण गर्ने जिम्मेवारीसमेत वहन गर्दै आएको छ ।

कोषको आर्थिक वर्ष २०७९/८० को वार्षिक वित्तीय विवरणअनुसार यसले निक्षेप सुरक्षणतर्फ १२ खर्ब ३२ अर्ब ९४ करोड र कर्जा सुरक्षणतर्फ २ खर्ब ७४ अर्ब ६४ करोडको सुरक्षण गरी रु. ३ अर्ब ९९ करोड बराबरको सुरक्षण शुल्क आर्जन गरेको छ । साथै, यस अवधिमा कोषले सुरक्षण शुल्क, लगानी र अन्य आमदानी गरी कुल रु. ६ अर्ब ४ करोडको आमदानी गरेको छ । अर्कोतिर कोषको चुक्ता पुँजी रु. १० अर्ब रहेको छ भने जगेडा कोष तथा सञ्चित नाफा रु. ९ अर्ब २९ करोड बराबरको रहेको छ ।

कोषको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण रकम र चुक्ता पुँजी एवं जगेडा तथा सञ्चित नाफाको रकमलाई विश्लेषण गर्दा कोषप्रति सर्वसाधारणको विश्वासनीयता बढाउन सुरक्षणबापत भविष्यमा सम्भावित दायित्व भुक्तान माग भई आएको खण्डमा भुक्तानी गर्न सक्ने क्षमता वृद्धिका लागि आफ्नो चुक्ता पुँजी तथा दिगो आमदानीमा उल्लेख्य वृद्धि गर्नुपर्ने जरुरी देखिन्छ ।

वित्तीय तथा समग्र आर्थिक प्रणालीमा कोषको भूमिकालाई निम्नअनुसार मूल्यांकन गर्न सकिन्छ :

क) निक्षेप सुरक्षण: आमसर्वसाधारणले आफ्नो आयबाट भविष्यको आर्थिक सुनिश्चितताका लागि भनेर निश्चित रकम बचत गर्दछन् । उक्त बचत रकम कसैले मुनाफाको आशाले विभिन्न व्यापार व्यवसायमा वा विभिन्न वित्तीय उपकरणमा लगानी गरेका हुन्छन् भने कोही बढी जोखिम लिन नचाहने व्यक्तिले आफ्नो बचत रकमलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थामा विभिन्न किसिमका खाता खोली सुरक्षितका लागि जम्मा गर्ने गर्दछन् । यसबाट केही ब्याज प्राप्त हुन्छ । त्यस्तै आफूलाई आवश्यक परेको बेला नगद भित्री खर्च गर्न सक्दछन् । यही विश्वासका आधारमा आम सर्वसाधारणहरूले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा आफ्नो नगद धनलाई सुरक्षित गर्न बचत गर्ने गर्दछन् । तर, सुरक्षाका लागि बचत गरेको उक्त रकम संस्थाले आवश्यक परेको बेलामा तरलता प्रदान गर्न नसकेको खण्डमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाप्रति जनविश्वास हटी वित्तीय प्रणालीले प्रभावकारी कार्य गर्न सक्दैन । जसको असर समग्र अर्थतन्त्रमा पर्दछ । तसर्थ नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा प्राकृतिक व्यक्तिहरूको चल्ती, बचत वा मुद्दती खातामा जम्मा रहेको रु. ५ लाखसम्मको निक्षेपको सुरक्षण गरी सीमित आय भएका सर्वसाधारण निक्षेपकर्तालाई बैंकिङ तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेपप्रति विश्वासनीयता अभिवृद्धि गर्न कोषको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

निक्षेप सुरक्षणअन्तर्गत कोषमा २० वटा 'क' वर्गका वाणिज्य बैंक, १७ वटा 'ख' वर्गका विकास बैंक, १७ वटा 'ग' वर्गका फाइनान्स कम्पनी र २ वटा 'घ' वर्गका लघुवित्त तथा वित्तीय संस्था गरी कुल ५६ वित्तीय संस्थामा रहेका निक्षेपकर्ताको प्रतिनिक्षेपकर्ता रु. ५ लाखसम्मको निक्षेपको सुरक्षण भएको छ ।

ख) कर्जा सुरक्षण: बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई तोकिएको क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्न प्रोत्साहन गर्ने गरी कर्जा सुरक्षणमार्फत वित्तीय प्रणालीको स्थायित्व कायम गर्न महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । यस कार्यक्रमअन्तर्गत पशुधन कर्जा, लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा, साना तथा मझौला उद्यमी कर्जा, कृषि कर्जा, शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक वेरोजगार व्यवसाय कर्जा र निर्यात कर्जाको सुरक्षण गर्ने गरेको छ । यसले गर्दा साना तथा मझौला उद्यमहरूको विकास र विस्तारमा सहयोग पुगेको छ । नेपालको ठूलो जनसंख्या कृषि पेशामा आश्रित रहेको छ तर कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषिको क्षेत्रको योगदान कम रहेको कारण पनि यस क्षेत्रका लागि आवश्यक लगानी पुँजी उपलब्ध गराई उत्पादन वृद्धि गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्न समेत कर्जा सुरक्षण कार्य महत्वपूर्ण बन्न सक्छ ।

ग) **वित्तीय जोखिम व्यवस्थापन:** समग्र मुलुकको आर्थिक विकास र विस्तार गर्न उद्यमशीलताको विकास गरी उत्पादकत्वमा वृद्धि, रोजगारी तथा आमदानीमा सुधार एवं गरिबी निवारणको उद्देश्यले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट तोकिएका विभिन्न क्षेत्र पशुधन कर्जा, लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा, साना तथा मझौला उद्यमी कर्जा, कृषि कर्जा, शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा र निर्यात कर्जा आदिहरूमा प्रवाह गरेको कर्जा असुलीमा कठिनाई उत्पन्न भई हुन सक्ने वित्तीय जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्न कर्जा फिर्ताको सुनिश्चितता गर्ने महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । यसरी कोषले वित्तीय क्रियाकलापमा उत्पन्न हुन सक्ने प्रणालीगत जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न, निक्षेपको बिमा वा सुरक्षणमार्फत निक्षेपकर्ताको हित गर्न कोषको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

घ) **वित्तीय स्थायित्व:** बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा रहेको आम नागरिकको निश्चित रकमसम्मको बचतलाई फिर्ता गर्ने सुनिश्चितता प्रदान गरी वित्तीय संस्थामा बचत गर्न प्रोत्साहित गर्ने तथा समग्र बैंकिङ प्रणालीप्रति जनविश्वास कायम राख्दै वित्तीय स्थायित्व गराउन समेत कोषको सकारात्मक भूमिका रहेको छ ।

ङ) **वित्तीय पहुँच विस्तार:** कोषले निक्षेप सुरक्षणका साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट तोकिएका क्षेत्रमा प्रवाह गरिने कर्जा लगानीको सुरक्षण गरी मुलुकको समग्र गरिबी निवारण, उत्पादन, रोजगारी तथा आमदानीको वृद्धि गर्न विकट क्षेत्र, पिछडिएका तथा विपन्न वर्गमा सहज सुलभ र सहुलियत तवरमा आवश्यक पुँजी उपलब्ध गराई बैंकिङ तथा वित्तीय पहुँचको विस्तार र सवीलकरण गर्ने एवं औपचारिक अर्थतन्त्र निर्माण कार्यको भूमिका समेत वहन गरेको छ ।

च) **आर्थिक विकास र विस्तार:** कोषले प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा मुलुकको समग्र आर्थिक विकास र विस्तारमा समेत सकारात्मक योगदान दिन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यसले वित्तीय क्रियाकलापहरूलाई बढवा गर्ने, आम नागरिकलाई बचत तथा लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्ने, देशको आर्थिक वृद्धि, गरिबी निवारण, उद्यमशीलता र उत्पादकत्व वृद्धि गरी उत्पादन, रोजगारी तथा आमदानी अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुग्ने गरी तोकिएका विकट क्षेत्र, पिछडिएका तथा विपन्न वर्गमा सहज सुलभ र सहुलियत तवरमा कर्जा प्रवाह गरी पुँजी परिचालन गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

छ) **पुँजी परिचालन:** कोषको स्थापना तथा सञ्चालनका लागि सरकार तथा राष्ट्र बैंकको लगानी रहने गरी रु. १० अर्ब पुँजी चुक्ता भएको छ । त्यसैगरी कोषले निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण वापत सदस्यबाट निश्चित शुल्क लिने गर्दछ, जुन पुँजीलाई आमदानी वृद्धि हुने गरी अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा दीर्घकालीन लगानीसमेत गरेको छ ।

अतः कोषका गतिविधिले साना निक्षेपकर्ताको बचतको सुरक्षा, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जोखिमयुक्त तथा न्यून आय भएका, धितो नभएका र वित्तीय स्रोत र साधनमा पहुँच कम भएका विपन्न एवं वञ्चित वर्गमा संस्थागत लगानी गर्न प्रोत्साहित गरी गरिबी न्यूनीकरण, रोजगारी तथा आमदानी वृद्धि गर्दै देशको आर्थिक गतिविधिमा विस्तार गरी सरकारले लिने आर्थिक लक्ष्य हासिल गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

५. आगामी कार्यदिशा

कोषको वर्तमानको काम, कर्तव्य, चुनौती तथा समस्यालाई दृष्टिगत गर्दै आगामी दिनमा थप प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन हुन जरूरी रहेको छ ।

- कोषको वर्तमान कार्यक्षेत्रमा सुदृढीकरण गर्दै थप विस्तार गर्नेतर्फ अग्रसर हुनुपर्दछ ।
- निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको उपस्थितिलाई वृद्धि गर्ने ।
- कोषको वर्तमान पुँजीगत अवस्था र भविष्यमा उत्पन्न हुन सक्ने दायित्वलाई मिलान गर्न सक्ने गरी वित्तीय क्षमता

अभिवृद्धि गर्न पुँजीकोषमा वृद्धि गर्ने । यसले गर्दा भविष्यमा सुरक्षणमा सदस्यता लिएका कुनै बैंक तथा वित्तीय संस्था बन्द भएमा तोकिएको सीमासम्मको निक्षेप फिर्ता गर्न सहज पुगोस् ।

- अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा अवलम्बन गरिएको जोखिममा आधारित सुरक्षण शुल्क निर्धारण गर्ने विधिको अवलम्बन गर्ने, जसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई वित्तीय भारमा कमी ल्याउन सहयोग गरोस अर्कोतिर कोषलाई भविष्यमा दाबी भुक्तानी गर्न सहज होस् ।
- कोषमा रहेको रकमलाई वैकल्पिक लगानीका क्षेत्रहरू पहिचान गरी लगानी विविधीकरण गर्दै दिगो आम्दानीको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रचलनमा रहेका सिद्धान्त तथा अभ्यासको पालना गर्दै कोषको संस्थागत सुदृढीकरण र कार्य प्रक्रियामा सुधार गर्दै लैजाने ।
- वित्तीय क्षेत्रको जोखिम मूल्यांकन कार्यलाई प्रभावकारी बनाई वित्तीय प्रणालीको भविष्यलाई उज्ज्वल बनाउने ।
- कोष निक्षेप तथा कर्जाको सुरक्षणमार्फत वित्तीय प्रणाली उत्पन्न हुने जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्न स्थापित संस्था भएकोले यसको निरन्तर सञ्चालन अपरिहार्य हुन्छ जसको कारण यसले आफ्नो जोखिम व्यवस्थापन तथा सुदृढ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको विकास गर्नु पर्दछ ।
- भुक्तानी दाबीलाई छिटो-छरितो बनाउने ।

६. अन्तमा

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण ऐन कोष ऐन, २०७३ को प्रस्तावनामा सर्वसाधारणको निक्षेप र कर्जाको संरक्षण गरी मुलुकको आर्थिक विकासका निमित्त बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीप्रतिको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न तथा सर्वसाधारणको आर्थिक हित संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्न निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने उल्लेख भएअनुसार कोषको महत्व र भूमिका कति छ भन्ने कुरा सजिलै बुझ्न सकिन्छ ।

सर्वसाधारणलाई बैंकिङ क्रियाकलापमा जोडिन, बचतलाई प्रोत्साहित गर्न, आर्थिक क्रियाकलापमा वृद्धि गर्न, रोजगारी बढाई बेरोजगारीमा कमी ल्याउन, गरिबी न्यूनीकरण गरी जनताको जीवनस्तरमा सुधार गर्न कोषको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । साथै, यो वित्तीय प्रणालीको सुरक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था वा प्रणाली हो ।

कोषको समग्र महत्व र भूमिकालाई मध्यनजर गर्दै यसको प्रभावकारी सञ्चालन गर्न जोड दिनु पर्दछ । यसको लागि आधुनिक प्रविधिको अवलम्बन, व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधार, कार्य क्षेत्रको विस्तार, पुँजी स्रोतमा वृद्धि गर्दै लैजानुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको वेबसाइट, कोषबाट प्रकाशित वार्षिक प्रतिवेदन र अन्य प्रकाशनहरू

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण ऐन, २०७३

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, (२०७३) वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति

नेपाल धितोपत्र बोर्डका विभिन्न प्रकाशन

नेपाल राष्ट्र बैंकका विभिन्न प्रकाशनहरू

कर्जा सुरक्षणका सिद्धान्तहरू

□ अच्युत पन्त

नायब प्रबन्धक, विभागीय प्रमुख, प्रशासन विभाग, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

परिचय

कर्जा प्रदायक वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा लगानी गर्दा हुन सक्ने सम्भावित जोखिम कम गर्न ऋणीको तर्फबाट सस्थागत जमानी बसी प्रवाहित कर्जाको सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने कार्यलाई कर्जा सुरक्षण भनिन्छ । खास गरी साना तथा मझौला व्यवसायमा हुने पूँजीको अभाव परिपूर्ति गर्न व्यवसायमा संस्थागत कर्जा प्राप्त गर्ने अवसर वृद्धि गरी वित्तीय पहुँच बढाउन कर्जा सुरक्षणको अवधारणा विकसित भएको पाइन्छ । उन्नाइसौं शताब्दीतिर युरोपका विभिन्न मुलुकमा साना उद्यमीहरूले एक अर्काको ऋणको जमानीका लागि मुचुअल ग्यारेण्टी सोसाइटी खडा गरी कर्जा सुरक्षण कार्यको शुरुवात गरेको देखिन्छ । यद्यपि केही व्यवसायीहरूले आपसी प्रत्याभूतिका लागि गरिएका यी प्रबन्धहरू अनौपचारिक रूपमा सीमित थिए ।

विश्वमा सन् १९३० को आर्थिक मन्दीपछि विकसित भएका वित्तीय क्षेत्रका विभिन्न प्रबन्धहरूसँगै कर्जा सुरक्षण प्रणालीको समेत अवलम्बन गर्न थालिए पश्चात कर्जा सुरक्षण कार्यले औपचारिकता पाएको देखिन्छ । दोस्रो विश्व युद्ध पश्चात यस कार्यले थप विस्तारित हुने मौका पायो भने विसौं शताब्दीको अन्त्यतिर आइपुग्दा कर्जा सुरक्षण तथा यस अन्तर्गतका कार्यहरूले व्यापकता पाउन सफल भए । हाल विश्वका अधिकांश मुलुकमा कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाहरू लागू गरिएको छ ।

सिद्धान्तको निर्माण

निम्न बर्गीय जनतामाभू वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्न साना तथा मझौला व्यवसायमा प्रवाह हुने कर्जालाई प्रोत्साहन दिनुपर्छ भन्ने विश्वव्यापी अवधारणा रहेको छ र सो आत्मसात गर्न कर्जा सुरक्षण उत्तम उपाय हो । कर्जा सुरक्षण व्यवस्थामा हुनुपर्ने मूलभूत सिद्धान्तहरूको सम्बन्धमा अध्ययन गरी पहिचान, प्रतिपादन तथा कार्यान्वयन गर्न विश्व बैंक समूह र फर्स्ट (Financial Sector Reform & Strengthening, FIRS) इनिशिएटिभले सन् २०१५ मा एसएमई फाइनान्स फोरमसंगको समन्वयमा विश्व कार्यदल बनायो । उक्त कार्यदलमा एसिएन क्रेडिट सप्लिमेन्टेसन इन्स्टिच्युसन कन्फेडरेसन (एसिक), अरब मोनिटरी फन्ड, एसोसियसन अफ अफ्रिकन डेभेलपमेन्ट फाइनान्स इन्स्टिच्युसन, युरोपियन एसोसिएसन अफ मुचुअल ग्यारेण्टी सोसाइटीज, द इबेरो अमेरिकन ग्यारेण्टी नेटवर्क र इन्स्टिच्युट अफ इन्टरनेशनल फाइनान्सको तर्फबाट प्रतिनिधिहरू सम्मिलित थिए । विश्व बैंकको नेतृत्वको यस प्रतिनिधिमण्डलले साना तथा मझौला व्यवसायलाई लक्षित गरी प्रस्ताव गरेका सार्वजनिक क्षेत्रका कर्जा सुरक्षण सम्बन्धी असल अभ्यासका विषयवस्तुहरूलाई कर्जा सुरक्षणको सिद्धान्तको रूपमा अंगीकार गर्न सकिन्छ ।

सिद्धान्तहरू

कर्जा सुरक्षणको सन्दर्भमा गरेको अध्ययन, सर्भेक्षण तथा छलफलबाट प्राप्त निष्कर्षबाट साना तथा मझौला व्यवसायमा कर्जाको पहुँच बढाउन कर्जा सुरक्षणका लागि हुनुपर्ने व्यवस्थाहरूलाई सहितावद्ध गरेको छ । सार्वजनिक कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाको सफलताको लागि देहाय बमोजिम चार मुख्य क्षेत्रको रूपमा पहिचान गरी प्रदिपादित सिद्धान्तलाई सोही आयामबाट व्याख्या गरिएको छ ।

- (क) कानुनी तथा नियामकिय ढाँचा
- (ख) संस्थागत सुशासन तथा जोखिमको व्यवस्थापन
- (ग) सञ्चालन ढाँचा
- (घ) अनुगमन तथा मुल्यांकन

(क) कानुनी तथा नियामकिय ढाँचा (Legal and Regulatory Framework)

कर्जा सुरक्षणको असल अभ्यासको लागि बलियो संस्थागत आधार आवश्यक पर्दछ। सबल कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाको लागि कुनै पनि मुलुकमा कुनै वित्तीय कानुनभित्र रहेर वा छुट्टै संस्था सम्बद्ध कानुनी व्यवस्था मार्फत कर्जा सुरक्षणको फ्रेमवर्क स्पष्ट हुनुपर्दछ। यस क्षेत्रभित्र कर्जा सुरक्षणका चार वटा सिद्धान्तहरू पर्दछन्।

१. स्वतन्त्र कानुनी निकायको स्थापना हुनुपर्ने

कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सबल तथा स्पष्ट रूपमा किटान गरिएको कानुनी तथा नियामकिय व्यवस्था सहितको छुट्टै स्वतन्त्र निकायको स्थापना हुनुपर्दछ भन्ने कुरालाई यस सिद्धान्तले अंगीकार गरेको छ। कर्जा सुरक्षण गर्ने निकायमा सरकारको स्वामित्व नीति तथा निकायमा हुने लगानीका शर्तहरू समेत स्पष्ट हुनुपर्दछ। यसका साथै सरकारले प्रतिनिधित्व कसरी र कोमार्फत गर्ने, सरकारको कुन संयन्त्रले सुपरीवेक्षण गर्ने लगायतका विषयमा स्पष्टता हुनुपर्दछ। सेयरहोल्डरका रूपमा सरकार, सञ्चालक समिति तथा व्यवस्थापनको कार्यमा हुनुपर्ने सीमा तथा आपसी सम्बन्धका विषयमा स्पष्ट परिभाषित गरिनुपर्छ। उक्त सीमाले नियन्त्रण तथा सुपरीवेक्षकिय कार्यलाई दैनिक कृयाकलाप सञ्चालनको कार्यबाट अलग गराउदछ र कर्जा सुरक्षण निकायको व्यवस्थापकिय स्वतन्त्रता तथा जवाफदेहिता प्रबर्द्धन गर्न सहयोग गर्दछ। कर्जा सुरक्षणका कार्यक्रमको सञ्चालन तथा नीतिगत उद्देश्य प्राप्तिका लागि स्पष्ट कानुनी व्यवस्था सहितको स्वतन्त्र निकाय आवश्यक हुन्छ। यस सम्बन्धी स्पष्ट व्यवस्थाले संस्थागत आधार बलियो बनाई कर्जा सुरक्षण गर्ने निकायको प्रतिष्ठा र विश्वसनियता अभिवृद्धि गर्दछ।

२. पर्याप्त कोषको व्यवस्था तथा स्रोत पारदर्शी हुनुपर्ने

कर्जा सुरक्षण गर्ने निकायले कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी आफ्नो लक्ष्य हासिल गर्न तथा वित्तीय सवलीकरण मार्फत संस्थाको स्थायित्व सुनिश्चित गर्न यथेष्ट पूँजीकोषको व्यवस्था हुनुका साथै सरकारको वित्तीय सहयोग आवश्यक पर्ने विषयलाई यस सिद्धान्तले जोड दिएको छ। निकायले निर्धारण गरेको नीतिगत लक्ष्य तथा वित्तीय दायित्व वहन गरेको व्यवसायको आकारका आधारमा आवश्यक कोषको पर्याप्तता मापन गर्न सकिन्छ। यथेष्ट पूँजीकोषको व्यवस्था र सरकारको वित्तीय सहयोगबाट मात्र कर्जा सुरक्षण योजना प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ। कर्जा सुरक्षण गर्ने निकायमा सरकार तथा अन्य सेयरधनीबाट शुरु पूँजीमा योगदानका साथै थप पूँजी, अनुदान लगायतका विषयमा समेत स्पष्ट रूपमा प्रतिबद्धता आवश्यक हुन्छ। वित्त जोखिम कम गर्न कानुनी प्रावधानबाट नै बजेट बाँडफाँड, अनुदान तथा सुरक्षणको लागि निश्चित सीमा तोकनुपर्ने कुरालाई समेत यस सिद्धान्तले थप व्याख्या गरेको छ।

३. मिश्रीत स्वामित्वको प्रबर्द्धन र अल्पसंख्यक सेयरधनीप्रति समतामूलक व्यवहार गर्ने

यस सिद्धान्तले कर्जा सुरक्षण गर्ने निकायको मिश्रीत स्वामित्व प्रणालीलाई प्रबर्द्धन गर्नुपर्ने विषयलाई जोड दिएको छ। सरकारले सहभागिता बढाउन र औद्योगिक अनुभवको पहुँच बढाउन रणनीतिक रूपमा वा ऐच्छिक रूपमा प्राइभेट सेक्टरलाई समेत स्वामित्व ग्रहण गर्न दिन सक्ने विषयको यस सिद्धान्तले उठान गरेको छ। कर्जा सुरक्षणको कानुनी तथा नियामकीय व्यवस्थाले प्राइभेट सेक्टरको सेयर सहभागितालाई प्रबर्द्धन गर्न दिए पनि अनिवार्य गर्नु भने हुदैन। मिश्रीत स्वामित्व हुँदा अल्पसंख्यक सेयरधनीको उपस्थितिको कदर गर्दै समतामूलक व्यवहार गरिनुपर्दछ। मिश्रीत स्वामित्व प्रणालीले लक्षित व्यवसाय तथा बजारको वारेमा जानकारी प्राप्त हुने, असल संस्थागत अभ्यास अनुशरण गर्न सहज हुने, नैतिकताको संकट न्युनीकरण गर्न सहयोग पुग्ने, सामूहिक जिम्मेवारी र पारदर्शिता प्रबर्द्धन लगायतका विषयमा लाभ हासिल गर्न सकिन्छ।

४. कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाको स्वतन्त्र र प्रभावकारी सुपरीवेक्षण गर्ने

सञ्चालन भएका कार्यक्रम र सेवाले मापन गरेको जोखिम अनुपातिक नियमनको आधारमा कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाको स्वतन्त्र र प्रभावकारी रूपमा सुपरीवेक्षण हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता यस सिद्धान्तले बोकेको छ । सम्बन्धित कानुनी तथा नियामकिय ढाँचामा कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाको सुपरीवेक्षकिय उत्तरदायित्व किटान गरिएको हुनुपर्दछ र यसको स्वामित्व तथा व्यवस्थापनको विषय अलग गराइएको हुनुपर्दछ । सामान्यतया कुनै मुलुकको वित्तीय क्षेत्रको सुपरीवेक्षणको जिम्मेवारी प्राप्त गरेको निकायले नै कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाको सुपरीवेक्षण गर्ने गर्दछन् । सुपरीवेक्षकीय अधिकार कार्यक्रमको प्रकृति र जोखिमको आधारमा घटबढ हुन सक्दछन् ।

(ख) संस्थागत सुशासन र जोखिम व्यवस्थापन (Corporate governance and risk management)

कर्जा सुरक्षण कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न संस्थागत सुशासन र जोखिम व्यवस्थापनमा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । यस आयाम अन्तर्गत देहाय बमोजिम चार सिद्धान्तहरू रहेका छन् ।

५. कर्जा सुरक्षण सम्बन्धमा स्पष्ट परिभाषित व्यवस्थाहरू हुनुपर्ने

यस सिद्धान्त बमोजिम कर्जा सुरक्षणको व्यवस्था गरेको ऐन कानूनमा कर्जा सुरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था स्पष्ट किटान गरिएको हुनुपर्दछ । कानून निर्माताको निर्देशन वा अख्तियारीमा स्पष्टता हुनुका साथै आवश्यकता बमोजिम परिमार्जन गर्न मिल्ने किसिमको समेत हुनुपर्दछ । यस सम्बन्धमा स्पष्ट नीति तथा कार्यविधि हुनुका साथै प्रक्रिया पारदर्शी हुनुपर्दछ । तय गरिएका रणनीतिमा खास र मापनयोग्य सञ्चालन लक्ष्य हुनुपर्दछ ।

६. स्वस्थ संस्थागत सुशासन संरचनाको निर्माण र स्वतन्त्र सञ्चालक समिति हुनुपर्ने

कर्जा सुरक्षण सम्बन्धी कानुनी दस्तावेज वा विधानमा सरकार वा सेयरहोल्डर, सुपरीवेक्षक, सञ्चालक समिति र व्यवस्थापनको कार्यविभाजन उपयुक्त तवरबाट हुनुपर्दछ । कानुनी व्यवस्थामा सञ्चालक समितिको संरचना र नियुक्ति प्रक्रियाको पारदर्शी व्यवस्था भएको हुनुपर्दछ । सञ्चालक समितिको सदस्यहरूको लागि न्यूनतम योग्यता, निश्चित अवधि, कर्जा सुरक्षणको सर्वोत्तम हितका लागि स्वार्थ नवाभिएको हुनुपर्ने जस्ता विषयहरू कानुनी व्यवस्थामा नै स्पष्ट उल्लेख भएको हुनुपर्दछ । सञ्चालक समितिमा कतै आवद्ध नभएको प्राइभेट सेक्टरको प्रतिनिधित्व गर्ने स्वतन्त्र सदस्य हुनुपर्ने कुरा समेत यस सिद्धान्तले अंगीकार गरेको छ ।

७. सञ्चालन निष्ठा कायम गर्न असल आन्तरिक नियन्त्रण ढाँचाको व्यवस्था गर्ने

यस सिद्धान्त अनुसार व्यवस्थापनले सबल आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्दछ जसले व्यवसायिक प्रकृया र कृयाकलाप उपयुक्त तवरबाट सञ्चालन भएको छ भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्दछ । सञ्चालक समिति वा अन्य सम्बन्धित समितिले व्यवस्थापनले अवलम्बन गरेको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको आवधिक रूपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ । आन्तरिक लेखापरीक्षण तथा परिपालनाको व्यवस्था भएको हुनुपर्दछ । सञ्चालक समितिको सम्बन्धित उपसमितिले दिएको आदेश बमोजिम आन्तरिक लेखापरीक्षण तथा परिपालना इकाई कुनै विषयमा अनुसन्धान गर्न सक्षम हुनुपर्दछ ।

८. प्रभावकारी र व्यापक व्यवसाय जोखिम व्यवस्थापन ढाँचाको अनुसरण गर्ने

यस सिद्धान्तले कर्जा सुरक्षणमा व्यवसाय जोखिम व्यवस्थापन ढाँचालाई आन्तरिक नियन्त्रणको अभिन्न अंगको रूपमा अवलम्बन गर्नुपर्ने कुरालाई जोड दिएको छ । सञ्चालक समितिले व्यवसाय जोखिम नियन्त्रण ढाँचाको स्वीकृत गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ र सार्दीभिकतालाई निरन्तरता दिन आवधिक रूपमा पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । सुरक्षण व्यवसायसंग सम्बन्धित वातावरणीय, सामाजिक तथा संस्थागत सुशासनसंग सम्बन्धित जोखिमको पहिचान गर्ने प्रणाली अवलम्बन गरिनुपर्दछ । यस सिद्धान्त बमोजिम कर्जा जोखिम, तरलता तथा बजार जोखिम र सञ्चालन जोखिमलाई मुख्य जोखिमका रूपमा लिइएको छ, जसको व्यवस्थापनको लागि उचित कदम चालिनुपर्दछ ।

(ग) सञ्चालन ढाँचा (Operational framework)

कर्जा सुरक्षणका कार्यक्रमहरू उपयुक्त तवरबाट सञ्चालन गर्न स्पष्ट सञ्चालन ढाँचा तयार हुनुपर्दछ। यस आयाममा देहाय बमोजिमका सिद्धान्तहरू रहेका छन्।

९. उद्यम, ऋणदाता र साख साधनहरूको योग्यताको मापदण्डमा स्पष्टता हुनुपर्ने

यस सिद्धान्त बमोजिम उद्यम, ऋणदाता र साख साधनहरूको योग्यताको मापदण्ड स्पष्ट र पारदर्शी हुनुपर्दछ। उक्त मापदण्डहरू सार्वजनिक रूपमा जानकारी गराउनुपर्ने र आवधिक रूपमा आवश्यकता बमोजिम पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ। कर्जा सुरक्षण गर्ने निकायले लक्षित साख साधनहरूको वर्गीकरण गर्नुपर्दछ जस्तै चालू पूँजी र लगानी वित्त। सबल कर्जा सुरक्षण व्यवस्थामा दुवैको सुरक्षण प्रदान गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ।

१०. सुरक्षण प्रदान गर्दा पहुँच, परिपूरक र वित्तीय स्थिरताको सन्तुलनको सुनिश्चित गर्ने

सुरक्षण सेवा प्रदान गर्दा पहुँचको अवस्था, त्यसले सिर्जना गर्ने परिपूरक र वित्तीय स्थिरता बिचको सन्तुलन कायम गर्नुपर्ने विषयलाई यस सिद्धान्तले अंगीकार गरेको छ। तुलनात्मक रूपमा ठुला कर्जाहरूमा एकल सुरक्षण दृष्टिकोण र साना कर्जाहरूमा पोर्टफोलियो सुरक्षण दृष्टिकोण उपयुक्त हुने कुरामा यस सिद्धान्तले जोड दिएको छ।

११. सुभ्रबुभ्रपूर्ण नियमनको पालना गर्ने र कर्जा प्रदायकलाई पूँजीगत राहत उपलब्ध गराउने किसिमको आंशिक सुरक्षण जारी गर्ने

यस सिद्धान्तले आंशिक सुरक्षण व्यवस्थालाई जोड दिएको छ अर्थात क्षतिको जोखिम पूर्ण रूपमा कर्जा सुरक्षण गर्ने निकायले लिनु हुदैन तर क्षतिपूर्तिको अनुपात पचास प्रतिशत भन्दा घटी भने हुनुहुदैन। सुरक्षण क्षतिपूर्ति अनुपात सुरक्षण निकाय र कर्जा प्रदायक संस्थाबिचको सम्भ्रौतामा स्पष्ट रूपमा उल्लेखित हुनुपर्दछ। उक्त अनुपात लक्षित क्षेत्र अनुसार फरक पर्न सक्दछ। यस अनुपात कर्जाको विगतको क्षतिको विवरण र बाट्य बजारको विकासको अवस्थालाई चित्रण गर्ने किसिमको हुनुपर्दछ। एकल सुरक्षण प्रणालीको भन्दा पोर्टफोलियो सुरक्षण प्रणालीको क्षतिपूर्ति अनुपात कमी हुने गरी निर्धारण गरिनुपर्दछ। सुरक्षणको सम्बन्धमा कुनै शर्तहरू भएमा स्पष्ट रूपमा सम्भ्रौतामा समाविष्ट हुनुपर्दछ। शर्तहरू कर्जा जोखिम न्युनीकरणका लागि विवेकपूर्वक नियमनको पालना गर्ने र कर्जा प्रदायकलाई राहत उपलब्ध गराउने गरी राखिनुपर्दछ।

१२. पारदर्शी र तुलनायोग्य जोखिममा आधारित शुल्क नीति तय गर्ने

यस सिद्धान्त बमोजिम कर्जा सुरक्षणको शुल्क यसले बहन गर्ने जोखिममा आधारित हुनुपर्दछ। शुल्क नीति पारदर्शी र कार्यक्रमको सम्बन्धित कागजातमा सहितावद्ध हुनुपर्दछ। कर्जा प्रदायक तथा साना ऋणीको हित समेत प्रबर्द्धन गरी वित्तीय स्थिरता कायम गर्न सघाउने तवरले शुल्क निर्धारण हुनुपर्दछ र यो सुरक्षण रकममा आधारित हुनुपर्दछ।

१३. कुशल, स्पष्ट कागजातसहितको पारदर्शी दाबी व्यवस्थापन प्रणालीको ढाँचा तयार गर्ने

यस सिद्धान्तले ऋणीले कर्जा भुक्तानी गर्न नसकेमा कर्जा प्रदायकले कर्जाको दाबी गर्न सक्ने विषयमा सम्भ्रौतामा स्पष्ट व्यवस्था हुनुपर्ने कुराको वकालत गरेको छ। दाबी गर्ने अधिकतम समयवाधि, कर्जा प्रदायकले ऋणीलाई कानुनी कारबाहीको प्रक्रिया शुरु नगरी दाबी गर्न नपाइने किसिमको शर्त राख्न नहुने, कस्तो अवस्थामा दाबी स्वीकार गर्न सकिने र फर्छ्यौट गर्न सकिने, कुन हदसम्मको ब्याज रकमको दाबी दिन सकिने, दाबी फर्छ्यौटको अवधि, दाबी असुली सम्बन्धी व्यवस्था लगायतका विषयमा सुरक्षण निकाय र कर्जा प्रदायक निकाय बिचको सम्भ्रौतामा स्पष्ट उल्लेखित हुनुपर्ने विषयमा यस सिद्धान्तले जोड दिएको छ।

(ग) अनुगमन तथा मूल्यांकन (Monitoring and evaluation)

कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाले सञ्चालन गरेका कृयाकलापहरू तथा कार्य सम्पादनको अनुगमन तथा मूल्यांकनको उचित व्यवस्था हुनुपर्दछ । यस आयामभित्र देहाय बमोजिम सिद्धान्तहरू रहेका छन् ।

१४. यथार्थपरक वित्तीय प्रतिवेदन प्रणाली अपनाउने र वित्तीय विवरणको बाह्य लेखापरीक्षण गराउने ।

यस सिद्धान्त बमोजिम कर्जा सुरक्षण निकायले कम्तीमा पनि वार्षिक रूपमा वित्तीय विवरण तयार गरी सार्वजनिक गर्नुपर्दछ । वित्तीय विवरणहरू सम्बन्धित मुलुकको लेखामान बमोजिम तयार गर्नुपर्ने र यसको बाह्य लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने विषय यस सिद्धान्तमा रहेका छन् ।

१५. गैर वित्तीय सूचनाहरू आवधिक रूपमा सार्वजनिक गराउने

कर्जा सुरक्षणको सञ्चालनसंग सम्बन्धित गैर वित्तीय सूचनाहरू वार्षिक रूपमा प्रतिवेदन गर्ने र सार्वजनिक गराउनु पर्ने विषयलाई यस सिद्धान्तमा रहेका छन् । संचालक समिति लगायतका संस्थागत सुशासनको संरचना र आवश्यक नीतिहरू सम्बन्धी सूचनाहरू समेत सार्वजनिक गर्नुपर्दछ । संचालक समितिका सदस्यको पृष्ठभूमी, आवद्धता, तथा निजलाई गरिएका भक्तानी विवरण लगायतका विषयका जानकारीहरू सार्वजनिक गर्नुपर्दछ । मिश्रीत स्वामित्व भएका निकाय भएमा स्वामित्व संरचना, अल्पसंख्यक सेयरधनीको अधिकार, सरकार र प्राइभेट सेयरधनी बिच कुनै सम्भ्रौता भएको भएमा उक्त सम्भ्रौता लगायतका विषय समेत सार्वजनिक गर्नुपर्ने कुरालाई यस सिद्धान्तले जोड दिएको छ ।

१६. कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाको मूल्यांकन गर्ने र पहिचान भएका विषयहरू सार्वजनिक गर्ने ।

कर्जा सुरक्षण व्यवस्था र विशेष गरी यसबाट भएका पहुँच बृद्धि, परिपूरक र वित्तीय स्थिरताको प्रणालीवद्ध र आवधिक रूपमा मूल्यांकन गरी पहिचान भएका विषयको सार्वजनिकीकरण गर्नुपर्ने विषयलाई यस सिद्धान्तले अंगीकार गरेको छ । सञ्चालित कृयाकलापहरूको कार्य सम्पादनको व्यापक तथा व्यवस्थित मुल्यांकनको लागि अनुगमन तथा मुल्यांकन ढाँचा तयार गरिएको हुनुपर्दछ । यस सिद्धान्त बमोजिम कर्जा सुरक्षणको कार्य सम्पादनको कम्तीमा तीन देखि पाँच वर्षमा विस्तृत मुल्यांकन गर्नुपर्दछ ।

Summary of Principles for Public Credit Guarantee Schemes for SME

World Bank Group र the FIRST Initiative ले public credit guarantee schemes को कुशल रूपमा लागू गर्न प्रक्षेपण गरेका विभिन्न औजारहरू कर्जा सुरक्षणलाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालनका लागि विश्वव्यापी सिद्धान्तको रूपमा रहने अपेक्षा गरिएको छ । कार्यदलले औल्याएका साना र मध्यम व्यवसायका लागि सार्वजनिक कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाका मुख्य विषयवस्तुहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

The 16 principles cover four key areas that are critical for the success of Credit Guarantee Schemes conveyed by World Bank.¹

Principle 1

The CGS should be established as an independent legal entity on the basis of a sound and clearly defined legal and regulatory framework to support the effective implementation of the CGS's operations and the achievement of its policy objectives.

• 1 Publication of World Bank Group, Principles for Public Credit Guarantee Schemes (CGSs) for SMEs

Principle 2

The CGS should have adequate funding to achieve its policy objectives, and the sources of funding, including any reliance on explicit and implicit subsidies, should be transparent and publicly disclosed.

Principle 3

The legal and regulatory framework should promote mixed ownership of the CGS, ensuring equitable treatment of minority shareholders.

Principle 4

The CGS should be independently and effectively supervised on the basis of risk–proportionate regulation scaled by the products and services offered.

Principle 5

The CGS should have a clearly defined mandate supported by strategies and operational goals consistent with policy objectives.

Principle 6

The CGS should have a sound corporate governance structure with an independent and competent board of directors appointed according to clearly मभाप्लभम अचप्लभचषा

Principle 7

The CGS should have a sound internal control framework to safeguard the integrity and efficiency of its governance and operations.

Principle 8

The CGS should have an effective and comprehensive enterprise risk management framework that identifies, assesses, and manages the risks related to CGS operations.

Principle 9

The CGS should adopt clearly defined and transparent eligibility and qualification criteria for SMEs, lenders, and credit instruments.

Principle 10

The CGS's guarantee delivery approach should appropriately reflect a trade–off between outreach, additionality, and financial sustainability, taking into account the level of financial sector development of the country.

Principle 11

The guarantees issued by the CGS should be partial, thus providing the right incentives for SME borrowers and lenders, and should be designed to ensure compliance with the relevant prudential requirements for lenders, in particular with capital requirements for credit risk.

Principle 12

The CGS should adopt a transparent and consistent risk–based pricing policy to ensure that the guarantee program is financially sustainable and attractive for both SMEs and lenders.

Principle 13

The claim management process should be efficient, clearly documented, and transparent, providing incentives for loan loss recovery, and should align with the home country's legal and regulatory framework.

Principle 14

The CGS should be subject to rigorous financial reporting requirements and should have its financial statements audited externally.

Principle 15

The CGS should periodically and publicly disclose nonfinancial information related to its operations.

Principle 16

The performance of the CGS—in particular its outreach, additionality, and financial sustainability should be systematically and periodically evaluated, and the findings from the evaluation publicly disclosed.

निष्कर्ष

विश्व बैंकले नेतृत्वको विश्व कार्यदलले कर्जा सुरक्षणको सन्दर्भमा गरेको अध्ययन, सर्भेक्षण तथा छलफलबाट प्राप्त निष्कर्षबाट साना तथा मझौला व्यवसायमा कर्जाको पहुँच बढाउन कर्जा सुरक्षणका लागि हुनुपर्ने व्यवस्थाहरूलाई सिद्धान्तका रूपमा प्रतिपादन गरेको छ । उक्त सिद्धान्तका विषयलाई मार्गदर्शनका रूपमा लिई सोही बमोजिम व्यवस्था हुन सकेमा कर्जा सुरक्षण प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ र यसले कुनै पनि मुलुकको वित्तीय पहुँच बृद्धि गराउनुका साथै वित्तीय स्थिरता कायम गर्न सघाउँदछ ।

(यसमा उल्लेखित नेपाली भाषाका सिद्धान्तहरू विश्व बैंकबाट प्रकाशित सन्दर्भसूचीमा उल्लेखित प्रतिवेदनमा अंग्रेजी भाषामा लेखिएका विषयवस्तुको नेपालीमा अनुवाद गरी सारांशको रूपमा तयार गरिएको हो, यो कुनै आधिकारिक अनुवाद होइन)

सन्दर्भसूची

- The World Bank and FIRST Initiative 2015 Principles for Public Credit Guarantee Schemes for SMEs, Washington DC, World Bank
- www.google.com
- निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको वेबसाइट तथा प्रकाशनहरू

सार्वभौम ऋणको विवेकशील उपयोग: देखिएका समस्या र सुधारका उपायहरू

□ रामबहादुर केसी

उपसचिव, अर्थ मन्त्रालय

विषय प्रवेश:

ऋण सरकारको सार्वभौम अधिकार र न्यून वित्त पूर्ति गर्ने प्रमुख वित्तीय औजार हो। आन्तरिक वा वैदेशिक ऋण र त्यस्तो ऋण परिचालन गर्दा सिर्जना भएको वित्तीय दायित्व सार्वजनिक ऋण हो। नेपालको संविधानको धारा ५०(घ) मा सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकासमार्फत उपलब्ध स्रोत, साधनको अधिकतम परिचालनबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र र उन्नतिशील बनाउदै समाजवादउन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने आर्थिक नीति रहेको छ। सोही योजनाले समष्टिगत आर्थिक आधारको सबलीकरण र उच्च आर्थिक वृद्धिअन्तर्गत सार्वजनिक ऋणको विवेकशील उपयोग गर्ने रणनीति लिएको छ। ऋण प्रभावकारी उपयोग गरी रोजगारी सिर्जना, राष्ट्रिय पुँजी निर्माण र आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने हुनुपर्दछ। संविधान, नीति, योजना र ऐनमा भएका व्यवस्थाको आधारमा यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्दा सार्वभौम ऋणको आकार वृद्धि भई कुल गार्हस्थ उत्पादनको ४२.६५ प्रतिशत पुगेको छ। तर, आय-आर्जन तथा उत्पादन वृद्धि, रोजगारी सिर्जना, पुँजी निर्माण, आर्थिक वृद्धिलगायत मुलुकको बृहत्तर क्षेत्रमा यसको विवेकशील उपयोग हुन नसक्दा नेपालको अर्थतन्त्रमा धेरै समस्या देखिएका छन्।

सार्वभौम ऋणका उद्देश्यहरू

सार्वजनिक ऋणलाई मुलुकको न्यून वित्त परिचालन गरी स्रोतको अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्नु यसको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ। साथै, अन्य उद्देश्यलाई देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ:

- (क) सरकारको लगानी र साधन बिचको न्यून खाडल पूरा गरी बजेटको कार्यान्वयन गर्ने,
- (ख) प्राकृतिक र मानवीय साधनको उच्चतम उपयोग गर्ने, विकास र वित्तीय बजारमा स्थायित्व कायम गर्ने,
- (ग) स्थिर पुँजी निर्माणका माध्यमबाट सामाजिक र आर्थिक विकासको गतिलाई तीव्रता दिने। स्रोत-साधनको उपलब्धता सुनिश्चित गरी पूर्वाधार विकास गर्ने,
- (घ) सर्वसाधारणमाथि करको भार कम गर्ने, आर्थिक मन्दीको सामना गर्ने,
- (ङ) मुद्रास्फीति नियन्त्रण गरी मूल्य स्थिरता कायम गर्ने,
- (च) रोजगारी सिर्जना, आयआर्जन वृद्धि, गरिबी निवारण र दिगो समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने,
- (छ) लोककल्याणकारी राज्यको स्थापना गर्ने,
- (ज) सामाजिक न्याय तथा समता कायम गर्ने,
- (झ) राज्यले नागरिकप्रतिको उत्तरदायित्व पूरा गर्ने,
- (ञ) सन्तुलित विकासका लागि प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा स्रोतको सुनिश्चितता कायम गर्ने,

- (ट) प्राकृतिक विपद् र महामारीका कारण हुने क्षतिको पुनर्निर्माण तथा पुनःस्थापनाका कार्य सञ्चालन गर्ने,
- (ठ) गरिब, सीमान्तकृत र पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायको आर्थिक र सामाजिक जीवनस्तर उचो बनाउने,
- (ड) आर्थिक गतिविधि संकुचित बनेको समयमा अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाई आर्थिक कारोबारलाई गतिशील बनाउने,
- (च) संघीयताको पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने ।

सार्वभौम ऋणका निर्धारक तत्वहरू:

सार्वजनिक ऋण मुलुकले कति परिचालन गर्ने, अन्तरपुस्ता दायित्व कति हस्तान्तरण गर्ने, आर्थिक वृद्धि र विकासको गतिबीचमा सन्तुलन कायम गर्न स्रोतको व्यवस्थापन कसरी मिलाउने तथा निजी क्षेत्रको स्रोत परिचालनमा विस्तार वा संकुचन कति लिने र बजेटको आकार कति बढाउने जस्ता तत्वहरूले निर्धारण गर्दछ । नेपालको अर्थतन्त्रमा सार्वभौम ऋण निर्धारणका तत्व देहायअनुसार छन् :

- (क) सरकारले लिएको आर्थिक नीतिको सोच, रणनीति,
- (ख) निजी क्षेत्रको सक्षमताको अवस्था र उपस्थिति,
- (ग) सार्वजनिक खर्चको विद्यमान अवस्था,
- (घ) पुँजी तथा मुद्रा बजारको आवश्यकता,
- (ङ) राजस्वले खर्च धान्न सक्ने क्षमताको अवस्था,
- (च) राज्यको दीर्घकालीन लक्ष्य र समकालीन परिस्थिति,
- (छ) संकट, युद्ध वा संकमणकालको अवस्था,
- (ज) विकास, आन्तरिक सुरक्षा र प्रतिरक्षाको अवस्था,
- (झ) आर्थिक वृद्धि, आर्थिक विकास, राष्ट्रिय पुँजी निर्माण, उत्पादन, आय आर्जन वृद्धि र रोजगारी सिर्जनाको अवस्था ।

सार्वभौम ऋणका प्रकारहरू:

१. आन्तरिक ऋण (Internal Debt):

सरकारले नागरिक तथा संस्थाबाट स्वदेशी मुद्रामा उठाउने ऋण आन्तरिक ऋण हो । आन्तरिक ऋण व्यक्तिसँग बचतपत्रको माध्यमबाट, वाणिज्य बैंक तथा गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाहरू जस्तै, कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष आदिसँग सरकारी सुरक्षण पत्र, ट्रेजरी बिल र विकास ऋणपत्र आदिका माध्यमबाट र केन्द्रीय बैंकबाट साख सिर्जना एवं वैदेशिक मुद्रा सञ्चित र अधिविकर्ष आदिका माध्यमबाट संकलन गरिन्छ । आन्तरिक ऋण उठाउने र व्यवस्थापन गर्ने कार्य अर्थ मन्त्रालयको अनुरोधमा नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्दछ । राष्ट्र बैंकले आन्तरिक ऋण उठाउन विकास ऋणपत्र, तीन प्रकारका बचतपत्र राष्ट्रिय बचतपत्र, नागरिक बचतपत्र र वैदेशिक रोजगार बचतपत्र तथा चार प्रकारका ट्रेजरी बिल (२८ दिन अवधिको, ९१ दिन अवधिको, १८२ दिन अवधिको र ३६४ दिन अवधिको) निष्कासन गर्दछ । आन्तरिक ऋणको साँवा तथा व्याजको भुक्तानीका लागि प्रत्येक वर्षको बजेटमा व्यवस्था गरिएको हुन्छ । आन्तरिक ऋणले आर्थिक गतिशीलताको अवस्थामा मुद्राको तरलता कम गर्दछ र मूल्य बढाईदिन्छ । तर, मन्दीका बेला मुद्रा संकट हुन्छ र अर्थतन्त्र भन्ने 'डिप्रेसन'तर्फ लाग्दछ । हालका दिनमा नेपाल सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालनको मात्रा क्रमशः

बढाउने र बाह्य ऋण घटाउँदै जाने नीति अंगीकार गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को अन्तमा आन्तरिक ऋण रु. ११८०.९० अर्ब अर्थात् कुल गार्हस्थ उत्पादनको २०.७० प्रतिशत रहेको छ ।

२. बाह्य ऋण (External Debt)

विदेशी सरकार तथा निकायसँग लिने ऋण बाह्य ऋण हो । बाह्य ऋणका लागि सरकारको सार्वभौग ग्यारेन्टी आवश्यक पर्दछ । बाह्य ऋण द्विपक्षीय र बहुपक्षीय गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । नेपालले द्विपक्षीय रूपमा ९ राष्ट्रसँग र बहुपक्षीय रूपमा ७ वटा दातृ निकायबाट वैदेशिक ऋण प्राप्त गर्दै आएको छ । हाल विश्व बैंक नेपालको सबैभन्दा ठूलो बहुपक्षीय ऋणदाता रहेको छ । नेपालको कुल वैदेशिक ऋणमध्ये द्विपक्षीय ऋणको अंश करिब १३ प्रतिशत र बहुपक्षीय ऋणको अंश ८७ प्रतिशत रहेको छ । बाह्य मुलुकको पुँजीबजारबाट नेपालले ऋण लिनुपर्दा सार्वभौम साख मूल्यांकन (CCR) गर्नुपर्दछ । हाल नेपालको सीसीआर प्रक्रियामा रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को अन्त्यसम्म रु. १२५२ अर्ब अर्थात् कुल गार्हस्थ उत्पादनको २१.९५ प्रतिशत रहेको छ ।

सार्वजनिक ऋणको अर्थतन्त्रमा प्रभाव:

(क) **नकारात्मक प्रभाव:** अर्थशास्त्रीहरूले सार्वजनिक ऋणले बचत र लगानीलाई निरुत्साहित गर्ने, आर्थिक कल्याणमा कमी आउने, अर्थतन्त्रमा हुँदा खाने र हुने खानेहरूका बीचको दर अझ फराकिलो हुने, मौद्रिक सन्तुलन, मूल्य स्थिरता र शोधनान्तर बचतमा प्रतिकूल असर पर्ने एवं उच्च वैदेशिक ऋणले परनिर्भरता बढाउनेजस्ता नकारात्मक प्रभाव पर्ने उल्लेख गरेका छन् ।

(ख) **सकारात्मक प्रभाव:** अर्थशास्त्रीहरूले नागरिकसँग छरिएर रहेको रकम संकलन गरी पुँजी निर्माण गर्न, घाटा बजेट व्यवस्थापनमा सहजता प्रदान गर्न, आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न, पूर्वाधार निर्माण र विदेशी विनिमय सन्तुलन कायम गर्न, प्राविधिक एवं व्यावसायिक क्षमताको विकास गर्न सहयोग पुग्ने उल्लेख गरेका छन् । यसले न्यून वित्त पूर्ति गर्ने स्रोतको रूपमा सघाउ पुग्दछ ।

सार्वभौम ऋणको उपयोग र व्यवस्थापन सम्बन्धमा रहेका विद्यमान व्यवस्था:

क. कानुनी व्यवस्था:

१. नेपालको संविधानको धारा ५९(६) वैदेशिक सहायता र ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारको हुनेछ । त्यस्तो सहायता वा ऋण लिँदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी लिनुपर्नेछ । नेपालको संविधानको धारा ११५(६) संघीय कानूनबमोजिम बाहेक नेपाल सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन । प्रदेशले संघीय कानूनबमोजिम बाहेक कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन । स्थानीय तहले कानूनबमोजिम बाहेक कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन पाइने छैन । राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले लिन सक्ने ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

(२) सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९ ले गरेको कानुनी व्यवस्था:

- (क) सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनको जिम्मेवारी सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय (NNRFC)को हुने,
- (ख) NNRFCले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिने,
- (ग) वैदेशिक ऋणको मौज्जात कुल गार्हस्थ उत्पादनको एक तिहाइमा बढ्न नहुने ।

(३) अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले गरेको कानुनी व्यवस्था:

(क) वैदेशिक अनुदान वा ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारको हुने,

(ख) एनएनआरएफसी नेपाल सरकारले वैदेशिक अनुदान वा ऋण लिँदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी लिनुपर्ने,

(ग) नेपाल सरकारले देहायको अवस्थामा प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई ऋण दिन सक्ने व्यवस्था छ:

प्रदेश वा स्थानीय तहले ऋण रकमको उपयोग, भुक्तानी तरिका तथा समय सीमा समेत उल्लेख गरी ऋणका लागि मन्त्रालयसमक्ष अनुरोध गर्न सक्ने,

अनुरोध मनासिव देखिए नेपाल सरकारले ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति दिन सक्ने,

स्वीकृति प्राप्त भएमा मन्त्रालयले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहसँग सम्भौता गर्ने,

नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण प्रदेश वा स्थानीय तहले सम्भौतामा उल्लिखित अवधिभित्र चुक्ता नगरे सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट त्यस्तो ऋण रकम असुली गर्ने सक्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ ।

(४) सोह्रौँ योजना (आर्थिक वर्ष २०८१/८२-२०८५/८६)

समष्टिगत आर्थिक आधारको सबलीकरण र उच्च आर्थिक वृद्धिले सार्वजनिक ऋणको विवेकशील उपयोग गर्ने गरी रुपान्तरणकारी रणनीति लिएको छ । आन्तरिक तथा बाह्य ऋणलाई राष्ट्रिय प्राथमिकताका उत्पादनमूलक परियोजनामा परिचालन गर्ने, सार्वजनिक ऋणको दिगोपना विश्लेषण गरी सम्भावित जोखिम न्यूनीकरण गरेर मात्र परिचालन गर्ने, सार्वजनिक ऋणका उपकरणको विवेकशील छनोट गर्ने गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन र परिचालनको रणनीति बनाउने, बाह्य तथा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दा आर्थिक स्थायित्वमा असर नपर्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने, प्रदेश र स्थानीय तहले परिचालन गर्ने, आन्तरिक ऋणको व्यवस्थापनका लागि स्पष्ट मापदण्ड बनाई नियमन र अनुगमनका लागि संस्थागत व्यवस्था गर्ने उल्लेख छ ।

ख. संस्थागत व्यवस्था

१. अर्थ मन्त्रालय:

(क) अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने

(ख) वैदेशिक ऋण व्यवस्थापन गर्ने

(ग) आन्तरिक ऋण उठाउन नेपाल राष्ट्र बैंकलाई अनुरोध गर्ने ।

२. नेपाल राष्ट्र बैंक:

(क) सरकारी ऋणपत्र निष्कासन गर्ने

(ख) प्राप्त रकम नेपाल सरकारको खातामा जम्मा गर्ने

(ग) ऋणको अभिलेखांकन गर्ने

(घ) ऋणपत्रको दोस्रो बजार व्यवस्थापन गर्ने

(ङ) साँवा तथा ब्याज भुक्तानी गर्ने ।

३. महालेखा नियन्त्रक कार्यालय:

(क) सार्वजनिक ऋणको अभिलेख राख्ने

(ख) साँवा, ब्याज तथा सेवाशुल्क भुक्तानी गर्ने

(ग) अर्थ मन्त्रालयलाई सघाउने ।

४. सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय:

(क) सार्वजनिक ऋणपत्रको दोस्रो बजारमा कारोबारको व्यवस्थापन, ऋणपत्रको अभिलेख जमानत र नामसारी र भुक्तानीका समग्र कार्य व्यवस्थापन गर्ने

(ख) नेपालले लिने आन्तरिक तथा बाह्य ऋण र सार्वजनिक संस्थानमा सरकारले गर्ने ऋण लगानी व्यवस्थापन गर्ने ।

५. राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग: संघीय इकाइका लागि ऋण सीमा तोकेको छ ।

(क) नेपाल सरकारले समाष्टित आर्थिक स्थिति, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको परिमाण र बजारको स्थितिसमेत विश्लेषण गरी तीनै तहले उठाउने कुल आन्तरिक ऋण आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को अनुमानित कुल गार्हस्थ उत्पादनको ५ प्रतिशतमा नबढ्ने सुनिश्चित गरी परिचालन गर्ने

(ख) प्रदेश सरकार/स्थानीयतह तहले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र तत्-तत् सरकार/तहको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सिफारिस गरेको ।

नेपालको अर्थतन्त्रमा सार्वजनिक ऋणको प्रवृत्ति विश्लेषण:

आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा सार्वजनिक ऋण कुल रु. १०४८ अर्ब रहेकोमा ६ वर्षको अविधिमा अर्थात् आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रु. २४३३ अर्ब पुगेको छ । साथै, आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा आन्तरिक ऋण रु. ४५३ अर्ब तथा बाह्य ऋण रु. ५९४ अर्ब रहेकामा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा आन्तरिक ऋण रु. ११८०.९० अर्ब तथा बाह्य ऋण रु. १२५२.३४ अर्ब रहेको छ । विगत ६ वर्षको आन्तरिक तथा बाह्य ऋणको प्रवृत्ति हेर्दा बाह्य ऋण बढेको छ । कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपातमा हेर्दा पछिल्ला तीन वर्षमा सार्वजनिक ऋणमा सामान्य स्थिरता रहेको देखिन्छ । लामो समयसम्मको द्वन्द्वलगत्तै पटक-पटकको संविधानसभाको निर्वाचन, महाभूकम्पपछिको पुनर्निर्माण, मुलुकले अंगीकार गरेको संघीय शासन प्रणाली, अनुत्पादक क्षेत्रमा अध्ययन-अनुसन्धानबिना ऋण लगानी, मुलुक ठप्प पार्ने प्रलयकारी कोभिड-१९ पश्चातको अर्थतन्त्रको पुनर्स्थापना तथा आन्तरिक उत्पादनभन्दा आयातमा आधारित राजस्वको संरचना लगायतका कारण नेपालको अर्थतन्त्रमा सार्वजनिक ऋण क्रमशः बढिरहेको छ । सार्वजनिक ऋणको वृद्धिले मुलुकको वित्तीय व्यवस्था दायित्व वृद्धि हुन्छ । सार्वजनिक ऋण कुल गार्हस्थ उत्पादनको करिब ६० प्रतिशतसम्मको अवस्थालाई सुविधाजनक अवस्था रहेको मान्ने वैश्विक प्रचलन भए पनि नेपालको विद्यमान आर्थिक परिलक्ष्य (Economic Indicators) रहेको मुलुकमा ५० प्रतिशतभन्दा बढी ऋण हुँदा मुलुक ऋण पासोमा पर्ने सम्भावनासमेत रहन्छ । यसका लागि सरकारले सार्वभौम ऋणको 'पब्लिक डेब्ट सस्टेनाबिलिटी' सम्बन्धी अध्ययन छिटो गरी सोहीबमोजिम उपयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ । नेपालको अर्थतन्त्रमा सार्वजनिक ऋण देहायअनुसार छ:

पछिल्लो ६ आर्थिक वर्षको सार्वजनिक ऋणको प्रवृत्ति:

सि.नं.	आर्थिक वर्ष	कुल सार्वजनिक ऋण	आन्तरिक ऋण	बाह्य ऋण	जिडिपीसँगको अनुपात
१.	२०७५/७६	१०४८ अर्ब	४५३ अर्ब	५९४ अर्ब	२७.१६ प्रतिशत

२.	२०७६/०७७	१४१९ अर्ब	६१३ अर्ब	८०६ अर्ब	३६.२५ प्रतिशत
३.	२०७७/०७८	१७२८ अर्ब	८०० अर्ब	९२७ अर्ब	४०.५ प्रतिशत
४.	२०७८/०७९	२०११ अर्ब	९८४ अर्ब	१०२७ अर्ब	४१.५ प्रतिशत
५.	२०७९/०८०	२२१८ अर्ब	११२५ अर्ब	१०९३ अर्ब	४१.२ प्रतिशत
६.	२०८०/०८१	२४३३.२४ अर्ब	११८०.९० अर्ब	१२५२.३४ अर्ब	४२.६५ प्रतिशत

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय

उपरोक्त तालिकाका साथमा चालू आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेट वक्तव्यमा आन्तरिक ऋण रु. ३३० अर्ब र बाह्य ऋण रु. २१७ अर्ब परिचालन गरिने घोषणा गरिएको छ । साथै, यसै आर्थिक वर्षमा सार्वजनिक ऋणको साँवा, ब्याज र शुल्क गरी रु. ३६७ अर्ब भुक्तानी गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । उल्लिखित सार्वजनिक ऋणको खर्च भुक्तानीको दायित्व यस वर्षको पुँजीगत खर्च रु. ३५२ अर्बसँग तुलना गर्दा रु. १५ अर्बले बढी रहेको देखिएको छ । यस किसिमको व्यवस्थाले आगामी दिनमा ऋण खर्च व्यवस्थापन मुलुकका लागि ठूलो चुनौती हुँदै जाने देखिन्छ ।

सार्वभौम ऋणको उपयोगमा देखिएका समस्या:

नेपाल सरकारले मुलुकले धान्न सक्ने गरी उच्च प्रतिफलयुक्त क्षेत्रमा सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्ने, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनसम्बन्धी नीतिगत, कानुनी र संरचनागत सुधार गर्ने, संघीय प्रणालीअनुरूप सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन सम्बन्धी उपकरण तथा स्रोतको विविधीकरण गर्ने रणनीति लिएको छ । तर, यी रणनीतिका व्यवस्थाअनुरूप उपयुक्त कार्यनीति अवलम्बन गरी कार्यान्वयन गर्न नसक्दा अर्थतन्त्रमा देहायका समस्या देखिएका छन्:

- (क) नेपालमा सार्वजनिक ऋणसम्बन्धी स्पष्ट दीर्घकालीन नीति नहुनु,
- (ख) आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारणका आधार स्पष्ट नहुनु,
- (ग) सबै वैदेशिक सहायता बजेटमार्फत परिचालन हुन नसक्नु,
- (घ) ऋणसँगै दाताको सर्त मान्नुपर्ने बाध्यता रहनु,
- (ङ) ऋणका लागि प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा परिचालन गर्न नसक्नु,
- (च) प्रतिबद्धता प्राप्त ऋणको शोधभर्ना लिन नसक्नु,
- (छ) ऋण परिचालन र उपयोग क्षमता कम हुनु,
- (ज) वैदेशिक मुद्राको विनिमय दर परिवर्तनसँगै दायित्व क्रमशः बढ्नु,
- (झ) सार्वजनिक ऋण परिचालनमा संलग्न निकायबीचमा समन्वय नहुनु,
- (ञ) सार्वजनिक ऋण परिचालनका उपकरणसम्बन्धी जनचेतना कमी हुनु,
- (ट) प्रदेश र स्थानीय सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न आवश्यक पूर्वाधारको कमी रहनु,
- (ठ) सार्वजनिक ऋणसम्बन्धी मान्य अर्थशास्त्रका सिद्धान्तका आधारमा ऋण परिचालन नहुनु,
- (ड) सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकले तयार गर्ने समय-तालिका प्रयोग र केन्द्रीय बैंकको प्राविधिक विशेषज्ञ सेवा, राय र परामर्श लिई ऋण परिचालन नगर्नु,
- (च) बाह्य ऋणको प्रतिबद्धता र प्राप्तिको अन्तर न्यूनीकरण तथा शोधभर्ना सुधार गर्न नसकिनु,
- (छ) आन्तरिक ऋणमा मध्यमकालीन र दीर्घकालीन उपकरणको प्रयोगमा वृद्धि गर्न नसकिनु,

सार्वभौम ऋणको विवेकशील उपयोगका उपायहरू:

सार्वजनिक ऋणको विवेकशील उपयोगले सार्वजनिक खर्च प्राप्तिका लागि सहूलियतपूर्ण ऋणको आवश्यकता, ऋणदाताको पहिचान वा छनोट, बागेनिड क्षमता, ऋण प्राप्त औचित्यपूर्ण खर्च, प्रभावकारिताको परीक्षण, प्रतिफल प्राप्त र ऋण चुक्ताका लागि आवश्यक सम्पूर्ण व्यवस्थाको व्यवस्थापन गर्दछ। यसका लागि देहायका सुभाव प्रस्तुत गरिएको छ:

- (क) सार्वजनिक ऋण छनोट र यसको दिगोपनासम्बन्धी स्पष्ट नीति तथा कानुनी व्यवस्था तर्जुमा गर्ने,
- (ख) ऋण उपयोगसम्बन्धी लगानीको प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र स्पष्ट रूपमा निर्धारण गर्ने,
- (ग) संघीय इकाइको (तीन तहका सरकारको) ऋण परिचालन र उपयोग बढाउन समन्वय कायम गर्ने,
- (घ) मौद्रिक नीति र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनबीच अर्थपूर्ण समन्वय कायम गर्ने,
- (ङ) द्विपक्षीय र वैदेशिक ऋणभन्दा अनुदानमा विशेष जोड दिने रणनीति तयार गर्ने,
- (च) मुलुकको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्दै राष्ट्रिय पूर्वाधार निर्माण, उत्पादनशील क्षेत्र, उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने, रोजगारी सिर्जना, आर्थिक वृद्धि र गरिबी निवारणमा योगदान गर्ने कार्यमा मात्रै ऋण उपयोग गर्ने,
- (छ) बाह्य ऋण परिचालन हुने आयोजना तथा परियोजनामा महँगा सवारीसाधन तथा कार्यालय उपकरण लिन प्रचलन तुरुन्त बन्द गर्नुपर्दछ,
- (ज) आन्तरिक स्रोत परिचालन, आयात व्यवस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धनमा योगदान पुर्याउने क्षेत्रमा परिचालन गर्ने,
- (झ) सबै प्रकारका वैदेशिक सहायतालाई अनिवार्य राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा समावेश गराउने र विकास साभेदारलाई उत्तरदायी बनाउने,
- (ञ) वैदेशिक ऋणबाट सञ्चालित आयोजनाको शोधभर्ना समयमै लिन आयोजना प्रमुखलाई जवाफदेही र उत्तरदायी बनाउने,
- (ट) वार्षिक रूपमा सार्वजनिक ऋण खर्चको उपलब्धि विश्लेषण गरी सार्वभौम संसद्मा जानकारी दिने व्यवस्था गर्ने,
- (ठ) सरकारको ऋण तिर्न सक्ने क्षमता विकास गर्न आन्तरिक उत्पादनमा आधारित अर्थतन्त्रको दिगो विकास गर्ने,
- (ड) आर्थिक तथा वाणिज्य कूटनीतिक क्षमता बढाउने, सार्वजनिक ऋणको उपयोगमा छनोटपूर्ण हुने,
- (ढ) सार्वजनिक ऋणको दिगोपना सम्बन्धमा अध्ययन, अनुसन्धान तथा विश्लेषण गर्ने,
- (ण) आयोजना बैकमा सूचीकृत भएका आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन गरी प्रतिफल सुनिश्चित गरेर मात्र सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्ने, ऋणको भार कम राख्न वित्तीय जोखिम व्यवस्थापनका उपाय अवलम्बन गर्ने जस्तै हेज फन्ड, भार्याबिलिटी ग्याप फन्ड, सोभरिन फन्ड, प्रोजेक्ट बिमा, आदिको व्यवस्थाबाट सार्वजनिक ऋणको सदुपयोग गर्ने,
- (त) सोह्रौं योजना (आर्थिक वर्ष २०८१/०८२-२०८५/०८६) अवधारणापत्रमा विनियोजन कुशलता तथा पुँजीगत खर्च क्षमता अभिवृद्धिअन्तर्गत उपलब्ध वैदेशिक सहायताको ग्रहणशीलता र उपयोग क्षमता अभिवृद्धि, आन्तरिक तथा बाह्य ऋण परिचालनलाई लागत-लाभ विश्लेषणका आधारमा सम्भाव्य आयोजनामा मात्र केन्द्रित गर्ने, आयोजना सुशासनमा जोड, सबै किसिमका पूर्वतयारी सम्पन्न भई आयोजना बैकमा सूचीकृत भएका आयोजनामा मात्र बजेट विनियोजन गरिने व्यवस्था संरचनात्मक रुपान्तरणका क्षेत्र तथा

रानीतिमा समावेश गरिएको छ । प्रस्तुत व्यवस्थालाई योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा तादम्य कायम हुने बाध्यात्मक प्रक्रिया अनिवार्य रूपमा पूरा गर्नुपर्ने व्यवस्था सोह्रौं योजनामा समावेश गर्ने,

- (थ) सार्वजनिक ऋणबाट सर्वसञ्चित कोषमा प्राप्त रकमबाट आर्थिक सहायता, अनुदान हस्तान्तरण, भी/भीआईपीको विदेशमा उपचार खर्च, तीन तहका सरकारले पुरस्कार तथा सुनचाँदीका तक्मा वितरण तथा बन्द प्रायः रहेका सार्वजनिक संस्थान जस्ता क्षेत्रमा उपयोग गर्न निषेध गर्ने,
- (द) संघीय सरकारले आन्तरिक तथा बाह्य ऋण लिई सर्वसञ्चित कोषमा जम्मा दारिद्र्य गरी ब्याज दायित्व सुरु गरी प्रदेश तथा स्थानीय तहको सञ्चित कोषमा हस्तान्तरण गरी निष्कृत्य रूपमा राख्ने व्यवस्था अन्त गर्ने । साथै, स्थानीय तहले मुद्दती निक्षेपमा राख्ने रकमलाई आवश्यकताअनुसार संघीय सरकारले परिचालन गर्न पाउने कानुनी व्यवस्था गर्ने,
- (ध) प्रदेश र स्थानीय सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न आवश्यक पूर्वाधार अनिवार्य रूपमा तयार गर्ने,
- (न) आन्तरिक ऋणको परिचालन कुन योजनाका लागि कुन खर्च शीर्षकमा गर्ने वा कुन खर्च शीर्षकमा गरियो भनेर बजेट विनियोजन गर्दा कार्यक्रमगत र आयोजनागत रूपमा व्यय अनुमानको विवरणमा स्पष्ट उल्लेख गर्ने,
- (प) सार्वजनिक ऋण सम्बन्धी मान्य अर्थशास्त्रका सिद्धान्तहरूको आधारमा ऋण परिचालन व्यवस्था गर्ने,
- (फ) सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्दा राष्ट्र बैंकले तयार गर्ने समय-तालिका प्रयोग र केन्द्रीय बैंकको प्राविधिक विशेषज्ञ सेवा, राय र परामर्श लिई ऋण परिचालन गर्ने प्रचलन थालनी गर्ने,
- (ब) प्रारम्भ भएको मुलुकको कन्ट्री क्रेडिट रेटिङ तोकिएको समयमा सम्पन्न गर्ने,
- (भ) नियमित साँवाब्याज भुक्तानीका लागि कोष व्यवस्था तथा आन्तरिक ऋणमा मध्यमकालीन र दीर्घकालीन उपकरणको प्रयोगमा वृद्धि गर्ने ।

निष्कर्षमा:

कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको तुलनामा ४२.६५ प्रतिशत ऋण पुनु साँघुरो अर्थतन्त्र भएको मुलुकका लागि चुनौतीपूर्ण विषय हो । पुँजीगत खर्चको आकारभन्दा सार्वजनिक ऋणको साँवा तथा ब्याज भुक्तानीको रकम ज्यामितीय स्वरूपमा बढ्दो छ । आर्थिक नीति शिल्पीहरूले ऋणसम्बन्धी नीति लिँदा यस तथ्यलाई गम्भीरताका साथ लिनुपर्दछ । आन्तरिक ऋणले निजी क्षेत्रको लगानीलाई निरुत्साहित गर्नुहुँदैन । नेपाल एलडिसी ग्रेजुएसनको प्रारम्भिक अवस्थामा रहेकाले अत्यावश्यक र उच्च आर्थिक वृद्धि तथा सामाजिक प्रतिफल प्राप्त हुने क्षेत्रमा ऋण परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । अन्तरिष्ट्रिय मुद्राकोषले आगामी पाँच वर्षमा नेपालको सार्वजनिक ऋण जिडिपीको ५५ प्रतिशतसम्म पुग्ने प्रक्षेपण गरेको छ । यो विषय नेपालका लागि 'डेट स्ट्रेस'को रूपमा रहेको छ । अतः सार्वजनिक ऋणलाई अनुत्पादक क्षेत्रमा परिचालन गर्न रोकी लागत लाभ विश्लेषणका आधारमा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गरी हरित आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सिर्जना, आयआर्जन वृद्धि, गरिबी न्यूनीकरण हुने कार्यमा परिचालन गर्न सके आगामी दिनमा मुलुकमा ऋण विपद्को अवस्था सिर्जना हुने छैन । यसका लागि सार्वजनिक ऋणको विवेकशील उपयोग हुनुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपालको संविधान, कानून किताब व्यवस्था समिति
- सोह्रौं योजना, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय, सिंहदरबार
- आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ को बजेट वक्तव्य, आर्थिक सर्वेक्षण, अर्थ मन्त्रालय सिंहदरबार
- देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति (आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को वार्षिक तथ्यांकमा आधारित), नेपाल राष्ट्र बैंक
- आर्थिक, वित्तीय र मौद्रिक क्षेत्र सुधारसम्बन्धी सुझाव समितिको प्रतिवेदन, २०७९, अर्थ मन्त्रालय
- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७८ कानून किताब व्यवस्था समिति
- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, कानून किताब व्यवस्था समिति
- Salvatore, Dominik (2003), Microeconomics, Theory and Applications, New York, Oxford University Press,
- Musgrave, Richard, Public Finance in Theory and Practice, MC Graw-Hill, Kogakusa.

आजको अवश्यकता : सहकारी क्षेत्रको बचत तथा कर्जा सुरक्षण

□ अशेष लामिछाने

अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

सहकारीको विकासक्रम तथा वर्तमान अवस्था

समाजका किसान, मजदुर र न्यून आय भएका व्यक्तिको स-सानो बचत परिचालनबाट पुँजी निर्माण गर्ने उद्देश्यले सहकारी अभियानको सुरुआत भएको हो । नेपालमा औपचारिक रूपमा सहकारीको विकासक्रम २०१३ सालमा चितवनबाट बखान ऋण सहकारी समितिको स्थापनाबाट भएको थियो । २०१० मा सहकारी विभागको स्थापना र नेपाल सहकारी समिति ऐन, २०११ जारी भएपछि सहकारी स्थापना र सञ्चालनको कानुनी आधार तयार भएको थियो । २०४८ सालमा नयाँ सहकारी ऐन लागू भएपछि सहकारी संघ-संस्थाहरूको दर्ता र स्थापना अभियानकै रूपमा चल्यो । नेपालको संविधान, २०७२ ले सहकारी क्षेत्रलाई मुलुकको अर्थतन्त्रको तेस्रो खम्बाको रूपमा अंगीकार गरेको छ ।

२०८० फागुनसम्म सहकारी संस्थाको संख्या ३१,४५० पुगेको छ । यस अवधिसम्म सेयर सदस्य संख्या ७३ लाख ८३ हजार र सेयर पुँजी रु. ९४ अर्ब ७२ करोड पुगेको छ । त्यस्तै, सहकारी क्षेत्रमा रु. ४ खर्ब ७८ अर्ब बचत परिचालन भई रु. ४ खर्ब ५ अर्ब कर्जा प्रवाह भएको छ । सहकारी क्षेत्रमा २०८० असारसम्म प्रत्यक्ष रोजगारीमा संलग्न व्यक्तिको संख्या ९४ हजार पुगेको छ ।

नेपालमा सहकारीमार्फत जनतालाई बचत गर्ने बानीको विकास गरी त्यसको परिचालनबाट गरिबी निवारण, स्वरोजगार, स्थानीय श्रम सीप एवं प्रविधि प्रयोग गर्दै लघु तथा घरेलु उद्योग विकासलगायतका कार्यमा सहयोग मिलेको छ । उपभोक्तामा वित्तीय साक्षरता प्रदान गरी उनीहरूको आर्थिक सामाजिक, सांस्कृतिक र वातवरणीय अवस्था सुधार्न सहकारी क्षेत्रले उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ ।

संख्यात्मक वृद्धिसँगै सहकारीको गुणात्मक विकासमा पर्याप्त ध्यान दिन नसक्दा पछिल्लो समय सहकारी अभियानप्रति प्रश्न उठ्न थालेको छ । सहकारीका मूल्य-मान्यता र सिद्धान्त एकातिर पन्छाएर यस क्षेत्रका केही सञ्चालक, व्यवस्थापन तहमा रहेका केही कर्मचारी र कमजोर नियमनका कारण आज यो क्षेत्रको समस्या जटिल बन्दै गइरहेको छ । सहकारी क्षेत्रमा समयक्रममा देखिएका समस्या समाधान गर्न सरकारले विभिन्न कार्यदल समिति आयोग गठन गरी प्राप्त सुझाव कार्यान्वयन गर्ने गरेको पाइन्छ । पछिल्लो समय सहकारी समस्या समाधानका लागि उठेका महत्वपूर्ण सुझाव सहकारी बचत तथा कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम तत्काल सुरुआत गर्नुपर्ने भन्ने हो ।

नेपालमा बचत तथा कर्जा सुरक्षण

नेपालमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको बचत तथा कर्जा सुरक्षण कार्य गर्दै आएको छ । कुनै कारणले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले बचतकर्ताको रकम फिर्ता गर्न नसक्ने स्थिति उत्पन्न भए तोकिएको हदसम्मको रकम फिर्ता प्रत्याभूति निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमले गर्दछ । नेपालमा विसं. २०६७ बाट सुरु भएको निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमअन्तर्गत हाल प्रतिबैंक तथा वित्तीय संस्थाप्रति व्यक्ति रु. ५

लाखसम्मको बचत सुरक्षण गरिएको छ । यसअन्तर्गत आव २०८०/८१ असारसम्म रु. १४ खर्व ३० अर्ब बराबरको निक्षेप सुरक्षण भएको छ ।

उद्यमशील कार्य गर्ने जोश, जाँगर तथा प्रतिभा भए पनि वित्तीय स्रोत-साधन नभएका गरिब, विपन्न, पिछडिएका, सीमान्तकृत तथा सुविधाविहीन व्यक्तिलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थामार्फत कर्जा प्रदान गर्ने अवस्था सिर्जना गरी त्यस्ता कर्जाको सुरक्षा प्रदान गर्न सञ्चालित कार्यक्रम कर्जा सुरक्षण हो । नेपालमा विसं. २०३१ मा कर्जा सुरक्षण निगम (प्रालि) को स्थापना भएपछि प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जा सुरक्षण कार्यको थालनी भएको थियो । कोषले हाल कर्जा सुरक्षणतर्फ लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा, कृषि कर्जा, साना तथा मझौला उद्यम कर्जा, सहूलियतपूर्ण कर्जा, निर्यात कर्जा, शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार कर्जा र पशुधन कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ । आव २०८०/८१ को चैतसम्म कोषले रु. २ खर्व ७७ अर्ब बराबरको कर्जा सुरक्षण गरेको छ ।

सर्वसाधारण बचतकर्ताको बैंक तथा वित्तीय संस्थाप्रति जनविश्वास कायम राख्न सहयोग पुऱ्याउदै पुँजी परिचालन, वित्तीय पहुँच, वित्तीय सबलीकरण तथा जोखिम न्यूनीकरणमार्फत वित्तीय प्रणाली चलायमान बनाउन बचत तथा कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । वित्तीय प्रणालीको महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा रहेको सहकारी क्षेत्रलाई समेत वित्तीय सुरक्षा जालोमा समावेश गर्दै बचत तथा कर्जा सुरक्षण कार्यको सुरुआत गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष र सहकारी क्षेत्र

विसं. २०१३ बाट औपचारिक रूपमा सुरु भएको सहकारी यात्रा २०८० फागुनसम्म आइपुग्दा ३१ हजार ४५० वटा पुगेको देखिन्छ । यसमध्ये करिब ५० प्रतिशतभन्दा बढी बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने सहकारी भएको र अधिकांश बहुउद्देश्य सहकारी संस्थाहरूले समेत बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने गरेको पाइन्छ । विकासको मेरुदण्डको रूपमा रहेको सहकारी क्षेत्रको विश्वसनीयता बढाएर समग्र वित्तीय स्थायित्व प्रदान गर्दै ग्रामीण अर्थतन्त्र सुधार्न सहकारी क्षेत्रको बचत तथा कर्जा सुरक्षण गर्ने कार्यको थालनी गर्दै सरकारले जनतालाई विश्वस्त पार्नुपर्ने देखिन्छ । बचत, कर्जा र पुँजी गरी सहकारी क्षेत्रबाट करिब १० खर्व बराबरको कारोबार भएको छ । करिब ९४ हजार प्रत्यक्ष रोजगारी सिर्जना गरी लाखौं जनतालाई उद्योग, व्यवसायमार्फत रोजगारी, सामाजिक तथा सांस्कृतिक उत्थान र जनचेतनाका क्षेत्रमा अतुलनीय योगदान पुऱ्याइरहेको सहकारी क्षेत्र हाल अभिभावक र संरक्षकको खोजीमा छ । सहकारी क्षेत्रको गतिविधिलाई विश्वसनीय, पारदर्शी तथा सुशासनयुक्त बनाई आर्थिक विकासमा यस क्षेत्रको भूमिकालाई अभ्र सशक्त बनाउन पनि वित्तीय सुरक्षणको जालोभित्र समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ । सर्वसाधारणको बचत सुरक्षण गर्दै देशको कुनाकाप्चासम्म रोजगारी सिर्जना तथा गरिबी निवारणमा केन्द्रित हुने गरी कर्जा प्रवाह गर्न सहकारी क्षेत्रको बचत तथा कर्जा सुरक्षण गर्ने कार्यको थालनी गर्न ढिला गर्नुहुँदैन ।

सहकारी सुधार सुभाब कार्यदल, २०८० ले दिएका महत्वपूर्ण सुधारमध्ये एक सहकारी बचतकर्ता सदस्यको बचत सुरक्षण प्रत्याभूति गर्न सहकारी ऐन, २०७४ को दफा १०१ बमोजिम सहकारी बचत तथा कर्जा सुरक्षण कोष तत्काल स्थापना गरी बचतकर्ताको बचत सुरक्षण गर्ने कार्यको थालनी गर्नु हो । त्यस्तो कोषको न्यूनतम चुक्ता पुँजीबापत नेपाल सरकारले बेहोनुपर्ने रकम निकास गर्न सहकारी संस्थाको सहभागिता सम्बन्धमा पहिलो वर्षमा सम्पूर्ण बचत तथा ऋण कारोबार गर्ने संघ-संस्था र सहकारी बैंकले आफ्नो कुल सम्पत्तिको ०.०५ प्रतिशतले हुन आउने रकम कोष स्थापना भएको मितिले ३ महिनाभित्र र त्यसपछिका वर्षमा आफ्नो कुल सम्पत्तिको ०.०१ प्रतिशतले आउने रकम हरेक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र जम्मा गर्नुपर्ने उल्लेख छ । अर्थात्, कार्यदलले सहकारी बचत तथा कर्जा सुरक्षण कार्यको वित्तीय निरन्तरताका लागि गहिरो अध्ययनपछि स्रोत संकलनको तरिका पनि दिएको छ ।

सहकारी क्षेत्र कोषको व्यवसायका लागि बलियो सम्भावित क्षेत्र भएकाले कठिन समय भए पनि यसको सुरक्षण

गर्ने जिम्मेवारी लिन कोषले सबै स्रोत परिचालन गर्न विलम्ब गर्नुहुँदैन । किनकि, कोषको भूमिका वित्तीय प्रणालीको संरक्षक भएकाले महत्वपूर्ण पात्रको रूपमा रहेको सहकारी क्षेत्रको स्थायित्वबिना समग्र वित्तीय प्रणालीको स्थायित्वको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । त्यसैले सहकारी क्षेत्रलाई बलियो नियमनको दायरामा ल्याई सुरक्षण गर्ने कार्य जिम्मेवारी लिन सरोकारवाला निकायमा पहलकदमी लिई वर्तमान अवस्थामा देखिएका चुनौतीलाई कोषले अवसरमा बदल्न सक्नुपर्दछ । सहकारी ऐन, २०७४ ले समेत सहकारी क्षेत्रको बचत तथा कर्जा सुरक्षण गर्न एउटा कोष परिकल्पना गरेको तथा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण गर्दै आइरहेको अवस्थामा सहकारी बचत तथा कर्जा सुरक्षणको काम गर्न कोषले निम्नलिखित कानुनी नीतिगत तथा संरचनागत पहल तथा सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ :

हालै मात्र रु. ५० करोडभन्दा बढी वार्षिक कारोबार गर्ने सहकारीको अनुगमन राष्ट्र बैंकले गर्ने गरी नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनमा संशोधन भएको सन्दर्भमा कोषले पनि सँगसँगै सहकारीलाई आफ्नो सुरक्षणको दायराभित्र ल्याउन आवश्यक नीतिगत एवं संरचनागत तयारीमा काम गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सहकारी ऐन, २०७४ र सहकारी नियमावली, २०७५ ले बचत तथा कर्जा सुरक्षणसम्बन्धी व्यवस्थाको व्याख्या गरेको छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले निक्षेप सुरक्षणमा १५ वर्ष र कर्जा सुरक्षणमा ५० वर्षको अनुभव हासिल गरेको सन्दर्भमा सहकारीको बचत तथा कर्जाको सुरक्षण गर्न नयाँ कोष स्थापना गर्नुभन्दा आवश्यक कानुनी र नीतिगत व्यवस्था गरी उक्त कार्य कोषको दायरामा ल्याउन पहल कदमी चाल्नुपर्ने देखिन्छ । यसबाट कोषको व्यवस्थापकीय र प्रशासनिक क्षमताको लाभ सुरक्षण कार्यक्रममा पुग्न सक्दछ ।

निवृत्तिभरण कोष ऐन, २०७५ बमोजिम स्थापना हुनुपर्ने निवृत्तिभरण कोषको जिम्मेवारी कर्मचारी सञ्चय कोषले पूरा गरिरहेको सन्दर्भमा सहकारी ऐन र नियमावलीबमोजिम सहकारी बचत तथा कर्जा सुरक्षण कोषको काम निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले गर्दा उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ मा पूर्वाधार विकास बैंकको सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था भएजस्तो सहकारी क्षेत्रको बचत तथा कर्जा सुरक्षण गर्न निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण ऐन, २०७३ मा सहकारीसम्बन्धी विशेष व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

विश्वका अन्य देशमा पनि बैंक तथा वित्तीय संस्था र क्रेडिट युनियनको निक्षेप सुरक्षण कार्य एउटै संस्थाबाट भएको पाइन्छ । नेपालमा पनि एकै प्रकृतिको कार्य गर्न अर्को संस्था स्थापनाबाट हुने आर्थिक तथा प्रशासनिक भार कम गर्न निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै यसबाटै सहकारी क्षेत्रको बचत तथा कर्जा सुरक्षण कार्य थालनी गर्नुपर्ने देखिन्छ । कोषको सातै प्रदेशमा शाखा रहेको हुँदा सहकारीको बचत तथा कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमलाई विकेन्द्रीकरणमार्फत देशभरि नै सञ्चालन गर्न कोषको वर्तमान संरचना सक्षम रहेको सन्दर्भमा आवश्यक नीतिगत र कानुनी व्यवस्था गर्न पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

उपसंहार

वित्तीय प्रणालीले विश्वासको वातावरणमा मात्रै राम्रो कार्य गर्न सक्छ । विश्वासको वातावरण भंग हुँदा प्रणाली असफल हुने जोखिम सिर्जना हुन्छ । वित्तीय प्रणालीमा विश्वासको वातावरण कायम गर्न बचत तथा कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । नेपालमा सहकारी क्षेत्र विभिन्न जोखिम तथा चुनौतीबाट गुज्रिरहेको छ । पिछिल्लो समय समस्याग्रस्त सहकारीको संख्या बढ्दै गएको तथा सर्वसाधारण जनताले सहकारीमा जम्मा गरेको बचत फिर्ता नहुने तथा सहकारीको लगानी फिर्ता हुन कठिनाई भएको समस्या व्यापक बन्दै गएको छ । सहकारी क्षेत्रमा संस्थागत सुशासन

कायम गर्दै प्रभावकारी तथा दक्षतापूर्वक सञ्चालनका लागि विभिन्न अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन उपाय क्रमसँग कार्यान्वयन गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ । सहकारी क्षेत्रप्रति जनताको विश्वास अभिवृद्धि गर्न तथा कर्जा लगानीको जोखिम न्यूनीकरण गर्दै आर्थिक विकासमा अझ सशक्त भूमिका बनाउँदै लैजान सहकारी ऐन, २०७४ ले परिकल्पना गरेअनुसार यस क्षेत्रको बचत तथा कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम सुरुआत गर्न ढिला गर्नुहुँदैन । करिब रु. १० खर्ब बराबरको स्रोत परिचालन गरिरहेको सहकारी क्षेत्रलाई उचित सुपरिवेक्षकीय प्रणालीभित्र ल्याई आवश्यक कानुनी र नीतिगत व्यवस्था गर्दै यस क्षेत्रको बचत तथा कर्जा सुरक्षण कार्यलाई कोषको दायरामा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ । सुरक्षण कार्यक्रमको महत्व तथा आवश्यकतालाई मनन गर्दै सुरक्षण प्रदान गर्ने संस्थाको वित्तीय तथा प्रशासनिक क्षमता अभिवृद्धितर्फ सरकारको विशेष ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ-सूची

आर्थिक सर्वेक्षण, २०८०/८१

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको वार्षिक प्रतिवेदन

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ र कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको वार्षिक प्रकाशन सञ्जीवनी अंक १ र २

निवृत्तिभरण कोष ऐन, २०७५

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८

बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०७३

सहकारी ऐन, २०७४ र सहकारी नियमावली, २०७५

सहकारी क्षेत्र सुधार सुभाव कार्यदल, २०८० को प्रतिवेदन

सहकारी झलक, २०७७

<https://www.iadi.org/en/>

<https://ncua.gov/>

<https://www.woccu.org/>

<https://aaccu.coop/>

स्टार्टअप कर्जा : एक चर्चा

रोजगार तथा स्वरोजगारमा नवीन सोच एवं सिर्जनशीलता

□ रामचन्द्र पराजुली

सहायक अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

परिचय

उद्यमशील समूहले वस्तु सेवा र प्रक्रियाको विकास, उत्पादन, सञ्चालन र वितरणमा नवीन अन्वेषण एवं सिर्जनशील सोचको प्रयोग गरी व्यावसायिक रूपमा सञ्चालन भई स्तरोन्नतिको सम्भावना रहेको उद्यम वा व्यवसाय नै स्टार्टअप हो। स्टार्टअप व्यवसायको परिभाषामा साना तथा मझौला उद्योग व्यवसाय समावेश गरिने छैन। तर, स्टार्टअप उद्यम वा लघु तथा साना उद्योगअन्तर्गत हुनेछन्।

विश्वमा सफल व्यवसायीमध्येका जेफ वेजोस (अमेजन), ज्याक मा (अलिबाबा), स्तिभ जब्स (एप्पल), ल्यारी पेज (गुगल) स्टार्टअपबाट उदाएका व्यवसाय हुन्। भारत सरकारको लगानी प्रवर्द्धन गर्ने निकाय इन्भेष्ट इन्डियाले स्टार्टअप इन्डिया भन्ने छुट्टै इकाइ चलाउँछ। युवाले आफ्ना नयाँ सोच इन्भेष्ट इन्डियालाई सुनाउँछन्। इन्भेष्ट इन्डियाले सोचको मौलिकता र सम्भावनाको मूल्यांकनपछि बौद्धिक अधिकारको प्रमाणपत्र प्रदान गर्छ। त्यससँगै योजनाको प्रवर्द्धन र लगानीकर्ता खोज्न पनि सहयोग गर्दछ। भारतमा ओला, क्यास, पेटिएम, जोमाटो, भारतपे आदि सफल स्टार्टअपका उदाहरण हुन। १३ लाख जनसंख्या भएको इस्टोनियामा स्काइप, प्लेटेक, ट्रान्सरवाइजलगायत १० वटा स्टार्टअप युनिकर्नस बनेका छन्।

नेपालमा स्टार्टअप व्यवसायको विचार एक दशक अगाडिबाटै चल्दै आएको हो। यद्यपि स्टार्टअपलाई औपचारिकता दिन आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ को बजेटमार्फत रु. ५० करोडको स्टार्टअप फन्डको कार्यक्रम आयो। तर, कार्यान्वयनको कुनै कार्यक्रम बन्न नसकेपछि खर्च हुन पाएन। आव २०७५/०७६ को बजेटमा रु. ५ अर्बको कोष बनाएर ५०-५० लाख अनुदान दिने गरी सात सय निवेदन परे। अर्थ मन्त्रालयले बजेट दिन नसकिने भनेपछि कार्यक्रम नै बन्द भयो।

१५औँ आवधिक योजना (आव२०७६/०७७ देखि २०८०/८१) ले स्टार्टअप व्यवसायमा संलग्न हुने युवा उद्यमीलाई व्यवसाय सुरु गर्न आवश्यक प्रविधि, ज्ञान र सीप उपलब्ध गराउने उनीहरूलाई कर्जा प्रवाह गरी वित्तीय पहुँच सुनिश्चित गर्नेमा जोड दिएको छ। स्टार्टअप व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्न आव२०७६/०७७ देखि नै नेपाल राष्ट्र बैंकले परियोजना धितोमा केही युवा उद्यमीलाई सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह गर्दै आएको छ। तर, स्टार्टअपकै लागि भनेर गत आवबाट सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह सुरु भएको छ। यो कार्यक्रम सुरुमा राष्ट्रिय योजना आयोगबाट सञ्चालन गर्न खोजिए पनि स्टार्टअप सम्बन्धमा नीति नबन्दा अगाडि बढेन। नीतिगत रिक्तता पूरा गर्न स्टार्टअपसम्बन्धी राष्ट्रिय नीति राष्ट्रिय स्टार्टअप उद्यम नीति २०८१, विसं. २०८१ वैशाख १३ को मन्त्रपरिषद् बैठकबाट स्वीकृत भएको छ। यो नीति ल्याउनुअघि सरकारले औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ मा अध्यादेशबाट संशोधन गर्दै साविक दफा ४ पछि दफा ४ क थपेर स्टार्टअप उद्यम वा व्यवसाय दर्ता तथा सञ्चालनबारे कानुनी व्यवस्था गरेको छ।

आव २०८०/०८१ को नीति तथा कार्यक्रममा कम्तीमा १ हजार युवालाई स्टार्टअप सञ्चालन गर्न सहूलियत कर्जा दिइनेछ भन्ने उल्लेख गरिएको छ। आव २०८०/०८१ को बजेटमा मुलुकमा नवप्रवर्तन र उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्न

स्टार्टअप ईको सिस्टम विकास गरिने कुरा उल्लेख थियो । उद्यमशील सोच र संस्कृतिको विकास एवं उद्यमशील सोचलाई व्यवसायमा रुपान्तरण गर्न काठमाडौंमा इन्क्युबेसन सेन्टर सञ्चालन गर्ने, भेन्चर क्यापिटल र प्राइभेट इक्विटी फन्डलाई स्टार्टअप व्यवसायमा लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्ने, विदेशी लगानीका कम्पनीमार्फत प्रवाह हुने वैदेशिक लगानीलाई प्रोत्साहन गरी नवप्रवर्तन र उद्यमशीलता विकासमा परिचालन गर्ने नीति लिएको थियो । स्टार्टअपलाई प्रोत्साहन गर्न २५ करोड रकम विनियोजन भएको थियो । प्रदेश र स्थानीय तहलाई यस कोषमा रकम जम्मा गर्न प्रोत्साहन गरिने उल्लेख गरिएको थियो । स्टार्टअप व्यवसाय कार्यान्वयन गर्ने इकाइ औद्योगिक व्यावसायिक विकास प्रतिष्ठानले कर्जा प्रवाहसम्बन्धी कार्यक्रमअन्तर्गत आव २०८०/८१ मा १ हजार ६ सय ५८ निवेदन परेकामध्ये योग्य सूचीमा परेका परियोजनाको प्रस्तुतीकरण र क्रेडिट अप्राइजलबाट प्राप्त अंकभारको प्राथमिकताको आधारमा कर्जा प्रवाहका लागि योग्य प्रस्तावकको सूचीमा परेका ३ सय ९४ परियोजनामध्ये ३ सय ३५ वटाको प्रस्तुतीकरण भई मूल्यांकन समितिले १ सय ८३ परियोजना छनोट गरेको छ । कर्जाका लागि सिफारिस भएका परियोजनालाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका विभिन्न शाखासमेत तोकेर कर्जा प्रवाह भएको छ ।

आव २०८१/०८२ को बजेटको बुँदा नं. ८९ मा उद्यममा युवा सहभागिता बढाउन स्टार्टअप र नवप्रवर्तनका लागि इकोसिस्टम विकास गरी उद्यमशीलता वातावरण सिर्जना गरिनेछ । स्टार्टअप उद्यमीलाई सहजीकरण र नियमन गर्न स्टार्टअप बोर्ड गठन गरिनेछ भनिएको छ । स्टार्टअप उद्यमीको वित्तीय आवश्यकता सम्बोधन गर्न रु. १ अर्बको नेपाल स्टार्टअप कोष खडा गरिएको छ । स्टार्टअप उद्यम कर्जा सञ्चालन कार्यविधि, २०८१ विसं. २०८१ साउन ३० गते स्वीकृत भएको छ । स्वीकृत कार्यविधिअनुसार उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय अन्तर्गतको औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठानले यसको सञ्चालन गर्नेछ ।

स्टार्टअप उद्यमका पूर्वसर्त

स्टार्टअप हुनका लागि व्यवसाय स्थापना तथा सञ्चालन भएको १० वर्ष अर्वाध ननाघेको, पूर्णकालीन कामदारको संख्या १० भन्दा बढी नभएको, वार्षिक कुल आय ५० लाखभन्दा बढी नभएको, कुनै वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, विकास वा वितरण प्रक्रियामा उपभोक्ताले भोग्दै आएका समस्यालाई समाधान गर्न सूचना प्रविधिको उपयोग एवं सृजनशील सोचको प्रयोग गरेको, उद्यमले वार्षिक रूपमा कुल खर्चको कम्तीमा १० प्रतिशत अंश उत्पादन विकास, बजार विकास एवं अनुसन्धान र विकासमा खर्च गरेको, उद्यमको बौद्धिक सम्पत्तिको पेटेन्ट वा डिजाइन वा सफ्टवेयर दर्ता भएको वा पेटेन्ट वा डिजाइन वा सफ्टवेयर दर्ता गर्न योग्य हुनुपर्दछ ।

स्टार्टअप उद्यमका क्षेत्रहरू

- कृषि, सिँचाइ तथा पशुपन्छीमा आधारित उद्यम,
- उत्पादनमूलक उद्यम,
- वन (जडीबुटी, वन पैदवार) मा आधारित उद्यम,
- पर्यटन प्रवर्द्धन तथा मनोरञ्जन र अतिथि सत्कारसँग सम्बन्धित उद्यम,
- विज्ञान, प्रविधि, सञ्चार तथा सूचना प्रविधिमा आधारित उद्यम,
- मानव स्वास्थ्य सेवासँग सम्बन्धित उद्यम,
- शिक्षा तथा शिक्षण सिकाइसँग सम्बन्धित उद्यम,
- सहज र सुरक्षित यातायात तथा पारवहन सेवासँग सम्बन्धित उद्यम,

- पूर्वाधार निर्माण कार्यसँग सम्बन्धित उद्यम,
- विद्युतीय सवारी साधन तथा अटोमोबाइलसँग सम्बन्धित उद्यम,
- परम्परागत तथा ग्रामीण प्रविधिसँग सम्बन्धित उद्यम,
- स्थानीय स्रोत तथा साधनमा आधारित उद्यम,
- सार्वजनिक सेवा प्रवाह, उत्पादन तथा सेवा प्रक्रियामा सुधारसँग सम्बन्धित उद्यम,
- खानी तथा खनिजको अनुसन्धान र विकाससँग सम्बन्धित उद्यम,
- घरायसी वा दैनिक जीवनयापनलाई सरल, सहज, सुरक्षित बनाउन सहयोग पुग्ने प्रकृतिका कार्यसँग सम्बन्धित उद्यम,
- वस्तु वा सेवाको वितरण प्रणालीसँग सम्बन्धित उद्यम,
- परम्परागत पेसा तथा उद्यमको पुनर्जागरणसँग सम्बन्धित उद्यम,
- खाद्य प्रविधि तथा पोषणसँग सम्बन्धित उद्यम,
- फोहोरमैला व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित उद्यम ।

प्रचलित कानूनअनुसार नेपालमा दर्ता नभएको, वस्तु तथा सेवाको खरिद बिक्री (एजेन्सी मोडलको) को कार्य गर्ने, व्यवसाय वा व्यवसायलाई टुक्र्याएर बनाइएको वा सहायक कम्पनी वा फर्मको रूपमा काम गर्ने, सूचना प्रविधि एवं नवीनतम सोचको प्रयोग नगरी वस्तु तथा सेवा विदेशबाट आयात गर्ने कार्य, कर्जा सूचना केन्द्रको कालो सूचीमा परेको वा त्यस्तो व्यक्तिबाट सञ्चालन भएको, कर प्रयोजनको लागि स्थायी लेखा नम्बर नलिइएको, होल्डिङ कम्पनीको रूपमा रहेको, औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ बमोजिम मभौला एवं ठूला उद्योगको वर्गीकरणमा पर्ने उद्यम र प्रचलित कानूनले बन्देज लगाएका अन्य विषयलाई स्टार्टअप व्यवसाय मानिने छैन ।

नेपालमा स्टार्टअप व्यवसायको सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ :

क) नेपाल स्टार्टअप परिषद्

स्टार्टअप उद्यम व्यवसायको प्रवर्द्धन तथा विकास गर्न व्यवसाय सञ्चालनमा देखिएका समस्या समाधानसहित स्टार्टअप अवधारणालाई नवउद्यमी र युवा वर्गमा स्थापित गर्न समन्वय र सहजीकरण गर्न उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रीको अध्यक्षतामा सम्बद्ध निकाय तथा सरोकारवालाको प्रतिनिधित्व हुने गरी नेपाल स्टार्टअप परिषद् गठन गरिएको छ ।

ख) राष्ट्रिय स्टार्टअप कार्यन्वयन समिति

स्टार्टअप नीतिको उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक कार्यक्रम व्यवस्थित रूपले सञ्चालन गर्न, स्टार्टअप उद्यम छनोट गर्न, स्टार्टअप अनुकूलन इकोसिस्टम निर्माण वा नवप्रवर्तनलाई संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गरी स्टार्टअप उद्यमलाई आवश्यक नीतिगत, आर्थिक, प्राविधिकलगायतका क्षेत्रमा सहयोग गर्न सो सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न उद्योग विभागका महानिर्देशकको संयोजकत्वमा उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, उद्योग विभाग, वाणिज्य तथा आपूर्ति विभाग, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको प्रतिनिधित्व हुने गरी स्टार्टअप कार्यान्वयन समिति गठन भएको छ ।

ग) स्टार्टअप सम्बर्द्धन केन्द्र (इन्क्युबेसन सेन्टर)

उद्यमशीलता विकासका लागि स्टार्टअप इकोसिस्टमलाई प्रवर्द्धन र सुदृढ गर्न तथा व्यवसायिक सल्लाह सहयोगलगायत कार्यक्रम सञ्चालन गरी सोचलाई उद्यमसँग जोड्न र विचारलाई बजारीकरण गर्न आवश्यक स्रोत-साधन उपलब्ध गराउनु, मेन्टरसिप, कोचिङ, तालिम, बजारीकरण नेटवर्किङलगायत कार्यक्रम सञ्चालन गरी उद्यमी बन्न अनुकूल वातावरणको

सिर्जना गर्न स्टार्टअप सम्बद्धन केन्द्रको मुख्य भूमिका रहेको हुन्छ । स्टार्टअप उद्यममार्फत उत्पादन वढाउन र स्वरोजगार तथा रोजगारी सिर्जना गरी अर्थतन्त्रमा योगदान दिन तीन तहका सरकारले आ-आफ्नै तहबाट भूमिका खेल्न सक्छन ।

घ) प्रशिक्षक (मेन्टर) सम्बन्धी व्यवस्था

स्टार्टअपलाई अनुशिक्षण गर्न उद्योग विभागले निश्चित मापदण्ड निर्धारण गरी मेन्टररिडसम्बन्धी कार्य गर्न प्रशिक्षकको सूची बनाई उक्त सूचीका प्रशिक्षकबाट विभिन्न कार्यक्रममार्फत स्टार्टअप व्यवसाय प्रवद्धन गर्ने व्यवस्था छ ।

ङ) गति प्रदायक (एक्सिलेटर)

व्यवसाय सञ्चालन गरिसकेका स्टार्टअपमध्येबाट भविष्यमा तिव्र वृद्धिको संभावना भएका स्टार्टअपको अवस्थाको आवश्यक अध्ययन गरी यस्ता केही स्टार्टअपलाई एक्सिलेटरका रूपमा छनोट गरिन्छ । तोकिएका मापदण्डभित्र रहेर विश्वविद्यालय वा शैक्षिक संस्था वा उद्योग व्यवसायसम्बन्धी प्रतिष्ठानले गति प्रदायकको रूपमा कार्य गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

च) स्टार्टअप इकोसिस्टम

मन्त्रालय तथा विभागले स्टार्टअप, उद्यमशीलता, लगानी तथा जोखिम व्यवस्थापनका क्षेत्रमा काम गरेका विज्ञ व्यक्ति, व्यावसायिक संगठन, संघसंस्था, सहयोगी संस्था, सेवा प्रदायक, अनुसन्धानकारी निकाय, शैक्षिक संस्था र विश्वविद्यालयहरूसँग सहकार्य गरी स्टार्टअप व्यवस्थापन सञ्चालन तथा नवप्रवर्तनका लागि आवश्यक सीप उत्प्रेरणा एवं प्रविधि निर्माण काम गर्ने वातावरण (इकोसिस्टम) निर्माणको व्यवस्था गरिएको छ । उक्त इकोसिस्टममा नवप्रवर्तन धारणाको विश्लेषण संभानको पहिचान, परियोजना तयारी, प्रयोग र परिक्षण एवं सोको व्यवस्थापनमा आवश्यक वित्तीय स्रोत मन्त्रालय र निजी क्षेत्रबाट जुटाइनेछ ।

स्टार्टअप उद्यम कार्यान्वयन निकाय

स्टार्टअप उद्यम कार्यक्रमको कार्यान्वयन औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठानले गर्दछ । प्रतिष्ठानले आवश्यकता बमोजिम स्टार्टअप क्षेत्रका विज्ञ तथा उद्यमशीलताको क्षेत्रको विज्ञलाई आमन्त्रण गरी सहयोग लिन सक्दछ ।

स्टार्टअप उद्यम कर्जा कार्यान्वयन सहजीकरण समिति

औद्योगिक तथा लगानी प्रवद्धन महाशाखा प्रमुखको संयोजकत्वमा उद्योग विभाग, औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान, नेपाल राष्ट्र बैंक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष, कर्जा प्रवाह गर्ने बैंकको प्रतिनिधित्व हुनेगरी स्टार्टअप उद्यम कर्जा सहजीकरण समितिको व्यवस्था गरिएको छ । समितिले अन्तरमन्त्रालय तथा अन्तरनिकाय समन्वय गर्ने र स्टार्टअप उद्यम कर्जा कार्यविधि सञ्चालन सम्बन्धमा नीतिगत एवं कानुनी सहजीकरण गर्नुपर्ने भए सोसम्बन्धी काम गर्दछ । यस कार्यक्रममा प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, निजी क्षेत्र, प्राज्ञिक क्षेत्र एवं विश्वविद्यालयसँग लागत साभेदारीअनुसार काम गर्न सकिने व्यवस्था छ । स्टार्टअप उद्यम कर्जा सञ्चालन कार्यविधिको व्यवस्था बमोजिम नवीन प्रविधि र सिर्जनशील सोचको प्रयोग गरेको स्टार्टअप उद्यममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले कर्जा प्रवाह गर्ने र त्यस्तो कर्जाको सुरक्षण निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले गर्ने भनेर २०८० माघ २४ गते छुट्टाछुट्टै समझदारी एवं सम्झौतापत्रमा त्रिपक्षीय हस्ताक्षर भई कार्य अगाडि बढेको छ ।

स्टार्टअप उद्यम कर्जा कसरी पाइन्छ

औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठानले कर्जा लिन इच्छुक उद्यमीलाई २१ दिनभित्र परियोजना प्रस्ताव पेस गर्न राष्ट्रिय स्तरको दैनिक पत्रिका र विद्युतीय माध्यमबाट सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्दछ । कर्जा लिन चाहने उद्यमीले सूचनामा निर्धारित अवधिभित्र तोकिएको ढाँचामा प्रतिष्ठानसमक्ष परियोजना प्रस्ताव पेस गर्नुपर्दछ । स्टार्टअप उद्यम कर्जा प्रवाहका लागि प्रचलित कानून बमोजिम दर्ता भई कार्यविधिमा तोकिएको सर्त पूरा भएको हुनुपर्दछ । प्रस्ताव मूल्याङ्कनको स्पष्ट आधार छुट्टाइएको छ । जसमा स्टार्टअप उद्यमको लागि तोकिएको मापदण्ड पूरा भएको हुनुपर्ने, परियोजनाबाट उत्पादित वस्तु तथा सेवा विक्रीको बजारको संभावना, परियोजनामा प्रयोग हुने प्रत्यक्ष कच्चा पदार्थको उपलब्धता, पूर्वाधारको (भवन, सडक, सञ्चार, खानेपानी विद्युत् अन्य) उपलब्धता, जोखिम व्यवस्थापनका लागि जोखिम विश्लेषण एवं जोखिम विषयवस्तुको बोध, 'एसडब्लूओटी एनालाइसिस' रणनीतिक कुशलता रोजगारीको सिर्जना, क्रेडिट अप्राइजल हुन् ।

सम्भौता तथा कर्जा प्रवाह

प्रतिष्ठानले कर्जा प्रवाह गर्न कुनै एक वा एकभन्दा बढी सरकारी स्वामित्वको वाणिज्य बैंकलाई कर्जा प्रवाहको लागि सम्भौता गर्नेछ । जसमा बैंकले प्रस्तावकसँग बैंकले कर्जा प्रवाह गर्ने तरिका, कर्जाको सीमा, किस्ता बुझाउनुपर्ने अवधि र साँवा फिर्ता र ब्याज भुक्तानीको अवधि प्रक्रिया तोकिएको सम्भौतापत्रमा सम्भौता गर्नुपर्छ । उक्त कर्जा अधिकतम पाँच वर्षमा नबढाई ढिलोमा कर्जा लिएको दोस्रो वर्षबाट साँवा र ब्याजबापतको रकम फिर्ता गर्न प्रारम्भ गर्नुपर्नेछ । उद्यमीले सम्भौता भएको सात कार्यदिनभित्र प्रथम किस्ता कर्जा पाउनेछन् । कर्जाको ब्याजदर वार्षिक तीन प्रतिशत हुनेछ । कर्जा प्रवाह गर्दा कम्तीमा ५ लाखसम्मको कर्जाको हकमा एक किस्ता, १५ लाखसम्मको दुई किस्ता र सोभन्दा माथि २५ लाखसम्म तीन किस्तामा कर्जा उपलब्ध हुनेछ । बैंकले सेवाशुल्कबापत शून्य दशमलव एक प्रतिशतसम्म शुल्क लिन पाउनेछ । कर्जा लिएको उद्यमीले (तमसुक) सम्भौतामा लेखिएबमोजिम साँवा र ब्याज रकम भुक्तानी गर्नुपर्छ ।

उद्यमीको कर्तव्य तथा दायित्व

- कर्जा प्राप्त गर्ने उद्यमीले उद्देश्य बमोजिम कर्जा रकमको प्रयोग गर्ने,
- सम्भौता बमोजिम साँवा र ब्याज रकम चुक्ता गर्ने,
- नियामक निकाय वा बैंकबाट गरिने अनुगमनको क्रममा आवश्यक सूचना तथा तथ्यांक उपलब्ध गराउने,
- आफूले गरेको स्टार्टअप उद्यमको प्रगति प्रतिवेदन चौमासिक रूपमा कर्जा प्रवाह गर्ने बैंकमा पेस गर्ने,
- प्रतिष्ठान, समिति र बैंकले दिएको निर्देशन पालना गर्ने गर्नुपर्छ ।

कर्जा चुक्ता नगरेमा हुने कारबाही

- कर्जालाई प्रचलित कानून बमोजिम खराव कर्जामा गणना गर्ने,
- उद्यमीको राहदानी रोक्का राख्ने,
- उद्यमीको नाममा रहेको कुनै चल, अचल सम्पत्ति बिक्री गर्न बन्देज लगाउने,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेका खाता रोक्का राख्ने,
- नेपाल सरकारबाट उपलब्ध गराउने सामाजिक सुरक्षा भत्तालगायत अन्य नागरिक सुविधाबाट वञ्चित गर्ने ।

कर्जाको धितो तथा कर्जा सुरक्षणसम्बन्धी व्यवस्था

बैंकले कर्जा प्रवाह गर्दा स्वीकृत व्यवसाय वा परियोजना नै धितोको रूपमा राख्नेछ । त्यस्तो व्यवसाय वा परियोजनाको बिमा उद्यमी आफैँले गर्नुपर्दछ । कर्जा प्रवाह गर्दा बैंकले प्रचलित कानून बमोजिम निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा कर्जाको सुरक्षण गराउँदछ । कर्जाको सुरक्षणका लागि औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठानले प्रवाहित कर्जाको २५ प्रतिशत रकम स्वीकृत बजेटको सीमाभित्र रही स्टार्टअप उद्यम कर्जा सुरक्षण कोषमा राख्दछ । स्टार्टअप उद्यम कर्जा सुरक्षण कोषको सञ्चालन निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले गर्दछ । सम्बन्धित बैंकले कर्जाको दाबी भुक्तानी माग भएमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले स्टार्टअप कर्जा सुरक्षण कोषबाट भुक्तानी गर्नेछ ।

नवीनतम ज्ञान, सोच, सीप र क्षमता भएका व्यक्तिलाई स्टार्टअप उद्यममा संलग्न गराई व्यवसाय विस्तार गर्न उत्प्रेरित गर्ने गरी सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाहको व्यवस्था मिलाउन संघीय, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, बैंक तथा वित्तीय संस्थालगायत विभिन्न सरकारी निकायले स्टार्टअप उद्यमलाई प्रवर्द्धन गर्ने कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएकाले त्यस्ता कार्यक्रम गर्न चाहने व्यक्ति तथा संस्थालाई सहज र सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह हुन सकोस् भन्ने उद्देश्यले उद्यम कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम योजना बनाइएको छ ।

उद्योग मन्त्रालयद्वारा जारी स्टार्टअप उद्यम कर्जा सञ्चालन कार्यविधि, २०८१ ले तोकेको क्षेत्र तथा व्यवसाय र कोषको सञ्चालक समितिले तोकेको अन्य क्षेत्र तथा व्यवसायसँग सम्बन्धित स्टार्टअप उद्यमको लागि प्रवाहित कर्जाका लागि निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले सुरक्षण गर्नेछ । तोकिएको क्षेत्र तथा व्यवसायमा प्रवाह गरेको १ करोड रुपैयाँसम्मको कर्जाको सुरक्षण हुनेछ । तर तीस लाख रुपैयाँभन्दा बढीको कर्जा सुरक्षण गराउन चाहेमा त्यस्तो कर्जा प्रवाह गर्नुअघि कोषको स्वीकृति लिनुपर्नेछ । सुरक्षण हुने कर्जाको अवधि र असुली प्रक्रिया बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।

सुरक्षण हुने कर्जाको लागि अचल सम्पत्ति धितो आवश्यक पर्ने छैन । कर्जा प्रवाहको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ऋणीको एकाघर परिवार वा तेस्रो पक्षको जमानी वा सामूहिक जमानी र परियोजना धितो सुरक्षण राख्नुपर्नेछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रचलित कानून बमोजिम परियोजनाको बिमा गराउनुपर्नेछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाहित कर्जाको १५ प्रतिशतमा नघट्ने गरी सुरक्षण योगदानकर्ता र कोषबीचको सम्झौतामा उल्लेख भए बमोजिम हुने रकमको छुट्टै स्टार्टअप कर्जा सुरक्षण कोष खडा गरिनेछ । स्टार्टअप कर्जा सुरक्षण कोषमा स्टार्टअप कर्जा प्रवर्द्धन गर्न इच्छुक संघीय सरकारको निकाय, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहका तर्फबाट प्राप्त हुने सुरक्षण योगदानको रकम रहनेछ । स्टार्टअप कर्जा सुरक्षण कोषमा भएको सुरक्षण योगदान रकममध्येबाट कोषको वास्तविक दायित्व बेहोरी बाँकी रहने भएमा कोषको दायित्व भुक्तानीपश्चात बाँकी हुने त्यस्तो रकम सम्भावित दायित्व बेहोरिने समय समाप्त भएपछि सम्झौता बमोजिम सम्बन्धित निकायमा फिर्ता गर्न सकिनेछ ।

कर्जाको दाबी भुक्तानी माग भएमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले स्टार्टअप कर्जा सुरक्षण कोषमा सम्बन्धित निकायले जम्मा गरेको सुरक्षण योगदान रकमबाट भुक्तानी गर्नेछ । कोषको अधिकतम दायित्व स्टार्टअप कर्जा सुरक्षण कोषमा सम्बन्धित निकायले प्रदान गर्ने योगदान रकमको हदसम्म मात्र सीमित हुनेछ। दायित्व बेहोर्न रकम अपुग भएमा त्यस्तो रकम सुरक्षण रकम योगदान गर्ने निकायसँग माग गरिनेछ । कर्जाको वार्षिक सुरक्षण शुल्क शून्य दशमलव आठ प्रतिशत हुनेछ । सुरक्षण हुने कर्जाको मासिक विवरण कर्जा सुरक्षण नियमावली, बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले त्रयमास समाप्त भएको १० कार्यदिनाभित्र कोषमा बुझाउनु पर्नेछ ।

सुरक्षणमा रहेको कर्जा असुलउपर हुन नसकी कोषमा दाबी परेमा स्टार्टअप कर्जा सुरक्षण कोषको सीमाको अधीनमा रही दाबीयोग्य रकमको ७५ प्रतिशतका दरले निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले दाबी भुक्तानी गर्नेछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कोषसँग सुरक्षण गरेको कर्जाको भुक्तानी म्याद नाघेको मितिले एक वर्षभित्र दाबी गरिसक्नुपर्नेछ । सुरक्षणमा रहेको कर्जाको साँवा, ब्याज, किस्ता कर्जा स्वीकृत भएको मितिले न्यूनतम ६ महिना नियमित चुक्ता नभएको वा ऋणीले उपयोग

गरेको कर्जाको साँवाब्याज गरी न्यूनतम १० प्रतिशत चुक्ता नभएको कर्जाको कोषले दाबी भुक्तानी गर्ने छैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कोषबाट प्राप्त गरेको दाबी भुक्तानी रकम सम्बन्धित ऋणीको कर्जा खातामा समायोजन गरी सो बराबरको रकमलाई ऋणीको कर्जा दायित्व कायम हुने गरी अन्य सम्पत्ति शीर्षकअन्तर्गत ऋणीको नाममा छुट्टै खाता खडा गरी साँवा ब्याज गणना तथा असूली कार्य जारी रहने गरी लेखांकन गर्नुपर्नेछ । कोषले दाबी भुक्तानी दिएको रकमलाई कोष प्रतिको दायित्व सृजना हुने गरी छुट्टै खाता खडा गरी लेखांकन गर्नुपर्नेछ । दाबी भुक्तानी भएको कर्जा आंशिक वा पूरा असुलउपर भएमा सर्वप्रथम दाबी भुक्तानीबापत प्राप्त भएको रकम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कोषलाई फिर्ता गर्नुपर्नेछ । कोषबाट दाबी भुक्तानी प्राप्त कर्जाको कोषको अपलेखन सम्बन्धी प्रचलित व्यवस्था बमोजिम स्वीकृत प्राप्त गरेपश्चात मात्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा अपलेखन गर्न सक्नेछ ।

निष्कर्ष

स्टार्टअपले केही गर्नु भन्ने लागि परेकाहरूको भित्रैदेखिको इच्छाशक्तिलाई साकार पार्छ । जोसँग अनुभवको कमी छ, लगानी गर्ने रकम अभाव छ, तर केही गरौं भन्ने भित्रै मन देखिको हुटहुटी, त्यो काम गर्ने आईडिया र ऊर्जा छ भने त्यस्ता नवउद्यमीलाई यो कार्यक्रम वरदान सावित हुन्छ । स्टार्टअप पर्यावरणको निर्माण गरी रोजगारी सृजना मार्फत उत्पादन वृद्धि गर्न, स्वदेशी तथा विदेशी लगानीमा स्टार्टअपको स्थापना र सञ्चालनलाई प्रोत्साहन गर्न नवप्रवर्तन मार्फत उद्यमशीलताको विकास गर्न साभेदारी प्रवर्द्धन गर्न स्टार्टअप उद्यमलाई वढावा दिन वित्तीय प्रोत्साहन र पहुँच अभिवृद्धि गर्न स्टार्टअप उद्यम कर्जाले मार्गीचत्र कोर्नेछ । नवप्रवर्तन एवं सिर्जनशील सोच मार्फत उद्यमशीलता विकास गरी उत्पादन एवं रोजगारीका अवसर सिर्जना गरी आवधिक योजना, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेटका लक्ष्य पूरा गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री

- १५औं आवधिक योजना (२०७६/०७७ देखि २०८०/०८१),
- बजेट आव २०८०/०८१, बजेट आव २०८१/०८२,
- नीति तथा कार्यक्रम आव २०८०/०८१,
- राष्ट्रिय स्टार्टअप उद्यम नीति, २०८०,
- स्टार्टअप उद्यम कर्जा सञ्चालन कार्यविधि, २०८०,
- स्टार्टअप उद्यम कर्जा सञ्चालन कार्यविधि, २०८१,
- उद्योग विभाग तथा औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठानको वेबसाइट,
- विभिन्न पत्रपत्रिकामा तथा वेबसाइटमा प्रकाशित सूचना, समाचार, लेख तथा रचनाहरू ।

नेपालमा कर्जा सुरक्षणको भावी कार्यदिशा

□ दिनेश कोइराला

अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

विषय प्रवेश

कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ मिति २०७५/३/३१ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भई लागू भएको हो । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ को दफा ६५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी कर्जाको सुरक्षण गर्न उक्त नियमावली नेपाल सरकारले बनाएको हो । कर्जा सुरक्षण नियमावली प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका पशुधन सुरक्षण विनियमावली, कृषि कर्जा सुरक्षण विनियमावली, साना तथा मझौला उद्यम कर्जा सुरक्षण विनियमावली र लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण विनियमावलीबमोजिम निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले उल्लिखित कर्जाहरूको सुरक्षण गर्दै आएको थियो । कर्जा सुरक्षण नियमावलीको चौथो संशोधन (२०८०/५/२८) ले कर्जा सुरक्षणमा रहेको सीमितता अन्त्य गर्दै बजारको आवश्यकता एवम् मागबमोजिमका नयाँ सुरक्षण कार्यक्रम तर्जुमा गर्न र विद्यमान सुरक्षण कार्यक्रमको औचित्यको आधारमा पुनःसंरचना गर्न मार्ग प्रशस्त भएको छ । यसप्रकार तर्जुमा हुने नयाँ सुरक्षण कार्यक्रममार्फत वित्तीय पहुँच वृद्धि गर्नुपर्ने साथै वित्तीय समावेशीकरणलाई बढावा दिनुपर्ने देखिन्छ ।

कर्जा सुरक्षण

बैंक, वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जामा अन्तर्निहित जोखिम न्यूनीकरण गर्न प्रदान गरिने संस्थागत जमानी नै कर्जा सुरक्षण हो । जोश, जाँगर भएर पनि पुँजीको स्रोत नभएका गरिब, पिछडिएका, सीमान्तकृत तथा सुविधाविहीन व्यक्तिलाई बैंक, वित्तीय संस्थामार्फत कर्जा प्राप्त गर्ने अवस्था सिर्जना गरी त्यस्ता कर्जाको सुरक्षा प्रदान गर्ने सरकारी तवरबाट सञ्चालित कार्यक्रम कर्जा सुरक्षण हो ।

कर्जा बैंकको जम्मा गरिएको निक्षेप रकमको एक अंश हो । त्यसैले कर्जा असुलीमा समस्या भएमा स्वतः निक्षेपले समस्या भोग्नुपर्ने हुन्छ । यद्यपि कर्जाको सानो हिस्सा डिफल्ट भएमा त्यसलाई बैंकले आफ्नो कोषबाट नोक्सानीको व्यवस्था गर्न सक्छ, तर, जब ठूलो मात्रामा डिफल्ट हुन्छ, त्यतिबेला बैंकले तरलता कायम राख्न असमर्थ हुन सक्छ र निक्षेपकर्तालाई रकम फिर्ता गर्न समेत असफल हुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा निक्षेपकर्तामा तनाव उत्पन्न हुन्छ र निक्षेप फिर्ताको लागि बैंक धाउन थाल्छन् । यस्तो अवस्थाको समाधानको एक मात्र विकल्प भनेको नै कर्जा सुरक्षण हो । कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममार्फत कुनै विशेष कर्जा पोर्टफोलियोमा कर्जा खराब हुँदा सुरक्षण प्रदायक संस्थाले मूल ऋणीको तर्फबाट रकम तिर्दछ । यसले कर्जा दिने बैंक, वित्तीय संस्थालाई तरलता प्रदान गर्दछ र खराब कर्जाले हुने क्षतिको पूर्ति गर्न मद्दत गर्छ ।

कर्जा सुरक्षणको विगत

१९औँ शताब्दीको अन्त्य र २०औँ शताब्दीको थालनीसँगै युरोपबाट सुरु भएको कर्जा सुरक्षणसम्बन्धी कार्यक्रममा हाल २२५० भन्दा बढी सुरक्षण योजनाहरू कार्यान्वयनमा रहेको पाइन्छ । सन् २०१५ सम्ममा विश्वका प्रायः सबै देशहरूले सार्वजनिक सुरक्षण योजना कार्यान्वयनमा ल्याएको देखिन्छ भने कोभिड १९ पश्चात कर्जा सुरक्षण योजनाहरूको प्रयोगमा व्यापकता आएको पाइन्छ ।

नेपालमा कर्जा सुरक्षण गर्ने पद्धति विसं. २०३० को दशकमा भएको हो । केन्द्रीय बैंकको निर्देशनमा लागु गरिएको प्राथमिकता क्षेत्र कर्जाको सुरक्षण गर्ने उद्देश्यले तत्कालीन कर्जा सुरक्षण निगममार्फत उक्त पद्धतिको सूत्रपात भएको थियो । खासगरी ग्रामीण क्षेत्रका विपन्न वर्गको आर्थिक उत्थान गर्ने उद्देश्यले लागु गरिएको प्राथमिकता क्षेत्रलाई सफल बनाउन पूरक संस्थाको रूपमा २०३१ साल असोज ४ गते निगम स्थापना भएको थियो । पछिल्लो समय यो संस्था निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष (DCGF) को नामबाट सञ्चालनमा छ ।

प्रारम्भमा कम्पनी ऐन, २०२१ बमोजिम कर्जा सुरक्षण निगम (प्रा) लि नामबाट स्थापना भएको नेपालको एक मात्र कर्जा सुरक्षण गर्ने संस्थाले कम्पनी ऐनबमोजिम तत्कालीन निगमको प्रबन्धपत्र र नियमावली तथा उपनियमावलीअनुरूप सुरक्षण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने गरेकोमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ र कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ प्रचलनमा आएसँगै सोही ऐन र नियमावलीको व्यवस्थाअनुसार सुरक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमको माध्यमबाट वित्तीय स्रोतमा पहुँच (Access to Finance) अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्य पूरा गर्न नेपालमा विभिन्न समयमा देहायबमोजिमका फरकफरक सुरक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको थियो ।

- १) प्राथमिकता क्षेत्र कर्जा सुरक्षण (२०३१)
- २) शिक्षित बेरोजगार कर्जा सुरक्षण (२०४१)
- ३) पशुधन सुरक्षण (२०४४)
- ४) क्रेडिट कार्ड सुरक्षण (२०५०)
- ५) वैदेशिक रोजगार कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम (२०६३)
- ६) लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण (२०६३)
- ७) साना तथा मझौला उद्यम कर्जा सुरक्षण (२०६३)
- ८) कृषि कर्जा सुरक्षण (२०७३)

उल्लिखित कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममध्ये कतिपय कार्यक्रमले निरन्तरता पाउन सकेनन् भने कतिपय कार्यक्रम फरक स्वरूपमा सञ्चालनमा आएका छन् ।

कर्जा सुरक्षणको वर्तमान

नेपालको कर्जा सुरक्षण गर्ने एकमात्र संस्थाको रूपमा रहेको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ कार्यान्वयनमा आएसँगै देहायबमोजिम कर्जा सुरक्षणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको देखिन्छ :

कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमको अवस्था

क्र.सं.	सुरक्षण कार्यक्रम	वित्तीय संस्था	कर्जा संख्या	रकम (रु. लाखमा)	प्रतिशत
१.	लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण	५४	१४,१२,५३०	२,२९,२७,१९	९७.१५
२.	कृषि कर्जा सुरक्षण	७	१३,४०४	१४,१५,५८	०.६०

३.	साना तथा मभौला उद्यम कर्जा सुरक्षण	३	६,१९२	१४,२९,५८	०.६१
४.	सहुलियतपूर्ण कर्जा सुरक्षण	३५	७४,२५५	३८,७२,२६	१.६४
५.	शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्य(वसाय कर्जा सुरक्षण		०	०	
६.	निर्यात कर्जा सुरक्षण		०	०	
	जम्मा	९९	१५,०६,३८१	२,९६,४४,६१	१००

स्रोत : निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष (२०८१ असार मसान्त)

२०८१ असार मसान्तसम्म कोषको सुरक्षण कार्यक्रममा संलग्न बैंक, वित्तीय संस्थाको संख्या

क्र.सं.	सुरक्षण कार्यक्रम	वाणिज्य बैंक		विकास बैंक		वित्त कम्पनी		लघुवित्त	
		संख्या	सु. रकम%	संख्या	सु. रकम%	संख्या	सु. रकम%	संख्या	सु. रकम%
१.	लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण	१०	४.११	५	१.४७	१	०.०१	३८	९४.४१
२.	कृषि कर्जा सुरक्षण	६	९९.९९	०		१	०.०१	०	
३.	साना तथा मभौला उद्यम कर्जा सुरक्षण	३	१००	०		०		०	
४.	सहुलियतपूर्ण कर्जा सुरक्षण	१९	८७.३२	८	११.४९	८	१.१९	०	
	२०८१ असार मसान्तमा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या	२०		१७		१७		५२	
	कोषको सुरक्षण कार्यक्रममा सहभागी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या	२०		९		८		३८	

लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा संलग्न ५४ बैंक तथा वित्तीय संस्थामध्ये वाणिज्य बैंक १०, विकास बैंक ५, वित्त कम्पनी १ र लघुवित्त वित्तीय संस्था ३८ रहेको देखिन्छ भने कृषि कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा १ वित्त कम्पनी र ६ वाणिज्य बैंक सहित जम्मा ७ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कृषि कर्जाको सुरक्षण गराएको देखिन्छ ।

कुल सुरक्षण पोर्टफोलियोको ९७.१५ प्रतिशत रहेको लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमअन्तर्गत सुरक्षित कर्जामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको अधिकांश हिस्सा (९४.४१ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ भने वाणिज्य बैंकको हिस्सा अत्यन्त न्यून (४.११ प्रतिशत) रहेकोमा विकास बैंक र वित्त कम्पनीको हिस्सा नगन्य मात्रामा रहेको देखिन्छ ।

क्र.सं.	कर्जाको क्षेत्र	कुल प्रवाहित कर्जा (रु. लाखमा) २०८१ जेष्ठ	कोषको सुरक्षणमा रहेको (रु. लाखमा)	प्रतिशत
१.	विपन्न वर्ग कर्जा (क, ख र ग वर्गका वित्तीय संस्था)	३,०९,९५,५०	११,९०,५८	३.८४
२.	लघु कर्जा (घ वर्गका वित्तीय संस्था)	४,५५,८०,८०	२,१७,३६,६०	४७.६९
३.	कृषि कर्जा सुरक्षण	३,६४,२८,४०	१४,१५,५८	३.८९
४.	साना तथा मझौला उद्यम कर्जा सुरक्षण	२७,२८,८०,९०	१४,२९,५८	०.५२
५.	सहूलियतपूर्ण कर्जा सुरक्षण	१,३४,७५,९३	३८,७२,२६	२८.७३
६.	शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा सुरक्षण	०	०	
७.	निर्यात कर्जा सुरक्षण	०	०	
	जम्मा			

कर्जा सुरक्षणको भावी कार्यदिशा

मिति २०८०/५/२८ मा भएको कर्जा सुरक्षण नियमावलीको चौथो संशोधनले कर्जा सुरक्षणमा रहेको सीमितता अन्त्य गर्दै कोषको सुरक्षण कोषको आकार, कोषको वित्तीय स्रोत साधन, बजारको माग र आवश्यकताबमोजिम नयाँ सुरक्षण कार्यक्रम लागु गर्न सक्ने भएको छ । यसरी तर्जुमा हुने नयाँ सुरक्षण कार्यक्रमले जलवायु परिवर्तन, नवप्रवर्तन, सूचना प्रविधि, सीप विकास तालिम वा प्रशिक्षण, वातावरण संरक्षण, विपद् व्यवस्थापन, वैकल्पिक तथा नवीकरणीय ऊर्जा, महिला उद्यमशीलतालागायतका कर्जा लगानीका क्षेत्र समावेश गर्नुपर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ ।

उल्लिखित नियमावलीको व्यवस्थाको परिप्रेक्षमा कोषले सञ्चालन गरेको विगत र वर्तमानका सुरक्षण कार्यक्रम समेतलाई आधार मानी कोषको भावी कार्यदिशा देहायबमोजिम हुनुपर्ने देखिन्छ :

वित्तीय बजारमा कायम रहेका ५२ वटा (२०८१ असार) घ वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थामध्ये ३८ वटा (७३ प्रतिशत) बाट कुल प्रवाहित कर्जाको ४७ प्रतिशत मात्र कोषको सुरक्षणमा रहेकोले लघुवित्त बजारमा रहेका ठूला वित्तीय संस्थालाई सुरक्षण कार्यक्रममा आबद्ध गराई व्यवसाय विस्तार गर्नेतर्फ उन्मुख हुनुपर्ने देखिन्छ ।

कोषको कुल सुरक्षण रकममा ९७.१५ प्रतिशत हिस्सा लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जाको रहेको र अन्य सुरक्षण कार्यक्रमको हिस्सा अत्यन्त न्यून रहेकोले कर्जा सुरक्षण नियमावलीको चौथो संशोधनको व्यवस्थाबमोजिम कृषि र साना तथा मझौला उद्यम कर्जा अन्तर्गतको उपशीर्षकमा प्रवाह भएको कर्जाहरूको सुरक्षणमार्फत सुरक्षण पोर्टफोलियोलाई सन्तुलित गराउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

विभिन्न क्षेत्रमा नवप्रवर्तनलाई प्रवर्द्धन गर्ने गरी कोषले तर्जुमा गरेको स्टार्टअप कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमको बजारीकरण गरी कार्यक्रम विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सूचना प्रविधिलगायतका अन्य क्षेत्रमा सीप विकास गर्ने र उद्यमशीलता विकास गरी रोजगारी तथा स्वरोजगारी वृद्धि गर्न कोषले तर्जुमा गरेको रोजगारमूलक सीप विकास तालिम कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमको बजारीकरण गरी कार्यक्रम विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

पशुपालन कर्जा सुरक्षणका लागि पूरक सुरक्षण कार्यक्रम तजुमा गरी हालमा पशुधन सुरक्षणमा रहेको विभिन्न प्रक्रियागत असहजता, जस्तै : पशुधन स्वास्थ्य परीक्षणमा पशु प्राविधिकको उपलब्धता, पशुधनमा ट्यागिड गर्नेलगायतका भन्भट हटाई पशुपालको व्यवसायीकरण र आधुनिकीकरण गर्नेतर्फ कोष उन्मुख हुनुपर्ने देखिन्छ ।

कोषको सुरक्षण कार्यक्रमको सुरक्षण शुल्क कार्यक्रमअन्तर्गतका सम्पूर्ण बाँकी कर्जामा एकमुस्ट दरमा भुक्तानी गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई परिवर्तन गरी जोखिममा आधारित सुरक्षण शुल्क लागू गर्न चल-सम्पत्ति धितो भएको कर्जा, अचल सम्पत्ति धितो भएको कर्जा, व्यक्तिगत तथा सामूहिक जमानी भएको कर्जा र विनाधितोको कर्जा सुरक्षणको लागि फरकफरक सुरक्षण शुल्क दर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

कोषको सुरक्षण कार्यक्रमले समेट्ने जोखिमको दायरा (दाबी भुक्तानीको दर) फरकफरक सुरक्षण कार्यक्रममा फरकफरक रहेका छन् । कोषले खराब कर्जाको दाबी भुक्तानी ७० र ३० को अनुपातमा दुई किस्तामा गर्ने गरेको छ । बजारको माग तथा आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न ऋणीको मृत्यु भई वा प्राकृतिक प्रकोपबाट परियोजना नष्ट भई कर्जा खराब भई दाबी हुँदा दाबी भुक्तानीलाई एकै किस्तामा शतप्रतिशत जोखिम समेट्ने गरी पूरक कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम तर्जुमा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

कोषको दाबी भुक्तानी प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न बनेको नयाँ विनियमावलीको पालना गरी दाबी भुक्तानीलाई छिटोछरितो बनाई बैंक, वित्तीय संस्थामा कोषप्रतिको शाखः अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

निष्कर्ष

विगतको अनुभव र वर्तमानको अभ्यास सँगसँगै बजारको माग र आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी भावी कार्यदिशा निर्धारण गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकेमा कोषको व्यवसाय विस्तार दिगो हुने देखिन्छ ।

नेपालमा संकटकालीन अधिकार प्रयोगको अवस्था

□ शिव वाग्ले

उप-रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत

संकटकालसम्बन्धी अवधारणा

राष्ट्रिय संकटका बेला पनि राज्यले गर्न हुने र नहुने काम परिभाषित हुन्छन् । संकटकालको दुरुपयोग हुन नसकोस् भनेर विभिन्न सीमा र बन्देज राखिएका हुन्छन् । संकटकाल भनेको आपतविपद्को स्थिति र अप्ट्यारो अवस्था हो । संकटकालको अवधिभर राज्य आपद्मा परिरहेको हुन्छ । संकटकालमा राज्यको कार्यकारिणी शक्तिलाई अन्य शक्तिको तुलनामा अतिरिक्त अधिकार प्रदान गरिएको हुन्छ । यस्तो अवस्थामा विधायिकी र न्यायपालिकाका अधिकारमा केही बन्देज एवं नियन्त्रण कायम गरिएको हुन्छ तथा न्यायिक उपचारका हकसमेत सीमित हुन्छन् ।^१ संकटकालीन अधिकार अस्थायी प्रकृतिको प्रावधान हो । यो राष्ट्रप्रमुखबाट कार्यकारिणीको सहमतिमा जारी हुन्छ ।^२ संकटबाट सिर्जित हुने विभिन्न चुनौती वा खतराको दुष्परिणामलाई फैलन नदिई न्यूनीकरण वा निवारण गर्न संकटकालीन प्रबन्ध गर्नुपरेको हुन्छ । देशमा परिआएको कुनै पनि किसिमको संकटसँग निपटून र आफ्नो अस्तित्वको संरक्षण गर्ने राज्यको मौलिक अधिकार नै हो ।^३

संकटकालमा राज्यले बढी शक्ति प्रयोग गर्ने सैन्य बल एवं सुरक्षा निकाय सतर्क बनाइने हुँदा राज्य निरंकुश बन्न सक्ने एवं वैयक्तिक स्वतन्त्रतामाथि कुठाराघात हुने प्रबल सम्भावना नहुने होइन । तर, संकटकालको घोषणा संकट निम्त्याउन नभई संकट समाधानका लागि भएकाले राज्य जनताको हकहित र सुरक्षाप्रति अत्यन्त संयमित, संवेदनशील हुनु जरूरी छ । राज्यले संकटकालको दुरुपयोग गरे सोबाट व्यक्तिगत स्वतन्त्रता मात्र कुण्ठित हुने होइन, यसले समग्र संवैधानिक र राजनीतिक व्यवस्थालाई समाप्त पार्ने हतियार बन्न सक्छ । संकटकालमा अधिकारको दुरुपयोग गरे यसले संकटमोचन होइन, अभ्र बढाउने सम्भावना रहन्छ । त्यसैले संकटकाल राज्यको आवश्यकता हो भने संवैधानिक सीमा तथा परिधिभित्र रहेर कुशल व्यवस्थापनबाट मात्र अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न सकिन्छ । यो यस्तो एन्टिबायोटिक हो, जसले प्राण रक्षा गर्दछ तर, यसको अत्यधिक एवं निरन्तर प्रयोगले शरीरको रोग प्रतिरोधात्मक प्रणालीलाई नष्ट गरिदिन्छ ।^४

- १ टीकाराम भट्टराई, संकटकाल र मानव अधिकार, संकटकाल र मानव अधिकार: सिद्धान्त र व्यवहार, २०६२, पृ.१२९, मानव अधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समिति सचिवालय, काठमाडौं
- २ खेमराज ज्ञवाली, संकटकालीन अधिकार र आधुनिक लोकतान्त्रिक मुलुकमा यसको प्रयोग, संवैधानिक स्रोत सामग्री, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय सिंहदरबार पृ. २२९
- ३ सं. भरतराज उप्रेतीसमेत, नेपालको संवैधानिक कानुन २०४९, कानुन अनुसन्धान तथा विकास फोरम, फ्रिडिल पृ. ३६१
- ४ दिनेश त्रिपाठी, संकटकाल र मानव अधिकार, संकटकाल र मानव अधिकार : सिद्धान्त र व्यवहार, २०६२, पृ. १४३, मानव अधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समिति सचिवालय, काठमाडौं

संकटकालीन अधिकारका सम्बन्धमा विभिन्न देशको व्यवस्था :

अमेरिका, बेलायत, क्यानडा, अस्ट्रेलिया र जापानको संविधानमा संकटकालीन अधिकारबारेमा प्रत्यक्ष व्यवस्था गरिएको छैन ।

अमेरिकाको संविधान र कानूनमा संकटकालको घोषणा गर्ने र संकटकाल लगाउन सकिने स्पष्ट प्रावधान रहेको पाइँदैन । संविधानको धारा १ (९) मा विद्रोह वा आक्रमण भई सार्वजनिक सुरक्षाका लागि आवश्यक भएबाहेक बन्दी प्रत्यक्षीकरणको विशेषाधिकार निलम्बन नगरिने प्रत्याभूति गरिएको छ । अमेरिकाको राष्ट्रिय संकट ऐनले राष्ट्रिय रूपमा संकटकालको घोषणा गर्ने अधिकार राष्ट्रपतिलाई दिएको छ । अमेरिकाको संविधानमा स्पष्ट रूपमा संकटकालीन प्रबन्ध नभएका कारण छरिएर रहेका विभिन्न कानून र संविधानमा अव्यक्त रहेका केही प्रावधानको आडमा संकटकालीन आदेश जारी गरिँदै आइएको छ ।

भारतमा बाह्य आक्रमण वा युद्धको कारण जनाई सन् १९६२, १९६५ र १९७१ मा गरी तीन पटक संकटकाल घोषणा गरिएको थियो । सन् १९७१ को संकटकाल बहाल रहँदैको अवस्थामा सन् १९७५ मा इन्दिरा गान्धीको सरकारद्वारा संकटकालको घोषणा गरियो । भारतको संविधानमा भएको ४४औं संशोधनले संकटकालीन प्रावधानमा व्यापक संशोधन गर्‍यो । त्यसपछि भारतमा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा भएको छैन । भारतको संविधानले देहायका तीन प्रकारका संकटकालीन अवस्थाको परिकल्पना गरेको पाइन्छ :

क. भारतीय सुरक्षामाथिको खतरा

ख. राज्यहरूमा संवैधानिक संरचना असफल हुनु

ग. वित्तीय संकट

संविधानको धारा २५०, ३५२, ३५३, ३५४, ३५५ र ३५९ मा संकटकालीन अधिकारको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । संविधानको धारा ३५२ ले पनि यदि भारतका राष्ट्रपति युद्ध, बाह्य आक्रमण वा सशस्त्र विद्रोहका कारण भारतको सुरक्षामा खलल पुगेको कुरामा सन्तुष्ट भएमा संकटकालको घोषणा गर्न सक्ने व्यवस्था छ । सो अवस्थामा केही मौलिक अधिकार निलम्बन हुन सक्ने पनि व्यवस्था छ । भारतको संविधानको दफा ३५६ ले संवैधानिक संयन्त्रको असफलताबाट सृजित समस्या अत्यन्त गम्भीर भएमा पनि संकटकाल घोषणा गर्न सक्ने अधिकार दिए पनि सो घोषणा प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा मात्र राष्ट्रपतिले गर्न सक्ने व्यवस्था छ । यसै सन्दर्भमा भारतको संविधानको धारा ३५२ मा सुरुमा रहेको आन्तरिक विद्रोह भन्ने शब्दलाई संशोधन गरी सशस्त्र विद्रोह भन्ने व्यवस्था ४४औं संशोधनमा गरेको पाइन्छ । भारतको संविधानमा ४४औं संशोधन हुनुपूर्व बन्दी प्रत्यक्षीकरणको हकसमेत निलम्बन हुने अवस्थामा पनि त्यहाँको सर्वोच्च अदालतले पूर्वाग्रह र गलत आशयले नागरिकलाई पक्राउ गरिएको अवस्थामा बन्दी प्रत्यक्षीकरण जारी हुन सक्ने फैसला गरेको थियो । संकटकाल घोषणा भएको एक महिनाभित्र प्रत्येक सदनमा पेस गराई दुई तिहाई मतद्वारा अनुमोदन भएमा ६ महिनासम्म बहाल रहने र सो लम्ब्याउनुपरे प्रत्येक ६ महिनामा सुरुको जस्तै प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । संकटकाल बहाल राख्न आवश्यक नठानेमा राष्ट्रपतिले जहिलेसुकै संकटकाल फिर्ता लिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । ४४औं संशोधन अधिसम्म प्रधानमन्त्रीको एकल सिफारिसमा राष्ट्रपतिले संकटकाल घोषणा गर्ने प्रावधान रहेकामा सो संशोधनले मन्त्रिपरिषद्को सामूहिक निर्णय आवश्यक पर्ने संवैधानिक व्यवस्था राखियो । त्यसैगरी दुई महिनासम्म संसद्मा पेस गर्ने र सामान्य बहुमतबाट पारित भएपछि कार्यकारिणीको अनुकूलताअनुरूप जति लामो समयसम्म पनि बहाल राख्न सकिने साविक प्रावधान संशोधन गरियो । लोकसभाका सदस्यको बहुमतबाट संकटकालीन घोषणा गरिएको आदेशप्रति अविश्वास प्रस्ताव पारित गरेमा राष्ट्रपतिले फिर्ता लिनुपर्ने व्यवस्था सो संशोधनले गरेको थियो । समग्रमा भारतको वा कुनै भागको वित्तीय स्थायित्व र विश्वसनीयतामाथि खतरा आइपरेको छ भन्ने कुरामा सन्तुष्ट भएमा पनि धारा ३६० बमोजिम राष्ट्रपतिले संकटकाल घोषणा

गर्दछन् ।

नेपालको संविधानमा संकटकालीन अधिकार

नेपालको संविधानको धारा २७३ मा संकटकालीन अधिकारका सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता वा कुनै भागको सुरक्षामा युद्ध, बाह्य आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह, चरम आर्थिक विशृंखलता, प्राकृतिक विपद् वा महामारीका कारणले गम्भीर संकट उत्पन्न भएमा राष्ट्रपतिले नेपालभर वा कुनै खास क्षेत्रमा लागू हुने गरी संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न वा आदेश जारी गर्न सक्ने^५ व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । संविधानको धारा २७३ मा राष्ट्रपतिले कसको सिफारिसमा संकटकालको घोषणा गर्ने भन्ने विषयमा उल्लेख गरिएको नपाइए तापनि संविधानको धारा ६६ मा राष्ट्रपतिको कर्तव्यअन्तर्गत संविधानमा लेखिएकामा लेखिएबमोजिम र नलेखिएको हकमा मन्त्रपरिषद्कै सिफारिसमा राष्ट्रपतिले अन्य कार्य गर्ने भन्ने व्यवस्था उल्लेख भएको पाइन्छ । यस्तै, कुनै प्रदेशमा प्राकृतिक विपद् वा महामारीको कारणले गम्भीर संकट उत्पन्न भएमा सम्बन्धित प्रदेश सरकारले प्रदेश वा त्यसको कुनै भागमा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश जारी गर्न नेपाल सरकारलाई अनुरोध गर्न सक्ने व्यवस्थासमेत रहेको पाइन्छ ।^६ संकटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश अनुमोदनका लागि एक महिनाभित्र संघीय संसद्का दुवै सदनमा पेस गर्नुपर्ने,^७ दुवै सदनमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तीमा दुई तिहाइ बहुमतले अनुमोदन गरेमा त्यस्तो घोषणा वा आदेश भएको मितिले तीन महिनासम्म कायम रहने र अनुमोदन हुन नसकेमा स्वतः निष्क्रिय हुने संवैधानिक प्रावधान रहेको छ ।^८

संकटकालको अवस्था अभै विद्यमान छ भनी अर्वाध समाप्त नहुँदै अर्को एक पटक तीन महिनामा नबढाई संकटकालीन घोषणा वा आदेशको अर्वाध थप गर्ने प्रस्ताव संघीय संसद्मा पेस गर्न सकिनेछ । त्यस्तो प्रस्ताव संघीय संसद्का दुवै सदनमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तीमा दुई तिहाइ बहुमतले पारित भएमा त्यस्तो प्रस्तावमा उल्लिखित अर्वाधसम्मका लागि त्यस्तो घोषणा वा आदेश कायमै रहने व्यवस्था छ ।^९ प्रतिनिधिसभा विघटन रहेको अवस्थामा यो अनुमोदनको अधिकार राष्ट्रिय सभाले प्रयोग गर्ने महत्वपूर्ण प्रजातान्त्रिक उपाय संविधानले अवलम्बन गरेको छ ।^{१०}

संकटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश भएपछि त्यस्तो अवस्थाको निवारण गर्न राष्ट्रपतिले आवश्यक आदेश जारी गर्न सक्ने र त्यसरी जारी भएको आदेश संकटकालीन अवस्था बहाल रहेसम्म कानूनसरह लागू हुने व्यवस्था छ । त्यसका साथै त्यस्तो आदेश जारी गर्दा त्यस्तो आदेश बहाल रहेसम्मका लागि मौलिक हक निलम्बन गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ ।^{११} मौलिक हक निलम्बन गरिएउपर सो मौलिक हकको प्रचलनका लागि कुनै अदालतमा निवेदन दिन वा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन नसकिने व्यवस्था^{१२} पनि सोही धारामा गरिएको छ । संकटकालको आदेश बहाल रहेको अवस्थामा कुनै पदाधिकारीले बर्दानयत साथ कुनै काम गरेबाट कसैलाई कुनै क्षति भएको रहेछ भने निजले सो घोषणा वा आदेश समाप्त

५ नेपालको संविधानको धारा २७३ को उपधारा (१)

६ ऐ. उपधारा (३) ।

७ ऐ. उपधारा (४) र (५) ।

८ ऐ. उपधारा (६) र (७) ।

९ ऐ. उपधारा (६) र (७) ।

१० ऐ. उपधारा (८) ।

११ ऐ. उपधारा (९) र (१०) ।

१२ ऐ. उपधारा (११) ।

भएको मितिले तीन महिनाभित्र आफूलाई परेको क्षतिबापत क्षतिपूर्तिको दाबी गर्न सक्नेछ । त्यस्तो दाबी परेमा अदालतले संघीय कानूनबमोजिम उचित क्षतिपूर्ति भराइदिन र पीडकलाई सजाय गर्न सक्नेछ^{१३} भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । संविधानमा^{१४} चरम आर्थिक विशृंखलताका कारणले संकटकालीन अवस्थाको घोषणा भएको अवस्थामा प्रधानन्यायाधीश एवं सबै तहका अदालतका न्यायाधीशहरू, संवैधानिक निकायका पदाधिकारीसमेतको पारिश्रमिक र सेवाका अन्य सर्त परिवर्तन हुन सक्ने विद्यमानतालाई समेत प्रस्ट गरिएको छ ।

संकटकालीन अवस्थामा समेत निलम्बन नहुने संवैधानिक हक (Non Derogable Rights)

संकटकालमा नागरिकको अधिकारमाथि कुठाराघात परे पनि त्यस अवस्थामा केही जन्मजात मौलिक अधिकारमा कटौती गर्न सकिँदैन । नेपालको संविधानबमोजिम संकटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश जारी गर्दा त्यस्तो घोषणा वा आदेश बहाल रहेसम्मका लागि देहायका मौलिक हक निलम्बन गर्न नसकिने व्यवस्था गरिएको छ :^{१५}

धारा १६- सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक

धारा १७ को उपधारा (२)(ग)- राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता,

धारा १७ को उपधारा (२)(घ) संघ संस्था खोल्ने स्वतन्त्रता,

धारा १८- समानताको हक,

धारा १९ को उपधारा (२)- सञ्चार माध्यम खोल्न पाउनेसमेतका हक

धारा २०- न्यायसम्बन्धी हक,

धारा २१- अपराध पीडितको हक ।

धारा २२- यातनाविरुद्धको हक

धारा २४- छुवाछूत तथा भेदभावविरुद्धको हक

धारा २६ को उपधारा (१)- धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षणको हक

धारा २९- शोषणविरुद्धको हक

धारा ३०- स्वच्छ वातावरणको हक

धारा ३१- शिक्षासम्बन्धी हक

धारा ३२- भाषा तथा संस्कृतिको हक

धारा ३५- स्वास्थ्यसम्बन्धी हक

धारा ३६ को उपधारा (१)- खाद्यसम्बन्धी हक

१३ ऐ. उपधारा (१२) ।

१४ धारा १३०(४), १४१(३), १४९(५), २३८(७), २४०(७), २४२(८), २४५(७), २४८(७), २५०(७), २५२(७), २५५(७), २६७(७), ।

१५ पूर्वपाद संख्या ४, पृ. २३९

धारा ३६ को उपधारा (२)- खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक

धारा ३८- महिलाको हक

धारा ३९- बालबालिकाको हक,

धारा ४० को उपधारा (२)- दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिकदेखि उच्च शिक्षासम्म छात्रवृत्तिसहित निःशुल्क शिक्षाको हक तथा प्राविधिक र व्यावसायिक उच्च शिक्षामा कानुनबमोजिम विशेष व्यवस्थाको हक

धारा ४० को उपधारा (३)- दलित समुदायलाई स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्न कानुनबमोजिम विशेष व्यवस्थाको हक

धारा ४१- ज्येष्ठ नागरिकको हक

धारा ४२- सामाजिक न्यायको हक

धारा ४३- सामाजिक सुरक्षाको हक

धारा ४५- देश निकालाविरुद्धको हक र

धारा ४६- संवैधानिक उपचारको हक र बन्दी प्रत्यक्षीकरणको उपचार प्राप्त गर्ने हक ।

संकटकालीन व्यवस्थामा निलम्बन हुन सक्ने मौलिक हक

(Derogable Rights) १६

नेपालको संविधानबमोजिम संकटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश जारी गर्दा त्यस्तो घोषणा वा आदेश बहाल रहेसम्मका लागि देहायका मौलिक हक निलम्बन गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ :

धारा १७ को उपधारा (१) को वैयक्तिक स्वतन्त्रताबाट वञ्चित नगरिने हक

धारा १७ का उपधारा (२) को खण्ड (क)- विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, खण्ड (ख) को बिनाहातहीतियार शान्तिपूर्वक भेला हुने स्वतन्त्रता, खण्ड (ङ) को नेपालको कुनै पनि भागमा आवतजावत र बसोबास गर्ने स्वतन्त्रता, खण्ड (च) को नेपालको कुनै पनि भागमा पेसा, रोजगार गर्ने र उद्योग, व्यापार तथा व्यवसायको स्थापना र सञ्चालन गर्ने स्वतन्त्रताको हक

धारा १९ को उपधारा (१)- सञ्चारको जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै पाठ्य, श्रव्य, श्रव्यदृश्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न वा सूचना प्रवाह गर्न वा छाप्न पूर्वप्रतिबन्ध नलगाइने हक, उपधारा (३) को कानुनबमोजिम बाहेक कुनै छापा, विद्युतीय प्रसारण तथा टेलिफोनलगायतका सञ्चार साधनलाई अवरुद्ध नगरिने हक

धारा २३- निवारक नजरबन्दविरुद्धको हक

धारा २५- सम्पत्तिको हक

धारा २६ को उपधारा (२)- प्रत्येक धार्मिक सम्प्रदायलाई धार्मिक स्थल तथा धार्मिक गुठी सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हक, उपधारा (३)- कसैले पनि सार्वजनिक स्वास्थ्य, शिष्टाचार र नैतिकताको प्रतिकूल हुने वा सार्वजनिक शान्ति भंग गर्ने क्रियाकलाप गर्न, गराउन वा कसैको धर्म परिवर्तन गराउने वा अर्काको धर्ममा खलल पर्ने काम वा व्यवहार गर्न वा गराउन नहुने

- धारा २७- सूचनाको हक
- धारा २८- गोपनीयताको हक
- धारा ३३- रोजगारीको हक
- धारा ३४- श्रमको हक
- धारा ३६ को उपधारा- (३) खाद्य सम्प्रभुताको हक
- धारा ३७- आवासको हक ।

धारा ४० को उपधारा (१)- राज्यका सबै निकायमा दलितको समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक र सार्वजनिक सेवालगायतका रोजगारीका अन्य क्षेत्रमा दलित समुदायको सशक्तीकरण, प्रतिनिधित्व र सहभागिताका लागि कानूनबमोजिम विशेष व्यवस्था पाउने हक, उपधारा (४) को आफ्नो परम्परागत पेसा, ज्ञान, सीप र प्रविधि प्रयोग, संरक्षण र विकास गर्ने हक, उपधारा (५) को भूमिहीन दलितको कानूनबमोजिम एक पटक जमिन प्राप्त गर्ने हक, उपधारा (६) को आवासविहीन दलितको कानूनबमोजिम बसोबासको हक, उपधारा (७) को दलित समुदायलाई... दलितले समानुपातिक रूपमा प्राप्त गर्ने हक

धारा ४४- उपभोक्ताको हक ।

नेपालमा संकटकालीन अधिकार प्रयोगको अवस्था

नेपालमा संकटकालीन अवस्थाको कुरा गर्दा विसं. २०१७ साल पौष १ गतेको तत्कालीन राजा महेन्द्रको शाही कदमलाई सम्झन पुग्छौं । यो कदमलाई नेपालको हकमा पहिलो संकटकालको रूपमा लिइन्छ । राजा महेन्द्रले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ को धारा ५५ को अधिकार प्रयोग गरी शाही घोषणाद्वारा नेपाली कांग्रेसको बहुमतीय सरकार र संसद्का दुवै सदनसमेत विघटन गरेका थिए । यस संविधानमा भएको संकटकालीन अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था हेर्दा संसदीय व्यवस्था सदाका लागि भंग गर्ने र संसद्को निर्वाचन नगराई राजाको स्वविवेकले संकटकालीन घोषणाको आडमा मुलुक चलाउन सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सोही प्रावधानकै कारण राजा महेन्द्रले बिनाहिचकचाहट संसद् र सरकार विघटन गरी निरंकुशताको बिगुल फुकेका थिए ।

राजा महेन्द्रले नेपालमा भर्खरै अंकुराउन लागेको प्रजातन्त्रिक व्यवस्थाप्रति लाञ्छना लगाउँदै विसं. २०१७ साल पुस २२ गते नेपालमा बहुदलीय व्यवस्थाको अन्त्य गर्दै निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थाको सूत्रपात गरे । भनिन्छ, कुनै पनि प्रजातान्त्रिक मुलुकको संविधान आफूलाई समाप्त पार्ने गरी निर्माण गरिएको हुँदैन तर नेपालको हकमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ को धारा ५५ बमोजिम राजा महेन्द्रले लगाएको संकटकालले संसदीय व्यवस्थाको मात्र अन्त्य गरेन, अन्ततोगत्वा मन्दगतिमा उक्त संविधानलाई नै नित्न् पुग्यो । पछि राजा महेन्द्रले आफ्नो अनुकूल हुने गरी नेपालको संविधान, २०१९ निर्माण गराएका थिए ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागू भएपछि सोही संविधानबमोजिम तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्र शाहबाट दुई पटक संकटकालीन अवस्थाको घोषणा भएको पाइन्छ । विसं. २०५८ मंसिर ८ गते सशस्त्र विद्रोह गरिरहेको तत्कालीन नेकपा माओवादीले दाङको घोराहीस्थित सैनिक ब्यारेकमा आक्रमण गर्‍यो । त्यो सेनामाथिको पहिलो आक्रमण थियो । त्यसपछि विसं. २०५८ मंसिर ११ गते मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा तत्कालिन नेकपा माओवादीलाई 'आतंककारी' घोषणा गर्दै राजा ज्ञानेन्द्र शाहबाट संकटकालीन अवस्थाको आदेश जारी भएको थियो । सो संकटकाल नेपालको इतिहासमा पहिलो र हालसम्म संसद्बाट अनुमोदित एकमात्र संकटकाल हो । उक्त संकटकाल २०५९ जेठ १० सम्म लागू रहेकै अवस्थामा

२०५९ जेठ ८ गते प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्रले प्रतिनिधिसभा विघटन गरेका थिए । पुनः संकटकाल अनुमोदन गराउन आफ्नै पार्टीमा र प्रतिपक्षले विरोध गरेकाले संसद्बाट अनुमोदन नहुने भएले तत्कालीन प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवाले संकटकालको अर्वाधि समाप्त हुनुभन्दा दुई दिनअघि नै संसद् विघटनका लागि सिफारिस गरेका थिए । सो कदमको विरोधमा निजकै मन्त्रिमण्डलमा रहेका केही मन्त्रीहरूले त्यसपछि राजीनामा दिएका थिए । यस्तै २०५९ जेठ १० मै राष्ट्रिय सभाको अधिवेशन पनि अन्त्य गरियो । संकटकालको अर्वाधि नाघेको तीन दिनपछि २०५९ जेठ १३ मा पुनः अर्को संकटकालीन आदेशको घोषणा गरियो । संविधानमा भएको कार्यकारिणीको आदेशले तीन महिनासम्म बहाल रहन सक्ने गरी संकटकालको घोषणा गर्न पाउने व्यवस्थालाई टेकेर उक्त समयको त्यो संकटकाल भदौ महिनासम्म लम्ब्याइएको थियो ।

प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन गराउन नसकेको भनी असोज १८ गते राजाले शाही घोषणाद्वारा तत्कालीन प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवाको मन्त्रपरिषद् विघटन गरे । त्यसपछि राजा ज्ञानेन्द्रद्वारा २०६१ माघ १९ गते मन्त्रपरिषद्को सिफारिसबिना अधिराज्यभर लागू हुने गरी संकटकालको घोषणा गरियो । संकटकाल कति समयका लागि भन्ने कहीं-कतै उल्लेख थिएन । शाही घोषणा सकिँदा नसकिँदै दूरसञ्चार सेवा बन्द गरियो । इमेल, इन्टरनेट सेवा बन्द गरिए । समाचार प्रसारणमा बन्देज र सेन्सरसिप लगाइयो । समाचार प्रसारणका विदेशी टेलिभिजन च्यानल खासगरी भारतीय समाचार च्यानलसमेत बन्द गरिए । टेलिफोन, मोबाइल फोन, इमेलसमेत बन्द गरियो । यो संकटकाल २०६२ वैशाख १७ सम्म लागू रह्यो ।^{१७} २०६२/६३ को जनआन्दोलनपछि जारी भएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा भएको संकटकालीन अधिकारसम्बन्धी व्यवस्थालाई हेर्दा यसअघिको संविधानमा भन्दा यो संविधानमा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश जारी भएपछि संसदीय अनुमोदनका लागि पेस गर्नुपर्ने अवधिमा न्यूनीकरण गरी ३ महिनाबाट १ महिनामा झार्ने गरिएको थियो ।

भारतमा जसरी इन्दिरा गान्धीले प्रधानमन्त्रीमा असीमित सार्वभ्यको दुरुपयोग गरी विपक्षीलाई तह लगाउने ध्येयका साथ संकटकालीन अधिकारको प्रयोग गरिन् र सत्ताच्युत भइन्, त्यसैगरी नेपालमा पनि राजा ज्ञानेन्द्रले संवैधानिक प्रावधानको समेत परवाह नगरी बिनाऔचित्य संकटकालीन अधिकारको प्रयोग गरी गद्दीच्युत भए । संकटकालीन अधिकारलाई त्यसैले त 'नेसेसरी इभिल'का रूपमा लिने गरिन्छ । यो दुईधारे तलबार हो । चलाउन नजाने आफैँलाई हानि पुऱ्याउँछ । नेपालको सन्दर्भमा पनि पछिल्लो संकटकाल २४० वर्षे शाहकालीन राजतन्त्रको अवसानको सूत्रधार बन्न पुग्यो ।

उपसंहार

संकटकालमा पनि न्यूनतम मानव अधिकार हनन र निलम्बन हुन सक्दैनन् । निलम्बन नभएका मौलिक हक र कानुनी हकको आधारमा न्याय प्राप्त गर्ने अधिकार प्रत्येक नागरिकलाई रहन्छ । नागरिकको सो अधिकार रक्षाका लागि नेपालको न्यायपालिका सदैव क्रियाशील रहेको देखिन्छ । मुलुक र नागरिकलाई सुरक्षित पार्ने पवित्र उद्देश्यबाट संकटकालीन प्रबन्ध गरिने भएकाले यसको आवश्यकता र महत्त्वलाई सहजै नकार्न सकिँदैन । तथापि संकटकालको आवरणमा गरिने कार्यकारिणीको अधिकार वृद्धिले शक्ति पृथकीकरण र सन्तुलनको मान्यतालाई निलम्बन गर्दै नागरिक स्वतन्त्रतामाथि पनि धावा बोल्न सक्ने सम्भावना रहने भएकाले त्यसतर्फ विशेष सावधानी र सतर्कता भने अवश्य अपनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५
- नेपालको संविधान, २०१९
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
- नेपालको संविधान
- नेपाली बृहत् शब्दकोष
- नेपाल कानून पत्रिकाका विभिन्न अंकहरू
- भारत, श्रीलंका, संयुक्त राज्य अमेरिकाका संविधानहरू
- संकटकाल र मानव अधिकार: सिद्धान्त र व्यवहार, २०६२, मानव अधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समिति सचिवालय, काठमाडौं
- Durga Das Basu, INTRODUCTION TO THE CONSTITUTION OF INDIA, Prentice Hall of India Pvt= Ltd=, New delhi (1997)
- संवैधानिक स्रोत सामग्री, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय सिंहदरबार
- सं. भरतराज उप्रेतीसमेत, नेपालको संवैधानिक कानून २०४९, कानून अनुसन्धान तथा विकास फोरम, फ्रिडिल
- लोकतान्त्रिक संविधानका आधारहरू, प्रथम संस्करण, २०६५, अग्रसारथि अध्ययन तथा अनुसन्धान केन्द्र, काठमाडौं,
- विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचार एवं विश्लेषणहरू

सार्वजनिक सेवाको ओज प्रवर्द्धनमा निजामती सेवा पारदर्शिता र सदाचारमा आधारित निजामती सेवा

□ ठाकुरप्रसाद बस्ताकोटी

उपसचिव, न्याय परिषद् सचिवालय

सारांश

सार्वजनिक सेवाका माध्यमबाट लोकतन्त्र वितरण गर्ने काममा कर्ताको रूपमा निजामती सेवा परिचालन गर्ने उद्देश्य नेपालमा पनि राखेको पाइन्छ। तर गुणस्तरीय सेवा प्रवाह, कानूनको कार्यान्वयन, सेवा प्रवाहमा नवप्रवर्तन, उत्प्रेरणा, पेसा व्यावसायिकता तथा उत्तरदायित्वलाई मुख्य आधार-सूचकको रूपमा विकास गर्नुपर्ने अवस्थालाई ध्यान दिन संवैधानिक मर्मअनुसार पर्याप्त कानुनी व्यवस्था आवश्यक देखिन्छ। संघीय, प्रदेश र स्थानीय तहसम्मको सेवा प्रवाहलाई मूल्य मान्यतामा आधारित बनाउन शासकीय सुधारलाई निरन्तर जोड दिनु आवश्यक छ। योग्यतातन्त्रमा आधारित कर्मचारी व्यवस्थापनको सशक्तीकरण र यसका बहुआयामिक पाटालाई राष्ट्रिय जीवनसँग जोडेर भइरहेका बहस यसैका उपज हुन्। यस परिस्थितिमा परिवर्तित परिस्थितिलाई ध्यान दिई कानुनी र नीतिगत परिवर्तनलाई जोड दिनुपर्ने अवस्था एकातिर छ भने विद्यमान संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई जोड दिनु उत्तिकै आवश्यक छ। निजामती सेवाको ओजलाई अभू चम्किलो बनाउन भएका कानुनी व्यवस्थामा सामयिक परिवर्तन र भएका व्यवस्थाको सबल कार्यान्वयन पहिलो सर्त हो। सार्वजनिक सेवाको सुदृढीकरण गरी उचित मार्गदर्शनका कानून विकसित गर्न संघीय निजामती सेवा ऐन शीघ्र जारी हुनुपर्ने अवस्था आजको अपरिहार्य आवश्यकता हो।

शब्दकुञ्ज: सार्वजनिक सेवा, नव प्रवर्तन, विद्युतीय शासन, प्रशासकीय संघीयता, सार्वजनिक उत्तरदायित्व, सदाचार नीति।

१. सार्वजनिक प्रशासन र निजामती सेवा

मुलुकको शासन व्यवस्था सञ्चालन तथा राज्यको नीति नियम लागू गर्ने महत्वपूर्ण माध्यमका रूपमा सार्वजनिक प्रशासनलाई लिइन्छ। शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्ने जिम्मेवारीदेखि कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, जनतामा आवश्यक वस्तु र सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गर्ने, सामाजिक न्याय र सुरक्षे प्रत्याभूति गर्नेजस्ता लोक कल्याणकारी क्रियाकलाप यसको मूल दायित्व हो। आधुनिककालमा निजी क्षेत्र र नागरिक समाजको सक्रिय सहभागिताका लागि प्रवर्द्धनात्मक र नियमनकारी भूमिका निर्वाह गरी योजनाबद्ध विकासको प्रक्रियाद्वारा सुदृढ राज्यको निर्माण गर्नुसमेत यसको काम हो। राज्यको प्रादुर्भाव भएदेखि प्रशासन यन्त्रको अस्तित्व रहँदै आएको पाइन्छ र राज्यले परम्परागत कार्यका अतिरिक्त थुप्रै जनमुखी कार्य सम्पादन गर्नुपर्ने भएकाले कल्याणकारी राज्यमा यस्तो संयन्त्रको उपस्थिति र उपादेयता बढ्दो रहेको छ। यसले जनता र राज्य सत्ताबीच सम्पर्क सेतुको काम गर्दछ।

आधुनिक लोकतन्त्र, सामाजिक न्याय र समावेशिताको अवधारणासँगै प्रशासनिक व्यवस्थालाई समयानुकूल परिवर्तन गर्नु जरुरत हुन्छ। नागरिकको आकांक्षाअनुरूप नतिजामुखी सेवा प्रवाह गरी लोकतान्त्रिक मूल्य-मान्यतालाई अभिवृद्धि गर्ने प्रशासन नै आजको आवश्यकता हो। नागरिकले प्राप्त गर्ने राज्य प्रदत्त सेवा अधिकारमुखी हुनुपर्छ भन्ने आधुनिक लोकतन्त्रको मान्यता छ। आजको विश्वमा निजामती प्रशासनले सार्वजनिक प्रशासनको यही मर्मलाई आत्मसात् गर्दै सार्वजनिक सेवा प्रवाहको मेरुदण्डका रूपमा आफूलाई उभ्याएको पाइन्छ।

२. निजामती सेवाको पृष्ठभूमि

निजामती सेवक आफ्नो स्वार्थका लागि काम गराउने माध्यम हुन् भनी अठारौं शताब्दीमा पहिलो पटक फ्रान्सका भिनसेन्ट डे गाउर्नीले ब्युरो क्रेसी शब्द प्रयोग गरेको पाइन्छ। जर्मन समाजशास्त्री म्याक्सवेबरले कर्मचारीतन्त्रलाई सकारात्मक अर्थ लगाउँदै तत्कालीन सामाजिक परिवेशको उपजको रूपमा व्याख्या गरे। यही व्याख्याको आधारमा अहिले विश्वमा कर्मचारीतन्त्रको अवधारणा फैलिएको देखिन्छ।

कर्मचारी व्यवस्थापन र तिनको भूमिका गरी निजामती सेवालार्ई मुख्यतः दुई कोणबाट अध्ययन गरिन्छ। दुवै मान्यतानुसार जनतालाई सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने तथा शान्ति सुरक्षा, विकास निर्माण, राज्य सञ्चालन र व्यवस्थापनमा अहोरात्र खटिई जनताको आशा र भरोसाको केन्द्रका रूपमा काम गर्ने कुरामा विवाद देखिँदैन। सार्वजनिक सेवा प्रवाहको यही महत्वपूर्ण कार्यसम्पादन गर्ने भएको कारण निजामती सेवालार्ई सार्वजनिक प्रशासनको मुटु भनिँदै आएको छ। म्याक्सवेबरले चाहिँ यसलाई पद्धतिमा आधारित सेवा भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ।

३. योग्यता प्रणालीको विकास

चीनको हान वंश (ई.पू. २०६ देखि २२०) बाट निजामती सेवाको विकास भएको मानिन्छ। त्यतिबेला सरकारी कर्मचारी भर्नाका लागि प्रतियोगितात्मक परीक्षा सञ्चालन गरिने व्यवस्था थियो। योग्यता प्रणालीमा आधारित आधुनिक निजामती सेवाको विकास भने सर्वप्रथम बेलायतबाट भएको देखिन्छ। बेलायतको निजामती प्रशासनमा सुधार ल्याउन सन् १८५३ मा सांसद नर्थ कोट र ट्रेभेलियन रहेको संसदीय समिति गठन गरिएको थियो। सो समितिले सन् १८५४ मा संसद्समक्ष आफ्नो प्रतिवेदन बुझाएपछि सोहीअनुसार योग्यता प्रणालीको संरक्षकको रूपमा सन् १८५५ मा निजामती सेवा आयोगको स्थापना गरियो। सो आयोगले सन् १८५६ मा प्रतिस्पर्धात्मक लिखित परीक्षामार्फत निजामती पदमा योग्यता प्रणालीको आधारमा कर्मचारी भर्ना गर्‍यो। अमेरिकामा सन् १८८१ मा बिनाकारण सेवाबाट बर्खास्त हुनुपरेको आक्रोशमा जेम्स जे गुटे नाम गरेका कर्मचारीले तत्कालीन राष्ट्रपति जेम्स ए गारफिल्डको हत्या गरेपछि सन् १८८३ मा पेन्डेल्टन एक्ट जारी गरी योग्यता प्रणाली, समानता र प्रतिस्पर्धाको आधारमा निजामती सेवालार्ई अगाडि बढाइएको पाइन्छ।

निजामती सेवा शब्दावली भने पहिलो पटक सन् १७८५ मा इस्ट इन्डिया कम्पनीअन्तर्गत काम गर्ने गैरसैनिक कर्मचारीको सेवालार्ई जनाउन प्रयोग भएको पाइन्छ। त्यसपछि युरोप र अमेरिकामा कार्यकारीअन्तर्गत काम गर्ने कर्मचारीको सेवालार्ई निजामती सेवा भन्न थालियो। आधुनिक निजामती सेवा सन् १८८३ मा बनेको पेन्डेल्टन एक्टमार्फत नै अमेरिकामा सुरु भएको मानिन्छ। नेपालमा विसं. २००८ सालमा लोकसेवा आयोगको स्थापना र २०१३ मा निजामती सेवा ऐन निर्माण भएपछि २०१५ सालमा मात्रै स्थायी स्वरूपको निजामती सेवा विकसित भएको देखिन्छ। यस क्रममा लोकसेवा आयोगको स्थापना र निजामती सेवा ऐनको निर्माणसँग निजामती सेवा योग्यता प्रणालीमा आधारित सेवाका रूपमा विकास हुन थालेको देखिन्छ।

४. नेपालमा निजामती सेवा

गोपालवंशी र महिषकालको समयदेखि नै नेपालमा शासकीय अभ्यास रहेको मानिन्छ। प्राचीन किराँतकालको शासन व्यवस्था उत्तम कोटिको थियो। त्यस समय जनताको भावना बुझेर शासन गरिन्थ्यो भनिन्छ। प्रामाणिक तथ्यका आधारमा हेर्दा संघात्मक प्रशासन रहेको भनिने लिच्छविकालमा विषय, पाञ्चालीजस्ता निकायको व्यवस्था थियो। मल्लकालमा जिल्ला, द्वारेजस्ता इकाइमा कर्मचारी विभिन्न सार्वजनिक दायित्व निर्वाह गर्दथे। राम शाहका पालामा पञ्चमा आधारित शासन व्यवस्था थियो। पृथ्वीनारायण शाहको कालमा नेपाल एकीकरणको कार्य नै प्राथमिकतामा परेको देखिँदा प्रशासनको जिम्मा ६ थर घर (पाण्डे, पन्त, अर्याल, खनाल, राना, बोहरा) का व्यक्तिहरूले पाएका थिए। राणाशासनपूर्वसम्म उक्त

थरघरका व्यक्तिहरू माथिल्लो तहमा पुगेको पाइँदा अन्य व्यक्ति सहायक स्तरका पदमा सीमित हुन्थे । विसं. १९०३ मा राणा शासनको उदयपछि कुलीन प्रथाको थालनी भई सर्वसाधारणका लागि बडाकाजीभन्दा माथिल्ला पद हासिल गर्न बन्देज लगाइयो । राणाकालका प्रशासनिक कार्य सनद सवालबाट सञ्चालन गरिन्थे । यो समय निजामती र सैनिक प्रशासनबीच विभाजनको अभाव थियो ।

लामो समयसम्म साम्राज्यवादको विस्तारले धेरै मुलुकहरू उपनिवेशवादको सिकार भएको देखिए तापनि नेपाल स्वतन्त्र रूपमा रहिरह्यो । तथापि निजामती सेवाले आधुनिक जग पाउन विसं. २००७ सालको क्रान्ति पछाडिको समय नै परित्रुपच्यो । विसं. २००८ सालमा पब्लिक सर्भिस कमिसनको स्थापना भयो । विसं. २००९ मा बुच कमिसनले प्रशासन सुधारका लागि धेरै सुझाव दियो । तर, सो कमिसनको प्रतिवेदनले देशभित्रैबाट निजामती सेवालार्इ संस्थागत गर्न धेरै जोड दिएको देखिँदैन । प्रतिवेदनले भारतीय विज्ञहरूबाट त्यहाँकै ढाँचाकै प्रशासनिक व्यवस्था गर्ने र उताकै व्यक्तिहरू मगाई कार्य गर्ने गरी भारतीय प्रभाव कायम राख्ने कुरालार्इ प्राथमिकता दिएको देखिन्छ ।

विसं. २०१३ सालमा प्रधानमन्त्री टंकप्रसाद आचार्यको अध्यक्षतामा गठित प्रशासन पुनर्गठन आयोगले दिएका सुझावहरू धेरैजसो तत्कालै कार्यान्वयनमा ल्याइए । ती सुझावबमोजिम निजामती सेवा ऐन र निजामती सेवा नियमावली, २०१३, सचिवालय कार्यविधि, २०१३ जस्ता कानुनी व्यवस्था सुरु भयो । पदपूर्तिका लागि लोकसेवा आयोगलार्इ क्रियाशील गराइयो । प्रशासकीय व्यवस्थापनका लागि प्रशासकीय कार्यविधि (नियमित) गर्ने ऐन, २०१३, प्रादेशिक विकास योजना (कार्यान्वित) गर्ने ऐन, २०१३, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लगायतका कानुनी व्यवस्था पनि गरिए । मुलुकलार्इ जिल्ला, अञ्चल र पछि विकास क्षेत्रका आधारमा वर्गीकरण गरी प्रशासकीय र विकासका अधिकार प्रदान गरियो । शासकीय सुधार र सुशासन प्रवर्द्धनका लागि सुशासन ऐन, २०६४ र सुशासन नियमावली, २०६५ कार्यान्वयनमा छन् । हाल संघ, ७ प्रदेश र ७५३ स्थानीय निकायमा गरी तीन तहका कुल ७६१ सरकार क्रियाशील रहेका छन् । नेपालको संविधान र संघीय कानूनको अधीनमा रही सम्बद्ध कानून निर्माण गर्न तीन् तहमा विधायिकी अधिकारसमेत संविधानले प्रदान गरेको पाइन्छ । तीन् तहको शासकीय अभ्यासमा संविधान र संघीय कानूनबमोजिम निजामती कर्मचारीको व्यवस्थापनमा जोड दिएको पाइन्छ । तीन् तहमा निजामती तथा अन्य सरकारी सेवाहरूको गठन गर्न सकिने व्यवस्थालार्इ संविधानले निश्चित गरेको छ ।

५. सार्वजनिक क्षेत्रमा प्रशासकीय नवीनताको प्रश्न

नेपालमा लामो समय केन्द्रीय र हुकुमी शासनबाट प्रभावित कर्मचारी प्रशासनलार्इ प्रजातन्त्रको अभ्युदयसँगै विकेन्द्रित र बदलिँदो स्वरूपमा बदल्न धेरै प्रयास भए । छिमेकी भारतमा लामो समयसम्म औपनिवेशिक शासन गर्दै आएको अंग्रेजले त्यहाँको कर्मचारीतन्त्रमा गहिरो छाप छाडेको थियो, जुन सन् १८५४ को बेलायती कर्मचारी प्रशासनको परिवर्तनबाट प्रभावित थियो । उक्त प्रभाव भारत हुँदै नेपाली सार्वजनिक प्रशासनमा समेत पर्न गयो । तुलनात्मक रूपमा भारतको कर्मचारीतन्त्र अहिले पनि संस्थागत, प्रभावकारी र आकर्षक छ । नेपालमा बुच कमिसनको गठन गरिँदा विसं. २००९ सालमा तीन् कर्मचारीकै अनुभवमा आधारित भई सार्वजनिक प्रशासन सुधारका लागि सुझाव दिइएको थियो । आज नेपाल संघीय राज्य प्रणालीमा रुपान्तरित भइसकेको छ । विश्वमा भित्रिएका नवीन प्रशासनिक औजार प्रयोग गरी विश्वमा प्रतिस्पर्धी सेवाको रूपमा आफूलाई उभ्याउन अहिले निजामती प्रशासन तल्लीन बन्नुपर्ने अवस्था छ ।

बढुवा, सरुवा, आन्तरिक प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षाजस्ता आन्तरिक स्रोत एवं निजामती सेवादेखि बाहिरका व्यक्तिबाट पदपूर्ति गर्ने तरिकालार्इ निष्पक्षतामा आधारित बनाई भर्ना प्रणालीमा पारदर्शिता र पद्धतिलार्इ पर्याय बनाएको देखिन्छ । आन्तरिक बाह्य स्रोत दुवै अन्तर्राष्ट्रिय प्रणालीलार्इ हाम्रो परीक्षा प्रणालीले स्वीकारेको पनि छ । छड्के प्रवेशले बाह्य स्रोतको मापदण्डलार्इ भित्र्याएको छ भने उच्च पदमा निजामती सेवामै लामो समय काम गरेका कर्मचारीमध्येबाट ज्येष्ठता, कार्य सम्पादनको स्तर, शैक्षिक योग्यता, तालिम, विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा काम गरेको अनुभवको आधारमा उच्च अंक ल्याएका कर्मचारीमध्येबाट बढुवा गर्ने पद्धति अँगालिएको छ । तथापि नेपालको निजामती सेवा अपेक्षित रूपमा दक्ष र पारदर्शी हुन

नसकेको भनी जनगुनासो रहेको देखिन्छ । विशेषतः सार्वजनिक सेवा प्रवाह र कानुनको शासनमा देखिएका कमी-कमजोरीमा यस्तो अवस्था विद्यमान रहेको अवस्था छ । यसका पछाडि विगतदेखिको राजनीतिक अस्थिरता, हस्तक्षेप, कानुनी शासनको कमजोर अवस्थाजस्ता धेरै कारण छन् ।

नेपालमा कर्मचारीको तलब र प्रतिव्यक्ति आयको अनुपात अन्य मुलुकका निजामती कर्मचारीको तुलनामा निराशाजनक देखिन्छ । कर्मचारीलाई प्रदान गरिने विविध भत्ता र सुविधा जोड्ने हो भने यो परिदृश्य अभै निराशाजनक छ । यस्तो अवस्थाले निजामती सेवाप्रतिको आकर्षणमा कमी र समग्र सेवाको मनोबल नै गिर्दो छ । नेपालको निजामती कर्मचारीले पाउने सेवा-सुविधा विकसित मुलुकसँग तुलना हुन सक्दैन । किनकि, ती मुलुक र नेपालको प्रतिव्यक्ति आय एवं विकास स्तर तुलनीय देखिँदैन । मुलुकमा नयाँ संविधान जारी भई संघीय राज्य व्यवस्था कार्यान्वयन भएसँगै निजामती सुधारको क्रममा निरन्तर बहस भएको देखिन्छ । कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५ बमोजिम कर्मचारी समायोजन भई सो सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतले समेत उक्त ऐनबमोजिम भएको समायोजनलाई सदर गरिसकेको छ ।

संघीय राज्य व्यवस्थालाई संघीय इकाइबीच सहअस्तित्व, सहकार्य र समन्वयमा आधारित शासकीय व्यवस्थाका रूपमा अर्थ्याइएको अवस्थामा निजामती सेवाको भूमिकालाई संविधानले नै तीनै तहमा व्यवस्थित गर्ने अपेक्षा गरेको छ । तर, संविधान जारी भएको आठ वर्ष पुन लाग्दासमेत संघीय निजामती सेवा ऐन संसद्बाट जारी हुन नसक्दा प्रशासकीय संघीयताका धेरै प्रश्न थाती नै देखिन्छन् । तथापि कानुनी विकास, नीतिगत व्यवस्था, संवैधानिक सम्बोधन र निजामती सेवाका सम्बन्धमा विभिन्न समितिले दिएका सुझावसमेतको कार्यान्वयन प्रयास हेर्दा यस सेवामा निरन्तर सुधारका प्रयास हुँदै आएको अवस्था देखिन्छ ।

६. विद्यमान संवैधानिक र कानुनी प्रबन्ध

नेपालको संविधानको धारा २८५ मा नेपाल सरकारले मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्न संघीय निजामती सेवा र आवश्यकता अनुसार अन्य संघीय सरकारी सेवाहरूको गठन गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही धारामा संघीय निजामती सेवालगायत सबै संघीय सरकारी सेवामा प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा पदपूर्ति गर्दा संघीय कानुनबमोजिम खुला र समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा हुनेछ भन्ने उल्लेख छ । संविधानको धारा ३०२ मा राज्यको पुनर्संरचनासँगै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा आवश्यक कर्मचारी खटाउन संघीय कानुनबमोजिम कर्मचारी समायोजन गर्न सकिने व्यवस्था छ । प्रदेश मन्त्रपरिषद्, गाउँ कार्यपालिका र नगरपालिकाले आफ्नो प्रशासन सञ्चालन गर्न आवश्यकताअनुसार कानुनबमोजिम विभिन्न सरकारी सेवाको गठन र सञ्चालन गर्न सक्नेछन् भन्ने संवैधानिक प्रबन्धसमेत छ ।

नेपालको संविधानको धारा ५१ मा राज्यका नीतिअन्तर्गत सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, निस्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचार मुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा-सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने उल्लेख छ । हाल निजामती प्रशासनको सञ्चालनका लागि निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० कार्यान्वयनमा रहेका छन् । निजामती सेवालार्इ पद्धतिमा आधारित बनाई असल आचरणको प्रवर्द्धन गर्न कर्मचारीका आचरणसम्बन्धी व्यवस्थासमेत यी कानुनले गरेको देखिन्छ ।

निजामती सेवालार्इ शासकीय सुधार र सुशासन प्रवर्द्धनको सेतु बनाउन सुशासन ऐन, २०६४ र सुशासन नियमावली, २०६५ मा गरिएका व्यवस्थासमेत महत्वपूर्ण मानिएका छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, नेपाल सरकार कार्य विभाजन नियमावली, २०७४, संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध तथा समन्वय) ऐन, २०७७ लगायतका व्यवस्थाबाट समेत निजामती सेवा सञ्चालनमा सहयोग भएको छ । यस्तै, भ्रष्टाचार नियन्त्रण ऐन, २०५९ लगायत ऐनबाट भ्रष्टाचार नियन्त्रण गरी निजामती आदि सार्वजनिक प्रशासन स्वच्छ र पारदर्शी बनाउन सहयोग भएको देखिन्छ । सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४, सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा सम्बद्ध नियमावलीका व्यवस्थाबाट समेत निजामती सेवासम्बन्धी कार्य सञ्चालनमा सहयोग भई यसको व्यवस्थापन र पारदर्शिता प्रवर्द्धनमा सहयोग भएको देखिन्छ ।

७. अबको बाटो

सार्वजनिक प्रशासनको मेरुदण्डका रूपमा रहेको निजामती प्रशासनको सुधारका लागि नेपालमा विसं. २००९ सालदेखि विभिन्न प्रयास हुँदै आए पनि ती प्रयासले सार्थकता नपाइरहेको गुनासो सुनिन्छ। नीतिगत सुधारमा समेत यस्ता प्रतिवेदनले औल्याएका सुभावलाई पर्याप्त रूपमा समेट्न सकेको पाइँदैन। लोकतन्त्रको विकल्प उन्नत लोकतन्त्र भनिएजस्तै कर्मचारीतन्त्रको विकल्प सक्षम र प्रतिस्पर्धी कर्मचारीतन्त्र नै हो भन्नेमा आधुनिक सार्वजनिक प्रशासनका विज्ञहरू सहमत देखिन्छन्। तर, नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्थाले मात्रै शासकीय प्रभावकारिता सिद्ध हुने होइन। यद्यपि, निजामती सेवा सार्वजनिक सेवा प्रवाहको मियोका रूपमा रहेको हुनाले यसलाई अभू सक्षम, प्रतिस्पर्धी र नवप्रवर्तनकारी निकायका रूपमा अघि बढाउनमा यस्ता व्यवस्थाको सामयिक व्यवस्थापन र कार्यान्वयनको विकल्प पनि छैन। यसका लागि भएका कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाको कुशल कार्यान्वयनमा देखिएका थुप्रै बाधा-अड्चनमा कमी ल्याउँदै जानु आवश्यक देखिन्छ। विशेषगरी कर्मचारीतन्त्रमा रहेका ढिलासुस्ती, न्यून सुविधा, अपारदर्शी व्यवहार, सेवाग्राहीप्रतिको लगावमा संस्थागत र व्यक्तिगत अनुशासनको कमीजस्ता विषयलाई नीतिगत तहबाटै सम्बोधन गर्नुपर्ने यसका केही उदाहरणजन्य आवश्यकता हुन्।

सेवाग्राहीले सामान्य सेवा प्राप्तिका लागि ठूलो मिहिनेत गर्नुपर्ने अवस्था एकातिर देखिन्छ भने पारदर्शिता, जवाफदेहिता र औचित्यजस्ता गुणलाई सेवा प्रवाहमा स्थापित गर्न नसकेको गुनासो कम हुन सकेको छैन। मुलुकको राष्ट्रिय नीति तथा कानून कार्यान्वयन गर्ने अति महत्वपूर्ण संयन्त्रका रूपमा रहने निजामती सेवामा यस्तो अवस्था कायमै रहनु उचित होइन। देशको मुख्य सरकारी सेवाका रूपमा निजामती सेवाले सरकारको प्रभावकारितामा इन्जिनको काम गर्ने हुँदा यसको कार्यसम्पादनलाई प्रभावकारितामा आधारित बनाई यसलाई आधुनिक समृद्धिको सारथिका रूपमा विकास गर्नुको विकल्प छैन। संविधानले कल्पना गरेजस्तै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित बनाउँदै यसलाई थप सुदृढ बनाउन निजामती सेवाको महत्वपूर्ण भूमिकालाई सुदृढ र सबल बनाउनु नै अबको मुख्य कार्यभार हो। यसका लागि परिवर्तित परिस्थितिलाई ध्यानमा राखी तीनै तहमा पर्याप्त कानुनी र नीतिगत व्यवस्था गर्नु अपरिहार्य देखिन्छ भने अर्कातिर भइरहेका व्यवस्थाको कुशल कार्यान्वयनलाई जनमुखी र कानुनी शासनमा आधारित बनाउनु आवश्यक देखिन्छ।

बदलिँदो परिस्थितिमा नेपालको निजामती सेवाको भूमिका सबलीकरण गराउन देहायअनुसार ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ:

- निजामती सेवाको कार्यसम्पादन स्तर बढाउन संघीय ढाँचामा आधारित नवप्रवर्तनकारी नीति नियमको तर्जुमा आवश्यक देखिन्छ।
- प्रशासकीय संघीयताको सबलीकरण र निजामती सेवाको सुदृढीकरणलाई ध्यान दिई संघीय निजामती सेवाको शीघ्र तर्जुमा गरी लागू गर्ने वातावरण तयार गर्न संघीय संसद् र सरोकारवालाको कौशल प्रदर्शन हुनुपर्ने देखिन्छ।
- पारदर्शिता र सदाचारमा आधारित नीतिको तर्जुमा गरी निजामती सेवाको उचित नियमन गर्ने रणनीति जरूरी छ।
- निजामती सेवासम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिको निर्माण गरी कर्मचारीका मूल्य-मान्यतालाई उचित दिग्दर्शन जरूरी छ।
- आर्वाधिक योजनाले परिकल्पना गरेको मानव संसाधन विकास योजना बनाउनु आवश्यक छ।
- निजामती सेवाको परिचालन गर्दा हुने व्यक्तिगत स्वार्थको प्रभावलाई नियन्त्रण गर्नसमेत उचित नीतिको आवश्यकता देखिन्छ।
- निजामती सेवालार्ई संघीय शासनअनुरूप व्यावसायिक, मनोबलयुक्त, दक्ष एवं नवप्रवर्तनमुखी बनाई उत्पादनमुखी र सेवामुखी बनाउन मौद्रिक तथा गैरमौद्रिक प्रोत्साहनलाई अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताअनुकूल बनाउन पर्याप्त छलफल र तयारी आवश्यक छ।
- निजामती सेवाका सम्बन्धमा भएका संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी पद्धतिमा आधारित सेवाका रूपमा निजामती सेवाको ओज प्रवर्द्धन गर्नु आवश्यक छ।
- संघीय निजामती सेवा विधेयकलाई शीघ्र टुंगोमा पुऱ्याई सार्वजनिक प्रशासनको मियो कानूनको रूपमा प्रभावकारी कार्यान्वयनको बाटो सुनिश्चित गर्नु अत्यावश्यक छ।

८. निष्कर्षः

सक्षम, मितव्ययी, उत्तरदायी, जवाफदेही र तटस्थ निजामती सेवा, स्वतन्त्र र शीघ्र न्याय निरोपण गर्ने न्याय प्रशासन, सूचनाप्रतिको सहज पहुँच र सही सूचना सम्प्रेषण, भ्रष्टाचारविरुद्धको रणनीतिक अभियान, कुशल तथा प्रभावकारी आर्थिक प्रशासन, सदाचारी तथा उपकारी प्रशासन र विकास व्यवस्थापन, अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासको सिको आदिले नै निजामती सेवालार्ई कामयावी र जनप्रिय सेवाका रूपमा उभ्याउनेमा शंका छैन । संघीयताको अवलम्बनसँगै जनताका आवश्यकताको सम्बोधन स्थानीय स्रोत-साधनकै उपयोगबाट रहने अपेक्षा रहँदै आएको छ । त्यसैले राज्यका तीनै तहका सरकार र संयन्त्रमा जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वपूर्ण व्यवहार प्रशासनिक संस्कारका रूपमा देखिनु आवश्यक छ ।

नेपालको शासन व्यवस्थालार्ई लोकतान्त्रिक आचरणअनुकूल बनाई कानुनमा आधारित शासनको अनुभूति गराउन जनचाहना अनुकूल स्वच्छ आचरण, प्रतिबद्ध व्यवहार र जनताप्रति उत्तरदायी सेवा प्रवाहलार्ई जोड दिन ढिलाइ गर्नुहुँदैन । मुलुकमा सुशासन र सदाचारको सूचकांक वृद्धि गरी निजामती सेवामा पारदर्शिताको संस्कृति प्रवर्द्धन भएको छ भन्ने देखाउन कर्मचारीको व्यवहारमा व्यापक सुधार आवश्यक छ । यसका लागि भइरहेका नीतिगत र कानुनी व्यवस्थाको उचित अवलम्बन र जनताको अपेक्षाको सम्बोधन पहिलो सर्त हो । संघीय निजामती सेवालार्ई सम्बोधन गर्ने गरी नयाँ नीति एवं कानुन जारी हुनुपर्नेमा त्यसो हुन नसक्दा प्रदेश र स्थानीय तहमा समेत कर्मचारीको व्यवस्थापन तदर्थमुखी भइरहेको छ । राज्यको स्थायी सेवालार्ई सबल, सुदृढ र आधुनिक बनाउन समयको आवश्यकता उचित पहिचान गरी नीतिगत र कानुनी रिक्तताको अन्त्य गर्नु आवश्यक हुन्छ । यस अवस्थामा राजनीतिले पनि प्रशासनलार्ई नैतिकताको बाटोमा अग्रसर बनाउन अहं भूमिका खेल्नुपर्ने देखिन्छ । कानुनी शासनको प्रवर्द्धन गर्दै संघीय लोकतान्त्रिक शासनको प्रत्याभूतिका लागि राज्यका सबै अंगमा पारदर्शी सेवा प्रवाह गर्न सक्नु र संवैधानिक मर्मअनुसार नीतिगत एवं कानुनी रिक्तताको सम्बोधन गर्नु नै अहिलेको मुख्य चुनौती हो ।

सन्दर्भ सामग्रीहरूः

- नेपालको संविधान, कानुन किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल, काठमाडौं ।
- निजामती सेवा ऐन, २०४९
- निजामती सेवा नियमावली, २०५०
- सुशासन ऐन, २०६४
- सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४
- सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३
- भ्रष्टाचार नियन्त्रण ऐन, २०५९
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान ऐन, २०४८
- प्रशासन सुधार कार्यान्वयन अनुगमन प्रतिवेदन, २०७३, उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार तथा अनुगमन समिति, सिंहदरबार, काठमाडौं ।
- प्रशासन सुधार समितिको प्रतिवेदन, २०७०, प्रशासन सुधार समिति, सिंहदरबार, काठमाडौं ।
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
- अधिकारसम्पन्न संघीय प्रशासन पुनर्संरचना समितिको प्रतिवेदन, २०७४ ।

व्यवस्थापनको अवधारणा, प्रचलित सिद्धान्त र यसका चुनौतीहरू

□ विनोद जि.सी.

प्रधान सहायक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

परिभाषा र अवधारणा :

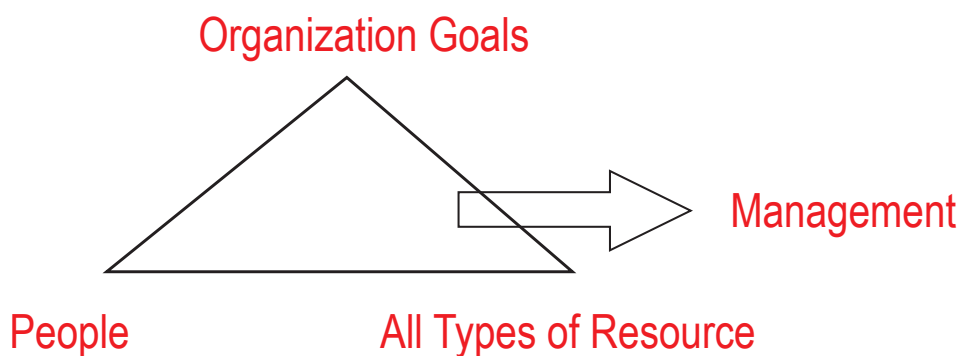
व्यवस्थापन : संगठनको उद्देश्य प्राप्तिको कडी हो ।

संगठन सञ्चालनका लागि समय प्रक्रिया स्रोत-साधन र वातावरणका विचमा समुचित तालमेल कायम गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्ने उद्देश्यमुखी प्रक्रिया व्यवस्थापन हो । निश्चित वातावरणमा निर्धारित लक्ष्य उद्देश्य पूर्तिका लागि मानवीय भौतिक वित्तीय तथा अन्य स्रोत-साधनको परिचालन गर्ने प्रक्रिया नै व्यवस्थापन हो । यसको उपयोगबाट संगठनले लक्षित उद्देश्य प्राप्त गरी सांगठनिक गरिमा उँचो बनाउन मद्दत गर्दछ ।

यसबाट सीमित स्रोत-साधनको प्रयोग गरी उच्चतम प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसले संगठनको उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि भई संगठनलाई गतिशीलता प्रदान गर्दछ । निर्धारित लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न एवं स्रोत-साधनको व्यवस्थित ढंगले परिचालन गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने रणनीतिक प्रक्रिया नै म्यानेजमेन्ट हो ।

जसअन्तर्गत Planning, Organizing, Staffing, Budgeting, Directing, Controlling And Coordination पर्दछन् । यसको साथै Man, Money, Machine, Method, Market, Material-6M समावेश गरिएको हुन्छ । जसमा Input-process- Output=outcomes प्राप्त गर्न व्यवस्थित प्रयोग गरिएको हुन्छ ।

चित्रद्वारा प्रस्तुत गर्दा

माथिको समग्र प्रस्तुतिलाई व्यवस्थापनको रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ । जसबाट साधन-स्रोत, मानवीय जनशक्ति र लक्षित उद्देश्यबीच त्रिकोणात्मक सु-सम्बन्ध रहेको देख्न सकिन्छ ।

सर्वोत्तम हित प्रवर्द्धन गर्न स्रोत-साधनको समुचित प्रबन्ध गरी सोको कुशल एवं प्रभावकारी परिचालनद्वारा प्राप्त प्रतिफलको न्यायोचित वितरण गर्दै समतामूलक समाज निर्माण गर्ने कार्यपद्धतिलाई व्यवस्थापन भनिन्छ । यसले उपलब्ध

साधन-स्रोत, जनशक्ति परिचालन, प्रविधिको उच्चतम उपयोग र संरचनाको वैज्ञानिक परिचालन गरी संगठनको उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा अहं भूमिका खेल्दछ । यसबाट संगठनको Economy, Efficiency, Effectiveness (3E) ल्याउनमा पनि उल्लेखनिय योगदान रहेको हुन्छ ।

विशेषतः व्यवस्थापनका २ धारणा विकसित भएको देखिन्छ ।

कार्यात्मक धारणा :

यसअन्तर्गत योजना, संगठन, बजेट, नेतृत्व र नियन्त्रण कार्यलाई प्रभावकारी तवरबाट सञ्चालन गर्ने क्रियाकलापलाई बुझिन्छ । यो कार्यसम्पादनका क्रममा आवश्यक औजार प्रयोग गरी सांठनिक लक्ष्य हासिल गर्नमा तल्लीन अवधारणा हो ।

नेतृत्व धारणा :

संगठनात्मक उद्देश्य हासिल गर्न अरुलाई प्रभावित गर्ने सम्पूर्ण क्रियाकलाप नै व्यवस्थापन हो । यसमा नेतृत्वकर्ताले आफूसँग भएको ज्ञान, सीप, क्षमताले संगठनका अवयवलाई गतिशीलता सिर्जना गरी कौशलता प्रदान गर्ने अवधारणा हो ।

अवधारणात्मक विकास :

राज्य संयन्त्रको सुरुआतसँगै कुनै न कुनै रूपमा विकास भएको जस्तै, इजिप्टको सभ्यता, प्राचीन सभ्यता यसका उदाहरण हुन् । व्यवस्थापनको अवधारणा समयकालखण्डसँगै व्यस्थित र मर्यादित हुँदै आएका पछि यसलाई व्यवस्थित बनाउन व्यावस्थापनका पिता पिटेर ड्रकरले अहं भूमिका खेली थप वस्तुनिष्ठ बनाउने काम गरे । यसलाई विभिन्न भाषामा विभिन्न रूपबाट परिभाषित र विकसित हुँदै लगियो । जस्तो, इटालियन भाषामा म्यानेजियरी (Maneggiare), ल्याटिन भाषामा मानुस (Manus), त्यसैगरी फ्रेन्च भाषामा मेसनागमेन्ट (Mesnagement) हुँदै म्यानेजमेन्ट भयो । यसैको प्रभावबाट १७औं, १८औं शताब्दीमा अग्रेजी शब्द म्यानेजमेन्ट (Management) को रूपमा विकास भएको पाइन्छ । हाल यही नाम प्रचलित छ ।

व्यवस्थापनको विकास एकैपटक नभई समयक्रमसँगै विकसित हुँदै गयो । हालसम्म आइपुग्दा व्यवस्थापनको सम्बन्धमा विभिन्न विद्वानले विभिन्न सिद्धान्त प्रतिपादन गरी व्यवस्थापनलाई उच्चतम उपयोग गरिरहेका छन् । यसबाट प्रशासनिक क्षेत्रले प्रशस्त लाभ लिएको देखिन्छ ।

विशेषताहरू :

- यो गतिशील, निरन्तर र उद्देश्यमूलक हुन्छ
- यो Group efforts सँग गाँसिएको विषयवस्तु हो
- Systematic क्रियाकलापसँग आवद्ध रहेको हुन्छ
- यो कार्यक्रममुखी र परिणाममुखी चरित्रको हुन्छ
- यो एक पेसा, कला र विज्ञान हो
- यसले गतिशील प्रक्रिया अवलम्बन गरी सही कार्यसम्पादन गराउँछ
- नतिजामा जोड दिई छिटोछरितो प्रतिफल प्रदान गर्दछ
- यो कार्य केन्द्रित र मानव केन्द्रित प्रणाली हो
- यो परिस्थितिअनुरूप परिवर्तन हुने संयन्त्र हो
- यसमा निश्चित विधि, प्रक्रिया, तरिका र शैलीहरू समावेश हुन्छन्
- यो संगठनका सबै तहमा जरूरी हुन्छ आदि ।

छोटकरीमा भन्नुपर्दा व्यवस्थापनका कार्य मूलतः २ पक्षबाट केलाउन सकिन्छ

१ व्यवस्थापकिय कार्य :

- योजना निर्माण गर्ने
- बजेट व्यवस्थापन गर्ने
- संगठन निर्माण तथा सञ्चालन गर्ने
- निर्देशन, नियन्त्रण, समन्वय, सुपरिवेक्षण र नेतृत्व गर्ने
- अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने
- जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने
- प्रतिवेदन तथा सूचना व्यवस्थापन गर्ने आदि ।

२ विषयगत कार्यहरू :

- विकास कार्यको व्यवस्थापन गर्ने
- सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने
- नीति व्यवस्थापन गर्ने
- शान्ति सुरक्षा व्यवस्थापन गर्ने
- मार्गदर्शन र नियमन गर्ने
- न्याय सम्पादन गर्ने
- कल्याणकारी कार्यसम्पादन गर्ने
- अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सञ्चालन गर्ने
- प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदा संरक्षण गर्ने
- सामाजिक सांस्कृतिक रुपान्तरण गर्ने
- विपद्, द्वन्द्व, महामारीजस्ता आकस्मिकताको व्यवस्थापन गर्ने आदि ।

व्यवस्थापनको सान्दर्भिकता एवं औचित्य :

- संगठनको लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्त गर्न
- स्रोत-साधनको कुशल प्रयोग गर्न
- मितव्ययीता कायम गर्न
- सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन
- कार्यालयको प्रभावकारिता र दक्षता अभिवृद्धि गर्न
- नयाँ विधि तौर(तरिकाको प्रयोग गर्न
- नेतृत्व विकास गर्न
- कर्मचारीलाई संगठनमा उपयोग गरी अधिकतम लाभ लिन
- नागरिक सम्बन्ध सुमधुर बनाउन

संगठनमा आउने परिवर्तन व्यवस्थापन गर्न
नियन्त्रण र समन्वय कायम राख्न आदि ।

व्यवस्थापनका सिद्धान्तहरू :

आफ्नो संगठन वा संस्थाहरू सरल, छिटो(छरितो), प्रभावकारी, दक्षतापूर्वक सञ्चालन गरिरहन मार्गदर्शन गर्ने मान्यतालाई व्यवस्थापनका सिद्धान्त भनिन्छ । यस क्रममा विभिन्न सिद्धान्त प्रतिपादन भएका छन् । त्यसै क्रममा एफडब्लू टेलर र हेनरी फाओलका सिद्धान्त व्यवस्थापनका क्षेत्रमा चर्चित सिद्धान्तको रूपमा रहेको पाइन्छ । लामो व्यवस्थापकीय अनुभवका आधारमा फाओलका १४ वटा व्यवस्थापनका सिद्धान्त प्रतिपादन गरेर व्यवस्थापनको विकासमा बहुआयमिक योगदान पुऱ्याएको पाइन्छ ।

विभिन्न कालखण्डमा शास्त्रीय एवं आधुनिक साथै नवीनतम् रूपमा विकास भएका व्यवस्थापनका सिद्धान्तलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ- सार्वजनिक व्यवस्थापनका सिद्धान्त नै व्यवस्थापनका सिद्धान्त हुन् ।

१. वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त :

F.W. Taylor द्वारा सन् १९११ मा प्रतिपादित सिद्धान्त, जसले कार्यविभाजन कार्य, कार्यसम्पादनमा वैज्ञानिक विधिको अवलम्बन र आधुनिक उपकरणको प्रयोगमा जोड दिएको हुन्छ । यो औद्योगिक उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा केन्द्रित सिद्धान्त हो । जहाँ काम गर्ने उपयुक्त तरिका, कामदारको वैज्ञानिक छनोटमा जोड दिने कुरा वकालत गरेको हुन्छ । दक्षता र उत्पादन बढाउन पारिश्रमिक एवं सुविधा बढाउनुपर्छ, ज्यावल र उपकरण गुणात्मक भएमा उत्पादन र उत्पादकत्व बढछ ।

Time and Motion study नै Management हो । यो सिद्धान्तले अधिकतम प्रतिफल प्राप्त गर्ने गरी कामदारका क्षमता तथा सम्भावनाको अधिकतम सदुपयोग गर्दै उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्नमा जोड दिन्छ ।

२. प्रशासकीय व्यवस्थापनको सिद्धान्त :

सन् १९१६ मा Henry Fayol द्वारा प्रतिपादित यो सिद्धान्तले सबै किसिमका संगठनको समग्र पक्षका लागि सैद्धान्तिक मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ । यिनले अधिकार प्रत्यायोजन, उत्तरदायित्व, आदेशमा एकता, कार्य विभाजन, योजना, संगठन, समन्वय, नियन्त्रण र सन्तुलनलगायत १४ वटा सिद्धान्त अगाडि सारेका छन् । व्यवस्थापनले मानवीय पक्षलाई मात्र नभएर सम्पूर्ण संगठनलाई समेटेको हुन्छ ।

३. कर्मचारीतन्त्रीय सिद्धान्त :

सन् १९२० मा म्याक्स वेबरद्वारा प्रतिपादित, जसले योग्यता प्रणाली, नियम कानुनको पालना, निष्पक्षता, कार्य विशिष्टीकरण, अनुशासन, आचरणको पालनालगायतका राजनीतिक तटस्थता पक्षमा जोड दिएको पाइन्छ । यस सिद्धान्तले अधिकार र शक्तिको व्यवस्थित विभाजनको वकालत गरेको देखिन्छ । यसले Bureaucracyको सबल पक्षको व्याख्या गरेको हुन्छ ।

४. मानव सम्बन्ध सिद्धान्त :

सन् १९३० इल्टन मायोद्वारा प्रतिपादित गरिएको यस सिद्धान्तले संगठनमा अनौपचारिक समूह र मानवीय सम्बन्धको कुशल व्यवस्थापनमा जोड दिएको पाइन्छ । व्यवस्थापकलाई संगठनमा कार्य समुह तथा मानव व्यवहारका सम्पूर्ण पक्षको जानकारी दिन्छ । संगठनमा Informal Group को भूमिका रहन्छ । उत्पादन र उत्पादकत्वमा उत्प्रेरणाले प्रभाव पार्दछ । यसमा म्यानेजमेन्टका लागि Social skill चाहिन्छ र Managementले कर्मचारी विकासमा ध्यान दिनुपर्छ भन्ने मान्यता समावेश भएका हुन्छन् ।

५. प्रणालीको सिद्धान्त :

Talcot Parson ले प्रतिपादन गरेका हुन, जसले संगठनलाई एउटा समग्र प्रणालीका रूपमा लिन्छ । यसले संगठनलाई Input–Process– Output–Feedback को एक पूर्ण प्रणालीका रूपमा व्याख्या गर्दछ, हरेक प्रणालीका Sub–System हुन्छन् । Organization को Sub–System मा भएको Change ले संगठनमा प्रभाव पार्दछ ।

६. उद्देश्यमूलक व्यवस्थापनको सिद्धान्त :

पिटर डुकरद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्त जसमा कार्य योजना निर्माण, उद्देश्य निर्धारण, आवधिक मूल्यांकन, स्वनियन्त्रण र सूधारका व्यवस्थापकिय उपाय अवलम्बन गर्ने गरिन्छ । Management by Objectives (MBO) मा कामदारको व्यक्तिगत उद्देश्य र संगठनको उद्देश्यमा तालमेल चाहिन्छ । संगठनको लक्ष्यलाई व्यक्तिको लक्ष्यमा अनुवाद गरिन्छ । MBO मा–Goal Setting –(Short–Long) Acting Plan Self Control Periodic Review हुन्छ । प्रभावकारीताको लागि कर्मचारी र संगठनको उद्देश्यमा समुचित तालमेल कायम गर्नुपर्नेमा जोड दिएको हुन्छ ।

७. गुणात्मकतावादि सिद्धान्त :

जापानद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्त जसले समग्र गुणस्तर सुधार र ग्राहक सन्तुष्टिमा जोड दिन्छ । यो निरन्तर सूधार गर्दै जानुपर्दछ भन्ने मान्यता हो ।

८. परिस्थितिजन्य सिद्धान्त :

यो Situational Approach हो । यसमा व्यवस्थापकसँग काम गर्ने एउटै मात्र उत्तम उपाय हुँदैन भन्ने मान्यता राख्छ । परिस्थितिअनुरूप मौलिक उपायबाट व्यवस्थापनलाई व्यवस्थित बनाउने पक्षमा जोड दिएको हुन्छ ।

९. सहभागितामूलक व्यवस्थापनको सिद्धान्त :

Rensis Linkertद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्त, जसले कर्मचारीलाई Objectives Setting, Program Execution, Alternative Choice, Decision Making And Benefit Distributionमा सहभागी गराउन जोड दिएको पाइन्छ । यस्ता पक्षमा सहभागी गराउँदा उत्प्रेरणा र कार्यसम्पादनमा सघाउ पुग्दछ ।

१०. नवीनतम् रूपमा विकास भएका सिद्धान्तहरू :

- नयाँ सार्वजनिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त (जसले निजी र व्यावसायिक क्षेत्रका व्यवस्थापकीय अभ्यासलाई अनुशरण गर्नुपर्ने पक्षमा जोड दिन्छ ।
- नयाँ सार्वजनिक सेवाको सिद्धान्त (जसले नागरिकको सहभागिता, नागरिकमुखी व्यवस्थापन, सेवाग्राहीको सन्तुष्टि र जनताको अधिकतम सेवा प्रवाह हुनुपर्नेमा जोड दिन्छ ।
- नयाँ सार्वजनिक शासनको सिद्धान्त (जसले निजी, गैरसरकारी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रसँग प्रभावकारी एवम् जीवन्त सहकार्य गरी कार्यसम्पादनमा जोड दिन्छ । यसमा बहुपक्षीय सन्जाल र बहुतह क्रियाशीलताको अपेक्षा गरिन्छ ।

- New Era Digital को सिद्धान्त (जसले प्रविधिलाई पूर्ण रूपमा आत्मसात् गर्नुपर्नेमा जोड दिन्छ ।
- सुशासनको सिद्धान्त (जसले पारदर्शिता, जवाफदेहिता, सामाजिक न्याय एवं मैत्रीपूर्ण भावना र कानूनको पूर्ण परिपालनाजस्ता पक्षमा जोड दिन्छ ।

व्यवस्थापनका चुनौतीहरू

व्यवस्थापनलाई समयसापेक्ष अगाडि बढ्दै गर्दा एवं समय परिस्थितिमा आउने फेरबदल र बदलासँगै विभिन्न किसिमका अवरोह एवं चुनौती रहेका हुन्छन् । वर्तमान समयमा व्यवस्थापनको क्षेत्रमा देखिएका केही चुनौतीलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. आर्थिक पक्षले ल्याएका चुनौतीहरू :

- विश्वव्यापीकरण-सूचना, प्रविधि, पुँजी, यातायात एवं मानव संसाधनजस्ता स्रोतको सहज प्रवाह र पहुँचले विश्वलाई नै गाउँको रूपमा परिणत गरेको हुँदा यसलाई सहज आत्मसाथ गर्नुपर्ने चुनौती
- उदारीकरण एवं निजीकरण-विश्वमा हाल उदारीकरण र निजीकरणको लहर तीव्र विकास भएको हुँदा सरकारी क्षेत्र भन्दा निजी क्षेत्र तर्फ अग्रसर गराउने वातावरण सिर्जना भएको कारण यसलाई आत्मसाथ गरेर अगाडि बढ्नुपर्ने चुनौती रहेको

२. सामाजिक पक्षले ल्याएका चुनौतीहरू :

- सामाजिक मूल्य-मान्यता-पुरातन धर्म, संस्कृतिलाई नवीन परिवेशसँग आत्मसाथ गरी नवीन धारणा एवं विचारलाई अनुशरण गर्ने गरी हमेसा हाम्रा सामाजिक संस्कार जोगाउनुपर्ने चुनौती
- समावेशिता- विविधतालाई केन्द्रबिन्दुमा राखी सबै पक्षलाई समेटि सर्वस्वीकारयुक्त बनाउनुपर्ने चुनौती
- सामाजिक सुरक्षा- समता, समानता र समग्र सामाजिक न्याय कायम गर्न व्यवस्थापनले आफ्नो कार्यवातावरण तयार गर्नुपर्ने चुनौती ।

३. राजनीतिक पक्षले ल्याएका चुनौतीहरू :

- शासकीय संरचना र प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्नु- शासनको सन्दर्भलाई मध्यनजर गरी सोही बमोजिमको संस्कृति विकास गरी व्यवस्थापनमा ध्यान दिनु जरूरी देखिन्छ ।

४. प्राविधिक पक्षले ल्याएका चुनौतीहरू :

- Paperless And Faceless कार्य संस्कृतिको विकास र विस्तार गर्नु,
- E-system लाई सबै क्षेत्रमा लागू गर्नु,
- Information Technology लाई आत्मसाथ गर्नु,
- Workforce Diversity लाई आत्मसाथ गर्नु,
- परिवर्तित मूल्य मान्यतालाई आत्मसाथ गर्नु,
- आधुनिक र मैत्रीपूर्ण व्यवस्थापन गर्नु,
- Inclusive Democracy लाई आत्मसाथ गर्नु,
- बढ्दो भ्रष्टाचार र अनियमितता रोक्नु,

- नागरिकका महत्वकाँक्षी आवश्यकता पूर्ति गर्नु,
- संगठनले गुमाएको साख नियन्त्रण गरी साख अभिवृद्धि गर्नु ।

५. अन्य चुनौतीहरू :

- वातावरणवादको विकास - हरित अर्थतन्त्रलाई बढावा दिँदै वातावरणलाई क्षति नगरीकन नाफा बढाउने सिर्जनात्मक उपाय अहिलेको व्यवस्थापकले खोज्नुपर्ने चुनौती
- उत्पादकत्व र गुणस्तर - आफूले प्रदान गरेका वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर कायम राख्दै उत्पादकत्व बढाउनुपर्ने चुनौती
- नैतिकता र सामाजिक उत्तरदायित्व - संगठनका लागि नैतिक शिक्षा र समाजप्रतिको दायित्व विकास गर्नुपर्ने चुनौती
- जनशक्तिमा विविधता - विभिन्न ज्ञान, सीप, क्षमता भएका कर्मचारी/कामदारको भावना एवं विचारलाई सम्बोधन गर्ने गरी संगठनमा प्रयोग गर्नुपर्ने चुनौती संलग्न पक्षहरूको विविधताको सम्बोधन गर्न सक्नुपर्दछ ।
- नवप्रवर्तन तथा परिवर्तन - वर्तमान समयमा कर्मचारी, कामदार, ग्राहकलगायतका विभिन्न सरोकारवालाको सोचाइ र बानीमा छिटोछिटो परिवर्तन भइरहने हुन्छ । त्यस्तो परिवर्तनशिलता बमोजिम आफूले उपलब्ध गराउने वस्तु तथा सेवामा सुधार ल्याउने कार्य चुनौतीको रूपमा देख्न सकिन्छ ।
- ज्ञान व्यवस्थापन - संगठनमा आबद्ध कर्मचारी एवं सम्बद्ध सरोकारवालामा भएको ज्ञानलाई सही सदुपयोग गरी नवीनता सिर्जना गर्नुपर्दछ ।

उपसंहार :

व्यवस्थापनले गतिशील वातावरणमा दक्षतापूर्वक ढंगमा प्रभावकारी तरिकाले लक्ष्य प्राप्ति गर्न योजना बनाएर, संगठन गरेर, कर्मचारीको व्यवस्था मिलाएर, निर्देशन गरेर एवं नियन्त्रण समन्वय र स्रोत प्रबन्ध गरेर व्यक्तिद्वारा कार्यसम्पादन गराउँदछ । त्यसकारण गैरमानवीय साधनको यथोचित उपयोग गर्दै व्यक्तिसँग काम गरेर तिनलाई आफ्नो क्षमताको महत्तम उपयोग गरी उत्प्रेरित गरी संगठनको अभीष्ट हासिल गर्ने प्रक्रियालाई व्यवस्थापन भनिन्छ ।

निजी क्षेत्रमा व्यवस्थापन र सार्वजनिक क्षेत्रमा प्रशासन भन्ने परम्परागत मान्यता पछिल्लो समय परिवर्तन हुँदै आएको पाइन्छ । त्यसैले हाल आएर व्यवस्थापनलाई निजी क्षेत्रका संगठनको व्यवस्थापन र सार्वजनिक निकायको व्यवस्थापन गरी विभाजन गर्ने गरेको पाइन्छ । समयक्रमअनुसार विभिन्न विद्वानले विभिन्न सिद्धान्तको वकालत गरे र व्यवस्थापनका नयाँ आयाम एवं गतिशीलता थप्ने कार्य अगाडि बढेको पाइन्छ ।

संगठन लक्ष्यमुखी हुन्छन् । लक्ष्य प्राप्तिका लागि प्रत्येक संगठनले विभिन्न किसिमका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्दछ । क्रियाकलाप सञ्चालनका लागि मानव संसाधन, भौतिक साधन, सूचना प्रविधि, समय आदिको आवश्यकता पर्दछ । ‘ Management is the art getting things done through people , जसले स्रोत-साधनबीच प्रभावकारी समन्वय गरेर समुचित रूपमा उपयोगमा ल्याउने कार्य व्यवस्थापनले गरेको पाइन्छ । पूर्वनिर्धारित उद्देश्य हासिल गर्न यो निकै महत्वपूर्ण मानिन्छ । त्यसकारण व्यवस्थापनले भौतिक, वित्तीय तथा सूचना साधनको सामानजस्य कायम गराई समय प्रणालीलाई दिशानिर्देश गरी उच्चतम सफलताको प्रत्याभूति गराउन व्यवस्थापन सदैव अग्र स्थानमा रहेको पाइन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

विभिन्न पुस्तक लेख रचनाहरू

विषयगत अध्ययन ।

सहकारी समस्या समाधानमा राज्यको भूमिका

□ अर्जुनसिंह ठगुन्ना

वरिष्ठ कम्प्युटर सहायक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

पृष्ठभूमि

सहकारी पद्धतिमा आधारित उद्योग व्यवसाय स्थापना गरी गरिब तथा विपन्न वर्ग लाई उद्यमी बनाएर देशको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक लगायत समग्र क्षेत्रको बिकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनु मुख्य उद्देश्य हो। सहकारी सामाजिक अर्थब्यवस्थाको सुदृढिकरणका लागि मेरुदण्ड हो। गरिबी निवारण, उत्पादक, पूर्ण रोजगारीको सिर्जना, सामाजिक एकिकरण, वातावरण संरक्षणमा सहकारी उद्योग तथा व्यवसायहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ। सयुंत्तराष्ट्र सघको महासभाले सन् २०१२ लाई अन्तर्राष्ट्रिय सहकारी वर्ष घोषणा गरी समग्र विश्व समुदायका लागि सामाजिक तथा आर्थिक बिकासमा सहकारीको महत्व थप प्रष्ट पारेको छ।

नेपालमा वि.स २०१० सालमा सहकारी विभागको स्थापना भएपछि सहकारी क्षेत्रको बिकास सुरुवात भएको हो। वि.स २०१३ चैत्र २० गते पहिलो सहकारीको रूपमा चितवन जिल्लामा बखान ऋण सहकारी समितिको गठन गरिएको थियो। नेपालमा वि.स. २०१६ सालमा पहिलो पटक सहकारी ऐन जारी भए पनि वि.स.२०४६ पछि सहकारीका अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा स्वीकार गरिएका मूल्य मान्यता तथा सिद्धान्तहरूको आधारमा सहकारी ऐन,२०४८ जारी भयो। फलस्वरूप बिस्तारै आम जनताको चेतनास्तरमा बिकास भई देशैभरी सहकारी सघ संस्थाहरूको बिकास तथा विस्तार भएको थियो। सहकारी क्षेत्रको समग्र बिकास गर्नका लागि नीतिगत पृष्ठपोषण,अध्ययन तथा अनुसन्धानका साथै समन्वयको भूमिका निर्वाह गर्ने गरी राष्ट्रिय सहकारी बोर्ड ऐन,२०४९ अनुसार राष्ट्रिय सहकारी बिकास बोर्डको गठन गरिएको थियो। यसका साथ साथै अतिरिक्त राष्ट्रिय कृषि नीति,२०६१ र कृषि ब्यवसाय बिकास तथा प्रबद्धन नीति,२०६३ ले कृषि तथा समग्र अन्य क्षेत्रको बिकासका निमित्त जोड दिएको थियो। यी विविध प्रयासका बाबजुत पनि सहकारी मार्फत समग्र क्षेत्रको बिकास गरी देशको आर्थिक बिकासका लागि सोचे अनुसार प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिएको छैन।

वर्तमान अवस्था

सहकारी मार्फत देशको अर्थतन्त्रलाई आत्म निर्भर बनाउने,आम गरिब तथा विपन्न वर्गका नागरिकहरूलाई स्वरोजगार बनाई राज्यको मुलधारमा ल्याएर समग्र देशको अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउनु मुख्य उद्देश्य हो। नेपालमा हालसम्म मुलुकभरि सहकारी संस्थाको संख्या ३१,४५० पुगेको छ भने यस अवधिमा शेयर सदस्य संख्या ७३ लाख ८३ हजार रहेको छ। यस अवधिमा शेयर पुंजी रु ९४ अर्ब ७२ करोड पुगेको छ। यस क्षेत्रमा जम्मा रु ४ खर्ब ७८ अर्ब बचत रकम परिचालन भई २०८० सम्ममा लाखै जनशक्तिले रोजगारीको अवसर प्राप्त गर्न सफल भएका छन्। राज्य र निजी क्षेत्रको पहुँच नपुगेका ठाँउ र गरिब तथा विपन्न वर्गका आम नागरिकहरू सहकारी मार्फत प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित भएका छन्। प्राय शहरी क्षेत्रमा बहुसंख्यक सहकारी संस्थाका शाखा कार्यालयहरू विस्तार भए पनि देशैभरी ७७ वटै जिल्लाका दुर्गम स्थानिय तहका वडा कार्यालय सम्ममै केही शाखा कार्यालयहरू विस्तार भएका छन्। सहकारी सघ संस्थाहरूको

दर्ता, अनुगमन, नियमन र प्रबर्धनका लागि सहकारी विभाग अर्न्तगत डिभिजन सहकारी कार्यालयहरूको स्थापना गरिएको छ । सहकारीका पदाधिकारी एवं कर्मचारीहरूलाई सहकारी सम्बन्धी प्रशिक्षण दिन केन्द्रीयस्तरको एउटा सहकारी प्रशिक्षण केन्द्र र सम्पूर्ण प्रदेशमा प्रशिक्षण केन्द्रहरू डिभिजन सहकारी कार्यालय समेतको काम गर्ने गरी क्रियाशिल रहेका छन् । सहकारी संघ संस्थाहरूको संचालन र व्यवस्थापनलाई थप प्रभावकारी बनाउन सहकारी विभागबाट मापदण्ड जारी गरी सोको आधारमा सिमित रूपमा

भएपनि अनुगमन तथा नियमन गरिएको छ, तथापि उक्त कार्य प्रभावकारी रूपमा हुन सकेको छैन । सहकारी मार्फत बचत परिचालन तथा लगानी अभिवृद्धि गर्दै सहकारीलाई मुलुकको आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक विकासको महत्वपूर्ण माध्यम बनाउने एवं गरिवी निवारण, रोजगारी सिर्जना तथा ग्रामिण विकासमा सहकारीलाई प्राथमिकताका साथ अघि बढाउने लक्ष्य सहित सहकारी सम्बन्धी विभिन्न कार्यहरू तर्जुमा गरी त्यसको कार्यान्वयनमा ल्याइसकेको छ ।

विगतका दिनमा गरिब तथा विपन्न वर्गका आम जनतालाई कुनै पेशा ब्यापार गर्न अथवा दैनिक जीवनमा आइपर्ने समस्या समाधान गर्न निकै कठिनाई थियो । निश्चित सम्पन्न ब्यक्तिहरूबाट चर्को मूल्यमा ब्याँजमा ऋण लिएर काम गर्नुपर्ने बाध्यतात्मक अवस्था थियो । जसले गर्दा हुने खाने र हुँदा खाने वर्गका बिचमा दिन प्रतिदिन असमानता बढ्दै जाँदा बहुसंख्यक जनताहरू प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित भएका थिए । हुने खाने वर्ग भन भन धनि हुँदै जाने तर हुँदा खाने वर्गको जीवनस्तर दिन प्रतिदिन भन भन खस्कदै गएको अवस्था थियो । तसर्थ आम बहुसंख्यक जनताको आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी सहकारी स्थापनाको धारण विकास भए सँगै गाँउगाँउमा सहकारी संस्थाहरूको स्थापना भई आम नागरिकहरूलाई आफ्नो पेशा व्यवसाय गर्न तथा दैनिक जीवनमा आइपर्ने विविध समस्याहरूलाई सहज रूपमा समाधान गर्नका लागि सहकारी संस्थाहरूले महत्वपूर्ण भूमिका निबार्ह गरेको देखिन्छ ।

समस्या तथा चुनौतीहरू

स्थापना कालदेखि सहकारी क्षेत्रको समग्र बिकासका लागि धेरै प्रयास भएतापनि उद्देश्य अनुरूप मुर्तरूप लिन सकेको छैन । प्रचलित सहकारी ऐन तथा नितिनीयम समय सापेक्ष परिमार्जन हुन नसक्दा सहकारी संघ संस्थाहरूको दर्ता, संचालन, अनुगमन र नियमन सम्बन्धी कार्यहरूमा प्रभावकारीता ल्याउन सकिएको छैन । वित्तीय कारोवार गर्ने सहकारी संघ संस्थाहरू र सहकारी बैंकका लागि राज्यबाट स्पष्ट कानूनी व्यवस्था हुन नसकेको परिस्थितिमा वित्तीय कारोवारलाई ब्यवस्थित, सुरक्षित र भरपर्दो आम नागरिकका लागि बिश्वास जित्न सक्ने बनाउन चुनौतिपूर्ण देखिन्छ । मुलुकमा सहकारीको बिकास तथा प्रबर्धनका लागि आवश्यक पर्ने बिद्यालय तहबाटै औपचारिक सहकारी शिक्षा, तालिम, चेतनामुलक कार्यक्रम तथा ब्यवस्थित सहकारी सूचना लगायत विविध कार्यहरू अभै हुन सकेका छैन जसको कारण सहकारी क्षेत्रमा थप चुनौतीहरू दिनप्रतिदिन देखा पर्दै गइरहेका छन् । सहकारी क्षेत्रलाई राज्यबाट दिइदै आइरहेको अनुदान ऋण लगायत कर छुटका सुविधाहरूका विषयमा हाल सम्ममा राज्यले स्पष्ट नीति बनाउन सकेको अवस्था छैन जसको कारण यस क्षेत्रमा ब्यापक अनियमितता लगायत अन्य समस्याहरू देखा परिरहेका छन् । निश्चित मापदण्डको अभावका कारण पहुँच हुने ब्यक्तिले राज्यबाट प्राप्त गर्ने सुविधा पाइरहने र पहुँचबाट बन्चित हुने ब्यक्तिहरूका लागि राज्य बिहिनताको अवस्था सिर्जना हुन पुगेको छ ।

देशमा हालसम्म करीब ३१,४५० सहकारी संस्थाहरू स्थापना भइसक्दा पनि कुनै पनि नियामक निकाय स्थापना हुन सकेको छैन । जसको कारण सहकारी क्षेत्रमा ब्यापक अनियमितता, भ्रष्टाचार तथा दिन प्रति दिन आम जनताहरूको विश्वास घट्दो क्रममा छ । हालैका दिनमा सहकारी संस्थाका धेरै संचालनहरूले लाखौ सहकारी सदस्यहरूको अखौ पैसा हिनामिना गरेर कतिपय संचालक फरार छन भने कोही संचालक प्रहरी हिरासतमा पुगेका छन । सहकारीहरूमा ब्यापक अनियमितता देखिएको र लाखौ जनताको पैसा डुबाएर कतिपय संचालक सम्पर्क बिहिन भएको अवस्थामा देशै भरी सहकारी पिडितहरूले आन्दोलनको सुरुवात गरेका थिए तत् पश्चात विभिन्न राजनितिक दलहरूको बिरोधका बाबजुत सरकारले सहकारीहरूमा

देखिएका विविध समस्याहरूको पहिचान गर्ने र अनियमितता गर्ने संचालक तथा संस्थाहरूलाई कारवाहीको दायरामा ल्याउनका लागि माननिय सांसद सुर्य थापाको नेतृत्वमा ससंदीय छानबिन समिति बनाएको छ । उहाँको नेतृत्वमा हाल छानविन तथा अनुसन्धानको कामको सुरुवात गरिसकेको अवस्था छ । हाल छानबिन समितिले विभिन्न ब्यक्ति तथा संस्थाहरूसँग आवश्यक सुचना सकलन गर्ने, सहकारीहरूमा आम नागरिकहरूकले जम्मा गरेर राखेको रकम अनियमितता गरेर सम्पर्क विहिन भएका केही संचालनहरूलाई पक्राउ गर्न माननिय गृहमन्त्रीज्यूलाई नामावली समेत दिईसकेको अवस्था छ । यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने सहकारीहरू राज्यको नियन्त्रण बाहिर जान खोजेका छन र आम नागरिकको आशा भरोसा दिनप्रति दिन घट्टो क्रममा छ भने सहकारीमा देखिएका विविध समस्याहरू दिन प्रति दिन थप पेचिलो बन्दै गइरहेका छ । सहकारी संस्थाहरूको मुख्य उद्देश्य भनेको गरिब तथा विपन्न वर्गका आम जनताहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने, आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गरी देशको बिकासमा सहयोग गर्ने तथा आम नागरिकलाई स्वरोजगार बनाएर समग्र देश बिकासमा सहयोगी भूमिका निबार्ह गर्ने भएता पनि सिमित ब्यक्तिहरूको स्वार्थपूर्तिका लागि यसको गलत प्रयोग भइरहेको देखिन्छ ।

नेपालमा वर्तमान समयमा केही सहकारी संस्थाहरूको कारणले गर्दा समग्र सहकारी क्षेत्र नै तहसनहस हुने अवस्थामा पुगेका छन् भने अर्को तर्फ सहकारी प्रति आम नागरिकहरूको विश्वास घट्टै गइरहेको अवस्था छ । जसको कारण आम नागरिकहरूमा राज्य बिहिनताको अवस्था सिर्जना भएको देखिन्छ । तसर्थ वर्तमान समयमा सहकारीमा देखिएका ब्यापक चुनौतिहरूलाई सामना गरी सहजरूपमा समस्या समाधान गर्ने र गलत कार्य गर्ने बिरुद्ध कठोर नीति ल्याएर कानुनी कारवाही गरी आम नागरिकहरूमा सहकारी संस्था प्रतिको विश्वास बढाउनु पर्ने राज्यको मुख्य जिम्मेवारी रहेको देखिन्छ ।

सहकारी स्थापनाको लक्ष्य

स्थानीय श्रम सीप र पूँजीलाई अधिकतम रूपमा परिचालन गर्ने, बहुसंख्यक आम गरिब तथा विपन्न वर्गका जनताहरूलाई स्वरोजगार बनाउने र देशको अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर बनाएर समग्र देशको विकास निर्माण गरी सहकारीलाई अर्थतन्त्रको एक सबल स्तम्भको रूपमा बिकास गर्ने तथा आर्थिक समाजिक साँस्कृति बिकासको राष्ट्रिय लक्ष्यमा महत्वपूर्ण योगदान पुयाउनु रहेको छ ।

उद्देश्यहरू

- १) देशको आर्थिक सामाजिक साँस्कृति क्षेत्रमा बिकास गर्ने ।
- २) गरिब तथा विपन्न वर्गका जनतालाई स्वरोजगार बनाई देश निर्माणको महान अभियानमा सहभागी गराउने ।
- ३) देशको अर्थतन्त्र चलायमान बनाउने ।
- ४) स्वदेशी उत्पादनमा जोड दिई आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र बनाउन सहयोग गर्ने ।
- ५) कृषि क्षेत्र लगायत अन्य उत्पादन तथा सेवामा आधारित सबै प्रकारका ब्यवसायमा सहकारीलाई क्रियाशील तुल्याउने ।
- ६) सहकारीको निर्दिष्ट मूल्य र सिद्धान्तहरूको अभ्यास गर्दै प्रभावकारी ब्यवस्थापन विधिको अवलम्बन तथा नियमन मार्फत सहकारी क्षेत्रमा सुशासन लगायतका कार्य गर्ने ।
- ७) सहकारी उद्योग ब्यवसायहरूको विकास, विस्तार र प्रबर्धन गर्न सरकार, सहकारी निजीक्षेत्र तथा विकास साभेदारहरू बीचमा सहकार्य र सहयोगलाई प्रबर्धन गर्ने ।

नीतिहरू

- १)सहकारीको मूल्य र सिद्धान्तहरूलाई अनुसरण गर्ने गराउन सबै सहकारी सघ संस्थाहरूलाई अभिप्रेरित गरिने छ ।
- २)सहकारी शिक्षा तालिम र सूचनालाई ब्यापक र प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धित सरकारी निकाय तथा सहकारी सघ संस्थाहरूलाई प्रभावकारी ढंगले परिचालन गरिने छ ।
- ३)आम नागरिकहरूलाई सहकारी सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धिका लागि सरकार,स्थानीय निकाय,सहकारी क्षेत्र, नागरिक समाज,विकास साभेदार,शैक्षिक क्षेत्र, संचार जगतका साथै सम्बन्ध सामाजिक सघ संस्थाहरू लाई परिचालन गरिने छ ।
- ४)सहकारी पद्धतिबाट उद्योग ब्यवसाय स्थापना र संचालन गर्न कुनै अवरोध नहुने गरी सम्बन्धित विषयहरूको क्षेत्रगत नीति तथा कानूनहरूमा परिमार्जन गरिने छ ।
- ५)सहकारी उद्योग ब्यवसायलाई स्वच्छ र वातावरण मैत्री बनाउन आवश्यक प्रविधिको उपयोगमा प्रोत्साहित गरिने छ ।
- ६)कृषि उत्पादन, भण्डारण, प्रशोधन तथा बजारिकरण र कृषि सामग्रीको आपूर्ति ब्यवस्थापनमा कृषि सहकारी सघ संस्थाहरूको संलग्नतालाई थप प्रोत्साहन गरिने छ ।
- ७)स्थानीय पूँजी,श्रम,सीप र साधनको परिचालन गरी ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकास गर्न सहकारीमा आधारित कृषिसँग सम्बन्धित उद्योग ब्यवसायलाई प्रबर्द्धन गरिने छ ।

समग्रमा सहकारीको मार्फत महिला गरिब तथा विपन्न वर्ग,भूमिहिन, हरुवाचरुवा सुकुम्बासी लगायत आम हुँदा खाने वर्गका नागरिकहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु, गरिब जनतालाई उद्यमशिल बनाउने, सीमान्तकृत एब न्यून आय भएका वर्गलाई सहकारीमा आबद्ध गराई सीप,पूँजी तथा श्रमलाई परिचालन गरी जीविकोपार्जन गर्न सहयोग पुऱ्याउने हो । सहकारी मार्फत परम्परागत पेसा लाई ब्यवसायिक बनाएर लक्षित समुदायलाई सहकारीमा संगठित गरी आधुनिक सीपमुलक तालिमको ब्यवस्था गर्ने तथा पूँजीमा आम नागरिकको सहज पहुँच पुऱ्याएर सहूलियतपूर्ण ऋण तथा अनुदान प्रदान गर्नु हो । सहकारी स्थापनाको पबित्र उद्देश्य भएता पनि राज्यको नियामक निकाय नहुनु, राज्यसँग स्पष्ट नीतिको अभावले गर्दा गलत कार्य गर्ने ब्यक्ति अथवा संस्थालाई कानुनी कारवाही गर्न नसक्दा सहकारी समस्या दिनप्रतिदिन पेचिलो बन्दै गएको हो । तसर्थ गलत कार्य गर्ने ब्यक्ति अथवा संस्थाहरूलाई कानुनी दायरामा ल्याउने र सहकारी पिडित ब्यक्तिहरूलाई जतिसक्दो चाडो न्याय दिलाएर आम नागरिकमा राज्य भएको महशुस गराउनु अहिलेको आवश्यकता देखिन्छ । आम सहकारीहरूको पबित्र उद्देश्य हुँदा हुँदै पनि केही सहकारी संस्था तथा संचालकहरूका कारण आम नागरिकमा समग्र सहकारी संस्थाहरू प्रति निकै नकारात्मक धारण बनाएको हुँदा गलत कार्य गर्नेलाई कानुनी, कारवाही गर्ने र राम्रो कार्य गर्ने सहकारीहरूलाई थप प्रोत्साहन गरेर आम सहकारीहरूका आफ्नो उद्देश्य पुरा गर्न थप उत्प्रेरित गर्नु पर्ने देखिन्छ । सरकारले आर्थिक वर्ष २०८१/०८२ को बजेट भाषणमै सहकारीहरूको अनुगमन तथा नियन्त्रण गर्न एउटा नियामक निकाय बनाउने घोषण गरिसकेको अवस्थामा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले सहकारीमा लगानी भएको रकम लाई सुरक्षण गरी आम जनताको रकम लाई सुरक्षित गर्न कोष सक्षम रहेको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- राष्ट्रिय सहकारी नीति २०६९
- नेपालको संबिधान २०७२
- आर्थिक सर्वेक्षण २०८१

उद्यम संसाधन योजना

Enterprises Resource planning (ERP)

□ दिल्लीराम लम्साल

सहायक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

ERP व्यवसायमा प्रयोग हुने एक प्रकारको सफ्टवेयर हो । जसले व्यवसायका विभिन्न शाखा, उपशाखाको डाटा एकीकृत गरी उक्त डाटालाई विभिन्न शाखा, प्रशाखामा वितरण गर्ने गर्छ । यो व्यवसायको क्षेत्रमा आएको आधुनिक अवधारणा हो । यो यस्तो कम्प्युटर सफ्टवेयर हो, जसले व्यवसायमा भएका विभिन्न विभागहरू जस्तै : जनशक्ति, वित्तीय, व्यवस्थापन, खरिद, स्टोर आदिमा कुनै निश्चित समयमा के भइरहेको छ भन्ने जानकारी राख्दछ र सो जानकारी विभिन्न विभागमा sharing पनि गर्दछ ।

ERP संगठनको व्यावसायिक प्रक्रियाको एकीकृत व्यवस्थापन गर्ने माध्यम हो । जसमा चर्भर्बा तथ्य को value लाई आधार लिइन्छ र technology तथा software को सशक्त रूपमा प्रयोग गरिन्छ । ERP संगठनले आफ्नो दैनिक क्रियाकलाप जस्तै : accounting, procurement, project management, human resource, manufacturing आदिको कुशल व्यवस्थापन गर्ने system र software को package हो ।

यसले सूचनाको संग्रह मात्रै नगरी व्यावसायिक कार्य प्रक्रिया समेतलाई स्वचालित बनाउने गर्दछ । कुनै पनि सङ्गठनको आन्तरिक तथा बाह्य, भौतिक, वित्तीय तथा मानवीय स्रोत साधनको उचित परिचालन गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको कम्प्युटरमा आधारित एकीकृत प्रणालीलाई नै ERP भनेर बुझ्न सकिन्छ । डाटाबेसमा भएका सूचनाहरूलाई निश्चित सूत्रको आधारमा तोकिएबमोजिमको कार्य गर्न लगाउने यो एउटा प्रक्रियामुखी कार्यक्रम पनि हो । यसमा सङ्गठनले सम्पादन प्रक्रियाको लागि अलगअलग मोडल तयार गरी एक अर्कामा आबद्ध गरिएको हुन्छ । सर्वप्रथम सन् १९९० मा materials requirement planning(MRP) को रूपमा यसको प्रयोग भएको थियो ।

जहाँ ERP लागु भएको छैन, त्यहाँ एकीकृत डाटा उपलब्ध हुन सक्दैन । जस्तो कुनै ग्राहक वस्तु खरिद गर्न बिक्री विभागमा पुग्यो र उक्त वस्तु बिक्री विभागमा उपलब्ध भएन भने बिक्री विभागले उत्पादन विभागसँग उक्त वस्तु उत्पादन विभागमा छ/छैन बुझ्छ । उत्पादनमा नभए उत्पादनले उक्त वस्तु उत्पादन गर्न आवश्यक कच्चा पदार्थ खरिद गर्नुपर्ने भनी वित्त विभागलाई अनुरोध गर्छ । वित्त विभागले फेरि उक्त कच्चा पदार्थ खरिद गर्न सप्लायर्सलाई भन्छ । यसबाट गलत डाटा सेयरिङ हुन सक्ने, डाटाको डुप्लिकेसन हुने, समय तथा लागत बढी लाग्ने र प्रक्रिया अत्यन्तै लामो हुने गर्दछ र ग्राहक असन्तुष्टि बढ्दछ ।

जब व्यवसायमा ERP लागु गरिन्छ । यसले व्यवसायको सम्पूर्ण विभागको डाटा एकीकृत गरी राख्छ र सम्बन्धित विभागलाई उक्त जानकारी दिन्छ । जस्तै : कुनै ग्राहक वस्तु खरिदका लागि बिक्री विभागमा आएको छ र बिक्री विभागमा उक्त वस्तु नभएमा बिक्री विभागले उक्त वस्तु उत्पादन विभागमा कति मौज्जात छ, त्यसको माग तथा आपूर्ति अवस्था कस्तो छ, उक्त वस्तु उत्पादनका लागि कच्चा पदार्थ छ/छैन जस्ता सम्पूर्ण कुराहरू एकै ठाउँबाट थाहा पाउँछ र सोहीअनुसार ग्राहकलाई जानकारी दिन्छ । व्यवसायका विभिन्न विभागहरूले एक अर्काले के गरिरहेको छ भन्ने कुरा थाहा

पाउँछन् । यसबाट समयमा गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा उत्पादन गरी व्यवसायको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सकिन्छ भने ग्राहक सन्तुष्टि पनि अभिवृद्धि हुन्छ । ERP मा नै नभएको प्रक्रिया सङ्गठनले नयाँ application तयार गरी ERP module मा जोड्ने गरिन्छ, जसलाई customized solution भनिन्छ । यसरी सङ्गठनले आफ्नो आवश्यकताअनुसारका न्यमगाभि को प्रयोग गर्न सक्छ ।

ERP को विशेषता

सङ्गठन/व्यवसायमा यस प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउन यसको केन्द्रीय, प्रादेशिक, शाखा तथा एकाइ कार्यालयसम्म विद्युतीय सञ्जाल विस्तार गर्नु आवश्यक छ । राम्रो इन्टरनेट सेवा विस्तारित भएको र पर्याप्त मात्रामा जडान गरिएको हुनुपर्छ । हरेक शाखा कार्यालय वा एकाइले निर्धारित प्रविधि उपयोग गरेर आ-आफ्नो शाखा कार्यालय वा एकाइका सूचना तथा तथ्यांक, विवरण, प्रतिवेदन केन्द्रीय सर्भरमा पठाउँछन् । यसरी सङ्गठनका सबै शाखा कार्यालय वा एकाइबाट प्राप्त हुन आएका सूचना तथा तथ्यांक, विवरण, प्रतिवेदनको प्रयोग गरी केन्द्रीय विभागले तयार गरेका sectorial central database को आधारमा केन्द्रीय IT department ले तोकिएको फर्म्याटमा अद्यावधिक central base तयार गर्दछ । यसको आधारमा पूरै सङ्गठनको योजना, कार्यक्रम तथा क्रियाकलाप सञ्चालन र व्यवस्थापन गरिन्छ । यसको अन्य विशेषतालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- यो computer software application मा आधारित एक प्रविधि हो ।
- यो एउटा एकीकृत प्रणाली (integrated system) हो ।
- यसमा सबै सूचना र तथ्यांक real time base मा संकलन र सम्प्रेषण गरिन्छ ।
- यो सङ्गठनको केन्द्रीय तहमा रहेका IT department बाटमात्र गरिन्छ, स-साना एकाइ र तहबाट यसको कार्यान्वयन र सञ्चालन गरिँदैन ।
- ERP web-based application हो, जहाँ प्रयोगकर्ताले जहाँसुकैबाट जुनसुकै समयमा त्यसको access प्राप्त गर्न सक्छ ।

ERP प्रयोगमा ल्याउनुपर्ने आवश्यकता

संस्थाको खरिद प्रणालीलाई अभि व्यवस्थित बनाउन,
सङ्गठनको लेखा प्रणालीमा सुधार गर्न,
विश्वसनीय र भरपर्दो तथ्यांक द्रुतमार्गबाट प्राप्त गर्न,
निर्णय प्रक्रियालाई सही तथा छिटो तरिकाले सम्पन्न गर्न,
नियुक्ति, पदस्थापन, सरुवा, बढुवा जस्ता कर्मचारी प्रशासनसम्बन्धी कार्यलाई पारदर्शी बनाउन,
सङ्गठनको सञ्चालन खर्च, सूचना प्रविधिमा हुने खर्च घटाउन,
कर्मचारीको right-sizing गर्न,
सङ्गठनको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वृद्धि गर्न,
सङ्गठनमा सञ्चालन जोखिम र व्यवस्थापकीय जोखिम घटाउन,
सङ्गठनमा कार्यरत कामदार र सङ्गठनबीचको सम्बन्धमा सुधार ल्याउन, आदि ।

ERP कार्यान्वयन

ERP कार्यान्वयन गर्दा सामान्यतया तीन प्रकारले गरिन्छ । सङ्गठनका सबै कार्यप्रक्रिया भन्दा न्यमगभि मा उपलब्ध विशेषतासँग मेल खान्छन् भने जस्ताको तस्तै त्यसलाई सङ्गठनले कार्यान्वयनमा ल्याउन सक्छ, त्यसलाई कतबलमबचम कयगितथ्यल भन्ने गरिन्छ । दोस्रो प्रक्रियामा यदि यसका विशेषताहरू जस्ताको त्यस्तै प्रयोग गर्दा सङ्गठनको कार्यप्रक्रियामा अवरोध आउँछ वा सङ्गठनको उद्देश्य प्राप्त हुन सक्दैन भने यसमा भएका विशेषताहरूलाई केही परिमार्जन गर्ने गरिन्छ, जसलाई work around solution भनिन्छ । तेस्रो प्रक्रिया भनेको भन्दा मा नै नभएको प्रक्रिया सङ्गठनले application तयार गरी ERP module मा जोड्ने गरिन्छ, जसलाई ऋगकतकषाभम कयगितथ्यल भनिन्छ । यसरी सङ्गठनले आफ्नो आवश्यकताअनुसारको Module प्रयोग गर्न सक्छ ।

Functional Areas of ERP

Manufacturing department ले आफ्नो मात्र जानकारी थाहा नपाई जनशक्ति, वित्त, ग्राहक आदि विभागको पनि जानकारी प्राप्त गर्छ । उसले कुनै वस्तु खरिद गर्नुपर्छो भने उक्त वस्तु खरिद गर्न रकम भए/नभएको जानकारी वित्त विभागलाई नसोधी थाहा पाउँछ । व्यवसायको उच्च प्रबन्धकले कुन विभागमा के काम भइरहेको छ, कुन विभागको कारण कार्यमा प्रभावकारिता नआएको हो जस्ता कुराको जानकारी केन्द्रमा बसेर थाहा पाउन सक्छ । यसले विभिन्न विभागको डाटालाई लिंक गरिदिन्छ । कुनै निश्चित समयसम्मको विभिन्न शाखाहरूको update डाटालाई एकीकृत रूपमा प्रदान गर्दछ ।

यो एउटा यस्तो एप्लिकेसन सफ्टवेयर हो, जसले व्यवसायमा भएका विभिन्न शाखा, प्रशाखाहरूको डाटा एकीकृत गरी व्यवसायको महत्वपूर्ण कार्यहरू जस्तै : योजना तथा नीति तर्जुमा, निर्णय, नियन्त्रण आदिलाई सार्थक तथा स्वीकृत गर्दछ । यसले व्यवसायको वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि गरी उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्दछ । यसले व्यवसायका कार्यहरूलाई स्वचालन (automation) र एकीकरण (integration) गरी व्यवस्थित, परिभाषित, सरलीकृत तथा गुणस्तरीय बनाउँछ ।

ERP मा प्रयोग हुन module हरू:

ERP मा यति नै संख्यामा module हरू हुन्छन् भन्ने हुँदैन । सङ्गठनको आवश्यकता र व्यावसायिक कार्य जटिलताको आधारमा नयाँ मोडल बनाउने गरिएको पाइन्छ । अधिकांश सङ्गठनले प्रयोग गर्ने मोडलहरूको विशेषता र कार्यप्रक्रियालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

Human resource module

Payroll module

Account payable module

Inventory module

Purchase order module

Fixed assets module

Enterprises Resource planning (ERP) का फाईदाहरू

1. Internal benefit

व्यवसायको सबै विभागको डाटा एकीकृत गर्दछ, जसले गर्दा एउटा विभागले अरु विभागको सूचनामा पहुँच कायम गर्न सक्छ ।

- सही विश्वसनीय र real time सूचना प्राप्त गर्न र प्रवाह गर्न सकिन्छ ।
- व्यवसायका क्रियाकलापलाई स्वचालन गर्दछ ।
- वित्तीय सूचनाको विश्वसनीयता स्थापित गर्दछ ।
- व्यवसायको सबै विभागका कार्यको केन्द्रमा बसेर अनुगमन तथा नियन्त्रण गर्न सकिन्छ ।
- डाटा Dublication हुने सम्भावना हटेर जान्छ, आधिकारिक सूचना प्राप्त हुन्छ ।
- सञ्चालन खर्च कम हुन जान्छ ।
- इन्टरनेटमा आधारित यो प्रणालीमार्फत इन्टरनेटको माध्यमबाट प्रयोगकर्ताले केन्द्रीकृत सूचना संयन्त्रमा तत्काल पहुँच कायम गर्न सक्छ । यसबाट आन्तरिक तथा बाह्य सञ्चार प्रणाली प्रभावकारी हुन जान्छ ।
- स्रोत साधनको उच्चतमा प्रतिफल प्राप्त गर्न सहयोग गर्छ ।
- व्यवसायका महत्वपूर्ण कार्यहरू योजना, व्यवस्थापन, अनुगमन, निर्देशन, मूल्यांकन आदिलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग गर्छ ।
- कागजी प्रक्रियाको अन्त्य गर्छ ।
- सङ्गठन/व्यवसायको नियन्त्रण प्रणाली तथा व्यवस्थापकीय निर्णयलाई प्रभावकारी बनाउँछ ।
- व्यवसायको वस्तु तथा सेवाको गुणस्तरमा अभिवृद्धि गरी व्यवसायको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सहयोग गर्छ ।
- व्यवसायको समग्र प्रभावकारिता अभिवृद्धि हुन्छ आदि ।

2. External benefit

ग्राहकलाई समयमै तोकेको वस्तु तथा सेवा उपलब्ध गराउन सक्षम हुने हुँदा ग्राहकको व्यवसायप्रतिको विश्वासमा अभिवृद्धि हुन्छ । ग्राहकले व्यवसायको तथ्यपरक सूचना प्राप्त गर्छन् ।

- ग्राहक तथा सप्लायर्सबीचको सम्बन्ध घनिष्ट बन्न पुग्छ ।
- व्यवसायको कुन विभागको कार्य प्रभावकारी नभएको पत्ता लगाई त्यसमा सुधार गरी ग्राहक सेवालार्ई अभि प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ ।
- व्यवसाय, सप्लायर्स तथा ग्राहकलाई एक आपसमा आबद्ध गराउँछ ।
- व्यवसायको प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धि गरी बिक्री तथा नाफा बढाउन सकिन्छ ।
- संस्थागत छविलाई अभिवृद्धि गर्दछ, आदि ।

ERP कार्यान्वयनका चुनौती :

ERP प्रणालीको कार्यान्वयन र प्रयोग गर्दा विभिन्न चुनौती सामना गर्नुपर्छ । ती चुनौतीमा मुख्यतया निम्नलिखित कुरा समावेश छन् :

१. उच्च लागत : ERP प्रणालीको प्रारम्भिक लागत, जसमा सर्भर, हार्डवेयर, सफ्टवेयर र लाइसेन्स शुल्क समावेश हुन्छन् । साथै, कार्यान्वयन र प्रशिक्षण खर्च पनि उल्लेखीय हुन सक्छ ।
२. विभिन्नता र अनुकूलता: विभिन्न उद्योग र व्यवसायको विशेष आवश्यकता पूरा गर्न ERP प्रणालीको अनुकूलन कठिन हुन सक्छ । खासगरी साना व्यवसायले आफूना विशिष्ट आवश्यकताअनुसार प्रणाली सञ्चालन गर्न चुनौती महसुस गर्न सक्छन् ।
३. डेटा स्थानान्तरण र एकीकरण : पुराना प्रणालीबाट नयाँ ERP प्रणालीमा डेटा स्थानान्तरण र एकीकरण जटिल र समयसापेक्ष प्रक्रिया हुन सक्छ, जसले डेटामा त्रुटि र असंगति उत्पन्न हुन सक्छ ।
४. प्रशिक्षण र स्वीकार्यता : नयाँ ERP प्रणालीको सफल कार्यान्वयनको लागि प्रयोगकर्तालाई उचित प्रशिक्षण आवश्यक छ । नयाँ प्रणाली प्रयोगमा कर्मचारीको विरोध वा प्रशिक्षणमा कमीको कारण समग्र कार्यान्वयनमा अवरोध आउन सक्छ ।
५. प्राविधिक समस्या : ERP प्रणालीको प्राविधिक समस्याहरू जस्तै : प्रणालीको अनुकूलता, निरन्तर विद्युत् आपूर्ति वा नेटवर्कको समस्याले कार्यान्वयनमा र सञ्चालनमा बाधा पुऱ्याउन सक्छ ।
६. समय व्यवस्थापन र परियोजना व्यवस्थापन : ERP प्रणालीको कार्यान्वयन दीर्घकालीन र जटिल प्रक्रिया हो, जसमा योजनाबद्धता, कार्यान्वयन र परीक्षणको सही व्यवस्थापन आवश्यक हुन्छ । समयसीमा र बजेटको सन्तुलन राख्न कठिन हुन सक्छ ।
७. सुरक्षा र गोपनीयता : ERP प्रणालीमा समावेश गरिएका संवेदनशील डेटा र जानकारीको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न चुनौतीपूर्ण हुन सक्छ । सोको संरक्षणका लागि उचित सुरक्षा उपाय र डेटा गोपनीयता प्रोटोकल अनिवार्य हुन्छन् ।
८. सपोर्ट : प्रणालीको दीर्घकालीन सफलताका लागि नियमित सपोर्ट र प्राविधिक समर्थन आवश्यक पर्छ । यसका लागि समर्पित टिम र संसाधन आवश्यक पर्न सक्छ ।

नेपालमा ERP प्रयोगसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था

नेपालमा ERP प्रणालीको प्रयोगसँग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्था मुख्यतः निम्न बुदाँहरूमा आधारित छन् :

१. डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क : नेपाल सरकारले डिजिटलाइजेसनलाई प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले 'डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क' लागु गरेको छ । यसले सरकारी र निजी क्षेत्रका डिजिटल समाधानहरूको समन्वय र प्रवर्द्धन गर्न मद्दत गर्छ, जसमा ERP प्रणालीको प्रयोग पनि समावेश छ ।
२. सूचना प्रविधि नीति : नेपालको सूचना प्रविधि नीतिले ERP प्रणालीको कार्यान्वयन र प्रवर्द्धनमा योगदान पुऱ्याउँछ । यो नीतिले डिजिटल युगको आवश्यकताअनुसार सूचना प्रविधि र सर्भिसेसको विकासमा ध्यान केन्द्रित गर्दछ ।
३. अनलाइन सेवाहरूको प्रवर्द्धन : नेपाल सरकारको "e-Government Master Plan" र "National Information and Communication Technology Policy" ले ERP प्रणालीहरूलाई सरकारी सेवा सुधार र दक्षता बढाउन प्रयोग गर्ने दिशामा निर्देशित गर्दछन् ।

४. आयकर र वित्तीय नियमावली : ERP प्रणालीहरूको वित्तीय व्यवस्थापन र लेखा प्रणालीसँग अनुकूलनको लागि, नेपालमा लागु हुने आयकर र वित्तीय नियमावलीहरूले ERP प्रणालीहरूको सही र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउँछन् ।
५. डेटा सुरक्षा र गोपनीयता : नेपालमा डेटा सुरक्षा र गोपनीयतासम्बन्धी कानुनी र नियामकीय व्यवस्थाहरू, जस्तै : नेपाल सूचना प्रविधि ऐन, २०७५, ले ERP प्रणालीले व्यवस्थापन गर्ने डेटा सुरक्षा र गोपनीयतामा प्रभाव पार्न सक्छन् ।
६. प्रशिक्षण र क्षमता विकास : सरकारी र निजी क्षेत्रका प्रयासहरूले ERP प्रणालीको उपयोगका लागि आवश्यक प्रशिक्षण र क्षमता विकासको समर्थन गर्दछ, जसले सिस्टमको प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्न मद्दत गर्दछ ।

उपसंहार :

ERP एक सफ्टवेयरमा आधारित प्रणाली हो, जसले उद्यमशीलता विकास र प्रवर्द्धनमा महत्वपूर्ण सघाउ पुऱ्याउँछ । यसमा वित्त व्यवस्थापन, जनशक्ति व्यवस्थापन, व्यवस्थापकीय प्रक्रिया, Research And Development, Services एवम् प्रविधिहरू समावेश गरिएको हुन्छ । यसले संघसंस्थाको उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा टेवा पुऱ्याएको देखिन्छ । सन् १९८०/९० को दशकमा विकसित यो अवधारणा हाल आएर सबै उद्यमहरूले अनुसरण गरेको पाइन्छ ।

कार्यस्तर निर्धारण गर्न, समय बचत गरी गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा उत्पादन एवम् वितरण गर्न प्रविधिमा आधारित, प्रोत साधनको उच्चतम उपयोग र समग्र साङ्गठनिक गतिविधिमा प्रविधिको माध्यमबाट अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नमा ERP आजको २१औं शताब्दीमा यसको महिमा बढ्दै गएको देखिन्छ । फलस्वरुप नेपालको संविधानले लिएको सुख, समृद्धि तथा दिगो विकासको आकांक्षा पूरा गर्न र सरकारले घोषणा गरेको 'सुखी नेपाली समृद्ध नेपाल'को दीर्घकालीन सोचलाई साकार रूप प्रदान गर्न समेत ERP महत्वपूर्ण ठानिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री:

Online Portal www.google.com

विषयगत ज्ञान लोकसेवा आयोगका लागि तयार पारिएका विभिन्न पुस्तकहरू

नेपालको परिणाममुखी सार्वजनिक प्रशासन

□ पूर्ण खड्का

सहायक अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

कुनै पनि संगठनको चरित्र उद्देश्यमुखी हुने भएकोले सबै प्रकारका संगठनका क्रियाकलापहरू स्थापित लक्ष्यमा केन्द्रित हुने गर्दछन् । साधन, श्रोत र समय सीमित रहने र निर्धारित समयमा विनियोजित श्रोत साधनमार्फत लक्ष्य प्राप्त गर्ने दायित्व हरेक निकायको हुने गर्दछ । परिणाममुखी हुनु भनेको मुनाफा आर्जन गर्नुमात्र होइन, हरेक कार्यलाई उपलब्धिका आधारमा मूल्यांकन गर्नु हो । यहाँ नेपालको परिणाममुखी सार्वजनिक प्रशासनको बारेमा सामान्य चर्चा गरिएको छ, जसको लागि सर्वप्रथम सार्वजनिक प्रशासनको संक्षिप्त परिचय दिनु आवश्यक छ । सार्वजनिक प्रशासनको इतिहास मानव सभ्यता जतिकै पुरानो मान्न सकिन्छ । तथापि सन् १८८७ मा सार्वजनिक प्रशासनका पिता मानिने ध्ययमचयध धर्कियल को पुस्तक *The Study of Public Administration* को प्रकाशनपश्चात यसले छुट्टै विधाको रूपमा मान्यता पाएको हो, जहाँ विल्सनले सार्वजनिक प्रशासनलाई **Most obvious parts of government** भनेर टिप्पणी गरेका थिए । उनले सार्वजनिक प्रशासनलाई यसरी परिभाषित गरेका छन्- *Public administration as detailed and systematic application of law. It consists of all those operations having of their purpose the enforcement of public policy as declared by authority.* यस आधारमा सार्वजनिक प्रशासन भनेको संक्षेपमा राज्यका नागरिकहरूको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, कूटनीतिक कल्याणकारी लगायत सर्वाङ्गीण विकासका क्रियाकलाप सञ्चालन गरी सरकारको अर्थपूर्ण सहभागिता नागरिकसम्म पुऱ्याउने सेतु हो, जसलाई समग्रमा सरकारका तीन अंगहरू न्यायपालिका, कार्यपालिका र व्यवस्थापिका मातहतका संरचना मान्न सकिन्छ । सार्वजनिक प्रशासनले हरेक नागरिकको कोखदेखि शोकसम्म (*Pre Womb to Post Tomb*) सम्म काम गरिरहेको हुन्छ । यसर्थ सार्वजनिक प्रशासनको पहिलो सर्त परिणाममुखी बन्नु हो । परिणाममुखी सार्वजनिक प्रशासन **Result Oriented Management** को अवधारणाबाट आएको हो, जसको सुरुआत विकास प्रशासनलाई उत्तरदायी र जनमुखी बनाउने अभियानस्वरूप सन् १९५० मा भएको पाइन्छ ।

नेपालको सार्वजनिक प्रशासन प्रक्रियामुखी भयो, परिणाममुखी बन्न सकेन भन्ने आज सर्वाधिक चासोको विषय बनेको मात्र होइन यो पारदर्शी, सेवामुखी, परिणाममुखी, छिटोछरितो भई विकासको प्रतिफल नागरिकसम्म पुऱ्याउन नसकेको आरोपबाट पनि मुक्त हुन सकेको छैन । फलस्वरूप योग्य, सक्षम, क्षमतावान नागरिकमा सार्वजनिक प्रशासनप्रतिको आकर्षण कम हुँदै गएको छ । यतिसम्म कि कुनै पनि कामको ढिलासुस्ती र नतिजामूलक नहुनुलाई सरकारी पारा बन्ने भाष्य निर्माण भइसकेको छ । 'राजाको काम कहिले जाला घाम' भन्ने नेपाली समाजको चर्चित उखानले सार्वजनिक प्रशासनप्रतिको आम बुझाइ स्पष्ट पार्छ । नेपालको सार्वजनिक प्रशासन **Rejected Brain** को थुप्रो भन्ने आम धारणालाई चिर्न लोक कल्याणकारी राज्यको अवधारणालाई आत्मसात गरी प्रजातान्त्रिक खुला र सचेत समाजको विकासले यसका क्रियाकलापहरू र सरकारले यसमाथि गरेको लगानी तथा जनताले तिरेको करको उपलब्धि खोज्ने, समीक्षा र प्रश्न गर्ने पद्धतिको विकासले सार्वजनिक प्रशासनलाई परिणाममुखी बनाउन दबाब बढेको छ । परिणाममुखी प्रशासनको विकास गर्नु नेपालको सार्वजनिक प्रशासन सुधारको एक मात्र उद्देश्य सरकारी सेवा प्रवाहलाई परिणाममुखी बनाउनु हो । यसै सन्दर्भमा परिणाममुखी प्रशासनको केही विशेषताहरू उल्लेख गर्नु मुनासिब हुन जान्छ, जसले परिणाममुखी सार्वजनिक प्रशासनबारे बुझ्न अझ सहज बनाउनेछ । **Target oriented, Time Oriented, Service oriented, Public oriented, Management information System, Emphasize standard products & services, Equity & social justice, Competitive, Good will, Team**

spirit , Reward & punishment, Self-motivated, Work Evaluation आदि यसका प्रमुख विशेषता रहेको पाइन्छ । उपरोक्त विशेषताका आधारमा यो भन्न सकिन्छ कि परिणाममुखी सार्वजनिक प्रशासन नयाँ अवधारणा होइन, यो त साधारण सार्वजनिक प्रशासनकै एउटा हाँगोको रूपमा विकास भएको हो, जसले अन्तिम परिणाममा ध्यान दिएर आफ्नो कार्य सञ्चालन गरेको हुन्छ ।

लोक कल्याणकारी राज्यमा सरकारको सफलता राज्यले प्रवाह गर्ने सेवाको स्तरले निर्धारण गर्छ । सरकारको नीति निर्णय कार्यान्वयनको जिम्मेवारी बोकेको कर्मचारीतन्त्रलाई अप्रभावकारी हुन छुट छैन । यसो भएको खण्डमा सरकारको निर्णय कार्यान्वयन हुन सक्दैन भने जनताले राज्यबाट प्रवाह हुने सेवा सुविधाको सहज उपभोग गर्न पाउँदैनन् । अर्को अर्थमा नागरिकले राज्यलाई तिरेको करको सदुपयोग नभएको मान्न सकिन्छ ।

नेपालको सार्वजनिक प्रशासनले प्रक्रियालाई मात्र प्रथामिकतामा राखेको, Input / Process बाहेक Output ले स्थान पाउँदैन थियो । तर, समय परिवर्तनसँगै सार्वजनिक प्रशासनले काम गर्ने वातावरण विस्तारै परिवर्तन हुँदै आएको छ । हरेक नागरिक सेवाग्राहीको रूपमा सचेत छन् । प्रशासनले सम्पादन गरेको कामको परिणाम र उपलब्धि खोज्न थालिएको छ । अब सार्वजनिक प्रशासनले गर्ने हरेक कामको परिणामलाई त्यसको प्रभावकारिताको मापनको रूपमा लिने गरिएको छ । अब परिणाम नदेखाई सरकारले जनताको विश्वास जित्न सक्दैन । यसकारण सार्वजनिक प्रशासनको खोजी हुन थालेको हो । नेपालको सार्वजनिक प्रशासन परम्परागत आदेश र निर्देशनको भरमा चल्ने, अनुमानयोग्य र लाभ लागतमा आधारित छैन । कर्मचारीको कार्यसम्पादनलाई परिणामसँग गाँसिएको छैन । प्रशासनमा राजनीतिकरण, राजनीतिमा nepotism & favoritism हावी छ । Right man in right place / Reward & punishment को प्रभावकारी अभ्यास भएको छैन । बजेट विनियोजन वैज्ञानिक र अनुसन्धानमा आधारित छैन । आर्थिक अनियमितता, बेरुजु र भ्रष्टाचारको जालो नराम्रोसँग फैलिएको छ । आफूले गरेको कामको जिम्मेवारी लिने संस्कृति कर्मचारीतन्त्रमा पूर्णरूपमा विकास भइसकेको छैन । यी यावत् कारणले नेपालको सार्वजनिक प्रशासन परिणाममुखी हुन सकिरहेको छैन । तथापि राज्यको तर्फबाट समयसमय प्रशासन सुधारका प्रयासहरू नभएका पक्कै होइन । नेपालमा प्रशासन सुधारका मूल आयामहरू नैतिक मूल्य, रुपान्तरण र अवरोधको सामना हुन भने यसका मूलभूत क्षेत्रहरू व्यक्ति र प्रशासक, समूह, संस्था, सहजकर्ता र सरोकारवाला रहेको देखिन्छ । यसको कारक तत्वहरू विश्वव्यापीकरण र भूमण्डलीकरणले ल्याएको परिवर्तनको सम्बोधन गर्नु, शासकीय सन्दर्भ, भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गरी सार्वजनिक व्यवस्थापनसँग अन्तरनिहित पक्षहरूमा प्रभावकारिता ल्याई परिणाममुखी सार्वजनिक प्रशासन बनाउनु हो ।

यसै सन्दर्भमा २००७ सालको परिवर्तनपछि नेपालमा प्रशासन सुधारको प्रक्रिया प्रारम्भ भएको पाइन्छ । २००९ सालमा बुच कमिसनको प्रतिवेदन हुँदै २०७१ सालमा गठित उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिको प्रतिवेदनसम्म आइपुग्दा विभिन्न समयमा आठवटा समिति गठन भई महत्वपूर्ण सुझावहरू सिफारिस गरेको पाइन्छ । राजनीतिक क्षेत्रमा आएको परिवर्तनसँगै प्रशासनिक क्षेत्रमा समेत सुधारको अपेक्षा गरिने हुँदा सोहीअनुसार समितिहरू गठन भई सुझाव दिए तापनि प्राप्त सुझावको कार्यान्वयन अवस्था हेर्दा प्रशासन सुधारमुखीभन्दा प्रतिवेदनमुखी भएको यथार्थ हाम्रासामु विद्यमान छ । नेपालमा २००९ सालको बुच कमिसनको प्रतिवेदनबाट प्रशासन सुधारका लागि जोड दिएको पाइन्छ । यस प्रतिवेदनले मुख्य गरी लोकसेवा आयोग गठन गर्ने, मन्त्रालयको संख्या १७ बाट ११ गराउने, भ्रष्टाचार जाँचबुझ गर्ने व्यवस्था गर्ने, निजामती प्रशासन र आर्थिक प्रशासनसम्बन्धी कानून तर्जुमा गर्ने, निजामती सेवाको वर्गीकरण गर्ने, कर्मचारीको तह घटाउने, कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, हाजिरी गोस्वारा र अड्डा जाँच कार्यालय खारेज गर्नेलगायत सुझाव प्रस्तुत गरेको थियो । यसपछि २०१३ सालमा प्रशासनिक पुनर्गठन योजना आयोग गठन भई प्रशासन सुधारका लागि केही महत्वपूर्ण सुझावहरू दियो । उक्त आयोगले मुख्य गरी निजामती सेवा ऐन, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, योजनाबद्ध विकासको सुरुआत, चालु र विकास बजेटको वर्गीकरण गर्ने, लोकसेवा आयोगको सुदृढीकरण गर्ने, लोकसेवा आयोगको सिफारिसमा मात्र कर्मचारी नियुक्ति गर्ने, प्रशासनको परिवर्तन एवम् सुधारका लागि एउटा स्थायी प्रकृतिको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन

एकाइको स्थापना गर्ने, कर्मचारीको तलबमान निर्धारण गर्ने, कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि गर्न राष्ट्रिय स्तरमा प्रशिक्षण केन्द्र स्थापना गर्नेलगायतका सुझाव पेश गरेको थियो ।

प्रशासन सुधार आयोग, २०२५ ले निजामती सेवामा पद वर्गीकरण गर्ने, प्रशासकीय अदालतको स्थापना गर्ने, कर्मचारीको आचारसंहिता बनाउने, एकीकृत निजामती सेवाको गठन गर्ने, स्टाफ कलेजको स्थापना, कार्यक्रम बजेट प्रणाली सुरु गर्ने, निजामती पदमा राजनीतिक नियुक्ति नगर्ने, कर्मचारीलाई राजनीतिबाट अलग गर्ने, कर्मचारीलाई दिइने विभागीय सजायमा सुनुवाइको व्यवस्था गर्नेलगायत सुझाव प्रस्तुत गर्‍यो । यसैगरी प्रशासन सुधार आयोग, २०३२ मा छड्के प्रवेशको व्यवस्था, कर्मचारीको कार्यविवरण अनिवार्य गर्ने, निजामती सेवामा श्रेणीगत सेवा हटाई तहगत व्यवस्था लागू गर्ने, केन्द्रीय तहलाई अधिकृतमूलक बनाउने, सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई केन्द्रीय कर्मचारी निकायको रूपमा स्थापना गर्ने, वृत्ति शृंखला बढाउने, संस्थान समन्वय परिषद्को व्यवस्था, कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको स्थापनालगायत सुझाव प्रस्तुत गरेको थियो । उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार आयोग, २०४८ ले प्रशासन सुधारको क्षेत्रमा उल्लेख्य सुझाव दिएको थियो । मन्त्रालयको संख्या २१ बाट १८ मा घटाउने, सरकारको कार्यक्षेत्र पुनरवलोकन गर्ने, राजनीतिक परिवेशअनुसार प्रशासन रूपान्तरण, प्रशासन सुधारका कामको निरन्तर अनुगमन, कर्मचारी संख्या कटौती गर्ने, निजीक्षेत्रको भूमिका बढाउने, भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न निकायको सक्षमता बढाउने, प्रशासनलाई विकेन्द्रीकरण गर्ने लगायतका सुझाव थिए ।

यसैगरी प्रशासन पुनःसंरचना आयोग, २०६५ ले सेवाप्रवाह प्रभावकारी बनाउने, विद्युतीय शासनमा जोड दिने, निजामती सेवामा उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने, नयाँ पद वा दरबन्दी सिर्जना नगर्ने, प्रशासनमा राजनीतिक हस्तक्षेप हुनबाट रोक्ने, सबै कर्मचारीलाई तालिम प्रदान गरी सक्षमता अभिवृद्धि गर्नेलगायतका सुझाव दिएको थियो । उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार सुझाव समिति, २०७० को प्रतिवेदनले मन्त्रालयको संख्या घटाउने, सरकारी काम प्रक्रियामुखी व्यवस्थाबाट सेवाग्राही केन्द्रित र नागरिकमुखी संरचना र कार्यप्रणालीतर्फ उन्मुख गराउने, निवृत्त कर्मचारीको सेवा लिन प्राथमिकता दिने, कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्तालाई व्यावहारिक बनाई सबै निकायबीच एकरूपता कायम गर्ने, सरुवा, बढुवा, वृत्ति विकासलाई अनुमानयोग्य बनाउने सुझाव पेश गरेको थियो । राष्ट्रिय योजना आयोग वस्तुगत मापदण्डको आधारमा कानुनद्वारा गठन हुनुपर्ने, क्षेत्रीय कार्यालयहरू खारेज गर्ने, समग्र सार्वजनिक प्रशासनलाई जनमुखी र जनउत्तरदायी बनाउन विद्यमान साङ्गठनिक संरचना, कानुन र नीतिगत विषयमा गर्नुपर्ने सुधार लगायतका सुझाव प्रतिवेदनमा थिए ।

उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति, २०७२ को प्रतिवेदनले संघीय व्यवस्थालाई व्यवहारमा रूपान्तरण गर्दै मन्त्रपरिषद्बाट निश्चित कार्ययोजना स्वीकृत गरी कार्ययोजनाबमोजिम कानुन निर्माण गर्ने, प्रत्येक मन्त्रालयमा संघीय एकाइ गठन गर्ने, २०७२ सालको वर्षलाई कानुन निर्माण वर्षको रूपमा कार्य गर्ने गरी नीति निर्धारण गर्ने, सेवाप्रवाह प्रभावकारी बनाउन प्रदेश एवं स्थानीय तहमा संरचना खडा गर्ने सुझाव प्रदान गरेको थियो । यसैगरी सार्वजनिक प्रशासनको २५ वर्षे गुरुयोजना अध्ययन प्रतिवेदन, २०५५ मानव संसाधन मन्त्रालय गठनसम्बन्धी कार्यदलको प्रतिवेदन, २०६२ तथा निजामती सेवाको सोचपत्र, २०६३ समेतले प्रशासन सुधारका लागि सुझाव पेश गरेको पाइन्छ । तर, यसको कार्यान्वयनको पाटोको मूल्यांकन गर्नुपर्ने देखिए पनि परिवर्तित आवश्यकता र परिवेशअनुसार नेपालको प्रशासन सुधारको प्रक्रियाले यहाँको केही क्षेत्रमा अपेक्षित सफलता हासिल भए पनि सेवा प्रवाह अभै पनि अपेक्षाकृत, सरल, सहज, प्रभावकारी बन्न सकेको छैन ।

सार्वजनिक प्रशासनले गरेका कामले उपलब्धि हासिल गर्नु भनेको प्रतिबद्ध भई कार्यसम्पादन गरेको परिणाम हो । यहाँ उपलब्धिमूलक सार्वजनिक प्रशासनका लागि कर्मचारीको लक्ष्य किटान गरी Target Vs Achievement को आधारमा मूल्यांकन, उपलब्धि मापनको लागि परिणाम मापनको सूचक, उपलब्धिको लागि सङ्गठनलाई आवश्यकताअनुसार पुनः संगठित, O&M Survey गरी organizational Structure मा परिवर्तन, कर्मचारी सशक्तीकरणअन्तर्गत क्षमता विकासलाई महत्व, प्रयासका लागि नभई परिणामका लागि कर्मचारीलाई पुरस्कृत गर्ने जस्ता रणनीति अपनाउनु पर्दछ ।

यसको एक मात्र लक्ष्य कामको उपलब्धि हासिल गर्नु हो । उपलब्धि प्राप्तिको उद्देश्यमात्र राखेर हुँदैन, त्यसका लागि सोहीबमोजिम प्रशासनिक वातावरण प्रतिस्पर्धी र उत्प्रेरित, समावेशी प्रशासन, कर्मचारीको स्पष्ट कार्य विभाजन, कर्मचारीको उत्पादकत्व वृद्धिमा जोड, कार्यसम्पादनको उद्देश्यमूलक परीक्षण, नागरिक बडापत्रको व्यवस्था र प्रभावकारी कार्यान्वयन, विकासका कार्यको सामाजिक परीक्षण आदिको परिपाटीलाई व्यवस्थापकीय औजारको रूपमा प्रयोग गरी सार्वजनिक प्रशासनलाई विस्तारै सुधार गर्दै परिणाममुखी बनाउनुपर्ने देखिन्छ । प्रशासन सुधार गन्तव्य नभई क्षितिजतर्फको यात्रा हो । यो एक निरन्तर प्रक्रिया हो । विभिन्न समसामयिक तथा आयामिक परिवर्तन, शासकीय सोच र मान्यतामा आउने परिवर्तन, सुशासनको अवधारणा, सहभागितामूलक र प्रतिनिधिमूलक शासन प्रणालीको आवश्यकता, जनमुखी तथा समावेशी प्रशासन निर्माणको लागि सार्वजनिक सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने जस्ता नियमितरूपमा परिवर्तन हुँदै आएका विषयवस्तुबाट विद्यमान प्रशासनिक परिपाटी र परिवर्तित सन्दर्भबाट सिर्जित आवश्यकतालाई उपयुक्त तवरबाट सुधार गरी सार्वजनिक प्रशासनलाई परिणाममुखी बनाउनु पर्दछ । किनभने सार्वजनिक प्रशासनलाई उपलब्धिमूलक बनाउन के के उपलब्धि हासिल गर्नुपर्ने हो र उक्त उपलब्धि हासिल गर्न सङ्गठनको नेतृत्व र कर्मचारी स्वतः परिचालित, अनुशासित र परिणामप्रति उत्सुक कसरी हुन्छन् सो स्पष्ट हुने गरी रणनीतिक योजना बनाएर प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्छ ।

परिणाममुखी सार्वजनिक प्रशासनको लागि प्रशासन सुधार एक आवश्यकीय विषयवस्तु हो । यसको लागि उपयुक्त प्रशासनिक परिपाटीको विकास गर्नु, प्रशासनिक प्रणालीको संरचना, समयानुकूल परिवर्तन गर्नु, प्रशासनमा नवीनता र सिर्जनात्मकताको विकास गराउनु, सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता ल्याउनु, राजनीति र प्रशासनबीचको कार्यक्षेत्र स्पष्ट किटान गर्नु, अधिकारसँगै शक्ति, स्रोत र साधन उपलब्ध गराउनु, कर्मचारी प्रशासनमा Merit System लाई पहिलो प्राथमिकतामा राख्नु, सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा भएको व्यापक विकासलाई सरकारी सेवामा समायोजन गर्नु तथा विविध राजनीतिक तथा आर्थिक मूल्य मान्यतामा आएको परिवर्तनलाई सार्वजनिक प्रशासनसँग अनुकूलित गराउनु परिणाममुखी सार्वजनिक प्रशासनसम्मको गन्तव्यको प्रमुख औजार हुन् । यही परिप्रेक्ष्यमा सार्वजनिक प्रशासनलाई परिणाममुखी बनाउन विभिन्न सुधारका प्रयास अगाडि बढेका छन् । सार्वजनिक प्रशासन सूचना प्रविधिमैत्री र Paperless बन्दै गइरहेको छ । लगभग सार्वजनिक प्रशासनको सात दशकको विकास, सुधार, आरोह र अवरोहको यात्रामा विभिन्न कारणले पछि पर्न गएका विषय तथा विश्व अर्थतन्त्र र शासकीय मान्यतामा आएका आयामिक परिवर्तनको पृष्ठभूमिमा सार्वजनिक प्रशासनलाई क्रमिकरूपमा सुधार गर्दै लैजानु पर्दछ । वर्तमान राज्य पुनःसंरचनाका महत्वपूर्ण अवयवका रूपमा सार्वजनिक प्रशासनमा सरोकारवालाको व्यापक सहभागिता र पृष्ठपोषणका आधारमा संघीयता कार्यान्वयनका सन्दर्भमा गरिने पुनःसंरचनाले देशको समग्र क्षेत्रमा सकारात्मक परिणाम प्राप्त गर्न प्रशासनिक संयन्त्र र स्वरूपमा समेत विगतका अनुभव, सफलताका क्षेत्रहरू अवधारणागत र कार्यान्वयन तहमा देखापरेका कमी कमजोरी र परिवर्तित विशिष्ट राजनीतिक परिवर्तनको सन्दर्भमा सार्वजनिक प्रशासनलाई अनुकूलता र व्यावहारिकताको सिद्धान्तानुरूप परिणाममुखी बनाउँदै लैजानुपर्ने देखिन्छ ।

(लेखक सार्वजनिक प्रशासनका विद्यार्थी हुन् ।)

सन्दर्भ सामग्री

- सार्वजनिक प्रशासनका आधारभूत शिद्धान्त (प्राडा भिमदेव भट्ट)
- <https://www.prasashan.com/category/bichar-bahas> का सार्वजनिक प्रशासनसम्बन्धी विभिन्न लेखहरू
- सोपान मासिकका विभिन्न अंकहरू
- गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित सार्वजनिक प्रशासनसम्बन्धी विभिन्न लेखहरू

नेपालमा वैदेशिक लगानी

□ सरिता पाण्डेय

सहायक प्रबन्धक, नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेड

राज्यमा हुने लगानी आर्थिक वृद्धि र विकासको महत्वपूर्ण साधन हो । आर्थिक समुन्नतिका लागि विकास वित्तको महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा रहने वैदेशिक लगानी नेपाल जस्ता अतिकम विकसित देशको लागि भन्ने महत्वपूर्ण हुन्छ । पुँजीको उपलब्धता, प्रविधि हस्तान्तरण, व्यापार सन्तुलन, भुक्तानी सन्तुलन, रोजगारी सिर्जना र गरिबी न्यूनीकरणमा वैदेशिक लगानीको महत्वपूर्ण योगदान रहन्छ । नेपालमा वैदेशिक लगानीका लागि बनेका संवैधानिक, नीतिगत, कानुनी तथा संस्थागत व्यवस्थामा मुख्यतया राष्ट्रिय हित अनुकूल आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धनका क्षेत्रमा वैदेशिक पुँजी र प्रविधिलाई आकर्षित गर्दै पूर्वाधार विकासमा प्रोत्साहन र परिचालन गर्ने तथा विभिन्न मुलुकबाट वित्तीय स्रोत उपलब्ध गर्न, प्रविधि प्राप्त गर्न, व्यवस्थापकीय क्षमता हासिल गर्न, दक्ष मानव संसाधन प्राप्त गर्न घरेलु उत्पादनलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारसम्म पुऱ्याउँदै नयाँ बजार विस्तार गर्न वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्ने कार्यमा जोड दिने व्यवस्था छ । सामाजिक तथा राजनीतिक स्थायित्व हासिल गर्न आर्थिक सुशासन र समृद्धिको दिशामा निरन्तर केन्द्रित भएको सन्दर्भमा नेपाललाई वैदेशिक लगानीले महत्वपूर्ण साथ दिन सफल हुनेमा विश्वास गर्न सकिन्छ । स्वदेशी लगानीले मात्र देशमा समग्र विकासको लागि पर्याप्त नहुने हुनाले विदेशी लगानी वर्तमानमा विकल्परहित स्रोतको रूपमा देखापरेको छ । विकासको दौडमा अग्रणी सफल देशहरूलाई हेर्दा वैदेशिक लगानी विकासको पर्याप्त हो कि भन्ने भान हुन्छ । सन् २०३० सम्ममा हासिल गरिसक्नुपर्ने दिगो विकास लक्ष्य र देशको आर्थिक, सामाजिक तथा पर्यावरणिय विकासलाई मार्गदर्शन गर्ने आवधिक योजनाले राखेको लक्ष्यसहित सामाजिक न्यायको लोककल्याणकारी राज्य हुँदै मध्यम आय भएका मुलुकमा स्तरोन्नति हुनका लागि पनि विदेशी लगानी अपरिहार्य छ । नेपालजस्ता अतिकम विकसित देशका लागि वैदेशिक लगानी पर्याप्त भित्र्याउने कुरा चुनौतीपूर्ण रहेको छ । ऐन र नीतिमा देखिएका विभिन्न व्यवधान, प्रशासनिक प्रक्रिया, कार्य वातावरण, पूर्वाधार आदि विभिन्न समस्याका बाबजुद नेपालले आर्थिक विकास र समृद्धि हासिल गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । हालको लगानीले भविष्यमा आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याए मात्र लगानीको सूत्र फलदायी हुनसक्छ । लगानी अहिलेको आवश्यकता हो । लगानी भित्र्याउन नेपाल उदार हुनुको विकल्प छैन ।

नेपाल सरकारले प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी ल्याउन नीतिगत, कानुनी तथा प्रक्रियागत सुधार तथा लगानी सम्मेलन गरेर निरन्तर प्रयत्न गर्दागर्दै पनि विदेशी लगानी खासै आउन सकेको छैन । नेपालमा कस्तो क्षेत्रमा विदेशी लगानी आवश्यक छ, कति विदेशी लगानी आवश्यक छ, लगानी ल्याउन कति इमानदार प्रयास भएका छन्, विदेशी लगानी आकर्षित गर्न पर्याप्त वातावरण बन्न सकेको छ/छैन, वैदेशिक लगानी ल्याउन के-कस्ता चुनौती र समस्या छन् भन्ने प्रश्न आज पनि पूर्णरूपमा उत्तरित छैनन् । वैदेशिक लगानीको स्वरूप सामान्यतया तीन प्रकारको हुन्छ १. वैदेशिक प्रत्यक्ष लगानी २. पोर्टफोलियो लगानी र ३. प्रविधि हस्तान्तरण । विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०७५ ले विदेशी लगानीकर्ताले उद्योग वा कम्पनीमा गरेको निम्न प्रकारका लगानीलाई विदेशी लगानी भनेर परिभाषित गरेको छ ।

क. विदेशी मुद्रामा गरिने लगानी,

ख. सेयरमा गरेको लगानीबाट प्राप्त भएको लाभांशको पुनःलगानी,

ग. पुँजी लगानी कोषमा गरेको लगानी,

घ. लिज लगानी,

ड. धितोपत्रको दोस्रो बजारमार्फत सूचीकृत धितोपत्रमा गरेको लगानी र च. नेपालमा उद्योग स्थापना र विस्तार गरी कायम भएको लगानी ।

नेपालमा हालसम्म ७९ मुलुकका ४ हजारभन्दा बढी लगानीकर्ताले लगानी गर्न रुचि देखाएका छन् । नेपालमा लगानी गर्ने देशमध्ये चीन र भारत अग्रपंक्तिमा छन् । उद्योग विभागको विवरणमा उल्लेख भए अनुसार वैदेशिक लगानी स्वीकृत हुन थालेदेखि गत आव २०८०/८१ चैतसम्म चीनले २ हजार २ सय १० भन्दा बढी उद्योगहरूमा कुल २ खर्ब ४ अर्बभन्दा बढीको लगानी प्रतिबद्धता जनाएको छ । भारतले सो अवधिसम्म नेपालमा करिब ८ सय ३० वटाभन्दा बढी उद्योगमा कुल १ खर्ब ५ अर्ब रुपैयाँको लगानी प्रतिबद्धता जनाएको छ । यसका अतिरिक्त एसियाली, अमेरिकी, युरोपेली तथा अफ्रिकी लगानीकर्ता नेपालमा लगानी गर्न प्रतिबद्ध छन् । सन् २०२२ मा दक्षिण एसियाली ८ मुलुकमध्येमा नेपाल वैदेशिक लगानीको दृष्टिले छैटौँ स्थानमा रहेको छ । भारत पहिलो र बंगलादेश दोस्रो स्थानमा रहेका छन् भने अफगानिस्तान अन्तिम स्थानमा रहेको छ ।

उद्योग विभागका अनुसार गत आव २०८०/८१ को ९ महिना (साउन-चैत) मा नेपालमा ३० अर्ब ९ करोड रुपैयाँ बराबरको प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी (एफडीआई) प्रतिबद्धता आएको छ । यस्तो प्रतिबद्धता गत आ.व. २०७९/८० को यस अवधिको तुलनामा सामान्य वृद्धि भएको हो । गत आ.व. २०८०/८१ को ९ महिना (साउन-चैत) मा कुल २६९ वटा एफडीआई स्वीकृत भएका छन् । यससँगै नेपालमा कुल एफडीआई ४ खर्ब ८० अर्ब रुपैयाँ बराबरको पुगेको छ । नेपालमा हालसम्म ६ हजार १२८ वटा विदेशी लगानी स्वीकृत भएका छन् ।

लगानी प्रतिबद्धतामध्ये सबैभन्दा धेरै पर्यटन उद्योगमा छ भने अन्य क्रमशः सेवाक्षेत्र, सूचना प्रविधि, पूर्वाधार, कृषि र खानीमा लगानी स्वीकृत भएको छ । नेपालले हालसम्म वैदेशिक लगानी आह्वान गर्दै तेस्रो लगानी सम्मेलन सम्पन्न गरी सकेको छ । कुल ८ सय विदेशीसहित २५ सय जनाको सहभागितामा नेपाल लगानीकर्ताका लागि उपयुक्त गन्तव्य हो भन्ने सन्देश सहित सम्पन्न तेस्रो लगानी सम्मेलनमा विभिन्न स्वदेशी कम्पनीहरूले विदेशी लगानी भित्र्याउन सम्झौता तथा समझदारीहरू भए । नेपालको सन्दर्भमा वैदेशिक लगानी स्वीकृत तथा परियोजना कार्यान्वयन अवधिभर विदेशी लगानीकर्तालाई सहजीकरण गर्न संस्थागत प्रतिबद्धताको अभावका कारण प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको प्रतिबद्धता र वास्तविक लगानीबीच ठूलो अन्तर देखिएको छ ।

वैदेशिक लगानीका समस्या

नेपालले औपचारिक रूपमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी भित्र्याउन नीतिगत, कानुनी प्रक्रियागत तथा संरचनागत सुधार गरे पनि अपेक्षित रूपमा वैदेशिक लगानी भित्रन सकेको छैन । विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, औद्योगिक व्यवसाय ऐन, श्रम ऐन, विदेशी लगानी नीति, लगानी बोर्ड स्थापना, स्वचालित दर्ता तथा प्रशासन लगायतका थुप्रै सुधार गर्दा पनि विदेशी लगानीकर्ताहरू नेपालमा लगानी गर्न विश्वस्त हुन सकेको अवस्था छैन । सुधारका नाममा जहिले पनि नीतिगत, कानुनी र संरचनागत एवं प्राविधिक पक्षमा मात्रै विचार गर्ने गरिए पनि कमजोर कार्यान्वयन पक्ष र राज्यको विदेशी लगानीकर्तासँगको सम्बन्ध पनि जिम्मेवार रहेका छन् । वैदेशिक लगानीमा क्षेत्रगत स्पष्टता नहुँदा आर्थिक विकासलाई गति दिने, आयात प्रतिस्थापन गर्ने र निर्यात प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउने पूर्वाधारमा सन्तुलित लगानी भएको पाइँदैन । वैदेशिक लगानीको कुरामा प्रमुख राजनीतिक दलहरूबीच स्पष्ट एवं एकीकृत अवधारणाको अभाव, दलगत अवधारणा र व्यवहारमा भिन्नता देखिँदै आएको छ । पर्याप्त अध्ययन तथा जानकारीबिना हुने नीतिगत र कानुनी व्यवस्थाको संशोधन, प्रशासनिक अस्थिरता र निर्णय प्रक्रिया यस क्षेत्रको व्यवधानको रूपमा रहेका छन् ।

नेपालको कन्ट्री रेटिङ, हेजिङ पोलिसी, भिसासम्बन्धी विषय सहज र प्रष्ट नहुँदाको अप्ठ्यारोले समेत नयाँ

लगानीकर्तालाई नेपालमा लगानी गर्ने निर्णय गर्न कठिन भएको छ । आन्तरिक तयारी पूरा नगरी हतार-हतार गरिने लगानी सम्मेलनले नीतिगत र कानुनी अड्चन, अस्पष्टता र असामन्जस्य चिर्न सक्षम नहुँदा विदेशी लगानी पर्याप्त मात्रामा आउन सकेको छैन । एकल बिन्दु सेवाकेन्द्रको नीति अवलम्बन गरिए पनि त्यही प्रक्रियाबाट सबै निर्णय नहुने र फाइल बोकेर कार्यालय-कार्यालय धाउनुपर्ने अवस्था तथा उद्योगको प्रवेश, बहिर्गमनमा भन्फट र अपारदर्शिता कायमै छ । विभिन्न ऐन/कानूनका प्रावधानहरू बीच सामञ्जस्य नहुँदा एउटा निकायले दिएको सुविधा अर्कोले काट्ने अवस्था हुँदा लगानीकर्ताहरूले हैरानी बेहोर्नु पर्ने स्थिति पनि विद्यमान छ । विदेशी लगानीको प्रशासन फितलो हुनाले सम्झौता गर्दा हतार गर्ने, सम्झौतामा आकर्षित हुने कानून र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको राम्रो अध्ययन नगर्ने, कम्पनीको आवधिक अनुमान नगर्ने र कुनै विषयमा विवाद भयो दुवै पक्ष मिलेर समयमै विवाद निरूपण नगर्ने, पछि कानुनी प्रश्न उठेपछि अदालतमा विवाद लैजाने प्रवृत्तिले नयाँ लगानी भित्रन नखोज्ने स्थिति बनेको छ ।

विदेशी लगानी आकर्षणका निम्ति स्तरीय सडक, बिजुली, औद्योगिक क्षेत्र र व्यापारिक पूर्वाधारको आवश्यकता हुन्छ तर नेपालमा व्याप्त निम्न गुणस्तरका पूर्वाधार र दक्ष श्रम शक्तीको अभावका कारण पनि ठुला विदेशी लगानीकर्ता हच्कीने प्रवृत्ति बढ्दैछ । आर्थिक विकासमा सुस्तता, निर्माण सम्पन्न विकास पूर्वाधारको न्यून उपयोग, न्यून क्रयशक्ति, जनमानसको बढ्दो निराशा, आर्थिक अनुशासन र सुशासनमा कमी, लगानी प्रभावित आन्दोलनका स्वरूपहरूले विदेशी लगानीकर्ता नेपालमा लगानी गर्न उत्साहित नभएका हुन सक्छन् । आर्थिक क्षेत्र र बजारमा प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण नबन्नु, सार्वजनिक/निजी साभेदारी अवधारणाको कार्यान्वयनमा आउन नसक्नु, औद्योगिक सम्बन्ध सुमधुर नबन्नु र समग्र औद्योगिक वातावरण प्रभावकारी नहुनुले पनि वैदेशिक लगानी भित्रिन असहजताको स्थिति सिर्जना भएको छ ।

समस्याको निराकरण

नेपालले प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको ज्यादै सानो हिस्सा मात्र आकर्षित गर्न सकेको छ । लगानीकर्तालाई विश्वासमा लिन र थप लगानीको वातावरण सिर्जना गर्न विगतमा भएका लगानीको तत्काल समीक्षा गर्नु अपरिहार्य रहेको छ । यसबाट आगामी दिनका निम्ति लगानीको प्राथमिकता र रणनीति तय गर्न सहज हुन्छ । कानुनी, नीतिगत तथा संस्थागत क्षेत्रमा देखिएका असंगतिबारेमा प्राप्त गुनासालाई यथाशीघ्र सम्बोधन गर्दै विदेशी लगानी आकर्षित गर्न दिइएका सुविधा प्रक्रियागत रूपमा सरलीकरण सहज रूपमा कार्यान्वयन हुने परिस्थिति निर्माण गरिनुपर्दछ । वैदेशिक लगानीको सम्भावना भएका मुलुकसँग द्विपक्षीय लगानी सम्झौता तथा दोहिरो करसँग सम्बन्धित सम्झौता गरी लगानी सुरक्षा प्रत्याभूति दिन आवश्यक छ । वैदेशिक लगानी भित्र्याउनका निम्ति धितोपत्रको दोस्रो बजारमा कारोबार गर्न क्रमशः खुला गर्दै लैजानु आवश्यक छ । ऋणको संरचनालाई उचित वित्तीय व्यवस्थापन गरी वित्तीय लागत घटाउन विदेशी मुद्रा अंकित ऋणपत्र, निश्चित ब्याजदरमा दीर्घकालीन व्यावसायिक कर्जा, सहुलियतपूर्ण कर्जा, निजी स्वपुँजी तथा परियोजना धितो, ट्रस्ट फन्ड, अनुदान आदि दीर्घकालीन ऋण उपकरणमा लगानीकर्ताको पहुँच बढाउन आवश्यक छ । जग्गाको उपलब्धता र मुआब्जाको विषयमा लगानीकर्तालाई सरकारले सहजीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

लगानी प्रवर्द्धन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने आवश्यक ऊर्जामा पहुँच, गुणस्तरीय सडक सुविधा, सञ्चार सुविधा तथा औद्योगिक पूर्वाधार तथा व्यापारिक पूर्वाधार हुनु आवश्यक छ । नेपालले पूर्वाधार निर्माण, ठूला आयोजना र प्रतिफलदायी रणनीतिक पूर्वाधारलाई विशेष प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ । नेपाली निजी क्षेत्र र विदेशी निजी क्षेत्रबिच साभेदारीमार्फत लगानी गर्न आवश्यक वातावरण निर्माण गर्नु पनि एक किसिमको पहल हुन सक्छ । प्रशासनिक स्थिरता कायम गर्दै एउटै बिन्दुबाट सबै सेवा प्राप्त गर्न एकल बिन्दु सेवा केन्द्रलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्छ । सूचना प्रविधिको प्रयोग गरेर सेवाग्राहीले सेवाको स्तरीय पहुँच उपलब्ध गराउनपर्दछ । वैदेशिक लगानी गर्दा हुन सक्ने सम्भाव्य जोखिमबारेमा जानकारीको लागि कन्ट्री रेटिङ हुन आवश्यक हुन्छ । स्वीकार्य विदेशी विनिमय जोखिम न्यूनीकरण

गर्न नेपालले स्वीकार्य हेजिड पोलिसी ल्याउन ढिला भइसकेको छ । राष्ट्र बैकले विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋण व्यवस्थापन विनियमावलीमार्फत लगानी लेखाकन गरी लाभांश फिर्ता लैजाने वातावरण बनाउन समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्नु जरूरी देखिन्छ । विदेशी लगानी ल्याउनका अन्तर निकाय समन्वय तथा जिम्मेवार निकाय र लगानीकर्ताबीच समन्वय गर्ने संयन्त्र आवश्यक छ ।

निष्कर्ष

नेपालमा लगानी प्रतिबद्धता बढे पनि लगानी भित्रिने रकम न्यून रहेको विभिन्न तथ्यांकले देखाउँछ । प्रतिबद्धता आएको सबै विदेशी लगानी सोही अवधिमा आउँछ वा आउनुपर्छ भन्ने नीतिगत व्यवस्था छैन । सरकारले विदेशी लगानी स्वीकृत गर्दा चरणबद्ध रूपमा लगानी भित्र्याउने अनुमति दिने गरेको छ । नेपालले प्राथमिकताका क्षेत्र र रणनीतिक परियोजनामा आजसम्म भित्र्याएको विदेशी लगानीबाट प्राप्त गरेको प्रतिफलको समीक्षा, जानी वा नजानी गरेका कमीकमजोरी भए तिनको पहिचान र स्वीकारोक्ति, कार्यशैलीगत त्रुटिको आत्मसमीक्षा गर्दै विदेशी लगानी भित्र्याउने परिवर्तित सन्दर्भमा नयाँ प्राथमिकता र रणनीतिक बाटो तय गरी आवधिक लक्ष्य तय गरी अगाडि बढ्नुपर्दछ । अबको लगानीको बाटो तय गर्दा विगत अनुभव, दिगो विकास लक्ष्य र देशको आर्थिक, सामाजिक तथा पर्यावरणीय विकासलाई मार्गदर्शन गर्ने आवधिक योजनाले राखेको लक्ष्य, असल अभ्यास र अनुसन्धानको सारमा आधारित हुनुपर्दछ । हालको लगानीले भविष्यमा आत्मनिर्भर र समृद्ध अर्थतन्त्र निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याए मात्र लगानीको मूल मर्म सार्थक हुन सक्छ । यसर्थ, लगानी अहिलेको आवश्यकता हो, लगानी भित्र्याउन नेपाल उदार हुनुको विकल्प छैन ।

बिमाका सिद्धान्तहरू र नेपालमा बिमा बजारको वर्तमान अवस्था

□ मोहम्मद दिलदार अंसारी

सहायक निर्देशक, नेपाल बीमा प्राधिकरण

बिमाको परिचय

मानव जीवनमा पर्न सक्ने विभिन्न किसिमका जोखिमबाट हुन सक्ने वित्तीय नोक्सानीको रक्षावरणको लागि बीमितले आफ्नो जीवन, सम्पत्ति वा दायित्वमा पर्न सक्ने जोखिमको आर्थिक भार बीमकलाई हस्तान्तरण गर्ने प्रकृया नै बीमा हो। बीमा बीमक र बीमित बीचको लिखित सम्झौता, बीमीत करारनामा हो। राज्यको अर्थतन्त्रलाई चलायमान गराउने बैकिङ्क र पूँजी बजार जस्तै बीमा क्षेत्र पनि अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण खम्बा(Pillar) हो। मानवीय जीवनमा वा मानविय पक्षले गर्ने विभिन्न क्रियाकलापमा भोलीका दिनमा आउने आर्थिक जोखिमको बीमक र बीमित बिच किनवेच गर्ने माध्यम नै बीमा हो। दुःख पर्दा साथी, आफन्त तथा नातागोता त्यति काम गर्दैनन् जति बीमाले गर्छ। तसर्थ यसलाई दुःख सुखको साथीको रूपमा पनि परिभाषित गर्न सकिन्छ। जहाँ जोखिम हुन्छ त्यहाँ बीमाको आवश्यकता हुन्छ त्यसैले बीमाको लागि जोखिम हुनु एक अनिवार्य तत्वको रूपमा रहन्छ। बीमाको प्रकारको रूपमा मुख्यतया जीवन बीमा, निर्जीवन बीमा, लघु बीमा र पुनर्बीमा रहेका छन्।

बैकिङ्क क्षेत्रको नियमनकारी निकाय नेपाल राष्ट्र बैंक जस्तै बीमा प्रणाली तथा बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाई त्यसको बिकास गर्न, बीमा बीमित बिकासको स्वस्थ प्रतिस्पर्धाबाट सर्वसाधारणलाई गुणस्तरीय तथा भरपर्दो बीमा सेवा उपलब्ध गराउन एवम बीमा व्यवसायको प्रभावकारी नियमन गरी बिमितको हकहित संरक्षण गर्नका लागि बीमा व्यवसायको नियमनकारी निकायको रूपमा नेपाल बीमा प्राधिकरण रहेको छ।

बिमाको महत्व

उद्योग धन्दा, व्यापार व्यवसायमा सुनिश्चितता,
विभिन्न जोखिमले हुने नोक्सानीबाट बचावट,
ऋणको प्रकृत्यामा व्यापार, व्यवसायको अनिवार्य बीमाले ऋणी र बैंक दुबै सुरक्षित,
स्वास्थ्य उपचारमा सहयोग,
बचतको एक महत्वपूर्ण माध्यम,
लगानीको लागि पूँजी निर्माण गर्न सकिने,
रोजगारीको सृजना हुन्छ,
व्यक्तिगत आमदानी करमा छुट,
बुढेशकालमा आर्थिक पक्षले सुरक्षित,

परिवारमा कमाउने ब्यक्तिको मृत्यूबाट हुने आर्थिक क्षतिलाई कम गर्ने ,
ऋण लिने सुविधा,
आर्थिक हानीको सुरक्षा,
बाल, बच्चालाई पालन पोषण गर्नमा सरलता,
शिक्षाको खर्च व्यवस्थापन गर्न सकिने माध्यम बीमा हो,
सरकार तथा देशको लागि कोष संकलन हुन्छ ।

बिमाका सिद्धान्तहरू

१) परम सद्विश्वासको सिद्धान्त

बीमितले बिमक र बिमकले बीमितलाई सत्य र मुलभूत तथ्य जानकारी विवरण दिनु पर्दछ भन्ने सिद्धान्त नै परम सद्विश्वासको सिद्धान्त हो । बीमितले वा बीमकले प्रस्तुत गरेका तथ्यहरू भुटा ठहारिएमा वा जानाजान यस्तो गरेको भएमा एक अर्काले करार भंग गर्न सक्छन । जालसाजी गरी बीमा गर्न खोजेको भनि उल्टै हर्जाना माग गर्न सक्छन् । यो सिद्धान्त जीवन, निर्जीवन तथा अन्य सबै खाले बीमामा समान ढंगले लागु हुन्छ ।

२) बीमा योग्य हितको सिद्धान्त

यो सिद्धान्त बीमा गरिएको मालिकको प्रत्यक्ष रुपमा हानी नोक्सानीसंग सम्बन्धित छ । बीमा गर्न खोजिएका सम्पत्ति वा व्यक्ति माथि कानुनी अधिकार हुनु आवश्यक हुन्छ । कानुनी हक अधिकार नभएको सम्पत्ती बीमा गराउन हुँदैन । जस्तै कुनै व्यक्तिले अरुको छोरा छोरी वा अर्काको घरको बीमा गराउन पाउँदैन यसमा बीमा योग्य हित हुँदैन ।

३) क्षतिपूर्तिको सिद्धान्त

बीमितको बीमा अवधि भित्र बीमा गरिएको वस्तु वा जीवनमा हुने क्षति वा हानी भएको खण्डमा वास्तविक क्षतिको मूल्यांकन गरी गरिने क्षतिको पूर्तिलाई क्षतिपूर्तिको सिद्धान्त भनिन्छ । यसमा बीमा गरिएको बिमांक रकम भन्दा बढी नहुने गरी भुक्तानी गर्नु पर्दछ । मानिसको जीवनको मूल्यांकन गर्न नसकिने हुनाले जीवन बीमामा यो सिद्धान्त लागु हुँदैन ।

४) स्थान ग्रहणको सिद्धान्त

बीमाको सम्भौता अनुसार क्षतिपूर्ति गरिसके पश्चात बीमा गरिएको सम्पत्तिको स्वामित्व वा उपयोग गर्ने अधिकार बीमकलाई प्राप्त हुन्छ जसलाई स्थान ग्रहणको सिद्धान्त भनिन्छ । जस्तै रमेशको बाईक हरायो र दाबी गरेर क्षतिपूर्ति बीमकवाट लियो भने अब बाईक फेला परेमा त्यस बाईकको सर्वाधिकार बीमकको हुन्छ ।

५) निकटतम कारणको सिद्धान्त

बीमा गरिएको ब्यक्ति, माल बस्तु वा सामानको क्षतिको धेरै कारणहरू मध्ये सवैभन्दा नजिकको कारणलाई निकटतम कारणको सिद्धान्त भनिन्छ । उक्त निकटतम कारण बीमा गरिएको जोखिम हो भने बीमकले क्षतिपूर्ति प्रदान गर्दछ अन्यथा प्रदान गर्दैन । जस्तै अर्मानको घर बीमा गरिएको थियो । चट्याड परेको कारणले उसको घरको विजुलीको मिटरमा बिजुलीको तार सर्त भयो र त्यसवाट उसको घरमा आगजनी भयो । यस उदाहरणमा चट्याड पर्नु , विजुलीको तार सर्त हुनु आदि घरमा आगो लाग्नुका कारणहरू हुन तर आगो लाग्नुको सवैभन्दा नजिकको कारण भनेको तारमा सर्त हुनु हो । त्यसकारण अब अर्मानले चट्याडको बीमा मात्र गरेको रहेछ भने उसले बीमा वापतको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न सक्दैन । यदि उसले सर्त सर्किटिङको समेत बीमा गरेको रहेछ भने बीमा वापतको क्षतिपूर्तिप्राप्त गर्न सक्छ । अर्थात निकटतम कारणको बीमा गरेको रहेछ भने मात्र बीमकले बीमितलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्दछ ।

६) योगदानको सिद्धान्त

कुनै एक बीमितले आफ्नो सम्पत्तिको बीमा एक भन्दा बढी बीमकसंग गरेको हुन सक्छ । यसरी एक भन्दा बढी बीमकसंग बीमा गरिएको रहेछ भने क्षति हुँदाका बखत सबै बिमकले समानुपातिक हिसावले बीमितलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्दछन भने जसको योगफल कुल क्षतिपूर्तिको रकमसंग बराबर हुन्छ जसलाई योगदानको सिद्धान्त भनिन्छ ।

नेपालमा बिमा बजारको वर्तमान अवस्था (तथ्यांकगत विश्लेषण)

बीमा कम्पनीको अवस्था

नेपालमा बीमा बजार हाल बिकास हुने चरणमा रहेको छ । नेपालको तिनै तहको सरकारले पनि आफुले तयार गर्ने वजेत, नीति तथा कार्यक्रम मार्फत बीमा क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्दै गएको देखिन्छ । नेपालको इतिहासमा पहिलो पटक नेपाल सरकारले हाल राष्ट्रिय बीमा नीति २०८० जारी गरेको छ । जसमा बीमा सेवाको गुणस्तर बृद्धि गरि आधुनिक तथा दिगो प्रणालीको बिकास गर्ने, जीवन सम्पत्ति तथा दायित्वको जोखिम न्यूनीकरण गर्दै सबल अर्थतन्त्र निर्माणमा योगदान पुऱ्याउने र बीमितको हकहित संरक्षण गर्ने गरि मुख्य उद्देश्य तोकिएको छ । हाल नेपालमा २०८१ साल असार मसान्त सम्म बीमा कम्पनीहरूको संख्यागत रूपमा हेर्दा जीवन बीमा कम्पनी १४ वटा, निर्जीवन बीमा कम्पनी १४ वटा, लघु बीमा कम्पनीको संख्या ७ र पुनर्बीमा कम्पनीको संख्या २ वटा गरी कुल बीमा कम्पनीको संख्या ३७ वटा रहेका छन । लगानी तथा स्वामित्व संरचनाको आधारमा सरकारी लगानीमा जीवन बीमा, निर्जीवन बीमा र पुनर्बीमा कम्पनी १/१ वटा गरी जम्मा ३ वटा कम्पनी रहेका छन । स्वदेशी लगानीमा जीवन बीमा कम्पनी ११ वटा, निर्जीवन बीमा कम्पनी १० वटा, पुनर्बीमा कम्पनी १ वटा र लघु बीमा कम्पनी ७ वटा गरी जम्मा २९ वटा कम्पनी रहेका छन । विदेशी लगानीमा जीवन बीमा कम्पनी १ वटा र निर्जीवन बीमा कम्पनी २ वटा गरी जम्मा ३ वटा रहेका छन् । त्यस्तै सयूक्त लगानीमा जीवन बीमा कम्पनी १ वटा, निर्जीवन बीमा कम्पनी १ वटा गरी जम्मा २ वटा रहेका छन् । जसलाई निम्न चित्रबाट स्पष्ट पर्ने प्रयास गरिएको छ ।

स्वामित्व	कम्पनीको प्रकृति				जम्मा
	जीवन	निर्जीवन	पुनर्बीमा	लघु	
सरकारी	१	१	१	-	३
स्वदेशी लगानी	११	१०	१	७	२९
विदेशी	१	२	-	-	३
सयूक्त लगानी	१	१	-	-	२
जम्मा	१४	१४	२	७	३७

आज भन्दा करिब २ बर्ष भन्दा पहिले जीवन र निर्जीवन बीमा कम्पनीको संख्या करिब बिस बिस वटा रहेका थिए भने बैकिङ क्षेत्रमा जस्तै बीमा क्षेत्रमा पनि संख्यात्मक भन्दा गुणात्मक रूपमा विकास गर्नको लागि बीमा क्षेत्रमा पनि मर्जरको नीति अपनाउन प्रयास गरियो जसको उपलब्धी स्वरुप नेपाल बीमा प्राधिकरणले जीवन र निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको संख्यालाई १४/१४ वटामा भार्न सफल भएको छ । बीमा कम्पनीको पूँजी पनि बृद्धि गरिएको छ । जसमा जीवन बीमा कम्पनीको पूँजी ५ अर्ब र निर्जीवन बीमा कम्पनीको पूँजीको २.५ अर्ब तोकिएको छ । अहिले बजारको

आवश्यकता अनुसार नेपाल बीमा प्राधिकरणले जोखिममा आधारित पुँजी (Risk Based Capital) लागु गर्न आवश्यक कार्य अगाडी बढाएको छ र केहि कम्पनीहरूलाई लागु गर्न समेत निर्देशन दिइएको छ । बीमा सम्बन्धी बिषयमा अध्ययन गर्न नेपाल बीमा प्राधिकरण र त्रिभुवन विश्वविद्यालयको केन्द्रीय अर्थशास्त्र विभाग विच समझदारी भएको छ । नेपालको संघीयता अनुसार बीमा क्षेत्रलाई पनि संघीयताको मोडालिटीमा लैजाने प्रयासमा नेपाल बीमा प्राधिकरण लागि परेको अवस्था छ । करिब धेरै जसो कम्पनीहरू संघीयताको मोडालिटी अनुसार आफ्नो संरचना विस्तार गरिसकेका छन भने अरु बिस्तार गर्ने प्रकृत्यामा रहेका छन । संघीयता अनुसार प्रदेशगत रुपमा हेर्दा नेपालको बीमा बजारको अवस्थालाई निम्न चित्रको माध्यमबाट स्पष्ट पार्ने प्रयास गरिएको छ ।

बिमा कम्पनीहरूको शाखा संख्या तथा बीमा शुल्क आर्जनको अवस्था

क्र.सं	प्रदेश	शाखा संख्या (जीवन बीमा कम्पनी)	शाखा संख्या (निर्जीवन बीमा कम्पनी)	बीमा शुल्क संकलन (रु अर्बमा) (जीवन बीमा)	बीमा शुल्क संकलन (रु अर्बमा) (निर्जीवन बीमा)
१	कोशी	३२५	१७३	१३.३९	२.६५
२	मधेश	२२२	१२७	९.८५	१.९९
३	बागमती	४३१	३००	४८.७४	१९.७३
४	गण्डकी	२१०	१४०	११.२६	१.६७
५	लुम्बिनी	२९९	१७१	१७.२९	२.७३
६	कर्णाली	११९	४८	३.०२	०.५९
७	सुदूर पश्चिम	१७३	७२	६.६१	०.७९

माथि तालिकामा उल्लेख भए अनुसार बीमा कम्पनीको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी वाग्मती प्रदेशमा जीवन बीमा कम्पनीको शाखा संख्या ४३१ वटा रहेका छन भने निर्जीवन बीमा कम्पनीको शाखा ३०० वटा रहेको छन । दोस्रो धेरै स्थानमा रहेको कोशी प्रदेशमा जीवन बीमा कम्पनीको शाखा संख्या ३२५ वटा रहेका छन भने निर्जीवन बीमा कम्पनीको शाखा १७३ वटा रहेका छन र सबै भन्दा कम कर्णाली प्रदेशमा जीवन बीमा कम्पनीको शाखा संख्या ११९ वटा रहेका छन भने निर्जीवन बीमा कम्पनीको शाखा ४८ वटा रहेका छन । बिगतका वर्षहरूसँग तुलना गर्दा बीमा कम्पनीहरूको शाखा संख्या बृद्धि हुदै गएको छ जसले नेपालमा बीमाको पहुँच सबै क्षेत्रमा विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ । त्यस्तै बीमा शुल्क आर्जनमा सबै भन्दा बढी बागमती प्रदेशले जीवन बीमामा रु ४८.७४ अर्ब र निर्जीवन बीमामा रु १९.७३ अर्ब रुपैया संकलन गरेको छ । दोस्रो धेरै बीमा शुल्क संकलन गर्ने प्रदेशको रुपमा लुम्बिनी प्रदेशले जीवन बीमामा रु १७.२९ अर्ब र निर्जीवन बीमामा रु २.७३ अर्ब रुपैया संकलन गरेको छ भने सबै भन्दा कम बीमा शुल्क संकलन गर्ने प्रदेशको रुपमा कर्णाली प्रदेशले जीवन बीमामा रु ३.०२ अर्ब र निर्जीवन बीमामा रु ०.५९ अर्ब रुपैया संकलन गरेको छ । यसरी बीमा कम्पनीको शाखा तथा बीमा शुल्क संकलनको अवस्थालाई हेर्दा बीमा कम्पनीहरू बजार उन्मुख तथा नाफा बढी भएका ठाँउहरूमा उपस्थित देखिन्छन । यसलाई नेपाल बीमा प्राधिकरणले नेपालको सबै स्थानीय निकायहरूमा बीमा सेवा प्रदायकको उपस्थिति गर्ने हिसावले पूर्ण रुपमा प्रयासरत रहेको छ । बैंकको उपस्थिति जस्तै बीमा क्षेत्रको पनि सेवा सबै स्थानीय तह सम्म पुऱ्याउने उद्देश्यले नेपाल बीमा प्राधिकरणले नीति नियम निर्देशिका बनाई कार्यान्वयन गराउने पक्षमा रहेको देखिन्छ । बीमा कम्पनीहरूलाई संघीयताको मर्मनुसार संचालन तथा संस्थागत सुशासन कायम गर्ने उद्देश्यले आफ्नो प्रदेश कार्यालय सबै प्रदेशमा संचालनमा ल्याएको छ ।

बिमालेख, बीमाको पहुँच, बिमा शुल्क, रोजगारीको अवस्थाको बर्तमान अवस्था

बिमालेख संख्यालाई हेर्दा आ.व. २०८०/८१ को चैत्र मसान्त सम्म जीवन तथा लघु जीवन बीमा कम्पनीहरूबाट ५० लाख ८६ हजार ८९० वटा बिमालेख जारी भएका छन् भने निर्जीवन तथा लघु निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूबाट जम्म २२ लाख ६२ हजार ३२६ वटा बीमा लेख जारी भएका छन् । यस आर्थिक वर्षको चैत्र मसान्तसम्म १ करोड ३८ लाख ६६ हजार ६१५ वटा जीवन बीमालेख सक्रीय रहेका छन् जसमा ४६.७४ प्रतिशत पुरुषको संख्या छ भने ५६.२६ प्रतिशत महिलाको संख्या रहेको छ । बीमाको दायरा नेपालको २०७८ सालको जनगणना अनुसार बीमाको पहुँच ४३.३२ प्रतिशत जनसंख्यामा बीमाको पहुँच पुगेको छ भने ५६.७ प्रतिशत जनसंख्या बीमाको पहुँच बाहिर रहेको पाईएको छ । बीमा शुल्क संकलनमा जीवन तथा लघुजीवन बीमातर्फ रु १ खर्ब १० अर्ब १६ करोड(७८.५१ प्रतिशत) र निर्जीवन तथा लघु निर्जीवन बीमातर्फ ३० अर्ब १५ करोड(२१.४९ प्रतिशत) गरी कुल बीमा शुल्क संकलन रु १ खर्ब ४० अर्ब ३१ करोड रहेको छ । रोजगारीको अवस्थालाई बीमा क्षेत्रमा जीवन बीमातर्फ ५६४० निर्जीवन बीमातर्फ ५,५५७, लघु बीमातर्फ ३७२ र पुनर्बीमातर्फ ८० गरी जम्मा ११,६४९ जनालाई प्रत्यक्ष रुपमा रोजगारी प्रदान गरेको छ । बीमा मध्यस्थकर्ता तर्फ ३ लाख ६ हजार ११४ अभिकर्ता अप्रत्यक्ष रुपमा रोजगारीमा संलग्न छन् र निर्जीवन बीमा व्यवसायको क्षति मूल्यांकन गर्ने १२४० सभैयर इजाजत प्राप्त गरी रोजगारीमा संलग्न रहेका छन् साथै, १५ वटा पुनर्बीमा दलाल संस्थागत रुपमा इजाजतपत्र प्राप्त गरी संचालनमा रहेका छन् ।

निष्कर्ष:

आर्थिक जोखिमको सुरक्षा प्रदान गर्ने महत्वपूर्ण अस्त्र नै बीमा हो । बीमा बजार निश्चित सिद्धान्त र मार्गदर्शनमा आधारित हुन्छ । माथि उल्लेखित बीमाका सिद्धान्तहरूद्वारा नै नेपाल लगायत विश्वमा बीमा क्षेत्रलाई व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ तसर्थ यी सिद्धान्तहरू पूर्ण रुपमा नेपालमा कार्यान्वयन हुन जरुरी देखिन्छ । नेपालमा नेपाल सरकार, नेपाल बीमा प्राधिकरण, बीमा कम्पनी लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूले बीमा बजारको उल्लेखित बर्तमान स्थितिको वास्तविकताको विश्लेषण गरी मूल्यांकन गरी संबिधान, ऐन, नियम, निर्देशिका बमोजिम प्रभावकारी रुपमा बीमा बजारलाई व्यवस्थापन गर्न सकेमा बीमा क्षेत्रमा भएका कमी कमजोरी सुधार भई बीमा क्षेत्रलाई संधियताको मोडालिटि बमोजिम संचालन र बीमा क्षेत्रको सबै क्षेत्र र वर्गमा पहुँच बृद्धि भई संस्थागत सुशासन कायम गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री :

- नेपाल बीमा प्राधिकरणको प्रतिवेदन
- अर्थ मन्त्रालयको प्रतिवेदन
- नेपालको संबिधान, २०७२
- बीमा ऐन २०७९, बीमा नीति २०८०
- नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट जारी भएका निर्देशिकाहरू
- लेखकको पुर्व प्रकाशित लेखहरू
- सम्बन्धित लेख रचनाहरू

सूचना प्रविधि तथा साइबर अपराध, सुरक्षा र जोखिम

□ गजेन्द्रप्रसाद यादव

कम्प्युटर सहायक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

सूचना प्रविधि

सूचना प्रविधि भन्नाले ध्वनि, तस्बिर, अक्षर तथा अंकको रूपमा सूचनाहरूलाई विद्युतीय यन्त्रहरू, कम्प्युटर तथा दूरसञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी भण्डारण, सम्पादन, सम्प्रेषण, संग्रह र प्रवाहलाई सूचना प्रविधि भनिन्छ। सूचना भन्नाले भाषा, हाउभाउ, इसारा, चित्रांकन, तथ्यांक, रड्ड नक्सा र क्रियाकलाप आदि विभिन्न माध्यमबाट दुई व्यक्ति वा समूहबीच गरिने सूचना र जानकारीलाई जनाउँछ। सूचना प्रविधि कम्प्युटर विज्ञानको एक शाखा हो, जसलाई प्रक्रिया संरचना र विभिन्न प्रकारका डेटाको प्रशोधन समग्र अध्ययनको रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ। यसले मानिसको जीवनमा ठूलो भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ। हालका वर्षहरूमा दिगो विकासका बृहत् लक्ष्य हासिल गर्न अवलम्बन गरिएका रणनीतिहरूको केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि रहँदै आएको छ। विश्वव्यापी रूपमा सूचना प्रविधि संसारका धेरै देशहरूको आर्थिक विकासको एक प्रमुख तत्व मानिन्छ।

सूचना प्रविधिको निरन्तर विकास, बढ्दो प्रयोग एवं गतिशीलतासँगै सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी चुस्त, पारदर्शी, सहज, छिटोछरितो सार्वजनिक सेवा तथा सूचना प्रवाह, सामाजिक अन्तरक्रिया आदिको माध्यमबाट सुशासनको प्रत्याभूति र पारदर्शी एवं प्रभावकारी सार्वजनिक व्यवस्थापनको अपेक्षा गरिएको छ। सूचना प्रविधिमा भएको तीव्र विकासले अनगिन्ती अवसरहरू ल्याएको छ। तथापि अवसरसँगै चुनौती तथा जोखिम बढ्दै गएको विषयलाई नकार्न सकिँदैन। राज्य व्यवस्थाको सञ्चालन, विकासको व्यवस्थापन, सार्वजनिक सेवा प्रवाह तथा नागरिकका दैनिक क्रियाकलापहरू डिजिटल प्रविधिमा निर्भर हुँदै गइरहेको अवस्थामा साइबर सुरक्षा चुनौतीपूर्ण हुँदै गएको छ। दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको व्यक्तिगत, संस्थागत डाटा चोरी/दुरूपयोग, सूचना प्रविधि प्रणालीमाथिको अनधिकृत पहुँच, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सूचना प्रविधि प्रणालीमाथि भइरहेका साइबर आक्रमणको प्रतिरक्षा गर्ने विषयलाई सुनिश्चित गर्न साइबर आक्रमणबाट हुन सक्ने क्षति रोक्न, न्यूनीकरण गर्न र भविष्यमा हुन सक्ने यस्ता आक्रमणबाट सुरक्षित रहन अत्यावश्यक भएको छ।

साइबर अपराध

साइबर अपराध कम्प्युटर तथा कम्प्युटर नेटवर्क प्रयोग गरेर हुने जुनसुकै प्रकारका अपराधहरू हुन्। विज्ञान र प्रविधिको विकाससँगै अपराधको संसार पनि विकसित भएको छ। साइबर अपराध पनि विज्ञान र प्रविधिसँग जोडिएको अपराध हो। सामाजिक सञ्जाल तथा इन्टरनेटको दुरूपयोग गरी आफ्नो स्वार्थपूर्ति गर्नेहरूको बिगबिगी केही वर्षयता अत्यधिक बढेको छ। अझ केही मानिसहरूको लागि त सामाजिक सञ्जाल नकारात्मकता फैलाउने महत्वपूर्ण क्षेत्र बनेको छ। मान्छेको भावनामा खेलेर होस् या ब्याकमेल गरेर होस्, साइबर दुरूपयोग बढ्दो छ। यस्तो नकारात्मक मनोविज्ञानमा पिसिएका बालबालिका तथा युवाहरू कुन दिशामा जाँदैछन्, यसको हेक्का राख्न कसैलाई फुर्सद देखिँदैन। सीमित क्षेत्रलाई छोडेर यसको सचेतनामा फैलाउनमा पनि सक्रियता खासै देखिएको छैन।

कम्प्युटर र इन्टरनेटबाट हुने साइबर अपराधअन्तर्गत पर्ने अपराधहरू:

■ ह्याकिङ वा अनधिकृत पहुँच

कतिपय इन्टरनेट वा विभिन्न माध्यमबाट ह्याकिङ वा अनधिकृत रूपको पहुँचबाट पनि साइबर अपराध हुने गरेको छ। सामान्य रूपमा ह्याकिङको अर्थ कुनै कम्प्युटर वा कम्प्युटर प्रणालीमा अनधिकृत पहुँच र नियन्त्रण हो।

ह्याकिड गर्ने व्यक्तिले कम्प्युटर वा कम्प्युटर प्रणालीमा रहेको कुनै कार्यक्रम, सूचना वा तथ्यांकमा उक्त कम्प्युटरको धनी वा जिम्मेवार व्यक्तिको अनुमति वा अखितयारी नलिइकन पहुँच प्राप्त गर्ने प्रयास गरेर नियन्त्रण स्थापित गर्दछ ।

■ कम्प्युटर भाइरस

कम्प्युटर भाइरसको प्रयोग गरेर पनि साइबर अपराध हुने गरेको छ । कम्प्युटर भाइरस एक किसिमको कम्प्युटर कार्यक्रम वा कोड हो, जसले आफूलाई पुनः उत्पादन गर्दै सम्पर्कमा आउने अन्य उपकरणमा सर्न सक्छ । कम्प्युटरमा रहेका अन्य दस्तावेज, सूचना, तथ्यांक र कार्यक्रमलाई नष्ट गर्न वा कम्प्युटरको कार्यलाई असर गर्न सक्छ । अन्ना कोर्निकोभा भाइरस, आइलभयु भाइरस र मेलिसा भाइरस केही नाम चलेका र खतरनाक कम्प्युटर भाइरसहरू हुन् । कम्प्युटर भाइरससहित कम्प्युटरलाई असर गर्ने अन्य प्रकारका फाइल वा कार्यक्रमहरूलाई 'मालवेयर' भनिन्छ । यस्ता कम्प्युटर भाइरसहरू पत्ता लगाउन रोक्न तथा नियन्त्रण गर्न बनाइएका कम्प्युटर कार्यक्रम वा कोडलाई एन्टी भाइरस भन्ने गरिएको छ ।

■ फिसिड

जालसाजी गरी व्यक्तिको गोप्य जानकारी जस्तै पासवर्ड वा बैंक कार्ड नम्बर पत्ता लगाउने तरिकाबाट पनि साइबर अपराध हुने गरेको छ । जालसाजी गरी पत्ता लागेका जानकारी चोरी वा ठगीका लागि प्रयोग गरिन्छ । यसलाई फिसिड पनि भनिन्छ । यसरी फिसिड गर्दा प्रायःजसो नाम चलेको संस्थाको नाम दुरुपयोग गरी इमेल पठाएर पासवर्ड परिवर्तन गर्न वा अन्य व्यक्तिगत सूचना भर्न लगाइन्छ । त्यसरी आएको इमेलमा भएको लिंक अथवा सँगै आएको फाइलमा बैंकको खाता नम्बर मागिएको वा पासवर्ड तुरुन्त परिवर्तन गर्नुपर्ने वा चिट्ठा परेकोले सो रकम प्राप्त गर्न प्रशासकीय शुल्क तिर्नुपर्ने बताइएको हुन्छ । इमेलका पासवर्ड तुरुन्त परिवर्तन गर्न लिंकसहितको इमेल वा कुनै पुरस्कार वा सेवा दाबी गर्न भर्न दिइने फारमहरू वा मागिने पैसाहरू फिसिडका उदाहरण हुन् ।

■ डिजिटल चोरी

कम्प्युटर सफ्टवेयर, गेम वा कोड्स चलचित्र वा म्युजिक भिडियो संगीत वा पुस्तक आदिको गैरकानुनी उत्पादन तथा बिक्री वा वितरण डिजिटल पाइरेसी प्रतिलिपि अधिकार भएको व्यक्ति वा संस्थाबाहेकको अन्य व्यक्तिले कुनै डिजिटल वस्तु कपी गरी पुनः उत्पादन, बिक्री वा वितरण गर्दा त्यो चोरी हुन्छ । यो पनि साइबर अपराधभित्र पर्दछ । अनाधिकृतरूपमा चोरी गरिएका त्यस्ता सामग्रीहरू डाउनलोड गरेर आफ्नो उपकरणमा राख्नु वा उपभोग गर्नु पनि अपराध हो नेपाल जस्तो विकासोन्मुख देशहरूमा डिजिटल चोरीको समस्या ज्यादा रहेको छ ।

■ इन्कारी आक्रमण

नेपालमा साइबर अपराधको रूपमा सेवाको इन्कारी आक्रमण पनि हुने गरेको छ । सेवाको इन्कारी आक्रमण नेटवर्क सर्भर विरुद्धको आक्रमण हो जसमा सर्भरले सम्बोधन गर्न नसक्ने गरी ज्यादै ठुलो संख्यामा सेवाको अनुरोध पठाएर र वेबसाइट वा सेवालाई चलै नसक्ने बनाइन्छ । यसबाट सो सेवा प्राप्त गर्न चाहने बास्तविक सेवाग्राहीहरूलाई सेवाको इन्कारी हुनजान्छ ।

■ अनलाइन घोटाला

साइबर अपराधकै रूपमा घोटाला वा जालसाजी पनि बढ्दै गएको छ । यो परम्परागत अपराध हो । यदि यस्तो घोटाला वा जालसाजी इन्टरनेट वा कम्प्युटरको प्रयोग गरी गरिन्छ भने त्यसलाई अनलाइन घोटाला वा जालसाजी भनेर चिन्ने गरिन्छ । उदाहरणका लागि विभिन्न अफ्रिकी मुलुकहरूबाट पैसा स्थानान्तरण गर्नु परेकोले सहयोग गर्नुपर्ने भन्दै आउने इमेल वा सोसल मिडियाहरूबाट वा वेबसाइटमार्फत जालसाली सूचनाहरू प्रवाह गरेर गरिने ठगीहरू हुन् ।

■ पहिचान चोरी

पहिचान चोरी पनि साइबर अपराधको अर्को पाटो हो । अर्को व्यक्तिको व्यक्तिगत पहिचान खुल्ने सूचना वा

जानकारी प्राप्त गरी उक्त सूचना र जानकारीको आधारमा उक्त व्यक्तिजस्तो बनेर विभिन्न लाभ लिने वा आपराधिक क्रियाकलापमा संलग्न हुनु हो । त्यस्तो व्यक्तिगत पहिचान जानकारीअन्तर्गत उक्त व्यक्तिको नाम वा नागरिकता वा पासपोर्ट नम्बर वा जन्ममिति वा पासवर्ड वा चालक अनुमति नम्बर वा तस्बिरहरू पर्दछन्, जसको प्रयोग गरेर सिमकार्ड वा अनलाइन सेवा वा सोसल मिडियामा नक्कली खाता खोल्न मिल्छ ।

■ बाल यौन दुराचार र अश्लीलता

बाल यौन दुराचार वा बालबालिका पीडित भएको अश्लील सामग्रीको उत्पादन वा आदानप्रदान जघन्य अपराध हो र इन्टरनेटको विकासले यो अपराधलाई भन्ने विस्तृत बनाएको छ । बाल यौन दुराचारअन्तर्गत कम्प्युटर प्रणालीमार्फत वितरण गर्ने उद्देश्यले बाल यौन दुराचारसम्बन्धी सामग्री उत्पादन गर्ने, कम्प्युटर प्रणालीमा त्यस्तो सामग्री प्रस्ताव गर्ने वा उपलब्ध गराउने, कम्प्युटर प्रणालीमार्फत त्यस्तो सामग्री वितरण वा प्रसारण गर्ने, कम्प्युटर प्रणालीमार्फत आफू वा अन्य व्यक्तिका लागि त्यस्तो सामग्री प्राप्त गर्ने तथा कम्प्युटर प्रणाली वा कम्प्युटर डाटा संग्रह गर्ने उपकरणमा त्यस्तो सामग्री राख्नेलगायतका कार्यहरू पर्दछन् । अश्लील सामग्रीको उत्पादन वा वितरण वा प्रयोगलाई कानुनी मान्यता भएका देशहरूमा पनि त्यस्ता कार्यमा बालबालिकाको प्रयोग वा बाल यौन दुराचार सामग्रीलाई गम्भीर प्रकृतिको अपराध मानिन्छ ।

गैरकानुनी विषयवस्तु

साइबर अपराधकै रूपमा गैरकानुनी विषयवस्तुलाई पनि लिने गरिएको छ । गैरकानुनी विषयवस्तु भन्नाले इन्टरनेटमा प्रकाशन वा प्रसारण गर्न नहुने भनी रोक लगाइएका विषयवस्तु पर्दछन् र त्यस्तो सामग्री प्रकाशन गरेमा सजायको समेत व्यवस्था गरिएको हुन्छ ।

साइबर अपराधसँग सम्बन्धित केही घटना

- नेपालको एउटा प्रतिष्ठित बैंकको सर्भरमाथि आक्रमण प्रयास भयो । बैंकले तत्काल नेपाल प्रहरीको केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरो (सीआईबी)लाई जानकारी गरायो । सीआईबीले पनि अनुसन्धान गरेर विदेशी नागरिकलाई पक्राउ गर्‍यो । त्यस्तै अर्को एनआइसी एशिया बैंक ह्याक प्रकरणमै पनि ह्याकरले स्विफ्ट प्रणालीमा ह्याक गरी विदेशका विभिन्न ६ मुलुकका आठ बैंकमा रकम सारेका थिए । उक्त प्रकरणमा उत्तर कोरियाली ह्याकरको संलग्नता रहेको खुलेको थियो ।
- नवविवाहित एक जोडीको विवाहको केही महिनामा नै सम्बन्धमा दरार उत्पन्न भयो । कारण थियो श्रीमतीको पुरानो प्रेमीले सामाजिक सञ्जालमा हालेको आपत्तिजनक तस्बिरहरू ।
- पोखराको एक युवा सवारीचालक अनुमतिपत्र (लाइसेन्स) बनाउन चाहन्थे । उनको सम्पर्क एउटा फेसबुक ग्रुपसँग भयो जसले लाइसेन्स बनाउन सक्ने दाबी गर्‍यो । उनले पटकपटक गरेर ४५ हजार रूपैयाँ मागे र प्रमाणको रूपमा लाइसेन्स जस्तै देखिने अस्थायी पत्र देखाए । तर, शंका लागेपछि यातायात विभागमा गएर हेर्दा उनलाई देखाइएको लाइसेन्स नक्कली थियो ।

साइबर सुरक्षा

साइबर सुरक्षा भनेको प्रणाली, नेटवर्क, कम्प्युटर, सर्भर, मोबाइललगायत उपकरण, प्रोग्राम र डाटामा हुन सक्ने डिजिटल आक्रमण/जोखिम तथा सूचना प्रविधिको दुरुपयोगबाट हुन सक्ने जोखिमबाट जोगाउने तथा सोलाई न्यूनीकरण गर्ने अभ्यास हो । साइबर सुरक्षा एक बृहत् विषय हो । प्रभावकारी साइबर सुरक्षा उपायहरू लागु गर्नु आज विशेष गरी चुनौतीपूर्ण छ, किनभने त्यहाँ मीनसहरूभन्दा धेरै उपकरणहरू छन्, र आक्रमणकारीहरू थप नवीन हुँदैछन् । अनधिकृत पहुँचबाट आफ्नो सफ्टवेयर, नेटवर्क, हार्डवेयरहरूको सुरक्षाले मात्र साइबर सुरक्षामा पूर्णता नमिल्न सक्छ । साइबर सुरक्षाका दृष्टिकोणले सुरक्षित राख्नुपर्ने कम्प्युटर, नेटवर्क, प्रोग्राम वा डाटामा फैलिएको सुरक्षाका धेरै तहहरू हुन्छन् ।

एक सङ्गठनमा प्रभावकारी साइबर सुरक्षा सिर्जना गर्न व्यक्ति, प्रक्रिया र विधि (PPTs – People, Process, Technology) सबै एकअर्काको पूरक हुनुपर्छ ।

- **व्यक्ति**

प्रयोगकर्ताहरूले आधारभूत डाटा सुरक्षा सिद्धान्तहरू- जस्तै : प्रणालीको सुरक्षित प्रयोग, बलियो पासवर्ड छनोट गर्न, इमेलमा संलग्न स्पाम, फिसिड लिंक आदिबाट सावधान रहन, र डाटा ब्याकअप गर्न आदि बुझ्नुपर्छ र पालना गर्नुपर्छ ।

- **प्रक्रिया**

प्रत्येक सङ्गठनहरूसँग जोखिमहरू आकलन गर्न, प्रणालीहरू सुरक्षित गर्न, प्रयास गरिएका र सफल साइबर आक्रमणहरू पहिचान गर्न, सामना गर्न, धम्कीहरू पत्ता लगाउन र प्रतिक्रिया दिन, र सफल आक्रमणबाट पर्ने असर न्यूनीकरण गर्न, प्रणालीको निरन्तरता, डाटा पुनः प्राप्ति गर्नका लागि मार्गनिर्देशन गर्न एउटा रूपरेखा/फ्रेमवर्क हुनुपर्छ ।

- **प्रविधि :**

सङ्गठन र व्यक्तिलाई साइबर आक्रमणबाट जोगाउन आवश्यक कम्प्युटर सुरक्षा उपकरणहरू तथा प्रविधि (जस्तै : सुरक्षित पूर्वाधार, नेटवर्क, फायरवालहरू, DNS फिल्टरिङ, मालवेयर सुरक्षा, एन्टी भाइरस सफ्टवेयर र इमेल सुरक्षा, ब्याकअप, रिकभरी, अनुगमन संयन्त्र/उपकरण आदि) आवश्यक पर्दछन् ।

Confidentiality, Integrity, Availability (CIA) लाई साइबर सुरक्षाको मुख्य ३ स्तम्भको रूपमा पनि मानिन्छ । जहाँ कुनै एकाको कमी रहेको खण्डमा साइबर आक्रमणको पहुँच सजिलै हुन सक्छ ।

साइबर सुरक्षा जोखिम

सूचनाको गोपनीयता तथा सुरक्षा साइबर सुरक्षाको अभिन्न पाटो हो । विश्वका सर्वाधिक ठूला संस्थाहरूले प्रयोगकर्ताको गोपनीयता हनन गर्दै आम निगरानी गर्ने गरेको, प्रयोगकर्ताको व्यक्तिगत जानकारीहरू व्यापारिक तथा कूटनीतिक प्रयोजनका लागि खरिद/बिक्री गरेको जस्ता समाचारहरू आइरहेको परिप्रेक्ष्यमा नेपालमा पनि सूचनाको सुरक्षाका विषयमा देखिएका जोखिमका विषयलाई साइबर सुरक्षासँगै विचार गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- राष्ट्रिय, राजनीति तथा कूटनीतिसँग सम्बन्धित सूचना तथा जानकारीहरू सामाजिक सञ्जाल तथा समाचार माध्यमहरूमा गोप्यता नै नरहने गरी सार्वजनिक हुने हुँदा राष्ट्रिय सुरक्षाका विषयका महत्वपूर्ण जानकारीहरू नेपालको विरुद्धमा कार्य गर्नेहरूका लागि सहज हुने गरेको ।
- सामाजिक सञ्जालमा सुरक्षा निकायका सम्बन्धमा भ्रामक तथा गोपनीयता भंग हुने किसिमका समाचारहरू सार्वजनिक हुने हुँदा सुरक्षा निकायको कार्यसम्पादन तथा त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीहरूको गोप्यता नै भंग हुने गरेको ।
- सामरिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण मानिने स्थान, कार्यालयहरूको नक्सा, तस्बिर, श्रव्यदृश्यहरू नेपालभित्र तथा नेपालबाहिर रहेर कसको के कति पहुँच छ वा हुनुपर्ने भन्ने विषय स्पष्ट नभएको ।
- पूरा विश्व नै सूचना प्रविधिमय रहेको अवस्थामा आपराधिक तथा देशविरोधी प्रयोजनका लागि सुरक्षा निकायहरूले निगरानी गर्न नसकिने किसिमको प्रविधि प्रयोग हुन सक्ने अवस्था रहेको ।
- सामाजिक सञ्जालमा रहेका करोडौं नेपाली प्रयोगकर्ताको हरेक गतिविधि, क्रियाकलापमाथि विश्वका शक्तिशाली इन्टेलिजेन्स संस्थाहरूबाट भइरहेको आम निगरानी सम्बन्धमा जानकार रहँदा पनि त्यसका विरुद्धमा कुनै कार्य गर्न नसकिएको अवस्था रहेको । सामाजिक सञ्जालको नेपालमा नै सम्पर्क कार्यालयहरू नहुँदा साइबर निगरानी तथा अनुसन्धान कार्य कठिन रहेको ।

कानुनी व्यवस्था

नेपालमा सन् १९९० पछिका दिनमा सूचना तथा सञ्चारका क्षेत्रमा आएको व्यापक विकास र विस्तारका कारण यससँग सम्बन्धित विभिन्न अपराध बढ्दै आएका छन् । विगतमा मुलुकी ऐन तथा अन्य ऐनका विभिन्न दफा लगाएर कानुनी कारबाही हुँदै आएका २०६३ सालबाट भने विद्युतीय कारोबार नियन्त्रणसम्बन्धी विशेष ऐन ल्याएर लागू गरिएको छ ।

ऐनको दफा ४४ देखि दफा ५८ सम्म विभिन्न प्रकारका कसुरको उल्लेख गरी सो प्रमाणित भएमा कानुनअनुसार ५० हजारदेखि पाँच लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना तथा ६ महिनादेखि पाँच वर्षसम्म जेल सजाय कसुर अपराधको मात्रा हेरी अदालतले तोक्न सक्ने कानुनी प्रावधान राखिएका छन् । सुरुताका यससम्बन्धी अपराधमा काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा मुद्दा गर्न सकिने प्रबन्ध रहेकामा हाल सबै जिल्ला अदालतलाई यससम्बन्धी कानुनी कारबाही गर्न सक्ने अधिकार दिइएको छ । यससम्बन्धी उजुरी चाहिँ प्रहरी प्रशासनमा गर्न सकिन्छ ।

नेपालको मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४ तथा मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन, २०७४ का विभिन्न दफामा समेत अरूलाई हानि-नोक्सानी गरेको पाइएमा विभिन्न प्रकारका सजाय हुने कानुनी व्यवस्था रहेको छ । सामान्य अवस्थामा अनुमति नलिई कसैको तस्बिर खिच्नु, सामाजिक सञ्जालमा फोटो राख्नु, गाली वा बेइज्जती हुने गरी अर्काको प्रतिष्ठामा आँच पुग्ने गरी गरिने कुनै पनि कार्यलाई कानुनले अपराध मानेको अवस्था छ । त्यसैगरी 'देशअनुसार भेष' भनेजस्तै मुलुक र समाजअनुसार साइबर क्राइम र महिला तथा बालबालिकालाई हेर्ने विभिन्न कानुन र प्रथा हुन्छन् भन्नेमा जानकारी र हेक्का नराख्दा नेपाली युवा विदेशका जेलमा पुगेका घटना सुन्न र पढ्न पाइन्छ । जस्तो साउदी अरब र मुस्लिम देशमा महिलालाई सामान्य छेडछाड गरिएको विषय पनि अपराध मानिन्छ । युरोप-अमेरिकामा बालबालिकालाई सामान्य थप्पड हान्नु वा हप्काउनु पनि अपराध हुन सक्छ । त्यस्तै, चीनजस्ता केही मुलुकमा सामाजिक सञ्जालमा केही लेख्नु वा यौनजन्य सामग्री हेर्नु पनि अपराध मानिने भएकाले यस्ता कुरामा समेत सचेत बन्नुपर्ने देखिन्छ ।

अन्यमा

साइबरसम्बन्धी अपराधमा जान-अन्जानमा महिला तथा बालबालिकाको अत्यधिक प्रयोग हुँदै आएको देखिन्छ । विश्वको कुनै एउटा कुनाबाट वा कुनै गोप्य स्थानबाट समेत अन्यत्र वा अरू कसैलाई आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक लगायत अन्य हानि, क्षति र नोक्सानी गर्न सकिने भएकाले यस अपराधलाई हाल विश्वमा गम्भीर रूपमा लिइन्छ भने नेपालमा समेत यसको गम्भीरतालाई विचार गरी २०६३ सालमा विद्युतीय कारोबार नियन्त्रणसम्बन्धी विशेष ऐन ल्याई लागू गरिएको छ ।

कम्प्युटरका विभिन्न माध्यमको दुरुपयोग गरी आर्थिक लाभ लिने र अरूलाई हानि गर्ने गरिएका अनेकौँ घटनासमेत बढ्दै छन् । विदेशबाट विदेशी र नेपालीले समेत नेपालमा ठगी गर्ने गरेका छन् । यसको नियन्त्रण चुनौतीपूर्ण हुँदै गएको छ । राज्यले यसको नियन्त्रणका लागि आर्थिक लगानी र प्रविधिको उपयोगमा विशेष चनाखो बन्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपालको संविधान
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२
- राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति, २०७३, २०८०
- विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३
- nayapatrikadaily.com,
- nepalkhoj.com,
- abcnepal.tv

सार्वजनिक क्षेत्रमा व्यावसायिकताको विकास

□ दिलीपकुमार श्रीवास्तव

वरिष्ठ प्रशासकीय अधिकृत, नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान

सारांश

सरकारी वा निजी पेसा, व्यवसायमा आबद्ध भएका पेसाकर्मीका लागि आवश्यक पर्ने सक्षमता, सीप व्यवहार र नैतिक आचरणको समग्रतालाई व्यावसायिकता भनिन्छ। ग्राहकमुखी प्रशासन, नयाँ सार्वजनिक सेवाको अवधारणा बमोजिम आमजनतालाई लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताअनुरूप नागरिकका आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न, सूचना प्रविधिमा भएको विकास, विश्वव्यापीकरण र सुशासन र उत्तरदायित्वमा अभिवृद्धि, जनतामा बढ्दो आकांक्षा र परिवर्तित समाजको कारण सार्वजनिक सेवामा व्यावसायिकताको आवश्यकता वृद्धि भएको पाइन्छ। सार्वजनिक सेवामा कार्यरत कर्मचारीको व्यावसायिकता विकास गर्न प्राविधिक र अप्राविधिक वर्गीकरणको साथै विभिन्न सेवा, समूहको विकास गरी सोहीअनुरूप कार्यसम्पादन र क्षमता विकासका आधारहरू निर्माण गरिए तापनि अझै कर्मचारीको व्यावसायिकता विकास हुने गरी पर्याप्त नीतिगत, कानुनी र कार्यवातावरण तथा उत्प्रेरणा गर्न सकिएको छैन। यसकारण कर्मचारीको छनोट गर्दा नै व्यावसायिकताको विषयलाई ध्यान दिँदै नियुक्तिपश्चात कर्मचारीको विकासको लागि चाहिने तालिम र क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, कार्य वातावरण, कर्मचारीमा उत्प्रेरणा आदि विषयलाई उच्च प्राथमिकता दिई कार्यान्वयन गर्न सकेको खण्डमा कार्यसम्पादनमा अभिवृद्धि र संगठनको उत्पादकत्व वृद्धि भई सकारात्मक प्रभाव पर्न जान्छ।

१. विषय प्रवेश

पेसाकर्मी वा व्यवसायीमा हुनुपर्ने योग्यता, क्षमता, दक्षता तथा जिम्मेवारी सम्पादन गर्न अपेक्षा गरिने कार्यकुशलता एवं गुणहरूलाई व्यावसायिकता भन्ने गरिन्छ। पढेर आर्जन गरेको ज्ञानलाई वास्तविक जीवनसँग मेल खाने गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन व्यावसायिकता नै चाहिने हुनाले प्रशासनमा पनि अब किताबी ज्ञान मात्रै होइन प्रयोगात्मक अध्ययन, कार्यसम्पादनमा विशिष्टता र तिनको समाधान गर्न सक्ने खुबीको आवश्यकता पर्दछ। त्यसैले प्रत्येक पेसा व्यवसायमा संलग्न व्यक्ति, कर्मचारी तथा कामदारमा पनि त्यसको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको हुन्छ, भने यसलाई प्रभावकारी सम्बोधन गर्न संगठनमा कार्यरत कर्मचारीहरूमा व्यावसायिकताको आवश्यकता बढेको छ। व्यावसायिकतामा आधारित भई काम गर्दा उक्त कार्यसम्पादनमा बाह्य हस्तक्षेपबाट मुक्त भई अपेक्षा अनुरूप विवेकसम्मत तरिकाबाट कार्य गर्दछ। यसमा कार्यसम्पादन गर्ने व्यक्तिले आफ्नो दायित्व र जवाफदेहिता पूर्णरूपमा आत्मसात गरेको हुन्छ। व्यावसायिकताको लागि प्रतिस्पर्धी, विशेष ज्ञान र सीप, इमानदारी, उत्तरदायी, स्वनियन्त्रण र सकारात्मक सोच र छवि हुनुपर्दछ। व्यावसायिक कर्मचारीहरूमा दृढता, आत्मविश्वास, राज्यको नीति र कानूनको पूर्ण रूपमा पालना र जनमुखी सोचजस्ता गुण रहेका हुन्छन्।

निजामती प्रशासन सञ्चालन गर्नेहरूसँग केही निश्चित व्यावसायिक गुण हुनैपर्दछ भन्ने मान्यतालाई आत्मबोध गरेर नै निजामती सेवा ऐन, एवं नियमावलीमा निजामती प्रशासकहरू कार्यसम्पादनमा उत्कृष्ट हुनुपर्ने, प्रशासनलाई मर्यादित, अनुशासित एवं कर्तव्यप्रति सजग बनाउन व्यावसायिक गुण आवश्यक पर्ने हुनाले व्यावसायिकतालाई म्याक्स वेवरले कर्मचारीतन्त्रको सिद्धान्तको एउटा अभिन्न अंगका रूपमा लिएका थिए। व्यावसायिकता कै आधारमा मानवीय गुणको मूल्यांकन र पुनर्मूल्यांकन गर्ने प्रचलन पनि रहेको छ। व्यावसायिकतालाई मापन गर्न मानव संसाधन कतिको दक्ष, भरपर्दो, नतीजामूखी तथा मानवीय र नैतिक मूल्यका ज्ञानले भरिपूर्ण छ भन्नेजस्ता विषयलाई पनि आधार लिन सकिन्छ। व्यक्तिका

निहित गुणहरूका कारणले के कति फाइदा वा लाभ वा उपलब्धि वा परिमाणात्मक प्रतिफलको आधारमा मापन गर्न सकिन्छ । सार्वजनिक प्रशासनमा जनतामा प्रदान गरिने विभिन्न सेवा तथा मुलुकको नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यसम्पादन गर्न, सेवालाई छिटो छरितो, जनमुखी, गुणस्तरीय बनाउनका लागि पनि व्यावसायिकताको आवश्यकता पर्दछ । व्यावसायिकता वास्तवमा कुनै पनि कामलाई जानेर बुझेर विश्लेषण गरेर ठीक बेठीक फरक गरी सम्पादन गर्न सक्ने खुबी वा कुशलता हो ।

२. व्यावसायिकताको विकासक्रम

सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकताको सुरुआत सन् १८८० को दशकको युगतिर भएको मानिन्छ । विडो विल्सनले सन् १८८७ मा एक व्यवसायका रूपमा सार्वजनिक प्रशासनको महत्वमाथि प्रकाश पारेका थिए । विल्सनका तर्ककै परिणामस्वरूप सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिक संगठनको जग बस्न गएको मानिन्छ । अमेरिकाको सरकारी कार्यालयमा व्यावसायिकताको अवधारणा सन् १९५० मा शुरु भयो । सन् १९७८ तिर कार्टर प्रशासनका पालामा अमेरिकामा वरिष्ठ कार्यकारी सेवाको गठन पश्चात कर्मचारीलाई ह्वाइट कलर पर्सोनेल र ब्लू कलर वर्कर भनी विभाजन गरियो । त्यसै बेलादेखि उच्च ओहोदामा कार्यरत वरिष्ठ कार्यकारीलाई विज्ञ भनी सम्बोधन गर्न थालियो । सन् १९७० तिर युरोपमा व्यावसायिकताको अवधारणा लागू भएपछि सार्वजनिक सेवामा विशिष्टीकरण, प्रशासनमा वरिष्ठ कार्यकारी विज्ञ, विशेषज्ञ पदको व्यवस्था र सेवा समूहको व्यवस्था आदि लिन सकिन्छ । सन् १९९० को दशकपछि व्यवहारमा ल्याइएको नयाँ सार्वजनिक व्यवस्थापनको अवधारणा पश्चात व्यावसायिकताले अभै उच्च स्थान ओगटेको पाइन्छ । विशिष्टीकृत ज्ञान भन्ने कुरा व्यावसायिकता कै एक अंश भएको हुँदा व्यवस्थापन सम्बन्धी डिग्रीहरू सार्वजनिक सेवामा पनि प्रवेश गरेको मान्न सकिन्छ ।

व्यावसायिकताले गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने, सेवामा कम विवाद आउने, सेवामा वैज्ञानिकता र सरलता हुन्छ । प्रशासनमा व्यावसायिकताको सम्बन्धमा व्यक्तिगत र पेसागत व्यावसायिकता दुई पक्षबाट हेर्न सकिन्छ । त्यसैगरी व्यावसायिकताका तत्वमा सांगठनिक र व्यक्तिगत गरी दुई पक्षबाट पनि हेर्ने गरिन्छ, जसमा सांगठनिक तत्वमा सकारात्मक र सिर्जनशील नेतृत्व, संगठनमा एक अर्काबीच अपनत्वको भावना, कर्तव्यपरायण, परिणाममुखी, गुणस्तरीयता, किफायती, प्रतिस्पर्धा, दूरदृष्टि, संगठनमा कार्यवातावरण, कर्मचारीप्रति संगठनको उत्प्रेरणा र हौसला, समूह गतिशीलता र व्यक्तिगत तत्वमा निष्पक्षता, सकारात्मक सोच, कार्यशैली र व्यवहार, कार्यप्रतिको प्रतिबद्धता, विवेकशीलता, आत्म अनुशासन, संवेदनशीलता, जिम्मेवारीपन जवाफदेही, आचरण र अनुशासनको पालना र आज्ञाकारी आदि रहेका हुन्छन् ।

३. सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकता विकास पक्षहरू

सार्वजनिक प्रशासनमा आबद्ध हुन विशिष्ट ज्ञान, सीप र अनुभवको आवश्यकता पर्दछ । व्यावसायिकता सार्वजनिक प्रशासनको मुख्य मूल्य हो । यसले सञ्चालन गर्ने क्रियाकलाप कार्यपालिका, न्यायपालिका र व्यवस्थापिकासँग सम्बन्धित हुने भएकोले यी कार्यहरूको सम्पादनमा उच्चस्तरको ज्ञान, सीप र प्रतिबद्धता जरुरी हुने गर्दछ । सार्वजनिक प्रशासनको भूमिका, जिम्मेवारी, दायित्व, कर्तव्यको दायरा यसको प्रभाव क्षेत्र बृहत् हुने भएकाले व्यावसायिक मानक पूर्वस्थापित हुन्छन् र यसको पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । सार्वजनिक प्रशासनका व्यावसायिक मूल्यहरू निम्न पक्षबाट निर्देशित हुने गर्दछन् :

पारदर्शिता : यस क्षेत्रमा आवद्ध भएका व्यक्तिहरूले गर्नु पर्ने व्यवहार स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिएका हुन्छन् । कार्य सञ्चालनका प्रक्रिया विधिसम्मत हुन्छन् । पारदर्शितालाई सार्वजनिक प्रशासनको व्यावसायिकताको मानक मानेर पारदर्शी व्यवहार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको हुन्छ ।

उत्तरदायित्व :

सम्पादन गरेको कामको उत्तर दिनु पर्ने दायित्व नै उत्तरदायित्व हो । सार्वजनिक प्रशासनमा उत्तरदायित्वलाई महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा लिने गरिन्छ । सार्वजनिक प्रशासनले गरेका कार्यबारे सरकार, राजनीति, नागरिक, संसदलाई जवाफ दिनुपर्ने दायित्व वैधानिक रूपमै स्थापित गरेको हुन्छ । व्यावसायिक सार्वजनिक प्रशासनमा उच्च उत्तरदायित्व सुनिश्चित गरिएको हुन्छ ।

कानून कार्यान्वयन :

सार्वजनिक प्रशासनमा कानूनको परिपालना र कार्यान्वयन अग्रभागमा रहेको हुन्छ । कानूनको कार्यान्वयनको लागि उच्चस्तरको प्रतिवद्धता, नैतिक व्यवहार र औपचारिक संरचनाको जरूरत हुन्छ । तटस्थ र निष्पक्ष भई कानूनको कार्यान्वयन गर्नु सार्वजनिक प्रशासनको व्यावसायिकता हो ।

कामको समन्वय :

सार्वजनिक प्रशासनमा समन्वयलाई कार्यसम्पादनको प्रमुख रणनीतिको रूपमा लिने गरिन्छ । प्रभावकारी समन्वय बिना नागरिकसँग साभेदारी विकास हुन नसक्ने भएकोले समन्वय गर्न सक्ने दक्षतालाई सार्वजनिक प्रशासकमा हुनुपर्ने मुख्य गुणका रूपमा लिइन्छ ।

निपुर्णता :

कार्य सम्पन्न गर्न आफूलाई प्राप्त जिम्मेवारी पूरा गर्ने निपुर्णता सार्वजनिक प्रशासनमा अपरिहार्य मानिन्छ । आफूलाई प्रदत्त जिम्मेवारी समयमै सम्पादन गर्ने, स्रोत साधनको उच्चतम उपयोग गर्ने, कार्यसम्पादनका लागि आवश्यक सहजीकरण गर्ने सक्ने दक्षता र कार्यकुशलता सार्वजनिक प्रशासकमा हुनैपर्दछ ।

नैतिकता र आचारसंहिता :

सार्वजनिक प्रशासनका आफ्नै मूल्यमान्यता स्थापित गरिएको हुन्छ । यसमा आवद्धव्यक्तिहरूले प्रदर्शन गर्नुपर्ने नैतिक व्यवहारहरू पूर्वघोषित हुन्छन र कानुनी रूपमै स्थापित हुने गर्दछन् । कर्मचारीहरूले पालना गर्ने आचारसंहिताको पनि विकास गरिएको हुन्छ ।

जवाफदेहिता :

सार्वजनिक प्रशासनले आफ्नो विधाप्रति स्थिरभाव प्रदर्शन गर्नु पर्दछ । यसले निर्देशन, आचारसंहिता, मानकहरू र जनताका अपेक्षारूप्रति पूर्ण जवाफदेही भई कार्य संचालन गर्नु पर्ने हुन्छ । सार्वजनिक विषयमा आफूले सम्पादन गरेको कामको उद्देश्य, लागत, विधि र प्रभावको बारे सम्बन्धित पक्षलाई जवाफ दिनु पर्ने हुन्छ ।

कार्यसंस्कृति एवं संगठनात्मक व्यवहार :

सार्वजनिक प्रशासनका कार्यरत कर्मचारीहरूको कार्यसंस्कृति एवं संगठनात्मक व्यवहारले संगठनको निर्धारित लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्त गर्ने कुरामा अन्तर सम्बन्धित गराउँछ । कुनै पनि व्यक्तिको आफूले अवलम्बन गरेको पेसा, व्यवसायप्रतिको सकारात्मक सोच, संगठन एवं संस्थाप्रतिको प्रतिबद्धता र नागरिकहरूप्रतिको जवाफदेहितालाई पूरा गर्न सहयोग गर्दछ ।

निष्पक्षता र तटस्थता :

सार्वजनिक प्रशासनयन्त्रको व्यावसायिकता विकास गर्न निष्पक्षता र तटस्थता आधारभूत तत्व हुन् । आदर्श कर्मचारीतन्त्रले निर्वैयक्तिकताको सिद्धान्त अवलम्बन गरी कार्यसम्पादन गरेमा व्यावसायिकता भल्कन्छ । हाम्रो जस्तो राजनीतिक, सामाजिक, साँस्कृतिक मूल्यमान्यता अवलम्बन गरेको मुलुकमा सार्वजनिक प्रशासनमा निष्पक्षता र तटस्थता अनिवार्य शर्त रहेको पाइन्छ ।

४. सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकताको महत्व

सार्वजनिक प्रशासनको व्यावसायिकता विकासलाई नतिजामुखी, जनमुखी र संगठनात्मक प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने गरी सञ्चालन गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक प्रशासनको प्रभावकारीता अभिवृद्धि गर्दै हाम्रो जस्तो भौगोलिक विकटता रहेको, जातिगत, भाषागत र साँस्कृतिक विविधता भएको मूलुकमा सार्वजनिक प्रशासनमा देखिने जटिलता र चुनौती सामना गर्न रणनीतिक प्रशासनिक व्यावसायिकताले मद्दत गर्दछ । शासन सञ्चालनको नवीन अवधारणाहरूलाई आत्मसाथ गरी प्रशासनिक कुशलता प्रदर्शन गर्न प्रशासनको व्यावसायिकीकरण आवश्यक छ । सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकताको महत्व आजको समयमा बढ्दै गइरहेको छ ।

- सेवाग्राहीप्रति समर्पणभाव र सहानुभूतिका साथ प्रभावकारी सार्वजनिक सेवाप्रवाह गर्दै सार्वजनिक प्रशासन सञ्चालनमा नैतिकता र सदाचारिता कायम गर्दै सुशासन कायम गर्न ।
- सार्वजनिक प्रशासनतन्त्रलाई ज्ञान, सीप, क्षमता र विशेषज्ञता सहित कार्यमूलक प्रशासनतन्त्रको रूपमा विकास गर्न ।
- सार्वजनिक व्यवस्थापनमा आवद्ध कर्मचारीहरूले इमान्दारिताका साथ सदाचारिता प्रणालीलाई अवलम्बन गर्न ।
- सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकता प्रवर्द्धन गर्न कार्यरत कर्मचारीहरूलाई अध्ययन अनुसन्धान र विकास गर्न ।
- सार्वजनिक प्रशासनको कार्यसम्पादन प्रणालीलाई नतिजामुखी, जनमुखी, पारदर्शी र सहभागिता मूलक बनाई सार्वजनिक प्रशासनमा नागरिकहरूको अपनत्व कायम गर्न ।
- सार्वजनिक व्यवस्थापनलाई उद्देश्यमूलक प्रभावकारी नतिजामुखी बनाउन प्रतिभा व्यवस्थापनलाई वस्तुगत बनाउँदै सकारात्मक सोचसहितको उच्च सम्भावनायुक्त जनशक्ति व्यवस्थापन गर्न ।
- आधुनिक विज्ञान प्रविधिको उच्चतम सदुपयोग गरी संगठनात्मक उत्पादन र उत्पादकत्वमा मात्रात्मक एवं गुणात्मक विकास गर्न ।
- वस्तुगत तथ्यमा आधारित भई प्रमाणका आधारमा कार्य सम्पादन गरी उत्पादन र उत्पादकत्वमा मात्रात्मक एवं गुणात्मक सुधारका साथै उत्तराधिकारी योजना, दण्ड, पुरस्कार, उच्च मनोबल र उत्प्रेरणा सहित कुशल कर्मचारीलाई संगठनमा वृत्ति विकास योजना तर्जुमा गरी कार्यन्वयन गर्न ।
- सार्वजनिक सेवाप्रवाह प्रणालीमा नागरिक संलग्नताको अवधारणा अनुसार सरोकारवालाहरूबीच प्रभावकारी समन्वय गरी सेवाप्रवाह साभेदार पहिचान तथा विकास गर्दै प्रभावकारी सेवाप्रवाह गर्न ।
- सार्वजनिक सेवाप्रवाहमा रहेको अनियमितता र भ्रष्टाचारविरुद्ध शुन्य सहनशीलताको नीति अखिलतयार गर्दै गुणस्तरीय सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्न ।
- सार्वजनिक सेवा प्रवाह प्रणालीमा कार्यसम्पादनमैत्री वातावरण र प्रभावकारी कार्यसम्पादन मूल्यांकन प्रणाली अवलम्बन गर्न ।

५. व्यावसायिकता विकासका लागि भएका प्रयासहरू

सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकताको विकासका निम्ति संयुक्त राष्ट्रसंघले भ्रष्टाचारको रोकथाम र नियन्त्रण गर्न एवं सदाचारयुक्त व्यवहारका निम्ति विभिन्न प्रस्ताव, घोषणा, महासन्धिहरू जारी गरेको छ । जस अनुसार भ्रष्टाचार विरुद्धको कार्य योजना र सार्वजनिक प्रशासनका पदाधिकारीको आचार संहिता, १९९६, अन्तर्राष्ट्रिय वाणिज्य कारोवारमा हुने भ्रष्टाचार

विरुद्धको घोषणा, १९९६, अन्तर्राष्ट्रिय वाणिज्य कारोवारमा हुने भ्रष्टाचारको रोकथाम र नियन्त्रणका निमित्त अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग सम्बन्धी, १९९८ प्रस्ताव यत्तिकै महत्वपूर्ण प्रयासहरू हुन् । यसैगरी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विभिन्न एजेन्सीहरूले भ्रष्टाचार विरुद्धको रणनीति र कार्ययोजना तयार गरी लागू गर्न गराउन गरिएका विभिन्न प्रयासहरू उल्लेखनीय रहेको पाइन्छ । त्यति मात्र नभई संयुक्त राष्ट्रसंघीय भ्रष्टाचार विरुद्धको महासन्धि, २००३ यस क्षेत्रको सुधारका निमित्त महत्वपूर्ण दस्तावेज हो । सुशासनका लागि गर्नुपर्ने सुधारका निमित्त संयुक्त राष्ट्रसंघ र त्यस अन्तर्गतका एजेन्सीहरूबाट सार्वजनिक प्रशासनका क्षेत्रमा कायम हुनुपर्ने व्यावसायिकता र सदाचारको मूल्यमान्यता एवं मापदण्डका सम्बन्धमा विभिन्न कामहरू भएका छन् । सन् १९९० को दशकमा भएको राजनीतिक परिवर्तन पश्चात विभिन्न मुलुकहरूले लोकतान्त्रिक संविधानको निर्माण र त्यसको कार्यान्वयन, सार्वजनिक प्रशासनमा सुधार, नयाँ सार्वजनिक व्यवस्थापन सिद्धान्तको अवलम्बन र सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकताको मापदण्डको निर्धारण, सदाचारको नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन जस्ता विभिन्न सुधारका कार्यहरू गरेका छन् ।

लोकतन्त्रलाई आत्मसात गरेका मुलुकमा राजनीतिक स्थायित्व कायम हुन नसक्दा भ्रष्टाचारलाई नियन्त्रण गर्न नसकिएको, निर्वाचन प्रणाली महँगो हुँदै गएको, राजनीतिमा अपराधीकरण र अपराधमा राजनीतिकरण बढ्दै गएको, जवाफदेहीको संस्कृतिभन्दा दण्डहीनताको स्थिति बढ्दै गएका कारण सार्वजनिक प्रशासन जनमुखी र नतिजामुखी हुन नसक्दा सुशासन अवस्था सन्तोषजनक हुन सकेको पाइँदैन । यसमा सुधारका निमित्त विभिन्न पहल र प्रयास भइरहेका छन् । लोकतन्त्रलाई संस्थागत गर्न राजनीतिक स्थायित्व र मुलुकको अर्थतन्त्रमा सुधार नभएसम्म सुशासनको अवस्था कमजोर हुने भएकाले आज विश्वको ध्यान दिगो शान्ति, विकास, सुशासन र समृद्धि तर्फ केन्द्रित भएको छ । विधिको शासन, संविधानको सर्वोच्चता, मानव अधिकारको संरक्षण, चुस्त सेवा प्रवाह जस्ता व्यवस्थाद्वारा राज्य व्यवस्थाप्रतिको विश्वास बढाउन सोही अनुरूपको कानून निर्माण, संगठन र संरचनाको सृजना र जनशक्तिको व्यवस्थापन, क्षमता अभिवृद्धि जस्ता विविध क्षेत्रमा सुधारको प्रयासहरू भइरहेको छ । सार्वजनिक सेवामा व्यावसायिकताको व्यवस्थापनद्वारा नै जनहितमा शीघ्र, गुणस्तरीय र परिणाममुखी काम हुन सक्दछ । यस मान्यतालाई आत्मसात गरी सार्वजनिक प्रशासनले मूलतः नीति निर्माणमा दिने सल्लाहकारी भूमिकामा त्यसको प्रयोग, सार्वजनिक व्यवस्थापन र कार्यसम्पादनमा त्यस कुराको प्रतिविम्बित हुनुपर्दछ भन्ने अभिप्रायले सदाचार नीति र मापदण्डहरू निर्धारण गरिएका छन् ।

सार्वजनिक प्रशासनमा आकर्षित गर्न सोही अनुरूपको विशेष व्यवस्था, शीघ्र विकासका निमित्त विशेष तालिम प्रशिक्षणको प्रबन्ध, संरचनागत ढाँचा, व्यवस्थापन र आचरणगत पक्षमा सुधारका निमित्त विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिँदै आएको छ ।

६. व्यावसायिकताका चुनौतीहरू

नेपालको सार्वजनिक सेवामा व्यावसायिकताको अभाव नै मुख्य चुनौती रहेको छ । सार्वजनिक सेवाप्रतिको जनअपेक्षा दिनप्रतिदिन बढ्दो क्रममा छ भने यसको व्यावसायिकता घट्दो क्रममा छ । जिम्मेवारीबोध, जवाफदेहिता र पारदर्शीताको अभाव एकातिर छ भने अर्कातिर सार्वजनिक सेवामा कार्यरत कर्मचारीको पेसाप्रतिको अभिवृत्ति तथा उत्प्रेरणा, पेसागत विकासका अवसर, सम्भावना तथा प्रभावकारी दण्ड, पुरस्कारको व्यवस्थापन र नतिजामा आधारित कार्यसम्पादनजस्ता कारकतत्व यसका लागि जिम्मेवार छन् । यसका चुनौतीलाई निम्न बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छः

- हाम्रो सार्वजनिक सेवाको एउटा समस्या भनेको सेवाग्राहीले सेवा पाउनु उसको अधिकार हो भन्ने बुझ्न नसकेको अवस्था रहेको ।
- सरकारले प्रदान गर्ने सार्वजनिक सेवामा जवाफदेहिताको संयन्त्र कमजोर हुँदै गएको छ । केही काम नगरे केही जवाफ दिनु पर्दैन, काम गर्दा जवाफ दिनुपर्दछ, त्यसैले सकेसम्म कामै नगर्ने अवस्था विद्यमान रहेको ।
- विश्वव्यापीकरण आर्थिक उदारीकरणसँगै आएको निजीकरण र सूचना प्रविधिको विकासले सार्वजनिक सेवाको

व्यावसायिकतामा प्रश्न उठाएको छ । निजी बैंकका कर्मचारीको व्यावसायिकतासँग सरकारी बैंकका कर्मचारीको व्यावसायिकता, निजी विद्यालयका शिक्षकले लिएको विद्यार्थीको सिकाइको जवाफदेहितासँग सरकारी विद्यालयका शिक्षकको जवाफदेहिता, सरकारी अस्पतालको व्यवस्थापकीय सक्षमता र निजी अस्पतालहरूको व्यवस्थापकीय सक्षमता, नेपाल टेलिकमको गुणस्तर र एनसेलको गुणस्तर तुलना गर्ने हो भने सरकारी सेवाको व्यावसायिकतामाथि थुप्रै प्रश्न उठाउन सकिने अवस्था रहेको ।

- कार्यसम्पादनमा आधारित मूल्यांकन प्रणालीको विकास हुन नसक्दा सार्वजनिक सेवामा व्यावसायिकताको अभ्यास कमजोर हुँदै गएको छ । सार्वजनिक सेवामा हामीले योग्यता प्रणाली भनिरहँदा यो योग्यताको कुरा लोकसेवा आयोगको सिफारिससम्मका लागि मात्र सीमित भएको छ । जिम्मेवारी प्रदान गर्दा, दक्षता र सक्षमता मूल्यांकनमा क्षमता र योग्यताको मूल्यांकन हुन नसकेको ।
- सार्वजनिक सेवाको व्यावसायिकता भनेको राजनीतिक रूपमा तटस्थता र निष्पक्षता हो । तर, नेपालमा सार्वजनिक सेवामा राजनीतिक तटस्थता कमजोर हुँदै गएको छ । सरकार परिवर्तन हुनासाथ मन्त्रालयमा परिवर्तन हुने सचिव, विभिन्न सार्वजनिक निकायका प्रमुख, विभागीय प्रमुख तथा जिल्लास्थित कार्यालयका कार्यालय प्रमुख समेत परिवर्तन हुने अवस्था हालसम्म विद्यमान रहेको ।
- व्यावसायिकता किन र कसरी गर्ने भन्नेबारेमा राज्य र सम्बन्धित संगठनले प्राथमिकताका साथ नीति र कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गर्न नसक्नु ।
- एकै प्रकारको काम वा जिम्मेवारी सामान्य ज्ञान, सीप भएकोबाट सम्पादन गर्दा र व्यावसायिक क्षमता र दक्षता भएकोबाट काम गराउँदा कामको गुणस्तर, कम खर्चमा सम्पादन हुने विषयमा अझ राज्य र संगठनको ध्यान नदिई परम्परावादी शैलीमा नै प्रशासन सञ्चालन गरि रहेकोले संगठनले लक्ष्य पूरा गर्न नसकेको ।
- विज्ञान तथा प्रविधि विकासको कारण सार्वजनिक प्रशासन प्रतिस्पर्धीको अवस्थामा रहेको र त्यसको सामना गर्न उच्चस्तरको योग्य कर्मचारी आवश्यक पर्दछ तर सोअनुरूपको जनशक्ति उपलब्ध नहुनु र भए पनि न्यूनतम स्रोत साधन र कार्यवातावरणको अभाव रहेको ।
- राम्रो काम गर्नेलाई पुरस्कार र जिम्मेवारी पूरा नगर्नेलाई सजायको व्यवस्था नगरिनु र व्यावसायिकताको आधारमा पदोन्नति र पदस्थापन जस्ता विषयले प्राथमिकता नपाउनु यसको ठूलो चुनौती हो ।

७. व्यावसायिकता अभिवृद्धिका उपायहरू

सार्वजनिक क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरूको सरकारी सेवाप्रतिको दृष्टिकोण, सेवाग्राहीप्रतिको व्यवहार र दृष्टिकोण तथा उत्प्रेरणा र उत्तरदायित्व जस्ता पक्षले व्यावसायिकता प्रभावित हुन्छ । खासगरी सार्वजनिक सेवामा उत्प्रेरणाको स्तर निकै न्यून र अस्थिर खालको छ । विहान कार्यालय जाँदा उच्च मनोबल लिएर गएको मान्छे साँझ घर फर्कँदा जागिरे छोड्नेसम्मको अवस्थामा पुगेको हुन्छ । यस्तो अस्थिर उत्प्रेरणाबाट व्यावसायिकता प्राप्त हुन सक्दैन । सार्वजनिक सेवामा व्यावसायिकता अभिवृद्धि गर्न निम्न उपाय अवलम्बन गर्नु आवश्यक रहेको देखिन्छ ।

- सार्वजनिक प्रशासनमा भएको राजनीतिक अन्तर घुलनले स्थायी सरकारका पदाधिकारीको जिम्मेवार हेरूफेर एकदमै छिटो भैरहेको छ । यसले जवाफदेहिता र जिम्मेवारीबोध कमजोर बनाएको छ । पदीय जिम्मेवारीमा अस्थिरता बढ्न जाँदा कार्यसम्पादन प्रभावित भइरहेकोले यसमा सुधारको आवश्यकता देखिएको छ ।
- सार्वजनिक क्षेत्रका कर्मचारी प्रशासन अस्थिर रहने व्यवस्थामा परिवर्तन गरी सम्बन्धित क्षेत्र र विषयमा दक्षता सहित काम गर्न तालिम आदिबाट व्यावसायिकता विकास गरी कार्यमा स्वतन्त्रता र स्थायित्व प्रदान गर्नुपर्ने ।

- लोक सेवा आयोग वा अन्य प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षाको नतिजालाई मात्र योग्यता मानिएको अवस्था विद्यमान रहेकोले, परीक्षामा प्रस्तुत गर्ने योग्यता र कार्यसम्पादनको सम्बन्ध स्पष्ट नभएकाले कार्यसम्पादनको मापन र मूल्यांकन गरी त्यसको गुणवत्ता कायम गर्ने प्रणाली विकास गर्नुपर्ने ।
- सार्वजनिक सेवाका विविध कार्यक्षेत्रको माग र आवश्यकतानुसार कर्मचारीको व्यावसायिकता विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गरी कर्मचारीलाई सरुवा र पदस्थापन गर्ने, साथै व्यावसायिकतालाई कर्मचारीको वृत्ति विकाससँग आबद्ध गराउने ।
- व्यावसायिकताको अभिवृद्धिका निम्त कर्मचारीको उच्च मनोबल बढाउन सोही अनुरूपको सुविधा, सेवा शर्तको सुरक्षा र कामप्रति प्रेरणा प्रदान गर्न सोही अनुरूपको कार्य वातावरणको व्यवस्था गर्नु जरुरी हुन्छ । कार्य सम्पादनको आधारमा मूल्यांकन प्रणालीलाई आबद्ध गरी वृत्तिविकास योजनाको निर्माण गर्नु आवश्यक छ ।
- नेपालको सार्वजनिक सेवाप्रवाह प्रक्रियामा अत्यधिक ध्यान दिने तर परिमाणसँग ध्यान नदिने प्रवृत्तिको छ । सार्वजनिक सेवा तथा यसमा कार्यरत कर्मचारीको प्रभावकारिता कामको परिमाण र नतिजासँग मात्र जोडेर हेर्ने तथा नतिजामा आधारित कार्यसम्पादन प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्ने ।
- विद्युतीय शासन र सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट सेवाप्रवाहलाई सरल बनाई, सेवाग्राहीसँग निरन्तर सम्पर्कमा रही व्यावसायिकता बढाउन सकिन्छ । सूचना प्रविधिको बढ्दो प्रयोगसँगै हरेक सरकारी निकायले सामाजिक सञ्जाल तथा अन्य विद्युतीय माध्यमबाट सेवाप्रवाह गरी सेवाग्राहीको सन्तुष्टि बढाएर सार्वजनिक सेवाको व्यावसायिकता बढाउन सकिन्छ ।
- विश्वका अन्य मुलुकले सार्वजनिक सेवाभित्रका लागि अपनाएका व्यावसायिकताको पद्धति, नीति र रणनीतिका साथै निजी क्षेत्रले अवलम्बन गरेका राम्रा पक्ष र पद्धतिलाई क्रमशः सार्वजनिक क्षेत्रमा पनि प्रयोग गर्दै लाने ।
- सार्वजनिक सेवामा योग्यता प्रणालीबाट नियुक्ति हुने, नियुक्ति र बढुवाको पद्धतिलाई अन्य कुनै किसिमबाट पनि प्रभावित नहुने गरी संरक्षण गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी सेवामा व्यावसायिकतालाई प्रवर्द्धन गर्न सीप र दक्षता अभिवृद्धिका निम्त नियमित तालिम प्रशिक्षणको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- भ्रष्टाचारका कारण विधिको शासन कमजोर हुने मानव अधिकारमा अतिक्रमण हुनेजस्ता स्थितिले सार्वजनिक प्रशासनको व्यावसायिकता समाप्त हुने भएकाले भ्रष्टाचारको रोकथाम र नियन्त्रणका निम्त सोहीअनुरूपको कानूनको निर्माण र कार्यान्वयनको प्रभावकारिता, बलियो अनुगमन प्रणालीको विकास, भ्रष्टाचारको रोकथाम र नियन्त्रण गर्ने निकायको क्षमता र प्रभावकारिता, सदाचार नीतिको अवलम्बन, स्वार्थजन्य काम कारवाहीको रोकथाम, नागरिक शिक्षाको प्रवर्द्धनजस्ता विभिन्न उपायको अवलम्बन गरी व्यावसायिकताको स्थापना र प्रवर्धन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- व्यावसायिकताको अभिवृद्धि गर्न माथिल्लो तहमा शक्ति केन्द्रीकृत नगरी तल्ला तहमा अधिकार विकेन्द्रीकृत र निक्षेपित हुनुपर्दछ । कार्यस्थलमा सेवा प्रवाह गर्नेहरूमा अधिकतम अधिकारको निक्षेपण हुनुपर्दछ । कामप्रति जिम्मेवार बनाई सोहीअनुरूप पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- जनसाधारणको मागलाई सहज र सरल किसिमबाट सम्बोधन गर्न पदसोपान स्वरूपमा भन्दा समूहमा आधारित जिम्मेवारी पद्धति अपनाउने, प्रशासनको पनि व्यावसायिक संरचना निर्माण गरी कर्मचारीको कार्यसम्पादनको नियमित अनुगमन मूल्यांकनको व्यवस्था गर्ने र नियमित रूपमा आवश्यकता अनुसारको तालिम तथा अभिमुखीकरण गर्नुपर्दछ ।
- स्वस्थ सार्वजनिक व्यवस्थापन प्रणाली र सोहीअनुरूपको अभ्यासको विकासबाट नै सार्वजनिक प्रशासनमा

व्यावसायिकताको अभिवृद्धि हुने हो । यसका लागि सार्वजनिक प्रशासन सञ्चालन गर्नेहरूका निमित्त स्पष्ट रूपमा काम, कर्तव्य, अधिकार, जवाफदेही र आचरणका नियम निर्धारण कानूनद्वारा नै हुनुपर्दछ ।

८. निष्कर्ष

सार्वजनिक सेवामा व्यावसायिकताले व्यक्तिमा भएको ज्ञानभन्दा पनि पेसागत नैतिकतालाई बढी जोड दिन्छ । पेसागत नैतिकताले पेसाप्रति सकारात्मक भावना विकास गराई सार्वजनिक सेवाप्रवाहलाई गुणस्तरीय, छिटो छरितो र प्रभावकारी बनाउनुका साथै सार्वजनिक सेवाको मर्यादा कायम राख्न मद्दत गर्दछ । पेसागत नैतिकताले पदीय जिम्मेवारीमा भएको व्यक्तिलाई आफ्नो काम र आफूले प्रवाह गर्ने सेवाको जिम्मेवारीबोध, उत्तरदायित्व र पारदर्शिता अभिवृद्धिका लागि अप्रत्यक्ष रूपमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । नेपालमा पेसागत नैतिकताको दृष्टिबाट समीक्षा गर्दा सार्वजनिक सेवाको व्यवसायिकता क्रमशः कमजोर हुँदै गइरहेको छ । सार्वजनिक सेवाको सुधार नगरी जनताले अनुभूत गर्ने सरकार जनतासम्म पुग्न सक्दैन भन्ने तथ्यलाई मनन गरी यसको व्यवसायिकता अभिवृद्धिका लागि प्रयास गर्नु जरुरी छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- आचार्य, देवीराम सार्वजनिक सेवा र व्यवसायिकता, लोकसेवा आयोग, २०७४ काठमाडौं ।
- जोशी, कृष्ण, सार्वजनिक प्रशासन आधुनिक अध्ययन, २०४४, रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाडौं ।
- प्रशासन पत्रिकाका विभिन्न अंकहरू, लोक सेवा आयोग, अनामनगर, काठमाडौं ।
- नेपालको संविधान, २०७२ ।
- नेपालमा प्रशासन सुधारका विभिन्न प्रतिवेदनहरू, २०७३ ।
- निजामती सेवामा तहगत प्रणाली लागू गर्ने सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन, २०६४ ।
- नेपाल सरकार निजामती सेवाका कर्मचारीको आचरण सम्बन्धी नियमावली, २०६९, कानून किताब व्यवस्था समिति, काठमाडौं ।
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा नियमावली, २०५० कानून किताब व्यवस्था समिति काठमाडौं ।
- निजामती सेवाको पच्चीस वर्षे गुरुयोजना ।
- निजामती पत्रिकाका विविध अंकहरू, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं ।
- नेत्र, सुवेदी प्रयास सार्वजनिक प्रशासनमा नैतिकता, जवाफदेहिता र व्यवसायिकता २०७४ ।
- भट्ट, भीमदेव २०६०, सार्वजनिक प्रशासनको आधारभूत सिद्धान्त ।
- विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित प्रशासन सम्बन्धी लेखहरू ।
- राई, वीरबहादुर २०७७ व्यावसायिकता र नेपालको निजामती सेवा, लोक सेवा आयोग, अनामनगर, काठमाडौं ।
- रेग्मी, नारायण प्रसाद २०७७, नेपालको सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकता लोक सेवा आयोग, अनामनगर, काठमाडौं ।

नेपालको सरकारी बजेट प्रणाली र चालु बजेटमा भएका व्यवस्था

□ मुना नेपाल

प्रधान सहायक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

बजेटको अवधारणा

सामान्यतया सरकारको एक आर्थिक वर्षको आमदानी र खर्चको अनुमानित विवरणलाई बजेटको रूपमा बुझिन्छ । सरकारले एक आर्थिक वर्षमा कुन कुन शीर्षकबाट आमदानी प्राप्त गर्ने र कुन कुन शीर्षकमा खर्च गर्ने भन्ने सम्बन्धमा तयार पारेको दस्तावेज नै बजेट हो । सरकारले जनताको बृहत्तर हित र भलाइका लागि प्राप्त गर्न चाहेका लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू समेटेटी नीति तथा कार्यक्रम समावेश गरी संसद्बाट पारित गरी कार्यान्वयन गरिने हुनाले यसलाई आर्थिक तथा राजनीतिक दस्तावेजको रूपमा समेत चिनिन्छ । बजेट सरकार र जनताको सम्बन्ध सेतुको रूपमा रहेको हुन्छ, यो सरकारका नीति, योजना, कार्यक्रम तथा आयोजनाको एकीकृत तथा सर्वाङ्गीण दस्तावेज र सार्वजनिक व्यवस्थापन तथा विकास व्यवस्थापन सम्बन्धमा उत्तरदायित्व बहन गर्ने औजार समेत हो । तसर्थ सरकारले एक आर्थिक वर्षमा राजस्व, (कर, गैरकर, अन्तः शुल्क, दण्ड, जरिवाना) अनुदान र ऋणमार्फत गर्ने आमदानी र चालु, पुँजीगत र वित्तीय व्यवस्थापनका शीर्षकमा गर्ने खर्चको अनुमानित खाका नै बजेट हो । यो वैधानिकता, नियमितता, स्पष्टता, प्राथमिकता, पारदर्शिता, अनुमानयोग्यता, जवाफदेहिता, लचकता, सान्दर्भिकता, कार्यान्वयनयोग्य, कार्यक्षमता, समय अर्वाधि, गतिशीलतालगायत सिद्धान्तमा आधारित हुन्छ । बजेटमा समावेश हुने तत्वहरू संविधान, योजना, नीति, कार्यक्रम, संसद्, राजस्व, अनुदान, आन्तरिक ऋण, बाह्य ऋण वित्तीय व्यवस्थापन, चालु खर्च, पुँजीगत खर्चलगायत हुन् ।

बजेटको पृष्ठभूमि

विश्वमा बजेट प्रणालीको सुरुआत सन् १७३३ मा बेलायतबाट भएको मानिन्छ, उक्त वर्ष बेलायतका तत्कालीन प्रधानमन्त्री रोबर्ट वालपोलले सरकारी आय र व्यय सहितको विवरण संसद्मा प्रस्तुत गरेपछि बजेटको सुरुआत भएको थियो । बेलायतमा सन् १७३३ देखि बजेट व्यवस्थाको सुरुआत भए पनि व्यवस्थित रूपमा बजेट प्रणालीको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन भने सन् १८०२ देखि मात्र भएको हो । फ्रान्समा सन् १८०३, भारतमा सन् १८६०, अमेरिकामा सन् १९२१, सोभियत रुसमा सन् १९२८ देखि बजेटको सुरुआत भएको पाइन्छ ।

नेपालमा आधुनिक बजेट प्रणालीको सुरुआत भने २००७ सालपछि मात्रै भएको हो । २००८ माघ २१ गते पहिलोपटक तत्कालीन अर्थमन्त्री सुवर्ण समशेरले बजेट सार्वजनिक गरेपश्चात नेपालमा बजेट प्रणालीको औपचारिक सुरुआत भएको हो । उक्त प्रथम बजेटमा आयतर्फ रू. ३,०६,१९,००० र व्ययतर्फ रू. ५,२५,२९,००० अनुमान प्रस्तुत गरिएको थियो । २०१३ सालमा योजनाबद्ध आर्थिक विकास (प्रथम पञ्चवर्षीय योजना) को थालनी भएपछि आर्थिक वर्ष २०१३/१४ देखि सरकारी बजेटमा पहिलोपटक गत वर्षको अनुमान, चालु वर्षको संशोधित अनुमान र आगामी वर्षको अनुमान विवरण प्रस्तुत गर्न थालियो । आर्थिक वर्ष २०१३/१४ देखि बजेटलाई साधारण र विकास बजेटमा

वर्गीकरण गरियो । २०१६ सालमा सरकारी रूपैयाँ खर्चसम्बन्धी नियम बन्यो । आर्थिक वर्ष २०१९/२० देखि नयाँ लेखा प्रणाली अवलम्बन गरियो । आर्थिक वर्ष २०२०/२१ मा राजस्वको विस्तृत वर्गीकरण गरियो । आर्थिक वर्ष २०२६/२७ देखि कार्यक्रममूलक बजेट व्यवस्था लागु गरियो । २०४७ को संविधानमा आर्थिक कार्यविधिको व्यवस्था गरियो । आर्थिक वर्ष २०५०/५१ मा राजस्व र खर्चको वर्गीकरणलाई अझ बढी परिष्कृत बनाउने कार्यहरू भई नयाँ वर्गीकरण व्यवस्थालाई आर्थिक वर्ष २०५२/५३ देखि लागु गरियो । नेपालको संविधान २०७२ को धारा ११९ मा राजस्व र व्ययको अनुमान सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको छ ।

बजेटको विशेषता

राज्यका प्राथमिकताका क्षेत्रहरू किटान गरी सरकारले जनताको बृहत्तर हित र भलाइका लागि राखेका लक्ष्य तथा उद्देश्य पूरा गर्न विभिन्न नीति तथा कार्यक्रममार्फत सम्पन्न गर्नुपर्ने क्रियाकलापको विस्तृत खाका नै बजेट हो । सरकारी बजेटका विशेषताहरू देहायबमोजिम हुन्छन् :

- सामान्यतया एक आर्थिक वर्षको लागि निर्माण गरिन्छ ।
- यो सरकारको आयव्ययको अनुमानित विवरण हो ।
- राज्यको मूल वित्त नीति हो ।
- यो बहुआयमिक प्रकृतिको हुन्छ ।
- यो निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो ।
- बजेटको निश्चित चक्र हुन्छ ।
- बजेट सरकारको सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक दस्तावेज हो ।
- कानुनी प्रक्रिया अवलम्बन गरिन्छ ।

बजेटको निर्माण गर्दा संविधान, ऐन, कानून, जनताको आवश्यकता, देशको आर्थिक अवस्था, प्राथमिकतालगायत कुरालाई आधार मान्नु पर्छ ।

बजेटको महत्व तथा भूमिका

कुनै पनि देशको बजेटले त्यस देशका नगरिकका आवश्यकतालाई समेट्ने हुनुपर्छ । आजको समयमा लोक कल्याणकारी राज्यको कल्पना गर्न राज्यले सर्वसाधारण जनताको सर्वोपरी हितका लागि सार्वजनिक प्रशासनलाई चुस्त दुरुस्त बनाई सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्छ, यसका लागि विभिन्न नीति तथा कार्यक्रम बनाई सोको वास्तविक कार्यान्वयन गर्न बजेटको आवश्यकता पर्छ । बजेटको महत्वहरू निम्न छन् :

- सार्वजनिक प्रशासनको सञ्चालन गर्न,
- भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्न,
- लोक कल्याणकारी क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न,
- सामाजिक न्याय कायम गर्न,

- स्रोत र साधनको समानुपातिक वितरण गर्न,
- जनता र सरकारको बीचमा सम्बन्ध स्थापना गर्न,
- सरकारले जनता समक्ष गरेका वाचाहरू पूरा गर्न,
- सार्वजनिक स्रोत र साधनमाथि सुशासन कायम गर्न,
- राष्ट्रिय आयमा वृद्धि गर्न,
- गरिबी निवारण गर्न,
- आवधिक योजनाले लिएका लक्ष्य तथा उद्देश्य पूरा गर्न,
- सरकारले निश्चित समय अर्वाधमा प्राप्त गर्ने आम्दानी र विविध शीर्षकमा गर्ने खर्चलाई कानुनी अधिकार प्रदान गर्न,
- सरकारमाथि नियन्त्रण र सन्तुलन कायम गर्न,
- आर्थिक वृद्धि र आर्थिक विकास गर्न,
- आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न,
- रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्न ।

यसका साथै सरकारले क्षेत्रगत रूपमा तथा भौगोलिक रूपमा दीर्घकालीन उपलब्धि प्राप्त गर्नका लागि बनाउने आवधिक योजनाहरूको वास्तविक प्रतिफल प्राप्त गर्न बजेट महत्वपूर्ण औजार हो ।

बजेटको प्रकारहरू

आय र व्ययबीचको सम्बन्धको आधारमा

यसअन्तर्गत सन्तुलित बजेट, बचत बजेट, घाटा बजेट लगायत पर्छन् । आम्दानी र खर्च बराबर भएको बजेटलाई सन्तुलित बजेट भनिन्छ । खर्चभन्दा आम्दानी बढी भएको बजेटलाई बचत बजेट भनिन्छ । नेपालको इतिहासमा आर्थिक वर्ष २०३३/३४ मा बचत बजेट बनाइएको थियो । आम्दानीको तुलनामा खर्च बढी भएको बजेट घाटा बजेट हो । सन् १९३० को आर्थिक मन्दीपछि यस अवधारणको विकास भएको पाइन्छ । नेपालमा पनि सुरुदेखि नै घाटा बजेट प्रणाली अपनाउँदै आइएको छ । बेरोजगारी समस्या हल गर्न, गरिबी निवारण गर्न, आर्थिक मन्दीको सामना गर्न घाटा बजेट निर्माण गर्ने गरिन्छ ।

क्षेत्रगत खर्चको आधारमा

यसअन्तर्गत चालु बजेट, पुँजीगत बजेट, वित्तीय व्यवस्थापन बजेट लगायतका बजेट पर्छन् । दैनिक प्रशासन तथा उपभोग लगायतका क्षेत्रमा गरिने खर्चको आधारमा तयार गरिने बजेट चालु बजेट हो । अर्थतन्त्रमा थप पुँजी निर्माण हुने गरी सडक निर्माण, पुल निर्माण, जलविद्युत् निर्माण, शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी लगायतका विकासमूलक कार्यमा गरिने खर्चका आधारमा तयार गरिने बजेट पुँजीगत बजेट हो । त्यस्तै सरकारले लिने आन्तरिक तथा बाह्य ऋण भुक्तानीको लागि गरिने खर्चको आधारमा तयार गरिने बजेट वित्तीय व्यवस्थापन बजेट हो ।

उद्देश्यको आधारमा

उद्देश्यको आधारमा शीर्षकगत बजेट, शून्यमा आधारित बजेट, कार्यक्रम बजेट, कार्यसम्पादनमा आधारित बजेटलगायतका पर्छन् । बजेटलाई शीर्षक, उपशीर्षक तथा खर्च रकममा विभाजन गर्दै कार्यान्वयनमा ल्याउने बजेटलाई शीर्षकगत बजेट भनिन्छ । यसले अनावश्यक खर्च कटौती गरेर बजेट नियन्त्रण प्रणालीलाई सुनिश्चित गर्छ । हरेक क्रियाकलापलाई नयाँ मानी बजेट छुट्ट्याउने प्रणालीलाई शून्यमा आधारित बजेट प्रणाली भनिन्छ । यो नतिजामुखी र लाभ लागत विश्लेषण सहित मुलुकलाई दिगो आर्थिक भार नपर्ने गरी स्रोत साधनको मितव्ययी प्रयोगमा आधारित हुने बजेट प्रणाली हो । निश्चित अवधिमा सम्पन्न गरिने कार्यक्रमको आधारमा तर्जुमा गरिने बजेट प्रणाली कार्यक्रम बजेट हो । यस्तो बजेट प्रणाली निश्चित लक्ष्य तथा उद्देश्यका साथ कार्यक्रम तर्जुमा गरी सोको आधारमा सिंगो बजेट तर्जुमा गर्दै कार्यान्वयनमा ल्याइन्छ । नेपालमा सर्वप्रथम २०२६ सालमा यो बजेट प्रयोगमा ल्याइएको थियो । सम्पादन हुने क्रियाकलापको नतिजाको आधारमा छुट्ट्याइने बजेट प्रणालीलाई कार्यसम्पादनमा आधारित बजेट भनिन्छ ।

यसका साथै बजेट तर्जुमाको आधारमा लैगिक उत्तरदायी बजेट, गरिबी निवारण बजेट, समयको आधारमा एक वर्षीय बजेट, बहुवर्षीय बजेट, संवैधानिक व्यवस्थाको आधारमा पूर्ण आकारको बजेट, पूरक बजेट, उधारो बजेट, संघीय बजेट, प्रादेशिक बजेट र स्थानीय बजेट, तर्जुमा र स्वीकृत गर्ने निकायको आधारमा कार्यकारी बजेट र संसदीय बजेट गरी विभिन्न प्रकारका बजेट प्रचलनमा रहेका छन् ।

नेपालको सरकारी बजेटमा भएका समस्या

बजेट निर्माण गरेर मात्र उपलब्धि प्राप्त हुँदैन । कागजमा मात्र सीमित विकास आयोजनाहरूले तथा बजेटको आकार ठूलो हुनुले मात्र जनताको वास्तविक आवश्यकता पूरा गर्न सक्दैन, यसका लागि बजेटलाई वास्तविक र कार्यान्वयनयोग्य बनाउनु पर्छ । नेपालको सरकारी बजेटमा विद्यमान समस्या निम्न छन् :

- आवधिक योजना र बजेटको बीचमा तालमेल नहुनु,
- पर्याप्त मात्रामा पूर्वतयारी नगरिकन बजेट निर्माण गर्ने,
- विस्तृत अध्ययन तथा अनुसन्धानविना नै आयोजना छनोट गरिनु,
- पुँजीगत खर्चको हिस्सा कम हुनु त्यसमा पनि पूरै खर्च गर्न नसक्नु,
- राजनीतिक हस्तक्षेपमा अनुत्पादक क्षेत्रमा बजेट विनियोजन गरिनु,
- वैदेशिक अनुदानको प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्न नसक्नु,
- विभिन्न निकायहरूबीच प्रभावकारी समन्वय नहुँदा बजेट कार्यान्वयनमा समस्या हुनु,
- आर्थिक वर्षको अन्त्यमा विकास निर्माणका कार्यहरू हुने हुँदा विकास निर्माणका कार्यहरूको गुणस्तर कमजोर हुनु,
- बजेटको कार्यान्वयन क्षमता कमजोर भई बजेट फ्रिज हुनु,
- बजेटको अनुगमन र मूल्यांकन पक्ष फितलो हुनु,
- वित्तीय जवाफदेहिता र पारदर्शिता हासिल नहुनु,
- पृष्ठपोषण कार्यान्वयन नहुनु ।

समस्या समाधानका उपाय

कुनै पनि समस्याको समाधान गर्न पहिले समस्या पहिचान गर्नुपर्छ । नेपालको सरकारी बजेट प्रणालीमा भएका समस्या समाधानका लागि निम्न उपाय अवलम्बन गर्न सकिन्छ :

- आवधिक योजना र बजेटबीच तालमेल गराउने,
- तथ्यांकमा आधारित आयोजना छनोट गर्ने,
- अनुत्पादक क्षेत्रमा हुने बजेट खर्चलाई नियन्त्रण गर्ने,
- राजनीतिक हस्तक्षेपको अन्त्य गर्ने,
- चालु खर्चको तुलनामा पुँजीगत खर्च बढाउने र बजेटको कार्यान्वयन क्षमता बढाउने,
- सरकारी निकायहरूबीच प्रभावकारी समन्वयको व्यवस्था गर्ने,
- बजेट फ्रिज हुन नदिन आर्थिक वर्षको सुरुबाटै परियोजनाहरूको कार्यान्वयन थालनी गर्ने,
- वैदेशिक अनुदान प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने,
- वित्तीय जवाफदेहिता र पारदर्शिता कायम गर्ने,
- बजेटको अनुगमन र मूल्यांकन साथै प्राप्त पृष्ठपोषणको उपयोग गर्ने ।

बजेट निर्माण गर्दा मागभन्दा पनि उपलब्ध स्रोत र साधनको उपलब्धताको आधारमा निर्माण गर्नुपर्छ । प्रत्येक शीर्षकमा खर्च विनियोजन गर्दा निश्चित मापदण्डको आधारमा गरिनुपर्छ । बजेट कार्यान्वयनलाई सफल दिगो र नतिजामुखी बनाउन र बजेट नियन्त्रण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन बजेटको नियमित रूपमा व्यवस्थित अनुगमन तथा मूल्यांकन हुनुपर्छ ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेटसम्बन्धी जानकारी

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेट मिति २०८१ जेठ १५ गते प्रस्तुत भएको हो । बजेटमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को बजेटको उपलब्धिहरूको समीक्षा र मूल्यांकन गर्दै आगामी वर्षको कार्यदिशा प्रस्तुत गरिएको छ । यस आर्थिक वर्षको बजेट विनियोजन र खर्च बेहोर्ने स्रोतहरू देहायबमोजिम छन् :

बजेट विनियोजन

जम्मा	१८ खर्ब ६० अर्ब ३० करोड	१००%
चालुतर्फ	११ खर्ब ४० अर्ब ६६ करोड	६१.३२%
पुँजीगततर्फ	३ खर्ब ५२ अर्ब ३५ करोड	१८.९४%
वित्तीय व्यवस्थापनतर्फ	३ खर्ब ६७ अर्ब २८ करोड	१९.७४%

अनुमानित खर्च बेहोर्ने स्रोत :

राजस्वबाट	१२ खर्ब ६० अर्ब ३० करोड	६७.७५%
वैदेशिक अनुदानबाट	५२ अर्ब ३३ करोड	२.८१%
आन्तरिक तथा बाह्य ऋणबाट	५ खर्ब ४७ अर्ब ६७ करोड	२९.४४%

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेटमार्फत आगामी कार्यदिशा स्पष्ट हुने गरी देहायका बजेटका पाँच उद्देश्य, पाँच प्राथमिकता, आर्थिक सुधारका पाँच रणनीति र पाँच रूपान्तरणकारी क्षेत्रका कार्यक्रम प्रस्तुत गरिएको छ ।

उद्देश्यहरू

- उत्पादन, उत्पादकत्व र रोजगारी वृद्धि गर्नु,
- निजी क्षेत्रको मनोबल बढाउँदै लगानी वृद्धि गर्नु र आर्थिक क्रियाकलापमा तीव्रता ल्याउनु,
- मानव संसाधन विकास गर्नु,
- स्रोत र साधनलाई सन्तुलित र समन्यायिक ढंगले परिचालन गरी आर्थिक समानता र गरिबी न्यूनीकरण गर्नु,
- सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउनु ।

प्राथमिकताहरू

- आर्थिक सुधार र निजी क्षेत्रको प्रवर्द्धन,
- कृषि, ऊर्जा, सूचना प्रविधि, पर्यटन, औद्योगिक विकास तथा पूर्वाधार निर्माण,
- शिक्षा, स्वास्थ्यलगायत सामाजिक क्षेत्रको विकास,
- समावेशिता र सामाजिक सुरक्षा,
- सुशासन प्रवर्द्धन तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सुधार ।

रणनीतिहरू

- संरचनागत सुधारअन्तर्गत आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न र एकीकृत आर्थिक कोरिडोर विकास, डिजिटल अर्थतन्त्रको विस्तार र हरित अर्थतन्त्रको आधार निर्माण गर्न नयाँ चरणको आर्थिक सुधार कार्यक्रम अघि बढाउने ।
- व्यावसायिक वातावरण सुधारअन्तर्गत उद्योग र लगानीसम्बन्धी कानून परिमार्जन, नीतिगत स्थायित्व, लगानी सुरक्षाको प्रत्याभूति, प्रविधि हस्तान्तरण, विदेशमा लगानी गर्न पाउने व्यवस्था साथै सानो सानो पुँजी संकलन गरी उद्यम तथा पूर्वाधार विकासमा लगानी गर्ने कम्पनी स्थापना गर्न निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरी

व्यावसायिक वातावरणमा सुधार गरिने ।

- सार्वजनिक वित्त प्रणाली सुधारअन्तर्गत कर प्रणालीमा सुधार, नीतिगत स्थायित्व, वित्तीय र मौद्रिक नीतिबीचको तादात्म्यता, सार्वजनिक ऋणको दिगोपना, वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व, पुँजी परिचालन अभिवृद्धि, मितव्ययी र प्रतिफलमुखी सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन र उद्देश्यमूलक वित्तीय हस्तान्तरण सुनिश्चित हुने गरी सार्वजनिक वित्त प्रणालीमा सुधार गरिने ।
- वित्तीय क्षेत्र सुधारअन्तर्गत डिजिटल भुक्तानीको प्रवर्द्धन, केन्द्रीय बैंक डिजिटल करेन्सी तयारी, आर्थिक गतिविधिको विस्तार, हरित वित्त लगायत नवीनतम वित्तीय उपकरणको उपयोग गर्ने गरी वित्तीय क्षेत्र सुधारका कार्यक्रम अगाडि बढाइने ।
- सार्वजनिक प्रशासनमा सुधारअन्तर्गत संरचनागत, कार्यात्मक र व्यावहारगत सुधार एवं सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको अधिकतम उपयोग गरी सार्वजनिक क्षेत्रमा सुशासन प्रवर्द्धन गरिने ।
- रूपान्तरणकारी क्षेत्र

चालु आर्थिक वर्षको बजेटले रूपान्तरणकारी क्षेत्रका रूपमा देहायका क्षेत्रलाई समेटेको छ :

- कृषि क्षेत्र रूपान्तरण,
- ऊर्जा क्षेत्र विकास,
- सूचना प्रविधि विकास,
- पर्यटन प्रवर्द्धन
- उद्यमशीलता र औद्योगिक विकास

अन्य प्रमुख व्यवस्था

बजेटले ६ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि र मुद्रास्फूर्तिलाई ५.५ प्रतिशतभित्र कायम राख्ने लक्ष्य लिएको छ । क्षेत्रगत कार्यक्रमअन्तर्गत कृषि क्षेत्रको रूपान्तरणमा कृषि क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्न २०८१ देखि २०९१ सालसम्मको अवधिलाई कृषिमा लगानी दशक घोषणा गरिएको छ । सूचना प्रविधिको विकास गर्न नेपाललाई सूचना प्रविधि हबको रूपमा विकास गर्ने साथै आगामी आर्थिक वर्षलाई सूचना प्रविधि दशकको प्रस्थान जर्षको रूपमा अगाडि बढाइने कुरा बजेटमा उल्लेख छ । उद्यमशीलता र औद्योगिक विकासका लागि आन्तरिक उत्पादन बढाई आयात प्रतिस्थापन र निर्यात वृद्धि गर्न तथा उत्पादनलाई रोजगारीसँग आबद्ध गराउन उत्पादन र रोजगारीका लागि साभेदारी कार्यक्रम सञ्चालन गरिने भएको छ । साथै मेक इन नेपाल र मेड इन नेपाल अभियानमा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गरिने भएको छ । आगामी आर्थिक वर्षलाई महिलामा लगानी वर्षको रूपमा मनाइने र छोरीलाई रोजगारउन्मुख शिक्षा र सीप प्रदान गर्न प्रदेश र स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा प्रधानमन्त्री छोरी आत्मनिर्भर कार्यक्रम सञ्चालन गरिने भएको छ ।

सात प्रदेशलाई सातवटा विशिष्टीकृत क्षेत्रमा छुट्टयाइएको छ, जसमा कोशी प्रदेशलाई उद्योगमा, मधेश प्रदेशलाई कृषिमा, बागमती प्रदेशलाई सूचना प्रविधिमा, गण्डकी प्रदेशलाई पर्यटनमा, लुम्बिनी प्रदेशलाई साना तथा मझौला उद्योगमा, कर्णाली प्रदेशलाई जडीबुटीमा र सुदूरपश्चिम प्रदेशलाई धार्मिक स्थलका लागि विशेष क्षेत्रका रूपमा

छुट्ट्याइएको छ । उद्यममा युवा सहभागिता बढाउन स्टार्टअप कोष खडा गरी १ लाख विनियोजन गरेको र उद्यमीलाई सहजीकरण र नियमन गर्न स्टार्टअप बोर्ड गठन गरिने भएको छ ।

आगामी वर्ष १६ लाख पर्यटक ल्याउने गरी पर्यटकलक्षित पर्यटकीय स्थल, बजार, स्वास्थ्य सुविधा विस्तार गर्ने साथै पर्वतारोहण अनुमतिलाई स्वचालित प्रविधिमा आधारित बनाउनेलगायत कार्यक्रम तय गरिएको छ । ग्रामीण क्षेत्रको विकासका लागि ग्रामीण विकास अभियान सञ्चालनका साथै स्थानीय सीप, कला, साहित्य, संस्कृतिको सम्बर्द्धन र प्रवर्द्धन गर्न मौलिक कार्यक्रम भल्कने गरी एक पालिका एक डाउनटाउन विकास गरिने भएको छ । सञ्चार क्षेत्रको विकासका लागि काभ्रेपलाञ्चोकको बनेपामा चलचित्र छायांकन स्टुडियो र दोलखा चलचित्र नगरीको निर्माण कार्य अघि बढाइने भएको छ । त्यस्तै ललितपुरको खुमलटारमा ज्ञान पार्क निर्माण, विदेशको आम्दानी स्वदेशमा लगानिअन्तर्गत जन्मस्थलमा गैरआवासीय नेपाली अभियान लगायत विभिन्न क्षेत्रमा विभिन्न अभियान र कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याइने भएको छ ।

सारांशमा पाश्चात्य मुलुकमा १८औं शताब्दीदेखि नै बजेटको सुरुआत भए पनि नेपालमा २०औं शताब्दीको मध्यतिरबाट औपचारिक रूपमा सुरुवात भएको देखिन्छ । २००८ सालमा करिब ५ करोड २५ लाख रुपैयाँको बजेट विनियोजन भएकोमा यसको आकार बढेर हाल १८ खर्ब ६० अर्ब नाघेको छ । विभिन्न समस्याका कारण बजेटको अपेक्षित उपलब्धि हासिल नभएको विगतको पाठ सिकेर त्यस्ता समस्याको समयमै समाधान गरी चालु वर्षको बजेटको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु चुनौतीको रूपमा देखिन्छ । संविधान र प्रचलित कानूनको सबैले पालना गरेर आ-आफ्नो ठाउँबाट जिम्मेवारी बहन गर्न सके मात्र समृद्ध नेपाल, सुखी नेपालीको चाहना पूरा गर्न सम्भव हुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपालको संविधान

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट प्रकाशित आ.व.२०८१।८२ को बजेट वक्तव्य

विभिन्न पत्रपत्रिकाहरू

www.google.com

www.prasashan.com

नेपालमा लघुबीमाको अवस्था, औचित्यसँगै यसको कार्यान्वयन पक्षमा रहेको समस्या र समाधानका उपाय

□ सुदर्शन बस्नेत

नायव व्यवस्थापक, राष्ट्रिय बीमा कम्पनी लिमिटेड

जीवनका हरेक क्रियाकलापसँगै दैनिक रूपमा विपत्ति र जोखिमका अनेकौं सम्भावनाहरू व्याप्त रहेका हुन्छन् । त्यस्ता जोखिमबाट हुनसक्ने वित्तीय नोक्सानीको रक्षावरणको लागि बीमित आफ्नो जीवन, सम्पत्ति वा दायित्वमा पर्न सक्ने जोखिमको आर्थिक भार बीमकलाई हस्तान्तरण गर्ने प्रक्रिया नै बीमा हो ।

आर्थिक रूपले पिछाडिएका विपन्न तथा न्यून आय भएका सीमान्तकृत समुदायका लागि गरिने बीमालाई लघुबीमा भनिन्छ । न्यून आय भई आर्थिक सामाजिक तथा भौगोलिक कारणबाट जोखिमग्रस्त वर्गका व्यक्ति तथा समुदायलाई लक्षित गरी निजहरूको जीवन तथा सम्पत्तिको सुरक्षा गर्नका लागि न्यूनतम बीमाशुल्क लिएर गरिने बीमाहरू लघुबीमाअन्तर्गत पर्दछन् । लघुबीमा निर्देशिका, २०७९ अनुसार लघुबीमा भन्नाले नेपाल राज्यका गरिब, न्यून आय भएका वर्ग, पिछाडिएको क्षेत्रका वासिन्दा तथा सीमान्तीकृत समुदायलाई लक्षित गरी जारी गरिएका बीमालेखलाई सम्भन्नु पर्दछ । निर्देशिकाले लघुबीमालाई जीवन लघुबीमा र निर्जीवन लघुबीमा गरी दुई भागमा विभाजन गर्ने गरेको छ । लघु निर्जीवन बीमाअन्तर्गत लघु स्वास्थ्य बीमा, पशुधन लघुबीमा, बाली लघुबीमा, दुर्घटना लघुबीमा, घातक रोग लघुबीमा, गार्हस्थ्य लघुबीमा, व्यवसाय लघुबीमा, मोटर लघुबीमा, इन्जिनियरिङ लघुबीमा, दायित्व तथा मौद्रिक क्षति लघुबीमा जस्ता बीमालेख पर्दछन् भने जीवन लघुबीमाअन्तर्गत आजीवन लघु जीवन बीमा, सावधिक लघु जीवन बीमा, म्यादी लघु जीवन बीमा र अन्य लघु जीवन बीमा पर्दछन्, जुन ग्रामीण क्षेत्रका जोखिमहरूसँग प्रत्यक्ष जोडिएका हुन्छन् । लघुबीमामा खासगरी ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने तथा न्यून आय भएका परिवारका दैनिक जीवनमा आइपर्ने जोखिमबाट कसरी प्रत्यक्ष रूपमा लघुबीमामार्फत सुरक्षित गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा समेटिएको हुन्छ । यसलाई मानिसहरूले कुनै विशेष जोखिमबाट आफ्नो सुरक्षाको लागि खोजिने क्षणिक आवश्यकता समाधानका लागि उपयुक्त विशेष बीमा सेवाको रूपमा हेर्नु जरुरी छ, ता कि आवश्यकताअनुसार स-साना प्याकेजमा आम जनमानसको आवश्यकता चाहनाअनुसार बीमाको सिद्धान्तअनुसार सहजै बीमा पोलिसी खरिद गर्न सकियोस् । जस्तै मौसमी रूपमा फैलने स्वास्थ्य समस्या डेंगु, हैजा, कालाजार आदि रोगको औषधी उपचार बीमा, जोखिमपूर्ण यात्राको लागि, सवारीसाधनमा यात्रा गर्दाको अवधिभरका लागि दुर्घटना बीमा, जगली जनावरको क्षतिबाट हुने सक्ने क्षतिविरुद्ध बीमा, मृत्युपश्चात काजकिरिया गर्नका लागि गरिने बीमा आदि लघुबीमा अन्तर्गत गराउन सकिन्छ ।

लघुबीमाको मुख्य विशेषता

- सामूहिक लघुबीमालेख जारी गर्न सकिने,
- सरल र सहज पहुँच हुने र स्पष्ट रक्षावरण,
- बीमा दाबी प्रक्रिया सरल र छिटो हुने,
- थोरै बीमा शुल्कमा धेरै रक्षावरण समेटिएको हुने,

कम बीमांक कायम गरी बीमा गर्न सकिने,
 सरल शब्दावली तथा थोरै सर्तको आधारमा गरिने बीमा,
 लक्षित वर्गलाई आई पर्न सक्ने जोखिमको रक्षावरण प्रदान गर्दछ,
 सामाजिक उत्तरदायित्वको रूपमा समेत प्रस्तुत गरिने,
 बीमांक रकम तोकिएको र बीमितले यसको महत्व मूल्य बुझ्ने,
 भरोसा गर्ने र बीमाको कार्य गर्दा सस्तो लागतमा गर्न सकिने,

भविष्यमा बीमा बजार र बीमा गर्ने संस्कारको समाज निर्माण गर्नका लागि लघुबीमालाई एउटा भरपर्दो र प्रभावकारी साधनका रूपमा विकास गर्न सकिन्छ। यसले आम जनमानसमा बीमाको पहुँच वृद्धि गरी बीमालेख खरिद गर्ने बानी बसाल्न मदत गरी सामाजिक सुरक्षाको एउटा बलियो आधारको काम गर्छ। लघुबीमालेखको बीमांक रकम तुलनात्मक रूपमा न्यून हुन्छ भने लघुबीमाले मानिसलाई बीमाप्रति जागरूक गराई जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुका साथै बीमा गर्न प्रेरित गर्ने जस्ता कार्यसमेत गर्ने अपेक्षा गरिएको हुन्छ। परिवारको दैनिक जीवनमा आइपर्ने जोखिमसँग कसरी प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको हुन्छ। सो कुराको विश्लेषण गरिएको हुँदा यस बीमालेखले समेटिएका जोखिम निम्नअनुसार छन् :

- आर्थिक पारिवारिक स्थायित्व र विचलनबाट सुरक्षा
- दैवीप्रकोप (बाढी, पहिरो, डुबान, खडेरी, भूकम्प, चट्ट्याड आदि) बाट घर, बाली तथा पशुधनमा हुने क्षति
- दुर्घटना वा अन्य कारणबाट हुने मृत्यु, अंगभंग वा चोटपटक
- अग्नि, चोरी तथा अन्य कारणबाट व्यवसाय तथा सम्पत्तिको क्षति
- रोग तथा दुर्घटनाबाट पालेको चौपाया कुखुरा आदिको क्षति
- किरा, रोग, दैवीप्रकोप, आकस्मिक दुर्घटनाजन्य बाह्य कारणबाट बालीमा हुने क्षति
- मानवीय तथा दैवी प्रकोपबाट हुने दूरगामी क्षति
- घातक रोग तथा औषधी उपचारको बीमा

यिनै कुरालाई मध्यनगर गरी लघुबीमा मार्फत स्वास्थ्य बीमामा आबद्ध भइसकेपछि 'रोग लाग्न नदिने मेरो जिम्मेवारी, रोग लागिहालेमा तोकिएको सीमासम्मको स्वास्थ्य उपचारमा आर्थिक सहजीकरण गर्ने कम्पनीको जिम्मेवारी' भन्ने कुराको सुनिश्चितता लघुबीमा अन्तर्गतका बीमालेखमार्फत गरिनुपर्छ। यसबाट जोखिमको समयमा बीमितलाई खर्चको तनावबाट मुक्ति दिई एकोहोरो स्वस्थ सुधारमा केन्द्रित हुन सहयोग पुग्छ, जुन लक्षित वर्गका लागि वास्तविक जोखिम व्यवस्थापन हो। न्यून आय भएका व्यक्तिलाई लक्षित गरी नियमनकारी निकाय; नेपाल बीमा प्राधिकरणले सबै जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनीलाई अनिवार्य रूपमा लघुबीमालेख जारी गर्नुपर्ने प्रावधान राखी नियमन गरिरहेको भए तापनि अपेक्षित उपलब्धि हासिल नभएको तथ्यांकका आधारमा लघुबीमाको कार्य मात्र गर्न पाउने गरी गत वर्षबाट ७ वटा लघुबीमा कम्पनीलाई अनुमति प्रदान गरिएको छ। जसमा ट्रस्ट माइक्रो इन्स्योरेन्स, नेपाल माइक्रो इन्स्योरेन्स, स्टार माइक्रो इन्स्योरेन्स र प्रोटेक्टिभ माइक्रो इन्स्योरेन्स गरी ४ वटा लघु निर्जीवन बीमा कम्पनीहरू छन् भने गार्डियन माइक्रो लाइफ, क्रैस्ट माइक्रो लाइफ र लिबर्टी माइक्रो लाइफ गरी ३ वटा लघुजीवन बीमा कम्पनीहरू छन्। यसका साथै यी कम्पनीहरूलाई ७ वटै प्रदेशमा

विभाजन गरी छुट्टाछुट्टै प्रदेशमा मुख्य कार्यालय रहने गरी सञ्चालन अनुमति प्रदान गरिएको छ । सोहीबमोजिम ७ वटै लघुबीमा कम्पनीहरूले आफ्नो कार्य प्रारम्भ गरिसकेका छन् । नेपालमा जीवन लघुबीमा र निर्जीवन लघुबीमा गरी ७ वटा कम्पनी सञ्चालनमा रहेका छन् । नेपाल बीमा प्राधिकरणले प्रकाशित गरेको तथ्यांकअनुसार यी कम्पनीहरूको २०८० चैत मसान्तसम्म हासिल गरेको प्रगति यसप्रकार रहेको छ :

क्र.सं.	लघुबीमा कम्पनी	बीमालेखको संख्या	बीमा प्रिमियम (रु. लाखमा)	दाबी भुक्तानी संख्या
१	नेपाल माइक्रो इन्स्योरेन्स लि.	३३,७०४	६६२.५०	२०
२	प्रोटेक्टिभ माइक्रो इन्स्योरेन्स लि.	१५,६२३	४९८.३४	३१
३	स्टार माइक्रो इन्स्योरेन्स लि.	१४,०५०	२८१.११	
४	ट्रष्ट माइक्रो इन्स्योरेन्स लि.	२,७६६	६३.३४	
५	गार्डियन माइक्रो लाइफ इन्स्योरेन्स लि.	११,३५९	२०४.८५	८
६	क्रेष्ट माइक्रो लाइफ इन्स्योरेन्स लि.	१९,८२५	४८१.५४	७
७	लिबर्टी माइक्रो लाइफ इन्स्योरेन्स लि.	२,६१६	१०२.१३	
	जम्मा	९९,९४३	२,२९६.८१	६६

स्रोत : नेपाल बीमा प्राधिकरण

माथिको तथ्यांक हेर्दा हालै खोलिएका कम्पनीहरूको लघुबीमा व्यवसाय बढ्दै गइरहेको पाइन्छ । यद्यपि अझ ग्रामीण भेगसम्म लघुबीमाको शाखा विस्तारसँगै सेवा प्रवाहलाई स्थानीय स्तरमा जोड्न सके लघुबीमाको प्रभावकारितासँगै यसको आवश्यकता आम नागरिकमा पर्ने र बीमाको विश्वास र महत्व बढ्ने थियो ।

लघुबीमाको महत्व

नेपाल सरकारको आ.व.२०८०/०८१ को नीति तथा कार्यक्रममा स्थानीय तहसम्म लघुबीमा पुऱ्याउने, १५औं योजनाले बीमाको दायरा खुकुलो पाउँदा ग्रामीण क्षेत्रसँग लघुबीमा योजनाको माध्यमबाट बीमा सेवाको विस्तार गर्ने, श्रम ऐन, २०७४ मा हरेक श्रमजीवी नागरिकलाई जीवन बीमामार्फत आर्थिक सुरक्षणको सुनिश्चता गर्दै बीमाको विस्तार गर्ने कानुनी व्यवस्थासँगै लघुबीमाको महत्व भन्ने गहन देखिन्छ । बीमा शब्दले जोखिम लिने र जोखिम हस्तान्तरण गर्ने बीचको कानुनी करार वा सम्झौतालाई जनाउँदछ भने वर्तमान समयमा सबैभन्दा जोखिमको को छ ? भन्ने प्रश्नको उत्तर नै, निश्चित रूपमा न्यून आय भएका र सीमान्तकृत वर्ग नै हुन् भन्ने बुझिन्छ । त्यस्ता समुदायको जोखिमको बहन गर्ने दिगो तथा उपयुक्त माध्यमका रूपमा बीमा एक निर्विकल्प माध्यम हो । उनीहरूले आफ्नो जोखिम हस्तान्तरण गर्नका लागि जीवन बीमा, निर्जीवन बीमा तथा लघुबीमा कम्पनीसँग सम्झौता गर्न सक्छन् । लक्षित वर्गको बचत गर्ने क्षमता कमजोर र आयस्रोत अनियमित भएका कारण सोचेअनुरूप जीवन बीमामा आबद्ध हुन सकेका छैनन्, आबद्ध भए पनि आवश्यकताअनुसारको बीमा लिएका छैनन् र आवश्यकताअनुसार लिएकाले पनि विभिन्न कारणले निरन्तरता दिन सकेका हुँदैनन् । यस्ता समुदायमा, जीवन बीमामा बचत गर्ने कि साँझबिहानको छाक टार्ने भन्नेसम्मका समस्या देखा पर्न सक्छन् । उपरोक्त समुदायका लागि लागतका हिसाबले, सम्झौता गर्ने प्रक्रियाका हिसाबले, क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने माध्यमका हिसाबले, बुझ्न सरल र सहजताका हिसाबले तथा उपलब्धता र आफ्नो जोखिमसँग मिल्ने बीमालेखका हिसाबले एक मात्र विकल्प लघुबीमा हो । यद्यपि हाल

प्रचलनमा रहेका लघुबीमालेखहरूमा यसको वितरण प्रणालीमा र दाबी प्रक्रियाका सवालमा समयानुकूल व्यापक सुधारको आवश्यकता देखिन्छ। राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालयले प्रकाशित गरेको नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण चौथो (२०७९/८०) अनुसार नेपालको २०.२७ प्रतिशत जनसंख्या गरिबीको रेखामुनि छ, जसमा कृषि क्षेत्रमा लामेहरू सबैभन्दा बढी गरिब (३७.८१ प्रतिशत) रहेको कुरा पनि उल्लेख गरिएको छ। यसरी गरिबीको रेखामुनि रहेको समुदायको जीवनस्तर उकास्न समुदाय लक्षित गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू अपरिहार्य हुन्छन् भने लघुबीमाले यस्ता समुदायका लागि गरिबी निवारणको क्षेत्रमा एक अस्त्रको रूपमा कार्य गर्दछ। यसबाट पनि ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गरी मध्यम तथा न्यूनस्तरको जीवनयापन गरिरहेका व्यक्ति तथा समुदायका लागि लघुबीमाको अपरिहार्यता प्रस्ट हुन्छ। यस्ता समुदायमा कुनै अप्रिय घटना घट्टा वा क्षति हुँदा क्षति व्यवस्थापन गर्ने क्षमता कमजोर हुन्छ भने क्षतिपूर्तिको दिगो र विश्वसनीय माध्यम लघुबीमा नै हो। एकातर्फ यस्ता समुदायमा आर्थिक क्षति उत्पन्न हुँदा स्थानीय निकाय वा संघसंस्थासँग गुहार माग्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था सिर्जना हुन्छ भने अर्कोतर्फ त्यसको न्यूनीकरणका लागि पनि लघुबीमाले एक निर्विकल्प माध्यमको रूपमा कार्य गर्दछ। लघुबीमा कम्पनीहरूले कृषकलाई केन्द्रमा राखी उनीहरूको आवश्यकता तथा क्षमताका आधारमा पशुधन बीमा, बाली बीमा लगायत अन्य नगदेबालीलाई समेत समेट्ने गरी बीमालेख जारी गर्दछन्। यसबाट मुख्य गरिबी रहेको क्षेत्र तथा समुदायमा उपस्थिति जनाई लक्षित वर्गको जोखिम बहन गर्ने गर्दछ। गरिबीको रेखामुनि रहेको वर्ग यसै पनि सामाजिक तथा भौगोलिक रूपमा कमजोर हुने भएका कारण यस्ता वर्गमा ऋणग्रस्तता पनि स्वाभाविक रूपमा हुन्छ नै। कसैले ऋण लिएर खेती गरेको वा पशुपालन गरेको छु र उसको बालीनालीमा क्षति पुग्यो वा पशुचौपायालाई केही भयो भने एकातिर जीविकोपार्जन बन्द हुनसक्छ भने अर्कोतिर ऋण फिर्ता गर्न नसक्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्छ। यस्तो अवस्थामा गरिब भन्नुभन्नु गरिब भई आर्थिक अवस्था दयनीय हुन सक्छ। यस्ता समुदायलाई लघुबीमामा आबद्ध गर्न सके उनीहरूका लागि लघुबीमाले विपत्तिको सम्पत्तिको रूपमा कार्य गर्छ र आर्थिक, सामाजिक उत्थान गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ।

यसका अतिरिक्त लघुबीमाको महत्वलाई निम्न बुँदाहरूद्वारा स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

- बीमामा पहुँच वृद्धि गर्न,
- न्यून आय भएका तथा पिछाडिएका सीमान्तकृत वर्गको जीवन तथा सम्पत्तिको जोखिमविरुद्ध आर्थिक सुरक्षा प्रदान गर्न,
- बचत र वित्तीय सुरक्षाको आधार प्रदान गर्न,
- स्वास्थ्य, शिक्षालगायत आवश्यक सेवामा पहुँच विस्तार गर्न,
- बीमाका दायरा विस्तार गरी बीमामा समोविशता कायम गर्न,
- सही अर्थमा बीमाको महत्व प्रस्ट पार्न
- स्थानीय स्तरबाटै सरल र सहज रूपमा बीमासेवा लिन,
- विपत्तिको सम्पत्तिको रूपमा सुविधा लिन,
- सबैका लागि बीमा भन्ने नारालाई सार्थकता दिन,
- बीमाशुल्क खर्च नभई लगानी हो भन्ने धारणाको विकास गर्न,
- बीमाप्रतिको सचेतना वृद्धि गर्न,
- लक्षित समुदायको दैनिक जीवनमा पर्न सक्ने सम्भावित जोखिममा आर्थिक सुरक्षा प्रदान गर्न,

लघुबीमामा देखिएका केही कमजोर पक्ष :

असहज वितरण प्रक्रिया,
दाबी प्रक्रियामा अस्पष्टता,
लक्षित वर्गसम्म पुग्न नसकेको
सीमित बीमालेख
स्थानीय निकायको न्यून संलग्नता
राज्यको न्यून प्राथमिकता
अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा

माथि उल्लेखित बुँदाहरूलाई अध्ययन, विश्लेषण गर्दा लघुबीमाको महत्व र योगदान धेरै रहे तापनि नेपालमा हाल इजाजत दिएका कम्पनीलाई स्थानीय दूरदराजसम्म शाखा विस्तार गर्नुपर्नेमा सहरकेन्द्रित रहेर बीमा व्यवसाय गर्न अभिप्ररित रहनु, साथै साविकका बीमा कम्पनीहरूको बीमा व्यवसायमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा गरी बीमा व्यवसाय गर्नु, नयाँ अध्ययन/अनुसन्धानअनुसार जनसमुदाय र आवश्यकताअनुसार फरकफरक बीमा पोलिसी ल्याउन नसक्नु जस्ता कारणले हाल स्थापित कम्पनीहरूले लघु क्षेत्रमा प्रभावकारी ढंगले काम नगरेको हो कि भन्ने देखिन्छ ।

यसका साथै लघुबीमाको पहुँच वृद्धि गर्न नेपाल सरकार, नियमनकारी निकाय, बीमा कम्पनी तथा सम्बद्ध संघसंस्थाले निम्नानुसारका कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ :

- नियमनकारी निकायले जसरी बीमाको बजारसँगै पहुँच अभिवृद्धिको लागि लघुबीमा कम्पनीको परिकल्पना गरेको हो, त्यसरी नै यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन,
- अनिवार्य रूपमा क्षेत्र तोकेर स्थानीय तहमा लघुबीमाको विस्तार,
- जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनीले निरन्तर गरिरहेको बीमा व्यवसायमा प्रतिस्पर्धा गर्नुभन्दा नयाँ क्षेत्रमा व्यवसाय गर्ने नीति लिएर लघुबीमा कम्पनी सञ्चालन,
- लघुबीमालेख बिक्री गरिरहेका अभिकर्ता तथा संस्थालाई प्रोत्साहन,
- लघुबीमामा लक्षित वर्गको पहुँच बढाउन व्यापक रूपमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन,
- लघुबीमा कम्पनीलाई नियमन र नियन्त्रण गर्न स्थानीय तहमा थप अधिकार प्रत्यायोजन,
- लघुबीमा कम्पनी र स्थानीय तहबीच आवश्यक सहकार्यको व्यवस्था मिलाई लघुबीमाप्रति अपनत्व लिने नीतिगत व्यवस्था,
- आधुनिक प्रविधिमैत्री लघुबीमा बीमालेख जारी तथा दाबी प्रक्रिया,
- घर परिवारमा पनि विभिन्न वार्षिकोत्सव मनाए जसरी बीमालेख नवीकरण गर्ने दिनलाई उत्सवको रूपमा मनाउने संस्कृतिको विकास,
- बीमालेख किन्ने बानी तथा बीमा खर्च होइन लगानी हो भन्ने चेतनाको विकास,
- लघुबीमामा सञ्चालन खर्च बढी हुने हुनाले राज्य तथा नियमनकारी निकायबाट सोहीबमोजिम व्यवहार । (यसका लागि कर छुट, सहूलियत वा यस्तै खालका प्याकेज घोषणा गर्न सकिन्छ ।)

- बाली तथा पशुधन बीमाका लागि स्थानीय स्तरमा कार्यरत सरकारी सेवाका प्राविधिकमार्फत निःशुल्क प्राविधिक कार्यका लागि समन्वय,
- विपत्को बेला सरकारको बाटो हेर्नुभन्दा लघुबीमाको अनिवार्यता, र
- लघुबीमा ऐन, २०७९ मा भएका व्यवस्था कार्यान्वयन ।

सुभाब तथा निष्कर्ष

लघुबीमा भन्नेबित्तिकै हामी न्यून आय वा बचत भएका विपन्न वर्गका घरपरिवार वा व्यक्तिका लागि विशेष रूपमा लक्षित बीमा सेवा भनेर बुझ्छौं । वास्तवमा लघुबीमाको प्रमुख विशेषता यही रहे तापनि हालको परिस्थितिमा लघुबीमाको धारणामा परिवर्तन आवश्यक छ । यसलाई विपन्न वर्गका लागि मात्र नभई समाजका सबै वर्गको विशेष आवश्यकता पूरा गर्ने बीमाको रूपमा विकास गर्नुपर्छ । लघुबीमाको बीमाशुल्क न्यून हुने भएकोले गर्दा यसको स्थायित्वको लागि डिजिटल माध्यम वा स्थानीय सहकारी वा लघुवित्त वित्तीय संस्था वा महिला समूहसँग सहकार्य गरी बीमा सेवालार्इ प्रभावकारी बनाउनुपर्छ, जसमा समाजको आम जनमानसको आवश्यकतासँगै सहजै किन्न सकिने र नोक्सानी हुँदा समयमा नै दाबी भुक्तानी हुने गरी प्रणाली विकास गर्नुपर्छ । लघुबीमाले ग्रामीण तथा सहरी क्षेत्रमा बीमा गर्ने संस्कारको विकास गरी भविष्यमा बीमाउन्मुख समाज निर्माण गर्न मदत गर्दछ, जसबाट देशको बलियो, सुरक्षित तथा दिगो अर्थतन्त्र निर्माणमा टेवा पुग्छ ।

अन्य बीमाले समेट्न नसकेका, भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक कारणले पछाडि परेका, आयस्तर कमजोर भएका, सानोसानो पेशा व्यवसाय सञ्चालन गरिरहेका वर्ग तथा समुदायका लागि लघुबीमा निर्विकल्पको रूपमा रहेको भए तापनि लघुबीमाको कार्यान्वयन पक्षमा केही अप्ठ्याराहरू छन् । त्यस्ता वर्ग तथा समुदायमा तुलनात्मक रूपमा शैक्षिक स्तर कमजोर हुने र आधुनिक प्रविधिसँग सहज पहुँच नभएका कारण बीमाप्रति सचेतनाको कमी भएर लक्ष्यअनुसार आबद्ध भएको देखिँदैन । उक्त कुरालाई समेत मध्यनजर गरी उनीहरूका लागि सरल र सहज बीमालेख जारी गर्ने तथा दाबी प्रक्रियालाई पनि सहज बनाउनुपर्ने देखिन्छ । यसका साथै हाल सञ्चालित पूर्ण रूपमा प्रविधिमैत्री बन्न नसकेको यस्ता कमी कमजोरीहरूलाई सम्बोधन गरी लक्षित वर्गलाई लघुबीमामा आबद्ध गरी उनीहरूको दैनिक जीवनमा आउन सक्ने जोखिम व्यवस्थापन गर्नु आजको आवश्यकता हो । हाम्रा जीवनमा पनि विभिन्न जोखिम जतिबेला पनि उत्पन्न हुन सक्छन् भन्ने स्वीकार गरी जीवन जिउँदा बीमाको सुरक्षा लिनु अनिवार्य छ भनेर सचेत बनाई लघुबीमामार्फत बीमा गर्ने बानीको विकास गरी विस्तारै अन्य टूला बीमा कम्पनीको दायराभित्र ल्याउन सके मात्र उनीहरूको जीवनस्तर उकास्न सकिन्छ । आफ्नै वरपर छरिछमेकमा सञ्चालित गैरनाफामूलक संघसंस्था, वित्तीय कारोबार गर्ने संस्था, पसल वा काउन्टरबाट बीमालेख किन्न तथा दाबी गर्न मिल्ने गरी व्यवस्था मिलाउने हो भने अभै बीमाको दायराभन्दा बाहिर रहेका करिब ५७ प्रतिशत जनसंख्यालाई बीमामा पहुँच पुऱ्याउने माध्यम लघुबीमा बन्न सक्छ, जसले सहरी क्षेत्रमा अन्य बीमाले समेट्न नसकेका वर्ग समुदाय, क्षेत्र आदिमा अध्ययन गरी पुने योजना र ग्रामीण दूरदराजसम्म प्रत्येक नागरिकको पहुँचमा हुने गरी लघुबीमाका व्यवसाय जोड्न सके सरकारले लिएको बीमा नीति, प्राधिकरणको दीर्घकालीन सोच र बीमा कम्पनीको बीमा बजार विस्तार भई समग्र बीमा क्षेत्र चलायमान बनी आम नागरिकको आर्थिक, सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति हुने थियो ।

सार्वजनिक प्रशासनका सवालहरू

❑ रामबहादुर के.सी.

सहायक अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

“सार्वजनिक हितका लागि स्थायी सरकारका रूपमा स्थापित सरकारी संयन्त्र “

सरकारका नीति, निर्णय र नियमन प्रणालीलाई व्यवस्थित ढङ्गले कार्यान्वयन गर्ने स्थायी संरचनालाई सार्वजनिक प्रशासन भनिन्छ । यसलाई राज्यको तर्फबाट नियमित, आकस्मिक, समन्वयात्मक र विकासात्मक कार्य गर्ने सरकारको कार्यात्मक हातको रूपमा पनि लिईन्छ । त्यसैले कुनै पनि सरकारको सफलता त्यस देशको सार्वजनिक प्रशासनले गर्ने सेवा प्रवाहमा निर्भर रहन्छ भन्ने गरेको पाइन्छ ।

मुलुकको शासकीय संरचनामा राजनीतिक नेतृत्वको ठिक तल रही शासन सञ्चालन, विकास व्यवस्थापन, अन्तराष्ट्रिय समन्वय र सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने संयन्त्र नै सार्वजनिक प्रशासन हो । यसले देशको स्थायी सरकारको रूपमा रही नीति कार्यान्वयनमा नेतृत्वदायी र नीति निर्माणमा सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्ने वेतनभोगी राष्ट्रसेवकहरूको समूहलाई जनाउँछ । Elected समूहलाई सहयोग गर्न Meritocracy System का आधारमा Selected व्यक्तिहरूबाट निर्मित संयन्त्रलाई सार्वजनिक प्रशासन भनिन्छ ।

सन् १८८७ भन्दा पहिले सार्वजनिक प्रशासनलाई राजनीतिशास्त्र अन्तर्गत अध्ययन गर्दै आएकोमा उक्त समयदेखि अमेरिकी विद्वान Woodrow Wilson ले सार्वजनिक प्रशासनलाई राजनीतिबाट पृथक गर्दै छुट्टै विधाको रूपमा विकास गरेका हुन् । त्यसैले विद्वो विल्सनलाई सार्वजनिक प्रशासनका पिता भनिन्छ ।

हरेक देशमा सार्वजनिक प्रशासनको उपस्थिति रहेको हुन्छ । सार्वजनिक प्रशासनलाई जन प्रशासन, लोक प्रशासन, निजामती प्रशासन, सरकारी प्रशासन जस्ता विभिन्न नामहरूले समेत चिनिन्छ ।

सार्वजनिक प्रशासनलाई जनताका गर्भदेखि चिहानसम्मका (Womb to tomb Service) कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने दायित्व बोकेको स्थायी सरकारका रूपमा समेत लिने गरिन्छ ।

सार्वजनिक प्रशासनका मुख्य विशेषताहरू:

- सार्वजनिक स्रोत, साधन र विधिविधानबाट संचालित,
- नीति निर्माण लगायत कार्यमा सरकारको सहयोगी,
- Elected समूहलाई सहयोग गर्न Selected व्यक्तिहरूबाट निर्मित संयन्त्र,
- सरकारको कार्यात्मक हातको रूपमा परिचित समूह,
- सार्वजनिक हित र नागरिक सेवामा समर्पित स्थायी सरकार,
- राजनीतिक तटस्थता र प्रशासनिक प्रतिबद्धता,
- सरकारी नीति र कानूनको कार्यान्वयनकर्ता,
- योग्यता प्रणाली र निर्वैयक्तिकता,

- राजनीतिक रुपमा परिभाषित लक्ष्यहरू रहने,
- गैह्रनाफामूलक, समतामूलकका साथै सेवामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरिएको,
- सार्वजनिक कोषबाट तलब भत्ता पाउने वेतनभावी समूह,
- सेवा प्रवाह र निर्णय गर्दा परिणाम भन्दा प्रक्रियामा जोड दिने प्रणाली रहेको,
- नातावाद, कृपावाद हावी रहेको,
- राजनीतिक दबावमा रहेर निर्णयहरू गर्ने,

सार्वजनिक प्रशासनको आवश्यकता:

- सरकारको तर्फबाट नियमित, आकस्मिक र विकासात्मक कार्य सम्पादन गर्न,
- सार्वजनिक नीतिको व्यवस्थित र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न,
- सरकारको तर्फबाट नागरिकलाई सेवा प्रवाह गर्न,
- देश र जनताको हित हुने गरी विकास व्यवस्थापनको नेतृत्व गर्न,
- राजनीतिक अस्थिरता र रिक्तताको अवस्थामा समेत सरकारको तर्फबाट गर्नुपर्ने सम्पूर्ण कार्यहरू सम्पादन गर्न,
- राजनीतिक नेतृत्वलाई नीति निर्माणमा विज्ञ एवं प्राविधिक सहयोग गर्न,
- मुलुकमा शान्ति सुव्यवस्था र नियमन प्रणालीलाई प्रभावकारी तुल्याउन,
- राज्यको तर्फबाट कूटनीतिक व्यवस्थापन गरी अन्तराष्ट्रिय सम्बन्ध सुमधुर तुल्याउन,
- निजी प्रशासनलाई मार्गदर्शन, नियमन र सहजीकरण गर्न,
- विपद, द्वन्द्व र आकस्मिक परिघटनाको कुशल व्यवस्थापन गरी नागरिक सेवा गर्न,
- विकास र लोकतन्त्रको प्रतिफलको समन्यायिक वितरण र नागरिकका समस्या पहिचान र समाधान गर्न,

नेपालको सार्वजनिक प्रशासनका चुनौतीहरू:

- राज्यको सीमित क्षमता र आम नागरिकको असीमित आवश्यकता बीच सन्तुलन कायम गर्नु,
- सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता प्रवर्द्धन गर्दै सर्वसाधारणको विश्वास आर्जन गर्नु,
- सार्वजनिक प्रशासनले योगदान पुर्याएका एवं पुर्याउन सक्ने क्षेत्रको संरक्षण गर्नु,
- सार्वजनिक स्रोत एवं साधनको संकलन, परिचालन र वितरणमा समता कायम गरी समावेशी किसिमको शासन व्यवस्थालाई दिगो रुपमा स्थापित गर्नु,
- संघीय शासन प्रणालीलाई सफल बनाउन तीन तहको आवश्यकता अनुरूप कर्मचारीको व्यवस्थापन गर्नु,
- भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गर्दै सुशासनको बाहक बन्ने र अन्य सेवा प्रदायकका लागि नमूना बन्ने,
- राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय परिवेशले सिर्जना गरेका अवसरको उपयोग गर्ने,
- सार्वजनिक प्रशासन माथि लागेका नकारात्मक आरोपहरूलाई जनताको सेवक बनी कर्मयोगी र निष्ठामार्फत हटाउने,
- सार्वजनिक प्रशासनमा उपलब्ध कर्मचारी विविधताको व्यवस्थापन गरी विविधताको लाभ लिने,

- निजी क्षेत्र लगायत गैर सरकारी क्षेत्रसँग साभेदारी गर्दै सामाजिक मूल्य र मान्यताको संरक्षण गर्नु,
- संघीयता कार्यान्वयनको प्रारम्भिक चरणमा रहेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा सुशासन र समृद्धिलाई सँगसँगै अघि बढाउनु,
- Minimizing the size of government & Maximizing the good governance.
- योग्यता प्रणाली र राजनीतिक प्रणाली बीच सन्तुलन कायम गर्नु,
- सार्वजनिक प्रशासनले गरेका उदाहरणीय कार्यहरूको प्रचार गरी जनतामा रहेको नकारात्मक सोच परिवर्तन गर्नु,

नेपालको सार्वजनिक प्रशासनको आधारभूत संरचना:

क. संघीय प्रशासनिक संरचना:

- संघीय सरकारको कार्यजिम्मेवारी पुरा गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय देखि इलाका कार्यालयसम्म फैलिएको प्रशासनिक संरचना नै संघीय प्रशासनिक संरचना हो ।
- यस अन्तर्गत विभिन्न सेवा समूहमा वर्गीकृत निजामती सेवा, सुरक्षा संगठनहरू, सार्वजनिक संस्थान लगायतका निकायका प्रशासनिक संरचनाहरू पर्दछन् ।
- नेपालको संविधानको अनुसूची ५,७,९ र धारा ५८ बमोजिमको अधिकार प्रयोग गर्न संघीय सरकारको राजनीतिक संरचनालाई सहयोग गर्न निर्मित प्रशासनिक संरचना नै संघीय प्रशासनिक संरचना हुन् ।

संघीय संरचनाका मुख्य विशेषताहरू:

- मुख्य सचिवदेखि कार्यालय सहयोगी सम्मका विभिन्न पद सोपानहरूको ठाडो शृखलामा आवद्ध संरचना भएको,
- नियम कानूनद्वारा व्यवस्थित र योग्यता प्रणालीमा आधारित,
- सरकारका अङ्ग र कार्य अनुसार विभिन्न संगठन संरचनालाई अबलम्बन गरिएको,
- नीति निर्माण, समन्वय र नियमन कार्यमा अधिक मात्रामा संलग्न,
- कुटनीतिक सम्बन्ध व्यवस्थापन, प्रतिरक्षा, सुरक्षा व्यवस्थापन वित्तीय व्यवस्थापन जस्ता कार्य एकल र अन्य कार्यमा प्रदेश र स्थानीय प्रशासनसँग सहकार्य गर्ने,

संघीय प्रशासनिक संरचनाका प्रमुख कार्यहरू:

- नेपाल सरकारले संविधानको अनुसूची ५,७,९ र धारा ५८ बमोजिम निर्माण गरेका नीति, कानून, योजना तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गर्ने ।
- संघको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषयमा सेवा प्रवाह र विकास व्यवस्थापन गर्ने,
- नेपाल सरकारका राजनीतिक संरचना तथा निर्वाचित वा नियुक्त पदाधिकारीहरूलाई नीति, योजना, कानून, बजेट निर्माणमा प्राविधिक तथा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- सरकारको तर्फबाट शान्ति सुरक्षा, प्रतिरक्षा प्रणाली र कुटनीतिक सम्बन्धको व्यवस्थापन गर्ने,
- मुलुकको मुद्रा तथा वित्तीय प्रणालीको स्थापना, नियमन र संचालन गर्ने,

- निजी, गैरसरकारी तथा सामुदायिक क्षेत्रको नियमन, सहजीकरण र सहकार्य गर्ने,
- सरकारको तर्फबाट अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार तथा बैदेशिक सहायताको व्यवस्थापन गर्ने,
- प्रादेशिक र स्थानिय प्रशासनको मार्गदर्शन, समन्वय र सहजीकरण गर्ने,

ख. प्रादेशिक प्रशासनिक संरचना:

- प्रदेश सरकारका अधिकारहरूको अभ्यास गर्न प्रादेशिक राजनीतिक संरचनाको ठिक तल रहेको प्रशासनिक संरचना नै प्रादेशिक प्रशासनिक संरचना हुन् ।
- नेपालको वर्तमान संघीय शासन प्रणालीमा सातवटा प्रदेश छन् भने ती सातै प्रदेश अन्तर्गत प्रत्येक प्रदेशका आ-आफ्नै प्रदेश प्रशासनिक संरचनाहरू रहेका छन् ।

प्रादेशिक प्रशासनिक संरचनाका विशेषताहरू:

- सातै प्रदेशमा प्रदेशप्रति उत्तरदायी हुने र संघप्रति समन्वय कायम हुने गरी प्रदेशगत प्रशासनिक संरचनाको व्यवस्था,
- नीतिगत समन्वयात्मक र सेवा प्रवाह सम्बन्धी तीनै प्रकारका कार्यमा संलग्न,
- प्रदेशको कार्यक्षेत्रमा परेका अधिकार अनुसूची-६ अनुसार संरचनामा विशिष्टीकरण कायम गरिएको,
- तहगत संरचनामा आबद्ध एकीकृत प्रशासनिक प्रणालीको अबलम्बन गरिएको,

प्रादेशिक प्रशासनिक संरचनाका कार्यहरू:

- प्रदेश सरकारद्वारा निर्माण गरीएका नीति, कानून, योजना, कार्यक्रम तथा परियोजनाको कार्यन्वयन गर्ने
- नीति निर्माणका लागि प्रदेश सरकार र प्रदेशका राजनीतिक संरचनालाई सहयोग गर्ने,
- प्रदेशको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषयमा सेवा प्रवाह गर्ने,
- प्रदेश सरकारको तर्फबाट विकास व्यवस्थापन गर्ने,
- संघीय र स्थानीय प्रशासनिक निकायसँग आवश्यक समन्वय एवं सहकार्य गर्ने,
- कानून बमोजिम प्रदेश सरकारको बजेट तर्जुमा, खर्च नियन्त्रण र लेखापालन गर्ने,
- प्रदेशभित्र शान्ति सुरक्षा प्रवर्द्धन र अपराध नियन्त्रण गर्ने,

ग. स्थानीय प्रशासनिक संरचना:

- ७५३ स्थानीय तहमा राजनीतिक संरचनाको ठिक तल आ-आफ्नै प्रशासनिक संरचना रहेका,
- स्थानीय सरकारका प्रशासनिक कार्य सम्पादन गर्ने प्रत्येक स्थानीय तहमा रहेका प्रशासनिक संयन्त्र नै स्थानीय प्रशासनिक संरचना हुन् ।
- गाँउपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सभाको मातहतमा रहेका प्रशासनिक संयन्त्रहरूनै स्थानीय प्रशासनिक संरचना हुन् ।

स्थानीय प्रशासनिक संरचनाका प्रमुख विशेषताहरू:

- कम सोपानयुक्त, छरितो र विकेन्द्रित स्वरूपको संगठनात्मक संरचना,
- स्थानीय स्तरमा नागरिकसँग प्रत्यक्ष सम्पर्कमा रही जनप्रतिनिधि र नागरिकसँग प्रत्यक्ष रूपमा उत्तरदायी हुने,
- संघ र प्रदेशसँग समन्वय कायम हुने गरी प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतमा संघको र अन्य पदमा स्थानीय तहको दरबन्दी कायम रहेको,

स्थानीय प्रशासनिक संरचनाका प्रमुख कार्यहरू:

- स्थानीय सरकारद्वारा निर्मित नीति, योजना, कार्यक्रम तथा परियोजनाहरूको कार्यान्वयन गर्ने,
- नीतिगत कार्यका लागि जनप्रतिनिधिहरूलाई प्राविधिक तथा विज्ञ सहयोग गर्ने,
- नागरिकको प्रत्यक्ष सम्पर्कमा रहेर विभिन्न किसिमका सेवाप्रवाह गर्ने,
- स्थानीय तहमा विकास व्यवस्थापन, नेतृत्व र नियमन गर्ने,
- जननिकटमा रही विकास र लोकतन्त्रको प्रतिफलको वितरण गर्ने,
- नीजि, गैरसरकारी र सामुदायिक क्षेत्रसँग सहकार्य एवं समन्वय गर्ने,
- संघ र प्रदेशबाट सुम्पिएका विभिन्न प्रशासनिक जिम्मेवारीको निर्वाह गर्ने,
- संविधानको अनुसूची-८ अन्तर्गतका विषयमा एकल र ९ अन्तर्गतका विषयमा संघ र प्रदेशसँग मिलेर प्रशासनिक अभ्यास गर्ने,
- सामाजिक परिचालन र सामाजिक सांस्कृतिक रुपान्तरणको अगुवाई गर्ने,

नेपालको सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकता प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्याहरू:

कुनै पेशामा आबद्ध कर्मचारीहरू आफ्नो पेशाका लागि आवश्यक पर्ने सक्षमता, ज्ञान, सीप, कार्यकौशल, अपेक्षित व्यवहार तथा नैतिक आचरणको समग्रतालाई व्यावसायिकता भनिन्छ । नेपालको सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकता प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्याहरू यसप्रकार रहेका छन् :

- व्यावसायिकता प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक ऐन, नियमको तर्जुमा भएपनि सोको वस्तुनिष्ठ र प्रभावकारी कार्यान्वयन नभएको ।
- सार्वजनिक प्रशासनमा ट्रेड युनियन र राजनीतिको अनावश्यक हस्तक्षेपले व्यावसायिकतालाई कमजोर बनाएको ।
- वैदेशिक तालिम उपलब्धिमूलक नभई औपचारिकतामा सिमित रहेको ।
- व्यक्तिको विज्ञता, दक्षता, क्षमता अभिवृद्धि गर्ने व्यवहारगत तालिम हुनुपर्नेमा सैदान्तिक विषयमा मात्र केन्द्रित हुने गरेको ।
- राजनीतिक भुकाब र विश्वासका आधारमा कर्मचारीको पदस्थापन र सरुवा गर्ने परिपाटी हाबी रहेको ।
- Right man in right place भन्दा पनि हाम्रो मान्छे राम्रो मान्छ भन्ने सिद्धान्त हट्ट नसकेको
- कर्मचारी स्वयं परिवर्तनलाई आत्मसात गरी अगाडि बढ्नुपर्नेमा परम्परागत र यथास्थितिमा रमाउने गरेको ।
- तालिम, सेमिनार र गोष्ठी कार्यक्रमहरू उपलब्धीमूलक हुन नसकेको,

- सकरात्मक र नवप्रवर्तनकारी कार्यलाई प्रोत्साहन गरी अगाडि बढ्न नसकिएको ।
- सार्वजनिक प्रशासनमा व्याप्त राजनीतिकरणलाई हटाएर प्रशासनिक तटस्थता कायम गर्न नसकिएको ।

नेपालको सार्वजनिक प्रशासनमा व्यावसायिकता प्रवर्द्धनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू:

- व्यवसायिकता प्रवर्द्धन गर्न तर्जुमा गरिएका ऐन, नियम, कानून, कार्यविधिको अक्षरश पालना गर्ने,
- सार्वजनिक प्रशासनलाई राजनीतिक हस्तक्षेपबाट टाढा राख्नुपर्ने,
- नेतृत्वले व्यावसायिकता प्रवर्द्धनलाई प्राथमिकता दिई सोही बमोजिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- वैदेशिक तालिमलाई पारदर्शी तथा प्रभावकारी तुल्याउदै नवीनतम तथा नवप्रवर्तनशील विषयहरू सिक्ने वातावरण बनाउने,
- कर्मचारीहरूको कार्यविवरण लागू गरी सोही बमोजिम कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन, दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने,
- विज्ञ, दक्ष र क्षमतावान कर्मचारीलाई कामको प्रकृति अनुसार पदस्थापन, सरुवा तथा वृत्ति विकासका अवसरमा संलग्न गराउने,
- कामको आधारमा दण्ड पुरस्कार दिने परिपाटीको विकास गरी प्रशासनिक संयन्त्रलाई स्वचालित बनाउने,
- स्वचालित प्रणाली, सूचना प्रविधिमा आधारित सेवा प्रवाहको लागि प्रविधिमैत्री जनशक्तिको विकास गर्ने कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने,
- Right man in right place सिद्धान्त अनुसार कर्मचारीको पदस्थापन र सरुवा गर्ने,

उत्कृष्ट सार्वजनिक सेवाको प्रवाह नै सुशासन र लोकतन्त्रको सुखद अनुभव र अनुभूति गर्ने माध्यम हो । सार्वजनिक प्रशासनले प्रवाह गर्ने सेवाको गुणस्तरले सरकारको सफलता र असफलता समेत निर्धारण गर्ने भएकोले, सरकारको कार्यात्मक हातको रूपमा रहेको सार्वजनिक प्रशासनलाई नीतिगत, कानूनी, संस्थागत एवं प्रक्रियागत व्यवस्थाहरू गरी सेवा प्रदायकलाई जनमुखी, क्षमतावान, नैतिक, निष्पक्ष र कर्तव्यनिष्ठ बनाउनु पर्ने देखिन्छ । सरकार र नागरिक बीचको सम्बन्ध सेतुको रूपमा रहेको सार्वजनिक प्रशासनलाई चुस्त, दुरुस्त र प्रभावकारी बनाउन प्रक्रियागत जटिलता हटाउदै राजनीतिक रूपमा तटस्थ, प्रविधिमैत्री र व्यावसायिक बनाई सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्नु आजको आवश्यकता हो ।

सन्दर्भ सामग्री:

दाहाल प्रकाश,शंकरप्रसाद पन्थी,नारायणप्रसाद ढकाल (२०८१), सार्वजनिक व्यवस्थापन,वित्तीय प्रशासन र संसदीय प्रक्रिया, बुकल्याण्ड पब्लिकेशन प्रा.लि.

भण्डारी माधव, सापकोटा सुदिप, खतिवडा के.पी.,शर्मा ग्रीष्मा, घिमिरे रामजी,(२०७९) शाखा अधिकृत प्रश्नोत्तर, ब्राइट रुट एकेडेमी प्रा.ली.

पराजुली शिवप्रसाद, अर्याल सुशीला (२०७७), शाखा अधिकृत सेवा समूह सम्बन्धी विषय, ज्ञानज्योति बुक्स पब्लिकेशन

अधिकारी सुरेश (२०७७), शासन प्रणाली तथा समसामयिक विषय, करीयर पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स प्रा.ली.

पाण्डे यमराज (२०७७), शाखा अधिकृत प्रश्नोत्तर, जे. बी. पब्लिकेशन

अर्याल रमेश (२०७५), समसामयिक विषयहरू, गुडलक पब्लिकेशन एण्ड डिस्ट्रिब्युसन प्रा.लि.

जलवायु परिवर्तन र भ्रष्टाचार - आफूतिर पनि हेर्ने कि ?

□ आदित्य आचार्य

स्नातकोत्तर, युनिभर्सिटी अफ इस्टर्न फिनल्यान्ड र पेरिस इन्स्टिच्युट अफ टेक्नोलोजी

अमेरिकास्थित नोट्र डाम नामक विश्वविद्यालयले संसारभरका विभिन्न देशहरूमा जलवायु परिवर्तनका जोखिमको अवस्था देखाउने एउटा सूचकांक निकालेको छ । सन् २०२१ का तथ्यांक प्रयोग गरेर सबैभन्दा पछिल्लो सूचकांक निकालिएको छ । उक्त सूचकांकले विश्वका १८५ देशमा जलवायु परिवर्तनको जोखिम र त्यस्ता परिवर्तनसँग अनुकूलन हुन अनि परिवर्तनका असरसँग जुध्न सक्ने क्षमताको आधारमा ती देशहरूको सूचक अंक प्रकाशन गरेको छ । शून्यदेखि १०० अंक प्रदान गरेर जोखिमको स्तर निर्धारण गरिने उक्त सूचकांकमा धेरै अंक प्राप्त गर्ने देश सुरुमा हुन्छन्, जसको अर्थ उक्त देशमा जलवायु परिवर्तनको जोखिम कम हुन्छ र थोरै अंक प्राप्त गर्ने देश सूचकांकको पुछारमा हुन्छन्, जसको अर्थ उक्त देशमा जलवायु परिवर्तनको जोखिम बढी हुन्छ । अर्थात्, उक्त सूचकांकको पहिलो स्थानमा हुने देश सबैभन्दा कम जोखिमपूर्ण र अन्तिम स्थानमा हुने देश सबैभन्दा बढी जोखिमपूर्ण हुन्छ ।

त्यसैगरी ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेसनल नामक एक अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाले संसारभरका विभिन्न देशहरूमा विद्यमान सार्वजनिक क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचारसम्बन्धी एउटा सूचकांक निकाल्छ । 'करप्सन पर्सिप्सन्स इन्डेक्स' भनिने उक्त सूचकांकले पनि ती देशहरूमा हुने सार्वजनिक क्षेत्रको भ्रष्टाचारको आधारमा शून्यदेखि १०० अंक प्रदान गर्छ । धेरै अंक प्राप्त गर्ने देशहरू उक्त सूचकांकको सुरुमा हुन्छन् भने थोरै अंक प्राप्त गर्ने देश उक्त सूचकांकको पुछारमा हुन्छन् । अर्थात्, उक्त सूचकांकको पहिलो स्थानमा हुने देशमा सार्वजनिक क्षेत्रको भ्रष्टाचार सबैभन्दा कम हुन्छ र अन्तिम स्थानमा हुने देशमा सार्वजनिक क्षेत्रको भ्रष्टाचार सबैभन्दा बढी हुन्छ ।

माथि उल्लिखित नोट्र ड्याम विश्वविद्यालयको जलवायु परिवर्तनका जोखिमको अवस्था देखाउने सूचकांक र ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेसनलको, सार्वजनिक क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचारको अवस्था देखाउने सूचकांक प्रयोग गरेर ती दुई सूचकांकबीच कुनै सम्बन्ध छ कि छैन भनेर एक अध्ययन गरिएको थियो, जसको नतिजा सन् २०२० मा प्रकाशित ' भ्रष्टाचार र जलवायु वित्त' नामक एक प्रतिवेदनमा प्रकाशित गरिएको थियो । उक्त अध्ययनको एउटा नतिजाले के देखाउँछ भने विभिन्न देशहरूले सामना गरिरहेका जलवायु परिवर्तनका जोखिम र त्यहाँ व्याप्त सार्वजनिक क्षेत्रको भ्रष्टाचार एकआपसमा अन्तरसम्बन्धित छन् । जलवायु परिवर्तनको जोखिम बढी भएका देशहरूमा सार्वजनिक क्षेत्रको भ्रष्टाचार व्यापक छ भने जलवायु परिवर्तनको जोखिम कम भएका देशहरूमा सार्वजनिक क्षेत्रको भ्रष्टाचार पनि कम छ । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा, धेरै भ्रष्टाचार हुने/भएका देशमा जलवायु परिवर्तनको जोखिम बढी छ र थोरै भ्रष्टाचार हुने/भएका देशमा जलवायु परिवर्तनको जोखिम पनि कम छ ।

नेपालको अवस्था

नेट्र डाम विश्वविद्यालयले निकाल्ने उक्त सूचकांकमा जलवायुजन्य जोखिमका हिसाबले ५१औं स्थान र असरसँग जुध्न सक्ने क्षमताको आधारमा ११६औं स्थानमा भएको नेपाल अहिले १२५औं स्थानमा छ । जम्मा १०० अंकमा नेपालको अंक ४३.५ मात्र छ, जुन विश्वव्यापी औसत प्राप्तांक (४९.६) भन्दा पनि कम छ । सामान्य रूपमा बुझिने भाषामा भन्नुपर्दा नेपालसँग जलवायु परिवर्तनसँग अनुकूलन हुन अनि परिवर्तनका असरसँग जुध्न सक्ने क्षमता एकदम कमजोर छ । त्यसैगरी सार्वजनिक क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचारको अवस्था देखाउने 'करप्सन पर्सिप्सन्स इन्डेक्स' नामक अन्तिम (सन् २०२३ को) सूचकांकमा नेपालको अंक ३५ मात्र छ । १८० देशहरू समावेश उक्त सूचकांकमा नेपाल १०८औं स्थानमा छ । नेपालले प्राप्त गरेको ३५ अंक पनि विश्वव्यापी औसत प्राप्तांक ४३ भन्दा धेरै कम छ । दस वर्षअघि सन् २०१३ मा नेपालले प्राप्त गरेको अंकभन्दा यो जम्मा ४ अंकले मात्र बढी हो । यसले के देखाउँछ भने बितेको एक दशकको समय अर्धमा पनि नेपालको सार्वजनिक क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचारमा उल्लेखनीय रूपमा कमी आएको छैन । यसर्थ, नेपालमा विद्यमान भ्रष्टाचारको अवस्था र यसले भोगिरहेको उच्च जलवायुजन्य जोखिमले पनि माथि वर्णन गरिएको, 'भ्रष्टाचार र जलवायु वित्त' नामक प्रतिवेदनले देखाएको नतिजालाई नै समर्थन गर्छ ।

हामीले अहिले गरिरहेको जलवायु परिवर्तनबारेका बहस

जलवायु परिवर्तनबारेका जुनसुकै बैठक, सभा, सम्मेलन, छलफलमा हाम्रा राजनीतिज्ञ, कर्मचारी, जलवायु अभियन्तालगायत प्रायःजसो सबैले सधैं बोलिरहने एउटा साझा आवाज हो- 'हाम्रो भौगोलिक र आर्थिक अवस्थाले गर्दा जलवायु परिवर्तनका असरबाट हामी बढी पीडित छौं र हामीले बढी जोखिमको सामना गरिरहनु परेको छ । जलवायु परिवर्तनमा हाम्रो भूमिका नगन्य छ र त्यस कारणले गर्दा हामीले नखाएको विष पनि हामीलाई लागिरहेको छ । तसर्थ जलवायु परिवर्तनका लागि मुख्य रूपमा जिम्मेवार धनी राष्ट्रहरूले हामीलाई पर्याप्त रूपमा प्राविधिक र सजिलो प्रक्रियाबाट आर्थिक सहयोग गर्नुपर्छ-जुनसुकै राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय सभा, सम्मेलन, बैठक, छलफलमा भाग लिँदा पनि प्रधानमन्त्रीदेखि राष्ट्रपतिसम्मले कहिल्यै बोल्न नछुटाउने एउटा प्रमुख कुरा त्यही हो । अनि, त्यसो भन्दै जलवायु परिवर्तनका जोखिम घटाउन, असरहरूसँग जुध्न भनेर प्राविधिक र आर्थिक सहयोग मागेको र लिन थालेको दुई दशकभन्दा बढी भइसक्यो । जलवायु परिवर्तनका लागि मुख्य रूपमा जिम्मेवार अहिलेका धनी र विकसित भनिने राष्ट्रहरू हुन् भन्ने कुरामा कुनै शंका छैन र हामीले भोगिरहनु परेको असरहरूसँग जुध्न उनीहरूसँग सहयोग माग्नु अनुचित पनि होइन । तर, बढी भ्रष्टाचार हुने देशहरूमा जलवायु परिवर्तनका जोखिम पनि बढी भएको तथ्य पनि छ भने हामीले सधैं थप आर्थिक सहयोग मात्र मागिरहने कि आफ्नो देशमा व्याप्त भ्रष्टाचारलाई पनि नियन्त्रण गर्ने ? बितेको दशककै तथ्याङ्क हेर्ने हो भने पनि देशमा भ्रष्टाचार अझै किन उल्लेखनीय रूपमा घटेको छैन ? भ्रष्टाचार, जलवायु परिवर्तनको कारक त होइन तर असरहरूलाई थप विकराल बनाउने र असरसँग जुध्ने क्षमता कमजोर बनाउने कारक पक्कै हो । अगाडि उल्लिखित अध्ययनले र त्यस्तै अन्य अध्ययनले पनि देखाएको नतिजा त्यही हो ।

सरकारी क्षेत्रभन्दा बाहिर रहेर 'जलवायु न्याय' का लागि लडिरहेका जलवायु अभियान्ताहरूले पनि, जलवायु न्याय भनेको धनी/विकसित देशहरूसँग मागेर सकेसम्म धेरै आर्थिक र प्राविधिक सहयोग देशमा भित्त्याउनु हो भन्ने तवरले मात्र काम गरिरहेको, आवाज उठाइरहेको देखिन्छ । अब चाहिँ यो कुरा पनि बुझिनु र स्वीकारिनु आवश्यक छ कि हाम्रो देशमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी धेरै प्रगतिशील नीतिहरू छन् भनेर देखाउँदै दाताहरूबाट सहयोग भित्र्याए मात्र जलवायु न्याय प्राप्त हुँदैन । ती नीतिको कार्यान्वयनको अवस्था कस्तो छ भन्ने ख्याल गर्दै आफ्नो देशभित्रका सम्बन्धित संस्था, निकायहरूलाई पनि सुशासनको प्रवर्धन र भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न दबाव दिनु आवश्यक पर्छ । विकसित भनिने दाता राष्ट्रहरूसँग जलवायु न्याय को माग गरिरहँदा, त्यहाँबाट ल्याइने सहयोगचाहिँ न्यायसंगत तवरले वितरण गर्न सक्ने

आफ्नो प्रणाली र सुशासन पनि छ कि छैन भन्नेमा पनि ध्यान नदिने हो भने जलवायु परिवर्तनका असर भोग्ने वास्तविक पीडित सधैं पीडामा तर त्यसको फाइदा उठाउनेचाहिँ सधैं धेरैभन्दा धेरै दाताहरूको सहयोग भित्र्याउनुपर्छ भनेर फाइदा उठाइराख्ने क्रम चलिरहन्छ । आफ्नो देशको आन्तरिक भ्रष्टाचार न्यूनीकरण नगरेसम्म जतिसुकै सहयोग मागेर ल्याए पनि त्यो बालुवामा पानी खन्याएसरह मात्रै हुनेछ ।

जेमा पनि जलवायु परिवर्तन दोषी ?

हाम्रै वरिपरिका केही उदाहरण प्रस्तुत गरौं । तस्करले सयौं किलो सुन, अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको सुरक्षा जाँचबाट सजिलै वारपार गराएका समाचार बारम्बार आइरहन्छन् । त्यस्तो भएको जलवायु परिवर्तनकै कारणले गर्दा हो ? प्रत्येक शैक्षिक संस्थाहरू र सरकारी कार्यालयमा शिक्षक, विद्यार्थी र कर्मचारीलाई राजनीतिक दलका भ्रातृसंगठन बनाएर अनावश्यक राजनीति गर्न र ती संस्थालाई धराशयी बनाउन जलवायु परिवर्तनले नै हो त प्रोत्साहन गरेको त्यस्तो व्यवस्था, अभ्यास खारेज गर्न यो देशको नेतृत्व गर्ने राजनीतिक दललाई जलवायु परिवर्तनले नै हो र रोक्ने ? आफ्नै नागरिकलाई नक्कली सवारीचालक अनुमतिपत्र बेच्न यो देश चलाउनेलाई जलवायु परिवर्तन नै बाध्य पारिरहेको हो त? वा, आफ्ना राष्ट्रसेवक भनिने कर्मचारीलाई त्यसो गर्नबाट रोक्न जलवायु परिवर्तनले नै बाधा पुऱ्याइरहेको हो र ? यस्ता सयौं उदाहरण प्रस्तुत गर्न सकिन्छ जोसँग जलवायु परिवर्तनको गोरु बेचेको साइनो पनि पर्दैन । यस्ता विभिन्न किसिम/रूपका भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न पनि जलवायु वित्त नपाएसम्म सम्भव नहुने हो त ? प्रभावकारी नेतृत्व क्षमता र आफ्नै इच्छाशक्तिले सजिलै रोक्न सकिने यस्ता आन्तरिक कमजोरीचाहिँ सुधार नगर्ने अनि प्रत्येक सभा, सम्मेलन, बैठक, छलफलमा चाहिँ हाम्रो आर्थिक, भौगोलिक अवस्थाको कारण जलवायु परिवर्तनका असरसँग जुध्न गाह्रो भयो, दाताबाट मागेजति सहयोग पाइएन भनेर रोनाधोना गर्न लाज लामनुपर्ने होइन?

जलवायु परिवर्तनले सिर्जना गर्ने जोखिम त केही अध्ययन नै नगरी डाँडाकाँडा डोजरले कोपरेर पनि बढिरहेको छ । जलवायु परिवर्तनबारेमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्नुपर्ने विद्यार्थीहरू, प्राध्यापकहरू अनावश्यक राजनीति र त्यसैलाई निहुँ बनाएर भगडा गरेर, शैक्षिक संस्थामा महिना ताला लगाएर, घाम तापेर बस्नाले पनि बढिरहेको छ । पर्याप्त क्षमता, दक्षता भए पनि, नभए पनि पूर्वाधार निर्माण गर्न आफ्ना नातेदार, दलनिकट व्यक्ति र संस्थालाई ठेक्कापट्टा दिलाएको कारणले पनि बढिरहेको छ । जलवायु परिवर्तनले निम्त्याउन सक्ने खाद्य संकटलाई लक्षित गर्दै खाद्य उत्पादन बढाउनको लागि सिंचाइ नहरजस्ता पूर्वाधारमा लगानी नगरेर अनुत्पादक (वा ज्यादै कम उत्पादक) 'भ्यूटावर'हरूको निर्माणलाई बढी प्राथमिकता दिएर पनि बढिरहेको छ । यी पनि केही प्रतिनिधि उदाहरण मात्र हुन् । यस्ता विषयमा पनि हामीले अब ध्यान दिनुपर्ने हो कि ? जलवायु परिवर्तनसँग जुध्न भनेर दाताले दिने सहयोग मात्र जलवायु परिवर्तनसँग जुध्न प्रयोग गर्नुपर्ने, अनि आफ्ना आन्तरिक श्रोतचाहिँ जे मन लाग्छ, त्यही गर्दा हुने त पक्कै पनि होइन होला !

अन्त्यमा

अचेल जुनसुकै समस्यालाई पनि 'जलवायु परिवर्तनले गर्दा यस्तो भएको हो' भन्दिहाल्ने भाष्य स्थापित भैरहेको छ । त्यसो गरेपछि 'तिमीहरूले गर्दा सिर्जित समस्या हो, त्यसैले यसको न्यूनीकरण र समाधान गर्न तिमिले नै सहयोग गर्नुपर्छ' भन्दै विकसित भनिएका देशहरूतिर औंला तेर्स्याउन सजिलो हुन्छ । जलवायु परिवर्तनको कारक त विकसित भनिएका देशहरूले धेरै पहिलेदेखि गरेका हरितगृह ग्यासको उत्सर्जन नै हो, हाम्रो आफ्नै देशमा व्याप्त भ्रष्टाचार होइन । त्यसैले भ्रष्टाचार घटाएर जलवायु परिवर्तन हराउँदैन । तर, भ्रष्टाचार, जलवायु परिवर्तनसँगको अनुकूलन क्षमतालाई घटाउने र नकारात्मक असरलाई थप बिकराल बनाउने कारक भने हो । त्यसैले, सहयोग मान्नु हुँदै हुँदैन भन्ने होइन, तर जलवायु परिवर्तनका जोखिमलाई बढाउने भ्रष्टाचारजस्ता आन्तरिक कारकलाई नियन्त्रण गर्नु हाम्रो आफ्नो पनि दायित्व हो भन्ने

कुरा बिर्सनु हुँदैन । किनकि भ्रष्टाचार न्यूनीकरण नगरेसम्म जतिसुकै सहयोग मागेर ल्याए पनि त्यो पर्याप्त हुनेछैन । अनि, आफ्नो देशमा व्याप्त भ्रष्टाचार घटाएर, आन्तरिक तथा ऋण र सहयोगस्वरूप प्राप्त स्रोतलाई जलवायु मैत्री र असर प्रतिरोधी पूर्वाधार निर्माणमा प्रयोग गर्न सके मात्रै थप सहयोग माग्ने नैतिक बल बाँकी रहन्छ । जता, जुन ठाउँको सभा, सम्मेलन, बैठक, छलफलमा पुगे पनि दरिद्रता देखाउने, सहानुभूति खोज्ने तर आफूले, आफ्नै इच्छाशक्तिले, आफैं गर्न सक्ने आन्तरिक सुधारचाहिँ कहिल्यै नगर्ने हो भने आउँदा दशकमा जलवायु परिवर्तनले निम्त्याउने जोखिम र यसले गर्ने हानि नोक्सानी भन्नु बढ्ने निश्चित छ किनकि अहिलेकै अवस्थामा जलवायु परिवर्तनका जोखिम र असर थप बढ्दै जाने आकलन जलवायु वैज्ञानिकले गरिसकेका छन् । त्यसले गर्दा, हामीले आफ्ना आन्तरिक प्रणालीहरू सुधार नगर्ने, सार्वजनिक क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचारजस्ता समस्यालाई उचित सम्बोधन र निराकरण नगर्ने हो भने आउँदा दिनमा हामी अभूत बढी दाताहरूको सहयोगमा आश्रित हुनुपर्ने अवस्था आउने देखिन्छ ।

कसरी घटाउने बेरुजु ?

□ गायत्री निरौला

प्रधान सहायक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

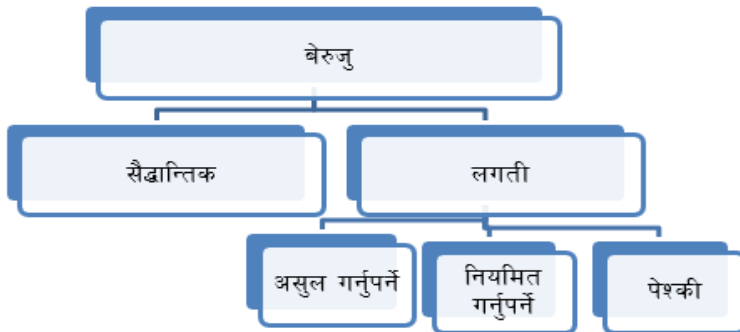
विषय प्रवेश

रुजु हुन नसकेको आर्थिक कारोबार नै बेरुजु हो । बेरुजु लेखापरीक्षणका क्रममा लेखापरीक्षकले औल्याउने गर्दछन् । आन्तरिक वा बाह्य जुन सुकै लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गर्दा बेरुजु औल्याउन सक्दछन् । सामान्यतया मानवीय गल्ती, कमजोरी, भुलवश, नियतवश आदि कारणले प्रचलित कानुनको पालना नहुँदा बेरुजु उत्पन्न हुने गर्दछ । यो लेखापरीक्षणको नतिजा हो । नेपालमा कानुनी रूपमा बेरुजु शब्दको प्रयोग प्रथम पटक सरकारी रकम असुल फछ्यौट नियम, २०२७ मा भएको पाइन्छ ।

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ अनुसार 'बेरुजु भन्नाले प्रचलित कानुन बमोजिम पुन्याउनुपर्ने रीत नपुन्याई कारोबार गरेको वा राख्नुपर्ने लेखा नराखेको तथा अनियमित वा बेमनासिब तरिकाले आर्थिक कारोबार गरेको भनी लेखापरीक्षण गर्दा औल्याइएको वा ठहर्‍याएको कारोबार सम्भन्नुपर्दछ' भनी परिभाषित गरेको छ । नेपाली बृहत् शब्दकोशमा बेरुजुलाई 'रुजू गर्दा नमिलेको, रुजू नभएको, बेरीतसँग भएको वा रीतभाँत नमिलेको तथा आर्थिक कारोबार जाँच्दा लेखापरीक्षणले दर्शाएको अनियमित कलम' भनी परिभाषित गरेको छ ।

बेरुजु हुने गरी कारोबार हुन नदिने पहिलो जिम्मेवारी सम्बन्धित कार्यालय प्रमुख हुन्छ भने बेरुजु फछ्यौट गर्ने पहिलो जिम्मेवारी तथा दायित्व जिम्मेवार व्यक्ति तथा आर्थिक कारोबारमा संलग्न पदाधिकारीको हुन्छ र त्यहाबाट समेत फस्यौट हुन नसकेमा सम्बन्धित लेखा उत्तरदायी अधिकृतले फछ्यौट गराउनुपर्ने हुन्छ । बेरुजु हुनु भनेको आर्थिक अनुशासन कमजोर हुनु हो । बेरुजु हुँदा भ्रष्टाचार भयो भन्नु सही होइन तथापि भ्रष्टाचारको सुरुआत भने हुन सक्दछ । कतिपय बेरुजु अन्जानमा वा असल नियत राखेर कार्य गर्दा वा लेखापाल र लेखापरीक्षकबीच बुझाइमा एकरूपता नहुँदासमेत बेरुजु औल्याउन सकिन्छ । तसर्थ बेरुजुलाई यथासक्य चाँडो नियमित वा सम्परीक्षण गर्न सकिने व्यवस्था कानुनले नै गरेको छ ।

बेरुजुको प्रकृति

सैद्धान्तिक बेरुजु : रकमरहित बेरुजु

रकम किटान नभएको अर्थात् बेरुजु महलमा अंक समावेश नभएको बेरुजु सैद्धान्तिक बेरुजु हो । यस प्रकारको बेरुजुले वित्तीय विवरणमा परेको असर किटान गर्न सकिँदैन । रकमगत रूपमा पहिचान गरिए पनि प्रणालीगत वा नीतिगत कानुनी कमजोरीको कारण कुनै पक्षलाई जिम्मेवार बनाउन कठिन हुन्छ । यसले नीति, नियम, कार्य प्रणाली, प्रभावकारिता तथा व्यवस्थापनको सक्षमता, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली आदि विषयमा देखिएका कमी कमजोरीहलाई बेरुजुको लगत महलमा अंक समावेश नगरी औँल्याइएको व्यहोरालाई जनाउँदछ । सैद्धान्तिक बेरुजु मुख्यतः प्रणालीगत सुधार गर्न वा उपयुक्त नीति निर्माण गर्न वा व्यवस्थापनमा सुधार ल्याउने उद्देश्यले औँल्याइएको हुन्छ । यस्तो बेरुजुको रकम व्यहोरामा उल्लेख हुन सक्छ तर लगत महलमा रकम समावेश गरिँदैन । फर्स्योटका लागि मुख्यतः प्रणालीगत वा नीतिगत सुधार सुनिश्चित गरिनु आवश्यक हुन्छ । लगत राख्नु नपर्ने भन्दैमा सैद्धान्तिक बेरुजुलाई कम महत्वपूर्ण र अनुगमन गर्न नपर्ने भनी ठान्न मिल्दैन । कतिपय सैद्धान्तिक प्रकृतिका बेरुजुमा औँल्याइएका विषयलाई समयमै सुधार नगरिएमा आर्थिक प्रशासन एवं सुशासनको स्थिति क्रमशः कमजोर भई जटिल स्थितिका श्रृजना हुन सक्दछ । यस प्रकारको बेरुजुका केही उदाहरण यस प्रकारका छन् :

- खरिद योजना नबनाएको, बनाए पनि कार्यान्वयन नगरेको,
- अनावश्यक कर्मचारी खटाई दैनिक भ्रमण भत्ता खर्च गरेको, भ्रमण प्रतिवेदन नदिएका,
- लगबुक, सवारीसाधन तथा उपकरण मर्मत रजिष्टर नराखेका,
- औचित्य स्पष्ट नगरी भाडामा भवन लिएको,
- वर्षान्तमा रकम ट्रान्सफर गरी खर्च देखाएको,
- वैदेशिक सहयोगको न्यून उपयोग,
- प्रचलित कानुनबमोजिम कारोबारसँग सम्बन्धित राख्नुपर्ने लेखा तथा फारमहरू राखी वित्तीय पारदर्शिताको प्रवर्द्धनमा ध्यान नदिएको,
- बजेट खर्च र प्रगतिबीच तालमेल नभएको
- जिन्सी लेखा राखेको तर फारामहरूको प्रयोग नगरेका,
- समयमा सामानको प्रयोग हुन नसकी सडेको, गलेको वा काममा प्रयोग हुन नसक्ने अवस्थामा पुऱ्याएको,
- बोलपत्रदाताहरूबीच प्रतिस्पर्धा नहुँदा लागत अनुमानको हाराहारीमा ठेक्का बन्दोबस्त भएको,
- सेवा प्रवाह, नागरिक सहायता कक्ष नभएको, गुनासो, सुनुवाइको व्यवस्था नभएको, टोकन प्रणाली लागू नभएका,
- कानुन बमोजिम राजस्व छुट गरेको तर सोको प्रभाव उपयुक्त नदेखिएका
- सेयर लगानी, ऋण तथा सापटीको स्रोत नखुलेको ।

लगती बेरुजु : रकमसहितको बेरुजु

आर्थिक कारोबार (आय, व्यय वा धरौटी) मा त्रुटी र हानि-नोक्सानी हुन गई कुनै निश्चित पक्षबाट घटी आय वा बढी व्यय हुन गएको कारणबाट निश्चित रकम असुल उपर गरेर वा नियमित गरेर वा प्रमाण कागजात पेस गरेर मात्र फर्स्योट गर्नुपर्ने बेरुजुलाई जनाउँदछ । लगती बेरुजुले सारभूत रूपमा वित्तीय विवरणमा उल्लिखित रकम कलमलाई असर पार्दछ । लगती बेरुजु लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको बेरुजु रकम महलमा रकम उल्लेख भएका हुन्छ । लेखापरीक्षणबाट

निकायको त्रुटी वा कमजोरीका कारणबाट कैफियत देखिएका व्यहोराहरूका सम्बन्धमा पर्याप्त र उचित प्रमाणसहित रकम किटान गरेको बेरजुलाई जनाउँदछ । लगती बेरजुलाई तपसिल बमोजिम वर्गीकरण गरिन्छ ।

क) असुल गर्नुपर्ने : प्रचलित कानुन वा प्रमाण कागजातबाट पुष्टि हुनेभन्दा कम असुली गरेको, असुल गरे भन्दा कम आम्दानी बाँधेको वा असुल गरे भन्दा कम रकम दाखिला गरेको वा सम्भौता वा कानुनबमोजिम पाउने भन्दा बढी भुक्तानी दिएको, जिम्मेवार व्यक्तिको कारण हिनामिना वा हानि-नोक्सानी पारेको भनी लेखापरीक्षणका क्रममा लेखा परीक्षकले औल्याएको कैफियत नै असुल गर्नु पर्ने बेरजु हो । यस प्रकारको बेरजु राजस्व खातामा वा बेरजु खातामा रकम दाखिला गरी जिम्मेवार व्यक्तिले बेरजु फर्स्योट गरेको प्रमाण पेस गरेपछि मात्र सम्परीक्षणबाट लगत कट्टा हुन्छ ।

ख) नियमित गर्नुपर्ने : प्रचलित कानुनको पालनामा केही कमीकमजोरी वा भुल वा त्रुटि भई कारोबार भएको भनी लेखापरीक्षणका क्रममा लेखापरीक्षकले औल्याएको कैफियत नै नियमित गर्नुपर्ने बेरजु हो । यसअन्तर्गत पर्ने मुख्य कार्यहरू जस्तै प्रमाण वा कागजात पेस नभएको, जिम्मेवारी नसारेको, शोधभर्ना नलिएको, अधिकार प्राप्त आधिकारीको स्वीकृति बेगर गरिएको रकमान्तर गरेको, लेखापरीक्षणका क्रममा श्रेस्ता प्रस्तुत हुन नसकेको आदी पर्दछन । प्रमाण वा कागजातको आधारमा अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट फर्स्योट गरेको प्रमाण पेस गरेपछि मात्र सम्परीक्षणबाट लगत कट्टा हुने बेरजु यस बर्गमा पर्दछन् ।

ग) पेस्की बाँकी : कर्मचारी, अन्य पदाधिकारी वा संघसंस्था वा व्यक्ति विशेषलाई दिएको पेस्की आर्थिक वर्षको अन्तसम्म फर्क्यौत नभएको व्यहोरा पेस्की बाँकी बेरजुमा वर्गीकरण गर्नुपर्दछ । यसअन्तर्गत म्याद नाघेको वा ननाघेको, संस्थागत र व्यक्तिगत हुन्छ । वासलात बनाउने संस्थाहरूको पेस्की बेरजु लगत गरिँदैन । म्याद नाघेको र ननाघेको पेस्की बेग्लाबेग्लै देखिने गरी उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

के बेरजु भ्रष्टाचार हो ?

- होइन
- भ्रष्टाचारको सुरुआत हुन सक्छ, यो अनुसन्धानको पाटो हुनुपर्दछ । साथै, फर्क्यौतको मौकासमेत दिने गरिन्छ तसर्थ बेरजु हुँदा भ्रष्टाचार भयो भन्न सकिँदैन
- अर्को तर्फ बेरजु सैद्धान्तिक र लगति बेरजु हुन्छन् । जसमा कतिपय असुल गर्नुपर्ने, नियमित गर्नुपर्ने र पेस्की बाँकी समेत हुने हुँदा भ्रष्टाचार भन्न मिल्दैन
- बेरजु प्रतिवेदन हो, अनुसन्धान होइन । तसर्थ यो भ्रष्टाचार होइना

बेरजुको अवस्था

महालेखापरीक्षकले आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लेखापरीक्षणबाट दिएको ६१औं प्रतिवेदनमा औल्याएको बेरजु संक्षिप्तमा देहायबमोजिम विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

- आ.व २०७९/८० मा तीन तहका सरकारी कार्यालय, संगठित संस्था, समिति तथा अन्य संस्थासमेत गरी ५६०५ संस्थाको रु.७८ खर्ब ८० अर्ब ८७ करोडको लेखापरीक्षण गर्दा रु.९५ अर्ब ६० करोड बेरजु (संगठित संस्थाको बाहेक) थापिएको हो । (संगठित संस्थाको बेरजु लगत सम्बन्धित संस्थाले राख्ने एंव सम्परीक्षण कार्यसमेत सम्बन्धित निकायबाट नै हुने भएकाले समावेश नभएको)
- अधिल्लो वर्षसम्मको खुद बाँकी बेरजु रु.५ खर्ब ७४ अर्ब २६ करोड मा यो वर्ष थप भएको रु.९५ अर्ब ६० करोडसहित हालसम्म कुल रु. ६ खर्ब ६९ अर्ब ८४ करोड बेरजु रहेको छ ।

- कुल लेखापरीक्षणको आधारमा संघीय सरकार अर्न्तगतका निकाय तथा कार्यालयहरूको बेरजु १.८९ प्रतिशत, प्रदेश निकाय तथा कार्यालयको बेरजु २.०३ प्रतिशत, ७४८ स्थानीय तहको बेरजु २.७२ प्रतिशत, २१७ समिति तथा अन्य संस्थाको बेरजु ०.७८ प्रतिशत र ९२ सार्वजनिक संस्थाको बेरजु ०.२५ प्रतिशत कायम भएको देखिन्छ ।
- यो वर्षको लगती बेरजुअर्न्तगत असुल गर्नुपर्ने बेरजु २४.४७ प्रतिशत, नियमित गर्नुपर्ने बेरजु ६८.०३ प्रतिशत र पेस्की बेरजु ७.५० प्रतिशत रहेको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा संघीय सरकारी कार्यालयहरूमध्ये सबैभन्दा बढी बेरजु क्रमशः अर्थ मन्त्रालय (५४.७४%), भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय (२५.९९%), सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय (६.७१%) को रहेको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा प्रदेश सरकारतर्फ लेखापरीक्षण भएको अंकको तुलनामा सबैभन्दा बढी बेरजु मधेश प्रदेश (३.६७%) र कम सुदूरपश्चिम प्रदेश (०.७९%) को रहेको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा पाँच स्थानीय तहको बेरजु शून्य देखिएको छ । ती हुन्,
 १. ताप्लेजुङको पाथिभरा याङ्वरक गाउँपालिका,
 २. पाँचथरको याङ्वरक गाउँपालिका,
 ३. काभ्रेपलान्चोकको महाभारत गाउँपालिका,
 ४. ललितपुरको कोन्ज्योसोम गाउँपालिका,
 ५. बेनीघाट रोराङ गाउँपालिका ।

बेरजु बढ्नुका कारणहरू

वित्तीय कारोबारमा संलग्न जिम्मेवार व्यक्ति र निकायले विद्यमान कानूनको परिपालना नगरी यथेष्ट प्रमाण र आधार बेगर खर्च गर्ने, सरकारी कोषको खर्च लेख्दा खर्चको पुष्ट्याईका लागि तोकिएका कानुनी प्रावधान, निर्णय, कागजात, प्रमाण बेगर खर्च गरेका कारण बेरजु बढ्दै गएको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त दिनानुदिन बेरजु बढ्दै जाने कारणहरू देहायबमोजिम छन् :

- बजेट निर्माणबाटै आर्थिक अनुशासनको पालना नहुनु,
- तुलादेखि साना सबै कार्यालयलाई एकै प्रकृतिको कानून, दोहोरो अर्थ लाग्ने कानून विद्यमान रहनु,
- सार्वजनिक निकायको वित्तीय प्रतिवेदन प्रणालीमा समयसापेक्ष सुधार हुन नसक्नु,
- आन्तरिक लेखापरीक्षण समय सापेक्ष सबल हुन नसक्नु,
- आर्वाधिक योजना, बजेट र नीति कार्यान्वयनबीच उचित तालमेल नहुनु,
- लेखाउत्तरदाही अधिकृतले बेरजु फर्स्यौट सम्बन्धमा प्रभावकारी अनुगमन गर्न नसक्नु,
- बेरजु गराउने र नगराउने बीच भिन्नता नहुनु,
- पेस्की फर्स्यौट कार्यमा उदासिनता हुनु,
- महालेखा परिक्षकले दिएको प्रतिवेदन संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको लेखा समितिमा गहन छलफल नहुनु,
- सार्वजनिक खरिद र सम्पत्ति व्यवस्थापन प्रभावकारी नहुनु,
- बेरजुलाई कार्य सम्पादन मूल्यांकनमा जोड्न नसक्नु,
- कार्यालय प्रमुख वा आयोजना प्रमुखको सरुवा छिटो छिटो हुनु,

- लेखापालनमा सहभागी कर्मचारीहरूको क्षमता विस्तार गर्न नसक्नु,
- सम्परिक्षण गर्ने छुट्टै स्थायी संयन्त्र नहुनु,
- उस्तै प्रकृतिको बेरुजु सधैं आए तापनि सुधार नगर्ने परिपाटी,
- कानुनी प्रक्रिया नपुगेको कारोबारमा अडान नलिने वा लिन नसक्ने लेखा जनशक्ति,
- बेरुजु फर्स्योटको काम लेखाको मात्र हो भन्ने भावना राख्नु र वेरुजु फर्स्योटलाई कम प्राथमिकता दिनु,
- आन्तरिक जाँच प्रणाली फितलो र प्रभावहीन भएको आदि ।

बेरुजुको प्रभाव तथा असर

- जनताले नखाई नखाई पेट कसेर तिरेको करको दुरुपयोग हुन्छ भने किन राज्यलाई कर तिर्ने भन्ने धारणा विकास हुन सक्दछ ।
- वैदेशिक सहायता प्राप्त र परिचालनमा विकास साभेदारले गर्ने विश्वासमा कमी,
- जनता समक्ष सरकार तथा सरकारी संयन्त्रको साख तथा छवि कमजोर हुनु,
- स्रोत साधन दुरुपयोग भई समुचित व्यवस्थापन हुन नसक्नु,
- राजनीतिक र प्रशासनिक वृत्तमा सरकारी खर्च जसरी गरेपनी हुन्छ भन्ने मानसिकता बढ्दै गरेको तथ्य हरेक वर्ष बढ्दै गएको बेरुजुले पुष्टि गर्दछ ।
- बेरुजुको व्यहोरामा आधारमा अन्य निकायबाट समेत छानविन अगाडि बढ्ने हुंदा प्रशासनिक कार्यवोभ थपिने,
- बेरुजु फर्स्योट तथा सम्परीक्षणकालागि राज्यको स्रोत साधन प्रयोग बढ्ने,
- सबै बेरुजु भ्रष्टाचार होइन तर, भ्रष्टाचारको सुरुआत बेरुजुबाटै हुने गर्दछ,
- वैदेशिक सहायताबाट सञ्चालित आयोजनाहरूमा बेरुजु रकमका कारण सोधभर्ना प्राप्तमा समस्या,
- बढ्दो बेरुजुले सरकारी निकायहरूमा आर्थिक अनुशासन, पारदर्शिता, जवाफदेही भन्भन् कमजोर हुँदै जाने ।

बेरुजु फर्स्योटका तरिका :

बेरुजु फर्स्योटका सम्बन्धमा जिम्मेवार व्यक्ति/कार्यालय प्रमुख/लेखा उत्तरदायी अधिकृतले आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ तथा नियमावली, २०७७ तथा लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ को व्यवस्थाअनुसार देहायका तरिकाबाट बेरुजु फर्स्योट गर्न सकिन्छ :

- प्रतिवेदनका व्यहोरामा माग भएका जवाफ प्रतिक्रिया दिएर,
- आवश्यक प्रमाण कागजात जुटाएर लेखापरीक्षक समक्ष पेस गरेर,
- लेखा उत्तरदायी अधिकृतबाट आर्थिक कार्यविधि ऐन २०७६ को व्यवस्था बमोजिम नियमित गराएर,
- बेरुजुमा उल्लेख भए अनुसार असुल उपर गरेर,
- अधिकार प्राप्त अधिकारीले निर्णय गरी मिन्हा दिएर,
- सार्वजनिक लेखा समितिमा महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा छलफल भै निर्णय भएर,
- बेरुजु फर्स्योट समितिमा पेस गरी निर्णय भए बमोजिम,
- लेखा परीक्षण प्रतिवेदनका व्यहोरामा न्यायिक निकायको फैसला वा आदेशको पालना गरेर,
- ऐन, नियम, कानून, नीति र कार्यप्रक्रियामा सुधार गरेर,
- असुल गर्नुपर्ने रकम नियमित प्रक्रियाबाट असुल नभएमा कुमारीचोक तथा केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा सरकारी बाँकी सरह असुल गर्न लेखी पठाएर ।

बेरुजु कम गर्न वा हुन नदिने अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरू

- बजेट निर्माणबाट नै आर्थिक अनुशासन कडाइका साथ पालना गर्ने गराउने,
- ऐन नियमको परिधिभित्र रहेर मात्र आर्थिक कारोबार गर्ने गराउने,
- समय समपेक्षको कानूनको परिमार्जन गर्ने गराउने,
- सार्वजनिक निकायको वित्तीय प्रतिवेदन प्रणालीलाई समय सापेक्ष सुधार गर्ने,
- आन्तरिक लेखा परिक्षणलाई समय सापेक्ष स्वतन्त्र र सबल बनाउने,
- औल्याएका बेरुजु उपर समयमै सुधार र प्रमाणसहित सम्बोधन गर्ने,
- लेखापालनमा संलग्न कर्मचारीको क्षमता विस्तारलाई एक रणनीतिको रूपमा लिने,
- खर्चमा नियमितता गर्ने, पेस्कीलाई निरुत्साहित गर्ने,
- लेखा उत्तरदायी अधिकृत र जिम्मेवार अधिकृतबाट समय समयमा सरकारी आर्थिक कारोबारको निरीक्षण, मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी बेरुजुलाई निरुत्साहित गर्ने,
- सम्परीक्षण गर्ने छुट्टै निकायको गठन गर्ने,
- सरकारले प्रचलित आर्थिक ऐन, नियम, आदेश, निर्देशन र कार्यविधिहरूको कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्ने,
- एक कार्यालयबाट अर्को कार्यालयमा कर्मचारी सरुवा बढुवा भई जाँदा निजको नाममा बेरुजु रहेछ भने सो बेरुजु फरफराक गरिसकेपछि मात्र रमाना दिने,
- बेरुजुलाई कार्यसम्पादन मूल्यांकनसँग आबद्ध गर्ने,
- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली प्रभावकारी र मजबुत बनाउने ।

अन्तमा,

प्रचलित कानून बमोजिम पुन्याउनुपर्ने रीत नपुन्याई कारोवार गरेको वा राख्नुपर्ने लेखा नराखेको तथा अनियमित वा बेमनासिव तरिकाले आर्थिक कारोबार गरेको भनी लेखापरीक्षण गर्दा औल्याइएको वा ठहर्‍याएको कारोबार हो । बेरुजु न्यूनीकरण गर्न जिम्मेवार पदाधिकारीले प्रचलित आर्थिक ऐन नियम, आदेश, निर्देशन र कार्यविधिहरूको कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्ने र गत विगतमा औल्याइएका कमि कमजोरीलाई पुनरावृत्ति नगर्दा बेरुजु न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । आर्थिक कारोवारसंग सम्बन्धित लेखा उत्तरदायी अधिकृत, जिम्मेवार पदाधिकारी, कार्यालय प्रमुख, आर्थिक प्रशासन प्रमुखलगायत आन्तरिक र अन्तिम लेखापरीक्षण कार्यमा संलग्न जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्न समेत आवश्यक देखिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपालको संविधान,
२. लेखापरीक्षण ऐन २०७५,
३. आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन २०७६ तथा नियमावली ,
४. महालेखापरीक्षकको विभिन्न वर्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरू,
५. बेरुजु वर्गीकरण निर्देशिका २०७६,
६. विभिन्न अनलाइन पोर्टलहरू ।

फेरिएको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष सूचना तथा प्रविधिमा नवीन कार्यक्रमको खाँचो

□ परिवर्तन देवकोटा

पत्रकार, कारोबार दैनिक

कुनै पनि मुलुकमा हुने खाने र हुँदा खाने वर्गलाई राज्यले दिने सुविधा समान वितरण भएको पाइँदैन। यसबाट हुँदा खाने वर्ग प्रताडित भइरहन्छ।

विगतमा तीव्र रूपमा र देखिने गरी हुने यस्तो विभेद कम गर्न विश्वव्यापी केही कार्यक्रम सञ्चालन गरियो। ती कार्यक्रम समयक्रमसँगै परिस्कृत र परिमार्जन हुँदै जाँदा हुँदा खाने वर्गले स-साना पुँजीलाई लगानीमा बदलेर ठूलै परिवर्तन गर्न सके।

अहिले पनि हुँदा खाने र हुने खाने वर्गलाई समानता कायम गर्न अचुक औजारको रूपमा वित्तीय पहुँचमा जोड दिइन्छ। हुँदा खाने वर्गलाई लगानी अवसर जुटाउन तथा वित्तीय पहुँचमा सहजीकरण गर्न बिनाधितो कर्जा दिनेसम्मको अवस्था यसै अवधारणाअन्तर्गत पर्दछन्। अझ, विभिन्न मुलुकमा त्यस्ता कर्जा योजना सरकारले ल्याउने र कर्जा सुरक्षणको प्रबन्धसमेत गरिदिने गरेको पाइन्छ।

विगतमा धितो नभएका वा कमसल धितो भएका नागरिकलाई पनि समान वित्तीय पहुँच स्थापना गर्न यस्ता कार्यक्रम ल्याइएको थियो। इतिहास हेर्ने हो भने सन् १९३० को दशकमा आएको विश्वव्यापी आर्थिक मन्दीले धेरै बैंकहरू ढुबेका थिए। त्यसरी धमाधम बैंक ढुब्दा निक्षेपकर्ताको रकम पनि धेरै ढुब्ने अवस्था आयो। त्यस्तो अवस्थामा बैंक ढुबे पनि निक्षेपकर्ताको निक्षेप नढुबोस् भन्नका लागि सुरक्षण कोषको योजना ल्याइएको थियो।

विभिन्न मुलुकको अभ्यास

विभिन्न मुलुकले बैंकमा रहेको निक्षेपकर्ताको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षणका लागि विभिन्न संस्थाले कार्यक्रम गर्दै आएका छन्। अमेरिकामा फेडरल डिपोजिट इन्स्योरेन्स कर्पोरेसनले निक्षेप सुरक्षण गर्दै आइरहेको छ। यस्तै युरोपेली युनियनका सबै सदस्य मुलुकले डिपोजिट ग्यारेन्टी स्किम्स डिरेक्टभलाई अनुसरण गर्दै निक्षेप सुरक्षण योजना सञ्चालन गरिरहेका छन्।

छिमेकी भारतमा डिपोजिट इन्स्योरेन्स एन्ड क्रेडिट ग्यारेन्टी कर्पोरेसनमार्फत यस्तो सुरक्षण हुँदै आएको छ। भारतीय रिजर्व बैंकलगायत स्वामित्वको यस संस्थाले बैंक, सहकारी आदिमा रहेका निक्षेपको सुरक्षण गर्दै आइरहेको छ।

विभिन्न मुलुकले विभिन्न नाममा यस्ता संस्थामार्फत बैंकिङ प्रणालीमा जनविश्वास बढाउन काम गरिरहेका छन्। निक्षेपकर्ताको वित्तीय स्थिरता सुनिश्चितताका लागि काम गर्ने यस्ता प्रक्रियाअन्तर्गत विभिन्न नवीनतम योजना ल्याइएका छन्। त्यस्ता कतिपय योजनालाई नेपालमा पनि अवलम्बन गरिँदै आएको पाइए पनि पर्याप्त भने देखिँदैन।

नेपालमा यसको अभ्यास

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षणमार्फत गरिबी निवारण गर्ने उद्देश्यलाई पछ्याउँदै नेपालमा पनि कर्जा सुरक्षण कोष स्थापना गरी विसं. २०३१ सालदेखि कर्जा सुरक्षणको काम सुरु गरिएको थियो । निक्षेप सुरक्षणको काम विसं. २०६७ बाट मात्रै सुरु गरियो । प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा जोखिम बढी हुने हुँदा बैंकहरूले लगानी विस्तार गर्न रुचाएनन् । यसलाई सम्बोधन गर्न पनि नेपालमा सरकारले कर्जा सुरक्षण कोष सञ्चालनमा ल्याएको थियो । अर्थतन्त्रमा समस्या, बैंकिङ सेवा तथा ऋणको पहुँचमा धेरै जनसंख्या नसमेटिनेजस्ता समस्या समाधानका लागि यस्तो कोषको अवधारणा विकास गरिएको थियो । नेपालमा पनि बैंकिङ सेवा र ऋणको पहुँच वृद्धिमा कोष स्थापनापछि सहज भएको पाइन्छ । हाल कोषमा नेपाल सरकारको ९० प्रतिशत र राष्ट्र बैंकको १० प्रतिशत सेयर स्वामित्व छ ।

अर्थतन्त्रमा आउने गरेका विभिन्न किसिमका समस्याबाट बैंक तथा वित्तीय संस्था डुब्दा सर्वसाधारणको बचत नडुबोस् भनेर विश्वव्यापी रूपमा निक्षेप सुरक्षणको प्रचलन सुरु भएको पाइन्छ । यस्तै, बचतलाई सुरक्षण गर्ने अवधारणा पनि स-साना बचतकर्तालाई विश्वासमा लिन सुरु गरिएको थियो । साना जोखिम व्यवस्थापन गर्न नसक्ने, जोखिमको सूचना पाउन नसक्ने, कुन बैंक कस्तो छ भनेर मूल्यांकन गर्न नसक्ने बचतकर्ताको निक्षेप सुरक्षणका लागि निक्षेपको विमा अभियान सुरु गरिएको थियो । सोहीअनुरूप निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले काम गर्दै आइरहेको छ । विभिन्न मुलुकमा निक्षेप सुरक्षण र कर्जा सुरक्षणको काम फरक-फरक संस्थाले समेत गर्दै आएका छन् । तर, नेपालमा निक्षेप र कर्जा सुरक्षण दुवै काम एकै संस्थाले गर्दै आएको छ ।

कोषको बढ्दो आवश्यकता

कोरोना महामारीका कारण नेपालको अर्थतन्त्र विगतका दुई वर्ष निकै समस्यामा रह्यो । अर्थतन्त्रमा सुस्तता आउँदै गर्दा नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू समस्यामा परे । समस्यामा त्यस क्षेत्र मात्रै थिएन, औपचारिक तथा अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गरेर जीवन गुजारा गर्ने परिवारदेखि धनाढ्य वा मुलुकका 'भिआईपी' भनिनेसमेत थिए ।

अर्थतन्त्रको सुस्ततालाई चिर्न निजी तथा सरकारी क्षेत्रले प्रयास जे-जति गरे, तत्कालै राम्रो हुने अवस्था आएन । त्यो आउने कुरा पनि थिएन । लिएको ऋण तिर्न नसक्नेदेखि ऋण उठाउन नसकेका घटनाले बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रलाई आतंकित बनाइरह्यो ।

एकातिर नजिकैको छिमेकी श्रीलंकाको अर्थतन्त्र समस्यामा परेर टाट पल्टँदै गएको अवस्था थियो भने अमेरिकामा पनि केही ठूला बैंकहरू डुबेको अवस्थामा नेपालमा ती हल्लाले नागरिकसम्ममा आतंक सिर्जना गरिरहेको थियो । सोही समय नागरिकले आफूहरूको बचत पनि डुब्ने अवस्था आउँछ कि भनेर प्रश्न सोध्थे ।

सहकारी संस्थाभित्रको बेथिति बाहिर आउनेबित्तिकै ती संस्थाबाट बचत लिन बाहिर भीड लामे गरेको सन्दर्भमा बैंकमा पनि त्यस्ता हल्लाले निक्षेप फिक्न थालेका थिए ।

सामान्य नागरिकमा पनि बैंकको पैसा डुब्छ कि भन्ने चिन्ता बढ्दै जाँदा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषप्रति चासो धेरैको बढेको थियो । अर्थात्, निक्षेप सुरक्षण गर्ने संस्था पनि छ है भन्ने थाहा पाएपछि नागरिक केही ढुक्क भएको अवस्था थियो ।

यद्यपि अब नागरिकको पैसा डुब्दैन, स-साना बचतको पनि सुरक्षण गरिएको हुन्छ भनेर बुझाउन निकै गाह्रो हुने अवस्था थियो ।

यस्तो समय सहजै बुझाउन निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट बचत तथा कर्जा सुरक्षण हुन्छ भनेर विश्वास दिलाउन सक्ने अवस्था थियो । तर, धेरैलाई यसबारे जानकारी थिएन ।

यस्तो अवस्थामा कोषको भूमिका विस्तार गर्न सकिएको भए अझै प्रभावकारी हुन्थ्यो । अर्थात्, समय-समयमा बैकिङ प्रणालीमा आउने समस्या, जोखिमजस्ता कुरालाई सहज निवारण गरी जनताको निक्षेपलाई सुरक्षित राख्न पनि कोषको भूमिका बढ्नु आवश्यक हुन्छ ।

कोषको दायरा र भूमिका विस्तार

मुलुकमा हुने खाने र हुँदा खाने वर्गबीचको असमानता चिर्दै बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रलाई सबै वर्गको पहुँचमा पुऱ्याउन 'कोसेडुंगा' बन्ने गरी निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको परिकल्पना गरिएको थियो ।

वर्ग विभेदका कारण हुने खानेले मात्रै बैंकको कर्जा पाउने, धितो हुनेले मात्रै यस्ता सुविधा पाउने तथा धितो नहुने र निम्न वर्गीय नागरिकले जीवन धान्नकै लागि सामान्य लगानी पनि नपाउने अवस्थालाई चिर्न कोषले सहजीकरण गर्ने लक्ष्यअनुरूप कोषको स्थापना भयो । तर, स्थापनाको लामो समयसम्म पनि कोषले सोचेअनुसारको प्रगति गर्न नसकेको देखिन्छ । स्थापना भएको ५० वर्षसम्म पनि कोष गुमनामजस्तो थियो ।

कोषले ५० वर्षको अवधिासम्म पनि गतिलो वा देखिने गरी काम नगरेको भन्दै सरकारकै कतिपय अधिकारीले पनि विगतमा असन्तुष्टि पोख्ने गरेका थिए । तर, पछिल्ला एक/दुई वर्षमा कोषले राम्रो प्रगति देखाएको छ । यसले गर्दा अब कोषको भूमिका थप सशक्त बनेको बुझ्न सकिन्छ ।

कोषले पछिल्लो समय अधिकांश बैंक तथा वित्त संस्थालाई समेटेर अगाडि बढेको छ । यसले कोषको भूमिका र विश्वसनीयता थप बढाएको बुझ्न सकिन्छ ।

कुनै कारणले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेपकर्ताको रकम फिर्ता गर्न नसक्ने अवस्था उत्पन्न भए उनीहरूको तोकिएको हदसम्मको रकम फिर्ताको प्रत्याभूति प्रणालीको रूपमा निक्षेप सुरक्षणलाई अगाडि बढाउनुपर्छ । यसले सर्वसाधारण निक्षेपकर्तालाई तोकिएको सीमासम्मको निक्षेप फिर्ता गरी वित्तीय प्रणालीप्रति जनविश्वास कायम राख्न सहयोग पुग्छ । कोषले आफूलाई यसतर्फ बढी लैजानुपर्ने टड्कारो आवश्यकता छ ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ लागू भएपछि नेपालमा निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमले बैधता पाएको देखिन्छ । यससँगै कोषले पछिल्लो समय आफूलाई थप व्यवस्थित र परिपक्व बनाउँदै लगेको छ । समग्रमा कोष पछिल्लो समय निकै फेरिएको छ । कर्जा सुरक्षण नियमावलीको चौथो संशोधनसमेत आइसकेपछि कोष व्यवस्थित बन्दै गएको देखिन्छ । अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू कोषमा आबद्ध भएका छन् । अतः पछिल्लो समय कोषको आवश्यकता मात्रै बढाएको छैन, यसको दायित्व पनि बढ्दै गएको देखिन्छ । विगतमा छिटफुट मात्रै कार्यक्रम ल्याउने कोषले अब नवीनतम कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने समय आएको छ । विगतमा पुरानै तरिकाका कार्यक्रम सञ्चालन हुने गरेका थिए । कार्यक्रम जे-जति भए पनि सुरक्षण कम हुने भएकाले कोषको आलोचनासमेत हुने गरेको थियो ।

विपन्न वर्गलाई लक्षित गरी कर्जा सुरक्षण गर्दै आइरहेको कोषले गरिबी निवारणमा समेत सहयोगी भूमिका खेलेको छ । सोही कारण कोषका कार्यक्रममध्ये सबैभन्दा आकर्षक बनेको छ, लघुउद्यम तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम । स-सानो पुँजीलाई जुटाएर लघुउद्यमतर्फ लगानी गर्ने वातावरण बनाउन लघुउद्यम कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम रहेको छ भने विपन्न वर्गलाई बिनाधितो दिइने कर्जा सुरक्षणका लागि विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम आकर्षक बनेका छन् । स-सानो पुँजीलाई लगानीमा बदल्न पनि यी र यस्ता नवीनतम कार्यक्रम अपरिहार्य छ ।

सूचना तथा प्रविधिमा लगानी बढाऔं

अहिले विश्व सूचना तथा प्रविधिमा निर्भर बन्दै गएको छ । हरेक कुरालाई प्रविधिसँग जोडेर काम गर्दा विकासको गतिले फड्को मार्ने र आर्थिक वृद्धिमा छलाङ मार्ने अवस्था सिर्जना गर्न सूचना तथा प्रविधि 'भिटामिन' बनेका छन् । नेपालले पनि सूचना तथा प्रविधिलाई आत्मसात् गर्दै पूर्वाधार निर्माणमा जोड दिइरहेको छ । डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क तथा सूचना प्रविधिको विस्तार वर्षका रूपमा सरकारले पूर्वाधार अगाडि बढाउँदै लगेको छ ।

सूचना तथा प्रविधि क्षेत्रमा स-सानो पुँजी र थोरै-थोरै समय दिएर पनि नयाँ-नयाँ व्यवसाय तथा सोचलाई विस्तार गर्न सकिने हुन्छ । पछिल्लो पुस्ता त्यसै कारण पनि यसतर्फ आकर्षित बन्दै गइरहेका छन् । राज्यका सबै अंगले सूचना तथा प्रविधितर्फ हातेमालो गर्दै विकास गर्न जरुरी हुन्छ । यसका लागि पनि कोषको भूमिका अति आवश्यक हुन्छ । कोषले सूचना तथा प्रविधि क्षेत्रमा विभिन्न नवीनतम कार्यक्रम ल्याएर जनशक्तिलाई तयार पार्नेदेखि वातावरण सिर्जना गर्नेतर्फ उन्मुख गराउन सक्छ । उदाहरणका लागि, कोषका कुनै कार्यक्रममार्फत सूचना प्रविधिका लागि आवश्यक पूर्वाधार, इन्टरनेट, ल्यापटप वा सफ्टवेयर व्यवस्थापन तथा तालिमका लागि सहजीकरण गर्न सकिन्छ ।

यस्ता कार्यक्रमले मुलुकमा दक्ष जनशक्ति मात्र तयार हुँदैनन्, खाडी मुलुकमा निकै जोखिम मोलेर काम गर्नुपर्ने कातिपय युवाको बाध्यतासमेत अन्त्य हुनेछ र मुलुकमै यस क्षेत्रतर्फ काम गर्न आकर्षित हुन सक्छन् ।

यस्तो अवस्थामा स-साना लगानी प्रवर्द्धन गर्ने तथा नवउद्यमीलाई सहज हुने गरी सूचना तथा प्रविधि क्षेत्रमा कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम ल्याइनुपर्छ ।

कोषले आफूना कार्यक्रममा स्टार्टअप कम्पनीलाई पनि प्राथमिकता दिनु अहिलेको आवश्यकता हो । स्टार्टअपलाई संरक्षण तथा विस्तार गर्ने सरकारको नीतिसमेत रहेकाले त्यसलाई सहयोग हुने गरी यसतर्फ कार्यक्रम ल्याउनु आवश्यक छ । यस्ता कार्यक्रमले नयाँ स्टार्टअपलाई अगाडि बढ्न मलजल पुग्छ भने व्यवसायमा प्रवेश गर्ने सोचिरहेकालाई पनि हिम्मत पलाउँछ । कोष पनि साथमा छ भन्ने महसुस गराउन सकिए त्यस्ता युवा जनशक्तिमा लगानीका क्रममा हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्ने क्षमतासमेत बढ्न जान्छ ।

साथै, अन्य नयाँ-नयाँ योजनालाई प्राथमिकता दिएर उत्पादनशील लगायतका क्षेत्रमा जाने कर्जाको सुरक्षण गरिनुपर्छ । यसतर्फ कोषलाई लैजान सकिए यसले दूरगामी असर पार्ने देखिन्छ ।

अन्त्यमा, कोषले ल्याउने हरेक कार्यक्रम स-साना पुँजीसँग सम्बन्धित हुन जरुरी छ । यस्ता कार्यक्रमले मुलुकको कुल गार्हस्थ उत्पादन र अर्थतन्त्रको विकासका लागि सहयोग पुग्नेतर्फ लगाउन सक्नुपर्छ । कोषको भूमिका प्रभावकारी बनाउने र नवीनतम कार्यक्रम ल्याएर सहजीकरण गर्ने हो भने मुलुक अगाडि बढ्न समय लाग्दैन । यसतर्फ कोषको ध्यान जानु आवश्यक छ ।

नेपालमा सामाजिक सुरक्षाको वर्तमान अवस्था

□ रामकृष्ण आचार्य

नेपालमा हाल सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणलाई संविधानमा मौलिक हकको रूपमा अवलम्बन गरिएको र यसको दायरा उल्लेख्य विस्तार भई जनसंख्याको करिब ३२ प्रतिशत हिस्सा लाभान्वित भएको अध्ययनले देखाएको छ । जीवनयापनका क्रममा आइपर्ने जोखिम न्यूनीकरण गर्न प्रदान गरिएका नगद तथा वस्तुगत टेवा वा सहायता, विपन्न नागरिकका लागि सामाजिक तथा आर्थिक सेवाको सहज प्राप्तिका लागि सञ्चालित कार्यक्रम, विपद्सँग सामना गर्न परिवारलाई उपलब्ध गराइने सहयोग कार्यक्रम, सीमान्तकृत तथा वहिष्करणमा परेका नागरिकलाई समानतामा आधारित सम्मानपूर्ण जीवनयापन गर्न सघाउ पुऱ्याउने खालको आरक्षण, विशेष सेवा-सुविधा नेपालमा सामाजिक सुरक्षाको रूपमा सञ्चालित छन् ।

नेपाल सरकारको एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचना २०८०, अनुसार सामाजिक सुरक्षालाई मूलतः तीन भागमा वर्गीकरण गरेको छ ।

१. सामाजिक सहायता : आर्थिक तथा सामाजिक रूपले विपन्न तथा विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएका, आधार भूत सेवामा पहुँच नभएका व्यक्ति र परिवारका लागि सामाजिक सहायताअन्तर्गत नगद एवं वस्तुगत सहयोग, सामाजिक सुरक्षा भत्ता, छात्रवृत्ति, दिवा खाजा कार्यक्रम पर्छन् ।

२. योगदानमूलक सामाजिक सुरक्षा तथा बिमा : जीविकोपार्जन तथा जोखिमबाट सुरक्षाका लागि गरिने योगदानमूलक सुरक्षा तथा सामाजिक बिमा यसअन्तर्गत पर्दछन् । जस्तै, योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण, सामाजिक सुरक्षा कोषका सुरक्षा योजना, स्वास्थ्य बिमा, दुर्घटना बिमा सुविधा आदि ।

३. सीप विकास, श्रम बजारमा पहुँच तथा रोजगारी प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरू : सामाजिक सहायतालाई सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५, योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षालाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ ले समेटेको छ । यसमा श्रम बजार, प्रतिस्पर्धा र स्रोत सुनिश्चितताका लागि योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षालाई प्रवर्द्धन गर्ने राज्यको प्राथमिकतामा छ ।

सरकारी कर्मचारीका लागि सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्था गर्न विसं १९९१ मा प्रधानमन्त्री जुद्धशमशेरबाट पेन्सनका लागि 'सैनिक द्रव्य कोष' स्थापना गरिएको भनिन्छ । विसं २००१ मा निजामती कर्मचारीका लागि निजामती सञ्चय कोष स्थापना गरियो ।

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनले सबैका लागि सामाजिक सुरक्षा भन्ने उद्देश्यका साथ विश्वव्यापी सामाजिक सुरक्षा प्रवर्द्धनमा वकालत गर्दै आएको छ । सन् १९४८ मा जारी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार घोषणापत्रले सामाजिक सुरक्षालाई नागरिकको आधारभूत मानव अधिकारका रूपमा स्वीकार गरेको छ । सन् १९८४ मा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनबाट भएको सामाजिक सुरक्षा न्यूनतम मापदण्ड सम्मेलनले ९ प्रकारका सामाजिक सुरक्षालाई परिभाषित गरेको छ । यी प्रकारमा बिरामी, प्रसूति, रोजगारीमा घाइते, बेरोजगारी, वृद्धावस्था, मृत्यु, अशक्तता वा अक्षमता, औषधोपचार प्रावधान र परिवार तथा बालबालिकासम्बन्धी प्रावधान रहेका छन् । नेपालमा सामाजिक न्याय र सामाजिक सुरक्षाका

केही संयन्त्रलाई विगतदेखि प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा प्रयोग गर्ने प्रयासस्वरूप सरकारी कर्मचारीका लागि पेन्सन र सञ्चय कोष साँघुरो विचारधाराबाट सञ्चालित भएको थियो । नेपालको संविधान, २०७२ ले सामाजिक न्याय र सामाजिक सुरक्षालाई मौलिक हकका रूपमा व्यवस्था गरेबाट नागरिक तथा लक्षित वर्गको संरक्षण एवं विकासमा राज्यले विशेष जोड दिएको देखिन्छ । नेपालमा विसं. २०५२ देखि ७० वर्ष वा सोभन्दा माथिका वृद्धवृद्धालाई प्रतिमहिना रु. १०० भत्ता दिने व्यवस्था प्रारम्भ भयो । सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा तत्कालीन सरकारद्वारा प्रारम्भ गरिएको यस अवधारणालाई नेपालको इतिहासमा अविष्मरणीय कार्य मानिन्छ । त्यस्तै, अहिले ६८ वर्ष नाघेका सबैलाई, ६० वर्ष नाघेका दलित, एकल महिला र कर्णालीका सबै जनतालाई तथा लोपोन्मुख जातिका सबै उमेर समूहका व्यक्तिलाई मासिक भत्ता दिने व्यवस्था रहेको छ । सबैलाई निःशुल्क स्वास्थ्योपचारअन्तर्गत औषधी वितरण, लक्षित वर्गको निःशुल्क उपचार, मुटुको निःशुल्क उपचार, अपांगता भएकाहरूको निःशुल्क उपचार, निःशुल्क चस्मा वितरणलगायत कार्यक्रम गरिएका छन् ।

कर्मचारी सञ्चय कोष अविच्छिन्न उत्तराधिकारी स्वायत्त संस्थाको रूपमा २०१९ सालमा स्थापित भई नेपालको सामाजिक सुरक्षा कार्य गर्ने सुप्रतिष्ठित संस्थाको रूपमा चिनिँदै आएको छ । स्थायी सरकारको रूपमा सरकारी सेवामा कार्यरत राष्ट्रसेवक सञ्चयकर्ताको मासिक किस्ताबन्दी कट्टीलाई अनिवार्य बचत स्वीकार गरी उक्त रकमको जिम्मा जमानीको भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । दुर्घटना क्षतिपूर्ति, काजकिरिया अनुदान, औषधोपचार सुविधाजस्ता सरकारी सेवामा कार्यरत कर्मचारीको समेत सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्ने एक मात्र निकाय हो, सञ्चय कोष । भन्डै ९० वर्ष पहिले जुद्धशमशेरको पालामा स्थापित सैनिक द्रव्य कोषको विकसित अवस्था हो, आजको सञ्चय कोष । निजामती सेवा ऐन, २०१३ लागू भएपछि निजामती कर्मचारीका लागि पेन्सन र उपदानको व्यवस्था भयो । स्थापनाको ६० वर्ष पार गरिसकेको यो संस्थाको अभिलेख केलाउँदा यसले करिब ६ लाख सञ्चयकर्ताको विश्वास जितेर ४ खर्ब रुपैयाँभन्दा बढी सञ्चय कोष तथा निवृत्तिभरण कोषसहितको वित्तीय स्रोत परिचालन गरी देशकै सबैभन्दा ठूलो वित्तीय संस्था एवं जेठो सामाजिक सुरक्षा संस्थामा परिणत भइसकेको छ । प्रारम्भमा सेवा निवृत्त सैनिकको जीवनयापन सहज बनाउन भन्दै स्थापना गरिएको भए तापनि वर्तमानसम्म आइपुग्दा सञ्चयकर्ताको सञ्चय कोषसँगै योगदानमा आधारित निवृत्तभरण कोष व्यवस्थापनको जिम्मेवारी पाएर निवृत्तभरण तथा उपदान योजना व्यवस्थापनसमेत यसले आरम्भ गरेको छ ।

अलग-अलग कानूनअन्तर्गत स्थापना भएका कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष र सामाजिक सुरक्षा कोषको कार्य क्षेत्रमा दोहोरोपना नहुने गरी नीतिगत सुधार गर्दै यी तीन वटा निकायलाई परिपूरक संस्थाको रूपमा विकास गर्ने नेपाल सरकारको नीति रहेको सन्दर्भमा सरकारी एवं सार्वजनिक क्षेत्रको निवृत्तभरण, सञ्चय कोषलगायत सबै प्रकारको सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थापन गर्नु कर्मचारी सञ्चय कोषको र निजी तथा अनौपचारिक क्षेत्रको कोष व्यवस्थापन सामाजिक सुरक्षा कोषको कार्यक्षेत्र बनाइनुपर्दछ ।

राष्ट्र सेवक कर्मचारी एवं प्राज्ञ पेसाकर्मीको हितका लागि दूरदृष्टि राखेर राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षण प्रदायकको भूमिका निर्वाह गर्ने, नेपाल सरकारलगायत अन्य संगठित संस्था, संस्थान, विद्यालय, विश्वविद्यालय आदिका कर्मचारीको सञ्चय कोषको व्यवस्थापन गरेर अन्तर्राष्ट्रिय जगतसम्मै महत्वपूर्ण सामाजिक सुरक्षण संस्थाका रूपमा पहिचान कायम गर्नु, सञ्चयकर्ताको रकमबाट राम्रो प्रतिफल प्राप्त होस् भनी अत्यधिक लाभ हुने र राष्ट्रिय विकास उन्नीतमा टेवा पुग्ने क्षेत्र पहिचान गरी लगानी गर्ने, सञ्चयकर्ताका लागि दिगो एवं आकर्षक सुविधा उपलब्ध गराइरहन पहल गर्ने, सम्भाव्य सामाजिक सुरक्षण कार्यक्रम विस्तार गर्दै लगेर संगठित क्षेत्रका सबै रोजगारसम्म दायरा विस्तार गरेर कोषलाई नेपालकै प्रमुख सामाजिक सुरक्षण संस्थाका रूपमा स्थापित गर्ने, सञ्चयकर्ताको सामाजिक सुरक्षाका लागि ध्यान पुऱ्याएर विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, यस्तै प्रकृतिका अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको समकक्षी बन्ने, नवीन व्यवस्थापन पद्धतिद्वारा गुणात्मक सञ्जालको विकास र विस्तार गर्ने, सामाजिक सुरक्षण सुविधा व्यवस्थित किसिमले प्रदान गरेर सञ्चयकर्ताले सामाजिक सुरक्षण प्रत्याभूति गर्ने वातावरण बनाएर देशका सबैजसो पेसाकर्मीहरूको आकर्षणको केन्द्र बनाई कोषलाई सन्तुष्ट

सञ्चयकर्ताको संगठनमा परिणत गर्ने आदि उद्देश्य पूरा गर्न लागिपरिरहेको यो संस्था हाल देशकै अग्रणी सामाजिक सुरक्षा प्रदायक तथा सबैभन्दा सबल वित्तीय संस्थाका रूपमा चिनिन्छ ।

हाल सामाजिक सुरक्षा एवं संरक्षणसँग सम्बन्धित कार्यक्रम ११ वटा मन्त्रालय, तिनका विभाग एवं विभिन्न नामबाट सञ्चालित कोषबाट कार्यान्वयन भएका छन् । यी कार्यक्रम सेवा-सुविधा प्रवाहको दृष्टिकोणले १६ प्रकारमा र सञ्चालन भएका स्कीम र सुविधाको संख्या ८० भन्दा धेरै छन् । सामाजिक सहयोगसम्बन्धी ३९ वटा, सामाजिक बिमा तथा अनुदानसम्बन्धी २० वटा, योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी ११ वटा, श्रम बजार र रोजगारी सम्बन्धी ६ वटा छन् । हालसम्म सञ्चालित सामाजिक सुरक्षासँग सम्बन्धीत सबै कार्यक्रम संघबाट स्रोत सुनिश्चित भई सञ्चालित छन् । स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रमा पर्ने आधारभूत शिक्षा र स्वास्थ्यलगायत साभ्रा अधिकारका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम पनि संघबाटै स्रोत व्यवस्थापन गरी सञ्चालित छन् । संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रका र स्थानीय तहबाट सञ्चालन गरिनुपर्ने कार्यक्रम २० वटा छन् । विगत केही वर्षदेखि सरकारले प्रस्तुत गर्ने बजेटमा सामाजिक सुरक्षाका लागि विनियोजित रकम पुँजीगत खर्चको रकमभन्दा बढी हुने गरेको छ ।

नेपालमा हालसम्मको अभ्यासलाई हेर्दा कृषिसम्बन्धी व्यवसायमा संलग्न व्यक्तिहरू, गैरव्यावसायिक पशुपालक, दुग्ध उत्पादन क्षेत्रका व्यक्ति, दैनिक ज्यालादारीमा काम गर्ने कामदार, सडक तथा फुटपाथमा व्यापार गर्ने व्यक्ति, सिकर्मी, डकर्मी तथा निर्माणमा संलग्न व्यक्तिहरू, सार्वजनिक सवारी सञ्चालनमा संलग्न व्यक्ति, अनौपचारिक क्षेत्रका अन्य श्रमिकका लागि सामाजिक सुरक्षाको दायरामा ल्याउन राज्यले पहलकदमी लिई समेट्नुपर्ने छन् ।

अबका चुनौतीहरू :

- योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा सबैलाई आबद्ध गर्नु
- सामाजिक सुरक्षालाई आर्थिक, सामाजिक विकासका अन्य क्षेत्रका नीति तथा कार्यक्रमसँग आबद्ध गर्नु
- जोखिममा रहेका वर्ग तथा समुदायको पहिचान गरी सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणका कार्यक्रममा उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्नु
- सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणमा संगठित निजी क्षेत्र र अनौपचारिक क्षेत्रबाट ठूलो दायित्व वहन गराउनु
- सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणसम्बन्धी कार्यक्रमलाई वित्तीय रूपमा दिगो बनाउनु
- नगद हस्तान्तरणभन्दा अन्य वस्तु तथा सहायता योजना प्राथमिकतामा राख्नु
- सामाजिक सुरक्षालाई नागरिक अधिकारको रूपमा साथै बढी आवश्यकता भएकालाई प्राथमिकता प्रदान गर्नु
- सामाजिक सुरक्षा योजनालाई एकीकृत रूपमा सञ्चालन गरी दोहोरिएका कार्यक्रमलाई एकीकरण गर्नु
- लाभग्राहीको तथ्यांक यकिन गरी मितव्ययी रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु
- सरकारले अनुगमन, मूल्यांकन संयन्त्रको उचित प्रबन्ध गर्नु

संघीयतामा सामाजिक सुरक्षा

प्रदेश र स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकारभित्रका सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी कार्य तत् सरकारहरूले गर्ने, नेपाल सरकारले नीतिगत प्राबधानमा केन्द्रित हुँदा कार्यक्रम प्रभावकारी हुन सक्दछ ।

नेपाल सरकारले सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी एकीकृत सूचना प्रणालीको निर्माण र सञ्चालन सहजीकरण गर्ने, स्थानीय

तहमा समाधान गर्न नसकिएका र प्रदेश एवं संघीय तहमा प्राप्त भएका गुनासा सुनुवाइ र समाधान, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा प्राविधिक सहयोग आदान-प्रदान तथा क्षमता विकास गर्नुपर्दछ ।

प्रदेश सरकारले प्रादेशिक तहमा सञ्चालित सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमको अनुगमन, नियमन गर्ने, स्थानीय तहमा समाधान गर्न नसकिएका गुनासा सुनुवाइ र ब्यवस्थापन गर्ने, गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा कार्यान्वयन गरिएका कार्यक्रमको समन्वय र सहजीकरण गर्ने, प्रदेशभित्र आइपर्ने आकस्मिक जोखिम सामना गर्न संस्थागत क्षमता विकासका लागि काम गर्नुपर्दछ ।

स्थानीय सरकारले आफ्नो तहभित्रका सेवा प्राप्त गर्न योग्य व्यक्ति तथा परिवारको अभिलेख तयार गर्ने, स्थानीय स्रोत-साधन परिचालन गरी सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी सेवा प्रवाह व्यवस्थित गर्ने, सहकारी संस्था, वन उपभोक्ता समूहलाई परिचालन गरी स्वास्थ्य बिमा, बाली बिमा, पशु बिमामा सहभागी गराउने, स्थानीय तहको बजेटलाई उत्पादनमूलक, रोजगारजन्य आयोजनाको तर्जुमा एवं कार्यान्वयनमा लगाएर काम गर्नुपर्दछ ।

जोखिम र अपठ्यारो स्थितिमा रहेका र रहन सक्ने व्यक्ति तथा परिवारलाई राज्यका तर्फबाट प्रदान गरिने सहयोग, सहूलियत, राहतलगायतका कार्य सामाजिक सुरक्षा हो । नेपालले सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा काम गर्ने संयन्त्रलाई विगतदेखि राम्रोसँग प्रयोग गर्दै आएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा महिलाका लागि सामाजिक सुरक्षा, सबैका लागि सामाजिक सुरक्षा तथा श्रमबजारमा आधारित सामाजिक सुरक्षालगायतका स्वरूपमा बिरामी हुँदाको सुविधा, बेरोजगारी सुविधा, मातृत्व संरक्षण, बालबच्चाको हेरचाहजस्ता सामाजिक सुरक्षाका निश्चित मापदण्ड विकसित भएका छन् । पारदर्शी र व्यवस्थित वितरण प्रणाली, तथ्यांक व्यवस्थापन गर्दै गरिबी निवारण, सामाजिक एकता, समानता कायम गर्ने मानव अधिकारको माध्यमका रूपमा सामाजिक सुरक्षा प्रणाली लागू गर्नुपर्दछ ।

नेपालमा सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन तथा परिचालन

□ लक्ष्मण ज्ञवाली

विषय प्रवेश

घाटा बजेट वा घाटा वित्त परिचालनको आधारश्रोत, माध्यम वा औजार सार्वजनिक ऋण हो । जुन राज्य कोषको दायित्व वा पछि फिर्ता गर्नुपर्ने रकमको रूपमा लिइन्छ । तसर्थ, सार्वजनिक ऋण सरकारको अल्पकालका लागि आय एवं दीर्घकालका लागि दायित्वको एउटा स्वरूप पनि हो । यस्तो ऋण सरकारले वैदेशिक र आन्तरिक स्रोतबाट जुटाउने गर्दछ । वैदेशिक स्रोत द्विपक्षीय र बहुपक्षीय निकायहरूबाट प्राप्त ऋण हो भने आन्तरिक स्रोत केन्द्रीय बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था र सर्वसाधारणबाट ऋण लिएर गर्ने खर्च हो । सार्वजनिक खर्चका लागि सरकारद्वारा लिइने ऋणलाई नै समग्रमा सार्वजनिक ऋण भन्ने गरिन्छ ।

नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुकका लागि बढ्दो पूँजीगत आवश्यकता पूरा गर्न राजस्व र अनुदानबाट मात्र प्राप्त आय पर्याप्त हुँदैन त्यसैले सरकारले प्रत्येक वर्ष आमदानी (राजस्व र अनुदान) भन्दा बढी खर्च गर्ने गरी घाटा बजेट प्रस्तुत गर्दै आएको छ । यसरी हुने बढ्दो खर्च र सीमित आमदानीबीच तादात्म्यता तथा सन्तुलन मिलाउने गरी ल्याइने घाटा बजेट पूर्ति गर्ने माध्यमका रूपमा सार्वजनिक ऋण उठाउने गरिन्छ । यथार्थमा अल्पकालीन आवश्यकता पूर्ति गर्न दीर्घकालिन दायित्व स्वीकार्यताका रूपमा ग्रहण गरिने सार्वजनिक ऋणको परिचालन सरकारको आवश्यकता र सामर्थतामा निर्भर रहन्छ ।

सार्वजनिक ऋण : विगत तथा वर्तमान अवस्था:

नेपालमा सार्वजनिक ऋण परिचालन र व्यवस्थापनको इतिहास आधा शताब्दीभन्दा बढी भइसकेको र यस क्रममा सो व्यवस्थापनका विविध आयाम र जोखिमका क्षेत्रहरू पनि विस्तार हुँदै गएका छन् ।

नेपालको इतिहासमा पहिलो पटक वि.सं. २००८ मा बजेट प्रणालीको शुरुवात भएको भए तापनि आर्थिक वर्ष २०१८/१९ को बजेटमा पहिलो पटक आन्तरिक ऋण बजेटको हिस्सा बनेको थियो ।

नेपालले वैदेशिक सहायता लिई पहिलो बजेटबाट नै खर्च गरेको इतिहास रहेको पाइए तापनि आर्थिक वर्ष २०२०/२१ बाट मात्रै वैदेशिक ऋण लिई सार्वजनिक खर्च गरेको देखिन्छ ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको वार्षिक प्रतिवेदन ०७९।०८० अनुसार आर्थिक वर्ष २०७९।८० को अन्त्यसम्म नेपाल सरकारको कुल ऋण दायित्व रु.२२ खर्ब ९९ अर्ब ३५ करोड २४ लाख पुगेको छ । जसमध्ये आन्तरिक ऋण रु.११ खर्ब २९ अर्ब १० करोड ३७ लाख रहेको छ भने वैदेशिक ऋण रु.११ खर्ब ७० अर्ब २४ करोड ८७ लाख रहेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०७९।८० को कुल ग्राहस्थ उत्पादनको अनुपातमा नेपालको कुल ऋण दायित्व ४२.७३ प्रतिशत रहेको छ । जसमा वैदेशिक ऋण २१.७५ प्रतिशत र आन्तरिक ऋण २०.९८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । नेपालको कुल जनसंख्या २ करोड ९१ लाख ६४ हजार ५ सय ७८ राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रतिवेदनलाई आधार मान्दा आर्थिक वर्ष २०७९।८० सम्म प्रतिव्यक्ति कुल ऋण दायित्व करिब रु.७८,८४० रहेको छ ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनमा संलग्न निकाय:

सार्वजनिक ऋणसम्बन्धी काम अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र नेपाल राष्ट्र बैंकमार्फत व्यवस्थापन गरिँदै आएकोमा ऋण व्यवस्थापनको आधारभूत कार्य ३ वटै निकायको नभएकोले व्यवस्थापनमा जटिलता आएको महसुस गरी नेपाल सरकारले अर्थ मन्त्रालयको मातहतमा रहने गरी सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको रूपमा विभाग स्तरीय संरचना विक्रम सम्वत् २०७५ पौषमा स्थापना गरेको छ । सरकारले लिएको वा उठाएको आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋणको अभिलेख, भुक्तानी र लेखाङ्कनको अतिरिक्त सरकारको आन्तरिक वा बाह्य स्रोतबाट प्राप्त ऋण रकमलाई सार्वजनिक संस्थामा लगानी, व्यवस्थापन र असुलीको कार्य महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट नै गर्ने साविकको व्यवस्था यथावत छ भने अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता र आर्थिक नीति विश्लेषणको लागि छुट्टाछुट्टै महाशाखाको काम समेत यसै कार्यालयबाट गर्ने व्यवस्था सरकारले मिलाएको छ ।

देशको द्रुत आर्थिक विकास र आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न एवं सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन र वित्तीय तथा मौद्रिक नीतिबीच सामञ्जस्यता कायम गर्न समसामयिक कानुनको आवश्यकता महसुस भई सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९ तर्जुमा भएको छ । जस अनुसार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले गरेको सिफारिसको सीमाभित्र रही अर्थ मन्त्रालयले प्रत्येक आर्थिक वर्षका लागि आय-व्ययको प्रक्षेपण, बैङ्किङ्ग क्षेत्रको तरलता र समष्टिगत आर्थिक परिसुचकहरूको विश्लेषण गरी सार्वजनिक ऋणको प्रक्षेपण र उठाउने कार्य हुँदै आएको छ ।

नेपालमा सरकारी खर्च व्यवस्थापनका लागि नपुग स्रोत आन्तरिक तथा बाह्य ऋण असुलीबाट गर्ने गरिन्छ । सामान्यतः बाह्य ऋणको जिम्मेवारी अर्थ मन्त्रालयबाट र आन्तरिक ऋणको जिम्मेवारी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बहन हुँदै आएकोमा सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९ आएपछि आन्तरिक तथा बाह्य दुवै ऋणको व्यवस्थापन सहित आन्तरिक ऋण बोलकबोल र निष्कासन पनि सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय मार्फत हुने भएको छ । साथै, बजार निर्माता र बित्री एजेन्टको कारोबार गर्न इजाजत दिने र कारोबार अनुगमन समेत सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय मार्फत हुने भएको छ । कार्यालयले आन्तरिक ऋण स्वीकृत वार्षिक ऋण निष्कासन तालिका, बोलकबोल तालिका र संशोधित तालिका नेपाल राष्ट्र बैंकलाई जानकारी गराई कार्यालयको वेबसाइट मार्फत सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

आन्तरिक ऋण परिचालनमा प्रयोग हुने ऋणपत्रहरूको संक्षिप्त जानकारी:

सामान्यतः नेपाल सरकारले घाटा बजेट पूर्ति गर्ने स्रोतको रूपमा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने गरेको पाईन्छ । नेपाल सरकारले सरकारी वित्तको समुचित परिचालन गर्नको लागि प्रचलित कानुनको अधिनमा रही आवश्यक परिमाणमा एकै पटक वा पटक पटक गरि कुनै एक वा एक भन्दा बढी प्रकारका ऋणपत्र निष्कासन गरि आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने गर्दछ । नेपालमा आन्तरिक ऋण परिचालनका लागि ट्रेजरी बिल, विकास ऋणपत्र, राष्ट्रिय बचतपत्र, नागरिक बचतपत्र र वैदेशिक रोजगार वचतपत्र जस्ता ऋणपत्रहरूको प्रयोग गरि आन्तरिक ऋण उठाउने गरिएको छ ।

क. ट्रेजरी बिल: मुद्रा बजारको प्रमुख उपकरणको रूपमा रहेको ट्रेजरी बिल एक वर्ष वा सो भन्दा कम अवधिको राष्ट्र ऋण उठाउन प्रयोग गरिने अल्पकालिन सरकारी ऋणपत्र हो । प्रमिशरी नोटका रूपमा सर्वप्रथम विक्रम सम्वत् २०१८ सालमा वार्षिक एक प्रतिशत व्याजदरमा रु.७० लाख अंकित मूल्यमा ९० दिने ट्रेजरी बिल निष्काशन गरिएको थियो । विक्रम सम्वत् २०४५ साल मंसिर १० गतेदेखि बोलकबोल प्रक्रियाबाट निष्काशन हुँदै आएको यो ऋणपत्र २०४८ पुस देखि साप्ताहिक रूपमा निष्काशन गरिँदै आएको छ । हाल ट्रेजरी बिलको निष्काशन इलफ्लिभ दृष्यमप्लन कथकतभ को माध्यमबाट हुँदै आएको छ । ट्रेजरी बिलको निष्काशनमा बट्टाकट्टा कटाएर बाँकी रकम मात्र नेपाल सरकारको खातामा जम्मा गरिन्छ भने भुक्तानी अवधि पुगेपछि

- अंकित मूल्यमा पूरै भुक्तानी गरिन्छ । नेपालमा हाल २८ दिने, ९१ दिने, १८२ दिने, र ३६४ दिने ट्रेजरी बिलहरू प्रचलनमा रहेका छन् ।
- ख. विकास ऋणपत्र: सरकारलाई देशको आर्थिक विकासको लागि आवश्यक माध्यम तथा दीर्घकालिन अवधिको स्रोत जुटाउने उद्देश्यले यस्तो ऋणपत्र दुई वा दुई वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि निष्काशन गरिन्छ। सर्वप्रथम विक्रम सम्बत् २०२० सालमा वार्षिक ६ प्रतिशत व्याजदरमा रु.१ करोड ३१ लाख बराबरको विकास ऋणपत्र जारी गरिएको थियो । वि.सं.२०६१ जेष्ठदेखि यो ऋणपत्र कुपन दर तोकि बोलकबोलको माध्यमबाट निष्काशन गर्न थालिएकोमा वि.सं.२०७२ देखि यो ऋणपत्रको व्याजदर बजारले नै निर्धारण गर्ने गरि बोलकबोलमा एकल ब्याजदर विधि प्रयोग गर्ने व्यवस्था शुरु गरियो । हाल विकास ऋणपत्रको दोस्रो बजार कारोवार नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेड (NEPSE) मार्फत हुने व्यवस्था रहेको छ ।
- ग. राष्ट्रिय बचतपत्र: पूँजि बजारको उपकरणको रूपमा रहेको यो ऋणपत्र तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधिको लागि विक्रम सम्बत २०४० सालदेखि निष्काशन गरिँदै आएको छ । तोकिएको अवधिभित्र Over the Counter (OTC) प्रक्रियाबाट निष्काशन गरिने यो ऋणपत्र सर्वसाधारण नेपाली नागरिकका अलावा खुला बजार सञ्चालन समितिले तोके बमोजिमका संस्थाले खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। यस्तो ऋणपत्र अंकित मूल्य र निर्धारित कुपनदरमा स्टक वा प्रमिशरी नोटको रूपमा निष्काशन गरिन्छ।
- घ. नागरिक बचतपत्र: गैर-बैंकिङ क्षेत्रबाट आन्तरिक बचतको अधिकतम परिचालन गर्न आ.व.२०५८/५९ देखि यो ऋणपत्र निष्काशन गरिएको हो । यो बचतपत्र ५ वर्ष वा सो भन्दा बढी अवधिको लागि निष्काशन हुन्छ । छ। तोकिएको अवधिभित्र Over the Counter (OTC) प्रक्रियाबाट निष्काशन गरिने नागरिक बचतपत्र सर्वसाधारण नेपाली नागरिकले मात्र खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । यस्तो ऋणपत्र अंकित मूल्य र निर्धारित व्याजदरमा स्टक वा प्रमिशरी नोटको रूपमा निष्काशन गरिन्छ ।
- ङ. वैदेशिक रोजगार बचतपत्र: मुलुक बाहिर रोजगारीमा संलग्न नेपाली नागरिक तथा गैर-आवासीय नेपालीले विदेशमा आर्जन गरेको रकम लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्ने, बैधानिक माध्यमबाट विदेशी मुद्रा भित्राउने र देश विकासको निम्त वित्तीय साधन जुटाउनको लागि जारी हुने मध्यमकालीन अवधिको बचतपत्र वैदेशिक रोजगार बचतपत्र हो। यो बचतपत्र सर्वप्रथम विक्रम सम्बत् २०६७ साल असारदेखि निष्काशन गर्न शुरु गरिएको हो। तोकिएको अवधिभित्र Over the Counter (OTC) प्रक्रियाबाट निष्काशन गरिने यो बचतपत्रको अवधि र यसमा पाउने ब्याजदर नेपाल सरकारले तोकिएदिए बमोजिम हुने गर्दछ ।
- च. विशेष ऋणपत्र: सरकारले विशेष उद्देश्य परिपूर्ति गर्नका लागि सर्वप्रथम विक्रम सम्बत् २०२३ सालमा जग्गा क्षतिपूर्ति र बन क्षतिपूर्ति बण्डको रूपमा यो ऋणपत्र निष्काशन गरेको थियो । यस्तो ऋणपत्र स्टकको रूपमा संस्थाहरू बीचमा मात्र खरिद विक्री गर्न सक्ने गरी १ वर्ष वा बढि अवधिका लागि निश्चित व्याजदर र अंकित मूल्यमा निष्काशन गरिएको थियो । हाल यस्तो ऋणपत्र जारी भएको पाइँदैन ।
- छ. प्राइज बण्ड: सर्वसाधारणमा रहेको स-साना बचत रकमलाई परिचालन गर्ने उद्देश्यले यस्तो ऋणपत्र सर्वप्रथम आ.व.२०२३/२४ मा भुक्तानी अवधि समाप्त भएपछि बण्ड लिइ आउनेलाई साँवा भुक्तानी दिने गरि अंकित मूल्यमा रु. नौ लाख बराबरको निष्काशन गरिएको थियो ।
- ज. बियर बण्ड: निश्चित भुक्तानी अवधि तथा व्याजदर तोकि निष्काशन गरिएको यस्तो ऋणपत्र भुक्तानी म्याद समाप्त भएपछि ऋणपत्र लिई आउने व्यक्तिलाई भुक्तानी गर्ने गरी निष्काशन गरिएको थियो ।

आन्तरिक एवं वैदेशिक ऋण दायित्व तथा प्राप्तीको अवस्था:

नेपाल सरकारको ऋणको वार्षिक प्रतिवेदन २०७९/८० अनुसार नेपालमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को अन्त्यसम्म कुल आन्तरिक ऋण दायित्व रु. ११ खर्व २९ अर्व १० करोड ३७ लाख पुगेको छ । कूल आन्तरिक ऋण दायित्व मध्ये सबैभन्दा बढी विकास ऋणपत्रको अंश रहेको छ ।

नेपालमा सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनमा नपुग स्रोत जुटाउन आन्तरिक ऋणको अलवा बाह्य ऋण समेत उठाउने गरिएको छ । यसरी उठाइने बाह्य ऋण द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सहायताको रूपमा परिचालन हुने गरेको पाइन्छ । सामान्यतः नेपालले बहुपक्षीय ऋण सहायतामा विश्व बैंक, एसियाली विकास बैंक, युरोपियन इन्भेस्टमेन्ट बैंक, युरोपियन आर्थिक केन्द्र, एसियाली पूर्वाधार विकास बैंक, अन्तराष्ट्रिय मुद्रा कोषलगायतबाट ऋण हासिल गरेको छ भने द्विपक्षीय ऋण सहायतामा अस्ट्रिया, बेल्जियम, चीन, फ्रान्स, भारत, जापान, दक्षिण कोरिया, कुवेती फन्ड, रुस, साउदी कोष आदि मुलुकबाट ऋण सहायता हासिल गर्ने गरेको पाइन्छ । नेपालले लिने बाह्य ऋणको ब्याजदर करिब ०.५ प्रतिशत देखि २.५ प्रतिशतसम्म रहेको पाइन्छ र साँवा बुझाउने भाखा लामो अवधि अर्थात् करिब २५ वर्षदेखि ४० वर्षसम्म रहेको पाइन्छ ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयले प्रकाशन गरेको नेपाल सरकारको ऋणको वार्षिक प्रतिवेदन २०७९/८० अनुसार नेपालमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को अन्त्यसम्ममा वैदेशिक ऋण दायित्वको संरचना हेर्दा बहुपक्षीय ऋण रु.१० खर्व २९ अर्व ७६ करोड ३० लाख अर्थात् कुल वैदेशिक ऋणको ८८ प्रतिशत र द्विपक्षीय ऋण रु.१ खर्व ४० अर्व ४८ करोड ५७ लाख अर्थात् कुल वैदेशिक ऋणको करिब १२ प्रतिशत रहेको छ ।

आ.व. २०७९/८० मा कुल वैदेशिक ऋण रु.१ खर्व १९ अर्व ८६ करोड बराबरको कूल वैदेशिक ऋण प्राप्त भएको छ । साँवा भुक्तानी रु.३४ अर्व ६१ करोड ६९ लाख भएकोमा खुद ऋण परिचालन रु.८५ अर्व २४ करोड २१ लाख प्राप्ती भएको देखिन्छ ।

सार्वजनिक ऋण परिचालनको सिमा:

देशको ऋणभार कतिसम्म राम्रो हो भन्ने कुराको मापन गर्ने सन्दर्भमा चलेको विधि त्यो देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातलाई प्रतिशतमा निकाल्नु हो । जम्मा ऋण रकमलाई मुद्रामा मापन गर्ने हो भने त्यो अर्थतन्त्रको आकारसँग निर्भर हुन्छ । त्यसैले अर्थतन्त्रको आकारसँग तुलना गरेर यस्तो ऋण मापन गर्दा ऋणको भार बहन क्षमता प्रस्ट हुने भएकाले यसो गरिएको हो । अर्थात्, ठूलो अर्थतन्त्रमा धेरै र सानो अर्थतन्त्रमा थोरै रकमको ऋण भार बहन क्षमता हुन्छ । अनुपातमा नाप्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग सार्वजनिक ऋणको अनुपातलाई हेर्ने गरिन्छ । अर्थतन्त्रका लागि सार्वजनिक ऋणको अंश कति उपयुक्त हुन्छ भन्ने सन्दर्भमा एकरूपता नरहेको हुँदा अर्थतन्त्रको आकार र सोको वृद्धिदर, निर्यात तथा विदेशी मुद्रा आर्जनका स्रोत, ऋणको उत्पादनशील प्रयोग र सोको व्यवस्थापन क्षमता आदिमा निर्भर रही सार्वजनिक ऋणको सीमा सोही बमोजिम निर्धारण हुने गर्दछ । नेपालमा सार्वजनिक ऋणको प्रवृत्ति हेर्दा निरन्तर रूपमा बढ्दै गएको र वैदेशिक ऋणको तुलनामा आन्तरिक ऋणको गति उच्च रही हिस्सामा समेत बढ्दो अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

ठूलो र सानो दुवै अर्थतन्त्रलाई समान मापदण्ड बनाउन सकिने भएकाले यसो गरिएको हो । यसरी मापन गर्दा पनि कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको कति प्रतिशत ऋण राम्रो हो भन्ने यकिन गरिएको छैन । कुनै अनुसन्धानले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ६० प्रतिशतलाई सीमा मानेका छन् भने कसैले दुई तिहाइलाई । त्यसैले विभिन्न देशले आफ्नो उत्पादन क्षमतालाई अधिकतम बनाउन सक्ने गरी यस्तो ऋणको सीमा निर्धारण गर्ने गरेको पनि पाइन्छ । ऋण सीमाका अतिरिक्त ऋण/निर्यात अनुपात, ऋण राजस्व अनुपात जस्ता पक्षहरूको पनि विश्लेषण समेत आवश्यक छ । विश्वव्यापी रूपमा स्थापित सीमा भन्दापनि प्रतिफल सुनिश्चितता तथा दीगोपनाले ऋण परिचालनलाई निर्देश गर्न सक्नुपर्छ ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्ने पक्षहरू:

- क) घाटा बजेटको व्यवस्थापनको रूपमा सार्वजनिक ऋण परिचालन उच्च आर्थिक बृद्धि हासिल गरिने भएकोले अर्थतन्त्रको उत्पादकत्व क्षमताको विश्लेषण तथा प्राथमिकिकरण आवश्यक छ ।
- ख) दीगो रोजगारी सृजनाका लागि भौगोलिक अवस्थिती/आधारभूत पूर्वाधार र बजारको बिस्तारमा लगानी अभिवृद्धी आवश्यक रहन्छ ।
- ग) अर्थतन्त्र भित्र कुल माग व्यवस्थापन गर्दा उपभोग/लगानी/सरकारी खर्च/आयात/ निर्यात जस्ता पक्षमा स्थायित्व कायम हुने गरि ऋण परिचालन आवश्यक छ जसले गर्दा अन्तर पुस्ता दायित्व समेतलाई आधार मान्न आवश्यक रहन्छ।
- घ) आय तथा क्षेत्रिय असमानता न्युनिकरण गर्न सहायता मिल्ने गरी आयोजना तथा कार्यक्रम छनोट तथा ऋण परिचालन गर्नुपर्छ ।
- ङ) आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दा बजारको तरलता विश्लेषण गरी बजारको लगानी योग्य पुँजि र सरकारको आवश्यकता विचमा सन्तुलन कायम मौद्रिक औजार मार्फत गर्नुपर्छ जसले वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व कायम राख्न मद्दत पुग्छ ।
- च) बैदेशिक ऋण परिचालन नेपालको सन्दर्भमा वार्ता/सम्भौतामा आधारित रहेको अवस्थामा आवश्यकताको पहिचान/सम्भौताका शर्तहरू/ऋण संरचना/भुक्तानी तालिका जस्ता विषयमा विश्लेषण आवश्यक छ ।
- छ) अतिक्रम विकसित मुलुकबाट स्तरोन्नतीको दोसादमा रहेकोले प्राप्त हुने सहूलियतपूर्ण कर्जामा आउने संकुचनको विकल्प विकास सहित उच्च प्रतिफल अपेक्षित आयोजना/कार्यक्रममा उपयोगको नीति लिनुपर्छ ।
- ज) विश्व अर्थतन्त्रमा आएको मन्दि एवं विकसित मुलुकहरूमा आएको संरक्षणवादको अवस्थामा बैदेशिक ऋणमा हुने निर्भरतालाई निरन्तर आन्तरिक क्षमताको दायरा विस्तार गरी कम गर्दै लानु आवश्यक छ ।

निष्कर्ष:

सरकारले गर्नुपर्ने सार्वजनिक व्यय र सार्वजनिक आयको बीचको खाडल पूरा गर्न, घाटा बजेट पूरा गर्न, देशमा उपलब्ध प्राकृतिक, मानवीय लगायतका साधनस्रोतहरूको महत्तम रूपमा परिचालन गरी उच्चतम प्रतिफल प्राप्त गर्न, अर्थ व्यवस्थामा समय समयमा देखापर्ने आरोह र अवरोहबाट अर्थतन्त्रमा पर्ने नकारात्मक असरलाई न्यूनीकरण गर्न, प्राकृतिक विपतको समयमा तत्काल गर्नुपर्ने कामका लागि स्रोतको प्रबन्ध गर्न, आन्तरिक द्वन्द्व, बाह्य आक्रमणबाट समेत अर्थतन्त्रमा पर्ने नकारात्मक असरलाई न्यूनीकरण गर्न सार्वजनिक ऋणको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । तसर्थ: सार्वजनिक ऋणको श्रोत, ऋणको संरचना, प्रयोगमा ल्याइने औजार, ऋणमा अन्तरनिहित हुने शर्तहरू, लगानीमा हुने प्रतिफल, अन्तरपुस्ता दायित्वको अवस्था, आर्थिक स्थायित्वको प्रयत्न, ऋण भुक्तान क्षमता जस्ता विषयमा गहन मन्थन सहित ऋण परिचालन हुन सकेमा अल्पकालिन आवश्यकता परिपूर्ति सहित दीर्घकालमा स्थायित्व सहितको आर्थिक बृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री:

- नेपाल सरकारको ऋणको वार्षिक प्रतिवेदन, आर्थिक वर्ष २०७९।८०
सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९
नेपाल राष्ट्र बैंक राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन मार्गदर्शन, २०७४
www.pdmo.gov.np,
www.nrb.org.np,
www.ekantipur.com

Evolution of Cryptocurrency Taxation: A Comparative Analysis of Global Regulatory Approaches with Emerging Challenges in Taxation Law

■ Dr. Newal Chaudhary

Assistant Professor and Advocate

Introduction

In ancient times, trade and transactions were conducted through bartering or using physical commodities as currency. Much like the era of the Mahabharata, where transactions were based on the exchange of goods or precious metals like gold and silver, cryptocurrency represents a modern evolution in the concept of currency. Just as the characters in the Mahabharata navigated through a complex web of alliances and betrayals, cryptocurrency operates within a complex digital ecosystem, utilizing cryptographic principles to secure transactions and establish trust in a decentralized manner. While the modes of exchange may have transformed over time, the fundamental human need for a reliable medium of exchange remains constant, echoing the timeless themes of commerce and trust exemplified in ancient epics like the Mahabharata. Crypto-currency is a form of digital currency utilizing cryptographic techniques for secure financial transactions and to regulate the creation of additional units. It facilitates peer-to-peer transactions across a decentralized network, offering individuals a borderless medium for conducting financial activities. Cryptocurrency (also known as crypto) is a digital or virtual currency that uses cryptography for security. It operates without the control of any central bank or government. Cryptocurrencies do not have a central issuing or regulating authority, but instead use a decentralized system to record transactions and issue new units¹. The advent of cryptocurrencies like Bitcoin and Ethereum has given rise to new financial models that do not rely on traditional intermediaries like banks. Known as decentralized finance (DeFi), these models allow people to lend, borrow, trade, and invest peer-to-peer using blockchain technology. Imagine money without borders, banks, or middlemen which is the dream of cryptocurrency and Decentralized Finance (DeFi), a potent duo reshaping the financial landscape. Cryptocurrencies, like Bitcoin, are digital tokens secured by cryptography that enable peer-to-peer transactions and programmable money. These tokens fuel DeFi, a

1 *Kaspersky Lab, "What is Cryptocurrency?" (last visited Feb. 18, 2024), available at*

<https://usa.kaspersky.com/resource-center/definitions/what-is-cryptocurrency>.

network of applications built on blockchain technology. Think of DeFi as a financial playground where you can borrow, lend, trade, and even get insurance, all without relying on traditional institutions. This disrupts the status quo, empowering users and potentially offering lower fees and greater accessibility. Cryptocurrencies act as the fuel, powering DeFi's innovations, while DeFi fosters demand for specific cryptocurrencies, creating a symbiotic dance. It is still early days, with security concerns and laws taking time to catch up. Yet, the potential is undeniable - a future where finance is more inclusive, transparent, and user-driven, all thanks to this revolutionary partnership. While bringing innovation, cryptocurrency and DeFi also pose regulatory and legal challenges. A key area is taxation- as these new assets and activities generate income, questions arise as to how they should be treated and taxed. There are also challenges around enforcing compliance given the pseudonymous nature of cryptocurrency². This article analyzes emerging tax issues with cryptocurrency and DeFi across major economies like India, France, China, and Nepal. It also provides examples to show the practical issues that tax authorities encounter. A clear legal framework is needed so that all stakeholders, taxpayers, intermediaries, and regulators can understand reporting obligations and implications. Well-designed regulations can support innovation while also ensuring tax contribution from this rapidly growing space.

Key Tax Issues

In ancient times, including the era of the Mahabharata, taxation was a common practice utilized by rulers to finance the administration of their kingdoms, support military endeavors, and uphold societal infrastructure. Tributes, levies, and contributions were collected from various sources such as agricultural produce, trade, and property, forming the economic backbone of governance. The Manusmriti, an ancient legal text, provides insights into the taxation system of that time, mentioning various types of taxes and duties imposed on different sections of society. For example, there were taxes on agricultural produce (kṣetra-kara), professional earnings (vṛtti-kara), trade and commerce (vāṇijya-kara), and property (bhūmi-kara). In modern times, taxation serves a similar purpose but operates within a more complex and structured framework. Governments impose taxes on individuals, businesses, and other entities to generate revenue for public expenditures and services. These taxes include income tax, sales tax, property tax and corporate tax, among others. The collected revenue is used to fund essential services such as education, healthcare, infrastructure development, defense, and social welfare programs. Tax is a compulsory financial charge or levy imposed by the government on individuals, businesses, or other entities to fund public expenditures and government operations. It is essentially a contribution made by citizens and businesses to support the functioning of public services,

² When it comes to cryptocurrency, the term "pseudonymous" refers to the fact that transactions are linked to unique identifiers (like wallet addresses) but not directly to real-world identities. It's like using a nickname instead of your actual name.

infrastructure, and programs that benefit society as a whole. It basically refers to an amount of money that a government requires people to pay according to their income, the value of their property, etc., and that is used to finance the activities performed by the government³. A tax is a mandatory financial charge or levy imposed on individuals or businesses by a government entity (local, regional, or national) to collect revenue which is utilized to fund various public services and expenditures. There are different types of taxes, each with its own characteristics and purposes. The following are some common examples:

- Income Tax: A tax levied on individuals and businesses based on their income.
- Sales Tax: A tax levied on the sale of goods and services.
- Property Tax: A tax levied on the value of real estate.
- Payroll Tax: A tax levied on both employers and employees to fund social security and Medicare.

While taxes may seem like a burden, they play a crucial role in funding essential public services that benefit everyone in society. The specific taxes you pay and the rate you pay them at depend on various factors, such as your location, income, and assets. Tax avoidance is legal, while tax evasion is illegal. Tax avoidance involves using legal means to minimize your tax bill, while tax evasion involves deliberately hiding income or assets from the government to avoid paying taxes.

Some key tax issues associated with cryptocurrency and DeFi include:

Characterization for tax purposes: Are cryptocurrencies currencies, commodities, securities, or altogether new assets? The characterization impacts how income and gains are taxed.

Valuation and record-keeping: Cryptocurrencies have complex valuation challenges because of volatility and tracing difficulties on public blockchains⁴. These issues make tax calculation and compliance tough.

Transparency and reporting: The pseudonymous nature of crypto transactions makes it hard for authorities to identify taxpayers and ensure reporting compliance. This can enable tax evasion.

Cross-border transactions: Cryptocurrencies facilitate cross-border transfers. This raises questions around which country has the right to tax different transactions and activities.

New income sources: DeFi introduces new sources of taxable income like staking rewards, lending fees, and liquidity mining. Their treatment is often unclear.

³ *Encyclopaedia Britannica, "Tax," available at <https://www.britannica.com/dictionary/tax> (last visited Feb. 18, 2024).*

⁴ *A blockchain is essentially a shared, digital ledger that records transactions across a network of computers in a secure and transparent way. Imagine it like a giant, public spreadsheet that everyone can see but no one can tamper.*

The analysis below examines each of these issues and how different countries are responding. It highlights the uncertainty in many areas of crypto tax law, both internationally and specific to least developed countries like Nepal.

International Perspectives

Comparing tax laws across Nepal, India, China, and France reveals a diverse landscape. Nepal leans towards a progressive income tax system, with lower rates for individuals and increasing rates for businesses. India employs a more complex structure, featuring multiple slabs for individual income and a Goods and Services Tax (GST) on most goods and services. China has a progressive individual income tax and a Value-Added Tax (VAT) system, with additional levies on specific industries. France, known for its social safety net, boasts a progressive income tax, VAT, and various social security contributions. While all four countries aim to raise revenue, their approaches differ, reflecting their economic structures and social priorities. Understanding these nuances is crucial for individuals and businesses operating across borders. There is little consistency globally regarding cryptocurrency tax treatment. Countries have used widely different approaches. Broadly, regulations tend to follow one of three approaches:

Tax as business income: Countries like Japan and Australia treat crypto like any other investment where trading gains are subject to income tax. Mined coins⁵ are also taxed as income at market value upon receipt.

Tax as capital assets: The United States and the UK treat cryptocurrency like property or capital assets. Sales attract capital gains tax with some allowances for personal use. The cost basis includes fair market value of coins at mining or acquisition.

Unclear tax treatment: Many countries including India and Nepal have ambiguous regulations. Cryptocurrencies do not cleanly fit into existing tax categories like currency, commodity, stock, or debt. This has created an ambiguity regarding taxpayers about reporting obligations.

These different approaches globally lead to tax challenges around characterization, valuation, and double taxation for cross-border activities. Clearer international guidelines are needed to support compliance and avoid disadvantages for taxpayers or tax authorities depending on their jurisdiction's stance.

Regulatory Approach of India:

Navigating the labyrinthine world of Indian tax laws can be daunting, encompassing both direct and indirect taxes. Direct taxes like income tax levy charges on salary, business profits,

⁵ *Mined coins are newly created cryptocurrencies generated through a process called cryptocurrency mining.*

investments, and capital gains. Individuals pay based on progressive slabs, meaning higher earners contribute a larger share. Companies face a flat 30% corporate tax, with additional surcharges and levies. Profits from asset sales incur capital gains tax at varying rates depending on the asset type and holding period. While wealth tax was abolished in 2015, other direct taxes remain essential. Indirect taxes focus on goods and services consumed within India. The Goods and Services Tax (GST) acts as a single levy on most goods, with rates ranging from 5% to 28% depending on the category. Imported goods attract customs duty at variable rates, while specific domestically produced goods like fuel and tobacco face excise duty. Tax laws in India are governed by both the Central Government and state governments. Some minor tax laws are governed by the local authorities such as the municipality and the local governments. Direct Taxes in India are governed by two major legislations, Income Tax Act, 1961 and Wealth Tax Act, 1957. India has chosen a conservation position so far, but it may move towards a more mature framework. Currently cryptocurrencies are completely banned for use as legal tender or in the payments system under the RBI⁶ bank prohibition. The government also proposes banning private cryptocurrencies entirely under a new Crypto Bill⁷. However, income tax authorities have already begun taxing crypto investments made abroad or on Indian exchanges prior to the RBI restrictions. This ad-hoc taxation reveals the challenges around crypto's legal status and valuation. Below are some key issues highlighted under the Indian approach:

No Legal Status: In the absence of regulations that define cryptocurrencies, their legal status is unclear. With pending litigation, it is uncertain whether to treat them as currency, commodity, capital asset, or altogether new construct.

Tax regardless of Legal Tender: Authorities tax cryptocurrencies regardless of legal tender status. This diverges from foreign exchange or currency taxation which only applies to recognized, sovereign-backed mediums.

Tax Rate Confusion: Cryptocurrency's ambiguous legal construct creates confusion around applicable tax rates. Gains can attract over 30% tax as ordinary income or business profits. But investors argue lower long-term capital gains rates around 10-20% should apply given crypto's capital asset-like economics.

Valuation Complexity: Cryptocurrencies require using global average prices to determine INR value for calculating capital gains. This valuation process is complex with high volatility, multiple global exchanges, and no standard Indian exchange rate.

Retroactive Enforcement: Sudden shifts, like banning bank access to exchanges in 2018

6 *RBI stands for Reserve Bank of India.*

7 *India Today, "Cryptocurrency Bill in Parliament: Proposed Ban, Possible Exceptions, and Private Crypto Explained in 7 Points," Nov. 25, 2021, available at <https://www.indiatoday.in/technology/features/story/cryptocurrency-bill-in-parliament-proposed-ban-possible-exceptions-and-private-crypto-explained-in-7-points-1880740-2021-11-25> (last visited Feb. 18, 2024).*

with later taxation of earlier investments, disrupt public trust in tax rules. Such unpredictability challenges compliance.

Therefore, while IT authorities attempt to tax cryptocurrency, the lack of a tailored tax policy creates uncertainty on reporting obligations. It also risks public backlash if enforcement seems arbitrary relative to earlier stances.

Balanced Approach of France:

France boasts a complex tax system by fusing direct and indirect taxes. For individuals, the main direct tax is progressive income tax, where rates increase with higher income. Social security contributions, paid by both employers and employees, form another significant levy. Wealth tax applies to net assets exceeding a certain threshold. Businesses face corporate tax, currently at 32%/25% depending on size, alongside value-added tax (VAT) on most goods and services. Local taxes add another layer, varying by region and municipality. While complex, France offers deductions and exemptions for things like housing, charitable donations, and healthcare expenses. Compliance is crucial, with penalties for late payments or inaccurate filing. France offers a more balanced alternative that regulates cryptocurrencies within a wider blockchain/DLT framework. Under the PACTE Law of 2019⁸, crypto falls under new bespoke categories called "Digital Assets" (Actifs Numériques) (tokenized assets) and "Cryptocurrency Assets" (Actifs Numériques à Titres Onéreux) (payment/exchange assets like Bitcoin). The law confers both legal recognition and tax obligations tailored to crypto's novel economics. This provides legal clarity while also ensuring crypto and DeFi activities contribute to state funds.

Here are the key components of France's tax treatment of cryptocurrency:

Capital Gains Tax: Cryptocurrencies held as personal investments attract a flat capital gains tax of 30% on profits. This is lower than income tax rates up to 45%, recognizing crypto's capital asset-like characteristics.

Business Income Tax: Income from mining or trading cryptocurrency as a business is taxed at income tax rates. This can reach 45% at the highest bracket and requires proper accounting of crypto-related business profits.

New Tax Regime for NFTs: Non-fungible tokens (NFTs) are classified as "Digital Assets" to distinguish from cryptocurrencies for purchase. Capital gains on NFTs held over 2 years are not taxed in France. This promotes France's art NFT market.

DeFi Taxation Under Review: The growth of DeFi requires reassessing income sources like staking rewards, governance tokens, and fees to users. Amendments may be proposed under

⁸ *The PACTE Law, officially known as Loi n° 2019-486 du 22 mai 2019 relative à la croissance et la transformation des entreprises, is a French law enacted in 2019 with the goal of strengthening and transforming the French economy.*

France's participative democratic model.

Security Tokens: Issuances of digital securities may fall under existing French securities law. This can enable investor protection while also applying proven rules around securities-based income.

By classifying cryptocurrencies distinctly from fiat currencies, commodities, or securities upfront in legislation, France avoids many characterization issues plaguing other countries. Tax obligations are balanced with incentives tied to the assets' unique risks and benefits. This helps to provide legal certainty to taxpayers while also enabling innovation in this emerging space.

Shifting Stance of China:

Navigating the tax terrain of China requires understanding its multi-layered system built on both direct and indirect taxes. For individuals, the progressive Individual Income Tax (IIT) takes a bite out of earnings, while businesses face a flat Corporate Income Tax (CIT). Indirect taxes like the VAT and Consumption Tax target specific goods and services. Residing in China means income earned both domestically and internationally falls under their tax net, but treaties may help avoid double taxation. Foreign-invested enterprises (FIEs) play by the same tax rules as domestic companies, potentially enjoying certain incentives. However, venturing into Special Administrative Regions like Hong Kong and Macau means encountering distinct tax systems. As the world's largest cryptocurrency miner, China plays an outsized role in influencing wider regulatory attitudes. However, China's restrictive stance has whipsawed in recent years causing market upheaval. Under a central bank notice issued in 2021, all cryptocurrency-related transactions were termed illegal financial activity⁹. This continues China's bank prohibition since 2017. However, crypto mining within China has been alternately permitted, then banned, then selectively allowed again. This unpredictable approach has hampered the development of sound tax policy. Cryptocurrency activities have often continued covertly without proper reporting rules amid the legal uncertainty. With the 2021 prohibition, China forwent opportunities to regulate and tax its sizable crypto mining industry in favor of outright banning. This may enable China to pilot a centralized Central Bank Digital Currency (CBDC), the e-CNY, as the only digital token. However, the crypto ban may simply push activities to neighboring countries in a long run.

Unclear Regulatory Environment of Nepal:

Nepal Rastra Bank (NRB) similarly banned banks and financial firms from dealing in cryptocurrencies. Based on general principles, any substantial income from cryptocurrency trading or investments may need to be declared under income tax rules. Failing to report could

⁹ *CNBC, "China central bank vows harsh crackdown on cryptocurrency industry," Sept. 24, 2021, available at <https://www.cnbc.com/2021/09/24/china-central-bank-vows-harsh-crackdown-on-cryptocurrency-industry.html> (last visited Feb. 18, 2024).*

technically be prosecuted as tax fraud or evasion. However, authorities indicate cryptocurrencies are still under regulatory review given their relative novelty in Nepal. Concrete tax measures are uncertain unless formal rules are implemented. This leaves Nepali citizens uncertain on their tax obligations. It also hampers development of sound regulations aligned to the unique facets of this technology. Overall, while no specific cryptocurrency tax rules exist presently in Nepal, investors likely still bear general income tax reporting obligations. However, in the absence of tailored crypto regulations, citizens face ambiguity on compliance requirements. There has been no overall official notice as to why NRB illegalized cryptocurrency transactions.

The following are the potential reasons:

Concerns about financial stability and control: NRB or regulators may seek to limit the adoption of cryptocurrency to retain control over monetary policy, exchange rates, and capital flows. There may also be concerns about the effects on the domestic banking and finance sectors if cryptocurrency adoption becomes widespread.

Risks of money laundering and illicit transactions: Regulators often cite the pseudo-anonymity of cryptocurrencies as a risk for illegal activities like tax evasion, terror financing, and contraband trade. Banning crypto may be viewed as closing potential regulatory gaps.

Revenue protection and ease of enforcement: By banning cryptocurrencies, regulators avoid complexities of classifying and taxing crypto-based income streams. There are also lower costs to enforcing prohibitive rules compared to designing oversight mechanisms.

Consumer protection concerns: High volatility and allegations of market manipulation may raise worries about consumer losses or harms from cryptocurrency participation by Nepal's citizens. An outright ban eliminates such exposure.

Strategic trade and foreign policy interests: Nepal's geo-political condition while situated between China and India introduces complex dynamics. Stances of large neighbors on crypto regulation may influence Nepal's policy position.

Should Nepal Reconsider Its Stance and Regulate Cryptocurrency?

Nepal banned banks and financial institutions from dealing in cryptocurrencies in 2017 owing to the usual cited reasons- risks of instability, money laundering, and criminal abuse. However, given the meteoric rise of the industry over the last 5 years, is it time for the country to reconsider its strict stance?

A tailored yet progressive regulatory approach could unlock manifold opportunities for economic growth, technical innovation and global integration while still addressing associated risks. The core question Nepal must answer is: are the costs of an outright ban truly lower than the benefits of regulation?

Potential Upsides of Crypto in Nepal

Firstly, permitting cryptocurrency with adequate oversight could greatly expand access to capital and investments for micro, small and medium enterprises in Nepal. The pseudo-anonymity of crypto is a concern for regulators, but it also reduces discrimination for retail participants. With sound regulations to prevent abuse, wider adoption can deepen financial inclusion. Secondly, the transparency of distributed ledgers presents a powerful tool against corruption and fraud. Real-time audits on government spending, humanitarian aid, infrastructure contracts etc. powered by blockchain technology can transform delivery efficiency, preventing leakages that hamper Nepal's development. Finally, balanced crypto rules and taxation policies can make Nepal a hub for blockchain innovation, attracting investment in high-skill industries. The country's abundant renewable energy potential also makes cryptocurrency mining a strategic opportunity. Becoming a crypto leader could significantly boost jobs, exports, and economic growth. But risks around price volatility, Cybersecurity and tax evasion cannot be discounted either simply based on optimism. Hence to tap the full potential, Nepal must craft its crypto policy via substantive public-private discourse with eyes wide open to mitigate downsides proactively through thoughtful regulation. With the right framework, cryptocurrency can play a strong role lifting Nepal to new heights of prosperity. Outright dismissal without exploring a calibrated, evidence-based approach seems counterproductive at this stage. This seeks to convey opinions on both pros and cons, while proposing that an absolute prohibition without examination of regulatory measures may not serve Nepal's economic interests properly.

Practical Tax Challenges Globally:

Tax challenges refer to the various difficulties, complexities, and issues that arise when trying to tax or regulate cryptocurrencies and decentralized finance activities.

Some key tax challenges associated with cryptocurrency and DeFi include:

Characterization - Defining what cryptocurrencies are for tax purposes is difficult. Are they currencies, commodities, securities, or something else? This impacts how gains/income should be categorized and taxed.

Valuation - Cryptocurrencies have highly volatile prices and lack consistent pricing data. Determining the fair market value in domestic currency is complex, making tax calculations difficult.

Record keeping - Transacting with cryptocurrencies can make properly documenting taxable events tricky given the blockchain's pseudonymous nature. This can hamper compliance.

New income types - DeFi introduces new forms of taxable income like yield farming rewards, governance tokens, and liquidity pool incentives. Their reporting treatment is often unclear initially.

Cross border flows - Transactions on global blockchains pose challenges around which country has the right to tax what activity, especially for cross-border participants. Requires updated international agreements.

Enforcement - The pseudo-anonymity of crypto also raises audit, investigation, and enforcement difficulties for tax agencies to identify non-compliance or fraud. The burden of proof for allegations can itself be challenging despite transaction transparency on blockchain.

The absence of clear and precise tax rules globally on cryptocurrencies leads to issues around:

- Tax Reporting and Valuation
- Tax Rate Confusion
- Audit Risk
- Tax Investigation Triggers

Tax Reporting and Valuation Difficulties

Calculating capital gains or income involves determining the fair market value in domestic currency when coins are received and when they are sold or exchanged for goods and services.

However, unlike public equities, cryptocurrencies often have:

- Price volatility across different exchanges
- Trading volume opacity
- Lack historical data spanning years

These factors make even finding applicable exchange rates complex. Taxpayers have a duty to find reasonable valuation methods, but authorities may still dispute their approach. Domestic exchanges can ease problems by providing transaction data and fair value estimates tailored to local currency. Overall, the unreliable historical pricing data, extreme volatility, and volume issues with cryptocurrency valuation make tax calculations inherently challenging even with best efforts.

Tax Rate Confusion

Given the novelty of cryptocurrencies, classification confusion can lead to applying incorrect tax rates:

Income or Capital Gains? Many countries treat crypto gains as similar to equities or property which qualify for preferential capital gains rates if held for over 12 months. However, some tax cryptocurrencies like business inventory or ordinary income.

GST/VAT Applicable? Sales of goods and services for cryptocurrencies also create confusion around value-added or sales taxes. Should GST apply based on the value of crypto paid or only on the equivalent fiat currency value? This affects reporting.

Therefore, whether taxes at ordinary income rates, capital gains rates, or other bases apply often remains unclear. This makes properly filing returns difficult. Penalties for miscalculations can be huge.

Audit and Tax Investigation Risks

The transparency of blockchain allows tax authorities to reconstruct full transaction histories and flows. As analytics improve, regulators conduct both random audits and targeted investigations around:

- Tax reporting discrepancies.
- Suspected concealment of crypto assets or income
- Links to cybercrime or money laundering

However, since cryptocurrencies are often held under pseudonyms not directly linked to personal identities, proving tax evasion charges can be difficult. For legitimate taxpayers, privacy coin investments and mixed coins from mining blockchain can still create audit scrutiny even if holdings are properly declared.

Some audit triggers authorities employ include:

Transactions with Darknet Markets¹⁰: Assuming contraband or money laundering risks even if goods/services may be legal or claims unproven.

Coin Mixing Patterns: Disguising transaction sources or tax evasion attempts even when mixing done for privacy reasons and holdings/tax paid properly.

Unexplained Wealth: Large crypto account balances or cash holdings without income declaration or taxes paid commensurate to size of assets. Suspicion of tax fraud.

Therefore, while tools exist to reconstruct blockchain transactions, the pseudo-anonymity of cryptocurrency makes conclusive civil or criminal tax prosecutions difficult. Honest taxpayers still risk heightened scrutiny. More guidance around acceptable audit defenses and disclosure standards based on blockchain data would support compliance.

Practical Example Explaining Tax Challenges

Consider a simplified example centered on a taxpayer named Priya living in India who began mining and investing in cryptocurrencies like Bitcoin back in 2015:

10 *Darknet markets are commercial websites that operate on overlay networks like Tor or I2P that allow hiding IP addresses and anonymous communications. They are most commonly associated with illegal or contraband listings, especially around recreational drugs, and controlled substances. Buyers and sellers conduct transactions using cryptocurrencies like Bitcoin and Monero rather than traditional payment methods. This protects privacy and avoids regulated intermediaries that could identify participants or block payments.*

- **2015:** Priya mines two Bitcoins when prices were around Indian rupee 25,000 per Bitcoin, giving them a total value of Indian rupee 50,000 upon mining. But as cryptocurrencies were relatively new at the time and not covered under Indian tax rules, she did not declare or pay any taxes on these mined coins.
- **2018:** The RBI bans local banks from dealings with crypto exchanges, causing prices to crash. Priya buys 10 more Bitcoin during this dip at INR 300,000 apiece, paying for them using funds abroad. She now has 10 Bitcoin she acquired by trading and 2 Bitcoin she earned from earlier mining.
- **2021:** Bitcoin prices rally 10x to INR 3 million. Priya finds a foreign buyer and sells all 12 coins abroad for INR 36 million, making INR 34 million in capital gains. She expects to pay long term capital gains tax at 10-20% given these were held for over 3 years since mining or buying.
- **2022:** However Indian tax authorities get wind of her transaction and serve tax notices demanding 30% tax on the full INR 36 million gains as business income, treating her mining and trading as a commercial activity!

She faces scrutiny on the following grounds:

Tax liability triggered when the INR 50,000 worth of Bitcoin was mined back in 2015 itself per latest rules (even if rules are not clear then).

She should have also declared trading gains in earlier years before the final liquidity event.

Tax rates are much higher as this is categorized as business activity rather than personal investment.

Consequences: Priya faces 7 years back taxes plus penalties exceeding INR 10 million despite paying some long-term capital gains tax abroad. Her ability to contest categorization as a business is unclear legally and she may need litigation. This fictional but realistic scenario highlights open questions around tax liability timing, categorization confusion, rate uncertainty, and even retroactive enforcement that cryptocurrency investors can face given fast-changing rules. Similar issues around DeFi taxation, proof of tax contributions, and reporting requirements also emerge as adoption advances. Upfront regulations tailored to cryptocurrencies can prevent such challenges to taxpayers and authorities.

Conclusion

As decentralized digital currencies and finance models catalyze innovation globally, policymakers must balance supporting adoption with addressing risks like tax avoidance, fraud, or money laundering. Mature regulations recognize cryptocurrencies as a distinct asset class socially and economically. They confer calibrated tax obligations aligned to this technology's unique facets

and the public interest. However, most jurisdictions including India and Nepal still lack clear guidelines. This leaves taxpayers uncertain on reporting liabilities or compliance standards while also limiting contributions to state revenue as the industry grows rapidly. Globally, divergent regimes additionally create double taxation risks that can disadvantage law-abiding taxpayers and discourage voluntary disclosures further. Therefore, domestic tax reforms must evolve in tandem with diplomatic cooperation around reporting mechanisms and cross-border agreements. In summary, cryptocurrency and DeFi present transformational yet initially disruptive models for taxation. But countries that adopt balanced regulations can reduce compliance costs and economic risks for all stakeholders via greater predictability, fair enforcement, and incentives for socially constructive participation.

References:

<https://www.lawcommission.gov.np/en/wp-content/uploads/2018/10/income-tax-act-alongwith-each-year-financial-acts-amendment-2058-2002.pdf>

https://pkf.trunco.com.np/files/pressReleases/1657006776_Nepal%20Taxation_2022_20220627071956.pdf

<https://pioneerlaw.com/resource/understanding-nepals-taxation-system/>

<https://nepal.gov.np:8443/NationalPortal/view-page?id=94>

https://bakertilly.com.np/storage/download/1654496115_Tax_Fact_2022-23.pdf

https://nepaltradeportal.gov.np/contents?p_p_id=ntipporlets_WAR_tepc&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&_ntipporlets_WAR_tepc_param=displayLegalDocumnet&id=65

<https://cleartax.in/glossary/tax-laws>

<https://www.canarahsbclife.com/tax-university/articles/all-about-tax-structure-in-india>

<https://taxsummaries.pwc.com/india/individual/taxes-on-personal-income>

<https://www.ibm.com/topics/blockchain>

<https://www.simplilearn.com/tutorials/blockchain-tutorial/blockchain-technology>

<https://aws.amazon.com/what-is/blockchain/>

<https://taxsummaries.pwc.com/france/individual/taxes-on-personal-income>

<https://www.china-briefing.com/doing-business-guide/china/taxation-and-accounting/individual-income-tax>

<https://www.coinbase.com/learn/crypto-basics/what-is-defi>

<https://www.investopedia.com/decentralized-finance-defi-5113835>

https://en.ican.org.np/_browsable/file/journals/Net_upload_December_Journal_2023.pdf

<https://www.techtarget.com/whatis/definition/decentralized-finance-DeFi>

<https://cointelegraph.com/learn/defi-a-comprehensive-guide-to-decentralized-finance>

<https://www.coinbase.com/learn/crypto-basics/what-is-cryptocurrency>

Ethical Challenges for Accountants in the Digital Age

■ **Bikrant Acharya**

Manager, DCGF

The digital age has dramatically transformed the landscape of accounting, introducing both new opportunities and challenges. Accountants, once primarily focused on financial reporting, auditing, and compliance, now find themselves at the forefront of technological change, grappling with complex ethical issues that arise from the integration of digital tools and platforms. These issues are not merely technical but fundamentally ethical, as the decisions accountants make can profoundly impact their organizations, clients, and the broader society.

The Evolving Role of Accountants

The role of accountants has expanded significantly with the advent of digital technologies. Being no longer confined to the traditional functions of bookkeeping and financial management, accountants are now expected to possess a deep understanding of digital systems, data analytics, cyber-security, and emerging technologies such as artificial intelligence (AI) and block-chain. This shift requires accountants to continually update their skills and knowledge to remain relevant in a rapidly changing environment.

In this new role, accountants are not just financial stewards but also guardians of ethical conduct in the digital realm. They must ensure that their organizations adhere to ethical standards in the use of technology, protect sensitive information, and maintain the trust of stakeholders. This expanded role brings with it a host of ethical dilemmas, as accountants must navigate situations where the right course of action is not always clear.

Ethical Threats in the Digital Age

The digital age has introduced several ethical threats that accountants must be vigilant about. These threats can undermine the integrity of financial reporting, compromise the confidentiality of sensitive information, and lead to conflicts of interest that may not have been anticipated in the pre-digital era. The following are some of the key ethical threats that accountants must navigate in the digital age:

1. Self-Interest Threat:

Self-interest threats arise when personal or organizational interests unduly influence an accountant's judgment or behavior. In the digital age, this threat is exacerbated by the increased availability of data and the ability to manipulate it using advanced software tools. For example, an accountant might be tempted to alter financial data to meet performance targets or achieve personal financial gain. The ease with which data can be accessed and modified in digital systems increases the risk of such unethical behavior.

To mitigate self-interest threats, accountants must adhere to strict ethical standards and maintain their objectivity. This requires a commitment to transparency and accountability, ensuring that all financial data is accurately reported and that decisions are made in the best interests of the organization and its stakeholders, rather than for personal gain.

2. Familiarity Threat:

Familiarity threats occur when close relationships with clients or employers lead to biased decision-making. In the digital age, this threat is particularly relevant as long-term relationships with clients may be facilitated through continuous digital interactions. The ease of communication and the informal nature of digital platforms can blur the lines between professional and personal relationships, making it more challenging for accountants to maintain their objectivity.

For example, an accountant who has worked closely with a client for many years might become overly sympathetic to the client's interests, leading to decisions that favor the client at the expense of ethical standards. To counteract familiarity threats, accountants must maintain professional boundaries and ensure that their judgments are not influenced by personal relationships.

3. Intimidation Threat

Intimidation threats arise when accountants are pressured, either directly or indirectly, to act in a way that compromises their objectivity. In the digital age, these threats can come from various sources, including hackers who may threaten to expose sensitive information unless certain demands are met. The increasing prevalence of cyber-attacks and data breaches means that accountants must be prepared to deal with these threats and make decisions that prioritize ethical considerations, even in the face of external pressure.

For instance, an accountant might be threatened by a hacker who has gained access to confidential financial data and demands payment to avoid public disclosure. In such situations, accountants must prioritize their ethical obligations and resist pressure to act in ways that

compromise their integrity. This may involve reporting the breach to the relevant authorities and taking steps to mitigate the impact of the attack, even if it may harm the organization's reputation in the short term.

4. Self-Review Threat

Self-review threats occur when accountants are involved in the implementation of digital systems and are then required to evaluate their own work. This can lead to a conflict of interest, as it may be difficult to objectively assess the effectiveness of a system that they were involved in creating or maintaining. The self-review threat is particularly relevant in the context of digital transformation projects, where accountants may be tasked with evaluating the performance of new technologies that they helped implement.

For example, an accountant who played a key role in implementing a new financial reporting system may later be asked to audit the system's performance. In such cases, the accountant's ability to objectively assess the system may be compromised, leading to biased or incomplete evaluations. To mitigate self-review threats, organizations should ensure that independent reviews are conducted by individuals who were not involved in the initial implementation.

5. Advocacy Threat

Advocacy threats arise when accountants are required to promote or advocate for a particular position or decision that compromises their objectivity. In the digital age, this threat is often associated with the promotion of new technologies or digital business models. For example, an accountant might be pressured to endorse a platform-based business model that raises ethical concerns, such as the exploitation of gig workers. The advocacy threat requires accountants to carefully consider the ethical implications of their decisions and to resist pressure to compromise their professional integrity.

For instance, an accountant working for a tech company might be asked to promote the company's use of AI-driven algorithms that optimize pricing strategies. However, if these algorithms result in discriminatory pricing practices, the accountant may face an ethical dilemma between promoting the company's interests and upholding ethical standards. In such situations, accountants must prioritize ethical principles and advocate for fair and transparent practices.

Ethical Considerations in Cyber-security

Cyber-security is one of the most pressing ethical challenges in the digital age. As organizations increasingly rely on digital systems to store and manage sensitive data, the risk of cyber-attacks

has grown significantly. Data breaches can lead to severe financial losses, reputational damage, and legal consequences for organizations. For accountants, the ethical implications of cyber-security are profound, as they are often responsible for overseeing the protection of financial data and ensuring that proper controls are in place to prevent unauthorized access.

The ethical duty of confidentiality is paramount in the context of cyber-security. Accountants must ensure that sensitive information, such as customer data and employee records, is adequately protected from unauthorized access. This involves not only implementing robust cyber-security measures but also staying informed about emerging threats and best practices in data protection. Failure to do so can result in significant ethical breaches, as well as legal and regulatory penalties.

Moreover, accountants must be aware of the potential for intimidation threats in the context of cyber-security. Hackers may attempt to coerce accountants into making unethical decisions by threatening to expose sensitive information or disrupt business operations. In such situations, accountants must prioritize their ethical obligations and resist pressure to act in ways that compromise their integrity. This may involve making difficult decisions, such as reporting a security breach to the relevant authorities, even if it may harm the organization's reputation in the short term.

Accountants must also consider the ethical implications of their actions in the aftermath of a cyber-security breach. For example, if an organization's customer data is compromised, the accountant must ensure that the breach is reported to the appropriate authorities and those customers are informed promptly. This may involve difficult decisions, such as disclosing the breach to the public, which could have negative consequences for the organization's reputation and financial performance. However, ethical considerations demand that the accountant prioritize transparency and honesty in such situations.

Ethical Implications of Platform-Based Business Models

The rise of platform-based business models, such as those employed by companies like Uber, Airbnb, and Facebook, has introduced new ethical challenges for accountants. These platforms create value by connecting consumers with producers, often with minimal physical assets or inventory. While these business models have proven to be highly successful, they also raise significant ethical concerns, particularly in relation to employee rights and governance.

One of the key ethical issues in platform-based business models is the treatment of workers. Many platforms rely on independent contractors rather than employees, which can lead to questions about fair treatment and worker rights. For example, gig workers on platforms like Uber may not receive the same legal protections and benefits as traditional employees, raising ethical concerns about exploitation and inequality. Accountants play a crucial role in evaluating

these issues and ensuring that platform-based businesses operate in a manner that is fair and ethical.

In addition to concerns about worker rights, platform-based business models also raise questions about the balance of power between the platform and its users. For example, platforms like Facebook and Google have significant control over user data, which can lead to ethical dilemmas related to privacy and data protection. Accountants must be aware of these issues and ensure that platforms are transparent in their data collection practices and that users' rights are protected.

The ethical challenges associated with platform-based business models require accountants to balance the commercial interests of the organization with the rights and interests of workers, users, and other stakeholders. This may involve making difficult decisions, such as advising against certain business practices that may be profitable but ethically questionable. Accountants must also stay informed about emerging regulations and legal standards related to platform-based business models to ensure that their organizations remain compliant with the law.

Ethical Challenges in Distributed Ledger Technology (DLT)

DLT, such as block-chain, has the potential to revolutionize the way transactions are recorded and verified. By creating a decentralized and immutable record of transactions, it offers significant advantages in terms of transparency, security, and efficiency. However, the widespread adoption of DLT also introduces new ethical challenges that accountants must address.

One of the primary ethical concerns associated with DLT is the protection of sensitive data. Because this involves the sharing of transaction data across multiple participants, there is a risk that sensitive information could be exposed to unauthorized parties. Accountants must ensure that appropriate measures are in place to protect the confidentiality of this data and to prevent unauthorized access.

‘MSMEs and Sustainable Development: Paving the Way for a Better Tomorrow’

■ Mandira Thapaliya (Editor)

Manager, Head Credit Guarantee Department, DCGF

Joseph Silvanus, CEO of Dolma Consultancy, moderated the discussion. The panelists included Mr. Ramesh Ghimire, CEO of Deposit & Credit Guarantee Fund; Dr. Satyendra Timilsina, Director at the Central Bank (Nepal Rastra Bank); Mr. Sandeep Varma, CEO of CGTMSE; and Mr. Govinda Ghimire, Deputy CEO of NMB Bank. Additionally, Mr. Kim Joon Mo, Senior Deputy Director of the Korea Credit Guarantee Fund, contributed remotely to the panel discussion.

Synopsis and Key Takeaways from the Panel Discussion:

Moderator welcomed the participants and panelists to the panel discussion. He briefly introduced their backgrounds. The moderator underlined that the discussion will be on the critical topic of how MSMEs can contribute to a better tomorrow through sustainable practices. He then requested Mr. Ramesh Ghimire to kick off the discussion with his presentation.

The presentation began with the background of MSMEs in Nepal, including Sustainable Development Goals (SDGs) and the challenges faced by MSMEs in Nepal. It then explored the

history and expansion of DCGF's credit guarantee schemes, highlighting their increasing role in supporting MSMEs. The MSMEs landscape in Nepal was discussed, emphasizing their significant contribution to GDP and employment generation. Challenges such as the lack of collateral and poor competitiveness were noted. The presentation also highlighted DCGF's alignment with specific SDGs and encouraged discussion on the role of stakeholders and best practices from neighboring countries.

The kick off note presenter then left his question on "Way Forward" to the panelist and audience to explore and answer.

The following is the synopsis of the panel discussion:

Q&A (Moderator VS Mr. Kim Joon Mo)

As, you have done a little desktop study of Nepal and you know Mr. Ghimire well. Please talk to us about the key building blocks that we should do as a country not to emulate you, but at least start our journey towards the products that you are doing.

From KODIT's perspective, three recommendations can be proposed to enhance MSME financing in Nepal. Firstly, DCGF should establish a precise MSME evaluation system, mirroring our independent credit rating approach, as seen in economically advanced nations like Korea and Japan. This ensures self-sufficiency in credit guarantees without depending on banks. Secondly, streamline the credit guarantee process by embracing digital transformation. KODIT employs a digital platform enabling swift collection of various applicant enterprise data, including financial statements, transaction records, tax payments, debt totals, legal disputes, patents, ISO certifications, and trade partners. Lastly, emphasize comprehensive ESG-focused support measures for MSMEs. This entails tailored startup programs for women and young entrepreneurs, financial literacy education for marginalized groups, and the promotion of digital transformation through lectures and technical assistance.

Q&A (Moderator VS Mr. Sandeep Varma)

For India, we all understand India as an MSME focused country. How are you using the India tech stack, especially on your digital journey? Just talk to us about your operations.

In India, the digital public infrastructure, known as the India stack, is revolutionizing the banking sector by shifting from traditional lending to cash flow-based methods. This transformation is possible because data from multiple sources, including account aggregators authorized by the Reserve Bank of India, feeds into a unified platform. Various stacks like GST, IT, and banks provide comprehensive borrower information when a unique identifier like PAN or GST number is provided. The Bureau plays a pivotal role in rating individuals. This India stack enables new concepts like ONDC (Open National Digital Commerce), creating a marketplace where sellers, buyers, and lenders converge. Borrowers and bankers can now choose the best matches, making it a virtual marketplace. CGTMSE is implementing a bucketization system for MSMEs, offering guarantees based on

risk perception, given the absence of direct borrower contact. This approach results in varying rates for borrowers, with stronger banks like SBI offering better rates to lower-risk borrowers. However, through partnerships with India Stack and embracing technology, CGTMSE can effectively manage this dichotomy and offer competitive rates based on risk assessment.

From CGTMSE's perspective, on the demand side, efforts are directed towards reducing guarantee costs, particularly in areas like ESG, where cleaning and improvement are required. Making guarantees affordable in these areas encourages borrowing. On the supply side, expanding guarantee coverage incentivizes bankers to lend in these priority sectors. These two tools work in synergy to align with national priorities and stimulate lending where it's needed most.

Q&A (Moderator VS Mr.Govinda Ghimire)

There's a growing concern about green finance, directing sectoral flows towards areas that support economic growth and environmental sustainability. Balancing these priorities is a complex task. While each bank has its own strategy, at the macro level, the challenge lies in the absence of data and forward-looking options, typically offered by private equity.

Answer: COVID-19 has imparted a significant lesson to the banking industry: the importance of digitalization. They responded by launching three digitized products. The first is a QR product, highly digitized. The second is a platform-based Agri lending solution, eliminating manual intervention and paperwork. The third initiative involves platform-based lending through collaboration with Daraj.

Sustainability is a complex challenge, especially regarding global warming and climate change initiatives within NMB bank. Integrating these activities into MSME finance and aligning with sustainable SDGs (Seventeen goals with 169 targets) is a global challenge. Addressing impediments faced by semi-registered and unregistered micro-businesses is vital for promoting sustainability. Considerations include cash flow lending, responsible fund utilization, and the role of the credit guarantee scheme, covering the 45% portfolio adhering to regulatory guidelines. Managing technology and transitional risks, along with addressing physical and transition risks related to global warming, is crucial. India's experience with guarantee funds and various schemes, including educational loans, gender financing, and green bonds, offers valuable insights. Collaboration with organizations like DCGF can boost confidence in these initiatives, aligning with sustainable development goals and reshaping Nepal's economy, with micro-businesses at the forefront.

Q&A (Moderator VS Dr. Satyendra Timilsina)

I've observed that countries like Korea and India have successfully digitized their capabilities for handling data, credit assessments, and more. This suggests that we might need to hear from you about the challenges and concerns you faced in this conversation. What are the issues that keep you awake regarding this matter?

Regarding the importance of MSMEs, Mr. Ghimire's emphasis on it aligns with our perspective. We've committed to allocating at least 15% of total investments to MSMEs in the next 2-3 years, recognizing their role in GDP growth. To strengthen the capacity for paybacks, we must understand that DCGF operates differently from an insurance scheme. It's a guarantee, so all risks must be borne internally, even though it's predominantly government-owned. We need sufficient resources, capital strength, and risk-bearing capabilities to promote these schemes effectively. The challenging economic conditions, including a slowdown and rising NPL, present additional hurdles, as increased claims and settlement amounts must be managed effectively in the coming days. This poses a significant challenge. In terms of digitization and data, we are working on gathering more granular information from banks within our system. Recently, we have initiated a reporting information system that provides extensive data on various aspects, including loan portfolios, equity structures, and deposits. This data collection process is crucial for both DCGF and the industry as a whole. However, it's important to acknowledge that this is an ongoing process that will take time to fully implement and integrate into our operations.

Q&A (Moderator VS Mr.Sandeep Verma)

Your work is extensive and digitized, but India, like us, has marginalized and underdeveloped sectors such as Ladakh and Jammu. How do you ensure the adoption of these new products and services, especially in underdeveloped regions? I'm curious about your strategies and tracking methods, as we aim to learn from your experiences in this regard.

Credit guarantee institutions have two powerful tools at their disposal to complement various government initiatives. To assist units in regions like Jammu and Kashmir, Ladakh, and the Northeast, we've reduced the cost of guarantees significantly. We charge minimal fees, and guarantee coverage has been increased to 85% for any loan amount. This extends to marginalized sections, including women entrepreneurs, who receive cheaper credit guarantees with higher coverage. We've also implemented initiatives for aspirational districts, which the Government of India has identified as having the potential to become frontrunners. These districts receive special consideration. Additionally, for green financing with ZED certification, we provide a 30% less guarantee fee for women entrepreneurs in aspirational districts.

Using the guarantee scheme as a mechanism, we aim to reach the last person in the queue, addressing the challenge of effective dissemination of government schemes, particularly in remote border areas. Information asymmetry is another hurdle, as not all stakeholders may be equally aware of the schemes available to them. We are actively working to educate people, including borrowers and bankers. It's essential to empower local branch officers, as their conviction plays a significant role in deciding whether to utilize credit guarantees for deserving individuals and businesses.

Q&A (Moderator VS Mr.Govinda Ghimire)

It's obvious that bankers may not be fully aware of all the programs available. This lack of awareness could be detrimental to MSME clients, particularly those in remote areas like Karnali or Acham. Given the DCGF plays a distinct role, how do you, as a bank, ensure that all your 86 branches, wherever they are located, operate with the same sense of responsibility as if each branch manager were the chairman of their own branch, ensuring they are utilizing DCGF's coverage effectively? How do you address this challenge?

The importance of sustainability is vital, and it should extend beyond the bank's perspective to benefit the entire country. However, there might be conflicts of interest within banks and other entities. One concern that has persisted is the timely settlement of claims from the viewpoint of financial institutions, leading to dissatisfaction. This feedback is vital and should be addressed.

The banking landscape is evolving, with a number of disruptions and new approaches to products and services. The conventional reliance on collateral is shifting, and the future may not guarantee the same security through collateral liquidation. Therefore, even if not 100% of a bank's portfolio is covered by a credit guarantee scheme, there should be some level of coverage to ensure the funds in customers' wallets are genuinely protected. Cash flow should be properly managed, and the value and financing of backward and forward linkages should be established to support SMEs in scaling up.

The collaboration between DCGF, the Bankers Association, and banks is crucial. In this context, credit guarantees should be seen as a support mechanism for reducing losses given default (LGD), not necessarily reducing the probability of default (PD). The mantra is that if a borrower deserves credit, they should not be denied solely because they lack collateral, as a sovereign substitute can provide security and work well in balance sheet terms.

Q&A (Moderator VS Dr. Satyendra Timilsina)

How can Nepal Rastra Bank support the collaboration between banks and the DCGF to boost awareness, interest, and desire among banks to utilize credit guarantee schemes, especially in light of digitization efforts, and what additional steps can be taken beyond governance and capacity building to strengthen this alliance?

Certainly, your concern revolves around the mandatory nature of credit guarantee participation for certain government-subsidized loans, especially those below a certain threshold. It's essential for banks and institutions like yours to work together to promote financial literacy and awareness among students and businesses, including aspects like insurance and guarantees. Collaborative efforts are vital, but it's equally crucial to ensure that banks are willing to take on the associated risks. In Nepal, loans below a specific threshold require guarantees, but the challenge lies in the lack of data on loans that have been denied. This gap in data is significant, as it limits insights into the loans that didn't receive guarantees. It's an important point to consider.

Summarizing, it's crucial for institutions, regulators, and banks to collaborate, promote financial literacy, and address the challenges surrounding mandatory guarantee participation, while also recognizing the data gaps in understanding denied loans.

Q&A (Moderator VS Mr. Ramesh Ghimire)

You're actively taking notes and listening attentively, provide your own concise

summary of the discussion.

Here are the key points to the queries raised during discussion.

1. The level of awareness regarding the DCGF's guarantee schemes, even among bankers, is not satisfactory. Forums like the current one are part of the DCGF's awareness campaign.
2. DCGF has planned to introduce individualistic guarantee products to cater to the needs of individual borrowers, and amendments have been made to allow for such products.
3. DCGF recognizes the need to promote green financing and sustainability. Changes have been made to existing guarantee products to make them more affordable and segment-specific.
4. The objective of today's session was to discuss the role of DCGF in sustainable financing for MSMEs in Nepal. Sustainable financing is a national priority, and DCGF aims to play a role by introducing innovative guarantee products.
5. The success of sustainable financing involves multiple stakeholders, including regulators, the government, SMEs, and financial institutions.
6. The session provided valuable insights to DCGF in order to adhere to its pathway to sustainable financing.

Conclusions:

1. MSMEs are a crucial component of the economy, contributing significantly to GDP, employment generation, entrepreneurship, innovation, poverty reduction, and human development index (HDI) improvement.
2. KODIT recommends three strategies for enhancing MSME financing: implementing a precise MSME evaluation system, streamlining credit guarantee processes through digital transformation, and emphasizing comprehensive support measures with a focus on environmental, social, and governance (ESG) factors.
3. India's digital public infrastructure, known as the India stack, is transforming the banking sector by enabling cash flow-based lending and providing comprehensive borrower information through data integration from various sources.
4. CGTMSE in India is implementing a bucketization system for MSMEs, offering guarantees based on risk perception, with a focus on reducing guarantee costs in areas like ESG and

expanding guarantee coverage to incentivize lending in priority sectors.

5. Nepal faces challenges in collateral-based lending for MSMEs and balancing economic growth with environmental sustainability. Digitization and data collection efforts are ongoing to address these challenges.
6. Credit guarantee institutions, like DCGF in Nepal, have a crucial role in supporting MSMEs, especially in marginalized regions. They can reduce the cost of guarantees, extend coverage to women entrepreneurs, and promote green financing.
7. The challenge of information asymmetry and awareness about government schemes persists, requiring active efforts to educate borrowers, bankers, and local branch officers.
8. Collaboration between DCGF, the Bankers Association, and banks is essential to promote credit guarantee schemes as a support mechanism for reducing losses given default (LGD).
9. Nepal Rastra Bank can support collaboration between banks and DCGF by promoting financial literacy and addressing the challenges of mandatory guarantee participation. Data gaps in understanding denied loans need to be addressed.
10. Collaborative efforts, capacity building, and governance are crucial elements, but ensuring banks are willing to take on associated risks is equally important in strengthening the alliance between banks and credit guarantee institutions.

Takeaways:

1. Establish a precise MSME evaluation system similar to independent credit rating
2. Embrace digital transformation to streamline the credit guarantee process.
3. Prioritize comprehensive ESG-focused support measures for MSMEs,
4. Employ strategies to support units in underdeveloped regions and marginalized groups, including women entrepreneurs, by reducing guarantee costs and increasing coverage.
5. DCGF may workout on premium rate based on risk perception
6. DCGF may collaborate with its counterparts abroad including CGTMSE, India for introducing risk assessment and evaluation systems including digitization of its activities.

Moderator thanked the panelists and audience for their active participation and contributions to the discussion. The panel discussion was adjourned with a brief highlight and recap on future actions and follow-up steps.

Asian Credit Supplementation Institution Confederation (ACSIC) "Empowering Small Businesses Across Asia"

■ Ruchi Shrestha

Officer, DCGF

The Asian Credit Supplementation Institution Confederation, known as ACSIC, is the umbrella term for several credit guarantee organizations in the region of Asia that share the same goal of providing credit guarantee services which was established in 1987.

Deposit and Credit Guarantee Fund (DCGF) is one of the founding members of the ACSIC from Nepal. It has 12 countries and 18 credit guarantee institutions from across Asia as members.

Top management teams convene for an annual conference in the credit guarantee industry to discuss the new ideas and practices among the member institutions. These types of conferences are arranged as per the need and are considered to be beneficial to the member organizations in their respective countries.

The first ACSIC conference was held in Japan in 1987, followed by many other conferences till the date. Nepal hosted the 7th ACSIC conference in the year 1994 on a theme- "The role of Credit Guarantee System.", and now after almost 30 years, Nepal is hosting the 36th ACSIC conference in the month of September in 2024 for the second time on a theme- "Financing Innovations for Economic Growth."

Group photo- 7th ACSIC Conference in Kathmandu, Nepal, 1994

Objective of ACSIC

The objective of the ACSIC is to promote sound development of the credit supplementation system for small businesses in Asian countries through the exchange of information, discussions, and interchange of personnel among small business credit supplementation institutions.

Activities

To achieve the objectives, the ACSIC shall conduct the following activities:

- (1) Holding meetings for information exchange and discussions for the benefit of institutions.
- (2) Other activities necessary to achieve the ACSIC's objectives.

Members

Asian Credit Supplementation Institution Confederation or ACSIC is the cooperation of Asia's credit guarantee organizations. Established in 1987, the ACSIC is Asia's largest organization designed for credit guarantee which is participated by 18 credit guarantee institutions of 13 Asian countries.

SN	Country	Institution	Member-ship Year
1	Indonesia	PT. Asuransi Kredit Indonesia (PT. Askindo)	1987
2	Indonesia	Asosiasi Perusahaan Penjaminan Indonesia (Asippindo)	1987
3	Japan	Japan Finance Corporation (JFC)	1987
4	Japan	Japan Federation of Credit Guarantee Corporations (JFG)	1987
5	Malaysia	Credit Guarantee Corporation Malaysia Berhad (CGC)	1987
6	Nepal	Deposit and Credit Guarantee Fund (DCGF)	1987
7	Taiwan	Small & Medium Enterprise Credit Guarantee Fund of Taiwan (Taiwan SMEG)	1987
8	Thailand	Thai Credit Guarantee Corporation (TCG)	1987
9	Korea	Korea Credit Guarantee Fund (KODIT)	1987
10	Korea	Korea Technology Finance Corporation (KOTEC)	1989
11	Korea	Korea Federation of Credit Guarantee Foundations (KOREG)	2008

12	Sri Lanka	Central Bank of Sri Lanka (CBSL)	1987
13	Sri Lanka	Sri Lanka Export Credit Insurance Corporation (SLECIC)	2017
14	Philippines	Philippine Guarantee Corporation	1988
15	Papua New Guinea	Small & Medium Enterprises Corporation (SMEC)	2000
16	India	Credit Guarantee Fund Trust for Micro and Small Enterprises (CGTMSE)	2008
17	Mongolia	Credit Guarantee Fund of Mongolia	2015

History of ACSIC Conferences

Since its establishment in 1987, the ACSIC has brought together 19 credit guarantee institutions from 14 Asian countries to promote financial cooperation and development in the region. Each year, ACSIC member institutions take turns organizing the annual ACSIC Conference, providing a platform for industry experts and policymakers to exchange knowledge and insights on key topics related to credit guarantee and financial stability. In addition to the conference, the ACSIC also offers training programs to enhance the capacity and expertise of its members, furthering its mission to support sustainable economic growth and development in Asia.

S.N	Year	Country (Host)	Theme
1	1988	Japan(SBCIC, NFCGC)	The Present Situation and Problems of Credit Supplementation System of Each Country
2	1989	Korea(KODIT)	1) The Future Prospects of the Credit Guarantee System
			2) The Role of Credit Guarantee System in Economic Development
			3) The Financial Policy Alteration and the Credit Guarantee System
3	1990	Malaysia(CG-CMB)	The Growth of SMEs and its Solution of the 90's Credit Guarantee System
4	1991	Indonesia(Askrindo, Perum PKK)	The Reinforcement Measure for Collecting Recoveries
5	1992	Thailand(SICGC)	The Role of Credit Guarantee System in Asia
6	1993	Taiwan(SMBCGF)	The Credit Guarantee System of Asia
7	1994	Nepal(CGC Ltd)	The Role of Credit Guarantee System
8	1995	Philippines(GFSME, BAP-CGC)	How to Get the Regional Cooperation for the Credit Supplementation System

9	1996	Japan(Japan CIC, NFCGC)	To Create Viable SMEs and the Role of Credit Supplementation System
10	1997	Sri Lanka(CBSL)	Credit Guarantee Systems : Key to SME Development
11	1998	Korea(KOTEC)	Changing Economic Environment and the Role of Credit Guarantee System for the Technology Development of SMEs
12	1999	Malaysia(CG-CMB)	Challenges for the Guarantee System during Economic Uncertainties and Measures to Address
13	2000	Indonesia(Askrindo, Perum PKK)	The Greater Role of Credit Guarantee towards the New Millennium
14	2001	Thailand(SICGC)	The Credit Guarantee System as a Mechanism for SME Development & Economic Recovery
15	2002	Taiwan(SMEG)	Challenges and Opportunities for Credit Guarantee Systems in Changing Global Economic
16	2003	Philippines(SB-GFC)	Role of Credit Supplementation in the Integration of the World Economy
17	2004	Japan(JASMEC, NFCGC)	New Evolution of the Credit Supplementation System for Further Development of SMEs
18	2005	Korea(KODIT)	Globalization of Credit Guarantee System & Its Adaptation to Changing Financial Environment
19	2006	Malaysia(CG-CMB)	Credit Guarantee in a Market-Driven Environment : The Challenge of being Self Sustainable
20	2007	Indonesia(Askrindo, Perum Sarana, PKPI)	20years of ACSIC : How The Association Contribute to The ACSIC Members in Fostering The SMEs
21	2008	Thailand(SBCG)	Capital Market : An Enhancing Mechanism for Credit Guarantee/Insurance ☐ How Financial Market Could Help Credit Guarantee/Insurance Business in Global Context
22	2009	Taiwan(SMEG)	The Measures Taken by Credit Guarantee/Insurance System to Exert the SME ☐ assistance Functions during the Global Financial Crisis
23	2010	Philippines(SB-GFC)	After the Global Crisis : What's Next? The Role of Credit Supplementation in Economic Recovery Efforts
24	2011	India(CGTMSE)	Emerging Challenges in ensuring Long term sustainability of Credit Guarantee Organizations

25	2012	Japan(JFC, NFC-GC)	Aiming for New Advancement of Credit Supplementation Systems for Growing Asian Economies □ The 25-Year History of ACSIC and Its Future Development
26	2013	Korea(KOTEC)	Contributing to Economic Vitality in Asia through the Creative Operation of ACSIC
27	2014	Malaysia(CG-CMB)	Credit Guarantee System : Fostering a Culture of Innovation to Enhance Sustainable Development
28	2015	Indonesia(Asip-pindo)	Measuring the Soundness and KPI of Credit Guarantee Coporation
29	2016	Thailand(TCG)	Credit Supplementation : The Challenge of Creating Value for Entrepreneurs
30	2017	Taiwan(SMEG)	The 30th Year of ACSIC : Credit Supplementation System's Accomplishment and Its Outlook
31	2018	India(CGTMSE)	Credit Guarantee a Vehicle for Inclusive Growth
32	2019	Sri Lanka(CBSL)	Credit Supplementation towards Sustainable Development
	2020		Canceled (COVID-19)
33	2021	Japan(JFC, JFG)	Financial Support for SMEs Impacted by COVID-19: Measures Implemented in Member Countries/Regions through Credit Supplementation
34	2022	Korea(KODIT)	The Great Journey: How to Enhance SME Financing for Resilient and Sustainable Growth
35	2023	Mongolia (CGFM)	Looking Ahead: Fostering Green Financing for Sustainable Development
36	2024	Nepal (DCGF) Sept 20-25	Financing innovations for Economic Growth

The 36th ACSIC Conference by DCGF in 2024

The DCGF is set to host the prestigious 36th ACSIC Conference in 2024. This event marks a significant milestone, not only for the DCGF but also for the entire region, as it will bring together leaders, policymakers, and professionals from the credit supplementation and guarantee sector to discuss, deliberate, and drive forward the agenda of innovation and resilience in financial systems.

Theme: Financing Innovations for Economic Growth

The theme for this year's conference, "**Financing Innovations for Economic Growth**" is both timely and relevant. The financial landscape is rapidly evolving, influenced by technological

advancements, regulatory changes, and the need for more robust financial inclusion strategies. The conference will explore how innovation can drive efficiency, improve access to credit, and enhance the resilience of financial institutions against economic shocks.

Key Highlights

Inaugural Ceremony: The conference will kick off with an inaugural ceremony graced by dignitaries from Nepal's Government, representatives from ACSIC member institutions, and international guests. This session will set the tone for the conference, emphasizing the importance of collaboration and innovation in achieving sustainable financial systems.

Experts, Panel Discussions, Fireside Chat, Interactive Role-plays: Over the course of the conference, attendees will have the opportunity to participate in a series of panel discussions, fireside chat, and interactive role-play etc. featuring experts from around the world. Topics will include the role of digital transformation in credit guarantee, risk management strategies, and the impact of regulatory changes on financial guarantees.

Chief Delegates Meeting (CDM): The Chief Delegates Meeting (CDM) during the 36th ACSIC Conference will be attended exclusively by the Chairman and CEO of each member institution. In preparation for the meeting, the host country has developed a set of tentative agenda items, which will be circulated among the Chief Delegates of the ACSIC member institutions for consideration and voting.

The agenda items include the following:

Approval of the Minutes of last year's CDM of ACSIC Conference:

Delegates will review and approve the minutes from the previous year's CDM, ensuring that the records are accurate and reflective of the discussions and decisions made.

Confirmation of the Host for the Next Year's ACSIC Conference and Training:

This agenda item will seek the delegates' confirmation of the host institution for the upcoming year's conference and training program, solidifying the commitment made by the selected host.

Selection of the Host for the ACSIC Conference and Training to be Held in next Two Years:

Delegates will vote on the host institution for the conference and training that will take place in two years, allowing sufficient time for planning and preparation.

Proposed Amendment to the Objective of ACSIC:

Any proposed amendments to the objectives of the ACSIC will be presented and voted upon, ensuring that the organization's goals remain aligned with the evolving needs of its members.

Other Matters / Recommendations:

This item will allow for the discussion of any additional matters or recommendations put forward by the delegates, providing an opportunity for open dialogue and collaboration.

Each member institution will have one vote, and the voting results will be compiled by the host country. These results will be shared with the Chief Delegates for final approval. Any agenda items that require further discussion will be addressed during the CDM and may be carried forward to the next year's conference for resolution.

This structured approach to the CDM ensures that all member institutions have an equal voice in the decision-making process and that the outcomes are both transparent and reflective of the collective will of the ACSIC members.

Networking Opportunities: The ACSIC Conference is renowned for its networking opportunities. Attendees will have ample time to connect with peers, forge new partnerships, and discuss collaborative projects. The exchange of ideas and experiences will be invaluable in driving forward the collective goals of the ACSIC community.

Excursion Programs: The DCGF has organized a series of captivating excursion programs around the Kathmandu Valley. These excursions will offer delegates a unique opportunity to experience the rich cultural heritage, natural beauty, and vibrant local life of Kathmandu, making their conference experience both enlightening and memorable.

The Role of DCGF in Financial Stability

As the host of the 36th ACSIC Conference, the DCGF underscores its commitment for promoting financial stability and inclusion in Nepal. The DCGF's role in providing credit guarantees is crucial in fostering confidence in the banking sector and ensuring that financial institutions can extend credit to underserved segments of the population. By hosting this conference, DCGF aims to highlight its achievements, share its experiences, and learn from the successes and challenges of its peers.

Conclusion

Credit guarantee organizations like the DCGF are crucial enablers of innovation, providing the financial support and risk mitigation necessary to turn innovative ideas into reality. By facilitating access to finance, promoting inclusive growth, and encouraging sustainable innovations, these organizations play a vital role in driving economic development and fostering a dynamic and competitive innovation ecosystem. The conference is expected to be a transformative event, driving forward the agenda of innovation and resilience in credit supplementation. With a focus on embracing new technologies and strengthening financial systems, the outcomes of this conference will undoubtedly contribute to a more inclusive and resilient financial future for all.

AML-CFT Supervision regime in Nepal Rastra Bank

■ Abhiyan Upadhyay

Deputy Director, Money Laundering Prevention Supervision Division, NRB

Anti-money Laundering (AML) and Countering the Financing of Terrorism (CFT) are emerging concepts in Nepal and have been seen with great interest in the financial sector of Nepal for the past few years. The AML/CFT regime in a country is guided by various factors. An appropriate supervisory mechanism is one of the major building blocks for an effective and enforceable AML/CFT regime. Accordingly, Nepal Rastra Bank (NRB), a central bank that regulates and supervises different kinds of entities, has been engaged in regulation and supervision with specific regard to Money Laundering/Terrorist Financing.

Overview of ML/TF Supervision in NRB

To understand the ML/TF supervision regime in NRB, one has to delve into the organizational structure and various entities supervised or regulated through various departments. The following table helps us to understand various prudential regulatory and supervisory departments under NRB and various reporting entities under those departments.

S.N.	Regulatory Department	Prudential Supervisory Department	Reporting Entities
1	Banks and Financial Institutions Regulation Department (BFIRD)	Bank Supervision Department (BSD)	1. A Class Commercial Banks 2. Infrastructure Development Bank
2	Banks and Financial Institutions Regulation Department (BFIRD)	Financial Institutions Supervision Department (FISD)	1. B Class Development Banks 2. C Class Finance Companies
3	Banks and Financial Institutions Regulation Department (BFIRD)	Microfinance Institutions Supervision Department (MISD)	1. D Class Microfinance Institutions

4	Banks and Financial Institutions Regulation Department (BFIRD)	Non-Bank Financial Institutions Supervision Department (NBFISD)	1. Hire Purchase Loan Providing Companies 2. Cooperative Bank 3. HIDCL
5	Foreign Exchange Management Department (FEMD)		1. Remittance Companies (Foreign Currency) 2. Money Changers
6	Payment Systems Department (PSD)	Payment Systems Department (PSD)	1. Payment System Operators (PSOs) 2. Payment Service Providers (PSPs)

In order to perform AML/CFT specific supervision of all the above reporting entities, the Money Laundering Prevention Unit was established within the Bank Supervision Department in March 2020, at the dawn of Nepal's Mutual Evaluation Process. The unit was expanded to work as a separate division within the Bank Supervision Department in Mid-January 2023 and since Mid-July 2024, the division, namely Money Laundering Prevention Supervision Division has been functioning independently.

In addition to the above NRB licensed or regulated entities, NRB has been entrusted as a regulatory body of Employees Provident Fund (EPF), Citizens Investment Trust (CIT) and Postal Savings Bank (PSB) (currently all the units of PSB have been merged with Rastriya Banijya Bank) on AML/CFT issues vide decision of Council of Ministers on Kartik 25, 2075. Such delegation of power has been made under Section 7.na of the Asset Laundering Prevention Act, 2064.

Also, NRB is the regulatory body of 'A' Class Commercial Banks, 'B' Class Development Banks, 'C' Class Finance Companies, 'D' Class Microfinance Institutions, Infrastructure Development Bank, Remittance companies, Money changers, Payment Service Providers, Payment System Operators, Cooperative Bank and Hire purchase loan providing companies through provisions under Nepal Rastra Bank Act (2058), Banks and Financial Institutions Act (2073), Foreign Exchange Regulation Act (2019) and Payment and Settlement Act (2075).

Further, Annexure 2 of the National Strategy and Action Plan on prevention of fiscal investment on money laundering and terrorist financing (2076-81), an important document that sets specific strategies and action plan to develop a robust the AML/CFT framework in Nepal, specifically mentions NRB as the regulator of following entities under the AML/CFT regime:

1. A, B, C and D Class Financial Institutions
2. Remittance Companies
3. Money Changers
4. Payment Service Providers (PSPs)
5. Employees Provident Fund
6. Citizens Investment Trust
7. Public Debt and Securities
8. Other institutions licensed by NRB

Some of the entities mentioned in the previous table that are not explicitly mentioned in the Annexure are implicitly covered under 'other institutions licensed by NRB'.

Applicable Laws and Regulations on ML/TF Supervision

Asset Laundering Prevention Act (2064) and Asset Laundering Prevention Rule (2073) are pivotal documents to shape the ML/TF prevention regime in Nepal. Section 7na of the Asset Laundering Prevention Act (2064) contains provisions on determining regulators and supervisors for reporting entities and Section 7pa of the same act mentions roles, responsibilities and rights of regulatory bodies. Rule 15 of the Asset Laundering Prevention Rule (2073) further emphasizes on roles, responsibilities and rights of regulatory bodies.

For an effective AML/CFT regime, NRB has issued various directives that are enforceable by law. BFIRD has issued directives to A, B and C Class financial institutions on AML/CFT issues in directive number 19. Similarly, BFIRD has issued a directive to D Class Microfinance Institutions on AML/CFT issues in directive number 18. BFIRD has also issued a directive to Infrastructure Development Banks on AML/CFT issues in directive number 17. Likewise, directive number 1 issued by BFIRD to EPF and CIT contains provisions on AML/CFT initiatives and actions necessary to be taken by those reporting entities.

FEMD has dedicated directive number 27 to money changers and remittance companies so as to effectively comply with AML/CFT measures. PSD has also issued directive number 14 to PSPs and PSOs (other than Banks and Financial Institutions) to comply with AML/CFT measures. Recently, AML/CFT directive has been issued to Hire purchase loan providing companies.

These directives are instrumental to shape ML/TF prevention regime in reporting entities that are regulated by NRB. However, without adequate supervision of reporting entities these regulations are ineffective and inefficient to obtain goals of prevention of ML/TF. So, for conducting supervision of A, B, C, D class financial institutions and infrastructure development banks, 'Manual for Supervision and Inspection of Banks and Financial Institutions on Anti Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism, 2020' has been prepared and approved

to guide supervisors of those entities to adopt appropriate supervisory tools. Inspection and Supervision Bylaws (2074), Foreign Exchange Transaction Licensing and Inspection Bylaws (2077), Money changer Licensing and Inspection Bylaws (2077) and Payment System Inspection and Supervision Bylaws (2078) are some of the important documents necessary for documenting and streamlining efforts on ML/TF supervision regime in NRB.

Further, 'AML/CFT Risk based supervision manual for PSPs and PSO 2080' to supervise PSPs and PSOs and 'A Manual for AML/CFT supervision of Remittance Companies 2024' are recent supervisory manuals to guide supervisors in conducting specific supervision of relevant reporting entities. All supervisory manuals have offsite and onsite supervisory frameworks.

Evaluating and Assessing the Efficiency of Supervision

The Financial Action Task Force (FATF), an inter-governmental body whose objectives include setting standards to combat money laundering, the financing of terrorism and the financing of proliferation of weapons of mass destruction and supporting the implementation of these standards, has issued 40 recommendations in 2012 and methodology for assessing compliance in 2013. These documents help assess the overall AML/CFT regime of a country. Specifically, to improve supervisory practices of financial institutions, FATF has issued two recommendations: Recommendation 26 (Regulation and Supervision of Financial Institutions) and Recommendation 27 (Power of supervisors). Similarly, to assess supervisory practices of regulatory authorities, FATF has a measurement approach mentioned in Immediate Outcome number 3 where supervisors should appropriately supervise, monitor and regulate financial institutions for compliance with AML/CFT requirements commensurate with their risks.

Further, Basel Committee on Banking Supervision (BCBS) has issued 'Core principles for effective banking supervision to standardize and guide central bankers on effective banking supervision practices. Principle 8 mentions the supervisory approach to be adopted and principle 9 emphasizes the supervisory techniques and tools. A more relevant principle with regard to AML/CFT is principle 29 which elaborates on the abuse of financial services, which comes alongside ML/TF risks.

These two guiding documents- the FATF recommendations and the core principles issued by BCBS- are instrumental to evaluate the efficiency of ML/TF supervision, identify the focus areas and adopt necessary changes in supervisory mechanism.

It is important to note that Nepal's recent Mutual Evaluation rating concludes Low level of effectiveness in Immediate Outcome 3, which indicates that the Immediate Outcome is not achieved or achieved to a negligible extent and fundamental improvements are needed. With respect to NRB, the report has provided following Recommended Actions in order to strengthen AML/CFT supervisory regime:

- NRB's new AML/CFT Supervision Division should be appropriately resourced to deliver supervision across all NRB supervised FI sectors. NRB should continue to embed and refine its risk-based supervision framework for commercial banks. This framework should also be leveraged to develop risk-based supervision across all NRB supervised sectors, with the frequency and intensity of offsite and onsite supervision determined on the basis of risk.
- Nepal should address legal/technical deficiencies relating to market entry and fit and proper requirements and actively prevent criminals and their associates from ownership or management of Financial Institutions. This should prioritize higher risk sectors such as commercial and development banks.
- All supervisors should apply proportionate and dissuasive sanctions for AML/CFT noncompliance. Casinos should also be sanctioned for engaging in illegal foreign currency or Money Value Transfer Service (MVTs) transactions in violation of the FERA.
- For the MVTs sector, Nepal should continue to promote and incentivize remittance through formal channels, while identifying and applying proportionate and dissuasive sanctions to illegal MVTs providers/hundi.
- Sector and cross-sector vulnerability analysis should be undertaken to increase understanding of risks including with cash transactions, foreign currency transactions, legal persons and arrangements, hundi, casinos, real estate, precious metals or stones and cross-border activities.

Fundamental Analysis of Stocks: An Overview

■ Kul Chandra Rijal

Senior Officer, Nepal Stock Exchange Limited (NEPSE)

Introduction

Generally speaking, fundamental analysis studies and examines the companies' economic, business and financial health that include assessment of both qualitative and quantitative information. More precisely, it comprises an examination of a company's financial reports (such as income statement and balance sheets) in order to analyze several financial indicators (such as revenues, earnings, liabilities, expenses and assets). This analysis is usually carried out by analysts, brokers, researchers and investors.

In fundamental analysis we usually use either or both of the following approaches:

Top-down approach: In this case, the analyst investigates both international and national economic indicators such as GDP growth rates, energy prices, inflation and interest rates. The search for the best asset then trickles down to the analysis of the total sales, price levels and competition in a particular sector in order to identify the best company of the sector.

Bottom-up approach: In this method, the analyst starts the searching analysis within a specific sector irrespective of its industry.

With the aim of determining which stock an investor should buy/sell and at what price, two basic approaches can be conducted:

Fundamental analysis: This approach postulates that the stock market may misprice an asset in the short- run but not in the long-run, while helping to attain the correct price.

Technical analysis: This approach considers that all information is already reflected in the stock price. In this situation, the investor believes that "the trend is his friend," sentiment changes and predicts trend changes. The price predictions based on the technical analysis are just extrapolations from historical price patterns.

Investors may use one of the above-mentioned approaches or combination of these. For example, as many fundamental investors use technical analysis to decide entry and exit points, some technical investors use fundamentals to restrict their portfolios, only to "good and financially healthy companies" (Menezes, 2010). The choice of which approach should be applied is determined by investor's belief in different paradigms for "how the stock market

actually works".

In this article our focus is on fundamental analysis of the stock market. Fundamental analysis is important for choosing best stocks on the following grounds:

- It allows the investors to identify companies with durable or long-term competitive advantages;
- It is easy to implement;
- It is structured and consistent process performed on the basis of the available financial reports;
- It is useful to select potential stocks to acquire, this facilitating the make-up of an investment portfolio;
- It allows the estimation of the intrinsic value or real value of the stocks.

Where to Find Fundamentals for a Company

Finding reliable and valid information for the purpose of fundamental analysis is equally inevitable for making value investment. Some of the most common and reliable sources for the fundamentals of a company include the following:

Company filings: Public companies are required to file regular reports with the regulators like Securities Board of Nepal (SEBON), Nepal Stock Exchange Limited (NEPSE) such as quarterly reports, annual reports, corporate actions and minutes of Annual General Meeting (AGM).

Company website: Most publicly traded companies have an investor relation section that provides quarterly reports, annual financial statements, earnings releases, investors' presentations, and many more relevant information for shareholders and potential investors.

Newspapers and online news portal: Newspapers and many online news portals provide financial and share market news, analysis, and fundamental data of publicly traded companies including financial statements, key ratios and analyst views and ratings.

Industry trade journals: Trade publications covering specific industries can provide valuable insights in industry trends, competitive dynamics and company-specific developments that inform the concerned about the fundamental analysis.

Research reports: Many research firms produce research reports on companies they are affiliated to, often with a detailed fundamental analysis and investment recommendations

Most commonly used indicators in financial analysis

Qualitative Factors

It takes into account information that cannot be expressed in numbers. Broad macroeconomics factors such as GDP growth, inflation rate, interest rate, government policies on one hand and company specific factors like management experience and performance, corporate governance, industry & competition advantages, stakeholder's satisfaction etc. are the prime qualitative factors that have to be considered while making fundamental analysis.

Quantitative Factors

It is related to information that is shown in a company's financial statements. It involves measuring simple statistical data to complex calculations. This analysis helps you to evaluate investment opportunities such as when to buy and sell securities at what price. Following key factors should be considered while making fundamental analysis.

Earnings per share (EPS): EPS is one of the most commonly used ratios in fundamental analysis. It is calculated by dividing the Net Income of the period under consideration NI, by the Average of Outstanding Shares in the stock market AOS. An important aspect of the EPS, which many investors ignored is the level of equity. For example, if two different companies have the same amount of EPS the most efficient one is one which requires less capital to attain the same EPS.

Buffet and Clark (2008) argue that competitive advantage are crucial because companies with strong competitive advantage are more likely to generate higher earnings; higher EPS. In the context of the Nepalese capital market also, there is a strong earnings effect on the price of stocks, according to Pradhan (2008).

Return on Equity (ROE): Another important indicator of financial analysis is a competitive and long-lasting company usually presents a high ROE which is calculated dividing the Net income, NI of the company by the Shareholders Equity, SE. This ratio can be interpreted as a measure of the company's efficiency. However, it also has some limitations. For instance, when a company pays a dividend, there is a decrease of its equity and a sharp increase in ROE, which does not reflect the real value of the firm.

Price Earnings Ratio (P/E): Another tool, Price Earnings Ratio of stock is the measure of the price per share weighted by the annual net income per share. The P/E ratio can be calculated by dividing the company's market price per share by its earnings per share. According to this ratio, a higher P/E means that investors are paying more per each unit of net income and vice versa.

Price-Book Ratio (P/B): Price-book ratio is a metric used to compare a company's book value to its current market price. Book value refers to the portion of the company held by shareholders; it

corresponds to the company's tangible assets less its total liabilities. P/B ratio can be calculated by dividing the market price per share by its book value per share. Lower ratios may indicate that stock is undervalued, while higher ratios may suggest that it is overvalued.

Dividend Yield: The dividend yield is a financial ratio that shows how much a company pays out in dividends each year relative to its stock price. Dividend yield Indicates Company's financial strength and boosts shareholder and management confidence .A high dividend yield may not always be great. For example, a company may be better off retaining cash to expand its company so investors are rewarded with higher capital gains via stock price appreciation.

Debt-Equity Ratio (D/E Ratio): D/E Ratio depicts how much debt a company has compared to its equity. It is calculated by dividing a company's total debt by total shareholder equity. Note a higher debt-to-equity ratio states the company may have a more difficult time covering its liabilities. Among similar companies, a higher D/E ratio suggests more risk, while a particularly low one may indicate that a business is not taking advantage of debt financing to expand.

Nepalese Context

Though there is a lot of talk about fundamental analysis ongoing in the stock market, its applicability is very low. The movement at the Nepali stock market does not go hand in hand with indicators shown by fundamental analysis. NEPSE has no relation whatsoever with political and economic ideologies, political leaders, the performance of the listed firms, or the economy's performance. If anything, its behavior is inversely correlated with the economy. In fact, NEPSE has never reflected the actual economic condition of the country.

Whenever Nepal's economy was devastated, NEPSE hit record-high performances. Be it the 2015 mega earthquake-induced economic crisis or the 2020 Covid crisis, NEPSE made all time high historical records. In hindsight, one could argue that the security market in Nepal is not driven either by economic indicators or individual performances of the listed firms. Instead, it was/is driven by irrationality, asymmetric information, and the absence of alternative investment opportunities. Small and not-so-well-informed investors make decisions based on misleading information on social media such as Facebook, YouTube, and Clubhouse rather than analyzing the indicators of fundamentals.

Conclusion

Fundamental analysis uses future and present data in order to estimate the fair stock market value and to predict future value. It usually begins by analyzing the macroeconomic environment, analyzing sectors and then financial statements in order to determine the real value of the company. The aim of the analysis is not only to find a successful company, but to find the companies that are worth more than other investors estimate. Fundamental analysis is suitable for investors who have a long-term investment horizon and prefer a fundamental

understanding of the companies they invest in. However, it requires time, research, and analytical skills. Investors with shorter investment horizons or those who rely more on technical analysis may find other approaches more suitable.

The Nepali stock market has seen a tremendous surge in popularity and interest in recent years. Individuals are becoming increasingly interested in stock trading and financial activities. At the same time we observed a volatile and rumor driven Nepali capital market where investors showed irrational behavior through rumors and noise instead of properly analyzing the stocks. In these circumstances, investors should need to thoroughly look into fundamental analysis for value investing which ultimately leads to profitability. Hence, in order to reap the better opportunities from the capital market every investor must research objectively and use the techniques and tools of fundamental analysis before investing.

References

- www.nepalstock.com.np
- www.sebon.gov.np
- www.sharesansar.com
- Graham, B. (2003), *The Intelligent Investor: The Definitive Book on Value Investing*, New York: Harper Collins Publishers.
- Risal, N. & Khatiwada, N. (2019). Herding behavior in Nepali stock market: Empirical evidence based on investors from NEPSE. *NCC Journal*, 4(1), 131-140.
- Pradhan, R.S. (2003). *Fundamental of stock returns in Nepal: Research in Nepalese finance*. Kathmandu: Buddha Academic Publishers
- Adhikari, N. (2009). Dividend policy in Nepalese enterprises: Case studies. *SEBON Journal*, 3, 49-79.
- P. M. Shrestha and P. Lamichhane, "Effect of firm-specific variables on stock returns: Evidence from Nepal," *Quest J. Manag. Soc. Sci.*, vol. 4, no. 2, pp. 249–259, 2022.
- B. K. Prasai, "CAPM anomalies and pricing of equity: A case of Nepal," Tribhuvan University, 2010.
- Bista, Jagadish Prasad. "Decoding NEPSE'S surprise moves". *The Kathmandu Post*, April 18, 2024, www.kathmandupost.com
- Pandey, Paban Raj. "Fear driving post-bubble NEPSE". *The Kathmandu Post*, November 30, 2023, www.kathmandupost.com

Competitive Landscape Assessment and Investment Planning

■ **Narayan Paudel**

Assistant Director, SEBON

In the ever-evolving world of finance, risk assessment and investments are essentially linked, guiding investors through the complex terrain of opportunities and challenges. As per the intense competition at present, having vigorous contingency plans before making investment decisions is imperative. This article delves into the critical relationship between risk assessment and investors, exploring the significance of data, facts, and strategic planning in the realm of investments.

The dynamic landscape of investments, especially in emerging markets like Nepal, demands for a healthy contingency plan. Nepal, with its unique economic challenges and opportunities, requires investors to navigate risks carefully. This article explores the significance of contingency planning in securing investments, analyzes past and present risk scenarios in Nepal, and proposes strategies for a more secure financial future. Investing inherently involves risk; it's the uncertain element that fuels the potential for profit. However, blind investments, without research or planning, often lead to losses. Striking a balance between embracing risk and informed decision-making is crucial for investors. This article explores the delicate equilibrium between risk and proficiency in investments, examining scenarios, and providing real-world examples to highlight the significance of market research, planning, and patience in achieving trading success.

Understanding risk assessment in investments is a crucial factor at present in promotion of quantifying Risk: A Data-Driven Approach. A data-driven approach involves analyzing historical data, market trends, and economic indicators to quantify potential risks. Statistical models and algorithms assess volatility and predict market behavior, providing investors with valuable insights. It also helps in diversification and risk management. Spreading investments across different asset classes, sectors, and geographical regions reduces the impact of poor performance by a single investment. This strategy acts as a shield during market fluctuations. Thorough due diligence and research are essential components of risk assessment. Investors scrutinize company fundamentals, industry trends, and competitive landscapes. In-depth analysis mitigates risks associated with unforeseen market events and industry-specific challenges.

Similarly, the role of investors in risk assessment is of vast importance. Informed investors base their decisions on concrete facts and figures. Analyzing financial statements, market reports, and economic forecasts equips investors with the knowledge needed to assess risks accurately. Understanding the correlation between data points enables strategic decision-making. Along with this, an investor with strong emotional intelligence plays a pivotal role in risk assessment. Investors must recognize their risk tolerance levels and emotional biases. Emotional decision-making often leads to impulsive actions, which can result in significant losses. Rationality and emotional resilience are vital attributes for successful investors. In addition, for building resilience, having the idea of contingency planning for an investor is an asset. It involves preparing for unforeseen circumstances. Investors create strategies to navigate various scenarios, including market downturns, geopolitical tensions, and economic recessions. Building resilience through contingency plans safeguards investments and minimizes potential losses.

Keeping these things apart, we cannot underestimate the significance of data and facts in risk assessment. It helps investors unveil patterns and trends with big data analytics. Big data analytics revolutionize risk assessment by processing vast amounts of data to unveil patterns and trends. Machine learning algorithms analyze market data in real-time, providing investors with actionable insights. Big data enhances predictive modeling, enabling investors to anticipate market movements. Similarly, blockchain technology ensures transparency and security in financial transactions. Immutable ledgers provide a tamper-proof record of investment activities. Smart contracts automate processes, reducing the risk of fraud. Blockchain-based platforms enhance investor confidence and foster trust in the investment ecosystem. Another element is fact-based decision-making, which is a pillar of investment success. While relying on accurate data, investors can assess market conditions, evaluate potential risks, and make informed choices. Fact-based decisions mitigate speculation and enhance the overall stability of financial markets.

Contingency Planning: A Shield in Trading Sectors

Contingency planning acts as a shield for investors in the trading sectors, especially in Nepal's context. It involves foreseeing potential risks and devising strategies to mitigate their impact. Here's how it helps secure investments:

1. Risk Diversification: Contingency plans encourage diversification, spreading investments across different sectors and asset classes. This strategy reduces the impact of a downturn in any specific sector.

2. Adaptability: A well-thought-out contingency plan enables investors to adapt swiftly to changing market conditions. Quick decision-making based on predefined strategies helps in minimizing losses.

3. Liquidity Management: Contingency plans often include provisions for managing liquidity during market volatility. Having access to liquid assets ensures that investors can capitalize on opportunities even during uncertain times.

Now, let's understand Nepal's Investment Landscape in the past and at present.

Nepal, in the past, faced challenges like political instability, lack of infrastructure, and limited access to global markets. These factors deterred foreign investments and hindered economic growth. At present, it somehow shows a promising environment. Improved political stability, infrastructure development, and trade agreements have helped attract foreign investors. However, challenges such as regulatory complexities, inadequate legal frameworks, and fluctuating global markets still persist.

Future Prospects: Charting a Secure Financial Path

1. **Strengthening Regulatory Frameworks:** Nepal needs to strengthen its regulatory frameworks to instill confidence in investors. Clear and consistent regulations protect investors' rights and create a stable investment environment.
2. **Promoting Technological Integration:** Embracing technology enhances transparency and efficiency in trading sectors. Implementing block chain technology and online trading platforms can revolutionize Nepal's financial markets.
3. **Investing in Education and Skill Development:** A skilled workforce enhances productivity and attracts foreign investments. Investing in education and skill development programs ensures that Nepal has a workforce capable of meeting the demands of a rapidly evolving market.
4. **Fostering Global Partnerships:** Establishing strategic partnerships with neighboring countries and global economic powers opens avenues for trade and investments. Bilateral agreements and collaborations create a mutually beneficial environment for investors.

Advancements in artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) are revolutionizing risk assessment. These technologies analyze vast datasets in real-time, identifying patterns and predicting market movements with unprecedented accuracy. For instance, hedge funds and investment firms are employing AI algorithms to analyze market sentiments, news articles, and social media trends. This analysis helps in making data-driven investment decisions, minimizing risks associated with market volatility.

Example: Hedge funds like Renaissance Technologies utilize sophisticated AI models to assess market risks. Their algorithms process enormous amounts of data, enabling them to make split-second trading decisions and achieve consistent profits.

In addition, blockchain technology is enhancing transparency and security in investments. Blockchain's decentralized and tamper-proof nature ensures the integrity of financial transactions, reducing the risk of fraud and manipulation. Smart contracts automate processes, ensuring that terms of agreements are met without the need for intermediaries.

Example: Security Token Offerings (STOs) leverage block chain to represent ownership of real assets digitally. Investors can trade these tokens on block chain platforms securely. The transparency of blockchain technology ensures investors that their ownership rights are protected, reducing the risk of fraudulent activities.

Another component is environmental, social, and governance (ESG) factors. At present, they are becoming pivotal in investment decisions. Companies with strong ESG practices are considered less risky due to their sustainable and ethical business models. Investors are increasingly integrating ESG criteria into their portfolios, while encouraging responsible corporate behavior.

Example: The rise of ESG-focused funds like BlackRock's Sustainable ETFs showcases the shift toward responsible investing. By investing in companies committed to sustainable practices, investors not only mitigate risks associated with environmental and social issues but also contribute to positive change.

The Role of Risk in Investments

Investments and risk are inseparable. High-return opportunities often come with high risks. For instance, investing in emerging markets or startups can yield substantial profits, but the risk of failure is significant. The key is to assess these risks comprehensively and make calculated decisions.

Scenario 1: Volatile Markets

Consider the scenario of investing in cryptocurrency. Cryptocurrencies are known for their volatility. While the potential for rapid gains exists, the market can also plummet unexpectedly. An investor, without research, might invest blindly, leading to substantial losses during market downturns.

Talking about the importance of research and planning, market research provides insights into market trends, competitor analysis, and consumer behavior. For instance, before investing in the stock market, understanding of a company's financial health, market position, and future growth prospects can guide investment choices.

Scenario 2: Company Stock Investment

An investor interested in tech stocks conducts thorough research and discovers a promising startup with innovative technology. By investing wisely via understanding the company's vision, and recognizing market demand, the investor can secure significant profits as the company grows.

In contrast, to open a road map for better investment prospects, planning is important. It thus involves setting clear investment goals, diversifying the portfolio, and establishing exit strategies. It's akin to charting a roadmap to navigate the complexities of the investment landscape.

Scenario 3: Real Estate Investment

Consider real estate investment. An investor plans to invest in rental properties. Through careful financial planning, the investor assesses rental yields, property appreciation rates, and potential maintenance costs. This meticulous planning ensures a steady income stream and long-term profitability.

Along with these elements, another important element includes the need for patience. Patience is the bedrock of successful investing. Markets fluctuate, and short-term losses are part of the process. Patience allows investors to weather these storms and capitalize on long-term growth opportunities.

Scenario 4: Long-Term Stock Investment

An investor purchases blue-chip stocks of a stable company and holds them despite witnessing market fluctuations. Over the years, these stocks steadily appreciate and investors enjoy substantial profits, showcasing the power of patience in wealth accumulation.

Conclusion: A Secure and Prosperous Financial Future

Navigating the intricate world of investments in Nepal demands a combination of strategic planning, risk analysis, and adaptability. By acknowledging the challenges of the past, addressing present risks and embracing future opportunities, Nepal can create a secure financial future for its investors. With a proactive approach, strengthened regulatory frameworks, and global collaborations, Nepal's trading sectors can thrive, attracting both local and foreign investments. Through these efforts, Nepal can emerge as a stable and prosperous hub for investors in the years to come. Embracing data, facts, and strategic planning empowers investors to navigate uncertainties and make prudent decisions. By understanding the distinctions of risk assessment and leveraging the available tools and technologies, investors can forge a path towards financial prosperity even in the face of intense competition. As the world continues to evolve, the synergy between risk assessment and investments will remain the cornerstone of a resilient and prosperous financial future.

However, risk embracement must be coupled with strategic planning, thorough research, and unwavering patience. By understanding the returns of various investment possibilities, conducting in-depth research, and exercising patience, investors can navigate the complexities of the market, mitigate risks, and secure their financial future effectively.

Thus, this article explores the evolving landscape of investments and how cutting-edge risk control measures are shaping the industry with the illustrations through real-world examples. Through AI and ML, investors gain valuable insights, enabling informed decisions in volatile markets. Block chain technology ensures transparency, reducing the risk of fraud. Additionally, ESG investment aligns investments with ethical and sustainable practices, mitigating risks associated with environmental and social concerns. As these advancements continue to shape the industry, investors are better equipped than ever to navigate risks and capitalize on opportunities, ushering in a new era of secure and responsible investments.

In conclusion, the investment industry is poised for a dynamic future, driven by innovations in risk control. The integration of cutting-edge technologies such as artificial intelligence and machine learning has empowered investors with data-driven insights, reducing the inherent uncertainties of financial markets. The future of the investment industry promises to be a realm where risk is better understood, assessed, and managed through these innovative approaches. As investors adapt to these changes, they are better positioned to make informed decisions, secure their investments, and contribute to a more responsible and secure financial landscape. The integration of these advanced risk control measures marks a transformative era in investments, where opportunities are maximized and uncertainties are minimized, by laying the foundation for a promising and prosperous future in the world of finance.

References

Porter, M. E. (2008). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. Free Press.

Christensen, C. M. (2016). *The innovator's dilemma: When new technologies cause great firms to fail*. Harvard Business Review Press.

Brealey, R. A., Myers, S. C., & Allen, F. (2017). *Principles of corporate finance*. McGraw-Hill Education.

Harvard Business Review. (n.d.). Retrieved July 11, 2024, from <https://hbr.org/>

Strategic Management Journal. (n.d.). Retrieved July 11, 2024, from <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/10970266>

Investopedia. (n.d.). Retrieved July 11, 2024, from <https://www.investopedia.com/>

MIT Sloan Management Review. (n.d.). Retrieved July 11, 2024, from <https://sloanreview.mit.edu/>

www.sebon.gov.np

Reserves and Surplus in Banks

■ DWAIPAYAN REGMI

Deputy Manager, Rastriya Banijya Bank Ltd

Background

Businesses or any banks cannot function without money, and therefore they collect funds from different spaces. The space where these funds are generated is referred to as 'sources of funds'. Banks can accumulate funds from both internal and external sources. Domestic conditions differentiate between the sources of bank funding mainly through different legal regulations, but also local customs or the structure of the local banking sector. For instance, the European Central Bank notes that the Italian banks use wholesale funding to a greater extent compared to the German, Spanish or French ones (Iwanicz-Drozdowska., et al, 2021). They can generate funds internally by speeding up the collection of receivables (loans), disposing of surplus inventories or assets that they hold, or increasing profit. They can also seek funds from outside the bank- interbank borrowing, borrowing out of Lender of Last Resort, Credit Purchase, issuing debentures, additional stocks, or seeking deposits from customers. These are some external sources from which these banks can generate their sources of funds.

	LIABILITIES		ASSETS
1	CAPITAL FUND	1	LIQUID FUNDS
	a. Paid-up Capital		a. Cash Balance
	b. Calls in Advance		Nepalese Notes & Coins
	c. Proposed Bonus Share		Foreign Currency
	d. General Reserves		b. Bank Balance
	e. Share Premium		1. In Nepal Rastra Bank
	f. Retained Earning		Domestic Currency
	g. Others Reserves Fund		Foreign Currency
2	BORROWINGS		2. "A" CLASS LICENSED INSTITUTION
	a. NRB		Domestic Currency
	b. Interbank Borrowing		Foreign Currency
	c. Foreign Banks and Fin. Ins.		3. Other Financial Ins.
	d. Other Financial Ins.		4. In Foreign Banks
	e. Bonds and Securities		c. Money at Call

3	DEPOSITS		Domestic Currency
	a. Current		Foreign Currency
	Domestic	2	INVESTMENT IN SECURITIES
	Foreign		a. Govt. Securities
	b. Savings		b. NRB Bond
	Domestic		c. Govt. Non-Fin. Ins.
	Foreign		d. Other Non-Fin Ins.
	c. Fixed		e. Non Residents
	Domestic	3	SHARE & OTHER INVESTMENT
	Foreign		a. Interbank Lending
	d. Call Deposits		b. Non Residents
	Domestic		c. Others
	Foreign	4	LOANS & ADVANCES (Including Bills Purchased)
	e. Others		4.1 LOANS & ADVANCES
	Domestic		a. Private Sector
	Foreign		b. Financial Institutions
4	BILLS PAYABLE		c. Government Organizations
5	OTHER LIABILITIES		4.2 BILL PURCHASED
	1. Sundry Creditors		a. Domestic Bills Purchased
	2. Loan Loss Provision		b. Foreign Bills Purchased
	3. Interest Suspense a/c		c. Import Bills & Imports
	4. Others	5	LOANS AGAINST COLLECTED BILLS
6	RECONCILIATION ACCOUNT		a. Against Domestic Bills
7	PROFIT & LOSS A/C		b. Against Foreign Bills
		6	FIXED ASSETS
		7	OTHER ASSETS
			a. Accrued Interest:
			Financial Institutions
			Government Enterprises
			Private Sector
			b. Staff Loans / Adv.
			c. Sundry Debtors
			d. Cash In Transit
			e. Others
		8	EXPENSES NOT WRITTEN OFF
		9	NON-BANKING ASSETS
		10	RECONCILIATION ACCOUNT
		11	PROFIT & LOSS A/C
	TOTAL LIABILITIES		TOTAL ASSETS

When a company makes profit, they don't belong to the company as a whole. It rather belongs to shareholders who have invested in the company. Out of the profit earned by the company, not all funds are distributed to shareholders in the form of dividends. They allocate certain funds for dividends, and keep the remaining fund for the business itself - which are understood by the name of 'Reserves and Surplus'.

Reserves and Surplus refers to the items in the balance sheet that come out as the portion of profits of the company that is kept aside for achieving specific future goals of the business. They are the cumulative of the earnings that are maintained and then reported by calling it as a part of the equity of shareholders and set aside for business to achieve particular objectives. In simple words, they are the funds kept aside out of total earnings for some defined objectives like payment for legal settlements, purchase of fixed assets, payment of dividends, repayment of debts, increasing capital, etc.

P/L Account

Net Profit – Reserves = Retained Profit

Every year's retained profit is accumulated in the balance sheet, which is surplus.

Reserves

Reserves refer to the portion of earnings that are set aside by the company to strengthen its financial position and safeguard against future forms of liabilities and losses. Reserves mainly focus on presenting the set of estimated losses within the value for net assets in an honest and sincere way (Klimczak, 2013). They are not distributed as dividends to shareholders but are retained within the company for some specific purposes- like financing future expansions, covering unforeseen expenses, or paying off debts. They are often referred to or understood as part of shareholder's equity and would include contra-assets for uncollectible accounts and liabilities for estimated claims that would be held. They are undistributed dividends to shareholders which are retained within the company for some specific purpose.

Types of Reserves

- **Capital Reserves:** It is an accumulation of profits generated from capital transactions that is used for financing long-term projects. They are created from capital profit and are kept aside for financing long-term projects or writing off any capital expenses. They are the amount set aside out of capital profits and are normally not available for distribution. Or, the reserves created out of capital distribution are understood as capital reserves.

Examples: Profit before incorporation, profit on the sale of fixed assets, revaluation of fixed assets, etc.

- **Revenue Reserves:** These are those reserves that are created out of profits of the company and could be distributed in the form of dividends in the future depending upon situations. Reserves created from revenues are revenue reserves. Under revenue reserves, there are other forms of reserves:
- **General Reserves:** The funds that are set aside from profit generation that are not for any specific purpose, and can be used for any purpose.
- **Specific Reserves:** The amount which is set aside out of profits for some specific purpose and could be utilized for some specific purpose only like capital redemption reserves (buying of own stocks to reduce share capital), divided reserves.

Features/Characteristics of Reserves

- They are created from the accumulated profits of the company and are not distributed as dividends to shareholders.
- Generally, they are voluntary and are set aside as per the decision of the company's management and board of directors.
- They are disclosed in the financial statement of the company under the equity section of the balance sheets.
- They help in the conservation of capital of the company. It ultimately seeks to strengthen the company's financial base.
- They are flexible and can be used for different purposes from funding growth initiatives, mitigation of risks, payment of dividends, or for fulfilling regulatory requirements.

Surplus

In simple understanding, surplus means the amount of something be it an asset or resource which is over the amount that is being used. In the accounting concept, surplus is the form of income that is left after expenses are paid, or set aside after calculating net profits. The excess of income over expenditure or assets over liabilities that would be within financial statements are referred to as surplus. Surplus simply means additional production (Brewer, 2008). They are the cumulative profit that is earned by the company over time and has not been distributed to shareholders as dividends or is not utilized for other purposes. The residual amount of the resources left in specific period usages are explained to be surplus. Also, in accounting, the amount of retained earnings recorded on the balance sheet of the entity is defined as surplus. The amount in surplus generally reflects the financial strength and profitability of the business which would indicate their ability to generate wealth and sustain operations. They can be used for reinvestment in the business, expansion projects, or debt reduction, or can be distributed as

dividends, not shareholders. In the manufacturing area, the surplus is understood as the excess amount of goods that were produced but could not be sold. But in the case of accounting, it refers to the amount of retained earnings that are recorded on the balance sheet's entity, while this can be considered to be good enough as they would imply the excess of resources which would be available and can be used during the future.

Features/Characteristics of Surplus

- They represent a positive balance in the financial statements of the company, clearly meaning the company has generated more income than incurred expenses.
- Generally, they are viewed as positive indicators of financial health and profitability for the company.
- They provide opportunities for the company to invest in growth and initiatives like research and development, expansion of projects, acquisitions, or new product launches.
- They serve as a financial buffer against unexpected expenses, economic downturns, or other adverse events.
- Depending upon the company's policy, and decision surplus profits may be distributed to shareholders in the form of dividends

Advantages of Reserves and Surplus

- **Helps in Internal Financing:** They are regarded as a most essential and crucial source regarding internal financing of the business, basically in the cases when the business would be in need of funds.
- **Fulfills Working Capital Requirement:** Through general reserve, companies can easily be equipped with the fund and they can be self-sustained regarding working capital. When the business runs out of funds, these funds would help them.
- **Financial Stability:** Reserves and Surplus provide financial cushion for the company at the time of economic downturns or when unexpected expenses are coming around. It helps companies to overcome those tough times.
- **Investment Opportunities:** Through these reserves and surplus, if there appears any form of investment opportunities, they can be utilized at ease. They would be all used in investment of new projects, research and development, acquisitions, or even expansion allowing the company to pursue growth when required.
- **Credit worthiness:** Companies having substantial reserves and surplus are regarded to be more favorable by creditors and investors, as they hold a good volume of credit worthiness.

- **Risk Management:** Reserves and surpluses serve as a buffer against unexpected losses or liabilities. They provide a source of funds to cover contingencies, legal claims, or other unforeseen expenses, reducing the financial risk faced by the company and its stakeholders.

Differences

There often lies confusion about differences that are seen between reserves and surplus. Also, there are places where they are being used in an interchangeable way. Following are the differences between them:

Feature	Reserves	Surplus
Definition	Portion of profits retained for specific purposes	Excess of revenue over expenses
Creation	Voluntary decision by management	Result of operational performance
Purpose	Set aside for future obligations or contingencies	Indicates profitability and financial health
Source	Reserves are the retained balance of a company's profit and loss account after applying dividends and tax provisioning	Surplus is the remaining balance after these items are paid to shareholders.
Financial Health	Enhances financial stability and flexibility	Indicates profitability and operational efficiency
Regulatory	May be subject to regulatory requirements	Generally not subject to specific regulatory rules
Distribution	Typically not distributed as dividends	Can be distributed as dividends or retained earnings
Reversibility	May be reversed or utilized for other purposes	Represents a cumulative balance over time

Conclusion

To sum up, reserves and surplus are essential financial tools that reveal how a business manages its earnings and maintains stability over the long run. Reserves are sums of money deducted from profits in anticipation of particular future needs, such as paying for expansions or unanticipated costs (Polterovich & Popov, 2003). They are separated into two categories: Revenue Reserves (which include general and specific reserves for a variety of purposes, including potential dividend payments), and Capital Reserves (which are typically utilized for long-term projects and result from capital transactions).

Contrarily, surplus is the amount of income that exceeds expenses and indicates the overall profitability and financial stability of the business. It can be paid as dividends to shareholders or reinvested in the company. It can also be used to settle debt. Wise use of reserves and surplus results in numerous benefits such as enhanced creditworthiness, internal financing, financial stability, and investment opportunities, among others. Companies can improve their ability to withstand economic downturns, better manage risks, and confidently undertake growth plans by maintaining these funds in a strategic balance.

References

- Iwanicz-Drozdowska, M., Penczar, M., Kujawski, L., & Liszewska, M. (2021). Deposits as a stable source of bank funding: Did the global finance crisis influence the banks' funding structure? *Argumenta Oeconomica*, 19(2), 19-38. <https://doi.org/10.15611/aoe.2021.2.02>
- Klimczak, K. (2013). Reserves in traditional and contemporary accounting. *European Journal of Business and Economics*, 8, 10-20. <https://doi.org/10.12955/ejbe.v8i2.375>
- Brewer, A. (2008). Surplus. In *The New Palgrave Dictionary of Economics* (pp. 2208-2210). https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_2208-1
- Polterovich, V., & Popov, V. (2003). Accumulation of foreign exchange reserves and long-term growth. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1751866>

Digital Signatures: Global Trends and Emerging Adoption in Nepal

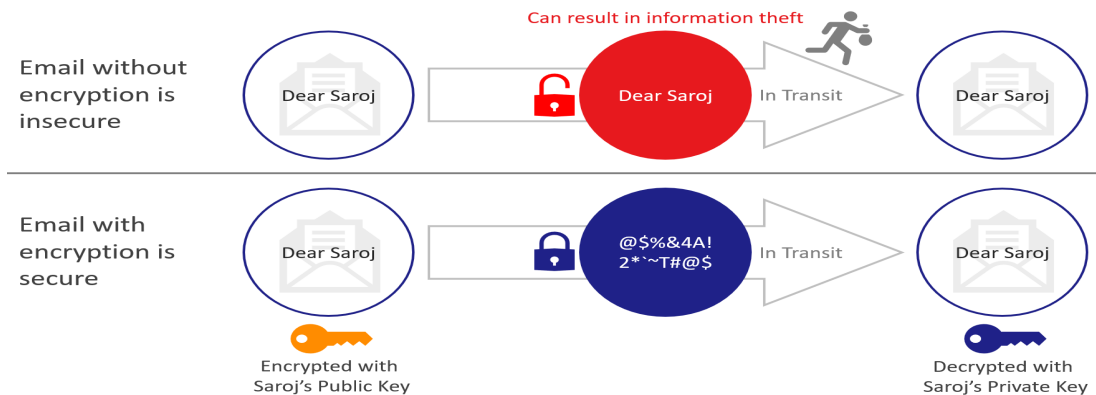
■ Raju K.C.

Assistant Officer, DCGF

In today's increasingly digital world, the need for secure and reliable methods of verifying the authenticity of digital documents has never been more crucial. Digital signatures have emerged as a vital tool in this regard, providing a means to ensure both the integrity and authenticity of electronic documents. Their adoption is now widespread across various sectors globally, including finance, healthcare, and government services, as they offer a secure way to confirm that a document has not been tampered with and that the signer is genuinely who they claim to be.

Understanding Digital Signatures

At the core of digital signatures, it is a technology rooted in cryptography. Unlike electronic signatures, which may simply be a digitized version of a handwritten signature, digital signatures rely on cryptographic algorithms to create a unique digital fingerprint of the document, which is then encrypted with the sender's private key. When the recipient receives the document, they can decrypt the fingerprint using the sender's public key. If the fingerprint matches the one created from the original document, the signature is verified, ensuring the document's integrity and the sender's authenticity.

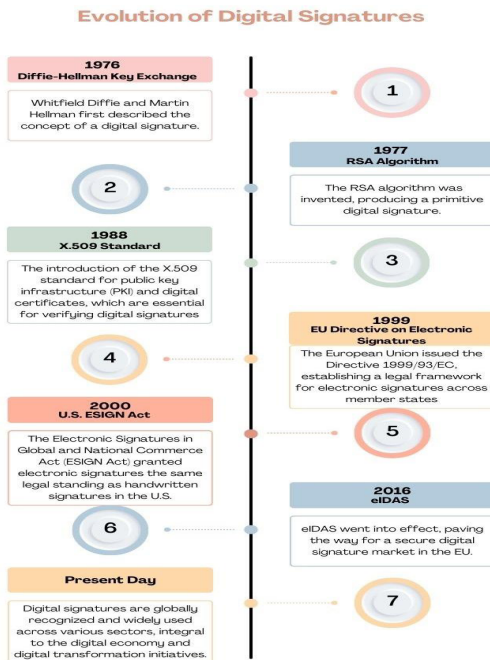
(Source: <https://cert.com.np/>, Retrieved date: 25th July, 2024)

The Evolution of Digital Signatures

The concept of digital signatures arose in response to the increasing need for secure communication in the digital age, with its roots tracing back to the 1970s. This period marked the dawn of public key cryptography, a foundational technology for digital signatures. A pivotal moment in the history of cryptography was the introduction of the Diffie-Hellman key exchange algorithm in 1976 by Whitfield Diffie and Martin Hellman, which laid the groundwork for secure digital communication.

However, it was the advent of the RSA algorithm in 1977 by Ron Rivest, Adi Shamir, and Leonard Adleman that truly revolutionized digital signatures. The RSA (Rivest-Shamir-Adleman) algorithm, which forms the backbone of many encryption and signature systems today, introduced a system of public and private keys. The private key, held by the signer, is used to encrypt the document's fingerprint, creating a digital signature. The corresponding public key, available to anyone, can then be used to decrypt this signature, verifying its authenticity.

As the internet began to expand in the 1990s, the need for secure online transactions became more pressing, leading to the broader adoption of digital signatures. By the late 1990s, many countries had started enacting laws that recognized and regulated the use of digital signatures, providing them with the same legal status as handwritten signatures in various contexts.

<https://www.signix.com/blog/infographic-the-history-of-e-signatures-gets-another-look>, Retrieved date :25th July, 2024)

Global Adoption of Digital Signatures

The use of digital signatures has grown significantly worldwide, driven by the digitization of services and the necessity for secure online transactions. Various international bodies, including the International Telecommunication Union (ITU) and the European Union Agency for Cybersecurity (ENISA), have established standards and guidelines to govern the use of digital signatures.

One of the most influential pieces of legislation in this area is the United States' Electronic Signatures in Global and National Commerce (ESIGN) Act, enacted in 2000. The ESIGN Act provides legal recognition to electronic signatures, equating them with traditional handwritten signatures in most transactions. This law has been pivotal in fostering the use of digital signatures in the U.S., setting a precedent that has influenced similar legislation globally.

In the European Union, the eIDAS (electronic Identification, Authentication and Trust Services) regulation, implemented in 2016, offers a comprehensive framework for electronic signatures and related services across member states. The eIDAS regulation promotes the use of digital signatures in both public and private sectors and ensures their cross-border recognition within the EU. It categorizes electronic signatures into three levels: simple electronic signatures, advanced electronic signatures, and qualified electronic signatures, with each level providing different degrees of security and legal recognition.

In Asia, countries like China, India, and Japan have also embraced digital signatures, recognizing their potential to enhance the security and efficiency of digital transactions. India's Information Technology Act of 2000, which was amended in 2008, lays out the legal framework for digital signatures, resulting in a rapid increase in their use, particularly in e-governance and financial services.

Digital Signatures in Nepal: A Developing Landscape

Nepal, much like other developing nations, is gradually adopting digital signatures as part of a broader initiative to digitize services and bolster the security of online transactions. Although still in its early stages, Nepal has made notable strides in recent years, especially in developing the legal and regulatory frameworks necessary to support the use of digital signatures.

The journey of digital signatures in Nepal began with the enactment of the Electronic Transaction Act (ETA) in 2008. This legislation provides the legal groundwork for electronic transactions, granting digital signatures the same legal status as handwritten signatures. The ETA defines a digital signature as "a signature in the form of letters, numbers, or any other symbols or codes that identify the originator or recipient of an electronic record."

Under the ETA, digital signatures are legally recognized for various purposes, including contracts, agreements, and other legal documents. The act also outlines the responsibilities of

certification authorities (CAs), which are entities responsible for issuing and managing digital certificates. These certificates verify the identity of the signatory and ensure the integrity of the signed document.

Current Status of Digital Signatures in Nepal

While digital signatures are still not widely used in Nepal, there is growing momentum towards their adoption. The government's push for digitization, particularly through e-governance initiatives, has created a conducive environment for the growth of digital signatures. However, challenges such as limited awareness, lack of infrastructure, and concerns about the security of digital transactions remain in place.

One of the major catalysts for the adoption of digital signatures in Nepal is the Digital Nepal Framework, a government initiative aimed at transforming the country into a digital economy by 2030. This framework underscores the importance of digital signatures in enhancing the security and efficiency of e-governance services, such as online tax filing, digital payments, and electronic procurement.

The Office of the Controller of Certification (OCC) under the Ministry of Communications and Information Technology oversees the regulation of electronic signatures in Nepal. The OCC is responsible for licensing certification authorities and ensuring compliance with the Electronic Transactions Act. Over the past decade, around 11,000 digital signatures have been issued, primarily within government departments, including the Ministry of Labor and Employment's Foreign Employment Department, where digital signatures have streamlined processes such as labor approvals.

In the private sector, banks and financial institutions have started using digital signatures for online banking services, including account opening, loan applications, and electronic fund transfers. Additionally, some private companies have adopted digital signatures for internal processes, such as employee contracts and procurement.

Despite these developments, the overall adoption of digital signatures in Nepal remains low, particularly among small and medium-sized enterprises (SMEs) and individual users. The lack of awareness about the benefits of digital signatures and concerns about the security and privacy of digital transactions are the key barriers for adoption.

Legal and Regulatory Framework in Nepal

Nepal's legal framework for digital signatures is primarily governed by the Electronic Transaction Act (ETA) of 2008 and its subsequent amendments. This act establishes the legal equivalence of digital and handwritten signatures, provided certain criteria are met. According to the ETA, a valid digital signature must be unique to the person using it, capable of identifying that person, and created using a method that can be independently verified. Furthermore, digital signatures must be created using a secure and reliable method, typically involving a

digital certificate issued by a recognized certification authority.

The ETA also led to the creation of the Office of the Controller of Certification (OCC), which regulates the use of digital signatures in Nepal. The OCC is tasked with overseeing the activities of certification authorities, ensuring compliance with legal and technical requirements, and promoting the use of digital signatures in both the public and private sectors.

Certification authorities in Nepal must obtain a license from the OCC before issuing digital certificates. The OCC has the authority to revoke or suspend licenses if certification authorities fail to meet the required standards. Additionally, the OCC is empowered to investigate complaints related to the misuse of digital signatures and take appropriate actions against offenders.

To support the implementation of digital signatures, the government has also issued the Digital Signature and Electronic Transaction Regulation (DSET) of 2010. This regulation provides detailed technical specifications for digital signatures, including requirements for cryptographic algorithms, key management, and certificate issuance. The DSET also outlines the procedures for obtaining a digital certificate and the responsibilities of certificate holders.

Despite the existence of a legal framework, several challenges impede the widespread adoption of digital signatures in Nepal. One of the main challenges is the lack of awareness and understanding among the general public and businesses. Many people are unfamiliar with digital signatures and are hesitant to use them due to concerns about security and privacy.

Additionally, the limited availability of certification authorities in Nepal has led to delays in the issuance of digital certificates and higher costs for businesses and individuals. The government needs to encourage the establishment of more certification authorities and foster competition in the market to address these issues.

Conclusion

Digital signatures hold significant potential for driving Nepal's digital transformation by enhancing the security and efficiency of online transactions across various sectors. While the country has made commendable progress in establishing a legal and regulatory framework, more efforts are needed to raise awareness and promote the adoption of digital signatures. The Digital Nepal Framework provides a roadmap for the country's journey toward becoming a digital economy, with digital signatures playing a crucial role in this transformation. By addressing the existing challenges and creating a supportive environment, Nepal can fully leverage the benefits of digital signature technology and move closer to its digital goals.

References

United States Government, "Electronic Signatures in Global and National Commerce (ESIGN) Act," 2000.

European Union, "eIDAS Regulation (EU) No 910/2014," 2016.

Government of Nepal, "Electronic Transactions Act," 2006.

Digital Signature and Electronic Transaction Regulation, 2010. Office of the Controller of Certification, Government of Nepal. Available at: [<http://www.occ.gov.np>]

Rivest, R., Shamir, A., & Adleman, L. (1978). A Method for Obtaining Digital Signatures and Public-Key Cryptosystems.

Impact of Monetary Policy 2081/82 on Macroeconomic Indicators of Nepal - A Theoretical Perspective

■ Rakesh Kumar Ray

Introduction

Monetary policy is a determinative factor in the economic destiny of a country. In Nepal, the monetary policy for the fiscal year 2081/82, as announced by Governor Maha Prasad Adhikari on July 26, 2024 is expansionary in nature and is intended to increase the money supply and decrease the rate of interest to boost economic growth. In this respect, the following sections have provided a detailed evaluation of the effect of this expansionary monetary policy on different macroeconomic variables in Nepal.

Expansionary Monetary Policy Overview

Expansionary monetary policy involves measures taken by the central bank, in this case, Nepal Rastra Bank (NRB), to increase the money supply by lowering the interest rates. The primary objectives of such a policy are to boost economic activities, maintain price stability, reduce unemployment, and counteract economic slowdowns. Before understanding the likely impact monetary policy could have on the macro-economic indicators, it is mandatory to understand the basic underlying instruments of expansionary monetary policy to comprehend how they affect the targeted variables.

Lowering Bank rates: The discount rate, also known as the bank rate, is the rate at which banks are allowed to borrow money from the NRB, the central bank of the country. This means that when monetary authority, i.e. the NRB announces a reduction in the bank rate through monetary policy, the bank and financial institutions can borrow money from NRB at relatively cheaper rates. Because of this, banks and financial institutions reduce the interest rate charged by them to the customers since the central bank has reduced the cost of borrowing for BFs. As a result, the decrease in the bank rate leads to an increase in money supply in the economy.

Open Market Operations

Under this measure, the NRB can either inject liquidity into the market by buying government securities or reduce money supply in the economy by selling government securities. In simple words, when the NRB sells government securities to institutional investors, the institutional investors' money goes into the accounts of the central bank leaving them with an ownership certificate of government securities in exchange for money. This means that the money goes with the central bank, and there is less money in the economy. This is also called reverse repo. It is used during inflationary pressure as a contractionary monetary policy tool to reduce money supply in the economy. On the contrary, when the NRB buys government securities from institutional investors to increase the money supply in the market, it is called repo. It is used during recessionary pressure as an expansionary monetary tool to increase the money supply in the economy and boost economic activities.

Reserve Requirement

Reserves are the mandatory balances that every bank has to maintain with the central bank. The reserve requirement is in direct ratio with the deposit made by the clients in the institution.

Cash Reserve Ratio (CRR): It means the minimum cash that a commercial bank has to hold with the Nepal Rastra Bank in the form of deposits. For instance, if ABC Bank receives a deposit of Rs. 10,000 and the CRR set by the central bank is 4%, ABC bank can lend out only 96% of the deposit. This continues further on secondary and derived deposits as well. It means the higher the CRR, the less loanable funds available with Bank and Financial Institutions. This will in the long run cause a significant reduction in the amount of money in circulation. On the contrary, a decrease in CRR will mean an increase in money supply in the economy.

Statutory Liquidity Ratio (SLR): SLR is more related to the minimum reserve of assets with NRB while CRR is more related to cash balance (reserve) with NRB. Therefore, SLR is defined as the minimum percentage of assets that must be held in the form of either fixed or liquid assets by the banks and financial institutions. This ratio also has an inverse relationship with credit creation and subsequently money supply. Similar to the concept of CRR, a rise in SLR will not allow the banks to inject money into the economy, leading to a decrease in money supply. The reverse is true if there is a decline in SLR since this leads to an expansion of the money supply in an economy.

Besides these, there are other monetary tools as well that are exercised by the NRB from time to time to control the flow of money supply in the economy such as moral suasion, margin requirements, directives and guidelines, and quota/sectoral credit restriction, etc.

Key Features of Monetary Policy 2081/82

Bank Rate: Bank rate has been reduced from 7% to 6.5%

Policy Rate: The policy rate has been set at 5%, bringing the reduction of 50 basis points. As discussed earlier, the reduction in policy rate would increase the credit flow for investment activities leading to an increase in aggregate demand and spurring economic growth.

Deposit Collection Rate: Deposit collection rate, which is the lower bound limit of the interest corridor, has been left unchanged at 3%.

Operational Target: As an operational target, the weighted average interbank interest rate has been announced to be utilized which would facilitate effective interbank lending and borrowing.

Reserve Ratio: Cash reserve ratio and statutory liquidity ratio have been kept unchanged.

Private Sector Lending: Growth rate of private sector lending has been set at 12.5% to ensure financial stability.

Inflation: The monetary policy has targeted to contain the inflation at 5%. The inflationary pressure could arise from the expansionary monetary policy.

Economic Growth: To support the economic growth target of 6% set by the Fiscal policy 2081/82, the proposed monetary policy shows commitment to manage liquidity and increase private sector lending to 12.5%

Mergers and Acquisitions: NRB has encouraged the merger of micro finance companies to strengthen the performance of micro finance companies.

Capital Adequacy Ratio: Capital adequacy framework issued for Bank and Financial Institutions shall be revised based on international practices.

Loan Loss Provisioning: Ceteris paribus, loan loss provision of "pass loan" category has been reduced from 1.2% to 1.1%.

Retail Portfolio: The Limit of the regulatory limit portfolio has been increased from 2 crores to 2.5 crores.

Working Capital Guidelines Implementation: Owing to the slow-down of the Nepalese economy, the implementation of working capital guideline has been postponed to Shrawan 1, 2082. Likewise, the loan limit of 1 crore set for small, medium and cottage industries shall be revised.

Margin Lending: The existing maximum limit of Rs 20 crores of margin lending on shares for institutional investors shall be waived.

Foreign Currency: Foreign exchange on imports facilitated through TT and Draft has been increased from USD 35,000 to USD 50,000. Likewise, Foreign exchange on imports facilitated through DAP and DAA has been increased from USD 60,000 to USD 100,000.

Impact on Macroeconomic Indicators of Nepal GDP Growth

The role of expansionary monetary policy is to raise the quantity of credit with the intention of raising demand. When the interest rate decreases, investment increases, and vice-versa. This ultimately leads to an increase in aggregate demand in the economy, subsequently leading to GDP growth.

The expansionary monetary policy for 2081/82 in Nepal is anticipated to accelerate economic development in a number of ways which could be summarized as:

Business Investments: The reductions in interest rates lead to higher capital investments, differentiation of products and usage of better technologies in the firms. This is more appropriate for SMEs because they are the hub of the Nepali economy and need proper logistic support.

Consumer Spending: The key factors that are likely to affect the consumers' cash level are the interest rate on consumer credit and mortgage which affects the demand for different products in the market. This can result in better production and a better economy because of this higher demand.

Agricultural Productivity: Availability of credit allows farmers to obtain better seeds, fertilizers and equipment for use in agriculture, hence improving the sector of agriculture and development of the economy.

Infrastructure Development: Higher level of liquidity can support financing of strategic sectors of development such as transport, power, communication, logistics, and so on. The expansionary monetary policy is expected to result in positive growth in industrial output. In the agricultural sector too, output is also anticipated to increase. The service sector will also increase in terms of dynamism. The effect of incremental spending by businesses and the consumer leads to further more extensive economic activities, therefore, a sustainable increase in GDP.

Inflation

Every action has both positive and negative impacts. Expansionary monetary policy might have the advantage of promoting economic growth on one hand; nevertheless, it has the disadvantage of raising inflation rates on the other hand. The more money there is in the economy and the demand for goods and services increases, the greater the likelihood of an increase in prices. Another negative effect is that the expansionary policy may lead to inflation since it is already a problem in Nepal. The impact on inflation in Nepal may include:

Demand-Pull Inflation: When consumers consume more, it may cause an increase in prices of the product because demand exceeds supply. This is even more so with supply side shocks which are more frequent in Nepal and which results in a lower quantity of goods and services.

Cost-Push Inflation: Inflation can arise from the supply side as well. When the costs associated

with factors of production such as wages, raw materials, etc. increase, producers are bound to increase the price of their products leading to cost push inflation.

Imported Inflation: If the interest rate is lowered it leads to depreciation of the Nepali rupee and hence leads to inflation because imports are expensive. This may possibly result in a higher price level in the country because most of the goods that are used in the country are imported. However, the Nepalese currency has been pegged to the Indian currency which might not trigger imported inflation to a large extent.

The impacts of inflation can be categorized into either short-term or long-term effects. In the short term, inflation decreases the real income of consumers and is detrimental to the poor and middle-income earners. In the long run, inflation becomes entrenched and can reduce the purchasing power of savings, alter the pattern of investment and even bring about loss of confidence in the currency.

In order to deal with the problem of inflation, NRB has to ensure that stimulating economic growth is done side by side with controlling the inflation rate. Some of the ways to manage inflation include using incentives that are specific to certain products, regulating the price of certain basic goods and services, and working on optimizing the distribution networks.

Employment

One of the main goals of expansionary monetary policy is to attain the intended level of employment through the promotion of economic activity. There is expansion and formation of many companies today which implies provision of employees and thus employment.

Job Creation: From the proposed policy, it can be deduced that when the cost of borrowing is reduced there will be more funding for various sectors resulting in employment. This is even more so having regard to the present unemployment threat that is evident in the country and the many unemployed people who engage in informal jobs.

Increased Wages: This also means that an increase in demand for labor will lead to an increase in wages and hence improving the standards of living. It can be most effective for the rural population since they do not have job offers and low wages.

Monetary policy and employment are related. When the cost of funds is low, business entities are endowed with the ability to expand and innovate, which will call for labor. This may assist in decreasing the unemployment rates and effectively contribute to the movement of employees from the informal sector to the formal one with better employment assurances and other incentives.

In addition, employment opportunities may also have even more social consequences. Poverty can also be eradicated in households with higher income, better education and health and can help in controlling over the social order. In the case of Nepal, the majority of the population is still rural and underemployment is still a problem, therefore, the employment

expansionary monetary policy is revolutionary.

Exchange Rates

Monetary policy can also influence exchange rates through expansionary monetary policy. Lower interest rates usually reduce the attractiveness of a country's currency to other countries, resulting in a value of the currency. For Nepal, this implies that the Nepali rupee could depreciate against other stable foreign currencies such as the US dollar.

Depreciation of Nepali Rupee: This may reduce the interest rates thereby avoiding the foreign capital and leading to a weaker currency. This can make exports from Nepal cheaper in the international market and can also increase the export revenues of the country.

Export Competitiveness: A weaker rupee also makes Nepali products and services cheaper to the foreigners which may increase export demand. This will be of special benefit to such goods as tourism, handcraft and agricultural produce.

Imported Inflation: On the other hand, when the rupee is weak, this implies that the cost of imports goes up, which also causes inflation. This could be rather disadvantageous to Nepal since most of the goods it uses are imported; this, therefore, means that any hike in the price of oil would automatically translate into a general rise in the price level.

The devaluation of the Nepali rupee has its positive as well as negative impacts on the Nepalese economy. On the one hand, it can provide a stimulus to those industries which export their products by raising the competitiveness of the products in the international market. This can lead to earning more foreign exchange and can assist such areas as tourism which is one of the major sources of income in Nepal. On the same note, the high costs of importing items such as fuel, machinery, and raw materials can result from a weaker currency. This may also add more pressure on inflation and it is not favorable to the consumers and businesses that deal with imported products. Therefore, there is a need to peg the exchange rate to neutralize these impacts in the operations of the economy.

Investment

Expansionary monetary policy has a close relationship with investment within the economy. Low interest rates lead to low cost of capital which in turn encourages capital investments.

Increased Business Investments: With lower borrowing costs, sectors such as the manufacturing sector, agriculture, and the service sector can be financed. This can help to increase efficiency, create employment and even boost the economy of the country in question.

Infrastructure Development: The problem of funding can be solved through financing important infrastructure projects that enhance the efficiency of integration.

Foreign Direct Investment (FDI): Cuts in interest rates can improve the investment climate

thereby attracting FDI which brings in capital, technology and skills. This will help to increase the capacity and competitiveness of the Nepali economy in the international markets.

Capital is one of the critical components of economic development. On this note, expansionary monetary policy can help in the creation of incentives for the commencement of new projects and the progression of existing projects due to the reduction of the cost of capital. This can result in such consequences as, for example, an increase in the degree of capacity loading, employment, and gross domestic product.

Lack of infrastructure is one of the major challenges that has acted as a bottleneck to the growth of Nepal, any investment in this sector can be described as revolutionary.

Moreover, FDI can provide the capital that may be needed, introduce new technologies and new methods of management and can also provide employment. This means that a good investment climate that is supported by low interest rates and a stable economy will attract more foreign investors hence improving the rates of economic growth.

Financial Stability

Expansionary monetary policy is capable of stimulating economic activity. On the contrary, loan and credit activities raise the level of NPAs and asset bubbles which pose risks to the financial system.

Credit Growth and NPLs: There is a higher non-performing loan if credit rises rapidly when the standards of credit granting are relaxed. This can put performance pressure on the banking sector for recovery and credit write-offs and it constitutes a threat to financial stability.

Asset Bubbles: High credit expansion results in speculation in the real estate and stock markets leading to bubble formation. If any of these bubbles bursts, it has repercussions in the economy of the country. This is possible in the capital market of Nepal since the institutional investment limit cap of 20 crores has been waived.

Regulatory and Supervisory Challenges: One of the major problems remains in maintaining the financial institution to the right standards of lending while at the same time encouraging credit expansion. This means that a lack of strict regulation leads to the encouragement for risky activities as well as unsound liquidity levels.

Strategic Measures to Control the Associated Risks

The expansionary monetary policy is one that can be useful in increasing the growth of an economy and employment but has some risks attached to it.

Concerning the inflation risks, NRB has to monitor the prices and be prepared to alter policy rates if necessary. This also implies that measures that will be taken on the supply side of the economy can also be used to solve problems of inflation as well.

The path to financial stability is always followed by asset bubbles and vulnerability in the

financial markets when credits are high. Thus, there is a need to enhance the robustness of the regulatory structure and ensure safe lending. Hence, it becomes crucial to enhance the capacity of the regulators and supervisors in the monitoring and enforcement of compliance.

A depreciated currency which helps in increasing export revenue, also increases the price of imports and inflationary rates. The implication derived from this is that the management of exchange rates should be moderate. It should especially concentrate on exchange rate business and should be in a position to correct or prevent such rates from rising or falling.

Conclusion

From past experience, it can be assumed that expansionary monetary policy formulated and implemented by Nepal for the fiscal year 2081/82 should impact macroeconomic variables substantially, though its effectiveness is yet to be realized. The policy has suggested lowering interest rates and increasing money supply to stimulate economic activity and reduce unemployment and to increase investment. But it could also be fatal; particularly in connection to inflation and financial stability. It is therefore important that the authorities come up with a pro-active and co-ordinated plan to deal with the after-effects of expansionary monetary policy in order to fully benefit from it while minimizing the effects of backfires if any.

Conflict: Something natural, normal but considerable

■ PRATIGYA BHATTA

Senior Assistant, Rastriya Banijya Bank Ltd,

Background

Conflict in a general sense is a serious set of disagreements or an argument about something. So, when people or groups conflict, it merely means that they have serious disagreements or arguments. This can be on an individual or organizational level and can range from interpersonal conflict to even within the nation. Conflict has been regarded as a natural and inevitable aspect of human interactions because individuals and groups hold different sets of perspectives, needs, and objectives. Omisore and Abiodun (2014) regard that conflict will have both positive and negative consequences which can lead to stress, a negative set of emotions, or tensions from one aspect. From the next aspect, it can also be a great agent that fosters creativity and innovation. It is not that conflict does not have resolution techniques, there certainly are ample ways through which conflict can be resolved too.

Nature of Conflict

There certainly lies a different nature of the conflict which could be learned there with the primary being its nature of inevitability where conflict is rather an unavoidable form of relationship and societies with differences in values, goals, and perspectives which would be inherent there. Conflict is a multifactorial aspect that would appear as the next major nature. Conflict is dynamic which also holds subjective perceptions where conflict would involve differing perceptions regarding the interpretation of the situation. So, what one person would regard as conflict would be different from the opinion of the next person's approach. Also, conflict holds both positive and negative aspects with a set of opinions holding the normal part of interaction. Although conflict has a negative connotation, it would hold positive outcomes here too taking towards innovation, improved relationships, and growth (Huan & Yazdanifard, 2012).

It has to be realized that every action and activity that we perform would be based on a different set of approaches that we came through. Values, beliefs, behaviors, and competencies hold a significant impact on individuals with a collective identity that shapes interaction modality and perspectives and holds meaning about how each of them would create a certain impact.

They define our way of living (Savary, Kleiman, Hassin, & Dhar, 2015) (Savary, et. al, 2015). The thoughts and processes that any individual would hold will be an outcome of different activity bases. The notable impacts that could be seen here are as follows:

- **Values:** As Cieciuch & Schwartz (2017) explain, values are something that is deeply rooted through principles along with standards that would guide an individual's choices and their behavioral action. Conflicts would then arise when there are differences in values there. Generally, conflict emerges when individuals or groups firmly hold contrasting core values with disagreements on issues that would be related to ethics, morality, or fundamental principles that could lead to some kind of tension. For example, within a workplace conflict can arise if one employee values honesty above every activity which would lead to feelings and recovering certain reports. Also, differences in cultural values can create misunderstanding and can lead to conflict particularly where there is a multicultural setting.
- **Beliefs:** As explained by Hahn (1973), beliefs encompass an individual set of convictions and interpretations about the world where conflict would arise with different disparities within the belief-based system. Here, conflicts would rather be fueled by divergent beliefs trying to explain what is right, what is acceptable, and what is wrong or unacceptable. Basically, with different political ideology-based beliefs, conflict can be regarded as a natural flow. Also, beliefs hold the situation because of which there would be incompatible worldviews that would shape personal experiences and perspectives, and this would create challenges in understanding and accepting alternative sets of viewpoints. Conflicts that arise with older individuals could hold traditional beliefs that would rather turn out to be more progressive. What a young generation perceives would be different than the older generation.
- **Behaviors:** As explained by Bergner (2011), behaviors would generally refer to actions and reactions which would play a major role in conflict. The primary reason for conflict is often related to differences to communication style, which can vary from person to person. Ineffective communication behavior can create tensions, leading to conflict, whether minor or significant. Additionally, varied approaches to conflict resolution may not appeal to everyone, potentially resulting in further conflict.
- **Competencies:** Lê & Jarzabkowski (2015) suggest that individuals possess certain skills and abilities that influence how conflicts are managed and resolved. A higher level of emotional intelligence allows individuals to understand and manage emotions in a way that contributes to a constructive resolution. Effective communication, including active listening and empathy plays a key role in reaching a successful resolution.

Alignment of competencies

Gorenak & Ferjan (2015) explain that organizational values are a valuable part of organizational culture, serving as a permanent, motivational, and emotionally positive set of categories that attract individuals who aspire to uphold them. Manager's values, beliefs, and behaviors along with their competencies through their role are something distinctive for conflict resolution along with their team dynamics. Here, a manager with a stronger set of ethical values seeks to establish a foundation for integrity and trust that helps guide conflict resolution as per the principles of the organization. Values and beliefs influence individual performance and task preferences (Allport, 1961). Coming through those diversified values that enable managers to address conflict through cultural differences, it can be challenging to meet organizational principles. These values enable managers to approach conflicts with a deeper understanding and appreciation of differences. Therefore, ethical leadership, rooted in strong values, promotes integrity and trust. Furthermore, good values ensure equality in addressing cultural differences, fostering appreciation for diverse perspectives.

Beliefs on the other hand align with competencies in the role of managers because they set the door for an open mind and with the influence of an open-minded manager, the approach ultimately helps encourage creativity and flexibility within the team members. It may also help managers to consider different viewpoints at the time of discussion related to conflict management. Organizational values come out of organizational culture as explained by Simmerly (1987) and organizational values are all written within an organizational culture that provides organizational shape deciding the modes of conduct, decision-making, and communication styles (Hompson & Richardson, 1996). Apart from this, beliefs play a key role in gathering trust levels from team members by believing in the capabilities of team members, which builds a foundation for trust. Apart from this, there will be an impact on the managerial level where effective communication can be established. So, with good behaviors, there will be effective communication and strong conflict resolution skills that can be practiced. As managers develop strong emotional intelligence through competencies, they foster a deeper understanding of emotions—both their own and those of others—which enables them to navigate conflicts more effectively. By recognizing and addressing the underlying emotional aspects of workplace conflicts, managers can create a more supportive environment, promote open communication, and build trust with their teams. Competent leadership and decision making also contribute to the team's move while seeking their level of direction and stability. Here, the manager's decisive action would be based on sound judgment that provides clarity and direction too.

Communication, negotiation, influence, and their roles in the conflict

Effective communication, negotiation, and influence play vital roles in conflict resolution. A managerial approach where integrative, distributive, or transformative aspects would be

tailored for specific cases would aim to create a fair and collaborative approach to conflict resolution. The major set of roles that they would play here are explained as follows:

- **Communication:** There is a strong role in communication as it provides effective communication as the foundation of conflict resolution that would involve the expression of thoughts, perspectives, and feelings which would promote understanding among conflicting parties. It also seeks to build up trust levels. Thus, it seeks to develop a foundation of understanding at one point and then.
- **Approaches to conflict resolution:** When managers get to engage in active listening when the communication pattern is clear and transparent. When there is serious attention paid to nonverbal cues, it will contribute to conflict resolution.
- **Negotiation:** Negotiation plays a major role in conflict management because it involves a process that would find a common background and mutually acceptable solutions that would come around. Therefore, negotiation seeks the major role in finding common ground, which would preserve relationships there as a major role.
- **Approaches to conflict resolution:** If the manager adopts a collaborative mode for any issue, there will be a win-win solution for both parties which would encourage a cooperative mindset and maintain positive relations. Also, negotiation can involve compromising situations which would lead to the solution of conflict. Through building credibility, the manager may demonstrate competence and fairness which would hold credibility seeking enhancement for ability. It may then try to appeal to common goals by sharing interests and aligning with conflicting parties.
- Managers can adopt an integrative approach where collaboration and open communication are practiced. Then there will be a distributed approach that would seek to compromise and balance interests. Through a transformative approach, empowerment and relationship building can be achieved, which helps strengthen relationships and promote a team-based culture having a positive mindset.
- **Influencing:** Through guiding perspectives, it would influence a major role that encourages parties that allows consideration of alternative sets of viewpoints. It would also involve developing authority, and expertise along with seeking development of interpersonal skills that would shape opinions. Managerial influence motivates conflicting parties and also tends to cooperate with emphasis to achieve those shared goals. Hence, influence plays a role in guiding perspective and motivating cooperation.

Use of effective communication for conflict

Through effective use of communication, the ability to influence and negotiation skills, conflict can be resolved. With the help of proper communication, managers may influence how they would get to employ active listening, and how the parties who are involved would feel that

they are properly heard. With clear and direct communication, there will be a minimization of ambiguity which would reduce the risk of misunderstanding and aggravating conflict. Proper attention to nonverbal cues would also provide the manager with the opportunity to address underlying emotional concerns which would contribute to a bit more comprehensive resolution. Similarly, influence plays a crucial role in shaping opinions that could motivate the practice of coordination too. Through the influencing capacity, the manager builds credibility and showcases expertise and fairness that enhance their influence and increase the set of likelihood through which the parties will be entrusted with the proposed set of results. Additionally, they may also emphasize shared goals during negotiations that ultimately aligns conflicting parties with a common set of objectives to achieve mutual benefits.

Negotiation and conflict management can be understood as the aspects that are directly interlinked with each other (Cleary , , Lees , & Sayers, 2018). Negotiation skills utilize various approaches that would be based on their nature. Integrative negotiation would then encourage a win-win solution that fosters a positive relationship with long-term cooperation. It would also compromise on different aspects that guide involved parties in maintaining good relationships. Transformative negotiation would focus on the empowerment of conflicting parties to address underlying issues that would turn conflict into opportunities with positive changes and with a stronger set of relationships that would come within the team members.

Apart from all these aspects, managers can also come up with the role of mediation or facilitation that would act as a major alternative approach. Managers can act as a neutral third party to guide structured communication, which would foster objectives for balanced resolutions. Here, facilitation which involves leading structured discussion providing a certain forum for an open set of dialogue along with fostering an approach for consensus-building. Hence the parties who are involved can use assertive communication by expressing their requirement through appropriate communication. The manager's integration of effective communication, influencing capacity, and negotiation would all be considered here with different approaches that ultimately create positive relations.

Role of Power and Control in Conflict

In different forms of conflict, it has been understood that power and control dynamics are widely used. With hierarchical power, managers or leaders would have their set of decisions to influence the resolution module of conflict. There would then be a resource control aspect where powers are rather derived from control through different critical resources like budgets, information, or personnel. Individuals who possess specialized skills also hold power in conflict because of their expertise which could act as a medium for conflict resolution. Misuse of power would then be an adaptive approach to use their position for enforcing decisions that would be out of consideration for their perspectives. Misuse of power can also be through manipulation

of information where selective or partial information is circulated. The misuse of power can also lead to coercion and intimidation that would create a climate of fear where individuals feel that they are compelled to comply with the desire of powerful individuals. The unequal distribution of resources and the opportunity base would lead to the issues of control and create resentment and conflict among the team members, with favoritism in practice.

Overcoming this can be done through proper communication, conflict resolution training and empowerment where fair policies are established and mediation is practiced as a result of which communication will be facilitated for conflicting parties to unite at one common ground.

Use of Power for Conflict Resolution

With effective use of power and control, conflict can be resolved in various ways. There would be a requirement for delicate balance to promote fairness and collaboration with long-term impact on individuals who might get involved. So, through the empowerment of individuals in the decision-making process that would benefit power imbalances or foster a sense of autonomy and clear communication which would address concerns with clear information and effective implementation of fair policies, conflict can be resolved within the organization. Power and control can also be used for making collaborative problem-solving aspects or providing conflict resolution-based training which benefit managers and their team members. It addresses power imbalances while taking them to the next level of conflict. Power and control can also be implied for inclusive decision-making practice that would seek effectiveness in making use of the power and control for its resolution approach.

Conclusion

To conclude, it can be summarized that conflict is an ongoing process within an individual, an organization, or a nation as a whole. The role that power and control contribute to a balanced approach that allows for ensuring fairness and a collaborative solution, would be necessary (Cohen, 2010). There can certainly be a huge role of power and control for conflict resolution, but that does not bring things to an end as there would be layers of approaches that have to be taken into consideration.

Traditionally, avoidance, accommodation, competition, and compromise have been the approaches for conflict management. But in today's time, there are approaches like collaboration, problem-solving, proper communication and negotiation, and mediation along with integrative solutions which would all combine to manage conflict. Also, with strong communication and dialogue, mediation and facilitation, and compromise, conflict can be controlled. An important aspect of wise conflict resolution is wise preparation and for that, clear definition of roles and responsibilities, building trust and integrity levels should be properly developed and designed. Policy-based reviews and process reviews should also be taken into consideration. These would all be the future modality of resolving conflicts existing anywhere.

References

- Allport, G. W. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart and Willson. ISBN 0-03-010810-1.
- Bergner, Raymond. (2011). What is behavior? And so what?. *New Ideas in Psychology- NEW IDEA PSYCHOL*, 29, 147-155. 10.1016/j.newideapsych.2010.08.001.
- Cieciuch, Jan, & Schwartz, Shalom. (2017). Values. 10.1007/978-3-319-28099-8_1509-1.
- Cleary, M., Lees, D. H., & Sayers, J. M. (2018). The Art of Negotiation. *Issues in Mental Health Nursing*, 39, 910-912.
- Cohen, Taya. (2010). Conflict Resolution. 10.1002/9780470479216.corpsy0219.
- Gorenak, Mitja, & Ferjan, Marko. (2015). The influence of organizational values on competencies of managers. *E+M Ekonomie a Management*, 18, 67-83. 10.15240/tul/001/2015-1-006.
- Hahn, Robert. (1973). *Understanding Beliefs: An Essay on the Methodology of the Statement and Analysis of Belief Systems*. *Current Anthropology- CURR ANTHROPOL*, 14. 10.1086/201319.
- Hompson, J., & Richardson, B. (1996). Strategic competency: The learning challenge. *Journal of Workplace Learning*, 9(5), 153-162. ISSN 1366-5626.
- Huan, L. J., & Yazdanifard, R. (2012). The Difference of Conflict Management Styles and Conflict Resolution in Workplace. *Business & Entrepreneurship Journal*, 1(1), 141-155. Scienpress Ltd.
- Lê, J. K., & Jarzabkowski, P. A. (2015). The role of task and process conflict in strategizing. *British Journal of Management*, 26(3), 439-462. Retrieved on March 6, 2017, from <http://onlinelibrary.wiley.com.proxy1.ncu.edu/doi/10.1111/1467-8551.12076/epdf>
- Omisore, Bernard, & Abiodun, Ashimi. (2014). Organizational Conflicts: Causes, Effects and Remedies. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 3, 10.6007/IJAREMS/v3-i6/1351.
- Savary, J., Kleiman, T., Hassin, R. R., & Dhar, R. (2015). Positive consequences of conflict on decision making: When a conflict mindset facilitates choice. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(1), 1-6. Retrieved from: <http://eds.b.ebscohost.com.proxy1.ncu.edu/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=37b43762-940c-401b-a1f9-265e6a0fd6b8%40sessionmgr102&vid=1&hid=121>
- Simmerly, R. G. (1987). *Strategic planning and leadership in continuing education*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers. ISBN 978-1555420345.

Econophysics: A Dynamic Approach to Economic Systems and its Emerging Relevance in Nepal

■ Ramesh Simkhada

M.Sc. Physics, Tribhuvan University

Econophysics, an interdisciplinary field, applies the theories and techniques of physics to tackle economic issues. Emerged in the 1990s, it arose when physicists began to study complex systems within economics, particularly those that bear similarities to statistical mechanics. The foundation of econophysics lies in the idea that economic systems, much like physical systems, can be analyzed as dynamic environments that exhibit chaotic behavior rather than being static and easily predictable. By using physics-based principles, researchers have been able to approach economics from a new angle, moving beyond traditional models that emphasize equilibrium and rational decision-making to examine the inherent randomness and uncertainty in markets.

Econophysics primarily focuses on modeling financial markets and understanding economic phenomena through the lens of statistical physics. This approach enables the analysis of stock market fluctuations, wealth distribution, and major events such as market crashes, which can be likened to phase transitions in physical systems. By applying techniques from physics, econophysics provides a more nuanced perspective on how economic systems behave, particularly in terms of their inherent complexity and the interactions between agents. These systems are often too dynamic and chaotic to be adequately explained by traditional economic models, which tend to focus on equilibrium and rational behavior.

A key advantage of econophysics is its ability to explore collective behavior and emergent properties within economic systems. Much like particles in a physical system, economic entities—such as individuals or firms—interact with one another, producing outcomes that are not always predictable on the basis of individual behavior alone. This collective behavior can lead to emergent phenomena such as bubbles, crashes, or sudden shifts in market dynamics, which traditional economic theories struggle to fully explain. By modeling these interactions, econophysics offers insights into how small changes in one part of the system can lead to significant, sometimes catastrophic, outcomes in the overall economy.

The application of stochastic models, non-equilibrium states, power-law distributions and a random walk theory: a common concept in physics has significantly influenced the understanding of financial markets and income distributions. Traditional economics often focuses on rational factors and equilibrium models, which attempt to predict market behaviors under ideal conditions. However, econophysics delves into the statistical nature of economic interactions, revealing patterns and behaviors that were previously overlooked or underappreciated in standard economic analysis. For example, power-law distributions help explain the frequency of extreme events, such as market crashes, that defy the normal assumptions of equilibrium-based models.

A power law is a mathematical relationship where a relative change in one quantity leads to a proportional relative change in another, regardless of the initial size of the quantities involved. This concept originates from physics and has been applied to various natural and social phenomena. In physics, power laws describe systems where certain events are much more likely than others. For instance, in the study of earthquakes, there is a power-law relationship between the magnitude of an earthquake and its frequency—large earthquakes are much rarer than small ones, but the difference in occurrence follows a predictable pattern. Another example comes from astrophysics, where power laws are used to describe the distribution of stars by size, with a few massive stars dominating the system while the vast majority are much smaller.

In econophysics, the concept of power laws is applied to economic distributions including those related to income, wealth, and company sizes. One of the key applications is in understanding income inequality. A power law can explain why a small percentage of individuals control a large portion of a nation's wealth, while the vast majority have much less. For instance, in many countries, wealth distribution follows a Pareto distribution, where 20% of the population controls roughly 80% of the wealth. This insight allows economists to better model and predict economic disparities that are not easily explained by traditional equilibrium-based economic models. This insight is critical for understanding issues like wealth inequality and market instability. Power-law relationships highlight how a small, wealthy elite can dominate a large portion of an economy, contributing to systemic risks and financial volatility. The ability of econophysics to capture these complexities makes it a powerful tool for analyzing the broader dynamics of economic systems (Chakrabarti et al., 2006).

Another application of power laws is in analyzing the size distribution of companies. In many industries, a few large companies dominate the market, while numerous small firms struggle to compete. This power-law distribution helps economists understand the dynamics of monopolies, market competition, and even market crashes, where the failure of a single large entity can have a disproportionately large impact on the economy. By applying power-law models, economists and policymakers can better understand systemic risks and prepare for economic instability, such as financial crises or sudden market shifts. Power laws, therefore,

provide a valuable tool for analyzing complex economic behaviors and inequalities in a wide range of contexts.

Another interesting theory, "The Random Walk Theory", a concept rooted in mathematics and physics, plays a significant role in economics, especially in the analysis of financial markets. A classic example often used to illustrate the random walk theory is the "drunkard's walk" or "drunk man" analogy. Imagine a drunk man standing at a lamppost, trying to walk home. Each step he takes is entirely random, he has an equal chance of stepping forward or backward. Over time, the drunk man's position will fluctuate unpredictably. He may move closer to his destination, stay in the same place, or even end up farther away, but his steps follow no discernible pattern. The key point is that each step is independent of the previous one; his next move can't be predicted based on where he's been.

This analogy mirrors the random walk in stock markets or other economic systems. Just like the drunk man's steps, stock prices or exchange rates move in unpredictable directions, regardless of past movements. For instance, today's stock price gives no reliable indication of what tomorrow's price will be. It could rise, fall, or stay the same, depending on new, random information. This unpredictability makes it difficult for investors to consistently predict future prices or "beat the market," much like it's impossible to predict where the drunk man will end up after a series of random steps.

The random walk model is also applied to forecasting exchange rates in foreign currency markets. Exchange rates, much like stock prices, fluctuate based on numerous factors such as interest rates, inflation, trade balances, and political stability. These factors are often subject to random, unforeseen changes, making it difficult to predict future exchange rate movements. Let's look at an example: An economist trying to forecast the exchange rate between the U.S. dollar and the Nepalese Rupee might rely on historical data. However, the random walk theory suggests that future exchange rates are just as likely to move up or down without a clear trend, as new information (such as economic policies or global events) can unexpectedly affect currency values. Thus, the random walk model implies that exchange rates follow an unpredictable path, making long-term forecasting difficult.

Econophysics has advanced the understanding of systemic risks and tipping points in economic systems by incorporating ideas from physics like scaling laws and critical phenomena. These concepts allow researchers to identify vulnerabilities within financial systems that might lead to unexpected collapses or inequalities. This interdisciplinary approach has been particularly useful in analyzing wealth distribution and understanding the formation of bubbles and crashes in financial markets. Ultimately, econophysics bridges the gap between the quantitative rigor of physics and the often qualitative approaches found in traditional economic theories, offering a more comprehensive framework for understanding complex economic phenomena (Mantegna & Stanley, 2000).

While the general principles of econophysics have been explored in various global contexts (Yakovenko & Rosser, 2009). The application of econophysics offers Nepal new opportunities for research and policy development. The relationship between the Nepalese stock market and macroeconomic factors, using data from June 2005 to November 2023 was studied. Indicators such as the consumer price index (CPI), exchange rates (EXR), money supply (MS), and remittances (REMIT) were analyzed through econometric models like co-integration and vector auto-regression (VAR). The VAR model revealed that the stock market index (INDEX) is influenced primarily by its own lagged values, while exchange rates (EXR) significantly impact the INDEX. Granger causality tests showed no causal relationship between CPI, MS, REMIT, and the INDEX, except for EXR, which was found to predict stock market fluctuations (Thapa, 2023). The Granger causality test is an economic analysis method used to analyze the causal relationship between variables, which was invented by Clive Granger, a Nobel laureate in economics.

The application of econophysics in Nepal is still in its early stages, but the country's expanding financial sector and growing interest in data-driven analysis offer a promising foundation for such interdisciplinary studies. Nepal's unique economic challenges, including its developing market structures and diverse economic activities, could benefit significantly from the application of econophysics principles. By leveraging the expertise of both physicists and economists, there is potential for innovative research that addresses specific economic issues such as market volatility, income distribution, and financial stability. Collaborative efforts between these disciplines could lead to a more nuanced understanding of Nepal's economic dynamics and contribute to more effective policy-making and financial strategies. As the field matures, it could play a crucial role in shaping the future of Nepal's financial landscape and addressing the complex challenges of its economy.

References

Chakrabarti, B. K., Chakraborti, A., & Chatterjee, A. (2006). *Econophysics and Sociophysics: Trends and Perspectives*. Wiley-VCH.

Mantegna, R. N., & Stanley, H. E. (2000). *An Introduction to Econophysics: Correlations and Complexity in Finance*. Cambridge University Press.

Thapa, K. B. (2023). Macroeconomic Determinants of the Stock Market in Nepal: An Empirical Analysis. *NCC Journal*, 8(1), 65-73. DOI:<https://doi.org/10.3126/nccj.v8i1.63087>

Yakovenko, V. M., & Rosser, J. B. (2009). Colloquium: Statistical mechanics of money, wealth, and income. *Reviews of Modern Physics*, 81(4), 1703–1725. DOI:<https://doi.org/10.1103/RevModPhys.81.1703>

Impacts of Government Debt on Economic Growth: Nepal's Public Debt Scenario

■ Puspa Bhatt

Head Assistant, DCGF Branch Office Dhangadhi.

Introduction

Governments borrow money when their revenue streams don't cover their expenses. It is also called public debt. Public debt is a vital tool that governments use to finance public spending, especially in situations when it is challenging to raise taxes and cut spending. To close the savings and investment deficit, the government borrows. The government may borrow from either the domestic market or the external market. Government debt may have an impact on macroeconomic variables such as inflation, exchange rates, unemployment, interest rates and money supply. It may also have an impact on the economic growth of the country.

When the government borrows heavily from the domestic market, there may be a crowding out effect where the financiers are not left with enough funds to invest in the private businesses. This will in turn cause the interest rates to go up. On the other hand if it borrows from the external market, the exchange rate will be affected as foreign exchange is required to pay for the interest and principal (Saheed, 2015). These have an effect on unemployment as the private sector, because of crowding out may not be able to create more wealth which may result in retrenchments or suspension of employment and the government may not be able to employ because it will use most of its resources for paying the principal and interest. Loans granted by banks cause money creation, which in turn can cause inflation.

Reasonable borrowings to finance public and infrastructure development are the key to faster economic growth. But excess borrowings without appropriate planning for investment may lead to heavy debt burden and interest payment, which in turn may create several undesirable effects for the economy (Joy & Panda, 2020). High public debt is particularly a serious problem for nations with weak economic structures since it can lead to low economic development and instability. High debt-to-GDP ratio is also considered a concern for investors, as they can have a negative effect on the stock market and reduces productive investment and employment in the long-run (Saungweme et al., 2019). The theoretical literature tends to point to a negative link between the public debt-to-GDP ratio and the steady-state growth rate of GDP per capita Spilioti & Vamvoukas, 1992). Some endogenous growth models show that a

positive impact may be possible in the transition stage to steady-state, depending on the type of public goods financed out. Some major theories are mentioned in this article to know in detail about the relationship between government debt and economic growth.

The Debt Overhang Theory

Debt Overhang Theory implies that high borrowing leads to high debt, debt traps, and slower economic growth. According to the debt overhang hypothesis, if there is a possibility that in the future public debt will be greater than the country's ability to repay the debt, then the expected debt service costs will discourage new domestic and foreign investment. Potential investors will be discouraged by the assumption that if there is more production, the government will impose more tax rates to pay off public debt, and will be less willing to bear the cost of current investment to increase future output (Brady & Magazzino, 2018). According to Krugman (2011), accumulated public debt acts as a tax on future output while it reduces the incentive for savings and investment as well. The theory specifically stated that paying off debt lowers the amount of money available for investments and as a result, a binding liquidity constraint on debt would discourage investment and further impede growth. The theory further suggests that public debt may have non-linear effects on growth, either through capital accumulation or productivity growth.

Debt Crowding-Out Hypothesis

According to the debt crowding out hypothesis, rising debt service costs can increase a country's budget deficit, which will reduce public savings unless private savings increase to compensate for the shortfall. Consequently, this could lead to an increase in interest rates or a reduction in the amount of credit available for private investment, ultimately slowing down economic growth. When the government increases borrowing to fund higher spending, or reduce taxes, it crowds-out private sector investment through higher interest rates. If increased borrowing leads to higher interest rates by creating higher demand for money and loanable funds and thus higher prices, the interest rate sensitive private sector will likely reduce investment due to lower rate of returns. Government deficit financing through domestic and external borrowing might result in increased interest rates, lower disposable income and higher wages all of which reduces the profitability of businesses and by extension private investment. This may consequently discourage or crowd-out private investment and decrease the production level in an economy.

Law of Increasing State Activity

Wagner's law, also known as the law of increasing state activity is the observation that public expenditure increases as national income rises. This study was done by an economist from Germany known as Adolph Wagner (1835-1917) late in the 19th century. His study supported

'The Law of Increasing State Activity'. This law explains how the economy is expanding and how government operations are becoming more numerous over time. The Law of Increasing State Activity (Wagner's law) is classified as a positive theory of public expenditure. Wagner stated that the economic development of a nation leads to an increase in the activities and functions of the government. He explains that in progressive societies, governments at central and local levels constantly undertake new functions while they also perform old functions, and this leads to a regular increase in the activity of the government. The aim of government activities is to satisfy the economic needs of the people more efficiently and more completely so that there is an increase, extensive as well as intensive, in such activities and hence public expenditure. Therefore, public sectors in industrialising nations grow as a proportion of total economic activity with the increase in per capita income and output, i.e., the share of government expenditure in total output increases inevitably. Although Wagner has based his study on industrial nations, according to him, the law is equally applicable in the case of developing countries.

Ricardian Equivalence Theory

Ricardian equivalence is an economic theory that says that financing government spending out of current taxes or future taxes (and current deficits) will have equivalent effects on the overall economy. This means that attempts to stimulate an economy by increasing debt-financed government spending will not be effective because investors and consumers understand that the debt will eventually have to be paid for in the form of future taxes. Governments can finance their spending either by taxing or by borrowing (and presumably taxing later to service the debt). In either case, real resources are withdrawn from the private economy when the government purchases them, but the method of financing is different. Ricardo argued that under certain circumstances, even the financial effects of these can be considered equivalent, because taxpayers understand that even if their current taxes are not raised in the case of deficit spending, their future taxes will go up to pay the government debt. As a result, they will be forced to set aside some current income to save up to pay the future taxes. Because these savings necessarily involve forgone current consumption, in a real sense they effectively shift the future tax burden into the present. In either case, the increase in current government spending and consumption of real resources is accompanied by a corresponding decrease in private spending and consumption of real resources. Financing government spending with current taxes or deficits (and future taxes) are thus equivalent in both nominal and real terms.

Government Debt and Economic Growth in Nepal

For efficient governance in the state administration, every government needs an adequate amount of public funds. Public funds in Nepal include government revenue, grants of any sort that the government receives, and proceeds from the sale of public property. In general, it

is required of the government to spend equal to its revenue. All around the world, however, spending more money than earned has become the ongoing trend in order to meet the growing demands of society, promote economic expansion, and maintain financial stability. It is evident from Nepal's past that budget management and deficit budgeting were introduced simultaneously. In the beginning, the government relied on foreign assistance to reduce the fiscal deficit, but in recent years, domestic and external loans have also been used. The annual budget of Nepal allots approximately one-third to public debt. In light of the current trend in budget allocation, continuous increasing of public debt, increasing global concerns over the government's ability to repay debts and the sustainability of the economy.

According to Sapkota (2023) there is a short run and long run relationship between economic growth and internal, external debt of the government. In the long run, the effect of internal debt upon the economic growth rate of Nepal is negative. It means as internal debt increases, economic growth rate decreases. However, the p-value is insignificant; therefore, there are not sufficient reasons to accept this conclusion. But, the long run effect of external debt upon the economic growth rate is positive and significant. It means, confirming the increase in external debt leads to an increase in the economic growth rate of Nepal in the long run.

Government Debt Situation of Nepal

According to data provided by the Public Debt Management Office of Nepal (PDMO) the total outstanding debt of the Government of Nepal reached NPR 2,378.39 billion at the end of the 3rd quarter of F/Y 2080/81 (April 12, 2024). Out of the total amount, external debt was NPR 1,198.91 billion (50.41%) and domestic debt was NPR 1,179.48 billion (49.59%). The International Development Association (IDA) has the largest share of outstanding external debt (48.30%), followed by the Asian Development Bank (ADB) (33.18%), IMF (4.75%), JICA (4.33%), Exim Bank of India (3.29%), Exim Bank of China (2.83%) and Others- IFAD, OFID, EIB, EBK, Saudi, Kuwait, NDF, AIIB, NBF, Belgium, EEC (3.31%). Likewise, T-bills account for 33.80% of the total outstanding domestic debt. Development bonds represent 64.94% of the outstanding domestic debt. Similarly, saving bonds & IMF bonds represent 0.93% and 0.33% of total outstanding domestic debt. The total debt to GDP ratio was 41.69% with external debt accounting for 21.02% and domestic debt for 20.68%.

Conclusion and Recommendation

Public debt is a special tool of fiscal policy of the government to meet its resource gap in the country. Economic theories propose that a moderate amount of debt can potentially boost economic growth for both developing and developed nations. Nepal's per capita debt is around 90,000, which means that a new child is born with a massive debt burden on his or her shoulders. In this condition the government of Nepal should be more accountable and

transparent even in the debt collection and its uses. The fund collected as debt should not be used for any kind of regular expenditure. It must be utilised for developmental activities effectively and transparently. Internal debt collection should be for the long term rather than short term.

According to Prasai (2024) the ideal ratio of public debt for higher economic growth is found to be 35.44% of real GDP in Nepal. In the recent context of increasing volume of public debt, there exists weakening revenue mobilisation capacity of the government and volatility in GDP growth rate of Nepal. The result advocates that the government should use public debt cautiously to facilitate economic growth through productive sector investments by maintaining appropriate levels of public debt.

Recently, the increase in expenditure has exceeded the increase in revenue mobilisation. As a result, public debt may rise rapidly in the future to cover the fiscal deficit. An excessive financing deficit causes a debt crisis, puts pressure on future generations to repay, creates a crowding out effect, and increases the burden of interest payments. Therefore, the government system is recommended to remain within the limit of the optimal level of public debt as determined by the debt threshold that maximises growth.

References:

- Brady, G. L., & Magazzino, C. (2018). Fiscal Sustainability in the EU. *Atlantic Economic Journal*, 46, 297-311.
- Joy, J., & Panda, P. K. (2020). Pattern of public debt and debt overhang among BRICS nations: An empirical analysis. *Journal of Financial Economic Policy*, 12(3), 345-363.
- Krugman, P. (2011). The new economic geography, now middle-aged. *Regional studies*, 45(1), 1-7.
- Prasai, L.P. (2024). Optimal Public Debt Threshold for Nepal. NRB working paper no. 58,1-23. Report published by Public Debt Management Office of Nepal (PDMO).
- Saheed, Z. S., Sani, I. E., & Idakwoji, B. O. (2015). Impact of public external debt on exchange rate in Nigeria. *International Finance and Banking*, 2(1), 15-26.
- Sapkota, P. (2023). Effects of public debt on economic growth of Nepal. *The Lumbini Journal of Business and Economics*, 11(1), 343-362.
- Saungweme, T., & Odhiambo, N. M. (2019). Government debt, government debt service and economic growth nexus in Zambia: a multivariate analysis. *Cogent Economics & Finance*, 7(1), 1622998.
- Spilioti, S., & Vamvoukas, G. (2015). The impact of government debt on economic growth: An empirical investigation of the Greek market. *The Journal of Economic Asymmetries*, 12(1), 34-40.

Empowering Small Businesses: Innovative Initiatives for Securing Credit and Driving Growth

■ Aryan Dhungana

Introduction

SMEs represent a key factor in most economies as they contribute significantly to the country's GDP and this applies to Nepal as well. They spur economic development, generate employment, and support research and development. Nevertheless, one of the most important factors which affect SMEs is the problem of financing. Credit guarantee schemes (CGSs) have become one of the most promising solutions for this problem as they minimize the risks for the lenders and increase the access of SMBs to credits. This article looks into how CGSs function, how they can benefit an economy and how such a scheme could be properly installed in the Nepalese economy.

Credit guarantee schemes are those which guarantee that a large number of SME loans given to borrowers will be recovered from the borrower even if the borrower fails to repay the loan. This lowers the perceived risks of extending credit to the small business since these are considered high risk due to inexperience, and the fact that most do not offer any form of security to the lender.

Taking an example, in the case of Japan's economy, credit guarantees have a rather long history of working as a tool to help support its small businesses. The Japanese government works with the local one to offer numerous guarantees, primarily essential during financial failures. Likewise, in the Asia-Pacific region, the Asian Development Bank (ADB) has identified that CGSs have proven efficient in SMEs' finance by mitigating risk for the lender and promoting a more inclusive credit environment. CGSs have also been recognized by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Their studies indicate that those schemes make access to credit better, while also making financial conditions more stable and boosting economic growth through the support of SMEs.

Likewise, Credit Guarantee Schemes are a common feature of financial systems across the globe. In many countries, CGSs have existed since the beginning of the 20th century (Beck et al., 2010), but they have experienced unprecedented growth over the last several decades, across

OECD and non OECD countries alike. In particular, CGSs have been an instrument of choice for policy makers to improve access to finance by SMEs and young firms during the recent global financial crisis. During 2008-2010, in many countries, new guarantee programmes were set up and existing loan guarantee programmes ramped up, as part of government anti-crisis packages. In several non-OECD economies, CGSs have also developed rapidly as a mechanism to expand credit markets and improve financial inclusion. According to Green (2003), more than 2250 guarantee schemes existed in over 100 countries worldwide. Pombo (2010) estimates that some form of credit guarantee service existed in most regions of the world, with a few countries as exceptions in Asia, Northern and Eastern Europe and Central America. In some countries, credit guarantees amount to a significant portion of the national GDP. In Europe, this is especially the case in those countries including Italy and Portugal, where a network of local or sectoral guarantee institutions is well established. It is, however, in Asia that the volume of outstanding guarantees amount to the highest share of GDP: 3.6% in Chinese Taipei, 6.2% in Korea and 7.3% in Japan.¹

What are some of the advantages of credit guarantee schemes?

- **Enhanced Access to Finance:** As a result of reducing the risk for lenders, CGSs increase the likelihood of SMEs access to loans. This increase in finance objectives is important for business growth, product development and thus the economy.
- **Economic Growth and Job Creation:** Another importance of SMEs is on employment since most of the employment vacancies are sourced from them. With credit, they are capable of increasing operations hence employment and improvement of the economy.
- **Financial Inclusion:** Benefits of CGSs include sectors such as the rural enterprise and the start ups which anyway have limited access to capital from commercial banks.
- **Risk Management for Lenders:** Lenders are less exposed to risks hence they are able to fund SMEs to a large extent as they will examine later.

Importance of Credit Schemes for SMEs

Manufacturing establishments make up 11% of all establishments and close to 16% of overall employment. Nearly 98% of manufacturing establishments are small units, while 1.6% of them are medium-sized units, and 0.7% are large units, where we define size groups in terms of the number of persons engaged. Small, medium-sized, and large manufacturing establishments employ 53%,

¹ Cusmano, Lucia . 2013. "SME and Entrepreneurship Financing: The Role of Credit Guarantee Schemes and Mutual Guarantee Societies in Supporting Finance for Small and Medium-Sized Enterprises." *Oecd-Ilibrary.org*. 2013. <https://www.oecd-ilibrary.org/deliver/35b8fece-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpaper%2F35b8fece-en&mimeType=pdf>.

13%, and 34%, respectively, of the total number of persons engaged in the manufacturing sector.²

Depending on the given distribution, it is possible to state that small manufacturing units are the key players of the sector in terms of numbers and occupied personnel. Nevertheless, research findings reveal that these small units have many obstacles to financing as they are regarded as high risk by the lenders, have minimal or no collateral, and short credit histories. This is where credit guarantee schemes step in.

During the review year of 2022-2023, sectoral credit distribution in wholesale and retail sector stood at 20.15 percent, consumption loans stood at 18.98 percent, agriculture, forestry, and beverage production stood at 16.04 percent, agriculture and forest sector stood at 7.57 percent, and finance, insurance and real estate sector stood at 7.49 percent, indicating heavy concentration of loans in these sectors.³

CGSs plays the role of a middleman that links these small enterprises to financial institutions because it offers guarantees that address some level of loan defaults. This assurance decreases the risk for the lenders and, as a result, increases the chances for the financing of SMEs by providing credit facilities. Since these outlets can easily get credit, they are able to expand, introduce superior technologies, or increase productivity. It also plays a significant role in maintaining the existing employment and thus, opens a new market for employment opportunities which boosts economic development. Furthermore, since CGSs target mid-sized enterprises, which represent companies with 13% of total manufacturing employees, the support of such companies may help the latter to grow in size and, eventually, develop into large ones. This growth could in turn help solidify the sector, make industrial outputs better and strengthen the manufacturing industry of Nepal.

Financial Constraint on SMEs

A study by Nepal Rastra Bank (NRB) found that only 16 percent of start-up enterprises have access to capital from banks and financial institutions (BFIs). Nepal's 'missing middle' problem is clear from the gap that exists between the sizes of loans offered to micro enterprises and to SMEs. While the average size of micro enterprises loans offered by MFIs is less than NPR 0.5 million (USD 4,400), the average minimum loan size for small and medium-sized enterprise loans offered by commercial banks is more than NPR 2.5 million (USD 22,200). A recent NRB study, however, revealed that nearly 59 percent of small enterprises need loans of less than NPR. 2.5 million. Although the Nepalese government's monetary policy for fiscal year (FY) 2016-2017 encouraged commercial banks to strengthen their SME units to provide adequate loans for the missing middle

2 Kharel, P. and K. Dahal. 2020. *Small and Medium-Sized Enterprises in Nepal: Examining Constraints on Exporting*. ADBI Working Paper 1166. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Available: <https://www.adb.org/publications/sme-nepal-examining-constraintsexporting>

3 [nrb.org.np](https://www.nrb.org.np). "Financial Stability Report." Nepal Rastra Bank, June 2024. https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2024/06/FSR-2022_23.pdf.

segment, most commercial banks interviewed for this report in the second half of 2018 indicated that the share of loans less than NPR 2.5 million in their portfolios is insignificant.⁴

Even after the NRB's monetary policy for fiscal year 2016-17 that called for enhancing the SME divisions of commercial banks and targeting the missing middle segment, most of the commercial banks have not scaled up on the provision of smaller loans. The majority of the commercial banks by the second half of the FY 2018, said they provided loans below NPR 2 million. These accounted for a very small percentage of their portfolios. The reluctance from banks regarding the provision of small amounts of credit only worsens the financial situation of small businesses hence reducing their capability and resilience. The analysis carried out in the NRB study stresses the necessity of carrying out economic measures aimed at young companies and small businesses in Nepal. Credit guarantee schemes provide a reasonable way to close the existing gaps in the credit sector, focusing on providing funds needed for small businessmen to stabilize and develop their companies and contribute to economic development.

A recent NRB study on SME financing in Nepal reveals that small enterprises' loan size varies between NPR 1 million and Rs 5 million (between USD 8,900 and 44,400) and medium enterprises require a loan size between NPR 5 million and NPR 150 million (between USD 44,000 and USD 1.33 million). Several recent studies reveal that barriers to financial access and gaps in provision for MSMEs in Nepal are significant. The SME Finance Forum in 2018 estimated that the financing gap for unserved MSMEs is USD 3.6 billion, and a 2018 ADB study reached similar conclusions⁵

Conclusion

By catering to the middle ground of enterprise financing, CGS increases the formality of small enterprises operations and increases their creditworthiness for growth over time. Thus, the formalization shifts toward a more open financial environment and the credit growth for the businesses development and contribution to the economy. Credit guarantee schemes applied in Nepal can greatly contribute to SMEs' financing issues, solving the concern of the missing middle and promoting economic growth. Therefore, CGSs taking the risk of lenders and ensuring small businesses get adequate funding can enhance the economy.

4 United Nations, *Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Micro, Small and Medium-sized Enterprises' Access to Finance in Nepal, MSME Financing Series No. 3* (Bangkok: United Nations, 2020), available from: <https://www.unescap.org/resources/micro-small-andmedium-sized-enterprises-access-finance-nepal>.

5 United Nations. "Micro, Small and Medium-Sized Enterprises' Access to Finance in Nepal." *iids.org.np. ESCAP, 2020*. <https://iids.org.np/images/publications/e6a7c6048100472869832b856229c81e.pdf>.

Global Top 10 Countries Producing Agricultural Goods

■ Shyam Krishna Shahi

The top 10 countries producing agricultural produces countries in the world are China, the United States, Brazil, India, Russia, France, Mexico, Japan, Germany, and Turkey.

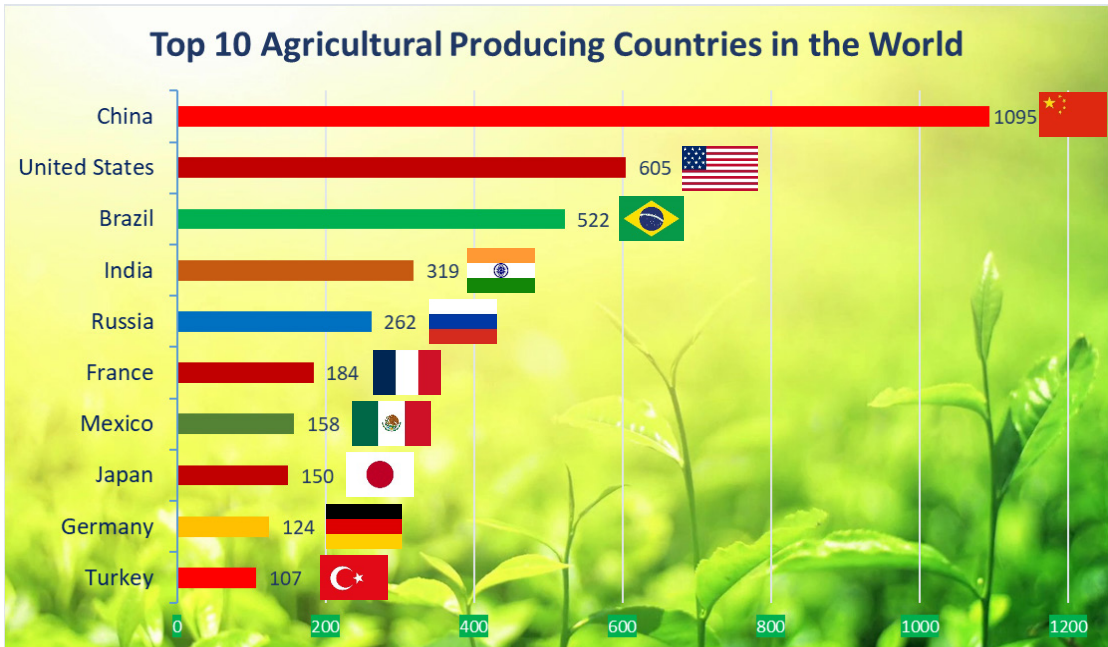
These top 10 agricultural producing countries play a major role in feeding the world's population. These countries provide a large amount of the world's food supply, and their agricultural sectors play an essential role in their economy. These countries produce various kinds of agricultural products, such as cereals, fruits, vegetables, meat, dairy, and seafood. They also play an important role in the global agricultural economy, exporting their products to countries all over the world.

In this article, we look into the list of top 10 producers of agricultural goods in the world. We will also look into their contributions to the global output and the factors that have contributed to their dominance.

About the Main Producers of Agricultural Products in 2024

China is the world's largest producer of rice, wheat, corn, and potatoes. In 2020-21, China produced 212 million MT of rice, 134 million MT of wheat, 266 million MT of corn, and 94 million MT of potatoes, and other crops in significant amounts. The United States is the world's largest producer of soybeans, corn, and meat. In 2020-21, the United States produced 118 million MT of soybeans, 364 million MT of corn, and 122 million MT of meat and other crops in significant amounts.

Brazil is the world's largest producer of coffee, oranges, and soybeans. In 2020-21, Brazil produced 3.5 million MT of coffee, 175 million MT of oranges, and 130 million MT of soybeans, and other crops in significant amounts.

In Millions. Metric ton

Largest Agricultural Producer in the World – China

China is the first largest agricultural producer globally, producing 1,095 million MT of agricultural-produce contributing greatly to the world’s food supply.

China is a top producer of staple crops like rice, wheat, and corn. It also specializes in the cultivation of fruits, vegetables, and particular crops like tea, cotton, and tobacco.

China has 7% of cultivable land yet feeds 22% of the world’s population. In the twentieth century, China struggled to feed its vast population.

China has a large cattle sector, with pork being the most popular meat. It also produces a large amount of chicken, beef, and dairy products to suit domestic demand.

China has invested in agricultural research and development, advanced farming techniques, and mechanization to increase sector output and efficiency.

Second Largest Agricultural Producer in the World – United States

The United States is the second largest agricultural producer globally, producing 605 million MT of agricultural-produce contributing greatly to the world’s food supply.

The United States is a major producer of essential crops such as corn, soybeans, wheat, and cotton. It also specializes in producing specialist crops such as almonds, citrus fruits, and grapes.

The United States has a flourishing livestock industry, with cattle, poultry, and pork all contributing greatly to agricultural output. It also produces an important amount of dairy goods.

The United States is one of the world's leading exporters of agricultural products, including grains, meat, dairy, fruits, and vegetables. It is important for global food security and trade.

In the United States, corn was the top crop, producing 247,882,000 metric tons. Soybeans rank second with 74,598,000 metric tons.

Third Largest Country of Agricultural Products – Brazil

Brazil is the third largest agricultural producer globally, producing 522 million MT of agricultural-produce contributing greatly to the world's food supply.

Brazil is equipped with extensive agricultural resources, such as fertile land, a good climate, and plenty of water, allowing for the production of many different kinds of crops.

Brazil is a large producer of soybeans, sugarcane, corn, coffee, and oranges. It is the world's largest supplier of soybeans and meat.

Brazil's livestock sector is growing, with cattle, poultry, and pork production contributing to a large portion of agricultural output and export revenues.

Brazil has 2.1 billion acres of land, with over 867.4 million acres used for cultivation.

Fourth Largest Agricultural Producer in the World – India

India is the fourth largest agricultural producer globally, producing 319 million MT of agricultural-produce contributing greatly to the world's food supply.

India's various geographical and climatic conditions support several different crops, including grains such as rice, wheat, and millet, as well as pulses, oilseeds, fruits, and vegetables.

Rice and wheat are staple crops in India, which is one of the world's top producers. Also, India is a major producer of pulses such as chickpeas, lentils, and beans.

India has a large livestock sector, with cattle, buffalo, poultry, and goats all contributing greatly to agricultural output. Milk production is particularly important, as India is the world's largest milk producer.

Indian agriculture supplies around 58% of Indians' livelihood. According to the most recent data, agriculture is the principal source of income for half of the population, accounting for 17% to 18% of the GDP.

Fifth Largest Agricultural Producer in the World – Russia

Russia is the fifth largest agricultural producer globally, producing 262 million MT of agricultural-produce contributing greatly to the world's food supply.

Russia's vast land area, which covers multiple climate zones, provides many possibilities for agricultural production, including grains, oilseeds, and livestock.

Grains such as wheat, barley, and corn are widely grown in Russia, and the country is one

of the world's leading wheat exporters. Also, oilseeds such as sunflower and soybeans provide important contributions to agricultural productivity.

Russia's livestock sector is expanding, with cow, pig, and poultry output continuously rising to fulfill domestic demand and support export markets.

Grain farming accounts for around half of the total cultivated land area. It produces 70% of the country's grain.

Sixth Largest Agricultural Producer in the World – France

France is the sixth largest agricultural producer globally, producing 184 million MT of agricultural-produce contributing greatly to the world's food supply.

France is well-known for the cultivation of wheat, barley, corn, and sugar beets, all of which are agricultural staples. Also, France is well-known for its wine production, with vines that extend large portions of the country.

Livestock farming is another important aspect of French agriculture, with cattle, sheep, poultry, and dairy production all contributing considerably to the country's agricultural output.

France is a large exporter of agricultural goods, including wine, dairy products, cereals, and luxury foods.

France has over 730,000 farms, and approximately 7% of the population earns a living from agriculture or related industries such as fisheries or forestry.

Seventh Largest Agricultural Producer in the World – Mexico

Mexico is the seventh largest agricultural producer globally, producing 158 million MT of agricultural-produce contributing greatly to the world's food supply.

Corn (maize), beans, and chile peppers are the primary crops of Mexican agriculture, representing the country's varied culinary and cultural past.

Mexico has a large livestock sector, with cattle, poultry, and pork production making major contributions to the country's agricultural output.

Mexico is a major agricultural exporter, exporting fruits, vegetables, avocados, berries, and beer. Its proximity to the United States, as well as important trade connections, help to boost its export potential.

In Mexico, agriculture occupies around 15% of the land, with livestock contributing about 50%.

Eighth Largest Agricultural Producer in the World – Japan

Japan is the eighth largest agricultural producer globally, producing 150 million MT of agricultural-produce contributing greatly to the world's food supply.

Due to land constraints, Japan focuses on high-value commodities such as rice, vegetables, and fruits, as well as specialized products such as tea and flowers.

Japan is well-known for implementing modern agricultural technology such as precision farming, robotics, and vertical farming to increase productivity while working with limited land.

Agriculture in Japan accounts for only 2% of GDP, while approximately 10% of the population lives on farms.

They fully promote Japanese traditional cuisine culture, which combines rice with grains, seafood, vegetables, mountain herbs, and other ingredients.

Ninth Largest Agricultural Producer in the World – Germany

Germany is the ninth largest agricultural producer globally, producing 124 million MT of agricultural-produce contributing greatly to the world's food supply.

Leading agricultural products in Germany include wheat, sugar beets, cabbages, barley, pigs, chickens, potatoes, milk, cereals, and in most regions, fruits, vegetables, and wine.

Forestry and agriculture occupy around 80% of the country's area. In 1997, family farms dominated the old western states.

Approximately 87% of German farmers farm a land area of 124 acres. In Germany, vineyards cover the southern and western sections of river valleys.

Germany is a major agricultural exporter, including dairy goods, meat, fruits, and vegetables.

Tenth Largest Agricultural Producer in the World – Turkey

Turkey is the tenth largest agricultural producer globally, producing 107 million MT of agricultural-produce contributing greatly to the world's food supply.

Turkey has a varied agricultural landscape, including fertile plains, coastal regions, and hilly terrain, which allows for the production of a variety of crops.

The country specializes in producing a variety of crops, including cereals like wheat, barley, and corn, as well as fruits like citrus, grapes, and figs.

Turkey also has a large livestock sector, which produces meat, dairy, and poultry products for both domestic and international markets.

Agriculture is essential to Turkey's economy, contributing approximately 7% of GDP and providing employment in rural communities.

Summary – Top 10 Agricultural Producing Countries in the World

The top 10 countries recognized for agricultural production in the world are China, the United States, Brazil, India, Russia, France, Mexico, Japan, Germany, and Turkey. These countries are vital in feeding the world's population, as they contribute a large portion of the global food supply. They produce a wide range of agricultural products, including cereals, fruits, vegetables, meat, dairy, and seafood. Their agricultural sectors are crucial for their economies, and they also play a significant role in the global agricultural economy by exporting their products to countries around the world. Each country has its own strengths and specialties in agriculture, contributing to the diversity and abundance of food available worldwide.

Source: <https://www.geeksforgeeks.org>

Nepal in Fight Against Money Laundering and Terrorism Financing

■ Nirgesh K.C.

Deposit & Credit Guarantee Fund

Introduction to Money Laundering and Financing of Terrorism

Money laundering is the process of concealing the true source and ownership of illegally created funds by making it appear to have come from a legitimate source through a complex sequence of banking and commercial transactions. It is the process of making illegally-gained proceeds (black money) appear legal (white money). Criminals and money launderers try to hide the source of the money obtained from illegal activities like corruption, drug smuggling, human trafficking, terrorist activities and many more. Typically, Money Laundering involves three steps: placement, layering and integration.

Placement:

It is the initial stage of money laundering where launderers park their illegally earned money in the banking and financial system. This might be done by breaking up large amounts of money into a smaller sum that are then deposited directly into a bank account or by purchasing a series of monetary instruments like cheques, money order etc., that are then collected and deposited into accounts at different locations.

Layering:

The primary purpose of this stage is to separate the illicit money from its source. The funds might be channeled through the purchase and sales of investment instruments or the launderer might simply wire the funds through a series of accounts at various banks across the globe. In this stage, launderers make it more difficult to detect a laundering activity.

Integration/extraction:

In this stage, the money is returned to the criminal after a series of transactions from what seem to be legitimate sources. Having been placed initially as cash and layered through a number of financial transactions, the criminal proceeds are now fully integrated into the financial system and can be used for any purpose.

Financing of Terrorism (FT) refers to the act of providing direct or indirect financial support to terrorist activities on an individual or organizational basis. Financial investment in terrorist activities is not limited to a certain region, class or country. Such crimes weaken the overall legal, financial and security system of the nation and make the crime and the criminals stronger. It has a negative impact on the form, existence & development of the country's financial system and ultimately has a serious impact on the global financial system as a whole.

Terrorist financing is a three-step process of collecting, transmitting, and distributing funds for terrorist activities, without catching the attention of law enforcement. This involves raising money, either through illegal or legal channels, and then laundering it through the financial system to conceal its origin and destination. Finally, the laundered funds are distributed to terrorist cells, who use it to purchase weapons, pay for supplies, or otherwise advance the group's goals.

Sources of ML and FT

All the efforts and activities of acquiring the black money may be considered as the source of ML/FT. Although there are many sources of money laundering, the major sources are as follow:

- Participation in an organized criminal group.
- Terrorist acts & financial investment in terrorist acts.
- Human trafficking, migrant smuggling, cross border smuggling.
- Illegal trade of arms and amenities, narcotic drugs and psychotropic substances.
- Corruption and bribery.
- Counterfeiting currency.
- Counterfeiting and piracy of products.
- Hundi trade & casino.
- Murder, bodily injury, kidnapping, theft & robbery.
- Tax evasion.
- Insider trading and market manipulation.

Methods of Money Laundering

There are various techniques of money laundering ranging from the use of the financial system to advanced blockchain technology. Some of the major methods of money laundering in the countries like Nepal are as follow:

- Investment in real estate, security market and co-operative sectors.
- Establishing shell companies.
- Purchase of precious metals and ornaments such as gold, diamond etc.

- By operating the multiple fictitious bank accounts to create a complex network of transactions.
- Structuring and placement of large deposits into the banking & financial system.
- Funding NGOs and INGO to conceal the true source of funds.
- Transfer illegal money to foreign bank accounts or invest in foreign joint ventures.
- Hundi trade, casino operation, investing in crypto currency, online betting etc.

Factor affecting ML/TF

There are many factors that fuel the act of Money Laundering & Terrorism Financing activities in the developing nations like Nepal. Some major factors are as follow:

- High external dependency
- Open border with India
- Prevalence of informal economy
- Unstable political situation and government
- Weak governance & regulatory framework
- Poor coordination among the concerned authorities working against ML/FT
- Lack of dedicated AML/CFT supervision
- Inadequate legal provisions
- Lack of public awareness and related programs

Consequences of Money Laundering

- Loss in potential revenue and financial resources required in development of the country due to huge capital flight.
- Further increase in prevalent informal activities like shadow banking, hundi operation, smuggling of valuables, cryptocurrency.
- Large volume of investment demand in the real-estate sector, financial securities, valuables like gold and diamonds, luxuries etc. may lead to the unnatural price hike, also termed as price bubble.
- Huge investment and expenditure in the unproductive sector of the economy may lead to economic recession.
- Capital flight, smuggling of gold, misuse of foreign exchange for sending the money abroad can lead to the volatility in forex rate.
- Loss of tax revenue by the government due to the rise in the informal economy.
- Increase in the portion of NPA in the banking system.
- Discourages entrepreneurship as the genuine business can't compete with the business funded by corporate launderers.

- Unequal distribution of income and wealth, increased social crimes, low morale and ethical dilemma.
- Threats and challenges to the world economic system, social harmony, peace, security and prosperity.

Current Scale and Situation of Money Laundering

Measuring the actual volume and scale of money laundering is extremely difficult. The World Bank and International Monetary Fund (IMF) has estimated money laundering has become the world's third largest business with the volume of 3% to 5% of global gross domestic product (GDP) amounting to approximately 4 trillion USD laundered annually. Thus, it shows that the significant size of the global GDP is being laundered, leading to enormous loss in both monetary and non-monetary terms.

It is said that there is a prevalence of trade-based money laundering in developing countries and they are not collecting the correct amount of trade-related taxes and duties that are owed. In case of Nepal, the contribution of trade to GDP is almost 35% in Fiscal Year 2079/80 and the estimated value gap (mismatches in trade transactions) as a percentage of GDP is approximately 4.5%, which imply that Nepal loses the potential revenue of almost 4.5% of GDP due to trade mis-invoicing and other inconsistencies in trade. Also, a large segment of the Nepalese economy is informal and unregistered. Hundi trade, tax evasion, brokering, over/under invoicing of trade are prevalent issues within Nepal's informal economy. Such a huge volume of the informal economic activities leads to higher the possibility of money laundering.

Introduction to Anti-money laundering (AML)/ Combating the Financing of Terrorism (CFT)

AML refers to a set of procedures, laws or regulations designed to stop the practice of generating income through illegal sources. It targets a wide variety of crimes, from corruption and tax fraud to market manipulation and illicit trade and financing of terrorism, as well as efforts to mask these activities as the source of money. Because most criminals and terrorists rely significantly on laundered money for their illegal operations, having effective AML procedures in place has broader crime-reducing consequences.

On the other hand, CFT is a set of government laws, regulations, and other practices that are intended to restrict access to funding and financial services for those whom the government designates as terrorists. By tracking down the source of the funds that support terrorist activities, law enforcement may be able to prevent some of those activities from occurring. It is focused on restricting the movement of funds to terrorist organizations.

Money laundering and terrorism financing are often inter-linked. When law enforcement is able to detect and prevent money laundering activities, it may also be preventing those funds from being used to finance acts of terror. Combating money laundering is key to CFT. Instead of trying to catch a criminal plotting or committing an act of terrorism through other means, law

enforcement officials may address the problem from the money side by pursuing the flow of funding that supports the activities.

As of now, various efforts have been made from the domestic and international sectors to prevent money laundering and financial investment in terrorist activities. In this context, the Financial Action Task Force (FATF) has issued 40 recommendations as remedial criteria. Asia Pacific Group (APG) is an organization to redress. Under the auspices of the United Nations, various conventions on drug control, terrorism suppression, anti-corruption and organized crime have been concluded.

Importance of AML/CFT

The purpose of implementing anti-money laundering and counter-terrorist financing (AML/CFT) measures is to stop criminals and terrorists from abusing the financial system. It is important to trace and stop the financial flows linked to serious crime and terrorism, and make society safer. Further importance of AML/CFT measures are as follow:

- To protect and develop the regional, national and international financial system.
- To prevent criminals from enjoying the proceeds of crimes.
- To prevent criminals from building formidable economic powers and challenging financial stability.
- To identify the suspicious transactions and to bring the potential accused under the legal ambit through investigation and prosecution.
- To criminalize money laundering and investment in terrorist activities.
- To punish the money laundering criminals and confiscate assets acquired through ML/FT.
- To create an environment where criminals will not be able to launder money through illegal activities in future.

Nepal's Efforts to Strengthen AML/CFT Capabilities

With the membership of Asia Pacific Group (APG) in 2002, Nepal has officially begun the journey of combating Money laundering. Nepal has participated in various International Conventions and has committed towards the compliance of the FATF recommendations to strengthen the AML/CFT capabilities. Nepal has also made various institutional and legal measures for this purpose.

Institutional Measure: The Institutional measures adopted by Nepal for better AML/CFT risk management includes the establishment and operation of various institutions such as:

- Nepal Rastra Bank (NRB): As the regulatory body of the BFIs, NRB plays a pivotal role in overseeing and coordinating AML/CFT efforts among financial institutions and designated non-financial businesses and professions (DNFBPs).
- Financial Intelligence Unit (FIU): Operating under the NRB, the FIU serves as the central

authority responsible for processing and analyzing Suspicious Transaction Report (STR) from financial institutions and DNFBPs.

- Regulatory Authorities: Securities Board of Nepal (SEBON) and the Nepal Insurance Authority, supervise and regulate AML/CFT compliance in their respective sectors.
- Asset Laundering Investigation Department: Separate Investigation authority for AML/CFT related investigations.
- National Coordination Committee: Provides necessary suggestions to the Government with regard to AML/CFT.

Ministry of Foreign Affairs: Provides mutual legal assistance.

Law Enforcement Agencies: Entities like the Nepal Police are tasked with investigating money laundering and terrorism financing cases.

Others: Other institutions like Commission of Investigation for the Abuse of Authority (CIAA), Inland Revenue Department (IRD), Office of the Auditor General (OAG) etc. also helps directly or indirectly in AML/CFT risk management

Legal and Regulatory Measures: The legal and regulatory measures adopted by Nepal for better AML/CFT risk management includes formulation and implementation of various Acts and regulations such as:

- Asset (Money) Laundering Prevention Act, 2064 and regulations 2073 for AML/CFT
- Group Crime Control Act, 2070 for group crime prohibition
- Mutual Legal Assistance Act, 2070 for transfer of crime information
- Withhold, capture and seizure of Assets through Crime Act, 2070
- AML/CFT National Strategy and Action Plans, 2081/082-2085/086.
- NRB Directive 19: Provision relating to money laundering and prevention of financial investment in terrorist activities.

Major Legal Provisions: Some of the major legal provisions as per the Acts, Regulations and Directives mentioned above for preventing money laundering and terrorist financing are as follows:

- Specification of the Customer Identification and Know Your Customer (KYC) duties of the Reporting Entity (RI) during various transactions with customers.
- Specification of the acts that are considered an offense under ML/FT.
- Provision of KYC as per the customer type such as politically exposed persons (PEPs), beneficial owner, risky etc., simplified KYC, enhanced KYC.
- Provision regarding the formulation of AML/CFT Policy by REs and specification of the matters to be included in it.
- The functions, duties and powers of the regulatory body have been clarified, thus making the supervisory power strong.
- The functions, duties and powers of the Investigation Department and Investigating

Officer are clarified to streamline the AML/CFT Investigation.

- The Investigating Officer is provided with more powers for gathering related information, arrest the potential convict and detention in prison.
- Prohibition on opening of Anonymous or Fictitious Accounts, opening & operation of Shell bank.
- Special provision of withholding of assets and strict action for listed terrorist individuals or groups.
- Cooperation between jurisdictions to control cross border crime etc.

Challenges for AML/CFT in Nepal

Despite two decades long effort against money laundering, Nepal's achievement is not as expected. Nepal was on the greylist of the Financial Action Task Force (FATF) from 2009 to 2014 due to its failure to implement the task force's recommendations. Although Nepal has made considerable progress by drafting necessary laws and regulations, the country remains on a watch list of countries under scrutiny.

Once again Nepal is facing the threat of being greylisted by FATF's plenary, which is scheduled for February 2025 as it failed to improve in a number of areas pointed out by the APG. As per "Mutual Evaluation Report" of Nepal on "Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures" by the APG in September 2023, Nepal fully complied with only five of the 40 recommendations made by the FATF. It largely complied as many as 16 recommendations, partially with 16 while not complying with three. The APG delegation is scheduled to visit Nepal again in October 2024 for the next phase of their assessment. This situation highlights the existence of many issues and challenges in the AML/CFT measures adopted and their implementation including the deficiencies in our legislation. Some of the key issue and challenges for AML/CFT in Nepal are as follows:

- Lack of adequate knowledge, skills, resources, availability for adoption of modern tools and techniques in AML/CFT investigation like use of AI, forensic accounting and fraud detection, recovery of stolen assets, etc.
- Availability of a very limited number of investigation officers and specialists in forensic accounting and fraud detection.
- Frequently changing government and lack of political commitment for AML/CFT.
- Political interference and influences often affect the investigation.
- Weak IT infrastructure and lack of centralized Information and Database Management System.
- Poor cyber security and safety of public information.
- No centralized institution for the reservoir of public information.
- Lack of reliable source for verifying the customer identity and comprehensive list of domestic and foreign PEPs.

- Difficulty to trace true Beneficial Owner of legal person and arrangement.
- Lack of well-equipped resources required to investigate and prosecute the complex cases of trade-based money laundering, terrorism financing, proliferation financing etc.
- Failure to criminalize the legal person and finalize the suit amount in case of financial crimes.

Way Forward/ Future Direction of AML/CFT in Nepal

To address the issues pointed out by the Mutual Evaluation of APG on Money Laundering in October 2022, Nepal has already undertaken significant technical reforms, including legal, policy, and structural changes, aimed at improving the effectiveness of its anti-money laundering efforts. In response to recommendations from both the FATF and the APG, Nepal endorsed "The Bill to Amend Some Acts Related to Preventing Money Laundering and Promoting Business" in February, 2024. The bill has provisioned for revisions of 20 laws in order to address legislative deficiencies, with the goal of controlling money laundering and terrorist financing.

The bill aims to amend the Money Laundering Prevention Act-2020, Cooperative Act-2017, Tourism Act-1978, Nepal Penal Code Act-2017, Foreign Investment and Technology Transfer Act-2019, and Insurance Act-2022, among others. The bill passed allows even the agencies like CIAA to conduct investigations into money laundering if it finds that a person or an agency accused of corruption is also involved in money laundering. The amendment bill has sought to address the deficiencies related to terrorist financing and proliferation of weapons of mass destruction and criminalize both terrorist acts and proliferation of weapons of mass destruction.

The Government has just implemented a new strategy relating to the AML, "National Strategy and Action Plan on Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing, 2081/082-2085/086." The Strategy has empowered 14 bodies including Police, CIAA, Department of Revenue Investigation, NRB, SEBON, Department of National Park & Wildlife Conservation, etc. to investigate and prosecute on the offense of Money laundering. Earlier, only the Department of Money Laundering Investigation (DMLI) was working in the area of Money Laundering. The strategy has addressed the areas relating to the minimization and prevention of financial crimes such as tax evasion, corruption, hundi and crypto-currency transactions etc.

With these technical reforms and changes already in place, Nepal seems to be on the right track to solve the existing issues and combat evolving threats to a great extent. However, legislation alone would not be enough to address the issues and challenges of AML/CFT. Along with legislation, enforcement of laws should be made strong and visible in the days to come. In addition, it is necessary to have strong political commitment, effective coordination between the related national and international agencies, enhanced information and database management system, efficient human resources management system, strong and competent supervisory system, increased emphasis on cyber security mechanism to strengthen AML/CFT measures. We can also expect enhanced transparency in financial transactions through the adoption of blockchain technology and AI by BFIs for enhanced AML compliance in the near future. Similarly, public awareness programs, capacity building programs for human resources, investment in modern investigation tools and techniques, while staying vigilant for the ever-

evolving threats in the world of financial crime are equally important.

References

- 1) <https://www.fatf-gafi.org>
- 2) <https://www.imf.org/en>
- 3) <https://www.investopedia.com>
- 4) <https://www.rbb.com.np>
- 5) Asset (Money) Laundering Prevention Act, 2064
- 6) APG (2023, September) Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures –Nepal, Third Round Mutual Evaluation Report. APG. (<https://apgml.org>)
- 7) Joshi, S. R. (2080, Shrawan 16). Strengthening Nepal’s AML/CFT Regime: Mitigating Gray-Listing Implications and Ensuring Financial Integrity. Prasashan. (<https://www.prasashan.com>)
- 8) Khatri, S. (2024). Is Nepal Turning a Fertile Ground for Money Laundering? Nepal Rastra Bank. (<https://nrb.org.np>)
- 9) Shrestha, P.M. (2024, February 8). Nepal takes big step to avoid money laundering grey list. The Kathmandu Post. (<https://kathmandupost.com>).
- 10) Wagle, A. (2023, July 17). Failing on money laundering. The Kathmandu Post. (<https://kathmandupost.com>)
- 11) The Annapurna Express. (2024, June 12). Nepal prepares five-year strategy to improve AML compliance. The Annapurna Express. (<https://theannapurnaexpress.com>)

Risk Management Practices in Nepal's Banking Industry

■ Umesh Thapa

Senior Officer- Risk Management, Prime Commercial Bank Limited

Introduction:

The banking sector forms the backbone of Nepal's financial system, catering to the financial needs of individuals, businesses, and the government. It comprises 20 Commercial Banks, 17 Development Banks, 17 Finance Companies, 54 Microfinance Institutions and an Infrastructure Development Bank as of mid-June 2024. On the financial access side, the Bank and Financial Institutions (BFIs) operate a total of 12,904 branches, serving an average of 2,260 people per branch.

The banking industry in Nepal has evolved and grown exponentially in terms of its capital base, asset size, and branch networks. Over the past decade, the banking sector has undergone significant transformation. Consequently, the risks faced by the banking sector have also increased significantly, necessitating banks and financial institutions to focus increasingly on risk management. Risk management is an integral part of internal governance that encompasses all areas of BFIs.

Risk refers to the uncertainty or any event that could have a negative impact on BFIs performance, process and the assets. Precisely, it is defined as the likelihood of occurrence of an event with some adverse effect. Risk management is crucial for the banking industry as it helps to identify and mitigate potential risks that could impact financial stability, reputation, and customer trust. Risk Management requires a logical and systematic method of identifying, analyzing, treating and monitoring the risks involved in any activity or process. The various aspects of the risk management framework in Nepalese will discuss as follows:

Risk Management Strategy:

Generally, four main strategies of risk management are adopted by the BFIs in Nepal;

Risk Avoidance: This strategy involves avoiding or refraining from any actions that exceed predefined risk thresholds.

Risk Sharing: Potential risks can be shared partially or fully with the third parties.

Risk Reduction: Unavoidable risks should be managed to reduce their negative impact.

Risk Retention: Risk events that occur more frequently but they have minimal adverse impact are often retained.

Regulatory Provisions of Risk Management:

The following are the key documents that guide the risk management process in the BFIs:

- Nepal Rastra Bank Act, 2002,
- Bank and Financial Institutions Act, 2017
- Assets (Money) Laundering Prevention Act, 2008
- Capital Adequacy Frameworks issued by Nepal Rastra Bank
- Monetary Policy of Nepal Rastra Bank
- Working Capital Loan Guideline, 2079 issued by Nepal Rastra Bank
- NFRS 9: Expected Credit Loss Related Guideline, 2024 issued by Nepal Rastra Bank
- Unified Directives 2080 issued by Nepal Rastra Bank

The risk management framework of the BFIs has following components:

Active Board and Senior Management Oversight:

BFIs have implemented board-level control over risk management throughout their operations. They have established clear, effective, and robust governance structures with transparent and consistent lines of responsibility. Board-level committees convene regularly to review the institution's risk profile and make informed decisions accordingly. This ensures proactive management of risks and enhances overall governance within the institution.

Policies and Procedures:

BFIs have implemented various policies and procedures, including but not limited to credit risk management, operational risk management, market risk management, liquidity risk management, and interest rate risk management. These policies are designed to ensure effective risk management practices across all levels of the institution. The objective is to execute sound risk management processes that actively identify, measure, control, monitor, and report risks inherent in all products, activities, processes, systems, and exposures. This comprehensive approach helps BFIs to mitigate risks effectively and maintain financial stability.

Risk Management Function:

BFIs have developed specific guidelines outlining key responsibilities, escalation protocols, and a risk reporting model within the institution. The Risk Management Committee (RMC) plays a pivotal role in this framework, reporting key risk issues to the Board periodically.

Effective Internal Control and Limits:

BFIs have approved risk limits in place to monitor risks against their risk appetite. Internal controls integrated into daily business operations are designed to ensure efficiency and effectiveness, reliable and timely information, and compliance with applicable laws and regulations.

Risk Appetite and Risk Tolerance:

The Risk Appetite of BFIs is established continuously by the board, aiming to align risk-taking with statutory requirements, strategic business objectives, and capital planning. The risk appetite statement takes into account risk capacity, financial position, and the strength of its core earnings.

BFIs have also established risk tolerance levels for various risk aspects, detailing the level of uncertainty the BFIs are willing to accept. These levels are defined quantitatively and serve as Key Risk Indicators that prompt remedial measures in case of deviations.

Risk Governance:

Risk governance encompasses the structure, rules, processes, and mechanisms through which decisions regarding risks are made and executed. It addresses the allocation of risk management responsibilities across different levels, the board's influence on risk-related decisions, and the role, structure, and staffing of the risk management organization.

Risk governance in BFIs adheres to the three-lines-of-defense model. The first line of defense involves business and operational units within the institution, which are responsible for implementing effective processes to identify, assess, measure, monitor, mitigate, and report on their risks. The second line of defense pertains to the establishment of an appropriate internal control framework. This framework ensures effective and efficient operations, including adequate risk control and compliance with laws, regulations, supervisory requirements, and internal policies and procedures. The third line of defense comprises the financial institution's internal audit function. This function conducts independent periodic reviews of the first two lines of defense, providing assurance and informing them of strengths and potential weaknesses.

Risk governance framework of BFIs is illustrated below:

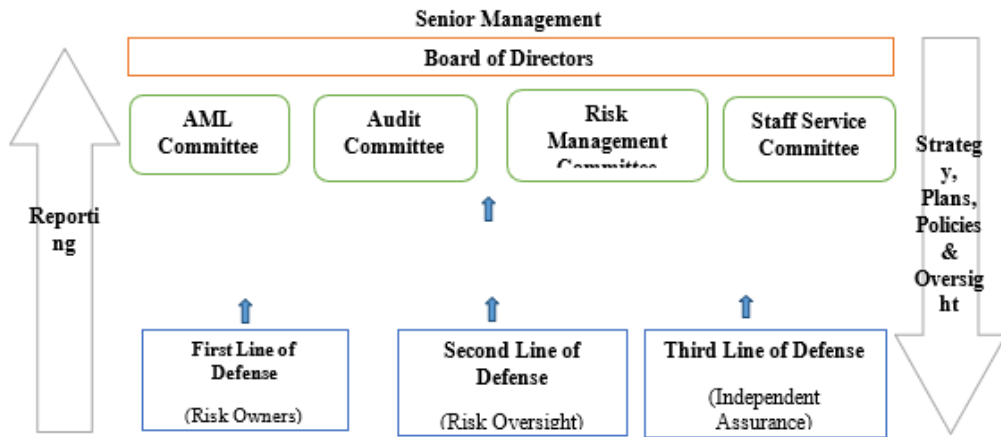

Figure: Risk Governance of BFIs

Risk Culture:

Risk culture encompasses the awareness, attitude, and behavior of staff towards risk and risk management. BFIs promote a robust risk culture that upholds high standards of professional and responsible behavior. A well-established risk culture in BFIs includes a strong tone from the top to manage risk, clearly defined authority and responsibilities in risk management, defined risk limits such as risk capacity, risk appetite, and risk thresholds, awareness and active participation in risk management, and accountability and due diligence regarding risk. This comprehensive approach ensures that BFIs maintain a culture where risk management is prioritized, understood, and integrated into daily operations at all levels of the organization.

Risk Organization Structure:

- The Board of Directors bear the ultimate responsibility towards the risks assumed by the BFIs. It is responsible for understanding the nature of risks significant to the institution and for ensuring that management takes necessary steps to implement strategies and manage accompanying risks.
- The Risk Management Committee includes board members and oversees BFIs overall risk management functions. The RMC ensures that the bank has complete, clear, comprehensive, and well-documented policies and procedural guidelines regarding the management of overall risks. Additionally, the committee must assess the strength

of the management information system for adequate risk reporting and ensure the robustness of financial models in managing risks within an institution.

- BFI have established several risk management units, each playing a distinct role within the integrated Risk Management Department. These units include Treasury Mid Office (which operates independently from the Front Office), Credit Risk Management, Market Risk Management, Operational Risk Management, and Environmental & Social Risk Management. These units collectively operate under the leadership of the Chief Risk Officer of the BFI. This organizational structure ensures comprehensive oversight and management of various types of risks inherent in the operations of the financial institution.

Risk Management Process:

Risk Management is a process or systematic method of identifying, analyzing, treating, and monitoring the risks involved in any activity or process. It involves understanding potential risks to an organization or project and developing strategies to address them. The Risk Management process incorporates the following five steps:

- **Risk identification:** It involves a comprehensive analysis to identify and understand the various types of risks, including credit risk, market risk, operational risk, liquidity risk, compliance risk, and strategic risk that BFI may encounter. It is the process of understanding potential risks that could cause losses, disruptions, or subpar performance. Risk Officers are responsible for identifying such risks by considering previous risk registers, audit reports, internal as well as external factors, existing policies, laws, and operational frameworks.
- **Risk Assessment:** In risk assessment, Risk Officers evaluate the potential impact and likelihood of each identified risk. This evaluation involves both quantitative and qualitative methods. Quantitative methods use statistical models to quantify risks in terms of potential financial losses, while qualitative assessments consider broader factors such as regulatory changes, market conditions, and emerging threats.
- **Risk Measurement:** Quantifying the potential impact of risks in financial terms is critical for effective risk management. By measuring risks, BFI are prioritizing their responses and allocate resources accordingly. This measurement facilitates better decision-making, enabling banks to strategically manage their risk exposure and optimize their risk-return profile. Each risk event is classified as high, medium, inclined to high, or low risk based on the gross risk score.

- **Risk mitigation:** BFIs can implement strategies to reduce or control risks. These strategies can include diversification of assets, setting risk limits for various activities, employing hedging techniques, and using financial instruments like derivatives to manage specific risks. By diversifying their portfolios and employing effective risk management tools, banks aim to minimize potential losses and protect their capital base.
- **Monitoring and Reporting:** Continuous monitoring of the BFIs risk profile is essential for proactive risk management. BFIs regularly assess the effectiveness of risk mitigation strategies and adjust their approach based on changing market conditions or emerging risks. Reporting on risk management activities is crucial for stakeholders, providing transparency and accountability regarding the bank's risk exposure and risk management practices.

Tool to Quantify Risk:

NRB has formulated the following model and guidelines to quantify the risk of BFIs:

Stress Testing:

Stress test is a process which shows the resilience of BFIs to adverse scenarios that may occur in the future. It assesses the impact of an event or a series of events on the BFIs solvency, liquidity and profitability. Stress testing is now used as a tool to identify systemic risks and increase confidence in the banking sector and its loss-bearing capacity. BFIs carry out stress testing as a tool to identify systemic risks and increase confidence in the banking sector and its loss-bearing capacity. It provides a view to the Board and the management about the capital that needs to be maintained by BFIs and provides key inputs while forming a capital plan. BFIs to set risk appetite and risk tolerance and develop a contingency plan after assessing the result of stress testing for the times of market stress. Stress testing contributes to a number of improvements in governance, data quality, analytical capabilities and risk management practices. It also nurtures greater understanding of the relationship between capital, liquidity and risk of the bank. BFIs have been conducting stress tests on quarterly-basis based on shocks relating to Credit Risk, Operational Risk, liquidity risk, and Market Risk. Reverse stress testing has also been conducted by assuming an outcome as given and then works backward to determine the external shocks and related scenarios that would trigger the defined outcome.

Internal Capital Adequacy Assessment Process (ICAAP):

BFIs have developed a comprehensive ICAAP document which undergoes annual review. The ICAAP consists of two major components: the first involves an internal process to identify, measure, manage, and report risks to which the BFIs are currently or potentially exposed in the

future; the second involves an internal process to plan and manage the BFIs' capital to ensure adequacy.

BFIs prepare the ICAAP report annually in compliance with NRB requirements. The report undergoes review and analysis by the RMC and Board. It is prepared according to BASEL III norms, considering various adverse scenarios. BFIs, in line with BASEL provisions and the ICAAP document, assesses risk exposures and allocates sufficient capital/cushion for perceived risks.

Challenges:

BFIs must determine the economic capital required to cover all risks it faces, in addition to the regulatory capital mandated by regulators for ICAAP. Assessing economic capital using the bank's internal risk models poses significant challenges.

Most BFIs lack an adequate Management Information System to support a comprehensive risk management function. Some BFIs have not prepared an industry-specific risk profile, which is essential for monitoring the concentration risk posed by the institution.

The supervisory body has raised issues regarding loans disbursed being used for purposes other than intended. Establishing a post-disbursement loan monitoring mechanism is a crucial challenge for BFIs.

Full implementation of the Environmental and Social Risk Management Guideline, which is crucial for project financing, requires costs and technical know-how. BFIs are unwilling to invest in such areas.

Contingent funding plans, Business Continuity Plans, and Capital Contingency Plans are prerequisites required by NRB Unified Directives to mitigate inherent risks posed by BFIs; however, the NRB Supervision report indicated that some BFIs still have not prepared such plans.

The development of a proper system for the identification of key risk indicators (KRIs) and the documentation of risk registers is also challenging for BFIs.

The use of digital banking has increased tremendously post-COVID-19 pandemic. In this scenario, along with the adoption of advancements in digital technology, increased system interconnectedness in BFIs, and rising issues related to malicious attacks and cyber-attacks, the IT-related risk-taking of BFIs has intensified.

Maintaining BFIs asset quality amidst an increasing trend in non-performing loans (NPLs) during lower economic activities, an increase in the size of restructured loans as a percentage of total loans, and a decline in asset prices has been a challenge.

A way forward:

There is a need for timely adaptation to international best practices, especially in the areas of managing inherent risks. A sound and consistent risk culture throughout a bank is a key element of effective risk management. Therefore, every BFI should develop an integrated and institution-wide risk culture based on a comprehensive understanding of the risks it faces, how they are managed, and considering risk tolerance and appetite. Overall, an institution-wide risk governance framework helps BFIs proactively manage risks, uphold accountability, and maintain financial stability in accordance with regulatory and internal requirements.

Risk management is crucial for the banking industry as it assists in identifying and mitigating potential risks that could impact their financial stability, reputation, and customer trust. Thus, BFIs shall not compromise on compliance for the sustainability of the banking sector.

BFIs must prioritize risk management to stay on top and ahead of the various critical risks they face every day. Risk management in BFIs extends far beyond compliance; they must be vigilant against strategic, operational, pricing, liquidity, and reputational risks. Staying on top of these risks demands powerful and flexible risk management practices within BFIs.

References:

- Bessis, J. (2010). Risk Management in Banking. Wiley Publication, USA
- Jhingan, M.L., & Stephen, J.K. (2016). Managerial Economics. Vrinda Publications, India
- Horcher, K.A. (2005). Essentials of Financial Risk Management. Wiley Publication, USA.
- Nepal Rastra Bank (2024), "Banking & Financial Statistics" (Mid-June, 2024)
- Nepal Rastra Bank (2024), '2023 BOK Knowledge Partnership Program with NEPAL Develop Macro Stress-testing Framework for Financial Stability Assessment'
- Nepal Rastra Bank (2024). Stress Testing Guidelines 2024.
- Nepal Rastra Bank (2013). Internal Capital Adequacy Assessment Process Guideline.
- Nepal Rastra Bank (2018). Risk Management Guidelines for Banks and Financial Institutions.
- Nepal Rastra Bank (2023). Annual Bank Supervision Report 2022/23.

कोषका गतिविधीहरू

२०८० असोज ४ गते भएको कोषको ५०औं वार्षिकोत्सवका केही भलकहरू ।

कोषको सेवाबाट अवकास प्राप्त कर्मचारीको विदाइको भलक ।

नवनियुक्त कर्मचारीको तालिम कार्यक्रमको भलक ।

नवनियुक्त कर्मचारीहरु ।

चन्द्रागिरि नगरपालिका र कोषवीच सहकार्य ।

कोषले आयोजना गरेको विभिन्न गोष्ठी कार्यक्रमहरूको भ्रमक ।

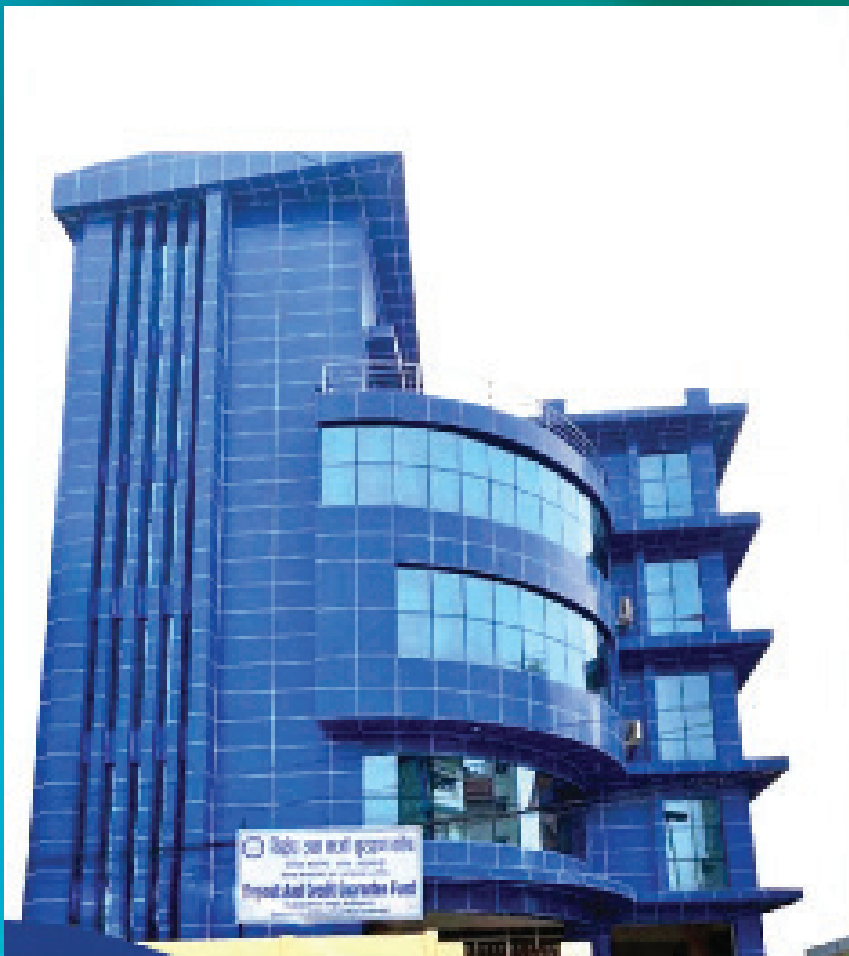

रोजगारीमुखी सूचना प्रविधिसम्बन्धि एक दिने अन्तर्क्रिया ।

विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग कोषको कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा भएको सम्झौताका केही भलकहरु ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

Deposit & Credit Guarantee Fund

राज्य कार्यालय

फोन नं. ०६०-२६२१५२१, २६१०६१६

Email : info@dcgf.gov.in

www.dcgf.gov.in